

શ્રી કર્ણાટીનો વેકારવ

ઝરલે

સંસ્થાન લાઠીના સ્વ. ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુરસિંહજી
તખ્તસિંહજી ગોહિલની તમામ કવિતાઓનો
સંશોધિત, સંવર્ધિત અને સદિક અન્ક

સંશોધક, સંવર્ધક અને ટીકાકાર

સ્વ. શ્રી સાગર-જગન્નાથ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી

: મુખ્ય વિકેતા :

પુસ્તકાલય સહાયક સ. મંડળ લિ.

પો. ળો. ૧૦, વડોદરા.

કિમ્મત સાત રૂપીઆ

: પ્રકાશક :

શ્રી કલાપી રમારક
કંડના ફ્રેટીઓ વતી
વાઘજીભાઈ ના. અમીન,
અંત્રી, પુ. સ. સ. મંડળ સિ.
પો. બો. ૧૦, વડોદરા.

સર્વ હક શ્રી કલાપી રમારક કંડના ફ્રેટીઓને સ્વાધીન

પ્રથમાવૃત્તિ વિ. સં. ૧૯૮૭ પ્રત ૨૧૦૦
આવૃત્તિ બીજી વિ. સં. ૨૦૦૨ પ્રત ૨૨૫૦

શ્રીમંત સરકાર હુકમ અંક
નં. D/23/19
તા. ૩૦-૬-૪૪ અનુસાર

: મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન :
મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ,
નવશુભરાત પ્રિ. પ્રેસ, વડોદરા

કલાપીને સંબોધન

—૬—

મુસ્તાની વાડીના મીઠા મોરલા !
ઉછળતા શા ઉરઆગર ઉલ્લાસ જો !
નિર્ઝરતી સૌભાગ્ય સુહાગન જ્યોત્સ્નિકા
નયને ઝળકે નમણું નિર્મલ હાસ જો !

મુસ્તાની વાડીના મીઠા મોરલા !
આંજો ને અજવાળે આંખલડી સખી :
અન્તર ઉપર ઉઘડે આલમનૂર જો !
“હેત હૈયાની વહતી વાજે વાંસળી ।”
ઉઠે સ્વર આકાશે અન્તર દૂર જો !
મુસ્તાની વાડીના મોંઘા મોરલા !

નન્દનવનના પ્રાસાદોની ટોચથી,
મધુરી કેકા આજે શી ઉલરાય જો !
સુરલીઓની સાથે સંસારે સરી,
અન્તર્દ્વારે ગીતા શી અથકાય જો !
મુસ્તાની વાડીના મીઠા મોરલા !

“તત્ સ્પિતાનું મર્ગ વરેણ્ય ધીમહિ !”
ગાયત્રીનો જૂનો લેદક મન્ત્ર જો !
આજે અન્ય પ્રકારે આ માથું નમે :
નમતો સાથે આત્માનો એ તન્ત્ર જો !
મુસ્તાની વાડીના મોંઘા મોરલા !

गुरुजी गोदिल राजकुमार !

કસાપીના કુકારવ

“કમીરી હાલ”

શ્રી કલાધીને સ્નેહાંજલિ

સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહણ !
અલખ પુરુષ હો અવતારી સાક્ષાત્ જો !
ઈશ્વર અનલક્ષકના ઓ અવધુ ઓલિયા !
થેલી રે થેલી કીધી ગુજરાત જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહણ !

અમરા રે પુરીના હો જંગી જોગિયા !
થાક્યાં ને તરસ્યાંના તારણુદાર જો !
સુતી રે સુતી આ આલમ મોતમાં
સિંચ્યો તે પર સ્નેહામૃતરસસાર જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહણ !

“અયમાત્મા પરમેમાત્મદ” રસરૂપતા !
પગ્નચંદ્રશીનું મ્મિમાંસક એ સૂક્ત જો !
પીધું ને પાયું એ સારા દેશને !
અજ્ઞાની, યોગી તો યે રસચુકત જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહણ !

સ્વીકારો સ્વીકારો આ સ્નેહાંગજલિ !
આપ જનોના મૈથિરા એ લ્હાવ જો !
નિત્ય નિરન્તર, નાથ અલોહ લાણાવજો !
મથી જિણા ઉર સાગરના સદ્ભાવ જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહણ !

પ્રકાશકનું આદિવચન

આજે સ્વ. રાજવી કવિ શ્રી કલાપીનો આ કેકારવ સંશોધિત સંવર્ધિત ખીલુ આવૃત્તિમાં પ્રવેશે છે. શ્રી કલાપીનાં કાવ્યો માટેનો કાવ્યરસિકો, અભ્યાસીઓ અને અન્ય જનતાનો સ્નેહ જોતાં, અને નવી આવૃત્તિની આવશ્યકતા જણાતાં આ પુસ્તક છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા લાઠી રાજ્યે નિર્ણય કર્યો, અને તેનું 'પ્રકાશનકાર્ય' અમને સોંપ્યું તે બદલ અમે શ્રી કલાપીના સાહિત્યપ્રિય પૌત્ર લાઠીના નામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદસિંહજી સાહેબના કબૂલી છીએ.

યુદ્ધકાળના કપરા સંજોગોને અંગે આવતી અનેક મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં પણ આ આવૃત્તિનું કાર્ય વડોદરાના પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળે હાથ ધરી લીધું અને તેનાં પ્રૂફ સુધારવાનું કઠિન કામ તેમણે જ કર્યું હોવાથી તે સંસ્થાના સંચાલકોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તક માટે સુંદર કલાલયું જેકેટ તૈયાર કરી આપવા બદલ લાઠીના કુમાર કલાકાર શ્રી. મંગલસિંહજીનો આભાર માનીએ છીએ.

પ્રકાશકો

કલાપી સમારક ફંડના ટ્રસ્ટીઓ,

કલાપી : એક અભ્યાસદૃષ્ટિ

: ૧ :

કલાપી અને તેનો સમય

ઐગણીસમી સદીનાં છેલ્લાં પચાસ વર્ષે એ વર્તમાન ગુજરાતી સાહિત્યનો સ્પષ્ટ ધડતરકાળ ગુર્જર સાહિત્ય ધણુ રૂઢ્યું ફૂલ્યું છે, અને હજી પણ ફૂલશે-ફાલશે; છતાં ઐગણીસમી સદીના આ વિભાગે વિકસાવેલાં તેનાં સ્વરૂપોમાં જ ગુર્જર સાહિત્યની સઘળી ખિન્નાવટ થઈ છે, એ સત્ય કદી ભુલાવાનું નથી. એ યુગના કેટલાએ સર્જકો વીસમી સદીમાં જીવંત હતા અને જીવંતગય કાકોર, ન્હાનાલાલ કવિ, કૃષ્ણલાલ ઝવેરી જેવા યુગના સાહિત્યસર્જકો વીસમી સદીના સાહિત્યને પણ સર્જી રહી આપણી વચમાં હજી વિરાજે છે, એ સદ્ભાગ્યની વાત છે.

પરંતુ ઐગણીસમી સદીની છેલ્લી પચીસીમાં પોતાનું જીવન અને કવન પૂર્ણ કરી, જીવન પૂર્ણ કર્યા છતાં વીસમી સદીનાં પચાસ પચાસ વર્ષ સુધી, પોતાના ભૌતિક જીવનની સિકારશ વગર જીવંત રહેનાર એક સાહિત્યવ્યક્તિ અને તેનું જીવન બહુ જ વિશિષ્ટ અને અદ્ભુત સ્થાન ભોગવે છે: એ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ તે કલાપી.

કલાપીના નામની આસપાસ જેવા બહુ છે તેવા બહુ લાગ્યે જ કોઈ વ્યક્તિની આસપાસ વી ટળાએલો હશે. સ્થૂળ દૃષ્ટિને જેમ રંગ રંગના અંબાર સરખો મથૂર મોહિત કરે છે, તેમ કલ્પનાદૃષ્ટિને પણ અવનવા રંગોથી શોભી ઉઠતો કલાપી મોહિત કરે છે. નર્મદ-દ્વંપનથી શરૂ થયેલી આપણી નવી ગુજરાતી કવિતા નવનવાં સ્વરૂપો ધારણ કરતી દશકે અને વીસીએ નવનવા રંગો ધારણ કરતી આજ વાસનાવાદના કલ્પનારંગે રંગાઈ ચૂકી છે. કવિતાને નર્મદ-દ્વંપરે એક ઝોક આપ્યો; નરસિંહરાવે તેનો ઝોક બદલી પાશ્વિમાત્મ હમને આકાર અર્પી નવી ના ઉપજાવી; ગોવર્ધનરામ અને જીવંતરાયે તેમાં ચિંતન અને વિચારભારનાં ઉંડાણો આપ્યાં; કાન્તે મૃદુતા અને કલાતી તેમાં ઝાંખી કરાવી; મણિલાલ નચ્ચમાઇ અને બાલાચંદ્રે કવિતાને મસ્તીભર્યો વેગ આપ્યો; અને આમ કવિતાના એ આવશ્યકોએ આજ આપણે કદાચ કિંમતી ન ગણીએ એવા છતાં ઐતિહાસ

સિકે હિંદુઓ અત્યંત કિંમતી એવા વડનમાર્ગ આપી ગુર્જર કવિનાં
સાચી હૃદયવાણી બનાવવાના યશસ્વી પ્રયાસો કર્યાં. એ પ્રયત્નો ૧૬૭
ચાલુ જ છે, અને સુંદર-ઉમાશંકરની બેડી આગળ ને અટકે નથી,
અને કોઈ આગળ અટકશે પણ નહિ !

છતાં એ આખા કવિતાપ્રવાહમાં બે કવિઓએ જ ઉડાણ, દે,
ચિંતન, ઉદ્બોધન અને ઉચ્ચાર આપ્યાં છે તેવા બીજા કોઈ કવિએ ૬૭
સુધી આપ્યાં નથી; તેમની પહેલાં થઈ ગયેલા તેમ જ તેમની પછી થઈ
ગયેલા કોષ્ટો પશુ ! આ બે કવિઓમાંના એક ન્દાનાલાલ અને બીજા
કલાપી. આ બંને કવિઓમાં ગુર્જર કવિના જેટલા સુંદર ઉચ્ચાર પાયા
છે તેટલા સુંદર ઉચ્ચાર બીજા કોઈ કવિમાં જોડાતા નથી એમ નિશ્ચય-
પૂર્વક કહેતી વખતે અન્ય કવિઓ પ્રત્યે અભાગ્યો કે અભાવની નરાજ
વૃત્તિ નથી.

ન્દાનાલાલ અને કલાપી બંનેની પ્રતિભા જુદી જુદી છે; બંને વચ્ચે
ખાસ સામ્ય જ કર્યું નથી; છતાં એ બંને વર્તમાન ગુર્જર કવિનાનાં
ઉચ્ચતમ શિખરો છે, એની બીજાં શિખરપ્રેમીઓથી પણ ના પારી યદ્યપે
નહિ. કલાપી અને ન્દાનાલાલ વીસમી સદીના વજ્રેક દસકા સુધી તે
પોતાની પાછળ ગુજરાતને ઘેરું બનાવ્યું હતું. હવે ગુર્જર કૃતિ એ
એમની કવિતાથી પર જવા માગતી દેખાય છે, છતાં એ યુગને જેવો ગુર્જર
રસિકતાને સંતોષ આપ્યો એવો સંતોષ હજી બીજા કોઈની આપી
શકાયો નથી. ન્દાનાલાલને યાદ કરતાં પ્રાચીન ગુર્જર કવિ પ્રમાણે
યાદ આવે છે: કલાપીને યાદ કરતાં પ્રાચીનોમાં છેલ્લો ઝગડો ગયેલો
રસકવિ દયારામ યાદ આવે છે. એ બંને પ્રાચીનોએ ગુર્જર પ્રગતિપર
પાડેલી અસરનો પડો ન્દાનાલાલ અને કલાપીની ઉપખંડેલી અસરોના
આપણને સંભગાય છે.

કલાપીનો જાદુ જેમ તેના કવનમાં છે, તેમ તેના જીવનમાં પણ છે.
જીવન અને કવનની સામ્યતા કોઈ પણ કવિમાં કલાપી જેટલી જોખખી
રીતે બીલી નીકળેલી નથી. જીવન અને કવન વચ્ચે, જીવન અને સાહિત્ય
વચ્ચે, જીવન અને વાણી વચ્ચે જાદુજગાદ સંખંબ છેલ્લે સદુ જાણે છે. એ
છતાં સાહિત્યકારોનાં જીવન અને એમની કૃતિઓ વચ્ચે ઘણી વાર સેજ
પાડવાનું કામ ખુસ્કેજ બની જાય છે. કલાપીના જીવન અને કવન વચ્ચેની
સામ્યતા બહુ જ અદ્ભુત છે. બંનેના પ્રવાહ એવા નિર્મળ, અને પારદર્શક

ખાની રહ્યા છે કે તે અરસપરસનાં પ્રતિબિંબ છે એમ સહજ જોઇ શકાય. કલાપીની એ એક ભવ્ય વિશિષ્ટતા છે. અમુક કાળ કે અમુક કડી વાંચતા બરોબર તેના રચનારની સાથામાં સાચી આકૃતિ વાંચનારની નજર આગળ ખડી થાય એવું કાષ્ઠપિણુ સાહિત્યકારને માટે આપણે કહી શકીએ તો તે કલાપીને માટે જ.

: ૨ :

કલાપીનું જીવન

કલાપીનું જીવન એટલે? ૧૮૭૪ માં જન્મ અને ૧૯૦૦ માં અવસાન. છબીસ વર્ષની આખી જીવનરમત. રાજકુટુંબમાં જન્મ. રાજ્ય ભણે મોટું ન હોય; પરંતુ રાજકુટુંબની સર્વસામાન્ય સમૃદ્ધિ અને ઉપાધિ પૂરેપૂરી અનુભવી શકાય એવું રાજ્ય તો ખરું જ. ગુજરાતના ઇતિહાસમાં વિશિષ્ટ ભાગ ભજવી અણેલા ગોહેલ રાજપૂતવંશમાં તેમનો જન્મ. ન્હાનપણમાં જ કલાપીએ માતૃપિતા ગુમાવ્યાં. આઠ વર્ષની વયે રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજમાં વિદ્યાર્થીજીવન શરૂ કર્યું. એ કોલેજમાં અભ્યાસ કરી અણેલા સેંકડો રાજકુમારોએ ગુજરાતને સારી માઠી કૈંક બક્ષિસે. આપી હશે એ ખરું, પરંતુ કલાપીએ આપેલી બક્ષિસ સરખી અમર બક્ષિસ હજીસુધી ખીજા કાંઈ રાજવી-ગાજકુમાર કોલેજના વિદ્યાર્થીએ આપી નહીં નથી. ખાતરીપૂર્વક એકાદ કલાપી ઉપજતવતી રાજકુમાર કોલેજ પાછળનો અર્થ અને શ્રમ સફળ છે!—જે કે કલાપીના જીવનમાં રાજકુમાર કોલેજે ખાસ Creative-સર્જનાત્મક ભાગ લીધો હોય એમ દેખાતું નથી.

પિતા અને વડિલ ભાઈનું અવસાન થતાં કલાપીએ રાજગાદી મેળવી. પરંતુ સગીર અવસ્થામાં મળેલી ગાદી રાજ્ય સાથે ફેટલીયે પરાધીનતા આપે છે. ગાદી મેળવતાં રાજવરિવ્રત અને પોતાની અંગત સંભાળ પ્રિટિશ સત્તાતંત્રની એક મહા ઘેરઘાર શાખા ‘એન્ગ્લો-સી’ને સોંપાઇ! ખાર વર્ષે પિતા અને ચૌદ વર્ષે માતાના વાતસલ્યને ગુમાવી ચૂકેલા કલાપીના પંદરમે વર્ષે તેમને ‘લગ્ન એ પત્નીએ આપી.’ કલાપીના સાહિત્યજીવનમાં રમાને નામે ઓળખાતાં કલાપીનાં રાસીની શોભના નામે ગુર્જર સાહિત્ય-પ્રસિદ્ધ દાસી પ્રત્યે કલાપીને કેટલેક વર્ષે ખૂબ આકર્ષણ થયું, એ પણ એક મહત્વનો જીવનપ્રસંગ. એ આકર્ષણમાંથી ઉગરવાના તેમના ભગીરથ પ્રયત્નો, એ પ્રયત્નોની નિષ્ફળતામાંથી જીવો થયેલો શોભના સાથેનો લગ્નપ્રસંગ, એ કલાપીની અપૂર્વ માનવતાનું એક કેન્દ્ર પ્રકરણ છે. ‘કેકારવ’ એટલે મોટેલાએ આ પ્રેમ અને નીતિનાં મંથનોનો કાળપરંકો !

સંભવ છે કે એ આખા પ્રસંગમાં કદાચ કોઈને ખાસ વિશિષ્ટતા ન લાગે. હિંદુઓના લગ્નમાં એકપત્નીવ્રત ધષ્ટ ગણાય, પણ આવશ્યક નહિ. અને રાજકુટુંબોમાં રાજકીય દૃષ્ટિ પણ એક કરતાં વધારે પત્ની સાથેનાં લગ્નને સામાન્ય વ્યવહાર બનાવી દે છે. આજ સુધી આ પ્રથા ચાલી આવી છે.

પતિ-પત્ની વચ્ચે અણબનાવ થતાં અથવા જરા જરામાં અણગમો આવતાં આખા લગ્નને ફેક કરી બીજાં લગ્નોના અખતરા કરવા અને તેને એક પતિ-પત્નીવ્રત કહેવું એ પશ્ચિમની વિચારસરણી વધારે સારી છે કે એક કરતાં વધારે પત્નીઓ સાથે લગ્નજીવન ગુજરી રસિકતા ફેળવવાના અતિ મુશ્કેલ અખતરાઓ કરવા એ પૌર્વાત્ય પદ્ધતિ વધારે સારી છે, એ બદલ મતભેદને અવકાશ છે. જે રૂઢિપાં આપણો ઉછેર હોય એ રૂઢિ આપણા જીવનને ઘડવામાં ધણો મોટો ભાગ બજવે છે, એટલે એક હિંદુ અને એક રાજવી તરીકે કલાપીએ એ પત્ની સાથે લગ્ન કર્યાં અને પત્નીની એક દાસી સાથે પણ લગ્ન કર્યાં, એમાં કશું અત્તનવું બન્યું હોય એમ મ્હાનીને ચમકી ઉઠવાની જરૂર નથી. ચમકી ઉઠાય છે ત્યારેજ કે જ્યારે રૂઢિ-રિવાજથી રક્ષિત એક રાજવી પોતાના હૃદયને ન્યાયાસન આગળ ભેંસી રાખે છે ! કુશળમાં કુશળ વહીવટી દમે પોતાનાં કાર્યની અસર નીચે આવતી વ્યક્તિઓના હૃદયનું નિષ્પક્ષપાન નિરૂપણ; સમ્યાક-પૂર્વક સહુને ન્યાય આપવાની તાકાવેલી; અમાનુષી હઠને ફેંકી દેવાની ઉદારતા; અને પોતાની માનવતા કે માનવનિર્બળતા ઉપર અપરાધની જવાબદારી નાખી સર્વોંશે પરિણામ સહન કરવાની તૈયારી અને નમ્રતા એ ગુર્જર જીવનમાં કદી નજરે ન પડેલું પ્રેમદ્રવ્ય છે. શીરીન ફરહાદ, લયલા મજનૂન, કહાન ગોપી કે રામ સીતાના પ્રેમની યાદ કરાવતો આ કલાપીનો જીવનપ્રસંગ દેહસંબંધમાં ઝટ ભિતરી પડતા પ્રેમનું દ્રશ્ય નથી જ; એ લાંબી તપશ્ચર્યા છે. સામાન્ય માનવીના માપથી એ ન જ મપાય.

બહુ જ થોડા માનવી, બહુ જ પુણ્યશાળી માનવી આ રીતે પોતાના હૃદયને કસે છે-તપાસે છે, બચા ભોગવે છે અને પરિણામની સંપૂર્ણ જવાબદારી ઉપાડી લે છે. કલાપીના આ જીવનપ્રસંગમાં આપણે એક પ્રેમકથા-Romance વાંચવા લલચાએ છીએ, એ સાચું છે; છતાં પ્રેમકથા કરતાં એ સમ્યાકભારેલા, બચાભરેલા હૃદયની એક રુદનકથા છે, એ આપણે ભૂલવા સરવૈ નથી. 'હૃદયપ્રિયુટી' પ્રેમકવિતા ભલે હોય;

જીવનને, જીવનના પ્રસંગોને એક સુધક હૃદયે આપેલી કલ્પના કવિતા બલે હોય; એ પ્રેમકવિતા ઉપરાંત સત્યના, ન્યાયના સમુદ્રમંથનની પણ કથા છે. કલાપીના જીવનની એ એક વિશિષ્ટતાને લ'ખાણુ વર્ણનની જરૂર નથી. કલાપીના પત્રોમાં એનો નેટલો સ્ક્રોટ થાય છે તેટલો કામ પણ વિવેચકના કથનમાં થઈ શકે એમ નથી. કાન્તનું કલાપીને સંબોધન, કાન્તની પ્રસ્તાવના અને કાન્તે આપેલી કલાપીની પત્ર કથા કરતાં કલાપીના જીવનને ઝાળખાવતાં બીજા વધારે તરવો હજી આપણને ગળ્યાં નથી; મેળવવાની જરૂર પણ નથી.

કલાપીએ લગભગ આખા હિંદની મુસાફરી કરી છે અને તેના હૃદય ઉપર કાશિમરના સૃષ્ટિસૌંદર્યે બારે છાપ પાડી છે.

એકથીસમે વર્ષે કલાપીને બાઠીનું રાજ્ય સ્વતંત્ર અધિકારથી સોંપવામાં આવ્યું. પાંચ વર્ષ સુધી રાજ્ય ભોગવનાર કલાપી વૈભવવિલાસપ્રિય મોજપુરુષ ન હતા; શિક્ષાના શોખીન અમલદારશિરોમણિ ન હતા; સત્તાના શોખીન સરમુખત્યાર ન હતા; “ સત્તા વાપરવાની ટેવથી તેઓના ચહેરા ઉપર જ મગફરીની એવી છાપ ખેસી ગયેલી હતું જોઈ” છું કે તેઓથી હું અને તેટલો દૂર રહું છું અને રહીશ. ” સત્તાધારીતરીકેના તેમના આ શબ્દો. રાજગૌરવ ખરું; રાજગુમાનને અંશ પણ નહિ ! ઉપરાંત એના જીવનની આવી સમા પ્રસંગને એક વાર જતો કરી પોતાના રાજવીપણાને પણ કસોટીએ ચડાવનાર કલાપી સત્તા-રાજસત્તાનાં એર કેટલાં પી જતો હતો તે એના એક પત્રથી આપણે સમજી શકીશું:

‘ અન્યની જીને હપાડી જનાર રાજ પ્રભને કેમ ન્યાય આપી શકશે ?

પ્રભ એવા રાજ પાસેથી શી અશા રાખી શકે? મને તેમ કરવાનો શો હક્ક છે ?’

આ સાચા હૃદયારમાં કલાપીના રાજવીપણાનો-સત્તાશોખનો ખ્યાલ આપણને આવી જાય છે. રાજ્યો જરૂર સત્તાશોખીન છે, અને એકટનના મત પ્રમાણે સત્તામાં કાંઈ એવું તત્ત્વ રહેલું જ છે કે જે સત્તાધારીને બ્રહ્મ કરે જ. છતાં એમાં અપવાદ નથી એમ કહેવું એ કલાપીના અસ્તિત્વને બૂલવા સરખું છે.

એના શાસનકાળમાં ગુજરાત-કાઠિયાવાડનો લયકર ‘છપ્પનિયા’ને નામે ઝાળખાતો દુષ્કાળ પડ્યો હતો. તે વખતના ‘ કલાપી ’ના હૃદયાર એક-સાચા રાજકર્તા તરીકેના હૃદયાર છે:—

“ એક પણ માણસ આ રાજ્યમાં બૂખથી ન મરે તો પ્રભુનો મોટા ઉપકાર. ”

રાજખટપટ અને ગૃહખટપટનો કલાપીને ભારેમાં ભારે કંટાળો હતો. પરદેશી બ્રિટિશ સત્તા રાજવીઓની પરાધીનતાનો રફેટ પણ ક્યાં ક્યાં કરતી હતી તેનું કલાપીને ઉઝાળાનું હતું. રાજ્ય કરતાં ત્યાગ કલાપીને વધારે પ્રિય હતો. કલાપીને કેટલીક કેવિ કહે છે, કેટલાક સ્નેહી કહે છે; પરંતુ એ સ્નેહીઓ અને કવિઓના મંડપમાં શોભતો એક ભવ્ય ત્યાગી હતો, એ વાત ભૂલી જવા સરખી તો નથી જ ! કલાપી કવિ હતો, સ્નેહી હતો, ત્યાગી હતો !

જે સ્નેહમંથન, સત્યમંથન તેના હૃદયમાં ચાલી રહ્યું હતું તેનું પરિણામ સને ૧૮૬૮ માં શોભના સાથેના લગ્નમાં આવ્યું. એ પરિસ્થિતિ અટકાવવા માટે તેણે કરેલા ગંભીર પ્રયત્નો તેની પ્રમાણિકતાનો અન્યુક પુરાવો છે. શોભનાને તેણે તેની કામના એક યુવક સાથે પરણાવી પણ દીધી અને પોતાના આકર્ષણ વચ્ચે પોતે હાથે કરીને એક વજ્ર-દિવાલ બની કરી દીધી. ભાગ્યે જ કોઈ રાજવી, ભાગ્યે જ કોઈ માનવી આવો બીજણ ત્યાગ કરી શકે ! સહુ સહુના હૃદયને પૂછે અને પછી કલાપીના કાર્યને ન્યાયને ત્રાજવે તોળવા બેસે !

વજ્રદિવાલ પીગળી ગઈ અને છેડાછૂટકાનો આશ્રય લઈ શોભનાને છૂટી કરી કલાપીએ તેની સાથે ખુલ્લું લગ્ન કર્યું. કલાપી માત્ર સૌંદર્ય-શોખીન માનવી કે રાજવી હોત તો તેને આ લગ્ન કરવાની જરૂર રહેત નહિ. લગ્ન કર્યા નગર તે પોતાનો શોખ પૂરો કરી શક્યો હોત. પરંતુ એ સામાન્ય માનવી ન હતો; એ સામાન્ય રાજવી ન હતો; એ સામાન્ય દેહ-શોખીન પ્રેમી ન હતો, એનો રાગ પણ અત્યંત સુધક, સ્વચ્છ, ટેકાલો અને સર્વોપજી કરવાની તાકાતવાળો હતો. એનો રાગ ત્યાગનો જ એક ભાગ હતો.

રાજવી કલાપીનું મિત્રમંડળ પણ વિશેષતઃ ગાંડગિત ન હતું. તેના એક રાજમિત્ર શ્રી વાજસૂરવાળા હજી આપણી વચ્ચે છે અને ‘કલાપી’ ની સ્મરણ દેરી રચી તેમણે પોતાની મૈત્રીને મૂર્તિમંત પણ કરી છે. એ અપવાદ. પરંતુ એ યુગના વિચિત્ર, વિશિષ્ટ, છતાં સમાજને દોરનાર સાહિત્યકારોમાંથી ધણીની સાથે કલાપીને મૈત્રી હતી. મણિલાલ નલુભાઈ, કાન્ત-મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, લલિત, મન્તર્કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર, જટિલ, ગોવર્ધનદાસ ત્રિપાઠી, બળવંતગાય કાકોર એવી આજ પણ માનપાત્ર બની રહેલી વ્યક્તિઓ કલાપીના મિત્રમંડળમાં હતી. નવયુગરાતને ધડતી વ્યક્તિઓનું આકર્ષણ કરનાર કલાપી પોતે પણ નવયુગરાતનો એક ધડવૈયો જ છે. એણે પોતાના યુગને પોતાનામાં સમાવ્યો છે અને નવીન

બળપ્રવાહોને ઝીલ્યા છે. કલાપીનો દરબાર એ કાંઈ રાજને તાઝીમ ભરવાનું, ચમકતું, નાટારંગથી ગાજતું, પેવડો કે ખુશામતીઆઓથી ઉભારતું દીવાનખાનું ન હતું; ગુન્દરાનના સાચા ઘડવૈયાઓની એ મજલિસ હતી.

એક વિશિષ્ટ ઘટનાની નોંધ લેવાનું અત્રે મન થાય છે. કલાપી અને ન્દાનાલાલ વચ્ચે અંગત કે સાહિત્યવિષયક સંબંધ જાણ્યો નથી. છતાં કલાપીના પૌત્ર 'રાજહંસ' ની ભલકભારી છતાં ગૌરવશીલ અને જંભીર જનતી સાહિત્યસૃષ્ટિ પોતાના આકારધડતરમાં ન્દાનાલાલ-શૈલીની બહુ પ્રકાશમાં આવી ગઈ છે !

કલાપીનો વાંચનશોખ પણ બહુવિધ અને વિશાળ કહેવાય. રાજકુમાર કેસેજે તો કાંઈ બહુ જ્ઞાનભાર તેના મનમાં ભર્યો દેખાતો નથી કે સાહિત્યનો શોખ ઉપજાવ્યો દેખાતો નથી. છતાં અંગ્રેજી ગુજરાતી સંસ્કૃત અને ઉર્દૂ ભાષાનો તેને ભારે શોખ હતો. તે સમયે ઉચ્ચતમ અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત ભાષાના કવિઓનો તેણે જીડો અને સદ્ભાવભર્યો અભ્યાસ પણ કર્યો હતો. સંસ્કારને-વિદ્યાને તે રાજગાદી, કરનાં પણ જીએ સિંહાસને ખેસાડતો હતો:—

“ વડવાના હક્કજો મેળવેથી રાજગાદી કરતાં મારા પોતાના બળેથી મેળવેથી ”
“ હા હવે દરજો હતમ. ”

આ વાક્ય કલાપીના અભ્યાસપ્રેમ ઉપર પૂરતો પ્રકાશ પાડે છે.

અને સને ૧૯૦૦ માં તો કલાપીનું અવસાન થયું ! ફક્ત એક રાતની જ માફગી ! માત્ર જીવીસ વર્ષનું જ જીવન ! પરંતુ એ જીવીસ વર્ષમાં સાઠ વર્ષે પણ ન મળી શકે એવા રસઅનુભવ અને તપઅનુભવની સમૃદ્ધિ મેળવી અવસાન પછીની અર્ધી સદી સુધી કલાપી સાહિત્યદેહે તો સજીવન રહ્યો છે જીવીસ વર્ષના ટૂંકા જીવનની તેની ક્ષણે ક્ષણે ભાવભરી, રસભરી અને અનુભવભરી હતી. તેમ ન હોત તો કલાપીએ જે સાહિત્ય સંબંધી છે તે સર્જી શકાત જ નહિ. કલાપીનું જીવન, કલાપીનું અવસાન અને કલાપીનું સાહિત્ય, એ ત્રણે સરખાં જ સેમાંયક છે. એ ત્રણે અરસપરસનાં પ્રતિબિંબ હોય એમ લાગે છે—જીવન, મૃત્યુ અને સાહિત્ય ! કલાપીને, કલાપીના ટૂંકા જીવનને યાદ કરતાં શૈલી, કીટસ, તરુ દત્ત અને રૂપટ શુક્લનાં ટૂંકાં જીવન યાદ આવે છે, અને એક અકથ્ય દુઃખભર્યો વિષાદ હૃદયમાં ઊઠાઈ જાય છે.

કલાપીનું આ ટૂંકું જીવન—જીવીસ વર્ષનું. અંગ્રેજોની જતનયામાં ખીજા શકરવના પ્રસંગો તો મહારાજાઓના પણ જીવનમાં બનવા સંભવિત નથી; કલાપીના જીવનમાં આથી શું વધારે માગીએ ? એ જીવન

મિયાન ગુજરાતી સાહિત્યે નવાં નવાં બળ ઝીટ્યાં, નવા નવા અખતર
 ઝાંચો કર્યા અને નવીન ગુજરાતી સાહિત્યને માનકર્યો આકાર આપ્યો.
 સરસ્વતીચંદ્ર, કુસુમભાળા, અભેદાર્મિ, કુંજવિહાર, ભદ્રંભદ્ર, ચક્રવાક-
 મિથુન, કાન્તા નાટક અને ગીતગોવિંદનાં ભાષાંતર જેવાં ગૌહરોથી ગુજર્
 સાહિત્ય એ વખતે સભ્ય થતું હતું. એ ટૂંકી પચ્ચીસીમાં કલાપીનું જીવન
 ઝખકથું અને અસ્ત થયું. આમ કલાપીની સાહિત્યરચના ઝોગણીસમી
 સદીની ખરી, પરંતુ કલાપી સાચી રીતે વીસમી સદીના સાહિત્યકાર ગણાય.
 ઝોગણીસમી સદીમાં તેમને ન મળેલું સ્થાન વીસમી સદીએ આપી એ
 સત્ય પૂરવાર કયું છે. ભૌતિક દેહ અદ્રશ્ય થયા પછીજ અક્ષરદેહે ઝોગખાઇ
 આજન્મુધી જીવંત રહેનાર સાહિત્યકાર કલાપીનું આ ભૌતિક જીવન પણ
 રામાંયક છે. આ જીવનને પડછે આપણે એમના સાહિત્યને જોઇ લઇએ .

: ૩ :

કલાપીનો સાહિત્યકાલ

કલાપીએ જે સાહિત્યકાલ સભ્યો છે એ કાલની વિપુલતા આપણને
 આશ્ચર્યમાં નાખી દે છે. ‘કેકારવ’ એ તો જાણીતી કાવ્યરચના છે જ. તે
 ઉપરાંત તેમણે ‘મહાકાવ્યો’ની શૈલીમાં પોતાના પૂર્વજ હમીરજી ગોહેલનું
 અધૂરું છતાં અનોખું કાવ્ય આપણને આપ્યું છે.

‘માલા’ અને ‘મુદ્રિકા’ એ તેમની લખેલી લાંબી કથા-અનુવાદકથા
 બંને કહો !

એમણે પ્રવાસવર્ણન પણ લખ્યું છે, જે ‘કાશ્મીરના પ્રવાસ’ ને
 નામે પ્રવાસવર્ણનના સાહિત્યમાં કદાચ આદિસ્થાને આવી શકે.

‘સંવાદોનું’ વણખીયેલું ક્ષેત્ર પણ તેમણે ખીલવવા સફળ પ્રયાસ કર્યો છે.

પંત્રક્ષેપનનો સાહિત્યપ્રકાર ગુજરાતી ભાષામાં સાહિત્ય તરીકે ગણા-
 વાને પાત્ર હોય તો તે કદાચ એકલા કલાપીનો જ. આપણે ત્યાં પંત્રક્ષેપન
 સાહિત્યસ્વરૂપે હજી વિકસ્યું નથી. પરંતુ પંત્રક્ષેપન સાહિત્ય બની શકે છે
 એવું ગુજરાતી ભાષામાં જો કાઇએ પણ સચોટ રીતે સાબિત કર્યું હોય
 તો તે કલાપીએ.

તેમની ‘નોંધપોથી’ પણ એક સાહિત્યકૃતિ છે. નર્મદ અને નરસિં-
 રાવ સરખા દેટલાક સાક્ષરોએ પોતાની નોંધપોથી લખી છે. એ સાહિત્ય-
 પ્રકાર પણ હજી આપણે ત્યાં અહુ ખીલ્યો નથી. એમાં અંગત તત્ત્વોનું
 પ્રાધાન્ય હોવાથી, અને દિનચર્યામાં આવી જતા પ્રસંગો દે વિચારનાં
 ટાંચણ થતાં હોવાથી એનું તાત્કાલિક પ્રકાશન અહુ શક્ય ન પણ લાગે;

છતાં નોંધપોથીના લેખકના સમગ્ર માનસવિકાસને સમજવા માટે તેમ જ લેખકના સમયને પિછાનવા માટે એ સાહિત્યપ્રકાર પણ અહીં ઉપયોગી નીવડયો છે. આત્મકથાને નામે વિકસતું જતું સાહિત્યઅંગ અને આવી નોંધપોથી એકપીઞની અહીં નજીક આવી રહે છે. એ સાહિત્ય અંગમાં પણ કલાપીએ પોતાનો ફાળો નોંધાવ્યો છે.

માત્ર ફાળો નોંધાવવા ખાતર નહિ ! કલાપીને સાહિત્યકાર થવાની ધંગેશ ન હતી; ઇતિહાસમાં નામ અમર કરવાની લોલુપતા ન હતી; પરંતુ એનું હૃદયતંત્ર જ એવા પ્રકારનું હતું કે જે વંકત થયા વગર રહી શકેજ નહિ. ઊર્ધ્વગામી આત્માઓ માટે હૃદય વ્યકત કરવાના માર્ગ કલા અને સાહિત્યમાં સહજ મળી રહે છે. કલાપીને સાહિત્યકાર થવાની તલપૂર પણ લોલુપતા ન હતી; છતાં, એ ગુર્જરગિરાના સહુભાગ્યે સાહિત્યકાર બની રહ્યા. કવિતા, મહાકાવ્ય, નવલકથા, પ્રવાસવર્ણન, સંવાદ, પત્રલેખન, નોંધપોથી અને નિબંધ જેવાં સાહિત્યનાં વિવિધ અંગોને પોતાના વ્યક્તિત્વ-વૈશિષ્ટ્યની છાપ આપી ખીલવનાર સાહિત્યકાર ઇતિહાસમાં તો અમર છે જ. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આમ કાવ્ય અને ગદ્યના જુદા જુદા સાહિત્ય-પ્રકારો કલાપીએ ખીલવી તેમનો સાહિત્યમાં પ્રવેશ અને સત્કાર પણ કરાવ્યો છે.

: ૪ :

સ્નેહી ? કવિ ? બન્ને.

કલાપીના મિત્ર શ્રી. રૂપશંકર કહે છે તે અંશતઃ ખરું છે કે, ‘કલાપીના આંતરસંસ્કાર સિવાય કલાપીની વ્યાવહારિક સ્થિતિ કોઈ રીતે અસાધારણ ન હતી.’ પરંતુ એના આંતરસંસ્કારો એના વ્યવહારને—સાધારણ વ્યવહારને પણ એટલા અસાધારણ બનાવી દીધાં હતાં કે કલાપીનું સામાન્ય જીવન, નિત્યજીવન, ક્ષણે ક્ષણનું જીવન પણ કલામય, ઉર્મિમય, ચિંતનમય જીવન બની રહ્યું હતું. સાહિત્ય અને જીવનને કલાપીએ એવા અસાધારણ ગાઢ સંબંધમાં મૂકી દીધાં છે કે એના સાહિત્યને સમજવા માટે એના જીવનની આછી રૂપરેખા સમજવી અહીં આવશ્યક બની ગઈ છે—બીજા કોઈ પણ સાહિત્યકાર કરતાં. અને ‘કલાપી સ્નેહી છે કે કવિ ?’ જેવા ગુર્જર સાહિત્યમાં ઉત્પન્ન થયેલા વાદનાં મૂળ પણ કલાપીના જીવન-કવનમાં રહેલી અભિન્નતામાં જ રહેલાં છે. ‘સ્નેહી’ અને ‘કવિ’ એ બન્ને પરસ્પર ન સમાય

એવાં તત્ત્વ નથી. જે કવિ હોય તે સ્નેહી ન થઈ શકે, અને સ્નેહી હોય એ કવિ ન થઈ શકે, એવો કોઈ કુદરતનો, સમાજનો, માનસશાસ્ત્રનો કે રસ-શાસ્ત્રનો નિયમ નથી. ગ્રેટ્ટું, સાચો સ્નેહી સાચો કવિ બની શકે અને સાચો કવિ સાચો સ્નેહી બની શકે ! કલાપીના અન્ય અંગત મિત્ર 'કાન્તે' કલાપી કવિ નથી પણ સ્નેહી છે એવું એક કથન ચલણી બનાવ્યું એમાં કાન્તનો ઉદ્દેશ કલાપીના સ્નેહજન ઉપર ભાર મૂકવાનોજ હતો; નહિ કે કલાપીના કવિસ્થાનને ડગમગાવવાનો. પાછળથી 'કાન્ત' ને એની સ્પષ્ટતા પણ કરવી પડી હતી અને સ્નેહીને કવિ કરતાં ઉચ્ચ આસને બેસાડી કવિને માત્ર કવિતાના જન-વ્યવસાયીની દક્ષાએ ઉતારી મૂકવો પડ્યો હતો. 'કવિતા એ જેની ક્રીન્દગીનો સર્વોપરે સ્નેહ હોય તે જ કવિ હોઈ શકે' એવું નવું વાદ્યસ્ત કથન પાછું તેમને પ્રચારમાં લાવવું પડ્યું ! એ સંજ્ઞામાં વધારે દલીલખાણ જરૂરી નથી. કલાપી સ્નેહી પણ હતો અને કવિ પણ હતો.—કદાચ એ સ્નેહી હતો માટે જ એ કવિ થયો એમ કહેવામાં 'કાન્ત' ના કથનનો ઉદ્દેશ આપણે વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજી શકીએ એમ છે. કલાપીએ કવિતા લખી એ તેના સ્નેહીપણાની ઉચ્ચતામાં જ. કવિતા લખના ખાતર, કવિ તરીકેની કીર્તિ કમાવા ખાતર નહિ; યુર્નર સાહિત્યને ઉન્નત કરવાની જાતનાથી નહિ. એની નમ્રતા એવા લવ્ય દંભને પોષે એમ હતું જ નહિ. એની અસાધારણ નમ્રતાએ તો એને પોતાની જ કવિતાનો કાતિવ વિવેચક બનાવ્યો છે. પોતાની કવિતા માટેના કલાપીના સુપ્રસિદ્ધ ઉદ્દ્યોગો આ રહ્યા :

‘કવિતા’ મ્હારી કવિતાને કવિતા કહેતો નથી. હું કવિ છું એવું હું માની જ શક્યો નથી..મને વિચારો ગોઠવણ આવડતું નથી. મ્હારા જીવનમાં કલા નથી, માત્ર લાગણીઓ જ છે, અને મ્હારી કવિતા ગણ તેવીજ છે. હું જે કંઈ લખું તે મ્હને જ આનંદ આપી શકે તેવું થ થઈ નથી. હું શેઠી કે શેઠસગીયર વાંચતો હોઈ હું ત્યારે લણી વખત મને થઈ ભય છે, બહુ મ્હારી કવિતાને—એ કાગળોને બાળી નાખું.’

યુજરાતના સદ્ભાષ્યે કલાપીએ પોતાના મન ઉપર અંકુશ મૂકી પોતાની કવિતાને બાળી મૂકી નથી ! કલાપીના પોતાની કવિતા માટે ઉચ્ચરાયલા મત સાથે હજી સુધી કોઈ સંમત થયું નથી. એની કવિતામાં કલાના અંશો કેટલા છે, એની ચર્ચા કરવાને બદલે આપણે એટલી જ હકીકત વિચારી લેઈશું કે એ કવિતાનો આકરપૂર્વક સંગ્રહ થયો છે, એ

કવિતા સુખપાઠ થઈ છે, પાઠ્ય પુસ્તકોમાં દાખલ થઈ છે, અભ્યાસક્રમોમાં ઉતરેલી છે, એના ઉપર વિવેચનો થયાં છે અને હજી આજ પણ એ કવિતા ભાવપૂર્વક વંચાય છે !

એટલું ખરું કે કલાપીની કવિતા કબજા ખાતર લગાઈ નથી, અને તેથી એની કવિતાના આકારને સુગાંડલથી અનાવવાની ખાસ કાળજી લેવાઈ નથી; લાગણીના વેગની આસપાસ સુંદર આરા-દિનારાની નકળી ઉપસાવવા પ્રયત્નો થયા નથી, અને કદાચી ગાપડુસીએ તેના ઉપર ભરામત કન્યા મચ્છન કંથું નથી. કવિતાના કડક વિવેચકો રથજે રથજે ખાગીઓ દેખાડી શકે એવું અસાવધપાણું પણ એ કવિતા રચવામાં નથી જ, એમ કહી શકાય નહિ. અને સર્વ વિવેચકોનું માન સંપાદન કરે એવી સર્વાંગ સુંદર કવિતા તો કાલિદાસ કે શેકસ્પીયરની પણ ક્યાં છે ?

છતાં પચાસ વર્ષથી ગુજરાતના હૃદયને ઝોક આપી રહેલી કલાપીની કાવ્યવાણી કવિતા નથી. એમ કહેવાનો અધિકાર એકલા કલાપીને જ હોઈ શકે ! એ આપણી સાચી કવિતા છે, આપણી પ્રિય કવિતા છે, આપણા હૃદયને એ સુંદર ભાવ-ઝોક આપી રહેલી કવિતા છે, આપણી ગુજરગિરાને સમૃદ્ધ કરી રહેલી કવિતા છે, એમાં જરાય શંકા નથી. એનો લખનાર ભલે સ્તેષી હોય, કવિ હોય કે બંને હોય ! સાહિત્યને પાને કલાપી કવિ છે, અને એનો 'કેકારવ' કવિતા છે. વધારામાં એટલું કે કલાપી એવો કવિ છે કે જેણે પોતાની કવિતાને પોતાના હૃદયનો નિર્મળ અરીસો બનાવી દાધી છે. અને કલાપીનું હૃદય એટલે ? ઓગણીસમી સદીના ગુજરાતે ઓળખેલી ઊર્મિઓ, ઓગણીસમી સદીના ગુજરાતે ઓળખેલું ચિંતન ઉદ્ભવ અને ઓગણીસમી સદીના ગુજરાતે ઝીલેલા સુધક સંસ્કારોનો એક ભવ્ય સંગ્રહ !

આજ વીસમી સદી એ સંગ્રહને પ્રેમપૂર્વક, માનપૂર્વક સાચવી રહી છે ! ઓગણીસમી સદી પાસેથી વીસમી સદીએ મેળવેલો એ કીમતી વારસો છે !

એ સંગ્રહમાંથી કલાપીનો કેકારવ આજ અનેક આવૃત્તિએ પહેંચે છે. બહુ થોડા કાવ્યસંગ્રહો આવૃત્તિ થાય છે. આટલી આવૃત્તિઓ

મેળવવી એ ગ્રંથની લોકપ્રિયતાનું સાચું માપ છે. કલાપી લોકપ્રિય પણુ છે, અને વિદ્વદ્પ્રિય પણુ છે. વચમાં એક એવો યુગ આવી ગયો કે જેમાં લોકપ્રિય નહિ પણુ લોકોત્તર હોય તેવું સાહિત્ય સાચું સાહિત્ય ગણાવા લાગ્યું. હજી એ માન્યતાના ઓળા આપણા સાહિત્યમાં ફરતા રહે છે ખરા, છતાં સુધ્ધ અનેતી જતી લોકરુચિ હવે પોતાની અરપૂર્યતા સામે વાંધા ઉઠાવતી થઈ છે અને સામાન્યતાની કક્ષામાં ન ઊતરતી વિદ્વદ્-અધોળને જ આભડછેટ માનવા જેટલું બંડખોરપણું ફેળવતી બની છે. જનરુચિ હવે અવગણી શકાય એટલી અધી ઊતરતી રહી નથી. એટલે સાહિત્યમાં પણુ લોકપ્રિયતા હોવી એ હલકું મનાતું અટકી ગયું છે. કેકારવને આપણે લોકપ્રિય કવિતાનો સુંદર નમુનો કહી શકીએ.

અને એ વિદ્વાનોને પણુ પ્રિય છે એની સાબિતી અનેક વિદ્વાનોએ આજ સુધીમાં આપણને આપી છે. સમકાલીન વિવેચકોએ કેકારવ અને તેને ટૂંકનાર કલાપી પ્રત્યે જેટલું ધ્યાન આપ્યું છે એટલું બીજા કવિ પ્રત્યે ભાગ્યે જ આપ્યું હશે અમુક દશકામાં નરસિંહરાવ કે મણિલાલ, અમુક દશકામાં ખબરદાર કે મેઘાણી, અમુક દશકામાં સુંદરમ કે ઉમાશંકરે વિવેચકોનું વધારેપડતું ધ્યાન ખેંચ્યું હોય એ સંભવિત છે; પરંતુ સતત જેના ઉપર ધ્યાન આપ્યા વગર આપણા વિવેચનને આદ્યું ન હોય એવા આપણા એક એ કવિઓમાં નહાનાલાલ અને કલાપી છે, એ સાહિત્યના ઇતિહાસમાં ન વિસરાય એવી ઘટના છે. કલાપી સંબંધી વિવેચન-સાહિત્ય વિપુલ બની ગયું છે. એ જ વિદ્વદ્ભોજપણું ! નહિ ?

કેટલાક ગ્રંથો માટે વિવેચન નિરર્થક બની રહે છે. કેકારવ એવો જ એક ગ્રંથ છે. વિવેચનનો ઉદ્દેશ સાહિત્યગ્રંથોની ખામીઓ અને ખુશીઓનો અભ્યાસ કરી તે જનતા સમક્ષ રજૂ કરવાનો અને જનતાની રુચિને એ વિવેચન દ્વારા સાચા સાહિત્યસિદ્ધિઓનો સ્પર્શ કરાવી ભીંચે લાઇ જવાનો હોય છે. કેકારવ માટે ઘણું કહેવાઇ ગયું છે. એનું વધારે વિવેચન એ માત્ર જુદી જગ્યા, જુદી દષ્ટિ કે બદલાતા જતા કાળમાનની જ ઓળખાણ આપે. એવી ઓળખાણ બહુ જરૂરી નથી હોતી એવા ગ્રંથો માટે કે જે સ્વયં લોકપ્રિય અને વિદ્વદ્પ્રિય લાંબા સમય સુધી રહી શક્યા હોય. વીસમી સદીની ઝડપમાં ચિસ્તાલીસ વર્ષની સતત લોકપ્રિયતા ચિરંજીવી લાગે એવી છે. કલાપીના કેકારવે તે અનુભવી છે. કેકારવનું વાંચન એ જ એક વિવેચન છે.

: ૫ :

કેકારવ અને નીતિ

છતાં સમય કેકારવની જુદી જુદી પરીક્ષા લીધા જ કરશે. દીર્ઘજીવી અને ચિરંજીવી સાહિત્યને પણ સમય સમયના પ્રશ્નપત્રો રહ્યાં જવાળા લખવા પડે છે. જવાળા જેટલો સંતોષકારક એટલી સાહિત્યની મહત્તા. કલાપીના સમકાલીન મિત્રોએ તેના સમયને જવાળા આપ્યા છે; વર્ષો પછી કલાપીના બકતોએ તેમના યુગને જવાળા આપ્યા છે; વિરોધી તો કલાપી ને કોઈ મળ્યો જ નથી ! છતાં એની ખામીઓ નિહાળનાર પણ કોઈ હશે ખરા !

નીતિની માત્ર સૂતિ પૂજા કરનાર અને પ્રેમના ખુલ્લા સાદને બીભત્સ અનીતિ માનનાર કોઈકોઈ ચોખ્ખાંચોખ્ખાં મુખેથી કેકારવે સીત્કાર કઠાવ્યો. પણ હશે-જેણે બીજી જ ક્ષણે રાધાકૃષ્ણનાં, શૃંગાર-ગીતમાં નીતિની પરાકાષ્ટા નિહાળી એ ગીતમાં પોતાનો સાદ પણ પુરાવ્યો હશે જ !

‘કેલીરમરણ’ની

‘લતા સુખની ચઢતી વિલાસે;
પયોધરો ગાઢ હલે હુલાસે’.

અથવા ‘જ્યાં તું ત્યાં હું’ની

‘હા હા ! દેહ કલિ દિગમ્બર બની ખારી બીલી નીકળી !’

કે ‘સાકીને કપકો’ નામની ગઝલની

‘સરખાં બને બન્ને જરા,
ત્યાં તો શરાબીની મજા;
હલદી દરી તહે તો સબ !
નયને સનમ બેલી નહીં !’

જેવી કડીઓ નીતિયુક્ત માનસને આંખ મીંચવા કંદાય ત્રેરે ખરી !

પરંતુ નીતિયુક્તોને થોડા પ્રશ્ન પૂછી લેખકો:

(૧) નીતિની કોઈ સર્વમાન્ય કસોટી હશે ખરી ?

(૨) સંકૃત કવિઓએ રચેલાં સંભોગ-શૃંગારનાં કાવ્યો વાંચ્યા પછી કલાપીનાં કાવ્યોમાં અનીતિ દેખાય છે ખરી ? નિઘન ચોગી ભર્તૃહરિતું ‘શૃંગાર શતક’ તો જોયું છે ને ?

(૩) સાહિત્યમાં શૃંગાર બીભત્સ ક્યારે બને ? એ બન્ને વચ્ચેની રેખાઓ યુગે યુગે, અરે દસકે દસકે શું ફરતી રહેતી નથી ?

(૪) દેહ અને દેહને રૂપરૂપનો અંબાર બનાવતો કામ એ બંને શું ઈશ્વરદત્ત બક્ષિયો નથી ? પ્રેમ-કામ ન હોય તો માનવદેહ જેવા માટીના માળખાને કોણ સુંદર માનત ?

(૫) સૌંદર્યવર્ણન-વિગતભર્યાં સૌંદર્યવર્ણન-અનીતિમય શા માટે ? સૌંદર્ય એ સર્જનનું સ્થૂળ રૂપ : બીજું-પાસું ! સૌંદર્ય વગર સર્જન નથી જ એ મૂલ માન્ય છે ? એ જ કલાપીનું સમ.

પરંતુ એ પ્રશ્નો પૂછવાનો કશો અર્થ નથી. ઓગણીસમી સદીનો પાછો ભાગ અને વીસમી સદીની શરૂઆતનો સમય Prudery-એક પ્રકારનું સુગળવાપણું-શીખની રશો હતો. અંગ્રીજ સંસ્કારની એ અસર ! વિક્ટોરિયન યુગના સંપર્કનું એ પરિણામ ! કલાપી યુગરાતને એ પરદેશી કૃત્રિમતાની પાર લેઈ જતો હતો.

અને કલાપીનો ફેકારવ જેવો ભવ્ય વિરાગપડો પાડે છે તેવો વિરાગપડો બીજા કયા સાહિત્યકથામાંથી આપણને મળી શકે એમ છે ?

‘એ શું બધી દેહ તણી જ માયા ?
આત્મા પરે પ્રેમની શું ન છાયા ?
માની હતી પ્રીતિ વિરાગ કાયા,
તર્કાય આવી લઘુતા ભરેલી શી ?

X X X X

અમોને સ્પર્શન્ટાં-અરર ! યજ્ઞ ખારસ મળશે,
અમોને સ્પર્શન્ટાં હૃદયિ મળશે આ કદું બનેં.

X X X X

વળી

નથી નથી મુજ તત્ત્વો વિશ્વથી મેળ લેતાં,
હૃદય મમ ઘડાયું અન્ય કો વિશ્વ માટે !

X X X X

પ્રભુ, રતિ, દયા કે સ્નેહ ને જાતલાવ,
અરર ! નહિ સહુ એ સ્વાર્થના શું વિલાસ ?

જેવા વિરાગવર્ણન કાવ્યખંડોથી ખીચોખીચ બરેસો ફેકારવ એ એકલી માગુક માટેની યાંગ નથી જ !

પ્રેમનાં સદૈવ ગીત ગાતો આ 'સ્નેહી' પ્રેમનાં તોછડાં સ્વરૂપને ઝટ ઓળખી ઓળખાવે છે અને વ્યક્તિપ્રેમને વિરાટ બનાવવા મથે છે. એ સત્ય બોવા કલાપીનું ગમે તે કાવ્ય વાંચવું બસ થઇ પડશે. કેકારવ વાંચી માનવી વિષયી નહિ પરંતુ વિરાગી બને એમ છે—બે કે એ વિરાગ Orthodox હિંદુમાન્ય વિરાગ નહિ, પરંતુ માનવતા, મૃદુતા, અનુકંપાથી ભરેલો સાચો વિરાગ !

: ૬ :

કેકારવમાં અનુવાદ, અનુકરણ અને સૂચન

કલાપીનાં કાવ્યોની મર્યાદા-ખામી શોધવા માટે એના અનુવાદો તરફ પણ દષ્ટિ જવાનો સંભવ છે. કલાપી અનુવાદપ્રિય છે, એમ પણ કહેવાયું છે—મનાયું છે. આપણે સદૃઢ નણીએ છીએ અને કેકારવની નોંધ ખુલ્લેખુલ્લું જાહેર પણ કરે છે કે 'પ્રેમ અને મૃત્યુ' 'પ્રેમ અને શ્રદ્ધા' 'ચંચલ પ્રેમસુખ' 'રસેચ્છા' 'સમુદ્રથી છંટાતું બાલક' 'વૃદ્ધ દેલિયો' 'વૃદ્ધ માતા' 'પહાડી સાધુ' 'પ્રભુ-અનાલાપી ગાન' જેવાં કેટલાંક કાવ્યો અંગ્રેજ કવિ ટેનિસન, ટોમસ મૂર, શેલી, મેથ્યુ આર્નોલ્ડ, વર્ડઝ્વર્થ, ગોલ્ડસ્મિથ, અને જર્મન કવિ ગેટેનાં કેાઇ કેાઇ કાવ્યોના અનુવાદરૂપ છે; સંપૂર્ણ અનુવાદ નહિ હોય તો સૂચિત તો છે જ. અનુવાદ કે સૂચનમાંથી જન્મ લેતાં કાવ્યો સ્વયંભૂ-અલ્પતન ગણાય નહિ, અને તેટલે દરજ્જે કવિપ્રતિભા ઊતરતી ગણાવી બેઇએ. આવી પણ માન્યતા કદી કદી કલાપીને અંગે ઉચ્ચરાયલી છે.

અનુવાદ કે સૂચનસર્જિત કાવ્ય સામાન્યતઃ 'સ્વયંસ્પુરિત' કાવ્ય કરતાં પ્રતિભામાં ઊતરે એ સાચી વાત છે. પરંતુ સૂચન જાંચકી લેનાર કવિ એટલા જ કારણે સર્વથા ઊતરતો જ ગણાવો બેઇએ, એ કથન ઊડી વિચારણા માગે છે. આમ તો જગતમાં કેશું જ નવીન નથી. એક કલ્પના, એક ભૂમિ, અને એક ચિંતન આપણને ચમકાવતાં આપણી ભાષામાં આજ મળી આવે ! એનાં એ જ કલ્પના, ભૂમિ, અને ચિંતન આપણાથી તદ્દન વિભિન્ન ભાષામાં પણ હોઇ શકે ! એટલું જ નહિ, પરંતુ તે હજારો વર્ષ ઉપરના કેાઇ કાવ્યમાં જડાયેલાં હોય એમ પણ બને ! માનવએકતાની સાક્ષી પૂરતાં આવાં સામ્ય એ કેાઇ આજની જ શોધબોળ નથી. સ્વતંત્ર રીતે પણ જુદા જુદા

માનવસમૂહો સરખામણી કરી શકાય એવા જિમિ' કે ચિંતનવિકાસને સાધી શકે છે. આજનો અને પૂર્વકાલનો માનવી સર્જનક્રમમાં તેો એક જ છે ને ?

આવા પ્રસંગે માનવી ભૂલ ખાય છે અને સહવિકસિત બાવને અનુકરણ તરીકે ઓળખાવવા લલચાય છે.

અને સંસ્કારની આપ-લે પણ એટલી સૂક્ષ્મ છતાં એટલી પ્રબળ હોય છે કે આપણે જાણતા હોતા નથી છતાં સંસ્કાર ઝીલાયે જાય છે. સૂર્યોવાદ અને વેદાંત એવું જાણીતું ઉદાહરણ છે. આજની આપણી ઉગ્ર રાષ્ટ્રીય ભાવનામાં પશ્ચિમની કેટલી પ્રબળ અસર છે એનો ઇતિહાસ સ્વરાજ્ય મેળવ્યા પછી લલે આપણે વિગતથી લખીએ । પરંતુ ‘જય જય ગરવી ગુજરાત’ ગાઇ ગુજરાતને અગર ‘વંદેમાતરમ્’ ગાઇ હિંદને માતાનું સુંદર કંપનાસ્વરૂપ આપી તેની આસપાસ આપણા દેશાભિમાનની છત્રછાયા કરતી વખતે આપણને કદી યાદ આવ્યું છે કે સિંહશોભિત શ્વિટાનિયાની ત્રિશૂળધારી મૂર્તિમાં એ બન્નેનાં પ્રેરણાગ્રણ હોવાનો પૂરો સંભવ છે ? આપણે અનેક દેવીઓને સૈકાઓથી પૂજીએ છીએ. હિંદ દેવીનું કે ગુર્જર માતાનું સર્જન સો વર્ષ કરતાં વધારે જૂનું નથી ! જનની જન્મમૂમિના વારંવાર કરવામાં આવતા ઉલ્લેખે પણ આપણને શ્વિટિશ સંસર્ગ પહેલાં માતૃભૂમિની આટલી સ્પષ્ટ અને મૂર્તિવિધાનમાં જિતયાં વગર રહી શકે નહિ એવી ઉગ્ર ભાવના આપી ન હતી. સુદ્ધ કે વિરોધ પણ આ સંસ્કારની અણધારી અસરને અટકાવી શકતાં નથી.

અંગ્રેજી સાહિત્ય-પશ્ચિમનું સાહિત્ય-આજથી નહિ પરંતુ ઓગણીસમી સદીની શરૂઆતથી આપણા સાહિત્યને ઘરી રહ્યું છે, એ જૂલવા સરખું નથી. આપણા સર્વ સાહિત્ય આકારો અને પ્રકારોને પશ્ચિમ ઘાટ આપી રહ્યું છે. અને આપણા સર્વ સાહિત્યકારો એની અસર નીચે આવી ચૂક્યા છે, એ પૂરવાર કરવાની જરૂર નથી. શેલીના Cloudમાંથી નરસિંહરાવનાં ‘મેઘ’ અને ‘ચંદા’ જન્મ્યાં, અને એ ચંદાની અસર નીચે કલાપીની ‘કમલિની’ હંદસહ સર્જન પામી એમ કહેવામાં આપણે સંસ્કારસ્પર્શનો ઇતિહાસ જોઇએ છીએ, નહિ કે પરસ્પર થતાં અપહરણોનો. નરસિંહરાવ અને કલાપી બન્નેની પ્રતિભા જુદા પ્રકારની છે. નરસિંહરાવ ‘કમલિની’ લખી શક્યા ન હોત; કલાપી ‘ચંદા’ લખી શક્યો ન હોત. છતાં એ બન્ને સ્વરૂપમાં સામ્યતાવાળી કવિતાનાં મૂળ અંગ્રેજ કવિ શેલી સુધી પહોંચે છે. અનુકરણ આમ એક રીતે વિકાસ અને પ્રગતિનો એક સાહિત્યમાર્ગ બની રહે છે. જગતને એક બનાવવાના ઉદ્દેશમાં સાહિત્ય-અનુકરણ એક મોટું સાધન છે.

આપણા સાહિત્યકારો ઉપર અનુવાદ અને અનુકરણ કે સ્થિત વિચાર સંબંધી ઠીક ઠીક આક્ષેપો મુકાયા છે, અને વચ્ચે વચ્ચે સાહિત્યજગત જગી જાય એવા સાહિત્ય-ઉલ્કાપાત પણ થયા છે. ખીન્નનું કાવ્ય કે અન્યની કૃતિ પોતાને નામે ચડાવી દેવી એમાં એક પ્રકારની હલકાર્થ જરૂર દેખાઈ આવે છે; પરંતુ અનુકરણ કે સ્થિતને ડગલે પગલે નોંધવાનું કાર્ય લેખકો માથે લે તો તેઓ ઝડપથી લેખક બનતા મટી જશે! મુનશી, મેઘાણી, ન્હાનાલાલ કે નરસિંહરાવ સરખા અત્યંત માન્ય સાક્ષરો પણ એ ટીકામાંથી બચી શક્યા નથી. પ્રતિભાશાળી લેખકોનાં અનુકરણ કે અનુવાદ પણ ધણુંખરું 'Original'—અદ્વિતીય કૃતિ બની રહે છે, એમાં શક નહિ. ડ્યુમાની છાપ મુનશી ઉપર પડી છે એમ માન્યા છતાં મુનશીને ગુજરાતે અનુવાદકારનું સ્થાન આપ્યું નથી. 'કોઈનો લાડકવાલો' ભલે 'Some body's darling' માંથી જન્મ્યો હોય. એ પૂર્ણ અને શુદ્ધ હિંદી છે. એ વાતની ના પાડવી એ ટીકાખોરપણાનું લક્ષણ બની જાય છે. પ્રતિભાશાળી સાહિત્યકારોનાં હૃદયમાં એક ક્રીમિયો રહેલો હોય છે. એ ક્રીમિયો પરકીય સંસ્કાર કે પરકીય ભિમિને એવાં પોતાનાં બનાવી દે છે કે એની પરકીય છાપ સમૂળ ટળી જઈ એ સ્વતંત્ર, પરકીય છાપથી મુક્ત કૃતિ બની જાય છે. નાની નાની લીટીઓ, અક્ષરો, શબ્દો કે ભાવને શોધી ખોળી એવી જ ખીન્નની લીટીઓ, અક્ષરો, શબ્દો કે ભાવને સામે મૂકી કહેવા મથવું કે આ અપહરણ છે, અસ્વીકૃત અનુવાદ છે, એમાં સાક્ષરતા કરતાં લેખકને ચીડવવાનું મર્કટપણું વધારે દેખાઈ આવે છે.

સૂચનો તો કાણુ ક્યાંથી નથી લેતું? હોલીનશેડના ફકરા અને ફકરા શેક્સપીયરનાં નાટકોમાંથી ટાંકી બતાવાય છે. પરંતુ એથી શેક્સપીયરની કલા બિતરતી કોટીની બની જતી નથી. કલાપીએ તો પ્રમાણિકપણે અનુવાદનો સ્વીકાર કર્યો છે. અને તે પણ કેટલા થોડા? પાંસસોપંદર પાનમાં ભાગ્યે આવા અનુવાદો પંદર વીસ પાન લીધાં હોય!

અને એ અનુવાદો પણ કેવા છે? 'વૃદ્ધ માતા' એ વર્ડઝવર્થના Sorrows of Margaret કાવ્યનો અનુવાદ છે, એમ આપણે જાણીએ કે ન જાણીએ તો ય વાચકને આંસુ પડાવે એવો એ વાતસલ્યનો આત્મનાદ તેને અનુવાદની છાપથી પર લેખ જાય છે.

‘એવો તોયે ડરીય કહી ના માતની છું પડીથી,
કાલો થેલો નિરખીય તને, બાપુ ! હું આંસુડાંથી !’

x x x x

જે ઘંટીને દળી દળી તને ચોપતી હેતથી હું,
નહાના ત્હારા સહુજ કનિયા પૂરતી કોડથી હું;
હોંસે ઘંટી દળીય ફરી તે જોઈ મ્હોં બાપ ! ત્હારે,
જ્યાં સુધી હું શિથિલ મુજ આ દેહમાં જીવ ધારે.’

એ શબ્દો અનુવાદના હોય ત્હોય અપૂર્વતાની છાપવાળા છે. એવું
અને એવું ‘વૃદ્ધ ટેલિયો’ નામનું કાવ્ય ભલે અનુવાદ હોય; અંગ્રેજી
ભાષાના કાવ્યે સૂચવેલો ભાવ એ ભલે હોય ! ખરે સરખી વૃદ્ધાવસ્થા
અનુભવતો એ વૃદ્ધ ટેલિયો સ્મૃતિખરેરા ઉઘાડી પોતાની સ્વીકારી લીધેલી
બહેનનાં સ્મરણમાં વગર આંસુ પાડ્યે સાંભળનારને આંસુ પડાવે છે ત્યારે
કલાપીનું આ કાવ્ય વડંઝવર્થનો અનુવાદ છે એવો વિચાર સરખો પણ
સ્ફુરતો નથી અને

‘રે મહેરબાન ! નહી મૃત્યુ ભલાનું બહેલું;
ને શબ્દને સળગવા બહુ કાલ લાગ્યા !’

જેવાં હૃદયદ્રાવક ચરણો આપણી સ્મૃતિમાં મુજ રહે છે. આવા
અનુવાદને અનુવાદ કહી ઉતારી પડાય તો નહિ જ. અનુવાદમાં પણ અપૂર્વ
કવિત્વ કેટલું સ્ફુટ થાય છે એનો આનંદવિસ્મય જ આવા અનુવાદનું
વિવેચન હોઈ શકે !

અનુવાદને જ આ હમે ઝાળખ્યા પછી સૂચનો શોધવાની વૃત્તિ
ઘટી જશે અને

‘અમારાં મીઠાં તે રૂઢનમય છે ગીત સઘળાં.’

જેવાં વાક્યોમાં

Our Sweetest songs are ^૧ those,
That tell of saddest thought.

સરખા શૈલીના પડખા સાંભળવાની જિજ્ઞાસા ભાગ્યે જ રહેશે.

વળી અનુવાદ ધણાય કવિઓને exercise – અભ્યાસપાઠ સરખા
નીવડે છે. અનુવાદ, અનુકરણમાંથી અપૂર્વતાની પ્રાપ્તિ અસંભવિત નથી
જ. ગેરેના કાવ્ય ઉપરથી સૂચિત થએલું કહેવાતું ‘અનાલાપી ગાન’ જે

‘સુખાભિલામાં કેા અવર સઘળું જ્ઞાન વિસરી
ભરી તેથી લેને તુજ જીવર પૂરું છલકતું’ :
પછી તેને કહેલે ‘પ્રભુ’ ! ‘પ્રભુ’ ! ‘હૈયું’ ! ‘સુખ !’ અને
કહેલે ચાહે તે અગર મુખમાં લે ચઢી ગયું ’

જેવું ભવ્ય ચિંતન આપી શકતું હોય તો આપણને આવાં અનેક
સૂચનજન્યમાં કાવ્યો ભલે મળે ! અપૂર્વતાની ખોટ પછી પડશે નહિ.
કલાપીના અનુવાદનો મોટો ભાગ, કલાપીનાં સૂચિત કાવ્યોનો મોટો
ભાગ અનુવાદની શિથિલતા કે રહેતેલપણું જરાય દર્શાવતો નથી.
એમાં તાઝગીભરી ભિંમિ છે. કલાપીને હાથ ચઢતાં ઉછીના વિચારો કે
કદપના આપણી સ્વચ્છ ગુજરાતી કવિતા બની જાય છે.

આપણી અનુવાદચર્યા પાછળ સંસ્કાર મિલકતના ઉછીનાપણા ઉપર નજર
ભલે થાય, પરંતુ એ ઉછીની મિલકતને સુધારી વધારી શોભાયમાન બનાવી
રહેલી તાકાત તરફ પણ સાથે સાથે નજર જવી જોઈએ. અનુવાદ
સૂચન એ સર્વથા છંડામણ નથી. હમીરજી ગોહેલ જેવા મહાકાવ્યની
રચનામાં વોલ્ટર સ્કોટના Lady of the Lakeની આકારછાયા, સર્ગ-
રચના અને વીણાના સંબોધનસ્વરૂપને જેવા આપણે લક્ષ્યાધ્યએ ત્યારે
એમાં રહેલી વિશિષ્ટતા જોવાનું પણ ન જ વિસરીએ. હમીરજી
ગોહેલ એ ‘લેડી ઓફ ધી લેક’નો માત્ર પડછાયો નથી જ — પછી
ભલે એના આકારસામ્ય તરફ આપણી નજર જાય. આકારસામ્ય
અપૂર્વતાને ઓછી કરતું નથી.

: ૭ :

કેકારવ — સમયના સંસ્કારો ઝીલતી વાણી

કલાપીના યુગને આપણે એક ત્રિવેણીસંગમ કહી શકીએ. ગુર્જર -
ગિરાનો પ્રવાહ તો ચાલુ હતો જ, દયારામથી જૂની ગુજરાતીની સીમા
પૂરી થતાં દલપત - નર્મદનાં વહેણે ગુજરાતી ભાષામાં પૂર ચઢાવી નવી
સીમા શરૂ કરી. એ સીમાથી શરૂ થતા વહેણમાં અંગ્રેજ અને સંસ્કૃત
સાથે ફારસી સંસ્કૃતિના પ્રવાહો ભળ્યા અને આપણી ગુર્જરગિરા ઊંડી,
વિશાળ, સ્થિરતાભરી અને માગ મુકાવે એવી પ્રવળ બની. સંસ્કૃતની
અસરે છંદરચના, ચિંતન અને શબ્દવૈવિધ્ય આપ્યાં. અંગ્રેજીની અસરમાં

આપણી કલ્પના ઉત્તમ, જીવંત અને રમતિયાળ બની, આપણને પ્રકૃતિની રંગીન વિવિધતા પાસે લેઈ ગઈ. ફારસીએ ગઝલ આપી : હિંદુ મુસ્લીમ સંસ્કારના વિનિમયની — કહે છે અબેલ મિલનની એક ચાવી આપી. કલાપી એટલે ખુદશી ત્રિવેણીમાં સતત સ્નાન કરી રહેલો સાહિત્યસાધુ !

સંસ્કૃત અત્રેજીની ભેગી અસરથી ઘડાયલાં ખંડકાવ્યોના આલ્પ સર્જનનું માન કાન્તને ફાળે જાય છે. કાન્તે એ સુંદર ખંડકાવ્યો આપણને આપ્યાં છે : ‘વસંત વિજય’ અને ‘ચક્રવાક મિથુન’. પરંતુ એ ખંડકાવ્યોના સમગ્ર જુમલામાં સંખ્યા અને વિવિધતાની દૃષ્ટિએ વધારેમાં વધારે ફાળો કોઈએ આપ્યો હોય તો તે કલાપીએ જ. બીજા કોઈ પણ સમકાલીનની સાથે કલાપીને સરખાવી શકાય એમ નથી. બીજા સમકાલીનોનું અહં તેમને એક જ ચીલે ચાલવા દેતું હતું — તેમણે પોતે પસંદ કરેલો ચીલો. કલાપીનું અહં એટલું સૂક્ષ્મ, એટલું પ્રવાહી, એટલું સર્વોત્કૃષ્ટ હતું કે એનો પ્રગ પડતાં બધાય ચીલા એના પોતાના બની જતા. ‘કાન્તે’ પ્રગટાવેલા ખંડ — કાવ્યપ્રકારને કલાપીએ પોતાનો બનાવ્યો, અને ‘સારસી’ ‘ગ્રામ્ય માતા’ ‘બિલ્વમંગલ’ ‘કન્યા અને કૌચ’ ‘મહારમા મૂળદાસ’ ‘ભરત’ ‘પ્રપાત’ ‘સૂત્રીણીનો મૃગ’ ‘અસ્વસ્થ ગૃહિણી’ ‘ન્હાસી જતી સૂગી ને ધવાયેલો મૃગ’ જેવાં સોહામણાં હૃદયદ્રાવક ખંડકાવ્યો આપણને આપ્યાં, જેમના સુકુટ સરખી ‘હૃદય ત્રિપુટી’ કલાપીનું પોતાનું જ જીવનકાવ્ય કહી શકાય એમ છે. ‘વૃદ્ધ દેલિયો’ અને ‘પહાડી સાધુ’ ને આ ગણનામાંથી અનુવાદના પાપે બાતલ કરીએ તો ય ખંડકાવ્યોની આ શ્રેણીસમોવડી શ્રેણી બીજા કોઈ કવિએ આપી હોય એમ દેખાતું નથી.

ખંડકાવ્યની અત્રે ચર્ચા જરૂરી નથી. ગુર્જર સાહિત્યે અપનાવેલો આ કાવ્યપ્રકાર સર્વ કવિઓને પ્રિય થઈ પડ્યો છે, છતાં તેનું કલાવિધાન એટલું કૌશલ્ય માટે છે કે એ ઝટ ઝટ સૌને હાથ ચડી જતો નથી. વસ્તુ અને પ્રસંગ કે પ્રસંગની પરંપરામાં ભિન્ન અને કલ્પનાને ચૂંચી દેવાં; લાગણી અને પ્રકૃતિ વર્ણનને એકરસ બનાવી વસ્તુ અને પ્રસંગને ખીલવવા અને બહુ દૂંડી નહિ તેમ જ બહુ લાંબી નહિ એવી કાવ્યમૂર્તિ ઘડી એમાં પ્રાણ પૂરી અંતિમ રુદન, વિષાદ, વિરાગ, કે દેલછાનો ઝોલો લેવાવવો એવાં લક્ષણ વાળી રચના તરીકે કોઈ ખંડકાવ્યનો

પરિચય આપણે કરી કરાવી શકીએ. એ શાસ્ત્રીય સંસ્કૃત કે અંગ્રેજી ખંડકાવ્યનું માત્ર ગુજરાતી રૂપાંતર નથી. એ આપું નવીન ગુર્જર સર્જન છે. કલાપી લાંબુ જીવ્યો હોત તો એ સવ્યસાચી કવિ બની શક્યો હોત. કપરા ખંડકાવ્યને સરળતાથી પોતાનું બનાવી લેનાર કલાપી અનુપમ કૌશલ્યની સાક્ષી પૂરે છે.

નરસિંહરાવે પ્રકૃતિ અને માનવભાવ વચ્ચે એકરાગ ઉપગવી, છંદ-રચના દ્વારા સ્વાનુભવરસિકની છાપ પામેલાં ટુંકાં કાવ્યોને ગુર્જર ભાષામાં પ્રવેશ કરાવી સંસ્કારી ગુજરાતનું એક વાર થોડા સમય સુધી મન હરણુ કર્યું હતું. એ પ્રથાની પ્રાથમિક કૃત્રિમતા ઘટી જઈ હવે એ કાવ્યસ્વરૂપ ગુજરાતમાં સર્વમાન્ય બની ગયું છે. કલાપીને નરસિંહરાવ કે એમને વખાણનાર વર્ગ સાથે અંગત પરિચય થયો હોય એમ દેખાતું નથી. ઉલટ, તેમના પ્રતિરૂપી મણિલાલ નલુભાઈ સાથે કલાપીને ગાઢ સંબંધ બંધાયો હતો, અને તેમના વેદાન્ત, પ્રાણુવિનિમય, અધ્યાત્મ કે થિયોસોફીના સિદ્ધાંતો પ્રત્યે તેને ખૂબ આકર્ષણ હતું. છતાં નરસિંહરાવે સ્વાનુભવ રસિક-આત્મલક્ષ્મી કાવ્યોની દાખલ કરેલી લઢણુ કલાપીને જાણ્યે અજાણ્યે ઘણી જ ફાવી ગઈ છે, અને પ્રકૃતિનો જીંડો જીવંત શોખ તેની પાસે સચોટ આત્મલક્ષ્મી કાવ્યો મોટા પ્રમાણમાં લખાવી શક્યો છે. ‘કમલિની’ કાવ્યમાં નરસિંહરાવની ‘ચંદા’ જેવું સજીવારોપણુ વિષમ હરિગીતમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે; ઉપરાંત ‘તુષાર’ કાવ્ય અને તેની કડીઓમાં

‘હું છું’ જીલો ગિરિતણુ શિખરે ચઢીને,

કલ્લોલ માલ સમ ગીચ તુષાર નીચે-

મેદાન નીલવરણુ ઉપરે ઝુમ્યો છે :

જાણે જડયું સર રૂડું નભની તળે તે ’

તથા નરસિંહરાવને પ્રિય ઉદ્યોર છંદમાં રચાયેલા ‘તારો બોલ’ નામના કાવ્યમાં

‘સૂણું નીલવરણુ ધાસ,

ઝાકળ મોતીલાં ચોપાસ,

મણુતી ઝિન્દુડાં પું જાય,

ને સુજ મહોં જાણી મલકાય,

તે દી પ્રેમનો તે કોલ,

દીધો તહે મને અણુમોલ.’

અને ' બે કળા ' નામની રચનાની કહીઓ,

ત્રિયે ! ત્રીખમતણી હતી લહાય,
આપણે ફરતાં કુંજની રહ્યાંય;

જેવી કહીઓમાં આછો આછો નરસિંહરાવનો ભણુકાર આપણે
સાંભળીએ છીએ. આવી અસરો સમકાલીનોમાં હોવી એ નવું નથી.
સમકાલીન કવિતાપ્રવૃત્તિના વિધવિધ રંગો સાથેની એ રમત છે, કહો કે
પરિચય છે. નરસિંહરાવનો તોટક

રમતાં ભમતાં કદી દિવ્ય વને,
કુલડાં રૂડલાં જડિયાં શુભને.

પણ કલાપીને તોટક છંદની કેટલીક રચના તરફ દોરી ગયો હોય એ
સંભવિત છે.

‘ કર પુ’ કંઈએ ! કર પુ’ કંઈએ !
મધુ તેથી બંને વધુ’ શુ’ કદીએ ?
પુજ વાણી સદા સુણુતોજ રહું,
કરતાં કુલ એ વીણુતોજ રહું. ’

એ પણ એક ભાષાંતર કહેવાયું છે ! શેક્ષપીયરનું, નહિ ? ‘ કાવ્ય
માધુર્ય ’ નો સંગ્રહ કરનાર શ્રી. અંબરીઆ આ કાવ્ય માટે કહે છે :—

‘ આ ભાષાંતર તો એટલું બધું રસમય અને ભાવોર્મિતું તદ્દાકાર
ચિત્ર બહું કરનાર છે કે તેની નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી ... રસ,
ભાવ અને અર્થ સંપૂર્ણપણે જળવાયાં છે. ક્યાંઈક આ લેખકની કલ્પના
સહેજસાજ ભળી છે ખરી, પણ તેથી મૂળ માધુર્ય વધે છે. ’

આ કથન કલાપીનાં લગભગ બધાં જ કહેવાતાં ભાષાંતરોને લાગુ
પડે એમ છે. એણે પોતાની કલ્પના ‘ સહેજસાજ ’ નહિ પણ ઘણા
મોટા પ્રમાણમાં ભેળવી છે, અને તે એવી રીતે કે મૂળ માધુર્ય વધી
આપું ભાષાંતર કલાપીની છાપવાળી સ્વતંત્ર કૃતિ બની રહે છે. ઉપર
જોઈ ગયા એ આપું “ અનાલાપી જ્ઞાન ” ગેટના અંગ્રેજી તરજુમા
કરતાં ઘણું ઉચ્ચ કોટીનું કાવ્ય છે. એની ઉત્પત્તિ ‘ Fount-ફાઉન્ટ ’ માં
નથી; કલાપીના હૃદયમાં છે. ‘ ફાઉન્ટ ’ તો માત્ર અકસ્માત છે — પડદો
હલાવી નાખી પાછળ રહેલી સૃષ્ટિને પ્રુલ્લી કરનાર પવનની લહેર જેટલો
અકસ્માત !

કલાપીનાં ધ્વનિકાવ્યો — Lyrics એટલાં બધાં છે, એટલાં બધાં

સારાં છે કે કોઈ પણ સંગ્રહમાં તેમની સંખ્યા વધારેમાં વધારે જ હોવાની. શ્રી. અંજનીઆનો શિષ્ટ સંગ્રહ ‘કાવ્ય માધુર્ય’ અને તે પછીના પણ કાવ્યસંગ્રહો આની સાબિતી છે.

કલાપીને એ યુગની ઘણીખરી પ્રવૃત્તિઓ હલાવી ગઈ. પરંતુ ‘પ્રાર્થના સમાજ’ની અસર તેને પહોંચી દેખાતી નથી. એ સમાજની સહાય વગર જ તેનામાં અકથ્ય સામાજિક ઉદારતા સાહજિક ખીલી નીકળી હતી અને વેદાન્ત તરફના ઓકે કલાપીને શુષ્ક, તકરારી, નવીનતાને સદાય નિંદતી જૂનવાણીનો પક્ષ લેઈ ખંભ ઠોકનાર પંડિત કદી બનાવી દીધો ન હતો. સર્વત્ર મધુ ચૂસનાર એ મધુમક્ષિકાનો ડંખ તો જન્મથી જ નીકળી ગયો હતો. કલાપીના આખા સાહિત્યમાં — આખા જીવનમાં ડંખની, વેરઝેરની તો ઝાંખી સરખી થતી નથી. માટે જ એ બહુ ઊંચી કક્ષાએ બિરાજતો મહાનુભાવ હતો. માનવી તરીકે એનું સ્થાન એની રાજગાદી કરતાં પણ ધણું ઊંચું હતું !

એટલે જ એ યુગની લગભગ બધી જ લહરિઓને કલાપી આવકારતો હતો. કાન્તનાં ખંડકાવ્યો અને કલાપીનાં ખંડકાવ્યોને સંબંધ આપણે જોયો. મહારાષ્ટ્રીય ભાષામાંથી ઉતારેલી ‘અંજની ગીત’ નામની કાવ્યરચના પણ કદાચ કાન્તને આભારી છે, એમ કહી શકીએ. એનો આછો આછો છતાં ઠીક ઠીક ઉપયોગ આપણું સાહિત્ય કરી રહ્યું છે. કલાપીએ અંજની ગીતની શક્યતા અનુભવી અને બેનમૂન અંજની ગીતોની શુર્જ સાહિત્યને બક્ષિસ આપી. કલાપીનાં ગેયકાવ્યો, રાસ, ભજન કે રાગદારીવાળાં, બહુ નથી એમ આજ આપણને લાગે. ‘પ્રેમીની આશિષ’ એ નામવાળો પીલુ, અને ‘સ્વજનને સાદ’ સરખા આછા અપવાદો આપણે ગણાવી શકીએ. છતાં એ ઓછાં, નહિ જેવાં છે એમાં શક નથી. પરંતુ તેના ગેય કવિત્વે સારા પ્રમાણમાં અંજની ગીતો આપી કલાપીનો ગેય કાવ્યોમાં પણ સારો ફાળો નોંધાવ્યો છે. કોઈ પણ પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો ગેય કાવ્યસંગ્રહ ‘દેશવટો’ નામક અંજની ગીતને વિસરી શકે એમ નથી.

ઝરમર અધરે વરસે મોતી,
કુલડાં આંખડીને ખૂણેથી,
એ શુખડાનું વાસી દિલડું
દેશવટે ઉદારી રે !

એ ગેય કવિત્વપ્રવાહ ખીજ કડીમાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે.

ભીંડા, ધૂપા છતાં ઉચ્ચાર સાગતા ભાવોને વ્યક્ત કરતાં આવાં કંઈક સુંદર અંજનીગીતો કલાપીએ આપ્યાં છે.

પરંતુ આ અંજનીગીતોનું મહત્ત્વ એક એવી દૃષ્ટિએ પણ છે કે જે વિસરાઈ જવાનો સંભવ છે. ‘કાન્ત’ના સંસ્કારજીવનમાં ખ્રિસ્તી ધર્મે બહુ મહત્ત્વનો ભાવ ભળ્યો હતો. આપણે અંગ્રેજી ભાષા અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનું મહત્ત્વ સ્વીકારેલું છે, પરંતુ એ ભાષા અને સંસ્કૃતિ ખ્રિસ્તી ધર્મને અવલંબી રહેલાં છે, એનું ધણી વાર વિસ્મરણ થઈ જાય છે. બંગાળના બ્રહ્મસમાજની મારફત પ્રાર્થના સમાજ દ્વારા ખ્રિસ્તી અસર આપણા ગુર્જર જીવન ઉપર થઈ છે. ઉપરાંત એ અસર ગાંધીજી સુધી પહોંચી છે, એમ નિહાળતી વખતે ગુજરાતના એક સંસ્કાર-પ્રતિનિધિ ‘કાન્ત’ ઉપર તેણે ઉપજાવેલી અસર એક સાચા પ્રતીકરૂપ છે અને તે ભૂંસાઈ ન શકે એવી છે એ સત્ય આપણે ભૂલવાનું નથી. બેપીઝમ લેઈ ગુજરાતીઓની કેટલી સંખ્યાએ ઇસુનો કોસ પહેર્યો, એ પ્રશ્ન સંસ્કાર દૃષ્ટિએ ખીનમહત્ત્વનો છે. ગુજરાતના સંસ્કારમાં ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિએ શો ભાગ ભળ્યો એ બાબતનું મહત્ત્વનું છે. ભુલાઈ જતો, ભૂંસાઈ જતો, આર્ય સંસ્કૃતિની સર્વગ્રાહકતામાં સમાઈ જતો છતાં નાની પણ મહત્ત્વની છાપ પાડી શકેલો ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિએ ભળવેલો ભાવ ભીંડા અને સહાનુભૂતિભર્યો અભ્યાસ માગી રહે છે. અત્યારે તો પ્રાર્થના સમાજ, કાન્ત - મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ અને તેમનું શિષ્યમંડળ, જેમાંના કરુણાશંકર માસ્તર છેક હમણાં જ સ્વર્ગવાસી થયા તે, અને ગાંધીજી, એ ત્રણે સંસ્થા કે સંસ્થાસ્થાપે બની ગયેલી વ્યક્તિઓ તરફ દૃષ્ટિ કરી ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિ - ખ્રિસ્તી ધર્મની સચોટ પણ ટૂંકજીવી અસર સમજવી બસ થઈ જશે.

તેમાં જે સ્વીડનબોર્ગનો અધ્યાત્મલક્ષી ખ્રિસ્તી માર્ગ ભક્તિ અને વેદાન્તની હવામાં ઉછરેલા કાન્તને — હરકોઈ સંસ્કારી હિંદીને — અનુકૂળ પડી જાય, એ સમજી શકાય એમ છે. કાન્તના જીવને કયા કયા ધાર્મિક પલટા લીધા એ પણ અહીં જોવા બાબતવાની જરૂર નથી. પરંતુ કાન્તના અંગત મિત્ર કલાપી ઉપર ધર્મ તરીકે નહિ પરંતુ ભાવના તરીકે ખ્રિસ્તી Ideology — વિચારમૂર્તિએ ઉપજાવેલી આછોતરી અસર ‘સ્વીડનબોર્ગના ધર્મવિચારો’ નામે પ્રગટ થયેલા કલાપીના વિવેચનગ્રંથ

ઉપરાંત અંજની ગીતોમાં પણ પડી છે, એ તરફ ધ્યાન દોરવું જરૂરી છે. 'સ્વર્ગગીત'ની સામાન્ય અને વિગતવાર છાપમાં આ ખિસ્તી કદપના બહુ જ સ્પષ્ટ ફૂટી નીકળે છે :

જોવાયેલાંને જોલાવો :
સ્વામીનો સન્દેશો કહાવો :
પગ ધોવાને પાણી લાવો
જોવાયેલાંને માટે.

ભૂખ્યાંને ભોજનમાં લાવો :
તરસ્યાંને દ્રાક્ષાસવ પાઓ :
પાથરબો હૈયાં થાક્યાંને —
લાવો જોવાયાં સૌને.

આર્થ સ્વરૂપ ધારણ કરીને ખિસ્તી કદપના 'સ્વામી,' 'સન્દેશો,' 'જોવાયેલાં,' જેવાં રૂપકોમાં પ્રવેશ પામે છે એ નિહાળવું એ એક રસમય દ્રશ્ય છે. સંસ્કારો આમ અપાય છે, અને લેવાય છે. કલાપીની માનસમુરલી એની વીણા માફક

‘કમ્પી ઊઠી ઝણઝણ થતી વાયુની દહેર દહેરે !’

૮

કલાપીની ગઝલો

એની ઝણઝણી ઊઠતી વીણાનું બીજું સચોટ દર્શાત એની ગઝલો પૂરું પાડે છે. ગઝલ પણ આપણી ઓગણીસમી સદીના ફારસી ઉર્દૂ અભ્યાસે આપેલી સાહિત્યસિદ્ધિ છે. કલાપીના 'કાન્ત' સરખા બીજા મિત્ર મણિલાલ નજુભાઈ તથા બાલાશંકર અને દેરાસરીનો ગઝલરચનાના ગુર્જર સ્વીકારમાં સરસ ફાળો છે. બહુ જ નવાઈ ઉપજાવે એવું લાગે છતાં એ સત્ય છે કે બ્રહ્મનિષ્ઠ તરીકે ઓળખાયલા મણિલાલ નજુભાઈ પાવની ગઝલોના એક આલ ઉત્પાદક હતા ! અને કલાપીએ કાન્ત કરતાં જેમ વધારે પ્રમાણમાં અને ઘણાં સારાં ખંડકાબ્યો આપ્યાં, નરસિંહરાવ કરતાં જેમ વધારે પ્રમાણમાં અને ઘણી જિંચી પ્રતિનાં આત્મલક્ષી ગેય કાબ્યો આપ્યાં, તેમ મણિલાલ, બાલાશંકર કે દેરાસરી કરતાં પણ વધારે પ્રમાણમાં અને ઉચ્ચ કક્ષાની ગઝલો કલાપીએ ગુર્જર સાહિત્યને અર્પી છે. કલાપીના

ભિન્નિલ માનસને ગઝલનું ભિન્નચારવાહન બહુ જ અનુકૂળ આવી ગયું છે.

સૂરી ચિંતને ગઝલને આર્થ ચિંતનની પણ બહુ જ પાસે લાવી મૂકી છે. છતાં હિંદી - ઉર્દૂ અખાન સિવાય હિંદની બીજી કોઈ ભાષાએ ગઝલને સ્વીકારી હોય તો તે માત્ર ગુજરાતી ભાષાએ. ગુજરાતીની એ ગ્રાહકતા પણ ધ્યાન ખેંચે એવી છે; અને એ કાવ્યપ્રકારને ગુર્જર-ભાષામાં સ્થિર કરવા કલાપીએ કરેલો પ્રયત્ન એને બહુ જ મશસ્વી સ્થાન આપે એમ છે.

કલાપી આમ અનુકરણ કરનાર, ગતાનુગતિક ચાલનાર સાહિત્યપડછાએ ન હતો. કલાપી એક ભવ્ય પ્રયોગશીલ સાહિત્યકાર હતો, જેના હાથમાં સહજ આવી ચડેલું સાહિત્યસ્વરૂપ સુવર્ણ બનીને જ બહાર આવતું હતું. પ્રેમ, દુઃખ, મસ્તી, નિરાશા, કુરબાની અને એકતાભરી સમાધિ એ ગઝલને ઝોલે ચડાવતા ભાવ છે. કલાપીનું માનસ આવા ભાવનો પડછો સંપૂર્ણપણે પાડે એવું કામળ અને વિશુદ્ધ હતું. એટલે જ આપણા માન્ય ગઝલકારોમાં કલાપીનું સ્થાન મોખરે છે.

કલાપીની ગઝલો વિષે મારા ‘જીવન અને સાહિત્ય’ નામના ગ્રંથમાં વિસ્તૃત વિવેચન મેં કર્યું છે. એમાં દર્શાવેલો મારો અતિમ મત અત્રે ટાંકું છું :

“ગઝલ એક વિશિષ્ટ કવિતાપ્રકાર છે. ઉછળતી ભિન્નિઓનું ગઝલ સુંદર વાહન છે. કલાપીની ગઝલોમાં પ્રાચીનિક ભૂમિકાની ભૂલો દેખાઈ આવે છે; છતાં ભિન્નિ અને કલ્પનાની વિશુદ્ધિ અને વિવિધતા તે બહુ ઝડપથી સાધ્યે જતો હતો, એ પણ આપણને સહજ દેખાઈ આવે છે. નાબુક રંગાર, અસલ પ્રેમવેદના, પરિતાપ, મસ્તી અને વિરાગની અનેક ઉત્તમ પંક્તિઓ તેની ગઝલોમાં વેરાયલી પડી છે, અને કેટલીક ગઝલો તો ગુજરાતી કવિતાને હીપાવે એવી ઉત્તમ પ્રતિની છે. ‘ફકીરી હાલ’માં ‘અયે હલ્કત ! અયે બેગમ !’નાં સંબોધનોથી ચોતાની કવિતાનું ‘મંગલાચરણ’ કરતો કવિ વિવિધ લાગણીઓની પરિક્રમા કરતો શાંત રસના સાગરરૂપ ‘આપની ચાહી’માં વિરામ પામે છે !

ગઝલ કેવા શાંત રસને ઝીલી શકે છે તેનો ‘આપની ચાહી’ ઉત્કૃષ્ટ નમૂનો છે. રસિકતા અને ફિલસૂફી, આસ્તિકપણું અને ભાવનાં ઉદ્ધયન તથા ભાવની વિપુલતા ભેગાં રહી શકે, એટલું જ નહિ, ઓતપ્રોત બની ભય, અને વિશુદ્ધ, ડોલવી છતાં સંયમભરી વેબરીમાં ભિતરે ત્યારે કવિતા બહુ ઉચ્ચ દક્ષાએ પહોંચી ભય છે. શાંત રસમાં એવી ઉચ્ચ દક્ષાએ પહોં-

ચતી કવિતાના ઉત્તમ નમૂનાઓમાં આપણે ‘આપની યાદી’ને જરૂર ગણાવી શકીશું...એ અપૂર્વ ગઝલનાં ચરણો એક ખરા પ્રેમીની, એક ખરા કંકીરની, એક ખરા સંતની વાણી છે એમ આપણને લાગ્યા વગર રહેતું નથી. એ ગઝલમાં વિરામ પામતી વાણીમાં ગુજરાતી ભાષાને બહુ જ ઉચ્ચ સ્થાન અપાવે એવી કવિતા હતી. એ વાણીના વિરામકાળ છન્વીસ વર્ષે ન આવતાં વધુ લંબાયા હોત તો ગુજર સાહિત્ય હજી કેટલું વધારે સમૃદ્ધિવાન બનત એ વિચાર કાવ્યરસિકો પાસે હજીયે પુકાર કરાવે છે કે

“ આંસુ મહીં ચે આંખથી યાદી ઝરે છે આપની ! ”

: ૬ :

હમીરજી ગોહૈલ-મહાકાવ્યનો પ્રયત્ન ?

‘હમીરજી ગોહૈલ’ની રચનાને આપણે કયું નામ આપીશું ? એ વિશિષ્ટ રચના છે. એને અમુક ખાનામાં ગોઠવી દેવાય એમ નથી. કાવ્યનાં આપણે ગમે એટલાં ખાનાં ધડીએ તો ય તે સર્વદા બંધનેસતાં આવે જ નહિ. કાવ્યનાં રૂપ, આકાર, પ્રકાર બદલાતાં જાય છે, મિશ્રિત બનતાં જાય છે, નવાં રચાય છે. નાનકડાં ‘મુક્તકો’ ઓળખાઈ આવે છે; પરંતુ પેલું સુપ્રસિદ્ધ ‘વિધવા ખંડેન બાબાને’ અથવા Prophetic-ભાવિ સૂચન કરતું ‘જન્મદિવસ’ નામનું કાવ્ય કયો ચિટ્ઠી ચોડયે ઓળખાશે ? સ્વાતુક્તવ, આત્મલક્ષી કાવ્ય ? Lyric - ધ્વનિકાવ્ય ? ખંડકાવ્ય ? એમ તો ધણાય કાવ્યો ખંડકાવ્ય બની જશે ! જ્યારે આપણે ખંડ-કાવ્યમાં કેઈ પ્રસંગ કે વાર્તાનું ખીજ સાગતા છતાં ટૂંકા કાવ્યને ખંડકાવ્ય કહીએ છીએ ! હજી એવાં કાવ્યો મારેનાં સાચાં નામ જડયાં નથી, છતાં એ કાવ્યો તો છે જ.

ગુજરાતીમાં વાર્તા ઉપર અવલંબન કરી રહેલાં કાવ્યોને આખ્યાન અગર વાર્તા કહેવાનો જૂનો ચાલ હતો. પ્રેમાનંદનું ‘નળાખ્યાન’ કે ‘ઉપાહરણ’ એ આખ્યાન અને શામળની ‘મદનમોહના’ એક વાર્તા.

આખ્યાનની ગંભીરતા ‘હમીરજી ગોહૈલ’માં છે; વાર્તાની ઉટંગ કલ્પના એમાં નથી-જો કે વાર્તારસ એમાં રહેલો છે.

એથી પ્રાચીન વસ્તુ જોવા જઈએ તો જૈન કવિઓના રાસા અને હિંદુ કવિઓના પ્રબંધ આપણી સમક્ષ રજૂ થાય છે.

સંસ્કૃત ભાષાનાં પુરાણો અને મહાકાવ્યોને સ્પષ્ટ બંધારણ હોય છે.

ફારસી 'શાહનામુ' પણ મહાકાવ્ય તરીકે અમુક રચનામાં ગોઠવાઈ ગયું છે અને પશ્ચિમનાં Epics - મહાકાવ્યો - ઇલીયડ, ઓડીસી, પેરે-ડાઈઝ લૉસ્ટ - પણ વિશિષ્ટ ઢબની રચના માટે છે.

મહાકાવ્ય કરતાં વધારે શિથિલ રચનાવાળી Romance-રોમાન્સની રચનામાં પણ એક વાર્તાસૂત્રને પકડી તેના ઉપર વિવિધ કાવ્યરચનાઓ-વર્ણન, સંવાદ, ચિત્રન, ગીત પરોવવામાં આવે છે. મહાકાવ્યની શાસ્ત્રીય વિશુદ્ધિ અને કડક રેખાઓ હળવી કરી વસ્તુને લોકભોગ્ય, લોકપ્રિય બનાવવાનો ઉદ્દેશ આ Romanceની રચનામાં દેખાઈ આવે છે, જે રચના સાથે આપણી વાર્તા કવિતા - શામળબટ્ટની રચના સરખી - કે જૈન રાસા આકૃતિ વધારે મળતાં આવે છે.

કાવ્યવાર્તા અને મહાકાવ્ય એ બંને સાહિત્યસ્વરૂપો વચ્ચે દુનિયાનાં સર્વ સાહિત્યોમાં આપ લે ચાંલ્યા જ કરે છે, અને એ બંને સ્વરૂપો એક ખીજની નજીક આવવા મંચન કર્યા જ કરે છે. આખ્યાન પણ એવો જ એક મધ્યપ્રયત્ન કહી શકાય. મહાકાવ્યને લોકભોગ્ય બનાવવાની વૃત્તિ અને લોકમાન્ય બનેલી વાર્તાને મહાકાવ્યની પ્રતિષ્ઠાએ પહોંચાડવાની વૃત્તિ એ સાહિત્યજગતની બહુ સૂક્ષ્મ પણ બહુ જ પ્રબળ પ્રવૃત્તિ છે, અને ગુજરાતી સાહિત્યે પણ તેનો આછો અનુભવ કર્યો છે. ગુજરાતી ભાષાને મહાકાવ્ય આપવાની ઇચ્છા કવિ નર્મદથી - એટલે ગુર્જર સાહિત્યના પ્રથમ વર્તમાન જાગૃતિસભ્યથી - શરૂ થઈ છે. પરંતુ વચમાં ગદ્યનો પ્રભાવ ઘણો વધી જવાથી મહાપ્રસંગને, મહાવાર્તાને કવિતા કરતાં ગદ્યમાં ઉતારવાની સગવડ મળી ગઈ અને મહાકાવ્ય તરફથી દષ્ટિ ખસી જઈ મહાકથાઓ, નવલકથાઓ તરફ સાહિત્યે ઝૂક લીધો. એટલે ગુજરાતને મહાકાવ્યની રચનાનો મોહ ધટી ગયો.

છતાં મહાકાવ્યની રચનાના બે ત્રણ પ્રયત્નો થયા, તેમાં કલાપીનું સ્થાન છે. નર્મદ, દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા, ભીમરાવ દીવેદીયા અને ન્હાનાલાલના પ્રયત્નો લગભગ ઇતિહાસ કહી શકાય. એમાં કલાપીને હિમેરવાની જરૂર ઉભી થાય છે. કલાપીનું સાહિત્યમાં મહત્ત્વ સમજવા માટે કલાપીના 'હમીરજી ગોહેલ' કાવ્યને સમજવું જરૂરી છે. નર્મદ, કલાપી, દોલતરામ, ભીમરાવ અને ન્હાનાલાલ, એ પાંચે વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓએ આ પ્રયત્નો કર્યા તે સફળ છે

કે અક્ષળ એની ચર્ચા અત્રે જરૂરી નથી. પોતાની કવિતાને જ કવિતા કહેતાં અચકાતો સળંગ કલાપી એટલો ધમંડ રહિત હતો કે તેણે ધારીને વિચારપૂર્વક મહાકાવ્ય લખ્યું હોત તોપણ તે એને મહાકાવ્યની મોટાકાવ્યની છાપ આપતાં 'સંકાય પામત. સાહિત્યમાં પણ ન્યા ધમંડ, તામસ, ગુંડાગીરી અને ગર્વ પ્રવેશ પામે છે ત્યારે કલાપીની સૌમ્ય, વિનયી, સંકાય સેવતી સળંગતાભરી છબિ યાદ આવ્યા કરે છે. સાચું સાહિત્ય સાહિત્યકારના લેણ પણ પ્રપત્ન વિના, તેના અવસાન પછી પણ કેમ જીવતું રહે છે તેનો સારો બોધપાઠ કલાપીનું સાહિત્ય આપે છે. કલાપીનો વિનય, કલાપીનો સંકાય, કલાપીની નમ્રતા એ સાહિત્યકારોએ નિત્ય નજરમાં રાખવા જેવાં છે. કલાપીએ લખેલું 'હમીરજી ગોહેલ'નું કાવ્ય નોંધમાં ખંડકાવ્ય અને છેલ્લી પ્રસ્તાવનામાં મહાકાવ્ય તરીકે ઉલ્લેખ પામ્યું છે. હમીરજી ગોહેલના શરૂ જીવનને કલાપી ચાર સર્ગો જ આપી શક્યા. એ અધૂરું કાવ્ય છે. છતાં એનો ઉઠાવ અને આખી કહેણીનો પ્રકાર એને મહાકાવ્યની નજીક લેઈ જાય એમ છે. સ્કોટની Lady of the Lakeની નવલકવિતા ઉપર હમીરજી ગોહેલના કાવ્યનો આકાર ભલે રચાયો હોય. આકાર અને વીણાના પ્રારંભ સંબોધન સિવાય સ્કોટની બીજી કશી જ અસર કલાપી ઉપર પડી નથી. ગુણભાર ભરેલા એ કાવ્યમાં રજપૂત અને બીજા સંસ્કૃતિના સમન્વયની રસભરી પ્રેમકથા ઉપરાંત, એમાં વીરરસશોભન પ્રસંગો પણ એવું નિરૂપણ પામ્યા છે કે રુદન અને નિઃશ્વાસના શોખીન ગણાતા કલાપીને વીરરસની કવિતા રચવાની અશક્તિના આરોપમાંથી સદંતર ઉગારી લીધો છે. દેશાભિમાની કવિતા ન લખે તે કવિ જ નહિ, એવી એક માન્યતા 'હમીરજી ગોહેલ' બહાર પડ્યો ન હતો ત્યાં સુધી કલાપીને પ્રેમ, દુઃખ, દર્દ અને હાથપુકારના કવિ તરીકે માનવા લલચાવતી હતી, જોકે

‘લલે કૂંકેા કૂંકેા પવન તમ જવાલા-સજાગતી !

લલે વટોળાની ગબન પડમાં ધૂળ ઉડતી !

અગર

હું ભઉં છું, હું ભઉં છું, ત્યાં આવરો કોઈ નહીં !

સો સો ફીવાલો બાંધતાં ત્યાં આવરો કોઈ નહીં !

જેવાં ઉચ્ચારણ પામતી કવિતા વીરરસને આકાર ન આપી શકે એમ મનાય જ નહિ. તો પણ 'હમીરજી ગોહેલ' લખીને કલાપીએ શૈથ-કથનની શક્તિ સાબીત કરી આપી છે.

આમ 'હમીરજી ગોહેલ' મહાકાવ્યનો ખંડ છે; મહાકાવ્ય તરીકે રસવેત્તાઓ - રસશાસ્ત્રીઓ - તેને સ્થાન ન આપે તોય તે એક રસ-ભરેલો પ્રખંધ છે, જેની જોડ વર્તમાન યુર્જર સાહિત્યમાં તો નથી જ; અને કલાપી નાનકડાં ખંડકાવ્યો કે ધેલછાભરી ગઝલો ફેંકનાર, સમયાનુકૂળ કવિતા જોડનાર કવિપડછાઓ નહિ પરંતુ કલાવિધાનનું કૌશલ્ય સાધ્યે જતો ઝડપથી મહાકવિનું સ્થાન મેળવી લેવાની શક્તિ ધરાવતો આજન્મ કવિ હતો, એટલું પૂરવાર કરતો એ અંથ છે એમ તો જરૂર કહેવું પડશે.

: ૧૦ :

કલાપી : પ્રગતિશીલ ખરો ?

'હમીરજી ગોહેલ'ની કે ખીજી કોઇપણ કલાપીકૃતિની વિગતવાર ચર્ચા અત્રે થઈ શકે નહિ. તેવી ચર્ચાઓ થઈ ગઈ છે અને હજી પણ અભ્યાસીઓ વધારે ચર્ચા કરે એવો કવિતારસ કલાપીના કેકારવમાં રહ્યો છે. નવા વાદ પણ આપણાં વિવેચનોમાં ઊભા થયા છે અને થશે, તેમ જ એ વાદ સાહિત્ય તથા સાહિત્યકારોને પણ કસોટીએ ચડાવ્યા કરશે. વાસ્તવવાદને નામે જાંઘત થતી એક ભાવના, પ્રગતિશીલતાને નામે ઝાંખી ઝોળખાતી એક ભાવના આજે જુદી જ દૃષ્ટિએ સાહિત્યને તોળવા મથે છે. એ દૃષ્ટિ પણ

‘રહેવા દે, રહેવા દે, આ સંહાર યુવાન તું !

ઘટે ના ફેરતા આવી ! વિશ્વ આશ્રમ સંતતું.’

કે,

રમતી'તી અહો ! વિશ્વખાગમાં !

શીતળ છાંયડો ત્યાં મને હતો !

જેવા ઉદ્ગારો ભરેલી કવિતામાં, તેમ જ

જો ઈશક ના તો શું ખુદા ? આલમ કરી તોયે બલે !

જો ઈશક ના તો શું જહાં ? એને ખુદાએ શું કરે ?

તથા

અહાંડ આ તો ગૃહ તાતનું છે,

આધાર સહુને સહુનો રહ્યો જ્યાં;

લે છે સહુ કે, સહુને દઇ કે,

આહાર સહુનો સહુ ઉપર છે.

જેવી ભાવનામાં, તથા

અહો, કે' એવાણે પુનઃ ઉદરમાં આથડી રહ્યાં,
વલોવાતા ગોળા ગણતરી વિનાના ધૂમી રહ્યા;
ફર્યા એ દે' દોરો અગણિત ફરીને લય થશે,
હતા જે રથાને ત્યાં ફરી નવ અલ્યા વા ન અડશે.

જેવી વિજ્ઞાનવલોવતી પંક્તિઓમાં વાસ્તવતા કે પ્રગતિશીલતા - પૂરી નહિ તો આછી અધૂરી - જેવાની ઉદારતા દર્શાવી શકશે એમ લાગે છે. અલબત્ત, આજની પ્રગતિશીલતાને પ્રિય એવા વર્ગવિરોધ તેણે તીવ્ર બનાવ્યા નથી. વર્ગવિરોધ એ તેના યુગની વાસ્તવતા કે પ્રગતિશીલતા ન હતી.

હૃદય વીધી આરપાર ઊતરી જાય એવી અનેકાનેક પંક્તિઓ કલાપીએ આપી છે. વાસ્તવતા એ પણ એક સાપેક્ષ ભાવના છે. આજની વાસ્તવતા એ ગર્ધ કાલની વાસ્તવતા ન હતી, આવતી કાલની પણ તે વાસ્તવતા નહિ જ હોય. પ્રગતિ પણ એવો જ શબ્દ છે. આજ જેને આપણે પ્રગતિશીલતા કહીએ છીએ તે આવતી કાલના પ્રગતિશીલોને ભ્રમ પણ લાગે. માનવીને વધારે સચોટપણે માનવતાનું દર્શન કરાવે એ પ્રત્યેક યુગનો વાસ્તવવાદ. માનવી હોય ત્યાથી એક ડગલું આગળ વધે એવી વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ ટ્રેનનાર જે કાંઈ હોય તે જે તે સમયની પ્રગતિ-શીલતા. કલાપીએ એના યુગનાં પ્રગતિશીલ બળોને ઝીંક્યાં છે, પોષ્યાં છે, વધાર્યાં છે. કલાપીએ ગુજરાતી સાહિત્યને એક ડગલું નહિ, એક કરતાં વધારે ડગલાં આગળ ભરાવ્યાં છે. ગુજરાતની માનવતાને, સહૃદયતાને, સંસ્કારને એણે વિશુદ્ધ બનાવ્યાં છે. વાસ્તવવાદ કે પ્રગતિશીલતા એથી બીજું શું વધારે માગે ?

કલાપીની કવિતા શું સમગ્રપણે સર્વાંગ સુંદર છે ? કલાના શું એમાં ઉત્તમોત્તમ નમૂના છે ? એના કરતાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં વધારે ઉત્તમ કવિતા નથી શું ? આપણે કલાપીને સમજતી વખતે એને સાહિત્યના અગડમાં ઉતારી નથી કે સાહિત્યકારોની ઘોડદોડ સહ્ય નથી કે જેમાં શતો જીતવાનાં ક્રમ આપવા પડે ! કશી પણ સરખામણીના ઉદ્દેશ વગર, દોષ પણ કવિને, અવગણ્યા વગર. મારો નામ મત તો એ થાય છે જ કે ખામી-ઓના બાન સાથે પણ ઝોમણીસમી અને આજ સુધીની વીસમી સદીના

ડંક માન્ય કવિઓ થયા તેમાં ન્હાનાલાલ અને કલાપીની જોડ જડવી અશક્ય છે; મને તો જડતી નથી. કલાપીની કવિતામાં ખામી નથી. એમ કહેવું એ વાસ્તવિક નથી. છતાં ‘કાન્ત’, ‘ત્રિભુવન પ્રેમશંકર’ - ‘મસ્ત કવિ’, ‘લલિત’, ‘સાગર’, ‘સ્નેહજ્યોતિ’ એ સર્વેએ કલાપીને અંજલિ આપી છે. કલાપીને અંજલિ એટલે કલાપીની કવિતાને અંજલિ. અન્ય અનેક સાક્ષરો, લેખકો, વિવેચકોએ તેની કવિતાની ચર્ચા કરવામાં માન ગણ્યું છે. સાહિત્ય પરિષદોમાં ભાગ્યે જ કલાપીની કવિતાનો ઉલ્લેખ થયા વગર રહ્યો હોય. સાહિત્ય સભાઓમાં તો કલાપી સંબંધે વ્યાખ્યાનો હોય જ હોય. આજ સુધી કાવ્યોના સંગ્રહમાં કલાપીનાં કાવ્યોને માનભર્યું પ્રથમ સ્થાન મળે છે. યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમાં અને પાઠ્યપુસ્તકોમાં કલાપી વગર ચલાવી લેવાયું હોય એમ દેખાતું નથી. કવિ તરીકે કલાપીનું મહત્ત્વ આના કરતાં કયી વધારે યશસ્વી રીતે સ્વીકારાય ?

અભ્યાસની દૃષ્ટિ બાજુએ મૂકીએ. શોખની દૃષ્ટિએ પણ કેકારવ જેટલો વંચાય છે એટલો બીજો કોઈ કાવ્યગ્રંથ વંચાતો હોય તો તે જાહેર થવાની જરૂર છે. કેકારવ જેટલો લોકપ્રિય કાવ્યસંગ્રહ બીજો શયો જાણ્યો નથી. હશે તોય એક-બે.

એટલું તો સૂચન એમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિદ્વાન અને શોખીન બંને વર્ગમાં માન્ય થયેલો ‘કેકારવ’, ખામીઓ હશે છતાં, કોઈ એવું ઉચ્ચ કવિતાલક્ષણ ધરાવતો કાવ્યગ્રંથ છે કે હજી પચાસ પચાસ વર્ષો એ રવ શમ્યાને થયાં છતાં હજી એનો પડધો ગુજરાતને મન જૂનો થયો નથી.

અભ્યાસ દૃષ્ટિ કદાચ કહેશે કે,

- (૧) કલાપીનાં કાવ્યો બધાં ય સરખાં સારાં નથી. છે કોઈ બીજો કવિ જેને માટે આપણે એમ કહી શકીશું ?
- (૨) કલાપીનાં કાવ્યો કલાની સફાઈ પામ્યાં નથી. કલાપી પોતે જ તે વસ્તુ સ્વીકારે છે. આપણે પણ કહી શકીશું કે કલાપીએ કુદરત-દીધી કલા ઉપર સહજ મનુષ્યકૃત સફાઈ કરી દીધી હોત તો ઘણાં કાવ્યોની ચમક ઓર વધી જાત; નિરર્થક લંબાચલાં કાવ્યો ટૂંકાં બની શકત; ટૂંકાં કાવ્યોને સહજ પ્રલંબ બનાવી શકાયો હોત; કેટકેટલાં ચરણો બાદ થઈ શક્યાં હોત; કેટકેટલી અસ્પષ્ટતાને કાર કિનારી ચોઢી વધારે રૂપાળી અને સ્પષ્ટ બનાવી શકાઈ હોત.

(૩) કલાપીની જિમ્મિમાં સંયમ ઓછો છે; પ્રેમ - કામ - સ્વચ્છંદ તરફ તે શેષ જાય છે. જિમ્મિમાં સંયમ હોય ખરો ? પ્રેમ અને કામના તફાવત ઉપર માનવી છેવટ નિર્ણય ઉપર આવ્યો છે શું ?

(૪) Majestic - ભવ્ય કવિતા કલાપીની છે એમ લાગતું નથી. ' બિલ્વમંગળ 'ની શરૂઆત વાંચી છે ? ' વૈરાગ્ય ' નામક કવિતા જોઈ ? ભવ્યતાની હથોટી તો કલાપીને આવી જ છે.

આ સર્વ ટીકાની સામે જવાબમાં મૂકી શકાય એવાં કંઈક કાવ્યો કલાપીએ લખ્યાં છે. સૃષ્ટિસૌંદર્યે તેને સરસ કવિતા આપી છે : ' કુદરત અને મનુષ્ય, ' ' મનુષ્ય અને કુદરત, ' ' એક વેલીને '.

નિરાશામાંથી કેટલીએ અણુધારી Majestic - ભવ્ય કવિતા તેણે મેળવી છે: ' વિષપાન, ' ' વિધવા બહેન બાબાને, ' ' ત્યાગ, ' ' પ્રવૃત્ત થવા કહેતા મિત્રને, ' ' પરવાર્યો. '

કરુણપ્રસંગો તો કલાપીના શબ્દોમાં એવી કવિતા મૂકતા કે તે આજ પછી વાંચનારની આંખને ભીંજવે એમ છે : ' પુત્રીમરણથી હસતો પિતા, ' ' એક ધા, ' ' મૃત પુત્રી લાલાંની છબી દૃષ્ટિથી ખેંચવતાં. '

પ્રેમનાં ગીત કલાપી જેવી મસ્તીથી સ્વાભાવિકપણે ગાય છે તેવી મસ્તી અને સ્વાભાવિકપણું બહુ ઓછી પ્રેમકવિતામાં હશે - અને એ પ્રેમ-કવિતાના તો કલાપીએ ઘોષ વહાવ્યા છે: ' જ્વરમાં પ્રિયાને, ' ' પ્રિયા કવિતાને, ' ' પ્રેમની મૂર્તિપૂજા, ' ' સુકાની શબ્દ, ' ' સ્મૃતિ ચિત્ર, ' ' સુખન વિશ્લવ. '

એની કદપનાં પણ ઝટ કવિત્વમય બની જાય છે : ' આકાશને, ' ' ઝગણ, ' ' એક આગીઆને, ' ' ભવિષ્યના કવિને ' ' પુનરુદ્ધાહ, ' ' ખાલક, ' ' દિલને દિલાસો. '

એની જિમ્મિ ભવ્ય ચિતનો તરફ પણ કવિતાને વાળે છે. ' મતભેદ, ' ' જન્મદિવસ, ' ' હમારી પિછાન, ' ' ભાવના અને વિશ્વ, ' ' જીવનહાનિ ' ' નવો સૈફો ' ' આપની યાદી. '

એનાં ખંડકાવ્યોમાં એ બધાં જ તરવો ભરપૂર ભર્યાં છે. હમીરજી ગોહેલનું મહાકાવ્ય જ કલાપીનાં એ લગભગ બધાં કાવ્યલક્ષણોનો સંગ્રહ છે એમ કહીએ તો ચાર્લ. કલાપીની ખામીઓ છે; પરંતુ ખામીઓ કરતાં ખુબી વધારે છે. અવ્યાસદૃષ્ટિ જ્યારે ખામીઓ શોધવા મથે ત્યારે

તે જરૂર શોધવા દેવી. કલાપીની કહેવાતી કે કલ્પાતી ખામીઓ આપણે જોઈ તેમનો વિચાર પણ કરી ગયા. એની કવિતા અણીશુદ્ધ નથી એ પણ સાચું. છતાં એના જેવી હૃદયદ્રાવક ખીણ કચી કવિતા ગુજરાતીમાં છે? એના કરતાં વધારે અણીશુદ્ધ ખીણ કચી કવિતા ગુજરાતીમાં છે? કલાપીમાં ન હતાં એવાં કેટલાંક તત્ત્વો સમયાનુસાર કવિતામાં પ્રવેશ પામતાં હશે, અગર કલાપીએ ભાર ન મૂક્યો હોય એવાં કેટલાંક લક્ષણો ઉપર આજની કવિતા ભાર મૂકતી હશે. પરંતુ સમય - કાળ સહુને જ ઇતિહાસ બનાવી મૂકે છે; એકલા કલાપીને નહિ.'

: ૧૧ :

કેકારવની બૃવ્ય સંમાપ્તિ

અને એ રોમાંચક માનવીની - એ કડુણતા વર્ષાવતા કવિની રોમાંચક કથની અને રડાવતી કવિતામાં ખામી નિહાળતી વખતે આપણે એક કૂર સત્ય કેમ ભૂલી જઈએ છીએ કે એ માનવી અને એ કવિતા બંને એક પચ્ચીસીનો જ પરિપાક છે? છઠ્ઠીસ વર્ષે જીવનખેલ સમેટી લેનાર કલાપીની કવિતા સામે છઠ્ઠીસ વર્ષ અંદરની ઉગતી વયમાં લખાયેલી ખીજ કોઈ પણ કવિની કવિતા મૂકી સરખામણી કદી કરી છે?

એવી apology ની, એવા બચાવની, નાની ઉંમરની દલીલની પણ કલાપીની તરફેણમાં જરૂર નથી. જેવી છે એવી એની કવિતા અને જેવી છે એવી એની જીવનકથની ગુજરાતની રોમાંચક મિલ્કત છે, ગુજરાતી સાહિત્યની સમૃદ્ધિ છે, ગુજરાતી માનસને એક ભૂમિકા ભીંચે ચડાવતી સંસ્કારલક્ષ્મી છે. એનાજ પત્રોમાં એનું જીવન એણે પ્રમાણિકપણે કથ્યું છે. એની કવિતામાંથી જ ફિલસૂફી, એની ભાવના, એનાં સ્વપ્ન અને એની નિરાશાની કથની ગોઠવી શકાય એમ છે. એણે તો સને ૧૮૯૬ થી કહી રાખ્યું હતું કે :

નથી નથી સુજ તત્ત્વો વિશ્વથી મેળ લેતાં,
હૃદય મેમ ઘડાયું અન્ય કો વિશ્વ માટે ! -

ખીજે વર્ષે-એના માત્ર ત્રેવીસમા વર્ષે એ પોતાને જ પૂછે છે :

ત્રેવીસ વર્ષ મહી સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં,
વીતી અનેક દુઃખનીય પરમપરા ત્યાં;
શું તેટલો જ ઇતિહાસ હશે અમારો ?
શું હજારો કાળની મળી ખસ એટલી જ ?

મૃત્યુના પડધા ઘેરા બને છે, અને કવિતાનો પ્રવાહ પણ ધટ, ઘેરા,
બલવાન અને કલામય બનતો જ નય છે. અનુભવોની, લાગણીઓની,
પ્રયોગોની ધટમાળ ફરી જ કરે છે છતાં ત્રેવીસ વર્ષમાં તો કલાપીનું
હૃદય જીવનભરની ભિંમિઓ શેમાવી જગતની પાર નોંધા કરે છે, અને
એક અનુભવી વૃદ્ધની અદ્વાયી કહે છે :

‘ખાલ્યા મધ જ, ગત યૌવન છે થયું, ને
મૃત્યુ તજ્યાય પડધા શ્રવણે સુણાતા !
તેણે રહે તરસમાં મરતો બચેયો—
ને પિંજરા હૃદયને ક્ષિયાત રાખી. ’

રંખે કાંઈ એમ માની કલાપીને અન્યાય કરે કે મૃત્યુ નિહાળતો એ
કવિ માત્ર રાતલ, મહો, થાકેલો, મૃત્યુમાં વિશ્રામ શોધતો કાપર
માનવી હતો ! એ પ્રયોગશીલ સૂરી તો

‘ચેઢા થયો છું દૂંદવા : તુને સનમ !’

કહી મૃત્યુને પણ પ્રયોગની એક ભૂમિકા ગણીને જ ચાલે છે.

‘મૃત્યુ તો અનુભવે સુખથી લે’

કહેનારો એ મહાન ગુજરાતી ગ્રેમી—સ્નેહી તો મોતને પણ મહેશીલ
માને છે. એનો સિદ્ધાંત મોતની પરંપરાને પણ આત્માની વિકાસશ્રેણી
ગણે છે !

‘આત્મા અધિપતિ મધુપ અનન્તતાનો,
આત્મા અમીલરણુના રસનો વિહારી;
આત્મા ગણે નહિ જ તે યુગને-ક્ષણોને,
કયાં દેશકાળ ? સઘળે જ વસન્ત બની !’

છવીસમું વર્ષ ઝડપથી આવતું હતું. ગ્રેમ અને નીતિનાં ખેંચાણમાં
સદૈવ ખેંચાતું હૃદય ગ્રેમમાં સર્વ નીતિનો સમાવેશ થઈ નય છે એવો
એક બહુ જ સાચો અનુભવ એ વર્ષ માત્ર સ્થિરતાથી કરી શક્યું ! શાભના

સાથેનું કલાપીનું લગ્ન માત્ર એ જ વર્ષ રહ્યું ! અને ‘અનન્ત યુગનો તરનાર યોગી’ છવીસ વર્ષ થતામાં તો માત્ર ‘યાદી’ બની ગયો !

છવીસ વર્ષ લંબાઇ છત્રીસ કે છેતાળીસ થયાં હોત તો ? મળી છે તેના કરતાં કેટલી વધારે, કેટલી વધારે ભવ્ય, કેટલી વધારે કલામય કવિતા ગુજરાતી સાહિત્ય પામ્યું હોત !

દુઃખમય કલ્પનાને બાજુએ મૂકીએ. જે એટલી પણ કલાપીસહ સમૃદ્ધિ ક્યાં ઓછી મશરૂ છે ?

સંભવ છે કે વર્ષો, યુગો વીત્યે કલાપીની કવિતા વંચાતી ઓછી પણ થાય. એ પણ એક વિકાસક્રમ છે. એણે ગુજરાતઅધ્યુ સંસ્કાર-ધન વધારીને ગુજરાત આગળ વધી રહે તો એણે અર્પેલાં સંસ્કારતત્ત્વો ગણાવવાની જરૂર ન પણ રહે; અને એવી પણ સ્થિતિ આવે કે કેકારવ માત્ર અભ્યાસીઓનો ઇતિહાસગ્રંથ જ બની જાય. ત્યોય શું ? કલાપીએ આપણે માટે આશ્વાસન પણ મૂક્યું છે :

ભૂલી જવાતી છો બધી લાખો કિતાબો સામટી :
જોયું ન જોયું હો અને જો એક યાદી આપની.

‘અયે ઉલ્કત ! અયે બેગમ !’ થી શરૂ થતો કેકારવ ‘આપની યાદી’માં સમાપ્ત પામ્યો. છવીસ વર્ષની જીવનરમત ! - છ આઠ વર્ષની કાવ્યરમત ! ‘કેકારવ’ના પડધા હજી શમ્યા નથી. એ સાચી સૂરાવલિના પડધા શમતાં હજી ધણી વાર લાગશે ! — શમશે તો ચ ! ત્યારે પણ ‘કલાપી’ ભુલાશે નહિ. એની કવિતા કરતાં એ વધારે મોટો માનવી !

કલાપીએ માત્ર કવિતા લખી નથી : એ કવિતા જીવ્યો છે !
એણે ટૂંકા જીવનની ક્ષણે ક્ષણમાંથી રસ પીધો છે !
પરંતુ માત્ર રસ પીનારા તો સ્વાર્થી કહેવાય !
કલાપીએ તો રસ હુંટાવ્યો છે !

કલાપી તો રાખ-હતો, નહિ ? એનું નામ સૂરસિંહ, ખરું ?
સૂરસિંહ એ જ ‘સૂરતાની વાદી’નો આપણો ચિરંજીવી કલાપી !
એણે એક બાદશાહની ઉદારતાથી રસલ્હાણું કરી છે !

- રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ

અમારાં પ્રકાશનો

પુસ્તકાલયસાહિત્ય	બાળકેળવણી	૦-૧૩-૦
૮૦૦૦ પુસ્તકોની વર્ગીકૃત નામાવલી ૭-૦-૦	તારાશાસ્ત્ર	૦-૧૨-૦
૪૦૦૦ " " " ૫-૦-૦	રામાયણ રહસ્ય	૦-૬-૦
વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ ૩-૦-૦	આર્યોની ઝોળખાણ	૦-૫-૦
વાતોનાં પુસ્તકોનો પરિચય ભા. ૨ જે ૦-૮-૦	સારી રીતભાત	૦-૪-૦
અવીઝીન સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો ૨-૦-૦	વૈયાસિક ન્યાયમાળા	૧-૮-૦
પુ. પ્રવૃત્તિ, બાષણો ને લેખો ભા. ૧ લે ૧-૮-૦	હિતર હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિહાસ	૦-૧૪-૦
જીવનચરિત્રો	ભૂચના	૦-૧૧-૦
ભારતના સતો ૧-૮-૦	માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણકળા	૦-૧૪-૦
વીર ગાદીદંડ ૧-૮-૦	માટીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ	૦-૧૩-૦
શુકર ટી. વૉશિંગ્ટન ૧-૧૨-૦	વિદ્યાશાળા	૧-૧-૦
વૈદક આરોગ્ય	શિક્ષણનો સામાન્ય	૦-૧૧-૦
કસરત અને આરોગ્ય ૧-૧૪-૦	સિદ્ધ	૦-૬-૦
ટેટલાક રોગો ભા. ૨ જે ૧-૧-૦	હિંદના ઇતિહાસની વાતો	૦-૧૨-૦
રોગ અને આરોગ્ય ૧-૫-૦	બાલસાહિત્ય	
આહારશાસ્ત્ર ૦-૧૪-૦	બાલવિજ્ઞાન ભાગ ૩ જે ૧-૮-૦	
હાઝપિંજર ૦-૮-૦	બાલકુળના પાઠો	૦-૪-૦
શિક્ષણ-ઇતિહાસ-વિજ્ઞાન	પરિમલ	૦-૫-૦
ભૌતિકનો દ્વારા લોકશિક્ષણ ૧-૮-૦	પ્રકીર્ણ	
અમારી ઇંદુનું શિક્ષણ ૨-૦-૦	કુમારનાં સ્ત્રીરતો	
	(સામાજિક)	૧-૮-૦
	કલાપીનો કેકરવ (કાવ્ય)	૭-૦-૦

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મં. લિ.

ચો. જો. નં. ૧૦, —વડોદરા.

અમારી એજન્સીનાં પુસ્તકો

કુલીન વિધવા	૦-૮-૦	કૂલછાળ	૨-૦-૦
આમચિત્રો ઈશ્વર પેટલીકર	૨-૮-૦	કુમારી હેલન	
સોરઠરાણી ગો. દા. રાયચુરા	૧-૮-૦	દરસૂલભાર્ગ વોરા	૦-૨-૦
નગાધિરાજ	„ ૧-૮-૦	જાતકકથાઓ ચંદ્રશંકર ભટ્ટ	૦-૧૦-૦
કુળદીપક	„ ૧-૮-૦	રામસિંહ રાઠોડ	„ ૦-૬-૦
સોરઠપતિ	„ ૧-૮-૦	કુમાર વીરસેન ભા. ૩	„ ૦-૬-૦
સોમનાથની સખાતે	„ ૧-૮-૦	કીરટોદર કોલમ્બસ	„ ૦-૬-૦
નવલખ સોરઠ	„ ૧-૮-૦	ચાંદરણાં પ્ર. ગિ. મહેતા	૦-૮-૦
સોરઠી વીરાંગનાની વાતો	„ ૨-૦-૦	વગર દોકડાનો વૈદ્ય	૨-૦-૦
દાલચીવડાનું હાસ્યદ્વર	„ ૧-૮-૦	પ્રભાત પ્રાર્થનામાળા	૨-૦-૦
કાઠિયાવાડની લોકવાર્તા		અ. સૌ. કુમારી	
ભા. ૨ જો	૧-૮-૦	યશવંત પંડ્યા	૧-૦-૦
ફુહાની રમઝટ રાયચુરા	૧-૮-૦	જીવનસંભારણી	
કૃત્યગીતો	„ ૦-૧૨-૦	(શારદા મહેતા)	૨-૮-૦
રાયચુરાની રસકથાઓ	„ ૧-૮-૦	બાલસાહિત્ય સર્વસંગ્રહ	
ગાંધીયુગની વાર્તાઓ	„ ૦-૧૨-૦	ભા. ૧-૨	૨-૨-૦
દાલચીવડાત્રી દશ વાર્તાઓ	„ ૧-૮-૦	છત્રપતિ શિવાજી	
પ્રેમલીલા-ભાગ ૧	„ ૧-૪-૦	વા. સુકાદમ	૫-૮-૦
લખેશરી	„ ૨-૮-૦	સામાજિક શૃંખલાઓ	૦-૮-૦
રાસમંદિર	„ ૧-૦-૦	મદન મંદિર યશવંત પંડ્યા	૦-૧૦-૦
રસિયાના રાસ	„ ૧-૦-૦	ગજવે ધૂમતો ગુજરાતી	
સોરઠને સીમાડે	„ ૧-૮-૦	શબ્દકોષ	૧-૪-૦
મો. ન. અમીન,		જીવનિક રેખા કાર્યાલય	૦-૧૨-૦
જીવન એને કાર્ય	૨-૮-૦	હંસી (નાટક) બી. પી. વૈદ્ય	૧-૦-૦
Gems of Health	૨-૦-૦	જૂની ગુજરાતી ભાષા	૧-૧૨-૦
ઉનનું ગૂંથણકામ	૧-૪-૦	જાપાનની કેળવણી	૦-૮-૦
		કાચાં ફળ	૦-૮-૦

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. પા. બો. વડોદરા.

આગલી આવૃત્તિના પ્રકાશકની

પ્રસ્તાવના

પૂરમાત્માની અતિશય કૃપાથી, અમારા પરમ પૂજ્ય પિતૃદેવ શ્રી કલાપીદેવ, જેમને આખો દેશ-ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ-ધણા રનેહથી અને માનથી ચાહી રહ્યો છે, તેઓ શ્રીની બધી જ કવિતાનો આવો અપૂર્વ સંગ્રહ સંશોધિત, સંવર્ધિત અને સારીક અન્વિતા કેવળ નવીન રૂપમાં વાંચનાર સમક્ષ પહેંદી જ વાર મૂકવાનું સ્વભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી કલાપીદેવની કવિતાનો સંગ્રહ સૌથી પહેલો ઇ. સ. ૧૯૦૩માં અસિદ્ધ થયો હતો, પરંતુ કેટલાંક કારણવશાત્ તેઓ શ્રીનાં બધાં જ કાવ્યો તે પ્રસંગે આજ થઈ શક્યાં નહોતાં.

અમારા પરમ પૂજ્ય પિતાજીના રોહી રા. બ. રૂપશંકર હૃદયશંકર જોષી એટલે શ્રી સંવિત (ખાલુભાઈ) પાસે શ્રી કલાપીદેવની પાંચ દશહસ્તલિખિત હાથરીઓ તેમ જ બીજી કેટલીક હસ્તલિખિત કવિતાની નોંટયુક્ત વગેરે સાહિત્ય હતું - તેમ જ શ્રી કલાપીદેવના મિત્ર સ્વ. મલ્લિકાર્જુન પુત્ર રા. રા. ભાઈ મુનિકુમાર પાસે એક દશહસ્તલિખિત હાથરી હતી. તેઓએ પોતાની પાસેનાં આ સર્વ સમ્પત્તિ કૃપા કરીને અમને રનેહથી સુમત્ કયાં છે અને તે માટે આ સ્વયે જોમનો જોટલો હપકાર માનીએ તેટલો જોષો છે.

આજ બાબત એ છે કે અમારા માનવન્ત અથ ભરીબ હાલના નામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રફુલ્લાદસિંહજીએ, કૃપા કરીને, આવી ઉપર બિરાજતાની સાથે જ શ્રી કલાપીદેવના સાહિત્ય સંગ્રહની ઘણા હસ્તલિખિત કાગળો અને કવિતાની નોંટયુક્ત અમારે હસ્તક સુમત્ કરીને તે અસિદ્ધ કરવાનો અમને હક આપ્યો છે. તેઓ શ્રીની આવી રનેહપૂર્ણ કૃપાથી જ સંશોધનનાં તથા સંવર્ધનનાં પૂરેપૂરાં સાધનો મળી શક્યાં છે અને તેથી જ આવો સંપૂર્ણ અથ વાંચનાર સમક્ષ મૂકવાને અમે સદ્ભાગી થયા છીએ.

આ ઉપરાંત, નામદાર મોરબી મહારાજ સાહેબ બહાદુર શ્રી લખધીરસિંહજી સાહેબે પણ શ્રી કલાપી પ્રતિ પોતાની સ્નેહભાવ ભરેલી લાગણીને લીધે, આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં કિંમતી સલાહ તથા ગ્રેરણા આપવાને કૃપા કરી છે. આ ગ્રંથપ્રકાશન નિમિત્તે લીધેલી તરફી માટે તેઓ નામદારનો પણ ધણો જ આભાર થયો છે.

હમીરજી ગોહિલજી મહાકાવ્ય, જે આ ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ ક્યું છે, તેનો ગ્રોથો સર્ગ આ નવીન પ્રાપ્ત થયેલાં હસ્તલિખિત સાધનોમાંથી જ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેથી તે પણ આવી રીતે તો પહેલી જ વાર બહાર આવે છે. આ સર્વ માટે લીધાયું નામદાર ઠાકોર સાહેબનો તેમ જ નામદાર મોરબી મહારાજ શ્રીનો જ વાંચનારે આભાર માનવાનો છે. અમારા બધા રાજકુલરો પણ આ કાર્યમાં સાહાય અને સદ્ભાવ દર્શાવ્યાં છે, તે પણ અતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર સાથે અહીં નોંધીએ છીએ.

શાળકોષ અને અતિશય આવશ્યક કાવ્યો ઉપર માર્ગદર્શક ટીકા લખવાનું કાર્ય શ્રી કલાપીના પૂર્વ અભ્યાસી અને પરમ ભક્ત શ્રી સાગરે ક્યું છે અને બધાં હસ્તલિખિત સાધનો ઉપરથી સંશોધનનું, સંવર્ધનનું અને ગ્રંથનો આશુખ તથા ઉપસંહારલખવાનું કાર્ય પણ તેઓ-શ્રીએ જ કર્યું છે. આશુખ, કોષ અને ટીકા તથા ઉપસંહાર એ તેમની સ્વતંત્ર કૃતિઓ છે અને તે ઉપર તેમનો પોતાનો જ હક છે.

ગ્રંથપ્રસિક્ષિમાં કંઈ દોષ રહ્યા હોય કે યથા હોય તો તે ઠરગુજર કરવાને વાંચનાર કૃપા કરશે એવો પૂરો વિશ્વાસ છે. ॥ ઓમ સદ્ગુરુ ॥

વસન્તશુવન, રાજકોઠ;

૨૨ : ૬ : ૧૯૩૧

}

જોરાવરસિંહજી સુરસિંહજી ગોહિલ
લાડી.

॥ ઓમ સદ્ગુરુ ॥

॥ ૐ સદ્ગુરુ ॥

ગુરુદેવને ચરણે

મહારાજ ! મ્હાડે' જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે :
ગુરુ દયાલ સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છે !
મહારાજ ! મ્હાડે' જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .

મુગ્ધ હૃદય પ્રણયહૃદય મુજ ઉગારનાર છે :
બ્રમિત માર્ગ : ત્રુટિત નાવ : પણ બચાવનાર છે !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છે .

રુદ્ધિ ઉર નવીન નૂર આપ આપનાર છે :
પ્રીતિપુષ્ટિ , શાંતિપુષ્ટિ આપ સ્થાપનાર છે !
મહારાજ ! મ્હાડે' જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .

ઝખ્ખી જિગર - આંસુધાર - દર્દ જાણનાર છે ,
ફિલ્સુફી સૂફી તણી તમે ખડાવનાર છે :
ગુરુ દયાળ ! સુર કૃપાલ જીવ્યું જીતાડનાર છે .

હૃદયનમન : નેત્રદ્રવણ - નયન આંજનાર છે :
પ્રણયધર્મ પરમ ગૂઢ , મર્મ લાજનાર છે !
મહારાજ ! મ્હાડે' જીવનજહાઝ આપ તારનાર છે .

ખાક છાંટી પક્ષલાતીને મટાડનાર છે :
જીવાડનાર રાજ સમાન ! અજબ મન્ત્રકાર છે !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છે .

હૃદયવૈદ ! આત્મવૈદ ! પ્રેમશાસ્ત્રકાર છે :
 માટીમાંથી માનવી નવીન બનાવનાર છે !
 મહારાજ ! મહાર્ મુવનજ્ઞહાઝ આપ તારનાર છે .
 બિન જરૂરી શિષ્યવિધિ : હૃદય સમજનાર છે :
 બાપુજી ! ગુરુજી ! આપ જીવન બાજનાર છે !
 ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યુ જીતાડનાર છે .
 અનન્ય લાક્ષિત્ય એકની ઉરે અપાવનાર છે :
 પ્રેમબ્રહ્મજ્યોતિ હૃદયમાં બતાવનાર છે .
 મહારાજ ! મહાર્ મુવનજ્ઞહાઝ આપ તારનાર છે .
 લાજ રાખી ખાકી જિગર હજી ચ રાખનાર છે :
 હજી , ગુરુજી ! વસ્ત્ર નવું શું સજાવનાર છે !
 ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યુ જીતાડનાર છે .
 જ્યોતિયા કલ્યાણીદેવ ! ગુરુજી ! શ્રેયકાર છે :
 દાસ સાગરે હમેશ પ્રેમજ્યોતિકાર છે !
 મહારાજ ! મહાર્ મુવનજ્ઞહાઝ આપ તારનાર છે .
 દીવાને સાગર

ટીકાકાર શ્રી. સાગરનો આ મુખ

પરમ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કલ્યાણીના કેકારવને કોઈ
 નવીન ઉપોદ્ધાતની તો હવે જરૂર જ નથી; કેમકે, તેજ
 પ્રક્ટીકરણ થયે ત્રીસ વર્ષનો એક જમાનો પૂરેપૂરો વ્યતીત
 થઈ ચૂક્યો છે. ગુર્જર સાહિત્યના પ્રત્યેક સહુદય
 અભ્યાસીને વિદિત છે તેમ, એ આખા જમાનાએ શ્રી
 કલ્યાણીની કવિતાને સ્નેહ અને આદર આપીને પોતાની
 માનીતી વસ્તુઓમાં તેની હૃદયપૂર્વક સ્થાપના કરી છે.
 હરકોઈ કવિ કરતાં શ્રી કલ્યાણીને ગૂજરાતે અધિકાર
 માન આપ્યું છે એ જ એની મહત્તા છે .

શ્રી કલાપીને સહુ કોઈએ આવું અર્પૂર્ માન આપ્યું છે એનું કારણ શું? એનું કારણ એ છે કે સામાન્ય મનુષ્યજીવનને તેની સામાન્યતાથી તે ઔદકિક માર્ગે - ધર્મમાર્ગે - પરમાત્માને માર્ગે લઈ જાય છે. ખરું જોતાં, કાવ્યસાહિત્યના નવા લિખાસમાં શ્રી કલાપીની કવિતા ગોયા ધર્મગ્રન્થ જ છે. અસ્તુ.

શ્રી કલાપીનાં જે હસ્તલિખિત સાધનો પ્રાપ્ત થયાં છે, તેના સંશોધનમાં પોતાના કાવ્યસંગ્રહની સ્વહસ્તાક્ષરે ખુદ શ્રી કલાપીએ જ લખેલી પ્રસ્તાવના મળી છે ને અને આ પ્રમાણે છે—

“ પ્રસ્તાવના

“ તા. ૮, જાન્યુઆરી, ૧૮૯૩

“પ્રેમ” વૃક્ષનાં સુગંધ સુમન-કાલિદાસ, લવભૂતિ, બાણ વગેરે ક્ષમાઈ ગયાં, ખરી પડ્યાં, તો પણ તેના મધુર મકરન્દના લોભી ભૂંગ તો તેની વાસનામાં જ ગુંજ્યા કર્યાં, તેના ગુણગુણ પર જ ગણગણ કર્યાં ગયા. તે “આર્ય હૃદય!!” તે હૃદયની, તે ઉચ્ચ, દ્વેષમજા - કુમળી, ભીંડી, શાન્તમસ્ત લાગણી સજીવ રહો! ચિરંજીવ રહો! અરે, પણ, - અહક! - મુસલમાનનાં હિમનાં સખત ઝાપટાં, પરેશાનીનાં દવખળતા અંગારા! તેણે લે હૃદયને દાખી લીધાં. તે લાગણી પ્રદીપ્ત સૂર્ય હતી; ચન્દ્ર બની, તારા થઈ, ખલોત થઈ ગઈ!! મુરદાસ, પ્રેમાનન્દ, જગન્નાથ જેવાં પુણ્ય પણ કાંઈક પ્લાગ છાંટતાં ગયાં. અરે! ગિર્યાઈ પ્રેમાણ “આર્ય હૃદય”! હજી તેની યુરી હાલત જોઈ જોઈ રેલું બાકી રહેલું! કાલિદાસની શકુન્તલા, લવભૂતિના ઉત્તરામચરિત અને બાણની કાદમ્બરીથી કાવ્યસૈસકતા લોભ લક્ષ્મીના ચામળા અને - સ્વામીનારાયણનાં સ્વનિર્ધારમાં આવી પડી! કેવો મોટો પાત!?! કેવો સજ્જ માર!?! માણનો મણકો જેટલું નીચે જવાય તેટલું ગયો. હવે ઉઝી આવવો જ જોઈએ અને આવ્યો.. “મુદર્શન”, “ચન્દ્ર”,

“રનેહસુદ્રા” પારા પછી પારા ફરવા લાગ્યા, ચડવા લાગ્યા. દેવની બલવાન ગતિને બલિહારી છે !

“અરે, પણ આ સુરસિંહ તો નહિ તે સૂર્ય કે ચન્દ્ર, નહિ ઉડગણુ કે ખલોત ! તે શાની કાવ્ય કરે ? ઝાડખાડ બળી જઈ હોંગારે હીમ છલ્” ! સૂંઠનો ગાંગડો મળ્યો એટલે ગાંધી થઈ બેઠો !— તો પણ :—

“ મ્હોટાં ન્હાનાં વધુ મ્હોટામાં

“ તો ન્હાનાં પણ મ્હોટાં ,

“ બ્યોમદીપ રવિ નભગિન્દુ -

“ તો ઘરદીવડાં નહીં ખોટાં.”

(ગોવર્ધનરામ)

તો ભલે અજ્ઞાન કાષ્ઠ પણ, સુરસિંહ કે સાંગાભાઈ, મ્હોટામાં મ્હોટાં કામ માથે લે અને મંડ્યા રહે—સારા વિચારમાં ધૃત્વર પ્રેરે અને મદદ આપે.

“ કાવ્યવું” મૂળ “આર્દ્રતા - પ્રેમ” છે; આર્દ્ર - પ્રેમી, હૃદયને કાવ્ય દ્વિભાવ, ત્રિભાવ, ચતુર્ભાવ, આર્દ્ર અને પ્રેમી, કામળ અને રસમય કરે છે. હું કાવ્ય લખું કે ટાયલાં લખું પણ તેથી મહારા હૈયાના ઉમળકા બહાર પડે અને કાવ્ય લખવાની મહારી ઈચ્છા તૃપ્ત થાય તો બસ છે.

“ જો ઘડી મધ આનન્દમેં જીવનકા ફલ સોહી ” ! કેવું રમણીય સિદ્ધાંત છે ! દુનિયાનાં દુઃખ કવિતા કરતી વખતે દૂર થાય અને આત્મા “રસ”મય બને એ જ “આનન્દ” મ્હને મળી શકે તો મહારાં મહદ્ભાગ્ય. “એકાન્તસુખ” દુનિયાદારીના જીવડાને “કળા” વિના ક્યાંથી મળે ? “એકાન્તઆનન્દ” મહારે તો બનવું એ કળા. અસ્તુ.

“ મ્હેં જે લખ્યું છે અને જે હું લખીશ તે આ ચોપડી પર ચિતરાશે—કેટલાંક ભાગ “સુદર્શન” માં પ્રસિદ્ધ થશે તેથી મ્હને અને કેટલાંક બીજાને પણ “આનન્દ” મળશે.

“મંડ્યા રહેલું” એ ગુણ પરમાત્મા મ્હને શિખવે અને ખીજાં કાર્યમાં તેમ જ “કાવ્ય” માં તે ગુણથી મ્હારા માર્ગ રસમય અને એ જ મ્હારી ઈચ્છા અને વાગ્જના.

સુરસિંહ.”

શ્રી કલાપીએ આ પ્રસ્તાવના ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં લખેલી છે, આટલી વાત લક્ષમાં રાખતાં, એમાં જણાવેલા વિચારો માટે આપણને અવશ્ય જ સ્નેહ અને માન થાય છે, તેમ જ કવિતા વિષે શ્રી કલાપીની કેટલી બધી ઉચ્ચ ધારણા છે તે પણ આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે.

આ ઉપરાન્ત, સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જર સાક્ષર સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ એટલે આપણા માનવન્ત પ્રિય બન્ધુ કાન્ત જેમણે કેકારવના નામથી શ્રી સુરસિંહજીની “લગભગ બધી કવિતાઓ” નો સંગ્રહ પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, તેમણે શ્રી કલાપી વિષે ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં અહમદાબાદ સુકામે શ્રી કલાપીનું જીવન એ વિષે એક વ્યાખ્યાન કરેલું અને તે પણ શ્રી કલાપીને સમજવાને ઘણું ઉપયોગી છે. તેઓશ્રી કહે છે:—

“છેલ્લા જમાનામાં આપણને એક સર્વોપરિ કવિ મળ્યા. અ સર્વોપરિ કવિને આપણે આજો દેશ જાણે છે — હૃદયથી ચાહે છે. તે કવિ નર્મદાશંકર; કવિ દ્વિપતરામ નહિ. હૃદયમાં સર્વોપરિ તે જ સર્વોપરિ.

“કવિઓ તે પયગમ્બરો, એ વાત આપણા ધણા બન્ધુઓ સમજતા નથી. કવિઓ દૂરના ઉંચા મિનારા પરથી પ્રકાશ લાવી આપણુ બન્ધુઓને તે પ્રકાશનાં દર્શન કરાવે છે — પ્રકાશ આપી શકે છે.

“આપણા દિલમાં જે સ્વંવાર થવાનું છે — આપણા દેશનો ઉદય થવાનો છે તે સંબંધી તે કહે છે :—

“ રક્ત વીતી ને વાહુઁ ંહાણુઁ : અરણોદય દીપતો આ !
 પ્રકાશ કુમળો, સુતું ંપતું, શકું સહુ શુભ સોહો !
 ધાયલ જંગી ંગી ! રણમાં જીત દિસે જી ! ”

“ ંગી બન્ધુંગી ! આપણે બધા ધાયલ છીએ; પરન્તુ જંગી નથી ! આપણને રણમાં જીત નથી દિસતી, આપણે હારી જઈશું એમ આપણને લાગે છે; પણ રણમાં જીત છે એ નક્કી છે. રણમાં જીત છે એ નિર્વિવાદ છે, કારણ કે સૂર્યનો ઉદય થઈ ઉદ્ધાસભર્યાં વચનો સાંભળ્યાં છે :—

“ જય જય ગરવી શુભરાત !

“ જ્વળ પ્રકાશશે ંગળ કુસુમી પ્રેમશૌર્ય અંકિત !

તું બાણવ બાણવ નિજ સન્તતિ સૌને પ્રેમભક્તિની રીત ! ”

“ પ્રેમભક્તિની રીત શિખવાને તે આપણને ખાસ શિક્ષણ આપે છે, પ્રેમભક્તિનો ઉદય હજારો મનુષ્યોમાં એક સાથે પણ થઈ શકે : એ પ્રેમભક્તિનો અવતાર આપણે અહીં તે થઈ ચૂક્યો છે.

“ એ પ્રેમભક્તિનો અવતાર કલાપીમાં થયેલો છે એમ મહાઈ કહેવું છે. ંગી બન્ધુંગી ! કલાપીના જીવન વિશે હું જાહેરમાં કશુંપિ ંગત્યો નથી. એ વિષય એટલો બધો વિસ્તીર્ણ છે કે, હું એને અહીં પૂરેપૂરો ંસાદ આપી શકીશ નહિ. શી રીતે બત્તવી શકું — એમના હૃદયને ?

क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषयामतिः ।

तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥

“ કલાપીનું હૃદય તો સાગર જેવું છે. તેને હું વાતમાં શી રીતે બતાવી શકીશ ? આપને સમજાવી શકીશ — એમના શુણેને ?

“ કલાપી વિષે કહેતા પહેલાં મહારે એમની ંન્દગી વિષે આપને કહેવું જોઈ એ.

“ કલાપીનાં લગ્ન થયાં ત્યારથી એક કન્યા ઉપર એમનો મનેહ થયેલો. કલાપીને સ્થાને બીજો કોઈ ગૃહસ્થ હોત તો તેની

સાથે કદાપિ લાગ્ર ન કરતાં એતું આખું જીવન તે બગાડી નાખત . હજારો માણસો એવા હશે કે જે એક સ્ત્રીની આખી જિન્દગી પાયમાલ કરી નાખી પ્યારમાં પડે . પણ , બન્ધુઓ , કંલાપી તો અસાધારણ પુરુષ હતા .

“ આપણા કેટલાક બન્ધુઓ કંલાપીની નીતિ વિશે શંકા લાવી મ્હોટાં બ્યાખ્યાનો આપે છે - લેખો લખે છે , બાણે કે પોતે તેમનાથી વધારે નીતિમાન હોય !

“ પરંતુ , ઓ બન્ધુઓ , આપણે કંલાપીના હૃદયની એટલી ઝડપથી પરીક્ષા ન કરો . કંલાપી આપણા બધા કરતાં હજાર દરજ્જે વધારે ઊંચા આદમી છે . હું આપને કંલાપીએ લખેલો એક પત્ર વાંચી સંભળાવું છું . એ પત્ર સ્વર્ગવાસી પ્રૉ. મણિલાલ જે તેમને યોગ્ય સલાહ આપવાને શક્તિમાન હતા , તેમને લખેલો છે . મ્હારા શબ્દો નહિં , પણ તેમના પોતાના જ શબ્દો ,

સ્વ. કાન્ત આગળ કહે છે :—

“ ઓ બન્ધુઓ , અન્તઃકરણના પ્રતિબંધનિ માટે તેને કેટલો આગ્રહ છે ! ‘ Love is love for ever ! ’ “ Love is not love which alters when it alteration finds . ” “ સ્નેહ તે હમેશ માટે સ્નેહ જ છે . વિકાર દેખે ત્યારે પણ વિકાર પામે તે સ્નેહ નથી , ” એવું ચૈકુસ્પિયરનું વચન છે . સામા પાત્રોમાં બેહયાષ છે કે નહિ તેની પણ તેમને બિલકુલ પરવા નહોતી .

‘ કંલાપીનું જીવન ’ આપને , “ હુમારી પિછાન ” એ એના પોતાના કાવ્યમાંથી જણાશે .

“ ગમે તે બેહયાષને ઈર્ષ માયું ધરી જોળે —

“ હમે આરામમાં ક્યાંએ સુખેથી જીવનારાઓ ! ”

“ એ સંબંધમાં એક ગ્રાસંગિક વાત કહું છું . કંલાપીનું હૃદય

એટલું તો નિર્દોષ હતું કે તે એ મિનિટમાં જીંધી જતા. ‘પરમાત્મા પોતાનાં જીહ્વાનાં નિદ્રા આપે છે.’ અસ્તુ.

“બન્ધુઓ ! આપ વિચારો કે કવિ નર્મદાશંકરને જે “ત્રેમલક્ષિ” માટે ચાહતી હતી, તે ત્રેમલક્ષિ કલાપીમાં અવતરેલી હતી. કલાપીમાં ત્રેમલક્ષિ અને ત્રેમશૌર્ય છે એ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય - જે મનુષ્યને સાંભળવાને કાન અને જોવાને આંખ હોય તો : હું બાલ નહીં, પણ આંતરની વાત કરું છું.

કેટલાક પોતાના નહિ, પણ પોતાના બન્ધુઓના દોષો કાઢે છે. કાલાંધલ એક સ્થળે લખે છે કે “દોષ એમ કહેનાર ઓ તમે ! તમે ચોતે ક્યાં નિર્દોષ છો ?” દોષરહિત તો પરમાત્મા એક જ છે. જે પોતે પોતાને માટે એમ બોલે છે કે, હું નિર્દોષ છું, તે એક ધોર નારકી છે. દોષ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન ખરા હૃદયનો (Sincere) છે કે નહીં તે જોવાનું છે. કેટલાક ફાઉન્ટેઇન બ્લેસ માટે તે દૂષિત હોવાનો મત ઉચ્ચારે છે, પણ ફાઉન્ટેઇન બ્લેસ ધણા વધારે શુદ્ધ હૃદયનો પુરુષ હોય, અને તે તો પ્રભુ જાય છે.

“બન્ધુઓ, કલાપીનું જીવન એ સ્નેહી જીવન હતું. જે પાત્રોમાં એમનો સર્વોપરી વિશ્વાસ હતો તે બધાં તેને યોગ્ય નહોતાં. મનુષ્યો તો મનુષ્યો જ છે; પરંતુ આ દુનિયામાં કલાપી સુરતાની વાડીનો માર્ગ છે. માનુષી સ્નેહમાંથી તે એકદમ છૂટી જાય છે, તેનું હૃદય પ્રભુ તરફ વળે છે.

“ત્રેમ અને તેમાંથી ત્રેમલક્ષિ શી રીતે થઈ છે તે તેમના પોતાના શબ્દોથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ. (જુઓ, સનમને)

“તેનું હૃદય કેટલું ઉદાર, કેટલું દયાળુ, કેટલું મધુર છે, તે શું એમનાં કાવ્યોમાં આપ સ્પષ્ટ જોઈ શકતા નથી ?

“હું આશા રાખું છું, આપ કલાપીની કવિતાના અભ્યાસ દ્વારા કલાપીનું જીવન ઉકેલવાને પ્રયત્ન કરશે.

“કલાપીથી ગુજરાતને જે લાલ થયો છે તેના વિચાર કરતાં મને કવિ કીટ્સનું સ્મરણ થાય છે. કીટ્સ પચીસ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ પામ્યો, તે જીવ્યો હોત તો એ પ્રવાહ કેવો મોટો થાત.

“બન્ધુઓ ! કલાપી તો અમૃતના પાણીનો મીઠો ઝરો છે, જેમાંથી આપ બ્યારે ચાહો ત્યારે મધુર સુધાનું પાન કરી શકો.

“કોઇ પણ કવિ કેટલું કામ કરી શકે છે તે જોવાને તેણે આપણા હૃદયને કેટલું પોષણ આપ્યું તે જોવું જોઈએ. કલાપીએ ગુજરાતના હૃદયને પોષણ આપ્યું છે જે ખીજે કોઇ કવિ આપી શકે તેમ નથી.

કલાપી કવિ નથી પણ સ્નેહી છે, એમ કહેવામાં કેટલાકો મ્હારો દુરાગ્રહ માને છે. હુકીકત એ છે કે, જે કવિતાઓ લખે તે કવિ એમ નથી. કવિતા એ જેની જિન્દગીનો સર્વોપરિ સ્નેહ હોય તે જ કવિ હોઈ શકે. કવિ કવિતાનો જ હંમેશાં દાસ છે. કવિ કવિતામાં જ હંમેશાં આનન્દ માને છે અને ખીજું બધું તેને મન સર્વદા ગૌણ હોય છે. તેના હૃદયમાં હંમેશાં કમિલા જ હોય છે.

“કવિ નર્મદાશંકર પછી એવા કોઇ કવિ થયા નથી. ‘કેકારવ’ના ઉપોદ્ધાતમાં મેં કહ્યું છે તેમ, મણિલાલ, હરિલાલ, લીમરાવ વગેરેએ કવિતાઓ લખી છે, પણ તે કોઇ કવિ નહોતા. પ્રસંગોપાત્ત કવિતાઓ તો આપના સેવકે પણ લખી છે ! પણ હું કવિ હોવાનો દાવો કદાપિ કરતો નથી. કવિનું દિલ કવિતામાં એટલું બધું લાગેલું હોય છે કે તેમાંથી પુષ્કળ વહાં કરે; અને એ રીતે જોતાં રમણલાલ, લલિત વગેરે કોઇ કવિ નથી, કવિ નર્મદાશંકરની કવિતા જોતાં શું આપને નથી લાગતું કે તેનો પ્રવાહ નર્મદા જેવો છે ?

“બન્ધુઓ, કલાપીના જીવનનો અભ્યાસ કરતાં આપને અવશ્ય સમજશે કે તે કવિ નહિ પણ સ્નેહી જ છે.

“હું એમ કહેવા માગતો નથી કે કવિઓ જ ઊંચા અને ખીજા બધા નીચા. કાર્ડિનલ ન્યુમેન એક ધર્મપેદેશક - એક ઇશ્વર-

ભક્ત હતા, તે કવિ નહોતા, તેમના હૃદયનું વશણ ઇશ્વરભક્તિ તરફ હતું - કવિતા તરફ નહિ.

“અન્ધુઓ, કલાપીની કવિતા હું ઉચ્ચતર ગણું છું; જેને હું કવિ કહું છું તેની કવિતા કરતાં પણ વધારે ગણું છું. કાંવ એ શી વસ્તુ છે અને તેની ખરી કદર શી રીતે કરવી જોઈએ તે આપણુ અન્ધુઓ હજી જાણતા નથી. કલાપીનો કવિતા તરફ સર્વોપરિ સ્નેહ નહોતો, એટલા માટે જ તે કવિ નથી એમ હું કહું છું.

“અન્ધુઓ, કલાપીનું હૃદય એટલું શુદ્ધ હતું, એટલું સરળ હતું, એમાં એટલા બધા ગુણો હતા કે જેનો આપણને ખ્યાલ મુઠ્ઠાં ન આવી શકે.

છેતરે, હું આપને કલાપીનું “હુમારા રાહ” નું કાવ્ય સંભળાવું છું - જેમાં આપ કલાપીનું જીવન જોઈ શકશો. તેના રાહ આવા છે - અને જે આપણા બધાના હોવા જોઈએ.

* * * *

(જ્ઞાનમુદ્રા, ઇ. સ. ૧૯૦૯)

કાન્ત.

કવિતા વિષે અને કવિ વિષે શ્રી કલાપીના અને શ્રી કાન્તના વિચારો આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. આ ઉપરાન્ત, શ્રી કલાપીએ “પ્રિયા કવિતાને” તથા સ્વતન્ત્ર કાવ્યો લખ્યાં છે, તે ઉપર પણ અમે વાચકનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

શ્રી કલાપી કવિ નથી, છતાં, કવિ કરતાં તેઓશ્રી અલબત્ત, વધારે છે. સ્વ. કાન્તના આ વિચારો સાથે અમે, ખેલાશક, સંમત છીએ; તેા પણ, શ્રી કલાપી ઉપરનાં બન્ને કાવ્યોમાં, કવિતાને પોતાની “પ્રિયા” કહે છે, તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે, એમ અમે વાચકને સૂચવીએ છીએ.

પોતે બલયોગી એટલે જન્મસિદ્ધ મહાત્મા સન્ત
પુરુષ હતા, એમ તેઓ શ્રીનો પ્રત્યક્ષ પરિચય પામેલા
“મસ્ત કવિ” સ્વ. ત્રિભુવન પ્રેમશંકરના શ્રી “કલાપી-
વિરહ” ઉપરથી પણ આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. મસ્ત કવિ
શ્રી કલાપી મહારાજનો વિરહ પુકારે છે :—

“હું દુહાગી ફરીર શહેનશાહ સુરસિંહનો ;

“રેડું રોજ રુધિર બાંગેબાંગ પુકારતો .

* * * *

“જનમ જનમ રહ એહ , સુરચરણને સેવવાં ;

“પડી જવ છો દેહ , દિલથી કેશુ વંદના .

* * * *

“મહેમાન રાજહુંસ એક દિન થઇ ગયો ;

“પ્રસારી પ્રેમધર્મ પાળી ચાલતો ગયો .

“સુંદર પુનિત દષ્ટિ એણે એવી તો કરી ;

“હમારું ચમન તે દિનોથી સહુ ગયું ફરી .

“તે દિનોથી આબલાંની માળ ગઇ ઉડી ;

“જાગી રહી છે દિવ્ય રોશની હમેશની .

* * * *

“અલખ સુરદરબાર ચિત્તવૃત્તિ નવ સંચરે ;

“બંધ થયેલાં બાર કેમ કરે કહે ઉધડે !

અલખ નિરંજન આવો , મહારા દાતા ! દીપક કરો રે જી .

* * * *

“નજરે તરે રે , નકલકં નજરે તરે ,

“નેણાંબર નજરે તરે ,

“મહારો અબધૂત નકલકં નજરે તરે એ જી . ટેક .

“પૃથ્વીના આ પક મહી રે , અનંત પરે ,

“તીવ્ર ગતિએ તારસો એનો એ અટન કરે ;

“મહારો અબધૂત નકલકં નજરે તરે એ જી .

“ રસરૂપ ચમતે રેલતો રે સરવંર સરિતા ભરે ,
 “ મેઘાડંબરમાં એ વહી ઝરમર મોતીડાં ઝરે ;
 “ મહારો અવધૂત નકલકંક નજરે તરે એ જ . ”

શ્રી કલાપી મહારાજના અંગત પરિચયમાં આવેલા પોતાના રનેહી રા. રા. રૂપશંકરભાઈ (સંચિત) શ્રી કલાપીના સાક્ષરજીવનમાં વાસ્તવવિક જ કહે છે કે :—

“ કલાપીનાં આંતર - સંસ્કાર સિવાય કલાપીની વ્યાવહારિક સ્થિતિ કોઈ રીતે અસાધારણ ન હતી . છતાં પચ્ચીસ વર્ષની ટૂંકી વયમાં - અને તેમાં પણ બચપણનાં અને શાળાના અભ્યાસનાં સોળ સત્તર વર્ષ બાદ કરતાં , માત્ર સાત આઠ વર્ષમાં એમણે લગભગ પંદર હજાર પંક્તિ ઉત્તમ પ્રકારના કાવ્યની અને તે સિવાય મોટા પ્રમાણમાં ગદ્ય - લેખો : સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવના ગ્રેરે તેવા અને બ્રહ્માંડના પરમ રહસ્યને રસિક અને આકર્ષક શૈલીથી બોધનારા લખ્યા , એ થોડી આશ્ચર્યની વાત નથી ! ! ! પરંતુ એથી પણ વિશેષ આશ્ચર્ય તો એ છે કે :— આત્મનિરીક્ષણની એક પણ તક જવા ન દેતાં અને એ સત્ય - ભાવનાઓનો સ્વાનુભવ કરતાં કરતાં છેવટ એવી સ્થિતિએ એ આવી પહોંચ્યા હતા કે , જો એઓ પોતાના નિર્ણયનો અમલ કરવાને વધારે વખત રહ્યા હતા તો , એક અત્યુત્તમ દૃષ્ટાન્ત અને સિદ્ધાન્ત દુનિયાને આપી જાત એમ હું તો ખાતરીપૂર્વક માનું છું . એમનું સાધુજીવન મહારી દષ્ટિ આગળ તર્યો કરે છે . ”

પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલી ‘ શ્રી કલાપીની બધી કવિતા ઉપરાન્ત ખીજી પણ કેટલીક કવિતા તેઓ શ્રીની સ્વહસ્ત-લિખિત નોટબુકોમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે . આમાંની ઘણીક તો પોતે તેમ જ મહુમ પ્રો. મણિલાલે , સ્વ. જટિલે તેમ જ સ્વ. કાન્તે પ્રસિદ્ધિ યોગ્ય ગણી નથી અને તેના પર તેવી નિશાનીઓ કરેલી છે . “ ફેફરી હાલ ” ની પહેલાંની આવી કવિતા પણ અહીં ઉતારીએ છીએ :—

૧ કાશ્મીરનું સ્વપ્ન, ૨ કાશ્મીરમાં વિચોળ,

- ૩ બીડી અને બીડીનો પીનાર,
- ૪ સુષુપ્ત પ્રિયાનું દર્શન,
- ૫ પ્રીતિની રીતિ,
- ૬ ખુશી દુનિયા ફકીરીએ.

૧ - કાશ્મીરનું સ્વપ્ન

શાફ્ફલવિકીડિત

ક્યાંઈ છે ખુખ ધીટ ઝાડ વનનાં ઝાઝાં ફૂલોથી ભર્યાં,
વેલીના નવરંગથી લટકતાં સારાં પટોળાં ધર્યાં;
ક્યાંઈ છે તુટીને પડેલ ભુખરાં પાનો વિના ઝાડવાં,
જોગીનો ધરી વેષ ભેખ લઈને જાણે બિચારાં પડ્યાં.

ક્યાંઈ છે સુધરી તણા લટકતા માળા નદીની પરે,
નીચે મોર કળા કરે પ્રિય કને લીલા ગલીયા પરે;
ક્યાંઈ છે ફરતાં યૂથો ગજ તણા ભાંગે ધણી કાળીને;
તેઓનાં બચલાં રમે જલ ત્રિષે માતા કને દોડીને.

છે ક્યાંઈ અતિ ધોર ગંભીર ગુફા, કાળી ઘટા ઝાડની,
કાળી તે દિસતી છવાઈ જઈને અંધારી છે તે ધણી;
બહે છે જોસ ભરી નદી અહિં તહિં, નાળાં પડ્યાં વિખરી,
કુંજોમાં ઝરણાં વહે ખળકતાં, ઊભો ઉડે પાણીની.

જ્યાં છે એવી નદી ધણી, બરફના ઝાઝા જ્યાં કુંગરા,
એવો કાશ્મીર દેશ ઊડી દઈને જઈ હવે હું ક્યાં?

૨ - કાશ્મીરમાં વિયોગ

મનહર

વાદળે જળે ભરેલે આવી વીંધ્યા કુંગરોને ,
કાતરોની માંહીથી પાણી વહે છે તે થકી ;
વાદળું વિયોગનું બધું આ આબુનું મન પર ,
અશ્રુધારા વહે દિનરાત ચક્ષુ માંહીથી .

વિજળીનો કડેડાટ તોડી પાડે શિખરોને ,
વિરહનો માર છેદે હૃદયના મર્મને ;
વૃક્ષના ધસારા થકી પર્વતોમાં આગ બળે ,
શશાંક સમીર થકી દિલ ખાખ થાય છે .

છરેરા ને ખીણ બધાં છાઈ ગયાં ધાસ વડે ,
ઝૂકી રહી હાર , ઝાડ, વેલી પર પુષ્પની ;
કામથી રોમાંચ વાર વાર થાય શરીરમાં ,
થર થર ધ્રુજે દેહ મદનપીડા થકી .

બરફના કણ ધણા ચોટી રહ્યા દોષ પર ,
જગરમાં પડ્યાં કાણું મનોજના શરથી ;
દિસતો સૂરજ નથી , અધકારમાં વ્યાપી ગયો ,
જીવ કેમ જતો નથી જીરીરની માંહીથી ?

અને , આ એક બીજો મનહર છન્દ :—

૩ - બીડી અને બીડીનો પીનાર

કસ્તુરી ખવાય ત્યારે સારી ગુણકારી ખરી ,
અગરને બાળવાથી સુગંધ તે આપે છે ;
ગુલાબનું શરણત શાન્ત કરે પીવા થકી ,
અત્તર તો માત્ર ચોળવામાં ઉપયોગી છે ,

જમ્યા પછી જોઈ લેજો ખુબી એક બીડી તણી !
 સુવર્ણના ચુરા જેવી તમાકુની હોય જે ;
 કસ્તુરી અગર અને અતર શરબત પણ
 બીડી બળવાન પાસ બળહીન થાય છે .

એ તો બડબડું હું છું બીડીનો પીનાર બન્દો !
 કાગળનું જિંબાડીજી બીડી કાષ્ટ પીશો ના !
 ગળાને ગંધાળું કરે , ગડાકુનો દેવતા છે ,
 ધુમાડાના બાયકા છે , બીડી કોઈ પીશો મા .

૪ - સુધુસ પ્રિયાનું દર્શન

મનહર

સુંદર આ સેજ માંહી , પુષ્પના પરાગ માંહી ,
 વસંતના જેવી પ્રિયા મ્હારી આજ દિસે છે ;
 સુતેલી છે બાલા લાલ , કામલ છે ગાન દીર્ઘા ,
 ચંદ્ર જેવો શીત ચ્હેરો શતાં હસી રહ્યો છે .

સ્તનો મંદ મંદ હલે , શાસની સુગંધી સાથ ,
 તલાવ તરંગ જેવું કૃશોદર ઝુલે છે ;
 સર્પના સમૂહ જેવા વાળ આમતેમ હલે ,
 ધવનના જેવું વસ્ત્ર દૂર દૂર ઉડે છે .

કદલીનાં વન જેવાં નિશ્ચલ ઉરૂની વચ્ચે ;
 જલ દર દર જેવી પાટલી પડેલી છે ;
 લાલ ગાલ ગુલ્લ પર ચાંડલો ખસી પડેલો ,
 કપાસનું કુંકુમ તો લુંસાઇ ગયેલું છે .

ઘટ જલધર જેવા નિતંબની પાસ નાની ,
 કટિ શ્રમસુરતથી આંત થઇ પડી છે ;
 દુતિના દમામવાળી હસ્તલતા પ્યારી , સારી
 ધડકતી છાતી મ્હારી ઉપર પડેલી છે .

ખારી ત્રેમવાળી પ્રાણુ, પોઢેલી છે ત્રેમધેલી,
 યુગનને ધ્રુવછતી આ આંખ એની બંધ છે;
 અંશુલી ચક્ષુર પર, ઝોખે જરા ઉંચો રહ્યો,
 રામા બહાલી મુતી મુતી “પ્રભુ, પ્રભુ” જાણે છે.

૫ - પ્રીતિની રીતિ

સોરઠ

ધન, તન દેતાં નવ ડરવું, બાઈ, મનને વિચારીને ધરવું,
 ચંદન વૃક્ષને બાલ વિટાયા, સાચવી તેને લેવું;
 રત્ન પથ્થર કુંદનને કંથીરમાં રત્ન કુંદનથી જડવું,
 કરી કસોટી કરવી ખરીદી, પાછળ ના પરતાવું.

ધન, તન દેતાં ૦

પ્રીતરીત તે પ્રેમી પિછાને, સાગરે મોતી અમાણું,
 જો દીધું દિલ કાઢને પ્રેમે, તેને તો નિજવું ગણવું;
 એક જ રંગ નિભાવવો નિત્યે, નવરંગી નવ થાવું.

ધન, તન દેતાં ૦

આ એક ઉર્દુ ગઝલ :—

ફ-ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે

અગર કામ રહે જો દિલ, ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે;
 કબૂ હોવે ન રંગેગમ, ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે! અગર૦
 નહીં કિસીસે કબૂ લેના, નહીં કિસીસે કબૂ દેના;
 ખુદા દિલમે રહે હરદમ, ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે! અગર૦
 નહીં મે-મે! નહીં તે-તે-નહીં કામ ન દૂમ તે તે-
 હયે વો-વો અયે આદમ! ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે! અગર૦
 લમામ ખાક કયા તનસે, નહીં જો ઇસ્ક હે મનમે!
 અગર કામ રહે જો દિલ, ખુશી દુનિયા ફેકીરીમે! અગર૦

ઇ. સ. ૧૮૬૩ માં ત્રોટક વૃત્તમાં આવી ચાર લીટીઓ
પણ લખાયલી છે:-

— ૭ —

કવિતા સરિતા ! વહતી વહતી
કણથી કણથી ઉર આ ભરજો .
કવિતા સરિતા ! રડતી રડતી
ચડજો , વસજો , હૃદયે હૃદયે .

કુમુદીલુંગની એક બીજી કવિતા પણ એ જ વૃત્તમાં
અને એ જ દિવસોમાં લખાયલી છે:-

૮ - કુમુદીલુંગ

તોટક

લટકે મટકે ભટકે ભમરા !
લટુડાં મટુડાં કરજો ભમરા !
વિધિની મરજી દમવા , ભમરા !
તું ભમજો , તુજ કોઇ નથી હો !
પુલડાં ભટકી દસખાર ભમ્યો !
'કરમાઈ ગયાં તવ છોડી ગયો !
તુજ પ્યાર ધડી પણ ના વિરમ્યો !
પ્રેમની આશ ન રાખ હવે તું !
પલમાં નવરંગ કરે , ભમરા !
ગળખી ફગ તું બગલો ભમરા !
તુજ કાળજડું કપટી ભમરા !
ચર્ણુ છ છે , ખર કોઈ ખરો તું !
હઠ જ , ભમરા ! પટકું , ભમરા !
મુજ પ્રાણ રણા લટકી નભમાં !
તુજ પ્રેમ વૃથા ભરવો મુજમાં !
સ્નેહની રીતિ ન જાણુ કદિ તું !

મુજ આંદલિયો ઉગરો, ભમરા !
 તુજ પાય પડું, ખસ હો ! ભમરા !
 મુજ નેત્ર ન દાખ અરે ! ભમરા !
 જો નભમાં નકટા ન ભમાવું !

ગભરૂ કુમુદી શશીને ગણુજે !
 તુજ કાર નથી મુજ પ્યાર પરે !
 મુજ કાર નથી મુંજ પ્યાર પરે !
 તું ભટકે ત્યમ હું ભટકું છું !

અંગ્રેજ કેવિ ક્રીટસ, જેવું શ્રી કેલાપીની પેઠે
 ભરયુવાવસ્થામાં જ દેહાવસાન થયેલું, તેની પણ
 The Happy Insensibility નામની એક કેવિતા ઉપર
 શ્રી કેલાપીએ ઇ. સ. ૧૮૦૩ માં આ પ્રમાણે કેવિતા
 લખેલી છે:—

૯ - સુખમય અજ્ઞાન

શિખરિણી

મહા સુખી - સુખી - પરમ સુખિયું તું તરુ, અરે !
 શિયાળાની રાત્રિ યદ્યપિ તુજને ખેરતી રહે !
 ન શાખા તહારીને પૂરવ સુખતું ભાન કંઈ રે !
 વસતે ખીલેલી દુઃખદ સ્થિતિમાં આજ પડી છે .

ભલેને વાતો ઉત્તર પવન સુસ્વાદ કરતો,
 ભલેને હીમોનો સિતમગર વર્ષાદ પડતો ;
 અરે ! તોએ વૃક્ષો ! મધુ સમયમાં ખૂબ ખીલશે,
 પ્રભુનાં જહાજાં તો પરમ સુખી છે એમ ગણુજો .

વળી સુખી સુખી ભમતી વિરહિણી ય સરિતા,
 દિસે તું આનંદી ગરમી શરદીમાં સમ સદા ;
 મહા કાળી રાત્રિ સરવ ગમ સંહાર કરતી,
 તદાપિ ખોયેલી ઝળહળિત કાંતિ ન સ્મરતી .

અહો ! બેઠી છે શું બચૂમય આચ્છાદન ધરી ,
 સુખી હોજે બાપુ નજર મમ તહારા પર ઠરી ;
 મનુષ્યોને તો આ પરમ સુખ માગ્યું નહીં મળે ,
 ધણાંએ પીડાએ જરિક જ દશા અંતર થયે .

પ્રોષિતભટ્ટકાની પણ આ કવિતા ઇ. સ. ૧૮૬૩
 માં જ લખાયેલી છે:-

૧૦ - પ્રોષિતભટ્ટકા

શાર્દૂલવિકીરિત

જો જો ! જય વહો નદી જલ સમો આ કાળ શોકે ભર્યો !
 આયું વાયુ સમું હોડી ઝપટમાં આ જય , વહાલા ! અહો !
 હૈયું આ ઘટમાળના ઘટ સમું આશા ભરી ઢોળતું !
 સકે અંધુજ મેઘથી રવિ વિના આ દેહતું તે શું !

માતું મોહ જ પ્રેમ છે , પણ નહીં હૈયું હોહીતું તજે !
 એ તો સાંકળ સ્નેહથી , દહ થઇ ખૂરી મરે છે , અરે !
 રે જ , પ્રાણપ્રિયા ! સુખી ' કહ્યો મને આશા દધને ગયા ,
 એ તો ડીક કયું , પિયુ ! પણ હવે દહાડા નથી વીતતા .

સાચું , નાથ ! લખો મહને , હૃદયથી દાસી વિસારી જ શું ?
 હૈયું કામળ આપનું કઠિન આ મહારે નસીબે કયું ! ? ?
 વહીણું મ્હોં મુજ દેખતાં ગુરુજનો તેથી બને આકળા ,
 કોને વાત કરે ? રડું કયમ કરી ? દુઃખો ભર્યો દિલમાં .

બાળા ક્યાં ! નથી બોલતી ! ઝટ કહે માડી ! લલા ક્યાં ગયા ?
 બાપુડું રડતું કરે ઠણકલાં , તેની ધરો હો દયા !
 નીમાણું ગભરૂ , અરે ! ટળવળે જોયું ન તે જય રે !
 કાલા બોલ કરે મહને મૃતસમી ઝોડું થઇ દેહ છે ! ”

મમ હૃદયની મૃદુતા તને કટિ યમને લાગતી ,
મમ શપથ પ્રેમની પ્રાંથિતો પણ કેમ તોડશે ?
આશિષ દઇ હું ના શકું ! હું તો તને ચાહી શકું !
“ આશિષ , પ્યારા , દે પ્રભુ ! આશિષ તુંને દે પ્રભુ !

ચાહી શકું શું હું તને ? શું હું તને ચાહી શકું ?
પ્યારા અરે ! પ્યારા અરે ! શું પ્રેમ જેવું આ હશે —
કે મૃત્યુવત્ કે આક્રમણ તુજ મસ્તકે ઘૂમી રહી ,
ને એકલી રડતી રહું રે ! સર્વ સાધનહીણ હું !

મુજ પ્રેમચુબનની નીચે કડવાં ભયોં છે આંસુમાં ,
ને દાહ મ્હોડાથી ભરી મમ સ્વપ્ન જેવી કલ્પના :
અલદ્ર જે ચારે દિશે તુજને વીંટાઇ છે ગર્થ ,
તે પ્રતિજ્ઞા મમ પ્રેમની છેદી શકે નહિ ! દૂર તું !

તુજ નય છે જીવ જે દુઃખે , તે હું કશું જાણું નહીં !
મુજ નય છે જીવ જે દુઃખે , તે તું કશું જાણું નહીં !
મરોં હું શકું ! મરોં હું શકું ! ચાહી શકું નહીં હું તને !
“ બહાવા ! તને ચાહે પ્રભુ ! ચાહે પ્રભુ ! બહાવા ! તને ! ”

આ ઉદગારો પણ ઇ. સ. ૧૮૬૫ ના અરસાના છે :

૧૨ : મુદ્દા આશક — ગઝલ.

૧૩ : આધુનિક પ્રેમ — ગઝલ.

૧૨ — મુદ્દા આશક

આ પહેલ્યો અંજમનો પ્યારો , અમે દિલબર !
ઈઝરાલ ! રહમ લાવી ધરીબર સજૂર કરે .
આશકને , સાકી ! તું દે પેગામ મ્હારો એ —
દિવાણે મુદ્દા આશકનો તું ખુશર લે .

શીરીન ત્હારા લાગની લિગ્નિત દે મલા આખર !
 હુસ્ન ! ત્હારા ગાલ છેલ્લે રાખ સીના પર .
 હા હા ! મ્હને તે યાદ છે , તુંજ બુલ્ફની ખુશો ;
 ધૂમી રહ્યો આ કાનમાં તુંજ ગુસ્તનો પડ્યો .
 પરિંદા બૂંટી જશે આ બાઝ જુલમગર ,
 રહેલત સાઝ કર જેનાલે ખતમ કર .
 રકમ આ અન્દામનો ઝમે થશે , મહેબૂબ !
 ભટકશે ગમગીન આ બેહોશ મ્હારે નર .
 ધરકના આ બામમાં કે ગુલ નથી બેખાર ,
 અયે સનમ ! તું બેરહમ કાં બની સિતમદાર ?
 મોતી સમું તુંજ ચશ્મમાંથી અચ્ચુ એક પાડ !
 યાદ કર તું , યાદ કર મ્હારું ત્હારો યાર . ”

૧૩ - આહુનિક પ્રેમ

દુનિયામાં નથી પ્રીતિ , હતી કંઈ તે ગપ હિડી ;
 રહી છે સ્વાર્થની વાતો , ગયો તે તો ગયો નાતો .
 લાગ્યો સ્નેહને લૂણો , હિડ્યો છે પ્રેમમાં પૂજો ;
 નથી વટ સ્નેહમાં ક્યાંઈ , નથી પ્રેમી હવે ટેકો .
 હતો જે સ્નેહ હૈયામાં રહ્યો તે જીભમાં હાવા ,
 હૃદય શેતા ! હૃદય શેતા ! હવે તે ક્યાં ? હવે તે ક્યાં ?
 અરેરે ! પ્રેમ બાપુડા ! જમત છોડી ગયો તું ક્યાં ?
 રહ્યું પ્રેમી હૃદય આ છે , વલે તેની બૂરી ચાશે .
 હૃદય ! દુઃખિયું રહે શાને ? જમત જેવું બની જાને !
 રહેવા દે , સુહાવા દે , ન અડ તેને , તું બોણું છું .
 બધાં ગાંડાં તું ડાહ્યું તો , બધાં ડાહ્યાં તું ગાંડું હો !
 થઈ બેહુ તું ચા ડાહ્યું , જવા દે પ્રેમ ત્હારો તું .

આ ચાર કવિતા આ ગ્રન્થમાં ઉમેરેલી છે. તે ઉપરાંત, આ ૪ વર્ષમાં લખાયેલી નીચેની ૩ કવિતા પણ છે :—

૨૦ — મહાબળેશ્વરને

૨૧ — તરુ અને હું

૨૨ — નિર્વેદ

૨૦ - મહાબળેશ્વરને !

શાસ્ત્રલવિકીડિત

ત્હારી નીલમ કુંજ ઉપર સદા હોજો ધટા મેઘની,
વૃષ્ટિથી તુજ ખેલ એ અમર હો, હોજો કૃપા ઇશની;
તે પાપી તુજ વાસણી મધુરની, જાણુ પારે જૂલજો,
સખ્યા હાલરડું સદૈવ તુજને એ ગાઈ યોઢાડજો.

એ શેવાલહરી વિચુલ વિટપો હોજો સદા ફાલતી,
તેની તે કવિતા બળેલ ઉરને હોજો સદા ઠારતી;
હોજો અર્પતી કે નવીન ઝંરણી કાઢ કવિતા ઉરે,
મીઠું કાંઈ બૂલેલ કે પ્રણયી તે તાજી સ્મૃતિમાં ગળે.

થાશે સર્વ સદૈવ એ મધુરતા ત્હારી મૃદુ હુંફમાં,
જેને જે કરવું હતું કરી જશે કે અતની લ્હાણમાં;
હું મ્હારો પકડીશ રાહ-પ્રિય તું ! ત્હારા સમાર્ગે જજો,
ત્હારી એ સુરોલી મીઠાશ કરુણા તું રેડનારી હજો.

હું ના રોઈ શકું ત્હને ત્યજી જતાં-છો આંસુ આ સૂકતું,
બહાલાં સોળતીને ય અશ્રુથી વધુ અર્પાં ન કાંઈ શકું;
નિસાસો તુજ કાજ એક બસ છે છોડી ત્હને ચાલતાં,
અશ્રુ માનવિમિત્ર કાજ નયને છો ગુપ્ત આજે રહ્યાં.

૨૧ - તરુ અને હું

શિખરિણી

તરુ તે ખૂલતાં ગિરિ પર હતો હું નરખતો ,
ખન્યાં નેત્રો મ્હારાં કંઈક દરદે ત્યાં ગળગળાં ;
તરુ તો ખૂલતાં હજી ય દિસતાં સૌ સુખ ભર્યાં ,
નિસાસા આવા એ મુજ હૃદયનાં તો સુખ હર્યાં .

“ તરુના જેવાં એ જનહૃદયને શું સુખ નહીં ?
હશે શું દેવાને જનસુખ થકી ન્યૂન સુખડાં ?
અગાડી જતાં શું અધિક અધિકા છે વિષમતા ?
ગયેલી વેળા શું મધુતર હતી આ સમયથી ? ”

જડાત્મા થાવાને મુજ જીગરમાં હોંશ ઉલટી ,
અકારી બાસી આ જનહૃદયની જ્ઞાનચિનગી ;
મયાં મ્હારાં નેત્રો જલમય થતાં કેં વધુ વધુ ,
અને ધીમે ધીમે હૃદય પર મૂઝાં પણુ લળી .

મયો જાણે જીવે ક્ષણ મહીં તજી આ શરીરને ,
ખન્યો જાણે કોઈ તરુ ઉપરનું ખીજ ઉડવું ;
પડ્યું ક્યાં એ , જિયું દુઃખ પણુ અને કાળ વહતાં ,
મહેકતો લાગ્યો વિટપ વિટપે મોર નવશે .

દુઃખે સામે ખીજે ઝુકી રહી હતી યૌવન દશા ,
હતી તેની સાથે મુજ વિટપને બાથ ભરતી ;
હતી ત્યાં મ્હારે આ નવીન રજ મ્હારી અપરવી ,
હતી વિશ્રાંતિની ઉલટ ઉર છાયા લઈ દઈ .

“ હવું કો કાળે હું જનહૃદયમાં વાસ વસવું ,
'કંઠી , રોષ , ગાઈ , કંઈક દુઃખ ઓણું ' ય કરવું ; ”
સ્મૃતિ એવી તાજી હજી પણુ રહીતી “ હૃદયમાં ,
હતી મ્હારાં પણી ખિલખિલ થતાં સૌ દર્શમાં .

૨૫ - ખૂની વહાલા !

શિખરિણી

ખૂની વહાલા ! ના ના કહીશ મુજને “ માફ કરજે , ”
ફરી આવી રીતે મુજ પદ મહી તું નમીશ ના ;
સખે ! આવી રીતે રડ નહીં છુરાઇ નમીખની ,
હશે તારા ભાગ્યે જખમ કરવો નિર્મિત થયો .

“ખૂની” ને “વહાલા” - એ સુખદ સૌ સંબોધન મહેને ,
નથી દેવું કે આ હૃદય ઠપકો એમ વદતાં ;
ખૂની તું ચાતાં તો વધુ પ્રિય લહે હું થઈશકું ,
સખે ! એથી તો જરૂર વધતી કે નિકટતા .

મહેને જે માર્યો તે જખમ તુજને શું નવ થયો ?
ખૂની માયાળુ એ નયન તુજ ભૂલી નવ હજી ;
નકી હું જાણું છું તુજ હૃદય જે ભાર વહતું ,
અને ત્યારે એ જે હિર તુજ થયું છેક દૂરકડા .

અરે ! જોતે ! ખારા ! તુજ મુખ ફર્યું આમ સધળું !
પઠી મીઠે મહેરે સહન કરનારી કરચલી !
બુલાવો દેનાર તુજ મુખ થયું આપ્ત જનને !
પિછાની તુંને લે કમનસીબ તો આ જ નયનો !

પિછાની તુંને લે ! કંઈ પણ નવાઈ નહિ જ એ ,
હતા મહારી સાથે પ્રભુ તરફનાં દિવ્ય સ્વપનાં ;
હતી તારાં અંગો સહુ ય કરમાતાં નિરખતી ,
વધુ : હું જાણું છું તુજ જીવનની લ્હાય તુજથી .

સખે ! બાલાઓને પૂછીશ જખમાં હું ભગી ભગી -
“ ખૂની વહાલા તુંને હજી સુધી મળ્યો કે નવ મળ્યો ? ”
મળ્યો જોતે એ ના - પ્રણય પણ તેણે નવ દીઠો ,
ખૂની કેવું મ્હાયે - સમજી નવ એ વિશ્વ શકવું .

વને સીતાને તું જઈ પૂજી પ્રીતિ રામહરની,
મઝા એ પૂછી જો જખમ કરતા ખંજર તણી;
અરે! ભોળા! તારા મૂલમ મહીં જો માર્દવ ભયો -
અભણી તેથી તો ભગિની તુજ આ ના રહી શકે.

અહા તારી, મધુ! ફરજ કરજો પૂર્ણ સધળી,
સખે! જ્યાં વેચાયો તહીં તુજ હલાલી બળવજો;
અરે! મહારા વહાલા! ફરજ તુજ જો એ જ હજી એ,
રહી આ છાતી - જો! તુજ કર મહીં ખંજર રહ્યું.

ધટે આ મહોં સામે નહીં નહીં જરા યે નિરખવું,
નકી આનદે હું સહન સધળું એ કરી શકું;
સખે! તારાં પેલાં મધુર સહુ એ ચુમ્બન હતાં,
પરંતુ, આ તારાં મધુનર મળ્યું ખંજર હવે.

ઉછેરી જે હાથે કુસુમકલીઓ જે મહકતી,
ચુંટી તે હાથે તે કુસુમકલી માળી લઇ શકે;
પરૈવી માલા તે પ્રભુહર તણી તું પણ, સખે!
અરે! ત્રોશી દેને મુજ શિર ઉપાડી શરીરથી.

અહો! યજ્ઞે! પ્યારા! બલિ ચર્ધ શક્યું તે અમર છે,
અને હોમી દેતાં પ્રભુકર મળી બાંધ પકડે;
અહીં વહાલાંઓને વધુ ન ઉપયોગે મધુર કા,
હસી હોમી દેને તુજ બલિ ઇચું હું અગર કા.

હશે તારા બાગ્યે જખમ કરવો નિર્મિત થયો,
અરે! ગા હું સાથે ઉપકૃતિ હરિની મુજ ભણી;
કૃપા એની કે ના મુજ કર મહીં ખંજર ઇચું,
નકી બાલાઓનો પ્રભુ ય ઉપયોગે સમજતો.

વિધિની કીર્તિ તો જગત પર છે એવી જ બધે,
તહીં યોગ્યયોગ્યે નવી જ નકી કે ચાલ તુલના;
મહેને તુને બાસે અધટિત અને કૂર સધળું,
તહીંની તો, પ્યારા, જરૂર સહુ તે યોગ્ય કુરુણા!

સખે! આવી રીતે રડ નહીં છુરાઈ નસીબની,
ધટે આ રીતે ના જીવિત વહતાં કાયર થવું;
અહીં તો ખેતી છે જરૂર ફલ તો ઉપર રહ્યાં,
સુખે ના રહેશું કાં ક્ષણિક સહુ આ તાઢ તડકા?

ફરી આવી રીતે મુજ પદ મહીં તું નમીશ ના,
અરે! સંભારી જો નમન તુજ તે તે દિવસતું;
અહો! એવી દહેરી મધુ સમયની અન્ય નવ કો,
સ્મૃતિ એ વેળાની જીવિત ધરવા શું બસ નહીં?

હતાં કેવાં ગાત્રો! તુજ સહુ ય આધીનમયતા,
સખે! મુખીનાં એ તુજ નયન શાં માયક હતાં!
હતું ત્હારું હૈયું પ્રથમ જ શીખ્યું પાદ નમવા!
હતી પેલી કેવી મધુર મગરૂરી ગળી જતી!

નથી ભૂલી મીઠા તુજ અધર પેલા ફરકતા,
નથી ભૂલી તે જો સમજણ પડી કંથની મને;
અહો! હું ભીરુ જો ચડી ગઇ હતી સ્વર્ગ દશમે—
નથી એ ભૂલી ને સ્મરણ તુજને ના ક્યમ દઉં?

ખૂની બહાલા! ના ના કહીશ તુજને “માફ કરજો”,
નવી છે આ વેળા તુજ કર મહીં લાડ રમવા;
રમાડી ત્યાં લેવી હજી પણ રમાડી અહીં ય લે,
કુલો ને ખડ્ગોમાં ફરક બહુ તો, બંધુ! નવ છે.

૨૬ - ખુદાની મઝા !

ભલાઈ ને છુરાઈથી, દબાવાનું લખ્યું જ્યારે—
ખુદાએ હાથમાં લીધી, કલમ શયતાનની ત્યારે!

બિચારાં ભીખ માગે તે, સદા એ ભીખ ન કેં પામ્યાં;
બધા અલિખ ઉપર પુષ્પો સદા આરામનાં નામ્યાં!

મઝાઓ “ આજ ” ની લૂંટી ગયેલા છે ઝુંલમગારો ;
ભલાંઓને મળી જૂઠી બધી એ “ આવતી કાલે ” !
ગુમાવી આજની મીઠી મઝા શી કાલના બાજે ?
ખુદાની શાહુકારી એ વળી દેવાળિયાની છે !

અહીં ફરી રૂપાળને નઝરને ચોરવા નાખી ;
તહીંથી આંખ ઉઠાવા નહીં તાકાત પણ આપી !
છતાં એ દષ્ટિને માટે સળ દોઝખ તણી સ્થાપી ;
અને તાએ હમોને તો થવાતું ચૂપકી રાખી !

ખુવારીમાં અહીં આવ્યા : હમે માગ્યું હતું ક્યારે ?
ઉપાડી જાય છે ત્યાં એ હમારી માગણી ક્યાં છે ?
અરે ! આ આવતું શું ? ને જવું શું ? ને સળ શી આ ?
ખુદાને આ હામોમાં તે મદદની આમ શી આશ્ના !

ભલાઇ આ હમારી કેં નહીં આકાશનો ટેકા ;
જુરાઇથી ન યા રીટે ખુદાઇ કારાખાનું કે !
ભલાઇ ને જુરાઇ આ હમારી છેક છે નહાની ,
જુરાઇને હમે રહેતાં , ખુદાને બીક છે શાની ?

હમે આત્મા બગાડ્યો છે જુરાઇને સદા ઇચ્છી ;
મગર છૂપી જીગર માંહી ભલાઇનો રહ્યો વીંછી !
જુરાઇ આવડી ના ના ! ભલાઇમાં સદા સાંખ્યું ;
હવે એ શીખવું બાકી હમે તો મોતમાં રાખ્યું !

જુરાઇનું સદા ખંજર , ભલાઇની ઉપર દીકું !
ન લેવાતું ! ન રહેવાતું ! ન પીવાતું કરી મીકું !
ખુદા ! તહારી મજેદારી , જુરાઇ શીખવે આવી ,
ભલે તો એ હમારે ચે શિખી શિખી સદા ગાવી !

૨૭ - અસ્થિર મન

મન સ્થિર કર્યું, ગાને, ખ્યાને, પ્રિયાવદને, વને,
મન સ્થિર કર્યું, તોયે જ્યાં ત્યાં કર્યું 'ન કર્યું' બને;
જગત પર તો કોઈ બહાલું સદા નવલું નહીં,
પ્રિય સહ છતાં હૈયું ધીમે પડે શ્રમની મહીં !

કુસુમરજ જ્યાં મોતીડામાં રધિ ઝૂંકતો ભરે,
ધવલ સરલા હંસી ગ્રીવા નમી ચળ આદરે;
તહીં જઈ સુષ્યા હંસોને ચે સુમાનસને જળે,
પણ સુખ તહીં નિત્યે સીધું ન બોમ થકી ઢળે !

ગિરિવર રૂડો કૈલાસે હું ચડ્યો શશિકાન્તનો,
અમર ઉમવા સંશુભના વિહાર મહીં ભળ્યો;
રુધિર પણ જ્યાં બહાલીનું એ ફરે પિયુષગમાં,
તહીં પણ રહ્યો ભાલે તે એ શરી સરખો કચહાં !

વન વન ફરી ઉડી ઉડી મુસાફર કોકિલા,
મધુ સમયની પાખી આળે સુઆમ્રતણી લતા;
સહુ મન ગમ્યું પીતાં પીતાં નશા રસનો ચડ્યો,
પણ ટહુકતાં ચીડાતાં એ તૂટે સ્વર કેટલો !

સ્થિર નહીં અહીં જોઈ ક્યાં એ હજુ સરણી સુખી !
'પલ પલ મહીં' પાળે બાંધી છતાં પલટી જતી !
અરર ! પલટે તેમાં તે શું મળે સુખ કોઈને ?
સરખી પડતી ધાર ના ત્યાં છુટે દવ કોઈ શે ?

ખડખડ હસે તેને રોવું મળે અળખામણું !
ખળખળ રહે તેને અશ્રુ નથી સ્થિર સાંપડ્યું !
"પગ જરી ધર ! હોડીવાળા ! ઉભું કર નાવને !"
જલ સ્થિર હીં : નૌકા ક્યાંથી પછી સ્થિરતો ધરે ?

સ્થિરરસ થવા ઘેલી નાચે અહીં કવિતા બધી!
સ્થિરરસ થવા યોગી તાપે અનેક નવી ધુણી;
સ્થિરરસ થવા બહાલાં પખી, જનો, જડ, સૌ મથે,
પણ કુદી રહ્યાં આ બહાડો! નથી સ્થિરતા રસે.

સ્થિરરસ થવા મહે' બહાલીના કપોલ જલે ભર્યા,
સ્થિરરસ થવા તેણે એ આ હરે જખમો કર્યા;
સ્થિરરસ થવા બહાલાં! ઓહો! ચુકે નિજ બહાલને!
પણ ચપલતા યત્ને યત્ને વધ્યા જ વધ્યા કરે.

રસ મુજ જતો રાખી લેવા પ્રિયા ખડકે ચણે,
પણ ગરીબડો હોયો એ તો પ્રયોગ પડ્યો, અરે!
વહન વહતું - તેને રોક્યે શિલા વચમાં ધરી,
જલ છુટી પડી તોફાને આ નદી હિલટી ચડી!

સરલ વહતું બેળું ત્યારે હતી તરુછાંચ શી!
સરલ વહતાં ચોખ્ખી કેવી હતી જલઆરસી!
નહીં નહીં હવે સ્નાને આંહી કદી ય બની શકે!
જલ પર હવે રંગીલી એ ન ઝાંચ તરી શકે!

અરર! પ્રિયની એ તો પેલી શિલા હિરલે જડી,
કમલ લઇને કુંણે હાથે મુગ્ધશ્રુમથી ઘડી;
પણ વહનને તે એ તોડી જવું જ પડે નહી,
ઉપર ઘન ને નીચે સિંધુ : ધલાજ કરશો નહીં!

સ્થિરરસ થવા શ્રદ્ધા શોધે સદા દગપૂર્ણતા,
સ્થિરરસ થવા શ્રદ્ધા માટે દુગો ય કરે ર્યાં;
પ્રભુ પર છતાં શ્રદ્ધા-દષ્ટિ ન પૂર્ણ પડે અને -
સહુ ચપલતા યત્ને યત્ને વધ્યા જ વધ્યા કરે!

તરુવર બધું કંપાવીને વહે પ્રતિ દહેરશી,
પણ થડ જરા ધ્રુજે ત્યાં તો શિખા ઝુલતી બની;
તુજ ન્યનમાં એવા ભેદો બધા અમથા ભરે,
સ્થિરરસ થવા જ્યાં ત્યાં સર્વે સમાન મથ્યા કરે!

મધુર અધરે ગાથે પેલી કુમાર મળ સમી,
સ્થિરરસ થવા તેને એ આ ઉરે ત્યજતી કરી!
મુજ યુરુ કહે તે માર્ગે મહે જરા પગલું મળ્યું,
સ્થિત હી ગયું! રેવું ખોલ્યું! જનાં સ્થિર શું થયું?!

નકો નકો ખડે આનંદી છે ન અસ્થિરમાં કશું,
મુજ હૃદયના એ તો લાંબા અનુભવથી કહ્યું;
પણ સ્થિર થવા જેવું ભાસ્યું - તહીં પણ શું વળ્યું?
જીવનમય ને પાપાણેમાં ફરી ભળવું મળ્યું!

પ્રણય વહેતો કોરે મૂકી ગયા ઉપયોગ બધાં -
વગર સમજે બધાં ચાલે છે દયામય આંસુમાં!
ફરજ પણ બધાં ટીંગાખને જરી રમતે ચડે,
ઉપકૃતિ તણાં શીખોં નીચે જહી પદમાં પડે!

ચમન મધુરો એ તો બે કે બધે સ્થિર ના જરી,
પ્રિય યુરુ! અહીં રહેવા દેને! વિરામ મળે જરી;
પણ - અરર! ત્યાં પેલી મહારી કલી કરમાય છે!
ઉઠે ઉઠે - યુરુ! જ્યારી છે! જતાં, અટકાય છે!

જલ વિણા સઙ્ગ નેત્રો ધારો, વિનાં સ્થિત મોં લુખાં -
પણ જઈ તહીં લેવાનાં છે ક્યાં સુખમૂળમાં?
મુજ હૃદયનો આંહી પૂરો વિહાર નથી થયો,
મુજ હૃદયને આ બાગેથી હજી રસ ના થયો!

અરર! નિરખે શાને દેખાં જહીં જઈ ના શકે!
રજ પણ - અરે! શાને ભેરી વિહાર બહાર જે!
મધુર ફલ તું તોડી લે ને, ન દ્રેષ કશો મહને,
ફલ અમર છે, હું આહું છું : ન કાળ ગહુ જશે.

રહી શકીય લો રહેવું હાવાં પ્રવાહપતિન છે,
પણ નવીન આ બોલું તેની કહીં ચિનગી બજો?
નવ મળી શકે, તેની આંખ કહીંથીય છે પડે!
મહી સ્થિરમાં પોતાના એ જહાં તફક્યા કરે!

જગત સઘળું કેવા સ્વરે સ્વરથી ભર્યું !
પણ, સ્થિર નહીં એકે વીણા, બધું બસરું બન્યું !
બુલબુલ અહીં, આ કોકિલા, મયૂર તહીં લવે !
પણ સહુ ય એ ભાષા બણે કંઈક છુપું રહે !

સુજ ગુરુ અહીં, આ એ વહાલી ! તહોં સખી આપડી !
સુજ શ્રવણ રહે જૂદી બધાં નવી વાતડી !
પણ હૃદય તો મહારં જૂદા સિતાર, મહોં ઝુમે !
પ્રાત નખ અને તારે નાદો જૂદા જ જૂદા ધુમે !

ટમ ટમ થતી પેલી ઉભી નભે નવી, વાદળી,
રવિકિરણને પી જાતી ને નવીન મહે ભરી ;
કટિ પર ધરે રંગીલી કા સુરંગની મેખલા,
ઝળહળ થતાં તાકે ખાતી વળી કંઈ હીંચકા !

જગત પર કેં આવું આવું જરૂર બની શકે,
પણ રવિ જતાં કાળા રંગે નહીં ભળવું પડે ;
સ્થિર જરી ય કો રાતો પીળો સુરંગ રહે નહીં !
ત્યજ દમ બધા રંગો બહારે જવાય વળી નહીં .

જહીં જહીં ઉભો ત્યાં રહેવાને સદા મન ચ્હાય છે,
પણ ધસડતા પૂરે ના કેં પગો સ્થિર થાય છે ;
મન સ્થિર કર્યું ગાને, ખ્યાને, પ્રિયા વદને, વને,
મન સ્થિર કર્યું તો યે જ્યાં ત્યાં કર્યું ‘ન કર્યું’—અને .

ઈ. સ. ૧૮૯૯ના અરસામાં લખેલી “ સનમને સવાલ ” નામની એક ન્હાનકડી ગઝલ ઉમેરેલી છે.

આ ઉપરાન્ત આ વર્ષમાં નીચેની કવિતા લખાયલી જડે છે:—

૨૯ — મિત્ર ય ખીને

૩૦ — વેચાઉં કયાં ?

૩૧ — આપની રહમ

૨૯-મિત્ર પંખીને

દુતવિદંબિત

જગતમાં ઉપકાર કયાય ના ,
 શુભ ન ધિષ્ઠવું એ બદલા વિષે ;
 પણ અહીં ઉપચાર રતિ તણા -
 વિહગ - કેં ગૃહણીય બની શકે .

વસંતવિલસ

ઝૂલે ન આજ તરુઓ . નથી દહેર વાતી ,
 તુને ય કાળ બહુ પિંજરમાં થયો છે ;
 છે શાંતિ । બાપુ ! તુજ પાંખ તુટેલમાં કે ,
 રે ! ચાલ ! પંખી ! તુજને મિટપે ઝુલાવું .

ઝૂલે ન આજ તરુઓ , નથી દહેર વાતી ,
 હું પાસ બેસી મુજ હસ્ત વલી ઝુલાવું ;
 શાખાથી તું ડગીશ ના ત્યમ હીંચશે એ ,
 સ્વાતંત્ર્યની સ્થિતિ તહને સ્મરણે ચડાવું .

ઉપખતિ

જે પિંજરે તેની સ્વતંત્રતા તો -
 અરે ! રહી અન્ય જ હસ્ત માંહી ;
 જેવું જેવું માળો જ મોકલે ત્યાં ,
 ઉદ્ધાનના નીર તણા પ્રવાહને .

જે પાંગળું તેની સ્વતંત્રતા તો , -
 અરે ! કહી અન્ય તણી દયામાં ;
 તોયે નથી પારધિહસ્તમાં તું ,
 પ્રભુ તણા ગા ઉપકાર એટલો .

તહારી , અરે ! આ પરતંત્રતાને
 સ્વાતંત્ર્યથી , લે , અધિક્કારી બનાવું ;
 માતા વતી બાલકના પદોને
 જેવું બને ભૂપણ અર્પવે સમે .

ધ્રુવ ન તારી સમજી શકું હું,
તારાં દગો ભરી કહે ન કાંઈ;
કર્યો પ્રભુએ મુજ તે ગણીને,
તું તો રહે એ ઉપકાર ગાણું.

હું તો કશું છું મુજને કયે તે,
ત્હને ક્યું તેમ સદૈવ જાણી;
ગોઠે ન ગોઠે પણ બાલકાને
જેવી ધરે છે પયને જનેતા.

કર્યો પ્રભુએ મુજ તે ગણીને,
તું તો રહે શીષ બુધાવતું એ;
ત્હને દિશાભાન કશું ય ના ના,
કયાં કયાં મ્હને જીવન તું બને છે.

દીધું બધું તે ગણવું લીધેલું,
મહાનતા એમ જ ચાલનારી;
સુગંધ પુષ્પોથી મળેલ માની,
પજન્ય ગળે ઉપકાર અર્પતાં.

વસંતતિલકા

પેલા પડેલ જખમે તુજ કંઠમાં શી
મીઠાશ ત્હેં વધુ મનોમ કરી બરી છે;
મ્હેડી રહેલ તરુ ચંદનના કબૂલે,
ઠાઠે સુગંધ જ્યમ કાષ્ટિકની કુહાડી.

પેલા પડેલ જખમે તુજ નેત્રમાં આ
કાંઈ નવીન જ બચું, જગમાં નથી જે!
તે દર્શિ ના છુલછુલોની, નહીં જનોની,
તે દર્શિ ખીન હજુ કાંઈ ગયું ન ગાઇ!

પેલા પડેલ જખમે તુજને કયું જે -
તે એ જ, જે જીવનહેતુ હું શોધતો તો!
જે છે મળ્યું; અવરને કે અર્પવા તે
આ ફાવ્યેલીન લઈ આમ કયાં કશું છું.

ખીન વિહંગમ રહ્યાં બહુ ગીતગાતાં -
 જેનાં મુઅંગ તરુભૂષણ ચારુ રંગે ;
 જેની ત્વરા , ચપલતા , રમણીયતામાં ,
 આનંદની છલક ને પ્રભુની કૃપા છે .
 એવા વિહંગમ અનેક નિહાળતો હું ,
 સ્વઅંદતા વન તણી ઉર ધારતો હું ;
 તોયે ક્યું હૃદય આ તુજને જ જોતાં ,
 જોતાં જ કાંઈ ઉપકાર લવી ઉપાડ્યું .

વંશસ્થવિલ

ઉપાડતાં ત્યાં તુજ શી દશા હતી ,
 મીચેલ નેત્રો ચીરી પાંખડી હતી ;
 સુભીરુતા , ક્રોમળતા કદી કદી ,
 હતો હું જોતો બસ સ્વપ્નમાં જ જે .

વિહંગમે જે ન હજી સુધી બન્યું ,
 હથેળાને એ તુજ ધીરવું નવું :
 તુષાણુ વિશ્રંભ જલે ધરે , અને
 ધરે સદા જેમ રવિથી પશિની .

અરે ! અરે ! માનવીથી ધવાયેલું ,
 ધરી શક્યું માનવીને જ કેમ તું ?
 મધુપ , જ્યાં ત્યાં પકડાય પક્ષમાં -
 પરંતુ છે જાતિનું સામ્ય એ કંઈ .

તહને નહીં સામ્ય કશું જનો સહે ,
 જનો ! અરે ! પારધિ જ્યાં ધણુ રહે ;
 છતાં તું તો પારધિહસ્તમાં ય ત્યાં ,
 રહને દિસે - ધારત એ અધીનતા .

હતી નહીં ભીતિ કશી તહને ત્યહીં ;
 હિતેચ્છુ માન્યો પ્રથમે જ સ્પર્શતાં ;
 દવા જ જ્યાં ત્યાં જખમી જીવે સદા !
 સાધુત્વ જોતું સઘળે જ સાધુતા .

અધીનતા દૈવ પરે નવી જ એ,
તહને, ઘટે! બાપુ! સુખો જ સાથમાં;
જહીં તહીં સામી જ ભાવના મળે -
સ્વર્ગે મળે છે જ્યમ મિત્ર મિત્રને.

વસંતતિલકા

તહારાં સુખોથી મુજ આ ઉપકાર ગાવો -
એ ક્યાંક એ ઘટિત ના! પ્રિય પંખી મહારા!
છે તું જ બીજ તુજ સૌ સુખનું સદૈવ!
છે ધાત્રી - વૃષ્ટિતણું કારણ જેમ સિંધુ.

છે તું જ બીજ તુજ આ ઉરનું ય, પંખી!
જે પામવું ઘટિત તે પ્રભુ દે તહને છે;
આ હસ્ત જેથી ડરી પંખી ઉડી જતાં સૌ,
તેનો પ્રભાવ નહીં કે તુજ ધોરવામાં.

પંખાળતાં કર શિખ્યો તુજ ધોરવાથી,
છે કાણુ કલ્પતરુ પામી ન યાચવાને!
પંખાળવું, નિરખવું, ધરવો ય સ્નેહ -
એ દાન પામજું બધું તુજ પાસ ભાસે.

છે દર્દ કાંઈ તુજ નેત્ર મહીં મળેલું -
જેવું સુધા શશી સહે સહ કાળથી છે:
એ દર્દ જોઈ મુજ જીવન આ ફરે છે:
વારિ ફરે જ્યમ ચડી ઘટમાળ માંહીં.

એ દર્દ જોઈ નિજ શાંતિ મહીં મળેલું,
મહારં ધરે પશુશરીર ય દિવ્યતા કા:
રે! સ્પર્શતાં, નિરખતાં, સુણતાં ય, પંખી!
જે ચાય તે ક્યમ કથું જગતં તુઓને!

ઉપભતિ

મહને મળ્યો તું પ્રભુ બાલભાવે,
વાતલ્ય હૃમાં હરિ એ જ દેશે,
ભોક્તા વિના અર્ધ જ ભોજ્ય ભાવો,
નહીં જ દેતો પ્રભુ અર્ધ કાંઈ.

મ્હને મળ્યો તું પ્રભુ સખ્યભાવે,
તુંથી જ પામું સમ પ્રાણુતાને ;
તું એમ દે, એમ લીધાં કરું હું,
રહે જીવતું, સાથ સદા રહું હું.

૩૦-વેચાઈ ક્યાં ?

વેચાઈ ક્યાં બીજે હવે, આવી અહીં ? બોલો જરા !
બોલો જરા શાને તમારી આંખમાં ધનકર આ ?
બોલો : વસીશું ક્યાં જઈ, છોડી તમારા મહેનને ?
આકાશમાં ના, ના જહાંમાં, ના કપરમાં છે જગા !
આવું તમારી પાસ દૂરથી ખરીદી સાંભળી ;
ફેલનાર જૂઠા હોય તો, બીજો કહે છે રાહ ક્યાં ?
આલસ ખરીદો છો બધી, પૂરી મુરાદો સૌ કરે ;
આ ચાહનારાં સૌ તમારા ! એકમે શું હું જ ના ?
દરબારમાં દાખલ કરી દરબારમાંથી શું કાઢશો ?
નેહ તમેને રૂપરૂ, હાવાં જુતો પૂજું ક્યાં ?
આપો હુકમ, રજ તે જગાની આંખનો સુરમે કરે ;
આવ્યો અહીં લેઈ ગુલામી બાદશાહી વેચવા .
હિમો રહી અંગારમાં : એમ હિના મ્હારી ગણું ;
દાઝું જરી તો રોકશો ના પળ - ધડી એ દારમાં .
શાને ફેળેતી આ કરાવો છો તમારા માલની ?
વેચાઈ છું ચૂક્યો, હરાજમાં ઉતારો કાં બલા ?
જે જે તમારું, તે ઉપર ના હાથ ચૂકે કાંઈ એ :
શું ખટકના વેચાણમાં મ્હારી ખરીદી ક્યાં ના ?
મ્હોં કાં ઝુકાવ્યું ? ફેરવ્યું ? કાં આંખ ના બિચી કરો ?
છે બોલતાં એ શી શરમ ? આ હુકમ, આપો છો રજ ?

બોલો ! જવાનું તો કહું ! એ બે શુકન તો સાંભળું !
મિસ્કીનને એથી સણુરી ! શી બખીલી બોલતાં ?
બોલો નહીં ! હું ના ખસું ! છોને જમાના વીતતા !
વેચાણને માગી તમારા શી જમાનાની તમા ?

૩૧ - આપની રહમ

મિટી હતો, તે આપનો બંદા બનાવ્યો - શી રહમ !
માગી શુદ્ધાગી આપની, બખીલી મહોબ્બત શી રહમ !
આવ્યો અહીં છો દોસ્તદારીનો લઈ દાવો સરા !
બોસા દુધ ગાલે જગાડે નિઃશ્વાથી એ રહમ !
એવી કદમબોસી કરીને કાં લખવો રોજ રોજ ?
છે દિલ્લગી પ્યારી મગર ક્યાં હું અને ક્યાં આ રહમ ?
મેદી બનાવી આપ માટે, તે લગાવો છો મહેન !
શાને જબરદસ્તી કરે આ પેર ઘોવાને રહમ ?
આ આપને જોઈ લખતાં બાગનાં મહારાં ગુલો ;
જે ખૂંચતાં કદમે ચડાવે તે શિરે માને રહમ !
હું ચૂમવા જતો કદમ, ત્યાં આપ આવો લોટવા !
ગુરસો કરું છું, આખરે તો આપની હસતી રહમ !
ના પેર ચૂમ્યા આપના, ના પેરમાં લોટયો જરા ;
પૂરી મુરાદો તો થવા દો ! માનશું તે એ રહમ !
ના માનતા તો નાં કહું, જે જે બનાવો તે બનું :
તો એ કદમના ચાર બોસા આપશે શું ના રહમ !
હું જેમ આ ઘટતો ગયો, આપે બહાવ્યો તેમ તેમ ;
ન્યાં ન્યાં પડ્યું ત્યાં બીલવા હાજર જડી છે આ રહમ !
મહારો સિતારો જોઈ આ, તીખા બન્યા છે દુશ્મનો :
ગાફિલ છું હું એ બન્યો, આ આપની બખી રહમ !

ચારી ન છૂપે આપની, છાની મહોળત ના રહે :
જાણી ગઇ આલમ બધી, તે ના જવા દેજો રહમ !

આવો ચડાવી છે મૂક્યે આ આપનો આપે ગુલામ,
તો મહેરબાની જીરવાયે ! એટલી માગુ રહમ !

જ્યાં જ્યાં આપો ત્યાં ચડું છું હાથ હાથે લેઇને ;
એ હાથ છૂટી ના જવાને દમ બ દમ હોજો રહમ !

નીરની સાથે ચડે છે નીરનાં ખીલી પુલો ;
ના ઊતરાવું નીર સાથે નીરને જાળે રહમ !

લાખો ગુન્હાઓમાં છતાં છું આપનો ને આપથી ;
લાગે જ્યાં, માગુ છતાં - આપાદ હોજો આ રહમ !

ઈ. સ. ૧૯૦૦ ના વર્ષમાં તો ચોતે છ મહિના જ
ભૌતિક દેહમાં રહ્યા અને તે દરમ્યાન લખાયેલી
કવિતામાં :—

૩૨ - શરાબનો ઇન્કાર

નમ્રની ગઝલ, પોતાની જ લખેલી લાંબી ટીકા પુટનોટમાં
આપીને આ અંથમાં અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ કરી છે. તે
ઉપરાન્ત, આ છેલ્લા વર્ષમાં લખેલી નીચેની કવિતા
પણ તેઓશ્રીએ લખેલી જાણે લગભગ છેલ્લી જ
કવિતા જણાય છે :—

૩૩ - તમારી રાહ - ગઝલ

૩૪ - મહારી તુલસી - કાવ્ય

ઈ. સ. ૧૯૯૭ માં લખેલું હમીરજી ગોહેલ નામનું
મહાકાવ્ય જે આ અંથમાં હાખલ કર્યું છે તેમાં ચોથો
સર્ગ તદ્દન જ નવીન છે ; એટલું જ નહિ, પણ પ્રથમ
સર્ગના મંગલચરણમાં પણ આ પ્રસંગે ઉપલબ્ધ થયેલી

હસ્તલિખિત પંક્તિઓ પ્રમાણે આ ગ્રન્થમાં ફેરફાર કર્યો છે. પહેલા સર્ગને અન્તે પણ શ્રી કલ્યાણીએ લખેલી થાકીક પંક્તિઓ પહેલપહેલી જ આ પ્રસંગે પ્રાપ્ત થઈ છે, અર્થે વાંચનાર તે આનન્દથી આ ગ્રન્થમાં જોશે.

૬૩ - તમારી સહ

થાક્યો તમારી રાહમાં જોઈ રહી હાવાં, સનમ !
રાહત ઉમેદીમાં હતી : જતી ગળી હાવાં, સનમ !

પી કાફરોના હાથનું પાણી ઉગેલું ધાત્ર, તે
મિટ્ટી ગણી અંગે વીટાયું મૂળ નાખીને, સનમ !

પહાડો હતો, રેતી બન્યા : રેતી બની પહાડો ; અને -
આવી કબર સામે ઉભી : જગી-ઉઠો ના કાં ? સનમ !

પાણી બની ઢોળાઉં છું, હું દમ બ દમ ગમને કુવે ;
અંધાર છે, લાચાર છું, સિંચો-હવે સિંચો, સનમ !

સાબુદા છે ના દોર આ, આવે, લગાવો મીણુ તો,
જેંથી ઉભા છે ખંજરો, આ દુસ્મનો નીચે, સનમ !

આંહી શરાબે નીરં ભેળ્યું છે હમ્મરા ઝાલિમે :
પીતાં ન ફાવે પ્યાસમાં, આ દમ લખે આવ્યો સનમ !

પીતાં ન ફાવે છે હવે, પીતો મઝાથી જે સદા ;
કાને તમારી સાંભળી મીઠી શરાબી છે, સનમ !

છીપી રહ્યાં છે પ્યાસને આ ઝાંઝવે લાખે અહીં ;
હું તો તમારું નીર સાચું શ્રેષ્ઠતાં પ્યાસો, સનમ !

છે પ્યાસ, છે શૂખે, ઉપર બોળે શુરાધનો વળી :
છે રાહ જોવી એકલાં, ક્યાં - ક્યાં સુધી હાવાં સનમ !

મારી તમારી છે બધે, જાણું અહીં જે ખૂબ છે ;
મારી પુકારો ને દમ ઝીલી હવે લેજો, સનમ !

કુણા શિશુગદ સમાન પર્ણને,
ખંખેરતો ને જલ ખંટતો હું.
સૂર્યોદયે એ ઉડતી હતી ને
સૂર્યાસ્ત ચાતાં ઝટ પોહતી'તી,
લૂ લાગતાં કલાન્ત કદી થતી ને
સદા નહીં તો સુખપૂર્ણ બૂલતી.

મહારૂં હતું બાળક દૂર પારણી,
તેના સુવાળા કર શી લતાઓ
નવી નવી નિત્ય પુટી કુટીને
ક્યારા મહીં નાચી કુતી રહેતી.

દૂરે હતું બાળક એ સમાન,
મહારૂં, ખરે! બાળક એ બની'તી;
“આ માત્ર છે રોપ, વને ઉગે તે”,
એ હું થ સ્નેહે વિસરી ગયો'તો.

મ્હને નવી સોળત આપવાને -
બોલાવતી તે કંઈ બાળકોને;
નિર્દોષ એ બાળક સાથે હું ત્યાં -
ક્યારા કને નિત્ય સુખી થતો'તો.

ગ્રીષ્મે ઝરે ઝાકળ થીત રાતે,
તે કેમ? ક્યાંથી? ન કશું જણાયે,
તેની કૃપા ઈશ તણી વહંતી,
તેણે મ્હને સોળત આ ધરી'તી.

મ્હેં જ્યારથી એ તુલસી ઉછેરી,
શ્રદ્ધા બની નૂતન કંઈ રસાળી;
વિયોગથી નેત્ર સુક્યાં હતાં તે,
આશા સ્મૃતિમાં સુખસિકત રહેતાં.

વસંતતિલકા

મહારે પરંતુ પરગામ જવું હતું,
હું તો ગયો, ન વિસરી તુલસી ગયો તો;

સ્નેહી હતો કદિ, હતો હજુ 'જે પડોશી,
તેને કહી તુલસીના જલનું' ગયો'તો.
ધાત્રી કને શિશુ ત્યજી જ્યમ માત જાતી :
ચિંતા ધરી હૃદયમાં ત્યમ હું ગયો'તો ;
“કોને ગમે ન તરુને જલ સિંચવાનું”-’
વિશ્વાસ એમ ધરી હું સુખમાં રહ્યો 'તો.
મ્હારો પડોશી પણ સ્વામી તણો વિરોધી,
મ્હારો વિરોધી વળી એ વિસરી ગયો હું,
મ્હારી હતી તુલસી સ્વામી તણી હતી એ ;
તેથી ન તે કર્યા બિંદુ કદી ય પામી.
રે ! વ્યાધિ દુષ્ટ જ્યમ કો ગ્રહીને પિતાને -
તેની જ સંતતિ પરે ઉતરી પડે છે,
શત્રુત્વ તેમ જ પડોશી તણું, અરે ! અરે ! એ
મ્હારી ગરીબ તુલસી પર જિતયું 'તું

ઉપજાતિ

આવ્યો ફરી હું મુજ દાર પાસે,
મરી હતી એ તુલસી બિચારી ;
બહુ દિનો મ્હેં પછી નીર સિંચ્યું,
બની ન નીલી કદિ એ ફરીથી.

આ પ્રમાણે, ૩૪ કવિતા આ આખા ગ્રન્થમાં (આગલી)
નવીન આવૃત્તિપ્રસંગે ઉમેરાયા છે : પહેલાં ૨૧૫ કવિતા
હતી, અત્યારે બધી મળીને આ ગ્રન્થમાં ૨૪૯ કવિતા
છે. કેટલીએક હસ્તલિખિત અસલ નોટબુકો આ ગ્રન્થ
છપાઈ રહ્યા પછી પ્રાપ્ત થવાથી એ કવિતાઓ આ આમુખમાં
વિસ્તારથી ઉતારી છે, કે જેથી શ્રી કલ્યાણીની કોઈ પણ
કવિતા અપ્રસિદ્ધ રહે નહિ.

કાવ્યો પરત્વે, વાંચનારને કહેવા યોગ્ય બાબતો બનતા
સુધી બધી કહેવાનો માર્ગદર્શક ટીકામાં પ્રયત્ન કરવામાં
આવ્યો છે. અહીં એ વિષે પ્રસ્તાર કરવો યોગ્ય નથી.

શબ્દકોષ બનતા સુધી સવિસ્તર આખ્યો છે .

સંશોધનનાં અને માર્ગદર્શક ટીકાનાં સાધનો માટે, જેમ શ્રી કલાપીના મિત્રોએ, તેમ શ્રી કલાપીના પૌત્ર સંસ્થાન લાડીના માનવન્ત ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદસિંહજીએ તેમજ સમસ્ત લાડી રાજકુટુંબે સદ્ભાવપૂર્વક સાહાય્ય કરી છે એ પણ ર્નેહ અને ઉપકાર સાથે અહીં નોંધતાં સંતોષ થાય છે .

આ અદ્ભુત ગ્રન્થ વિષે થોડુંક કહીને હવે ઉપસંહાર કરીશું. શ્રી કલાપીની ભારતીનું શિક્ષણ જ એ છે કે અનુબલિત અને ઘનીભૂત પ્રેમ (Concentrated Love) જ પરમાત્મરૂપ જ્યોતિસ્વરૂપનો જનક છે ; અને આ ગ્રન્થ એવા જ પ્રેમધર્મનું આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર છે, અજબ મન્ત્રદ્રષ્ટા છે.

શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં બોલીએ તો :—

“ ફકીરી હાલ ”— સૌથી પહેલી ગઝલ આ ગ્રંથનું બીજક છે .

“ હમારા રાહ ” આ ગ્રન્થની શક્તિ છે :

“ ઈશકનો બન્દો ” તથા “ હમારી પિછાન ” આ ગ્રન્થનો કીલક છે :

અને, રસો વૈ સ : એ આ ગ્રન્થનો સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર અથવા ફલપ્રાપ્તિ છે .

ભાવાર્થ કે, પોતાના ન્હાના “ હું ” નો પરમાત્મારૂપી વિરાટ હુંમાં પૂર્ણ વિલય કરવાનો પ્રેમ-ધર્મનો રસપ્રપૂર્ણ માર્ગ ત્રીન અને આદ્રં સુમુશ્નને આ ગ્રન્થમાંથી અવશ્ય જ જડે છે ; કેમકે,

॥ यादशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ ॐ ॥

શ્રી સાગરાશ્રમ,
ચિત્રાલ; તા. પાદરા ;
(વડોદરા).

૧૦ : જુન ૧૯૩૧ .

સાગર

॥ ॐ ॥

દૈવી મોરલાને

ઓ મોર ! મોંઘા મૂલના ! ટહુકી ગયો મીઠું !
અફસોસ ! રે ! અફસોસ ! મ્હારે એક પળ મોઢું થયું !
ઓ મોર ! ૦

તહારા હૃદયના ગાનનાં પ્રતિબિમ્બ આ દેખાય છે :
પ્રત્યક્ષ પણ ગાતાં સુણ્યો ના તેથી દિલ દુભાય છે !
ઓ મોર ! ૦

રોતાં અને ગાતાં તુંને, આ આંખથી જોયો નહીં !
અફસોસ ! આ કણે તુંને, પ્રિય ! ટહુકતો સુણ્યો નહીં !
ઓ મોર ! ૦

સૂકી સૂકી આ ભૂમિમાં, રેડી ગયો શી આર્દ્રતા !
લૂખાં લૂખાં હૃદયો હમારાં રનેહરસભીનાં કયાં !
ઓ મોર ! ૦

તુજ ગાન ગંભીરતાભર્યું, લઈ જાય જન સુરસૃષ્ટિમાં :
જડતા કરી દૂર દૈવી અંજન આંજતું મનુષ્યમાં !
ઓ મોર ! ૦

તુજ ગાન દિવ્ય વિરામ્યુ ને હું ઉંડાણમાંથી નીકળ્યો :
આવું છું - આવું : ત્યાં ય તો, અનન્તમાં ભડી ગયો !
ઓ મોર ! ૦

સંકેલી તહે તહારી કળા ! ને આવવું મ્હારું થયું :
તુજ ગાનના પડઘા સુણ્યા ! સુખ ના દીઠું તે ના દીઠું !
ઓ મોર ! ૦

ઈ. સ. ૧૯૦૭.

}

સાગર .

કલાપી

(શ્રી કલાપી જયન્તી પ્રસંગે ૧૯૦૩માં સ્વ. કાન્તે લખેલો લેખ)

મહાશય અધ્યક્ષ સાહેબ, શ્રુતસ્થો, બન્ધુઓ,

આજ આપણી ગરવી, ગુજરાતના રાજકવિ કલાપીની જન્મતિથિ છે. કલાપી તે કાઠિયાવાડમાં આવેલા લાડી સંસ્થાનના સ્વર્ગવાસી કોકર સાહેબ સુરસિંહજી. તેઓ ૧૮૭૪ના ફેબ્રુઆરીની ૨૬મી તારીખે જન્મ્યા હતા, અને ૧૯૦૦ના જુનની ૧૦મીએ સ્વર્ગવાસી થયા.

૧૮૮૨ ના જુનની ૨૨મીએ તેઓ રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજમાં દાખલ થયેલા. મિ. એસ્ટર મેકનોટન તે વખતે પ્રિન્સિપાલ હતા. ૧૮૯૧ ના ઓગસ્ટની ૧૪ મીએ તેમણે કોલેજ છોડી તે પહેલાં ૧૮૮૬ના ડિસેમ્બરની ૧લી તારીખે તેમના કુચ્છ - રોહા અને કોટડા એ બે સંસ્થાનની રાજકન્યાઓ સાથે લગ્ન થયેલાં. પાછળથી એક પત્રમાં કલાપીએ લખ્યું છે કે :—

“ લગ્ન થયાં પણ મહેને મહારા અભ્યાસમાં નડતર ને અરુચિ કરે હતાં. ”

૧૮૯૧ ના ઓક્ટોબરની ૧ લીએ સુરસિંહ હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ નિકળ્યા. ૧૮૯૨ ના જાન્યુઆરીની ૨૨મીએ જગન્નાથપુરીથી “ પ્રિય માસ્તર સાહેબ જોશીજી ” ઉપર લખેલો એક વિસ્તીર્ણ અને સુંદર પત્ર - પાછળથી “ કાશ્મીરનો પ્રવાસ અથવા સ્વર્ગનું સ્વપ્ન ” એ નામે પુસ્તકના રૂપમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. ૧૮૯૨ ના મેની ૨૨ મીએ તેઓ મુસાફરી પૂરી કરી પાછા આવેલા.

૧૮૯૨ ના ઓક્ટોબરની ૧૫ મીએ “ ફેબ્રીરી હાલ ” એ નામથી એ જ સાલના નવેમ્બરના ‘સુદર્શન’માં પ્રસિદ્ધ થયેલી ગદ્યો લખાઈ - ગુજરાતની ગરીબ થયેલી વાડીમાં કલાપીની કેકા સંભળાવી શકે થઈ, જે કલાપીના સ્વર્ગસિંહજીની સાથે જ વિરામ પામેલી છે.

૧૮૯૮ ના જુલાઈની ૧૨ મી તારીખે તેમણે શોભના સાથે લગ્ન કરેલું. * * *

એ જ સાલના જાન્યુઆરીની ૧૪ મી તારીખે એક પત્રમાં કલાપી લખે છે :—

“કવિતા ! મહારી કવિતાને કવિતા કહેતો નથી. હું કવિ છું એવું હું માની જ શક્યો નથી. ફરીથી કહેવા દો, કે મિલ્ટન કે શેક્સપિયર હિંદુસ્તાનમાં હમણાં નથી, અને બહુ કાલ સુધી આવવાના નથી. અહીં કોકને “કવિ” કહેતાં તે શબ્દને હલકો કરવા જેવું છે; અને એ પણ શું નથી થઈ ગયું? આપણે હમણાં જોને “કવિ” કહીએ છીએ તેને ‘Poet’ કહી શકીશું? મહેને વિચારો ગોઠવતાં આવડતું નથી, મહારા જીવનમાં કલા નથી, માત્ર લાગણીઓ છે; અને મહારી કવિતા પણ તેવી જ છે. હું જે કાંઈ લખું તે મકેને જ આનંદ આપી શકે તેવું એ થતું નથી. હું એકી કે શેક્સપિયર વાંચતો હોઉં છું ત્યારે ધણી વખત મન થઈ જાય છે, જાણે મહારી કવિતાને — એ કાગળોને બાળી નાખું. વળી સ્વાતુભવરસિક કવિનાં અને સર્વાતુભવરસિક કવિનાં હું બહુ ભેદ જોતો નથી. જે બાળેને બરાબર ગાઈ શકે તે તું સમાપ્તિતું જ ગીત્ર નથી? એક જ ચાવી બધે લાગી રહી છે.”

૧૮૯૮ ના એપ્રિલની ૧૭ મીએ ગોપનાથથી કલાપીએ સ્વીડનબોર્ગના “સ્નેહવિશ્વ” ઉપર એક વિસ્તીર્ણ પત્ર લખેલો, જે પાછળથી ‘એક જિજ્ઞાસુ’ની સહીથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. એ લેખમાં કલાપી કબૂલ કરે છે, કે “શ્રદ્ધા કારણોમાંથી નહિ, પણ કારણો શ્રદ્ધામાંથી આવે છે.” પણ એ પત્રમાં ધર્મ અને સ્નેહ સંબંધી જે વિચારો દર્શાવાયા છે, તે ઉપર ધણું કહેવાની જરૂર છે; જો કે આ પ્રસંગે તે કહેવાને મને અવકાશ નથી.

સંવત ૧૯૫૩ ના વૈશાખ — જ્યેષ્ઠના “અન્દ”માં “કાન્તાનો દિનચર્યા લેખ” એ નામનો એક ઇંગ્લિશ નવલનો ન્હાનો સરખો અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે, તે ધણું કરીને કલાપીનો છેલ્લો મહત્વનો લેખ છે. એ લેખમાં તે લખે છે :—

“ચોતાતું” મરે અને પારકાતું” મરે એમાં દુનિયા ભેદથી રહે છે. દુનિયાની બહાર બચેલું કોઈ એ ભેદથી છૂટી જાય છે. કલાવીર — કલામાં

અને દયાલુ દયામાં ગળી પડે છે , ત્યાં કોને 'પારકું' - 'પોતાલું' હોય ? જે બાલા હમણાં ઉઠી ગઈ , તેમાં પ્રભુએ તેવી દયા મૂકી હતી . એવા જીવને બધાં ચાહે છે પણ એવા જીવને એવો બીજો જીવ કેવું ચાહે છે ? તે કાન્તને પૂછો અત્યારે . ”

* * * *

કલાપી સનમનો શોધક છે . તેની કેકારમાં પ્રાપ્તિનો ઉદ્ધાસ નથી , પણ સાચી પ્રીતિનો આવેશ છે . તે ગાય છે :—

“ પેદા થયો છું હુંદવા તૂને , સનમ !

“ ઉમર ગુઝારી હુંદતાં તૂને , સનમ ! ”

અને તરત તે અફસોસ કરે છે :—

“ છે દુશ્મનો લાખો જુલાવા રાહને ;

“ દુશ્મન બનાવી ચાર અંજયો સનમ ! ”

ઓ પ્રભુ , તહારા તરફના રાહને જુલાવવાને લાખો દુશ્મનો છે , અને હું એ દુશ્મનોને ચાર બનાવી અંજયો !

“ ગફલત મહીં હું , ઝાલીમો કાબીલ એ :

“ જુદાઈ ચારોની મઝા એને , સનમ ! ”

ઓ પ્રભુ , હું ગફલતમાં , અને એ દુષ્ટો પ્રવીણુ : તહારાથી મહારી જુદાઈ - તમામ ચારોની જુદાઈ - એમને-તો મઝા !

“ જે રાહદારીમાં અમોને લૂંટવું ,

“ ઉમેદ બર આવો નહીં એની , સનમ ! ”

ઓ પ્રભુ , અમને માર્ગે ચાલતાં લૂંટે છે તેની અમને લૂંટવાની ઉમેદ સફલ ન થાઓ !

ગૃહસ્થો , આ ભવ્ય ગઝલો સાંભળતાં આપને લાગશે કે “ કલાપીને સંબોધન ”માં તેના નીચે રહેલા બન્ધુએ કશી અતિશયોકિત કરેલી નથી .

લાવનગર ,
તા . ૩ : ૨ : ૧૦૩ . }

કાન્ત

શ્રી કલાપીને નિઘાપાંજલિ

સંસાર એગ્યાર ! આજ કાલની વાતને !
પણ ના વીતી રાત, એવી યાદી - સુરસિંહ !

‘બાપુ’ મીઠા બોલ, કેને કહી બોલાવિયે ?
‘હોકારો’ અણુબોલ દેશે કે ? આ - સુરસિંહ !

‘બાપુ’ કહેતાં બાથ ભરી, ઉડીને ભેટતા,
આંધે હેથા સાથ, કે ? વિણ બહાવા સુરસિંહ !

‘ભાઈ’ ભળતું વેણ, તુજ મ્હોં મીઠું, મલકતું ;
સંભારી એ કેણ, કૈંક રૂવે છે સુરસિંહ !

વયમાં ન્હાનો બાળ, વૃદ્ધ બની રહ્યો, બાપલા !
છવિશ વર્ષે કાળ, કીધો : સાધુ - સુરસિંહ !

છપ્પનીઓ હુકાળ આવ્યો - વિત્યો - સર્વને ;
અમને પૂરી બાળ આપી આલ્યા - સુરસિંહ !

મનમાં કૈંને હામ, મળવા માટે રહી ગઈ !
રહ્યા વિમાસી આમ : ‘સાગર’ સરખા - સુરસિંહ !

રેતાં રાખ્યાં આમ : પરણી, ધરણી, બાળને,
ગુરૂ પાછળ પારાયાણુ, વિરહ સહ્યો ના - સુરસિંહ !

બહાલી વસ્તી કાજ, આંસુઠાં બહુ ખેરતો,
રેતા રાખી આજ, ઉડી આલ્યો - સુરસિંહ !

ઘેઘી થઈ ગુજરાત, વાણી તહારી સાંભળી ;
રહતી આંસુધાર : સંભારીને - સુરસિંહ !

પ્રેમીનો દિલદાર, વિસામો બહાલાં તણો,
હુંખિમાંનો આધાર : સાચો સાચર - સુરસિંહ !

વીરા ! જળની વાટ , વસતી વેળા કૂંકની ;
 સરલ થઈ ગયો સાથ : ત્હારી સાથે - સુરસિંહ !
 ‘ઝહાલુ’ , ‘ઝહેલુ’ એક : ભેદ ગણી ભૂલ્યા ઘણા ;
 પણ ત્હેં તો રાખી ટેક : સાચો સાથી - સુરસિંહ !
 “ધન , યૌવન ને ધામ , માટીમાં માટી મળે”
 ફૂટેતાં એમ તમામ : કરી જતાવ્યું - સુરસિંહ !
 ‘ગંગાજળ’ ઉપનામ , ક્રવિ ગોહિલકુળ આપતા :
 પાકું દીધું પ્રમાણ : ત્હેં તો ગોહિલ - સુરસિંહ !
 સરલ , રસિક તુજ બોધ , સ્નિગ્ધ બની ગઈ શુષ્કતા !
 ‘સનમ’ તણી એ શોધ સૂની થઈ : હવે - સુરસિંહ !
 નિજ ઉર કેરી વાત કથવા , કાવ્ય ‘હમીરનું’
 રહું અધુરું આજ , તુજ વિણ , રનેહી સુરસિંહ !
 મરતી કવિતા કાજ , માથું દીધું મહીપતિ !
 રંડાણી તે આજ તુજ વિણ : રસિયા - સુરસિંહ !
 લક્ષ્મી , સરસ્વતી સાથ , ના દેખી : ના સાંભળી :
 બન્નેનો સંગાથ તુજ પદ પેજ્યો ! સુરસિંહ !
 સરળતા લેવા પ્રવાસ , માંડ્યા તે મટશે નહીં :
 શી રીતે તુજ પાસ આવી શકીએ ? સુરસિંહ !
 સૂનો આ સંસાર : સાર વિનાનો થઈ રહ્યો ,
 જોળે આ અવતાર સંચિત્ શોચે : સુરસિંહ !

સંચિત્ .

કલાપીને

અધુરા કાલના મહેમાન મોંઘા !
 સ્મરું શું શું ! ન કેં સૂઝે , કલાપી !
 હમારા બાગમાં વીણા બજાવી !
 હવે કેઝરવે ગાએ , કલાપી !
 સૂકા બાગે ટહૂકી મેઘ આણ્યા :
 ખીલ્યાં ગુલ ! એ ખીલાવ્યાં તહે , કલાપી !
 હતાં ઇન્સાનનાં જોખાં સુતેલાં :
 ગમ્મલ ગાઈ જગાવ્યાં તહે , કલાપી !
 ઉખાડી લેખડો , ખોદી પહાડો -
 ચલાવી નીક ત્યાં નેહ , કલાપી !
 સૂકી ફિલસુફની વાતો ઉડાવી -
 લગાવી લાગણીની લહે , કલાપી !
 દિવાલો શુષ્ક પાડી અન્તરોની -
 દિલોની સાંકળો ભેડી , કલાપી !
 ફૂડા સંસારની ગાંઠો ઉઠેલી -
 બધી બહાદુર થઈ છોડી , કલાપી !
 નકામાં શાસ્ત્ર ને મન્ત્રો ઉથાપ્યાં :
 નવાં શાસ્ત્રો સહુ સ્થાપ્યાં , કલાપી !
 કહું કે ના કહું ? તો યે કહું છું : -
 “હૃદય” નહોતાં - “હૃદય” આપ્યાં કલાપી !
 મીતિ - નીતિ જગાવી મન્ત્રવેદિ :
 શિખાવ્યું ચલાવું ને રહેવું , કલાપી !

*

*

*

સ્નેહજ્યોતિ .

શ્રી સુરસિંહજી

“ના” તો જેને મુખે નહોતી, એવા શ્રી સુરસિંહજી !
લાઠીની ગાદીએ રાજા દેવતાઈ થઈ ગાય .

પ્રેમાત્મા એ , મહાત્મા એ ; ભરી પ્રેરિત મન્ત્રણા ,
ઘોરતા દેશમાં કીધી રનેહની સિંહગર્જના .

રનેહની રનેહજ્યોતિની સાચેરી પ્રતિમા હતી :
જતાં એ આજ આ દીઠી અંખી પ્રેમપ્રતિકૃતિ .

સુરતાની સુવાડીમાં આછેરી દિવ્યતા દીઠી :
કલાપીની સીઠી મોંઘી પ્રભુમૂર્તિ વિરાજતી .

ચહાવું , રહેવું અને રહેવું : ચહાવું તો એ અનન્તમાં ;
મહા મોંઘું , મહાત્મા ! તહે બાણાવ્યું ગૂજરાતમાં ,

કલાપી ! ભાવિ તું બોલ્યો : “પ્રેમ-પ્રેમ” ટુટ્ટકતો !
જે ! જે ! મેહુલો મીઠો હવે સર્વત્ર વર્ષતો .

કવિ , જે ! કવિતા બોલે પ્રસાદી પ્રેમભક્તિની :
ફિલ્સુફો એ હવે તો , જે ! પુકારે પ્રેમફિલ્સુફી !

મીમાંસા રનેહયોગીની અનેરી તેમ આકારી ;
પથે ના - દેશની , બાપુ ! હજી નાભુકે હોજરી !

પૂજવા મીઠકાં તહારાં ઉંઠાં સૂત્ર અમીભર્યાં ,
અમારાં અધુરાં હૈયાં હજી પાત્ર નથી થયાં .

કલ્પનાના મહા ડાહ્યા કહે છે તુજને ‘કવિ’ !
જાણે આત્માતુલાવો કે : - પૂજ્યો તહે પ્રેમનો રવિ .

રનેહી , ચોગી , કહો રાજા , મહાત્મા , ભકત કે કવિ :
‘પ્રકરો’ લિન્ન છે તો એ , પૂજા સૌ સુરસિંહની .

શ્રી લાઠી , ૧૯૦૯ }

સાગર ડું

મહારા મયૂરને

*

*

*

તું જે તજી, વહાલા ! ઉઘ્યો મહારા મયૂર બાપુ !
વહાલાં પીડે વિયોગથી એ જે સહી રહેવું !

લગવા જિગરમાં આ રમ્યો ! મહારા મયૂર બાપુ !
ખાખી ગયો રાખી જ તો સહેજે સહી રહેવું !

તહેં લૂટનાં લહાણાં મળની જે કર્યાં, બાપુ !
કારી જળમ તેમાં સદા તે તો ગણી રહેવું !

ખન્દો ખુદાનો ઇશકનો તું ! ઓલિયો બાપુ !
કેકુ થકી મન્ત્રો સર્ચા, તે તો જપી રહેવું !

વહેતા પ્રણો ચૂમ્યા ન ચાલ્યા તુજ વહાલાંએ ;
ગાયાં છતાં એનાં જ ગીતકાં : એ સ્મરી રહેવું !

ભુદી જહાંનો તું ફિરસ્તો : ખોળીઉં બદલી -
આવી ઉઠ્યો ઝળકાવી પાંખો : ભેવું ને સહેવું !

માની મળ જ્યાં તહેં કવિતા કોતરું ત્યાંની ;
જોશે જ આંસુ તો ય તે જળમાં લખી રહેવું !

વૃત્તિ તથા મુકિત ધરી, વ્યાખ્યો સદા વિશ્વે ;
તુંને સદા ય અનન્તતામાં કદપતાં રહેવું !

માખા અમારે આંસુની અર્પી સદા રહેવું !
પીતાં પ્રસાદી તહેં દ્રવી, જપી જરા રહેવું !

શિવમય થજે તું શાન્ત શક્તિને સુતાં અકે -
એવું હવે ત્વદૂષને ઇચ્છી - સદા રહેવું !

(ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન)

લલિત .

સુરહૃદયને

નવાં શાસ્ત્રો નવી વેદિ ! નવી ગીતા કલાપીની !
અહા ! ગુજરાતમાં ટહુકે અજબ કેકા કલાપીની !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

ફિરસ્તા ઓલિયા ખાપુ ! વડાબ્યાં ખૂનનાં આંસુ !
નહવાડી ધારને નહાયો ! ખિરાદર ! સ્નેહના સાધુ !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

સજવન શાં અમીઝરણાં, ઠર્યા ગુજરાતમાં બહેતાં !
સૂકા વેરાન આ મૂલકે, ઉગાડયાં કલ્પવૃક્ષો શાં !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

મજેલ્લરી ઉઝવીને, ઉડાવા શિખબ્યું ; સાકી !
ખતાવી ઠરકની લજ્જેત, ખિજર ચીરી મરઝ વેંડી !
નયાં શાસ્ત્રો ! ૦

કિતાબો ઠરકની વાંચી ? ખહી ! સાધુ ! લખી દીધી !
અગર ખારે ખિયાબાંમાં ફરી ખ્યાદો, કરી કેડી !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

ખૂની લલકા પિછાનીને, ફકીરી હાલમાં મ્હાલ્યો !
અગર દરવેશ દીલનો થઈ, નીડર રહી આતશે ચાલ્યો !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

* * *

ખૂદો દિલ્લેમો દીવાનો યા અજબ “મનસુરનો એલો” !
ઝિગર “મગફર મસ્તાનો, ખુદા સાથે કયાં ખેલો” !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

* * *

લલા યુઝુરગ ખિરાદર ! ઓ કલાપી ! ઓલિયા ખાપુ !
ખિજર-મસ્તાન આલારી ! નબુ સાયુ જીવન આપ્યું !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

(ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન)

મસ્તાન

કલાપી જયન્તી

૦૦૦૦

પ્રમુખનું ભાષણ

૦૦૦૦

[અમદાવાદની 'ગુજરાત સાહિત્યસભા' - પૂર્વે 'ધિ સોશિયલ એન્ડ કલ્ચરરી એસોસીએશન' - તરફથી તા. ૬, 'ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૩ ને રાજ્ય હજારેલી કલાપી જયન્તીને પ્રસંગે, તે સમાના અમુખ સર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠે બી. એ., એલએલ બી, યુ' ઉપેદ્યાઈત તથા ઉપસંહારરૂપ ભાષણ, શ્રી કલાપીના જીવન પરત્વે ઠીક પ્રકાશ પાડવું હોવાથી તે આ નીચે અહીં આપ્યું છે.]

આજ સંવત ૧૯૫૯ની મહા સુદ ૯ને દિવસે લાડીના સ્વર્ગવાસી ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુરસિંહજીના જન્મદિવસ છે. વર્તમાન સાહિત્યમાં “કલાપી” ના ઉપનામથી તેઓ સુપ્રસિદ્ધ છે અને એ રાજકવિથી આ સાક્ષરજયન્તીનો આરંભ કરવામાં કાંઈ વિશેષ યોગ્યતા રહેલી છે. રાજત્વ અને કવિત્વને યોગ્ય વિરક્ત હોય છે. કાલિદાસે કહ્યું છે તેમ શ્રી અને સરસ્વતીનાં રહેઠાણ સ્વભાવથી જુદાં જુદાં હોય છે. સાક્ષરો, કવિઓ, ચિન્તકો, લેખકો, ધણા ખરા સામાન્ય વર્ગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. રાજવર્ગના સાક્ષરો અપવાદરૂપ હોય છે; પણ એ અપવાદ આપણું ધ્યાન સમજાતાથી ખેંચે છે. પહેલાં હોજ, હુપદ્રિવ અને વિશાખદત્ત વગેરે રાજકવિઓ આ દેશમાં થઈ ગયા અને હાલના કાલમાં પણ રાજકોટના મહેરાણસિંહજીના “પ્રવીણ-સાગર” આ અપવાદની સાક્ષી પૂરે છે. રાજવંશમાં ઇંગ્રેજ કેળવણી દાખલ કર્યા પછી સુરસિંહજીએ રાજકવિની પરંપરા જાળી છે અને નવો વિકાસ પ્રાપ્તતા ગુજરાતી સાહિત્યને રાજત્વ તથા કવિત્વના યોગથી ન્યૂત રહેવા દીધું નથી; માટે રાજવર્ગ અને કવિવર્ગ બન્નેની તેમના તરફ ઉપકારબુદ્ધિ હોવી જોઈએ, અને બન્નેના પ્રતિનિધિ તરીકે આ જયન્તીના મંગલાચરણમાં તેમનું સ્મરણ યથાયોગ્ય છે.

હાકોર મુરસિહજીનાં જીવનને દૃષ્ટિ અહેવાલ આજના વ્યાખ્યાનમાં વર્ણવ્યો છે. આ અન્યમાં આમુખ, જીવતા પુરુષોની અને જેમના સમકાલીન જનો જીવતા હોય તેવા અત પુરુષોની જીવંતગાની વિશે પૂરેપૂરો વિસ્તાર થઈ શકતો નથી ; તેથી આ વૃત્તાંત છે તેવા રૂપમાં જ સ્વીકારવો જોઈએ. મુરસિહજીનાં લખાણ હવે પછી સંપૂર્ણ અન્યમાં પ્રસિદ્ધ થવાનાં છે, તે, બેલાશક, સાહિત્યના અભ્યાસીને બહુ ઉપયોગી થશે. *

ગુજરાતી કવિતામાં એક ખુબીદાર નવીન રીતિ દાખલ થઈ છે તેના મુરસિહજી અનુયાયી છે. ફારસી સૂફીઓની ગઝલોની રીત પ્રમાણે આ કાવ્યોની રચના થઈ છે. એ રીતિના મુખ્ય સંસ્થાપક આપણા માનનીય વિદેહ સાક્ષર મણિલાલ નલુભાઈ દિવેદી છે.

“કહીં લાખો નિરાશામાં, અમર આશા છુપાઈ છે ;

“ખદા ખંજર સનમનામાં રહમ હંડી લપાઈ છે.

“જુદાઈ જીવંતગીબરની, કરી રો રો બધી કાઢી ;

“રહી ગઈ વસ્ત્રની આશા અગર ગઢન કપાઈ છે.”

અમર આશા.

“ધરી આશા તણો પાયો, ચણાની તે ઉપર કિસ્મત—”

જવનિકા, અલ્લેદોર્મિ.

“તારો દીવાનો તેં જ પાયો મુજને ઈસ્કે શરાબ,

“માર કે જીવાડ ચાલે શું હવે લપટાઇને ?”

પ્રેમજીવન.

એ અને એવાં રા. મણિલાલનાં મનોરંજક રમણીક કાવ્યો સર્વને વિદિત છે. રા. બાલાશકરની કેટલીક રચનાઓ

* સ્વ. કલ્યાણીના જીવનચરિત્રને લગતુ સ્વ. શ્રી નવલરામ ત્રિવેદીએ સંપાદન કરેલું એક પુસ્તક વાંચેતરમાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયું છે. શ્રી કલ્યાણીના જીવન - કવનના અભ્યાસીઓને એ વિગતનું પુસ્તક મંગાવી લેવા બલ્લાનમ્ છે.

પણ આ શૈલીમાં થયેલી છે, તેમ જ, “ જટિલપ્રાણુપદ્મધ ”-
માની ગરબોમાં એ શૈલીનું અનુસરણ જોવામાં આવશે.

કવિતામાં કાંઈ એક જ રીતિ કે શૈલી હોતી નથી. વિચિત્ર-
તામાં કવિઓની કલા રામાયણી છે. દયારામે ગુજરાતી
કવિતામાં નવી શૈલી દાખલ કરી છે, તેથી ગુજરાતી
સાહિત્યમાં ઉમેરાયલી સુંદરતા આપણે સર્વ જણીએ છીએ.

*

*

*

ઉપસંહાર

આ વ્યાખ્યાન દ્રઢ છે, પણ મનનયોગ્ય છે.

“ ઠાકોર-”પણ, “શ્રી”પણ, અને “ સાહેબ ”પણ મૂકી
“ કલાપી ”ના નામથી સાહિત્યના પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં દાખલ
થયેલા એ ઉચ્ચ સંસ્કારી લેખક વિશે આથી આપણને કાંઈક
ખ્યાલ આવે છે. ૨૬ વર્ષની વયે એ વિચારવંત અને રસમય
જીવનનો અંત આવ્યો, એ સ્મરણ કરતાં આપણને ખેદ થાય
છે; પરંતુ, બાચરન, શેલી, કીટ્સ, એ સર્વ આટલી
જીવન ઉમ્મરમાં પાર્થિવ જીવનમાંથી લુપ્ત થયા છે એ
ધ્યાનમાં લેતાં આપણને યાદ આવે છે કે કવિત્વને દીર્ઘાયુ સાથે
આવશ્યક સંબંધ નથી. ગ્રીક વીર એકીલીઝને કીર્તિ
અને દીર્ઘાયુ બેમાંથી એક પસંદ કરવાનું કહેવામાં આવેલું અને તેણે
કીર્તિ પસંદ કરેલી એ કથા આ આશ્વાસનને સમર્થ કરે છે.

કલાપીની કટખનાની પૂરેપૂરી કદર જાણવા તેનાં સર્વ
કાવ્યોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ; પણ, તેમાંથી થોડાં ઉદાહરણ
અહીં સંભારીશું.

પતંગને દીપમાં પડી બળી જવું જોઈ કલાપીને વિચાર
આવ્યો છે કે :—

“ કાંઈ મીઠું સુખ નહી હશે પ્રેમીને બાળવામાં,
“ કે કે” તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામાં.”

ઉપર આરંભમાં સૂચવેલી શૈલીમાં કલાપીના કેટલાક ઉદ્ગારો
આવા છે:—

વાર્તિક લખતાં તે કહે છે કે :—

“સ્વીડનબોર્ગ તેના ‘સ્નેહ’ના પુસ્તકમાં જે કહે છે તે જ તેને જુદી જુદી રીતે બધે કહેવાનું છે એમ મને સમજાયું, અને એમ જ હોય. એક મહાત્મા એકથી વધારે વાત કહી શકતો નથી. પરમાત્માના કોઈ એક બિન્દુની જ ઝાંખી એક ઝિન્કગીમાં થઈ શકે છે.”

* * * *

મકરન્દ .

અનુક્રમણિકા

નામ	પૃષ્ઠ	નામ	પૃષ્ઠ
કલાપીને સમ્બોધન—કાવ્ય	૩	પ્રીતિની રીતિ	... ૨૬
ગુરૂજી ગોહિલ રાજકુમાર	૪	ખૂશી દુનિયા ફકીરીમેં	૨૬
શ્રી કલાપીને સ્નેહાંજલિ	૫	કુમુદીભૂગ	... ૨૭
પ્રકાશકનું આદિવચન	૬	સુખમય અજ્ઞાન	... ૨૮
કલાપી : એક દષ્ટિ	૭	પ્રોપિત ભર્તૃકા	... ૨૯
ગુરુદેવને ચરણે - સાગર	૧૧	છેલ્લી સલામ...	... ૩૧
આમુખ — પૃ ૧૨ થી	૬૦	મુદ્દા આશક	... ૩૨
પ્રસ્તાવના - શ્રી કલાપી પોતે		આધુનિક પ્રેમ	... ૩૩
(૧૮૯૨)	... ૧૩	મહાબળેશ્વરને !	... ૩૬
કાસ્મીરનું સ્વપ્ન...	... ૨૩	તરુ અને હું	... ૩૭
કાસ્મીરમાં વિયોગ	... ૨૪	નિર્વેદ	... ૩૮
ખીડી અને ખીડીનો પીનાર	૨૪	ખૂની વહાલા !	... ૪૦
મુશ્કેલ પ્રિયાનું દર્શન	... ૨૫	પ્રુદાની મઝા !	... ૪૨

નામ	પૃષ્ઠ
અસ્થિર મન ...	૪૪
મિત્ર પંખીને ...	૪૮
વેચાઈ ક્યાં ? ...	૫૨
આપની રક્ષા ...	૫૩
તમારી રાહ ...	૫૫
મહારી તુલસી ...	૫૬
દેવી મોરલાને - સાગર ...	૬૧
શ્રી કલાપી - કાન્ત ...	૬૨
શ્રી કલાપીને નિવાપાંખલિ	
- સંચિત ...	૬૫
કલાપીને-સ્નેહજ્યોતિ ...	૬૭
શ્રી 'મુરસિંહજી-સાગર ...	૬૮
મહારા મયૂરને-લલિત ...	૬૯
મુરહદયને-મસ્તાન ...	૭૦
કલાપીજયન્તી-મકરન્દ ૭૧-૭૬	
અનુક્રમણિકા ...	૭૬-૮૧
શ્રી કલાપીની પદ્યધારા ...	૮૨
અતિ દીર્ઘ આશા ...	૪૩૮
અતિ મોડું ...	૧૭૪
આધીનતા ...	૧૮૫
અપાંણુપાત્ર ...	૧૮૭
અશ્રુસ્થાન ...	૫
અસ્વસ્થ ગૃહિણી ...	૨૬૯
આકાશને ...	૧૩૬
આપની યાદી ...	૫૧૪
આશા ...	૨૭૭
ઈશકનો બન્દો ...	૨૬૫
ઈશકબિમારી ...	૨૭૬
ઉત્સુક હૃદય ...	૫૦૦
જીંધે શે તું નીરાંતે ...	૪૮૩
મૃગ ...	૨૦૪
એક અસંખ્યાને ...	૨૧૦

નામ	પૃષ્ઠ
એક આશા ...	૪૬૨
એક ઇચ્છા ...	૨૦૯
એક ઉદાસ દિવસ ...	૨૦૯
એક કળીને ...	૧૭૨
એક ધા ...	૧૮૮
એક ચિન્તા ...	૨૬૮
એક ચંદ્રોળને ...	૨૪૪
એક પતિપત્નિવત ...	૪૩૦
એક પ્રેમ ...	૨૮૭
એક પ્રેમ ...	૫
એક ફરફાર ...	૨૨૬
એક ભલામણ ...	૨૩૪
એકલો ભોલ ...	૪૬૩
એકલો હું ...	૪૦૫
એક વેદીને ...	૨૪૩
એક સવાલ ...	૨૬૪
એક સ્વપ્ન ...	૮૪
એ ચહેરો ...	૪૧૦
એ મૂર્તિ ...	૨૬૮
એ રસીકું ...	૪૨૫
એ રથલ ...	૩૩૦
કંટુ પ્રેમ ...	૧૨
કન્યા અને કૌત્ય ...	૬૩
કમલિની ...	૧૯
કુમુદિનીનો પ્રેમોપાલબ્ધ ...	૮
કુદરત અને મનુષ્ય ...	૩૬
કુસુમ અને પ્રાર્થના ...	૨૬૭
કૃતધનતા ...	૧૭૭
કેલિસ્મરણ ...	૬
કાણુ પરવાયું ? ...	૫૫૧
કાને કહેવું ? ...	૪૦૪
કયમ પ્રેમ ગયો ? ...	૨૮૬
કુર્મશક્તિ ...	૪૪૪

નામ	પૃષ્ઠ
વિપયાન...	૪૪
વીણાનો મૃગ ...	૨૫૬
વીત્યા કાનો ...	૪૧૨
વીત્યની રોવું ...	૪૧૩
વીત્યાએલા હૃદયને ...	૨૧૧
વૃદ્ધ ટેલિયો ...	૧૪૨
વૃદ્ધ માતા ...	૧૭૬
વૈરની કેમ ક્રોધેલ ધર ? ...	૨૨૦
વૈરાગ્ય ...	૨૨૫
વહાલાં ...	૪૮૭
વહાલાંને ...	૫૦૩
વહાલીતું રુદન ...	૧૮૭
વહાલીને નિમન્ત્રણ ...	૨૩૬
શરાબનો ઇન્કાર ...	૫૧૨
શાને રોવાનું ? ...	૫૦૩
શાન્ત પ્રેમ ...	૧૩૩
શિકારીને ...	૪૭૧
શંકાશીલ ...	૪૮૬
સનમની ચારી ...	૫૦૭
સનમની રોધ ...	૫૦૬
સનમને ...	૫૦૮
સનમનો સળલ ...	૫૧૦
સમુદ્ધી ઇંટાતું બાલક ...	૩૧
સાફીને ઇપકો ...	૫૦૫
સારસી ...	૪૭
સીમા ...	૧૮૩
સુકાની સખ્દ ...	૪૨૩

નામ	પૃષ્ઠ
સુખમય-સ્વપ્ન ...	૨૨૪
સ્પષ્ટિત હૃદય ...	૪૦૪
સ્નેહશૈથિલ્ય ...	૨૬૭
સ્નેહશંકા ...	૮
સ્મૃતિ ...	૨૬૬
સ્મૃતિચિત્ર ...	૪૩૨
સ્વર્ગગીત ...	૫૧૦
સ્વર્ગનો સાદ ...	૪૭૨
સ્વપ્નનો સાદ ...	૩૭૫
હજીયે મળવું ...	૨૧૪
હદ ...	૧૭૩
હમારા રાહ ...	૩૭
હમારી ગુનેહગારી ...	૨૮૪
હમારી પિછાન ...	૪૫૫
હમારી સ્થિતિ ...	૪૭૭
હમીરજી ગોહેલ ...	૩૦૩
હવે આરામ આ આજો ...	૨૮૮
હસવા કહેલીને ...	૪૦૮
હું તારો છું ...	૩૬૦
હું તારો હતો ...	૨૫૫
હું ખહાતરો ...	૨૦૬
હૃદયકમલની જુદી આશા ...	૨
હૃદયત્રિપુટી ...	૯૧
હૃદયપ્રાર્થ ...	૪૧૧
હૃદયરખલન ...	૪૦૩
ફામા ...	૮૬

નો કેકારવ

ભારત અને મૃગ
ચિત્રકાર - રવિશંકર રાયળ

પૃ. ૧૬૬

કલાપીનો કેકારવ

ફકીરી હાલ

અરે ઉદ્ધત ! અરે બેગમ ! લીધી દિલબર, હંતું લાઝિમ ?
હંતું જે બેહિસ્ત થઇ જહાન્નમ : ફકીરી હાલ મહારો છે !
ગયું આ ઝિંદગીનું નૂર : હવે જહાંગીર બેપરવા :
હું લૂંટીની નથી પરવા : ફકીરી હાલ મહારો છે !
ન ધારું હું કદી કફની : હજી દિલ પર ન સારું ખાક :
ન પરવા છે કિસ્મતની : ફકીરી હાલ મહારો છે !
હવે દરખત પર ચડવું : પુલપુલ મહારું હું હું :
ફરું નાગો બિયાબાને : ફકીરી હાલ મહારો છે !
હંતો જે હું, હંતું જે હું, નથી તે તો, નથી હું હું :
ગયું છૂટી : ગયું ભીડી : ફકીરી હાલ મહારો છે !
હવે આ હમ નથી હમમાં : ફકીરી હાલ મહારો છે !
પરેશાની જ છે રાહત : ફકીરી હાલ મહારો છે !

૧૫-૧૦-૯૨.

મધુકરની વિજ્ઞાપિ

અરે રે ! પુખ્ત ! આ ભમરો મરે છે હો : મરે છે હો !
નમેરું થઇશું શું, બહાલા ! હું તારો છું : તું મહારું થા !

તું ખીડાતાં હું ખીડાઉં : તું ખીલે, તો હું ચુંબું છું :
 ન લોગી પુષ્પ ખીલનો : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 અરે ! તું ભૂંગ ખીલ ને ભ્રમણ કરતા પુલે કુલે :
 કદી મ્હારી ન રીતિ એ : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 કંટક કાપી નાખી દે : ભ્રમર છાતીથી ચાંપી લે :
 તું શોભે સર્વદા હુંથી : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 હું ત્હારો ને ન તું મ્હારું, ન રીતિ એ રતિની છે :
 કદર તું પ્રેમીની કર તો હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 તપું છું હું : બળું છું હું ! મરું છું હું, અરે ખ્યારા !
 તું મકરંદ છાંટી લે : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 આ તો સ્વપ્ન દુઃકં છે : હું ચુંબુ લઉં : તું ખીલી લે !
 થશે પલ્લમાં અરે ! હા ! શું ? હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !
 સુકોમલ તું ખરી બશે : ભ્રમર ત્હારો મરી બશે :
 આખિરની ગતિ એ છે : હું ત્હારો છું : તું મ્હારું થા !

૨-૧૧-૯૨.

હૃદયકમલની જૂઠી આશા

રે લોખી ! જલજૂલતી કમલિનિ ! કાં ભૂલ ? વ્હાલી સખી-
 જોઈ પૂર્વદિશાસુએ પ્રસરતી લાલાશ આ ભિજળી ?
 આશા વ્યર્થ ધરે રવિ સુકરની સંધ્યાસમે, બાપલા !
 એ તો હિમપતિ શશી નિકળશે, ના ના પતિ, હે હલા !
 આ પોચું દિલ તું સમું સુમન છે, તેણે ગૃહી આશ'તી :
 બણ્યું સૂર્ય થઈ પ્રપુલ્લ કરશે પ્રેમી તણી પ્રીતડી :
 ના તે તે નિકળી હતી શશી સખી, હિમે હણ્યું કાળજું :
 જૂહી આશ દગાડતી સુમનને, ભૂલે ન તે આળ તું !

૪-૧૧-૯૨.

મોઝાં પ્રેમી

કમળ લોથું, કુસુદ લોથું, ભ્રમર લોળો, દીવાનાં છે,
જે જેનું ન તે તેલું, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

ભ્રમર ગુંજે કમલ કુસુદે, ન જેને છે કદર તેની,
દિલ તેઓ તણાં નભમાં, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ પ્રેમી રવિનું જે, કુસુદ બાઝયું શશીને જે,
ફરે ઊઘ્યા તે બેપરવા, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ, ભ્રમરા, કુસુદ જેલું હૃદય મ્હાઈ ખરે લોથું,
કુદે, બાઝે, પડે પાછું, પ્રેમી પહાડ પાણી છે !

છિછે ઢાસ થાવાને, ન કોઈ રાખતું તેને,
બિચાઈ દિલ આ કહે છે, “ પ્રેમી પહાડ પાણી છે ! ”

મનુની પ્રીત હીઠી મેં, ઝાઝળમોતી જેવી તે,
લાડુ-લાકડાનો સ્નેહ, પ્રેમી પહાડ પાણી છે !

હવે મનજી મુસાફર તું, બહેતર બા બિચાબાને,
કરી લે પ્રીત પક્ષીથી, પ્રેમી પહાડ પાણી છે !

નિઃશ્વાસે લયું હૈયું, અશ્રુથી લયોં ચક્ષુ,
મગજ બળતું કહે છે : “ હા ! પ્રેમી પહાડ પાણી છે ! ”

૯-૧૧-૬૨.

પરિતાપ

દિલ અશ્રુ થકી પલળ્યું, છલક્યું :

દપટ્યું દિલમાં દિલનું ડુબડું :

ન સખો ન સખી દિલથી લપટ્યું :

ફટક્યો લટકું ! ફટક્યો લટકું !

નથી લાન હવે :
 નથી હામ હવે :
 નવ પ્રીતિની દોરીથી હું લટકું :
 નવ કો મનમાં કહી હું ખટકું :
 નથી આશ મને : અવકાશ મને :
 લટકું ફટક્યો ! ફટક્યો લટકું !
 મન હર્ષ હવે-
 મન શોક હવે-
 તજ નિર્દાજ ! તું : તજ તું : તજ તું
 મુજ પ્રેમ હવે દરિયે પટકું !
 મુજ પ્રાણ ન કાં દરિયે પટકું !
 ફટક્યો ! ફટક્યો ! લટકું ! લટકું !

૨૭-૧૧-૬૨.

તારામૈત્રિક: મુગ્ધ પ્રેમ

સંધાડી પ્રેમહોરી મેં, મચાવી મિષ્ટ ગોષ્ઠી મેં,
 ખેડેરાવી પ્રેમમાલા મેં, જગાવી પ્રેમજ્યોતિ મેં !
 ઉડાવ્યું પક્ષી પ્રીતિનું, ઝીડ્યું મુપુષ્પ ચમુનું,
 કરાવ્યું સ્નાન પ્રીતિનું, કર્યું મેં પાન પ્રીતિનું !
 સુધાના નીરમાં ન્હાયાં, અમે પ્રેમી રમ્યાં મ્હાટ્યાં,
 પડ્યાં ત્યાં સ્નેહકાંસામાં, છૂટ્યાં તે ના, વછૂટ્યાં ના !
 મઢિરા નેત્રનખરાંનો પી પી લાન ભૂટ્યો હું :
 થયો હું હોલો ! તે હોલી ! થયો તે હું ! થઈ તે હું !
 પક્ષી રતિનાવ ઝીંક્યું મેં કપાળે હાથ ઢંઢં દરિયે !
 બાળે કે બચાવે તે સુઝાની પ્રાણખ્યારી છે !

૩૦-૧૧-૬૨.

અશ્રુસ્થાન

ના પાડ હે મન અરે ! કદિ પ્રેમઘિંદુ :
 ના ઢોળ હે મન ! અરે ! કદિ પ્રેમસિન્ધુ :
 ના રેડ અમૃતઝરો કદિ પ્રેમધન્દુ :
 નીચોવ ના રસભયુ" કદિ પ્રેમલીંબુ !
 નિઃશ્વાસ અશ્રુ દ્વપટી ધર ધીર સ્નેહી :
 ના રોળ ક્ષારભૂમિમાં પુલડાં સુપ્રેમી :
 હૈયે દબાય કદિ જો કુમળું સુહૈયું,
 રો રો ભલે ટપકતે નયને પછી તું !
 રોવા ભલે વિજન કેા કહિં સ્થાન શોધી :
 આંસુ ભલે વિખરતાં રડતાં સુમેતી :
 જા જંગલે નિડર તું પડ વૃક્ષખોળે,
 આંસુઝરો જલઝરે જ વરાળ બોળે !

૧૩-૧૨-૬૨.

एक प्रेम

હકીમ કે તબીબની તલબ નથી મને !
 નફ્સની પરવા નથી : ન ઈશ્કની મને !
 માશૂક નથી મિસ્કીન છું : જહાંગીર છું મને !
 ખલકની તમા નથી : સુલતાન છું મને !
 પરિવાર મ્હારો હું જ છું : મસ્તાન છું મને !
 બેઝાર હું આબે ફરં : શુલતાન છું મને !
 પ્રેમશુલ ચૂમ્યાં ઘણાં : ખાર લોંકાચા મને !
 'દેફે-ખૂન દિલ દર્દ-કર્તા દસ્ત લાધ્યું' ના મને !

સરથશિર મણિને પ્રેમ પ્રેમી તણો આ
વિષ રગ રગ વ્યાપે પ્રાપ્ત થાયે કદી ના !

૧-૧-૯૩.

સ્નેહશંકા

ઘણું તાબું-ઘણું ટપક્યું-ખિચાઈં મીણું હેડું :
દ્રવ્યા કરશે હજી એ તો ખિચાઈં પ્રેમનું ખ્યાલું !
ન થા ન્યારી : ન થા ઘેલી : ન થા બહેમી : ન થા મેલી !
કરી મહાઈં હૃદય તહાઈં હવે શંકા પ્રિયે, શાની ?
કરી દિલને ન દે દિલ તું : દીધું દિલ તો ન લે તે તું :
હૃદયનું સત્ત ખીધું તે : હૃદયહીણો કરે તો શું ?
કહે ને પ્રાણ, દિલમાં ક્યાં રહી તુજને હજી શંકા ?
કાપી દઉં તે નાખી હું : ન છે તેની મને પરવા !
કાંટો જે તને લાગે મને લાલો તે લોંકાયે :
હૃદયચીરે રૂધિર રાતું વહે છે તે તપાસી લે !
હૈયું હનુમાનનું ચીયું, નિહાળી રામની ભૂતિ :
હૃદય માઈં અરીસો છે ઉઘાડી તું ભલે જો તે !

૯-૧-૯૩.

કુમુદિનીનો પ્રેમોપાલમ્ભ

લગાડી મોહની, ખ્યારા ! કઠિન હેયું ક્યું શાને ?
અહોહો ! નાથ કપટી રે ! બલિહારી તહમારી છે !
સ્મૃતિ છે એ જ મુખડાની, ન દેખી હું દુઃખી છું રે !
ગ્રહી જો ખાંચ, તો લગ્ન તહમારાંની તહમોને છે !

બહું છું હું તમે માનો : જિગરમાં ઘા મને ભીંડા !
 ઉમળકા આ હૃદયના હા ! કહો ક્યાં કાલવું ફાડી !
 કરો ના ખૂબ દર્દીની, ન મારો બાંધીને મોહું :
 અહીં જો બાંધ, તો લલ્લ લહમારાંની લહોને છે !
 વનોમાં આગિયા ભીડે, પલક ચમકી રહે છાના :
 સુપ્રેમી આગિયા જેવા તમે તોયે પ્રભુ મહારા !
 ન તાણો પ્રેમની દોરી, બહુ તાણ્યે જશે તૂટી :
 અહીં જો બાંધ, તો લલ્લ લહમારાંની લહોને છે !
 હું તો આ પુષ્પ છું કુમળું, ગર્દ આ દર્દથી કીધું :
 થજો સ્વપ્ને કરુણ, બહાલા ! હણાઈ હેતવાળી હું !
 હતાં સાથે : ગયા ભીડી વિચારો હો ! વિચારો શે ?
 અહીં જો બાંધ, તો લલ્લ લહમારાંની લહોને છે !
 જીવન આ અંદ્રથી ઓખ્યું : શરીર પાણી પરે લટક્યું !
 દુઃખિયણ હું દુભાયેલી જીવું તો શું ! મરું તો શું !
 અમીની આંખની ખ્યાસી કુમુદ આ તો લહમારી છે :
 અહીં જો બાંધ તો લલ્લ લહમારાંની લહોને છે !
 અરે રે ! થોગ થાશે માં ! થયો તો સ્નેહ ભભો ના !
 મૃદુથી ખેપરવા યા બેદરકાર પ્રેમી જડાશે માં !
 અભયબ સ્નેહના રસ્તા ! અભયબ ગાંઠ પ્રેમીની !
 ખુમારીને ખુવારી છે : અભયબ પ્રેમની મસ્તી !

૧૫-૨-૬૩.

વનમાં એક પ્રભાત

ભું ભું ભું શું જ પ્રેમી પટપટ કમલે અર્ધખીલ્યું રહ્યું જો,
 જો તે ખાલાઈ થેલો નિજ કર જલમાં મૂળતો આ ઝબોળે !

માની ખ્યારી મનાવે મુખ પર ખરતાં આંસુડાં લૂછતો એ,
અંકે લીધી, હસાવી, નરમ વચન એ નેત્ર કેવાં વહે છે !

કાન્તા ને કાન્ત હીંચે, તનમન દ્રવ્યનાં એક છે સ્નેહભીનાં,
ન્હાનાં મ્હોટાં સુરંગી મક્કર ચળકતાં હીંચકાવે રસીલાં;
રાતી નીલી મધુ પી કુમુદિની પરથી ફૂદડી રંગવાળી,
પીળો ખ્યારો હિમાંશુ નિરખી લટકતો બાપડી ચિમળાઈ !

કુંળું મ્હોં એ છબીલું હૃદયજ્વરબળાપે નીચાણું નમ્યું છે,
કમ્પે બાલા બિચારી થરથર, બદને સ્વેદની રેલ ચાલે;
આહા ! સ્નેહી ! તમારે જલ પર વસવું સાથ છે રાતહહાડો,
જૂઠાં પ્રેમી તમારાં દિલ પણ અળગાં, આમ રોવો હસો છો !

ત્યાં પેલું ભે હરિણું નદતટ પર એ આવતું ઘાસ નીલું,
આછાં રૂડાં રૂપેરી કિરણુ રવિ તણાં એ બધું ઘાસ છાયું;
વૃક્ષોનાં ઝુંડ ઊંચાં પર ઢળકી રહી વેલડી કુમળી ભે,
પુષ્પોના પુજ જૂમ્યા વિવિધ વિલસતાં આ રૂપાળા લળ્યા, ભે !

કુંભેમાં ત્યાં ઉડતું બુલબુલ રમતું બેસતું ને ફરતું,
ઓ ! ત્યાં બેઠું લપી ચડુંલ ગુલ પર ભે વાણી મીઠી લવનું;
ત્યાં આકાશે પડયો છે સ્થિર ઘનકટકો શ્વેત ને પિંગળો તે,
તેજસ્વી એ ડગે છે નિજ રૂપ બદલી, શાન્ત પાછો થયો છે.

તારો તૂટયો નભેથી ખરરર ખરતો, તોપગોળો વછૂટયો,
રાતો વલ્લિલભૂકો લડલડ બળતો આલમાં ઊડી ચાલ્યો;
ગંગાનો ઘોઘ ફાટયો ગિરિશિર પરથી, રામનું બાણ છૂટયું,
તેવો તે શૂંબવાળો મૃગજલઝરણું ફાળથી ફૂદી ચાલ્યો !

ઊભો ત્યાં સિંહશાળ ઘરઘર ઘરઘે, ભેરથી ત્રાડ દેતો,
ડોલાવ્યા ડુંગરોને, રવિ પણ ચમક્યો લાલ અંગાર જેવો;
પક્ષી બોલે ન ચાલે, દ્રુમ પણ ધણુપ્યાં, પૃથ્વી ધૂળ રહી આ !
આ તે બ્રહ્માંડ ફાટયું ! પ્રલય થઈ ગયો ! શંભુએ શંખ ફૂંક્યા !

આલિંગે લવ્ય લીલા નદસરજલને પ્રેમમાં મસ્ત ડોલે,
ઊડી બાઝે સુસ્નેહી હૃદય હૃદયના સત્વને જેમ પ્રેમે !

થેલો હું એ રમું છું ! તનમન લપટયાં ! રમ્ય છું, એક હું છું :
વેલી, વૃક્ષો, નદી, ને ગિરિ, નલ, અરણ્યે લીન હું સર્વદા છું.

૧૬-૩-૬૩.

મસ્ત ફરક

અથે કાતીલ ! સીને તું સૂતું રહેજે : પડયું રહે તું :
નથી તકસીર તહારી એ : ગુનેહગારી હમારી છે !
ખિસમિદ્વાહ ખતમ થઈ જા : બિઝર કર ના : બિઝર ગમ ખા !
હૃદય નાહાન પ્રેમીલા, દિગમ્બર રાખ ચોળી થા !
કિતાબો હંફકની ખોળી : ઉથામ્યાં પ્રેમનાં પોથાં :
વિષમ છે ડંખ પ્રીતિના : વિકટ છે સ્નેહરસ્તા ત્યાં !
આશક આ પડયો બેહોશ : મરી જાશે હિજરાઈ :
આ ફેરહાદની કબરે નથી શિરીન સૂવાની !
ખસ કરખખત દિલ લોળા ! ઉધામા છોડ ઉલ્લસના :
ન કર તું મુક્ત અફસોસી : મળશે દાદ ના અહિયાં !
આ દરખાર દરવાઝે ડંકા પ્રેમના બાજે :
પરન્તુ બેવફાઈનાં ઉપર નિશાન ફરકે છે !
કરી ખામોશ પછડા માં : આ તો ખવાખનાં નખરાં :
આ ગુલઝાર જાદૂનો : ફરેળી ને દગાવાળો !
મળે જો ના તને હીરો લગાવી કોયલો કાળો,
ખન્થું રહે મસ્ત મસ્તાનું અખંડાનન્દમાં રાચી !
માયિક પ્રેમ તરછોડી અનલ હકનો તું કર દાવો :
ખન્થું રહે મસ્ત મસ્તાનું : મસ્તીનો તું લે લ્હાવો !

૭-૪-૬૩.

કટુ પ્રેમ

અશ્રુ હવે નયનનાં નયને જળે હો !
 નિઃશ્વાસ આ હૃદયના હૃદયે રહો હો !
 આશા બધી દિલ તણી દિલ ત્યાગજો હો !
 આનન્દ આ નદ તળે જલમાં પડો હો !
 આસક્ત આ હૃદય કૂર વિરક્ત :તે હો !
 હૈયું કઠોર પ્રિયનું : કુમળું અરે આ !
 આ પુષ્પ, એ બરફનો કડકો બરે છે :
 આ યોગ એ વિધિબદ્ધે નિરમ્યો અરેરે !
 શૂળી પરે પણ પ્રિયા પલ ના વિસાઈ,
 મ્હારી ગણી તન મને સમ પ્રાણ બાણ;
 તે તો ન કિન્તુ સમજી મમ શાન્ત ચિન્તા !
 આયુ વહું વહી જશે કટુ પ્રેમ પીતાં !
 પીયૂષ આ છલકતું છલકતું ઢળ્યું ત્યાં,
 આ સ્નેહશીતલહરી લપટી પડી ત્યાં;
 ત્યાં તો હલાહલ રહું મુજ આશસ્થાને,
 જ્યાં સ્વચ્છ પ્રીતિ મુજ મૃત્યુ મુધી વિરામે !

પ્રેમ અને મૃત્યુ.

ફેંકી દીધો મિથ્યા પરન્તુ સત્ય પ્રેમ મીઠો મીઠો :
 વળી મિથ છે મૃત્યુ બરે જે અંત લાવે કબ્રનો :
 લોળું હૃદય બાણે નહીં : બાણું નહીં મધુતર કયું !
 હે પ્રેમ ! હું મધુ છે લલ્લા ? તો તો બને મૃત્યુ કટુ !
 પ્રેમ ! તું કહેવો બરે ? મૃત્યુ મને તો છે મધુ :
 અહો પ્રેમ ! બે મૃત્યુ મધુતર, તો મને મરવા જ દે !

* ઈંગ્લેન્ડ રાજકવિ ટેનિસનના એક ગીત ઉપરથી.

મધુ પ્રેમ કરમાઈ જવા પેદા થયો જે ના દિસે,
મધુ મૃત્યુ સૌ જનને દિસે કરતું નિઃસ્નેહી ખાક જે,
એમાં મગજ સમજે નહીં : બાણું નહીં મધુતર કયું !
પ્રેમમાં ઘસડાઈ જવા ઇચ્છું જો કદી તે બને :
હોરાઈ હું મૃત્યુ થકી બોલાવતું તે ત્યાં મને :
બોલાવ રે ! હું આવું છું ! હું આવું છું ! મરવું હવે !

૨૮-૪-૯૩.

પ્રેમ અને શ્રદ્ધા*

પ્રેમ પ્રેમ હોય જો, પ્રેમ આપણો જો હોય,
તો પ્રેમમાં શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનું સંઘાતે બલ ન હોયઃ
અશ્રદ્ધા આણુ માત્ર તે અશ્રદ્ધા છે બધી ખરે !
અદૃશ્ય ને ઝીણો પડે ચીરો કે વીણામાં જરી,
ધીમે ધીમે તે મધુર સ્વને કુંઢ કરી નાખે કદી :
પહોળો થતાં મ્હોટો થતાં તે સ્વરહીણું કરી નાખશે !
પ્રેમી દિલવીણા મહીં ચીરો કદી ઝીણો પડે,
કે મુરખાની ભરણીમાં ફલ એકને ચાંદી પડે,
તો પ્રેમસ્વર ઊડી જશે : ફલ મિષ્ટ સૌ બગડી જશે !
અશ્રદ્ધાનું બીજ પણ નથી ગ્રાહ્ય : ફેંકી દે તું એ :
પણ એ જશે ? રે ! રંગ કાળો પ્રાણ સાથે તે ખસે !
રાખ શ્રદ્ધા પૂર્ણ ને નહીં તો નહીં રતિભાર પણ !
મુજ નામ જે મ્હાડું હતું ત્હાડું થયું : બન્યું એક એ :
મને કીર્તિ જો મળે તો તે બધી ત્હારીજ છે :
લાગે તને કદી ડાઘ કાળો તો મને લાગી ચૂક્યો :
તો રાખ શ્રદ્ધા પૂર્ણ ને નહીં તો નહીં રતિભાર પણ !

૯-૫-૯૩.

* ઇંગ્લેન્ડ રાજધાનિ ટોનિસનના એક ગીત ઉપરથી.

ચંચલ પ્રેમસુખ*

કટાક્ષમાં ફોક્કાશ કે અવકૃપા શબ્દમાં,
વા બ્રાન્તિ માત્ર એવી સ્નેહી હૃદયમાં—
નહાના આવા સખબથી દિલ પ્રેમી, અરે ! લડે !

નિર્મલ વાતાવરણમાં નૌકા ચાલ્યું સિન્ધુ :
તરંગ ધન તોફાનમાં નડ્યાં ન રૂખ્યું કિન્તુ :

પણ શાન્ત નલ જ્યારે હતું બેઠું જઈ તળે !
જરા વારમાં કસેલું દિલ આમ જ ફીટી પડે !
જે હરદમ હતું ગમીના વખતમાં પ્રેમી ખરે !

હા ! જે ડગતો ના જરી વાઝોડામાં પ્રેમ,
કુંકે ઉડયો તૂટી પડ્યો કૂટે સીસો જેમ !
ચીરો શબ્દો ફૂરથી પડ્યો પ્રેમમાં જેહ ,
ફૂરતર વાક્યો વરસશે મ્હોટો કરવા તેહ !

તારામૈત્રી જે જામતી પ્રેમી નયનની
માધુર્ય તે ઉડી જશે નેત્રપાતથી !
પુષ્પાવલિ દીપાવતી પ્રેમબોલ જે,
છૂટી જશે : તૂટી જશે : વિખરાઈ પડશે તે !

મુક્તાહાર તૂટી પડ્યે મોતીડાં પડી જાય :
પ્રીતિ સરસર સરી જશે તેમ જ દિલથી હાય !
પ્રીતિલથબથ જે હતાં લોળાં હેયાં નેક ,
વાદળ વિખરાયાં સમાં છૂટાં બનશે છેક !

હાસ્યવદનું નાચતું ઝરણુ ગિરિ પરે :
અખૂટ ને અમાપ દિનરાત જલ ઢળે :

વહ્યું : ગયું : ફાંટા પડ્યા : રણમાં ગયું સમાઈ !
નાચવું, હસવું, ઘુઘવવું—સર્વે રહ્યું છુપાઈ !

* દામસ મૂરતિ એક કાવ્ય પરથી.

તેમ દોર પ્રેમ-સ્નેહ-પ્રીતિનો તૂટે !
નહાના સુના સળગથી દિલ પ્રેમી કલહ કરે !

* * * *

સુખ જેનો હુઃખ અન્ત છે તેને ઇચ્છે કોણ ?
અન્થિ જે પલપલ તૂટે તે પર નાચે કોણ ?

અનન્ત કાલ ઘોરહું અન્ધકારમાં,
પણ ન મોહ માનવો અપલ જ્યોતિમાં !

તેજસ્વી સૌ ઉપટશે કાચા રંગ સમાન !
વધુ તેજસ્વી વધુ અપલ વિજળી તેનું પ્રમાણ !

મિષ્ટ સૌ પેદા થયું પ્રેમસૃષ્ટિમાં :
હાથમાંથી મિષ્ટતમ થતાં ઉડી જવા !

* * * *

ઉદ્વસિત ને સુખમગ્ન ના સુખમુદ્રા તુજ રાખ,
કેમકે ભય આવે હજુ લપતો જાણે વાઘ !

તુજ નેત્ર ભૂ પૂર્ણાનન્દમાં ડૂબી જશે,
કે તુર્ત ગમગીની તને સાહી લઇ જશે !

તિમિર દીપ પાછળ રહું, કિરણ પુઠે રહી છાય ,
તેમ સર્વ સુખ શાન્તિમાં ભય હુઃખ સાથે જાય !

તે સૂચવે પ્રેમાન્ધને “ તુજ સુખ ઉડી જશે, ”
જ્યારે પ્રેમી ગિચારે સુખરેલમાં હશે !

તો ઉદ્વસિત સુખમગ્ન ના સુખમુદ્રા તુજ રાખ,
કેમકે ભય આવે હજુ ઉડતો જાણે બાજ !

તુજ નેત્ર ભૂ પૂર્ણાનન્દમાં ડૂબી જશે,
કે તુર્ત ગમગીની તને સાહી ગળી જશે !

ચારે ! ચારે આવાં હશે વિધિનાં ક્યમ નિર્માણ ?
પ્રિયતમ, મધુતમ, મંજુતમ અતિ વેગે ઉડી જાય !

સુવર્ણરંગી લલક સુખપાંખ પર ચડે,
કે પળ જોકમાં ખેંચાળી કરી આકાશમાં ઉડે !

જનનયને અશ્રુ મૂકી ઘોતાં ફૂંળા ગાલ,
નિજ સુરંપ સંકેલી લે રૂડું અમ્બુદયાપ !

તેમ દુર્વંહ દુઃખઅંડ સેવવા મૂકી,
સુખ દૃષ્ટિ બહાર ભય ફરી મળે નહીં !

તો ઉદ્ભસિત સુખમગ્ન ના સુખમુદ્રા તુંજ રાખ,
કેમકે ભય આવે, અરિ ! છુપતો બાણે સાપ !

તુજ નેત્ર બા પૂર્ણાનન્દમાં ડુબી જશે,
કે તુત ખેદ, વૃંદા, શોક લઈ તને જશે !

૧૪-૬-૬૩.

પ્રેમીની આશિષ

(પીલ.)

હર્ષશોકના રંગીન પાટા ચિત્ર વિચિત્ર પડયા ઝિંઘીમાં :
સિન્ધુતરંગની વહે છે પરંપરા જોક પછી બીબા ભેમ વહે આ.
કાળો પટો કોઈ, કો સોનેરી, કોઈ રડાવે ને કોઈ હસાવે :
અશ્રુ સૂક્યાં ના હાસ્ય થયું ત્યાં, હાસ્ય પછી અશ્રુ પલ્લમાં પડે છે!
નયન હસે છે, સ્મિત મુખડે છે, પ્રહર્ષ પ્રકુલ્લિત હૈયું કરે છે :
તે મુજ સ્થિતિ નિત્ય રહે ના, આનંદ ઉભરા કાલ હશે ના !
ઝિંઘીનો છે રણુનો રસ્તો, શુક્ર અને જલહીન તપેલો :
પુષ્પ ખીલેલાં ત્યાં નહિ મળશે, મળશે તે ક્ષણમાં કરમાશે !
જે દિલ કુલથી બહુ મલકાશે, જે હૈયે કુલથી અતિ હર્ષ થાશે,
તે હૈયે કાંટો તુત લોંકાશે, તે હૈયું લોણું તુત ચીરાશે !

હુનિયાના આ પ્રવાસની મધ્યે સુખ લેવાનું તે લહાવો ખરે છે :
નાચ તો બહાલા ! નાચ રસીલા ! કુમકુમથાપા દે હૈયામાં !

હાસ્યવિરાજિત આનંદાશ્રુ પ્રેમીનાં પ્રેમીલાં નયને વસાળે :
અથવા અશ્રુ અનુકંપાનાં હાસ્ય ભૂંસી પ્રેમીને મળાળે !

જીવનદોરી બનત અકારી પ્રેમ સંયોજિત હોત નહીં તો :
એ જ સત્ય છે, તો સુખ આયુ પ્રેમ તૂટ્યા પછી ક્ષણમાં તૂટે હો !

પણ નિષ્કલંક ને વત્સલ પ્રેમી પ્રેમનશે ચક્રચૂર થયેલાં :
મધુર સ્વપ્ન સૌ ઉડી જવાથી આશાભંગથી બહુ છે રાયાં !

પ્રેમ ઉપર વિશ્વાસ ધરીને સ્વસ્થ હૃદય નિઃશંક સુવે તે,
કદી બે કપટથી દુભાય નહીં, તો સુભગ અને સુખવાળું ખરે છે !

પણ જનહૃદયે પ્રેમ વસે છે, પ્રેમીને તો સુખ આશિષ એ છે :
“પ્રેમરસિ સૌ હૃદયે પ્રકાશે, સ્નેહશશી સૌ પર અમૃત ઢાળો !”

૨૧-૮-૬૩.

પ્રેમનું પૃથક્કરણ

મુકે નિઃશ્વાસો તે હૃદય દુખડાંનાં નહિ નહીં !
રહે, ખેરે અશ્રુ, નયન પલળેલાં, દિલ સૂકાં !
ઘડી પ્રેમી સાથે લટપટ બની ગેલ કરતાં,
પછી “બહાલી,” “ખ્યારી,” “પ્રિયતમ,” “પિયુ” નામ જ રહે !

નમે સૌ દેવોને, હૃદય ન નમ્યું કોઈ સુરને !
કરે પ્રીતિ સૌથી, જીગરવત એકે નહિ નહીં !
બધાં નેત્રો બહાલાં, નયન પ્રિયનાં માત્ર પ્રિય ના !
પડે કો બન્ધે તો નહિ નહિ નહીં સ્થાનગણના !

રહે પ્રીતિ નેત્રે, નહિ જ હૃદયે પ્રેમ વસતો !
ઉઠે સ્થાને સ્થાને, હૃદય સ્થિર ના કોકિલ સમું !

અરે ! આવી મૈત્રી જગત પર દિસે ભટકતી !
ઘણાં હૈયાં ચીરી હૃદયરુધિરે રાસ રમતી !

*

*

*

ચુવા , વૃદ્ધાવસ્થા , સુખદુઃખસમે , નિર્મલ અતિ !
હો ના પ્રીતિની દિલ પરની જ્વાલા ઝળકતી ;
ખગીઆ , મહેલોમાં , ઘટ વન અને જંગલ વિષે
રહે શાન્તિ હૈયે , પ્રિયતમ પ્રિયા એક જ રહે .

ભયોં હૈયાં પ્રેમે : વધુ ઘટુ થતાં જીવ નિકળે ,
વધે તો આનન્દે , કમી થઈ જતાં શોકથી મરે !
ફરે , નીચોવાયે હૃદયરસ મીઠો છલકતો ,
પરંતુ ખડોળો તે દિલરસઝરો ના ખૂટી જતો .

બલિહારી આવાં મધુર રસવાળાં હૃદયને !
અહો ! સાધુ હૈયાં ! વિમલ શુભ સ્થાને ચિર રહો !
પ્રભુ ! આવી પ્રીતિ જનહૃદયમાં વાસ કરજો !
ઉડો પૃથ્વી જાગે ! સુર , જન બનો દિવ્ય સરખાં !

૯-૯-૯૩.

મરણશીલ પ્રેમી

આયુ સ્વરૂપ મનુષ્યને દઈ કર્યાં પ્રેમી ઈશે કાં ભલા !
શું પીવાય સુહૃત્માં રસઘડા બહાલાં દિલે જે વસ્યા ?
સન્તોષે સુખમાં રહેત દિલ આ જો હોત હર્ષે ભર્યું :
માયું ના કદિ દીર્ઘ આ જીવિત જો તે હોત આનન્દનું !

ગોઠાં સંકટમાં પડેયાં હૃદય કે ચીરાય લોળાં , અહો !
ઝીણા ધૂંધટમાં છુપાઈ સરતો આનન્દ તેઓ તણો !
આશા એ જ મનુષ્યનું જીવિત છે , તો આશ રાખું ભલે :
મૃત્યુ બાદ મળો અખંડ સુખનો કે દેશ સૌ પ્રેમીને !

આંહી' તો કદિ હાસ્ય થાય પ્રિયથી , વા હસ્તમેળા બને :
બાણી ના રતિ કોઈના હૃદયની ત્યાં મૃત્યુ આવી મળે !
બહાલા ! દુર્લભ હર્ષ છે અતિ આહી' , તો મૂલ્ય મોંઘું નહીં :
તેને આદરભાવથી હૃદયમાં રાખો જીવે ત્યાં સુધી !

આવે રંગિન પક્ષીઓ મધુરવાં , ભાગે વસન્તાન્તથી ,
કો વેળા ત્યમ હર્ષ સૌ હૃદયમાં આવી ઉડે છે ફરી !
હોજો વિદ્યુત સાંકળી ચળકતી પ્રેમાદ્રૂં હૈયાં વિષે !
સ્પર્શે હર્ષ જરી જ કો હૃદયને તો સર્વવ્યાપી બને !

૧૫-૬-૬૩.

કમલિની

લાડલી હું પ્રવેતવરણી બુલતી રહું જલ પરે ,
મકરન્દ છાંટું ભંગ પર તે ગુંજતો મુજ પર રહે ;
તેને સુવાડું રાત્રિએ મમ હૂંફવાળા હૃદયમાં ,
ત્યાં પ્રેમધબકારા ઝીલે બન્ને દિલો આનન્દમાં !

દાનુસ રૂપાળા , દ્રાક્ષરસના ભમ કે બાંધુ સમી ,
હું તો રહું જલદહિરીઓની ઉપર ધીમે હીંચતી ;
ક્ષણ એક મહારી પાસ ન્હાનો આગિયો ચળકી રહે .
મમ પાંખસમ્પુટ ઉપર ફેંકે નીલવરણું તેજ તે !

ને કુંભ અમૃતનો ભરી ઉદ્ધિ થકી અંદા કુદે ,
તે વાળ ખંખેરી રૂપેરી સુધા છલકાવી હસે ;
સ્ફટિક તણો ગગને ધરે ધન પાટલો તે પર ઉભે ,
ને અધર ફરકાવી લવે કંઈ મંત્ર મીઠા તે સમે !

પુરજો નવો મુખ પર ધરી ડગલાં ભરે ત્રણ ચાર , ને
મૂંઝાઈ ફેંકે દૂર તે ત્યાં સ્વેદગિન્દુડાં ખરે ;
તિલ ગાલ પરનો, ધનુષ જ ને શ્યામ કાજળ નયનનું ,
હીરાજડિત મોંઘાટા અરીસામાં જીવે ફરી ડોકિયું !

કુમુદી ન્હાની યેનડી મુજ બંહાલ ચંદા પર ધરે,
ચંદા કુંળા કર સ્પર્શ મૃદુથી ફેરવે મુખડા પરે ;
ભૂગિની મ્હારી લાકડી તે જાગતી આખી નિશા ,
મુજ પાસ જલશૈયા પરે નિદ્રા કરે દિનમાં સદા !

સખી સાથે સ્નાન કરીને ચાલી ચંદા દૂર ત્યાં ,
ખરફ ગોળા પર મુકી પગ સ્મિત કરી કંપી જરા ;
તે દષ્ટિ ચૂકાવી પડી , સરકી ગઈ, જલમાં ઢળી ,
ને બાપડી કુસકાં ભરી રડતી રહી પ્રિય કુમુદિની !

તે વેળ બધી મુજ ભૂંગ ને હું તો હતાં મુખરેલમાં ,
કંઈ ગોળીના પડદા ઉઘાડી પ્રેમમાં બેલાં હતાં ;
હૃદયનો વિનિમય થતો'તો, શાન્ત રસ દ્રવતો હતો ,
ને દિવ્ય ચમકારા થતા'તા હૃદય બન્નેમાં, અહો !

છૂટી સમાધિ હું ઉઠી સુણી હિંમકતી કુમુદી આ ,
પંખાળી વાંસો દહોઈ નીલી પર મુવાડી શાન્તિમાં ;
ફરર ફર ફર ફૂંકતો ને મન્દ ગતિથી વહી જતો ,
નિઃસ્વાસ વિરહિણીના સમો ત્યાં અનિલ આવ્યો શીતળો !

ચડી તે પર , સુરખ સાડી ધરી, આવી ઉપા રૂડી ,
અતિ શ્રમ થકી તેના અધર ને ગાલ પર લાલી હતી ;
પવન તો સરકી ગયો તે એકલી રહી ઉડતી ,
તારા ઝીણાની પંક્તિ તેની પાંખમાં શોભી રહી !

મૂજતાં ધીમે રહ્યાં તેનાં સુનેરી પીંછડાં ,
ને શુકની ચોડી હતી રમણીય ટીલી લાલમાં ;
કદ રાક્ષસીનું પણુ રહ્યું તેમાં હૃદય અતિ કોમળું ,
“ તમ દંપતી મુખમાં રહો , ’ તેણે મને ભેટી કહ્યું !

પલમાં અહીં જલમાં પડી , પલમાં ગઈ નલમાં ઉડી ,
કિંતુ સુનેરી રેશમી સાડી અહીં સરકી પડી ;
ધીમે ધીમે તે દિવ્ય બાલા પિગળી ગઈ કુમળી ,
ને પૂર્વમાં પલ એક રહી ગઈ પ્રવેત જ્યેષ્ઠિ અળકતી !

જળળ જળહળ તેજગોળો લાલ ત્યાં લટકી ગયો ,
તેજસ્વી તે રવિને શિરે કંઈ મુકુટ કંચનનો રહ્યો ;
હું તો ઉઠી છોડી દઈ પિયુ-ભ્રમર મ્હારી બાથથી ,
તે પર ફિદા આ સ્ત્રીર વળી હું પ્રેમ રવિ પર ધરૂં અતિ !

ફિક્કા પડેલા તારલા મેંઢાં સમા વિખરી પડ્યા ,
ગોવાલ-રવિના માત્ર દર્શનથી ડરી ન્હાસી ગયા !
દંડ પ્રહર્યો એક તેણે ખડા ધૂમસના ઉપર,
પલ એકમાં પિગળી ગયાં આકળ તણાં શિખરે શિખર !

બહાલમ ગયો રમતો અને ઉડતો બગીચે એકલો ,
વેલી તણી વેણી અને વૃક્ષો મહીં છુપી ગયો ;
કુંજ પેલીમાં કરે છિત્કાર તમરાં ત્યાં કર્યો ,
ને હવે નાબુક છોડના તે ગુલ ઉપર ધૂમી રહ્યો !

અપ્સરાઓ નિત્ય આવી સરકિનારે ખેલતી ,
મુજ ભૂંગને પૂજે પીળી અંદન તણી અર્ચા કરી ;
તેઓ ફરે કુદડી , ઉડે ગુચ્છા સુનેરી વાળના,
રવિકિરણમાં રવિકિરણ જેવા રેશમી તે અળકતા !

મેં સ્નાન સરજલમાં કર્યું , મુજ ગાત્ર લીનાં કંપતાં ,
એ માતીડાં કે બિન્દુડાં જલનાં ભર્યાં મમ કેશમાં ;
રવિ હોળતો મુજ વાળ તેને તો કર્યો મેં બ્રાત છે ,
તેની અને મ્હારી છળી આ જલ બિલોરીમાં પડે !

બળક બળકે તરંગોની લહરી સ્ત્રીતલ માધુરી ,
ને કંઈક બુદ્ધબુદ્ધ જન્મ પામી શમી જતા પાછા વળી ;
રવિકિરણથી નવરંગના તે શીકર જલના ઉડતા ,
છંટાઈ તે મ્હારા ઉપર મમ શરીરને શૃંગારતા !

ઝીણી રૂપેરી માછલી કૂદી ઉડી જલમાં પડે,
રવિબિમ્બ તો ધૂણ રહે ને ચકર પાણીમાં બને ;
રૂડા મુક્તાહારમાં હીરા તણા ચક્રા સમી
નાબુક રૂપાળી હાસ્યવદની એક પલ રહું ડાલતી !

શંખ જ્યમ લપસી પડે કે ચોક મણિના ઉપરે,
ત્યમ હંસજોડી ધવલ કટકા ચંદ્ર જેવી ત્યાં તરે ;
પાંખ જલથી આફળે ને તરંગો રહે છબછબી ,
એ પૃથ્વીનાં પક્ષી નહીં, છે દિવ્ય દેવી કે નકી !

શી ઠોક તેઓની રૂડી ઠોલર તણી માલા સમી ,
ને હિમપર્વતશૃંગ પરના બર્ફથી ઘોળી ઘણી ;
છે લાલ ચંચુ લાલ કે દાડિમ તણી જેવી કળી,
તે પવનવેગે જલ પરે શી ચળકતી ચાલી ગઈ !

હવે તો મધ્યાહ્નકાલે ધોમ ધખિયો વ્યોમમાં ,
સૌ જગત સૂતું શાન્તિમાં ને પુષ્પવેલી ઢળી ગયાં ;
પણે સારસયુગલ ઉતરે કુંજમાં ઉડતું ધીમે,
ને એક સમળી ચીસ પાડી શાન્તિનાં પડને ચીરે .

કંઈકે કુલથી હાસ્ય કરતો, કંઈકે કુલ રંજડતો ,
મમ કર્ણકુલડું હૃદયરાજા મધુર મધુકર આવીઓ ;
પત્ર-થાળી , દાંડલી-કર, બિન્દુજલનાં મોતિડાં ,
તેને વધાવું તે થકી ને અશ્રુ છાંટું નયનનાં !

સંયોગની પલ ટૂંકડી વીતી ગઈ સ્વપ્ના સમી ,
રવિ પશ્ચિમે કુંગર ઉપર ઉભો રહ્યો દોડી જઈ ;
લંબાવી કરકિરણો જગાડ્યાં વૃક્ષ સૌ ધંધેણીને ,
ને ત્યાં ઉડાડ્યાં પક્ષીઓ કુમકુમ સમુ કંઈ છાંટીને.

કોકિલ તણી કીકી સમો રસ દ્રાક્ષનો ઢાળ્યો પણે,
ને ચળકતાં પુલડાં ગુલાબી વેરિયાં નભમંડપે ;
ત્યાં ગાર આછી ચોકમાં લીંપી રૂડી કેસર તણી ,
પણુ લાનુ તો રૂળી ગયો ને શાન્ત સંધ્યા રહી ગઈ !

આ આભને અસમાની પડદે કિરણુ સૌ રેળી ગયાં,
ને એક બાબુ વાહળીમાં નવીનરંગી થઈ રહ્યાં ;
ને પણે તાલળ ગરુડ જેવું કનકનું લટકી રહ્યું,
તે તો હવે રસ થઈ જઈ ઢાળાઈને પિંગળી ગયું !

ત્યાં વૃક્ષના ઘટ ઝુંડમાં કો ધુરજ ઊભો એકલો,
તે સ્થાનમાં ઝીણો, મધુર, ગંભીર વાગે શંખ કો;
તે સૌ પ્રદેશો ઉપર ડાળા ફાડતી રાત્રી ધસી,
અંધારપડદે છાઇ લીધું વિશ્વ ખેંચાળું ક્ષણ મહી !

વાંસવૃન્દો આરડે ને પવન હાંફે ભેરથી,
ને આંખ છે અંગાર જેવી સિંહની ત્યાં ચળકતી;
પણ ત્યાં ઉભું તટ પર દિસે કોઇ દળાયું દુઃખથી,
માનવ હશે ! એના વિના આ સુખી જગતમાં કો દુઃખી ?

દુઃખમાં પડ્યું માનવ અને દુઃખદાહ તે પાછળ જીવે,
નહિ જ્ઞાન તેને ભાવિતું પણ કલ્પી દુઃખ ડરતું રહે;
કંઇ સ્વાર્થ, સત્તા, દંભ, એવા બન્ધ તેને ફરી વળે,
સુખમય અમારી જ્ઞાતિ તેની જહાર તે તો ટળવળે !

૧૦-૧૧-૯૩.

રસેચ્છા*

પૃથ્વી ! સમુદ્ર ! પવન ! પ્રિય ભ્રાતૃભાવ !
જો હોય લેશ હૃદયે મુજ ધર્મ, ને જો -
સન્ધ્યા - પ્રભાત - રવિનાં કિરણો ફાંચી -
રંગેલ લાલ પડદા નભના સુનેરી,

પુષ્પો પરે ટપકતાં સુતુષારબિન્દ ,
ને સ્નિગ્ધ પાંખ ફુલની મકરન્દભીની ,
અન્ધાર ઘેર વિધુહીન નિશાની શાન્તિ ,
વા પ્રવેત દૂધ સમ રેલ ફડા શશીની ,

ઘેલાં વસન્તથી બનેલ મહાન વૃક્ષો ,
વર્ષા કરે હરિત નાળુક જે સુગન્ધો ,

* ઇંગ્રેજ કવિ શેલિના એક કાવ્યના ત્હાના કહ્યા પરથી.

ને બક્ષના હળ ભરેલ તુષારકાલ -
આ સૌ મને દિલ સમાં પ્રિય હોય , ને ને -

કોઈ પશુ ગરીબડું જીવજન્તુ કોઈ ,
વાં પક્ષી કે ચસકતું કદિ નહોય દૂષ્યું ,
હોજીં રહ્યો સ્વજન સૌ ગણી સાથ હું બે ,
બન્ધુ ! તમે હૃદય આ રસથી ભરો તો !

૧૭-૧૨-૬૩.

તુષાર

હું છું ઉભો ગિરિ તણા શિખરે ચડીને,
કદલોદ્ભાલ સમ ગીચ તુષાર નીચે -
મેદાન નીલવરણા ઉપરે ઝુમ્યો છે :
ભાણે જડયું સર રૂડું નભને તળે તે !

મોજાં વહે ચળકતાં ભુખરાં રૂપાળાં,
રેસાં સમા રવિકરો સુરખી ભરે ત્યાં ;
થંડી સમીર લહરી થકી ગોલ ધૂમે ,
ભૂરાં કબૂતર તણા નયમ ગોટ બેડે !

આ મેખલા સમ ભીંચો ગિરિશૃંગ ઘેર્યો ,
ત્યાં વહેકળા ઉપર હસ્તી સમો રહ્યો , બે !
તે ખીણમાં પથરનો કરી કોટ બોલો ,
ને વૃક્ષની ઉપર તીડ સમ પડ્યો , બે !

રૂપા તણા રસ સમો જલધોધવો તે -
આ ગીચ ધૂમસ તણા મુખમાં પડે છે !
ત્યાં પક્ષીઓ કિલકિલે પાણુ ના દિસે કો :
અન્ધારમાં જગત આજ પડ્યું , અહો હો !

ત્યાં દૂર સિન્ધુ ઘુઘવે, નહ ત્યાં મળે છે,
ત્યાં એ તુષારઢગના ઘુરળે ઉભા છે !
ત્યાં રાક્ષસો સમ ઉઠે બહુરૂપધારી —
કાળો તુષાર નભના પડદા સુધીથી !
ત્યાં બફનો અતુલ ખેડ પડ્યો ઢળીને,
નીચે ધસી લઈ જતો બહુ વૃક્ષને તે ;
મહોટો કડાકે કડકાટ થયો દિશ્વામાં,
તે એ ડુબ્યો ગરજતો ધૂમ સિન્ધુનામાં !

૯-૧-૯૪.

મૃત્યુ

મેં બાપડું રમકડું કુમળું ઉછેરું,
આ પ્રેમના હૃદયનો રસ પાઈ પોખરું ;
પારેવડા સમ હતું બહુ લોળિયું એ,
ને ગીતડું પ્રણયનું, મુજ બાલકું તે !
મહારી પ્રિયા હૃદયનું, પુલકું હતું એ,
પ્રીતિ તણું મન હતું, સુખીયું હતું તે ;
પોદયું હતું મુજ કને દિન એક કાલું,
સૌએ રડી કળીકળી કુલ તે ઉપાડયું !
લોકો કહે ‘ મરી ગયું,’ સમજ્યો ન હું તો,
આત્યાં લઈ ‘ કુસુમ,’ પાછળ હું ચ આત્યો ;
જેને કહે જન ‘ સ્મશાન ’ તહીં ગયાં સૌ,
મહારી પ્રિયા પણ હતી જનસાથમાં ત્યાં .
ત્યાં કાષ્ટના ઢગ પરે કુલ તે સુવાડયું !
લોકો કહ્યું ‘ શબ ’ ભલે, ‘ પુલ ’ મેં કહ્યું તું ;
મેં તો કહ્યું, “ અરર ! ભાઈ, જરાક થંભો,
આ લાકડું કઠિન અગ્નિ વતી ન બાળો ! ”

રે સાંભળો ! પણ તહીં ભડકો ઉઠ્યો શું !
 મૂર્ચ્છા તળે દુઃખ ભુલી ધરણી ઢળ્યો હું ;
 તે કૂર સૌ જન ગયાં નિજ ઘેર આત્યાં,
 આ એક જે મુજ હતી રહી પાસ તે ત્યાં .

હું તો ઉઠ્યો, સળગતું મુજ કાળજું તું,
 હું ઢળું, ન તોય નજરે મમ પુષ્પ આવ્યું;
 ત્યાં દૂર વૃદ્ધ અવધૂત હતો ગુફામાં,
 તેણે સુણી રુદન આવી મને કહ્યું આ:-

“ તહાં ગયું કમલ મૃત્યુ તણે ણિછાને,
 “ ત્યાં સૌ જશે, જગત તો ભ્રમછાળડું છે;
 “ આ પ્રેમ શો ! રુદન શું ! દુઃખઢાડ શાને ?
 “ તું કોણ ? તે સમજ, બાપ ! જરા ઉભો રહે !

“ તહાં ચીરે હૃદય વ્યથા રડી રડીને,
 “ તહાં ગયું ન વળશે કદિ પુષ્પ, ભાઈ !
 “ સ્પર્ધા કરી જલધિ વ્યોભ ભણી કુદે છે,
 “ ને સૂર્ય આ લઈ ગ્રહો ફરતો ફરે છે :

“ આવા અનેક ઉદ્ધિ ઉછળ્યા કરે, ને-
 “ બ્રહ્માંડમાં રવિ મળી આણુ શા ઉડે કે ;
 “ અસ્તિત્વ એ સહુ તણું નહિ હોય કો દી ,
 “ કો દી હશે નભ બધું પરિશૂન્ય આ તો !

“ તહોયે હતાં સહુ જ તત્ત્વ રૂપાન્તરે આ ,
 “ કો એ નવું નથી થયું, નવ થાય કાંઈ ;
 “ કો દી વળી પ્રલયનો સહુ ભોગ થાશે ,
 “ ત્યારેય બીજ રૂપમાં સહુ આ સમાશે !

“ ત્યારેય ન્યૂન રતિભાર નહીં થવાનું,
 “ ને કાંઈ એ અધિક હાલ નથી થયેલું ;
 “ દોષ એ ગતિ અનન્તથી વિશ્વ આવું,
 “ ચીંત પડેલ પણ રાહ તણો દિસે ના !

“ તે માર્ગનાં યથિક લ્હાય બધાં દિસે છે,
 “ છે મૃત્યુ , જન્મ , જીવનું , સહુ ભાસ માત્ર ;
 “ તો મૃત્યુથી રુદન , જન્મથી હાસ્ય શાને ?
 “ વૈરાગ્યમગ્ન રહી આયુ ન ગાળ શાને ? ”

તે દિનથી મન વિરાગ ધરી રહ્યો છું ,
 ને તાહરું સ્મરણુ , મૃત્યુ ! ક્યાં કંઈ છું ;
 તું શાન્તિનું ભુવન છે , હુંઃબઅન્ત તું છે ,
 પ્રેમે બળેલ દિલનો મધુકાલ તું છે !

તું હાસ્ય છે રુદન કે હૃદયાગ્નિ રૂપે ,
 ને અશ્રુના ઝરણુમાં સ્થલ જ્ઞાનતું છે ;
 ત્હારાં સુખી ઝરણુમાં સહુ ઘેર ભિંબે ,
 ત્હોયે તને મનુજ કે કદિ એ ન જાણે !

અન્ધાર તું , જગત જે કદિ એ ન જોશે ,
 અંભય વા નયન સૌ , બહુ દિવ્ય તું છે ;
 જ્યાં સૌ રહે , બડબડી કર હાસ્ય ત્યાં તું ,
 ત્હારું અધિપતિપણું સહુકાલ ચાલે !

રે ભાઈ મૃત્યુ ! ગત કાલ બધો જ ત્હારો ,
 ભાવી તણા તિમિરમાં ઉજળો તું હીવો :
 તું , હું , પ્રિયા સુખ , સહોદરશાં રહેશું ,
 તે મિષ્ટ કાલ સુધી સાચવ ખાલ મ્હારું !

૨૦-૧-૬૪.

પુષ્પ

અહો ! મીઠા આત્મા ! રસિક કુમળું મ્હોં તુજ હસે ,
 કુલેલા અંગેથી મનહર રૂડો ગન્ધ પ્રસરે ;
 વસન્તી વાયે છે સમીરલહરી ગેલ કરતી ,
 રમી ત્હારી સાથે મધુર રવથી જાય વહતી !

શિરે તહારે વૃક્ષો નવીન ચળકે કુંપળ ભર્યો ,
સૂતું મધ્યાહ્ને સુખમય રહ્યાં છાય ધરતાં ;
હવે સંધ્યાકાલે કુસુમ સરખી મ્હોરકળીની—
કરે વૃષ્ટિ ધીમી તુજ પર ધરી બહાલ દિલથી !

સુનેરી દીપે છે નલ ઉપર તરે વાદળ રૂડું ,
હુએ નીચે પેલું ક્ષિતિજ પર ત્યાં ગિમ્મ રવિનું ;
તને આલિંગે છે સુકર રવિના ચુમ્મન કરી ,
તરે તે આકાશે ગરક મકરન્દે તુજ થઈ !

ફડો જાંબુરંગી મુરસ રસ સંધ્યા સલુણીનો ,
ધરી પ્રીતિ હૈયે તુજ પર અભિપ્રેક કરતો ;
સુલાખી પાંખો આ , સુમન ! તુજ તેજે ચળકતી ,
દિસે તું સાક્ષાત પ્રણય , રતિ , ને મૂર્તિ સુખની !

અરે બહાલા ! વાશે પવન અધિકો ઉણુ બળતો ,
હશે આ કાલે વા તુજ તરફ એ ફૂર ધસતો ;
તને ચિન્તા ના ના ! સુભગ તુજ હૈયું સુખભયું ,
તને ના સ્પર્શે કો વિષમ દુઃખ આ ફૂર જળનું !

સુખી આ સંસારે સુખમય નહીં કો તુજ સમું ,
અમારે આનન્દે દિલ પર રહે છે દુઃખ છુપ્યું ;
દુઃખી જો આહું તો સુખ બસ થયું એમ ગણશે ,
ખિચાઈ લોળું એ મનુજ સુખ પૂરું ન સમજે !

અમારાં મીઠાં તે રૂઢનમય છે ગીત સઘળાં ,
દુઃખે શિખેલાં એ કવિદિલ શિખાવે દુઃખ બધાં ;
ન નિદ્રામાં એ છે પરમ સુખ વિશ્રાન્તિ અમને ,
પૂરાં સ્વપ્નો આવી જનહૃદયમાં કંટક ભરે !

ન આનન્દે તહારા ખિલકુલ હશે દ્વંસ કદિએ ,
ઉદાસીની છાયા તુજ દિલ પર ના રજ વસે ;
કરે છે પ્રીતિ તું , સરવ તુજ પ્રેમે ખુશ રહે ,
અતિ તૃપ્તિની તું સમજ નહિ પીડા પણ ખરે !

સુખી આત્માતું ને પ્રણય જગ ને મૃત્યુ ભવતું-
હશે ભાંડું સાચું તુજ હૃદયમાં જ્ઞાન વસતું,
ન જે બાણે છે કેા મગજ કપટી મત્યં જનતું,
નહીં તો આવું તું સુખભર રહે કેમ ખીલતું !

ન બાણું તું શું છે ? તુજ સમ હશે શું જગતમાં ?
ન તારા જેવી મેં નિરખી ખુશખોા કેા કુસુમમાં ;
નહીં તું પૃથ્વીતું, સમ મુજ કહે ક્યાં આવતયું ?
વસ્યું તું કેલાસે ? શિવશિર પરેથી સરી પડ્યું ?

ન તું સ્વાથી ને ના કૃપણ તુજ હેયું જન સમું,
ઘડી આશા તેથી હૃદય મમ કુંળું તુજ કયું ;
મહેને દે તું દીક્ષા, મધુપ તુજ બહાલો કર મહેને,
અભેદાનન્દો હું શિખવીશ પછી આ જગતને !

૨૦-૨-૬૪.

મ્હારું કબૂતર

સુખે આલ્યો બતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે !
મળ્યા અદ્વાનન્દો મનુજ દિલને તે ખરી જશે !
રહેશે રાવું ! તે રહન મનુંતું બાન્ધવ ખરું :
ખધું બહાલું ખીન્નું મરણશરણે બાય વહતું .

હંતું મેં પાળ્યું ને કબૂતર રહ્યું તું ધ્રુવવર્તું,
ઉછેયું તું પ્રેમે, કનકમય આ પિંજર પૂર્યું ;
પહેરાવ્યાં મુકતાબડિત રડલાં ગાંઝર પગે,
ફરતું લોળું તું સુરખ પગ નહાના ઠમકતે !

અરેરે ! પૂર્યું કાં ? જડ કનક પ્યારું ન તુજને,
સુવર્ણે દોલાયા કૃપણ શઠ એ તો જન અમે ;
તને નીલી બહાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીરા વિશવસ્થના તુચ્છ સઘળી .

તને 'બન્ધે નાખ્યું' ! દિલ મતલબી કાં મુજ થયું ?
 અરે ! ત્હોયે ત્હાં મુજ પર હતું બહાલ અધિકું !
 અહો ! ત્હાં હેયું પ્રણયરસભીનું પરગબુ ,
 હુઃખી હું હોભી તો મન રીઝવવા નૃત્ય કરતું !

તને કેદી કીધું ! હૃદય ! મમ પ્રેમે ન સળગ્યું !
 હતું સ્વચ્છંદી તું , પરવશ કર્યું મેં અહ પ્રભુ !
 મનુષ્યો સંહારી સુખદ રતિબન્ધો કુદરતી-
 અરે ! લોળાં પ્રાણી ઉપર ચલવે રાજ્ય બુલમી !

મીઠાબોલી ભીરુ કબૂતરી વિયોગે મરી હશે,
 મર્યું આજે તું એ ઝુરી ઝુરી પ્રિયાના જ વિરહે ;
 વિયોગે ભૂલાયે પ્રીતિ , જન વૃથા એમ વદતાં ,
 ભૂલાયે ભૂસાયે પ્રીતિ નહિ જ , એ સ્વાર્થસ્વપનાં !

પૂરું આનન્દી ને પરમ સુખિયું ધ્રુવરૂપ તું ,
 અહો ! “ ઘૂઘૂ ” શબ્દે પ્રણયધ્વનિ ભીંડો ગળવતું ;
 અરે ! પંખી ! મ્હાં પતિત દિલ આ પાવન કરી ,
 સ્વધામે આલ્યું તું , કસુર મમ શું માફ ન કરી ?

પ્રિયે ! બચ્ચાં બહાલાં ! તમ સમ હતું તે મંરી ગયું ,
 જતાં તે પારેવું ગૃહ મમ થયું શૂન્ય સરખું ;
 થયું થાવાનું તે , થઈ ગયું ‘ થયું ના ’ નહિ થશે ;
 ઉન્હાં અશ્રુ ત્હોયે દિલ રુધિર શાં વ્યર્થ વહશે !

અરે ! કેા ખ્યાલામાં શરખત :ભયું તે પડી ગયું ,
 ઢળ્યું પાણીમાં ને ઉદ્ધિવીચિ માંહી મળી રહ્યું ;
 ન પીવાયું , ખોયું , પણ નવ ગયું પૃથ્વી પરથી ,
 રહ્યાં તરવો મીઠાં ઉદ્ધિ કડવામાં ભળી જઈ !

અહો ! આ પારેવું શરખત હતું , અમૃત હતું ,
 ખૂરાં ભાગ્યે મ્હારાં મમ ગૃહ તબયું , એ મરી ગયું ;

મયું, જોવાયું, વા ઢળી ગયું કહો, કે ઉડી ગયું,
લખ્યાં ભૂતે ભૂતો; લય નથી થયું એ કબૂતરું !

૨૨-૩-૯૪.

સમુદ્રથી છંદાતું બાલક*

નિગૂઢાર્થો આવા તુજ નયનને કોણ શિખવે ?
ઉદ્દામી ભાવો આ, શિશુ ! તુજ દિલે કોણ છુપવે ?
વિચારો જાડામાં શિથિલ સહુ છે આ અવયવો,
ભર્યો તારા ભ્રૂમાં ગમગીન અને શાન્ત ભડકો !

વહી જતાં બહાણો ખગ સમ દિસે દૂર દરિયે,
ઝુલતાં પાણીમાં શિખરવત મોજાં ફૂટી રહે ;
વિના હેતુ ના ના જલધિ ધરતી કાર્ય કરતાં,
ન પક્ષી ન્હાનાં આ ભ્રમણ કરતાં વ્યર્થ અથવા.

તને તો ભાસે છે વિષમય ધધાં ભુદ્ર સુખ આ,
વિચારો તહારા છે ગલીર અતિ કોથી ન ડગતા ;
સમાધિ સાધી તે સજડ તુજ આત્મારટનની,
હુઃખો તારાં ધૈર્યે વહન કર આશા દિલ ધરી.

પિંગાળે, ગાળે છે, રસમય કરે છે, જગત જે,
અહો ! એ નેત્રોથી દિલસવજરાતું જલ વહે ;
જનેતા તહારી ના હૃદય તુજ ભોળી સમજતી !
મનુષ્યો શું જાણે ગહન રચના દિવ્ય દિલની ?

થતાં તારામૈત્રી નયન તુજ ગોષ્ઠી મચવતાં,
મીઠા ઝીણા ઘેરા પ્રણયરસના નાદ કરતાં ;
પડી એ મોહિની મુજ પર મને મત્ત કરતી,
અહં ભૂલાયું ને રતિ રહી દિલે આ ટપકતી !

* હ મેજ કવિ મેથ્યુ આર્નેલ્ડના Gipsy Child એ નામના એક કાવ્ય પરથી.

અરે ! ત્હારા જેવી ગમગીની ન ગંભીર નિરખી !
 ખરે ! શાન્તિ મ્હાનિ તુજ જીગરની તીક્ષ્ણ વિજળી ,
 અહો ! મ્હાનિ મીઠી મુરખ જગની વૃદ્ધિ સખળી ,
 હુઃખો સંસારીનાં પરમ સુખનાં સાધન નકી.

ખરા મધ્યાહ્ને જ્યાં મૃગજલ ઢળે દૂર સઘળે ,
 નીચે જામેલું ત્યાં શૂરવીર તણું ચુદ્ધ ગરજે ,
 નિહાળે એકાન્તે ગિરિ પર ચઢી કો મનુજ એ ,
 ખરે ! તે જેવું મ્હોં કુતૂહલભયું , ખાલ ! તુજ છે !

નહીં ભીરુ તેવું-વનપતિ સમાં ગાત્ર તુજ આ ,
 હજારો સેનાને કતલ કરનારાં દગ ખરાં ;
 લલાટે અગ્નિ છે , અધર પર છે તેજ બળતું ,
 મચ્યું યુધ્ધે તેવું મુખ તુજ દિસે રુદ્ર સરખું !

સ્મરી વીત્યાં સુખો મરણસમયે પાન્થ રહતો ,
 બધી આશા ત્યાગી હૃદય પર તે હાથ ધરતો ;
 અરે ! આવું હૈયું તુજ દિલ સમું ના હુઃખભયું ,
 નિરાશાનું ભેડું જગ પર દિસે ના તુજ સમું.

બહુ ભોયું , બાણયું , ખટપટ પ્રપંચો પાણુ કયાં ,
 ગયું આયુ આખું , ધવલ શિર ને ભૂ થઈ ગયાં ;
 વહ્યો મ્હોટો બોલો શિર પર પ્રભાના હુઃખ તણો ,
 હવે કાંઠે આવી નરપતિ રહ્યો કાલ સ્મરતો.

વિચારો, વર્ષો ને હુઃખવતી સુખે છે કરચઢી,
 બહુ ચિન્તા વેઠી, જીવન પર ના પ્રેમ, અરુચિ !
 અરે ! એવું, બાપુ ! તવ મુખ દિસે પાત્ર હુઃખનું !
 ગયા જન્મોનું શું તુજ હુઃખ સ્મરે જે અનુભવ્યું !

તને ખામી લાધી જગત પર કાંઈ કદુ અતિ,
 બધું ધિક્કારીને મન તુજ વળ્યું શું વન ભણી ?
 અરે ! જ્ઞાની ! જ્ઞાની ! જડવત ક્યું તોં હૃદય શું ?
 ખરો જ્ઞાની પ્રેમી, સમજ રજ તો પ્રેમ ધર તું !

અહો પ્રેમી ! જ્ઞાની ! પ્રીતિ વિણ હશે શું દુઃખ તને ?
 દયા, આશા, ગ્લાનિ પ્રણયઝરણાના શીકર છે ;
 તને એ છંટાયા, હૃદય તુજ પ્રેમે નિગળતું ,
 વહે, ધીકે, ફૂદે, રુધિર તુજ પ્રીતિભર ઉન્હું.

ઠગારી આશાનું કપટ સમન્થું છે જરૂર તું ,
 અગાડીથી ભેથું ભવિષ્ય તુજ તેં તહોય જીવ તું !
 અહો ! પૂર્વજ્ઞાની ! દિલ તુજ નિહાળે ધ્રુવ દુઃખો ,
 શક્યો જે ભેઠ કો ભુધ સમ ન વિદ્વાન સરખો.

અમત્કારો કેવા વખત તુજ હૈયે છુપવશે !
 કયા બહેતા દા'ડા રુદનસ્વર ઉત્કૃષ્ટ કરશે !
 કંઈ રત્નગર્ભા , રવિ ગ્રહ કયા તું સમજશે !
 કયાં તારાં કાર્યો જગત વશ આપુંય કરશે !

અરે ! સર્વાંશી આ મરણ તુજને બાથ ભરશે ,
 નિશા કાળી પેલી તુજ પર ભરી ફાળ પડશે ;
 ખરે તે ખેલાં તેં જનજીવિત તાગ્યું પૂરું હશે ,
 હશે ભણ્યું સર્વે , નહિતર ગયું ભૂલી સઘળું !

નિશા અન્ધારીમાં જગત ઘસડી કો લઈ જતું ;
 બધી જ્ઞાનેન્દ્રી ને દુઃખની વચ તેણે પડ ધ્યું ;
 હેબરો નિદ્રાથી જનમગજ લેખી જડ ક્યું ,
 ઝીણા તન્તુ, સ્નાયુ, રુધિર, નસમાં બાંધ કપટ્યું !

મહાત્માતું હૈયું ધણ જરી ડરે ના તિમિરથી ,
 ડરે ના માયાથી સમજી સહુ એ બળ કપટી ;
 કરોડો બાંધને તૃણવત ગણી જે વિહરતું ,
 ચૂકે તે કન્દોમાં નહિ નહિ કદી લક્ષ્ય નિજનું.

કરી જૂઠું પાણી પય બ્યમ પીએ હંસ સઘળા ,
 ભલે તુંએ તેવું ગુણ ગ્રહી રહે આ જગતમાં ;
 ભલે ગૂંઝે યુદ્ધે , જગત પર છે યુદ્ધ સઘળે ,
 વિના લોભે કીર્તિ તુજ બલ ભલે મેળવી ધુમે !

ભલે તેજસ્વી તે રવિ તુજ પરે કિરણુ ધરે,
 ભલે તારૂં આયુ-કટુ ઝરણુ-તેજે જળાહણે;
 કદી અંજલે તો નયન તુજ તે તેજથી ભલે,
 ભલે શાન્તિ પામે હૃદય તુજ આનન્દ ઉભરે.
 અરે ! ત્હોણે છેલ્લે જીવનરવિના અસ્ત સમયે,
 ઝૂંબેલી સંધ્યા સરકી જતી જ્યારે નિરખશે,
 પહેરી લેશે તું શરીર પર તે શાન્ત અભણું,
 અને પાછું ત્યારે ઝહીશ હું ખ તે ઉગ્ર બળતું !

૧૬-૫-૯૪.

જ્યાં તું ત્યાં હું

ચિન્તાકાન્ત મુખે ખરે ટપકતાં અશ્રુ ઉન્હાં મોતી શાં,
 ત્હારાં શાં વિગલિત ગાત્ર વનમાં વૃક્ષે અઢેલી રહ્યાં !
 મીઠું કાંઈ મુખે લવી પ્રિય, અહા ! નિઃસ્વાસ ધીમે મૂક્યો !
 તે સૌ હું નજરે રહું નિરખતો, સૌભાગ્યશાલી બન્યો !

કેવી શાન્ત નિશા ! જરી પવનથી ના ડોલતું પાંદડું !
 કેવું ચન્દ્રપ્રકાશથી ચળકતું આકાશ આ ઉજ્જવળું !
 હા હા ! આ સમયે, પ્રિયે ! હૃદયથી કાં ના લપેટે મને ?
 કાં ત્હારૂં મન શોકથી ઉભરતું શંકાભરેલું ? અરે !

હા ! નિદ્રાવશ તું બની, કમલશાં નેત્રો મિચાઈ ગયાં ;
 નીલા ઘાસ તણી બિછાત પર આ અંગો પડ્યાં શાન્તિમાં ;
 આંસુના પડદા વતી નયન તો મ્હારાં થયાં આંધળાં !
 લૂછ્યાં ના પણુ ઉણુ શ્વાસ દિલને અશ્રુ સૂઝાવી દીધાં !

સૂજે, પ્રાણ ! મુખે રહી નિડર તું ત્હારો ઉભો દાસ આ,
 તે સ્પર્શી તુજ ગાલ લાલ અધરે ચૂમી ન લેશે પ્રિયા !
 શાન્તિમાં તુજ લગ એ નહિ કરે આલિંગી બન્ને ભુજે,
 સૂતી સિંહણ, કોણ કુંદ કરશે તેને જગાડી ? કહે !

જેશે લાગ્ય ગણી ઉલો અધર જે જૂદો રહ્યો ઓપથી ,
જેણે કેા દિન શબ્દ મિષ્ટ ઉચરી શાન્તિ પમાડી નહીં ;
માયાળુ નહિ ત્હોય ક્રૂર દિસતી નિદ્રસ્થ ખ્યારી નહીં ,
એવા દર્શનને વિલોકી બનશે પ્રેમાર્દ્ર હેયુ સુખી !

બહાલી પૂર્ણ સદોષ છે , જખમ આ કારી કર્યો કાળજે,
ત્હોયે તે મમ ગીતની અસરથી નિશ્ચિન્ત સૂતી રહે !
મહાઈ વજ્ર સમું કઠિન દિલ આ ચીરાય ઘાયી નહીં ,
હું તો ના નહિ તો રડું ટળવળું બ્યારે સુખે એ સૂતી !

સંયોગી તુજ ના બન્યો , વિરહમાં જીવું બની ભસ્મ હું ,
ખ્યારી ! શું હું બહાહ , શું જીવિત છે ખ્યાડું મને એવડું ?
એવું શું બનશે , પ્રિયે ! જગતમાં ત્હારા વિના હું જીવું ?
ત્હારી ખાક લગાવી અંગ પર શું આવો બની હું દેરું ?

ત્હારાથી સુજ આ દ્વિધા નહિ બને હૈયુ , પ્રિયે ! મૃત્યુથી ,
મહારી તું નવ લેશ ઓછી બનશે એ કાલરાત્રિ થકી ;
તું જાતાં નહિ હું રહું , જીવિતનો લોભી નથી હું નકી ,
તું સ્વર્ગે કર વાસ , કે સમજજો આ દાસ જિલો તહીં !

ત્હારાં કેામલ ગીતડાં મધુરવાં હું સાંભળી એકલો -
થેલો મસ્ત બનીશ સ્વર્ગભૂમિમાં કેા બાલ ન્હાના સમો ;
કેવી સુન્દર દહેરોંઓ અનિલની , ત્હારા રૂડા બાલની-
સેરો રેશમના સમી , નિજ કરે સ્પર્શી હશે ચાલતી !

કેવી મોહક વાટિકા , વનઘટા , પુષ્પો પરાગે ભર્યાં !
કેવા રંગિન ત્યાં હશે મધુકરો સધ્યા સમે શુન્ભતા !
ત્હારી શાલ સુવર્ણરંગી ચળકે સાડી ઝીણી જીપરે ,
તેમાંથી તુજ દિવ્ય સૌ અવયવો દેખાઇ આછા રહે !

ત્યાંયે નાજુક વૃક્ષની વનઘટા માંહી છૂપેલો રહી ,
ત્હારા સૌ સુખના વિચાર રસીલા કહ્યી બનું-હું સુખી !
હા ! અદર્શ્ય સદા રહી તુજ કને જ્યાં તું ભમે ત્યાં ભસું ,
જેથી હું નવ કલાન્ત એક પલકે ત્હારાથી જૂદો રહું !

તું ચૂંટે મધુપુષ્પ કોમલ કરે તે ના ગ્રહું હું કૂદી ,
વા ના દાળીશ સ્નિગ્ધ તે અધર હું લોભાઈ પીયૂષથી ;
તહારાં અંચલ નેત્રના ઝરણમાં ફૂળ્યો રહું સર્વદા ,
તહારી નાભુક પાદપંક્તિ પરની ધૂલી લગાવું શિરે !

હિંડોલા સમ જૂલતું જલભયું કાસાર ત્યાં સ્વર્ગનું -
પુષ્પોની ખરતી સુગન્ધી રજથી ખેંકી રહેલું બધું ;
સોનેરી ઢગ રેતના ચળકતા લીના બનેલા જલે ,
આવી શાન્ત નિશા શશી સહ હવે તે સૌ પ્રદેશો પર.

શોધી તીર કદમ્બની સુખભરી છાયા ઘડી ત્યાં ઉભે ,
રેલી છે સહુ પાસ રેલ શશીની તે તું તો હસે ;
ધંધા સ્નાન તણી થતાં ચમકી તું ચોપાસ લીરુ ભુવે ;
ના ના ! હું નજરે કદી નહિ પડું : છું વૃક્ષડાળી પરે !

તોડે ગાંઠ ન છૂટતાં કર વતી તું એક ચોળી તણી ,
લબ્બળાશુ મન નીવિખન્ધ છૂટતાં શમીઈ સ્તંભે જરી ;
તહોયે વસ્ત્ર સરે , પડે સરકતું , તે વિશ્વ ભેતું રહે ,
ને એ કૌતુક તો બધું નયનથી પી બાઈ છું હું ખરે !

હા હા ! દેહકળી દિગમ્બર બની ખ્યારી ખીલી નીકળી ;
બિડ્યા કેશ લપેટવા સ્તનતટો ને કેસરી શી કટિ ;
બે બાહુ કમલો તણા રસિકડા છે દંડ ન્હાના સમા ,
સ્કન્ધોને સ્તન કોતરી ખરફના ખડાડેથી બાણે લીધાં !

ધીરી ઉદ્ધત છે ગતિ તુજ , પ્રિયે ! તું મોહમાયા દિસે !
તહારું ભવ્ય કપાલ સ્ફાટિક સમું તેજે ભયું છે ખરે ;
જંઘા છે કદલી , ગુલાબપુલકાં હાથેલિયો હાથની ,
લાંબી ડોક કપોત શી તુજ , પ્રિયે ! ભૂની લતા ચાપ શી !

ચાલે બે ડગલાં નિરંકુશ બની , ખેંચી કિનારે હવે ,
તહારી નાભુક તું છળી નિરખતી , બિભી તટે , વારિએ ;
કેવાં સ્વર્ગતડાગનાં મધુરવાં મોભાં કૂદી આફળે !
તે કેવાં તુજ પાદને રમતમાં ચુમ્બી ઉઠે છે હવે !

મહારી અસ્થિર છે છળી સલિલમાં તે જોઈ કંપી જરા ,
રીસાઈ મનમાં , ડરી ચમકી તું , ધૂળ પડી વારિમાં;
નીચી મંબુલ આકૃતિ જલ તણું ચીરી કલેબું ગઈ ,
કુંડાળું જલમાં પડ્યું બળકું હું તો રહ્યો જોઈ તે !

આવું સ્વર્ગ વળી જહીં પ્રિય વસે તે હું ન છોડું કદી ,
તું સ્વર્ગે કર વાસ કે સમજાવે આ દાસ ભલો તહીં ;
ખ્યારી ! કાં રડ તું ? અરે ! દુઃખલયો સ્વપ્ને વિટાઈ હતી ?
પ્રેમીલા તુજ દાસને દુઃખ દીધું તે શું વિચારી હતી ?

રે ! નિદ્રા ! રજની મહીં સ્તવન હું તહાં કંઈ છું સદા ,
ધ્રુવું હું પ્રિયની સખી સમજાવે તહારી કને માગવા:-
“ બહાલીને સમજાવ પ્રીતિ કરવા : કાંઈ દયા લાવવા :
“ જેથી એ સુખમાં ઉડી હૃદયથી ચાંપી મને લે પ્રિયા ! ”

૨૪-૬-૬૪.

હમારા રાહ

કટાયેલું અને બૂઠું ઘસીને તીક્ષ્ણ તેં કીધું ;
કયું પાછું હતું તેવું , અરે ! દિલબર ! હૃદય મહાઈ !
ગમીના જામ પી હરદમ ધરી , માશૂક ! તને ગરદન ;
ન બંજરથી કયાં દુકડા ! ન જામે ઈશિક પાયો વા !
પછી બસ મસ્ત દિલ કીધું , ઉઘાડી ચશ્મ મેં જોયું ;
સિતમગર તહોય તું મહારો ખરો ઉસ્તાદ છે ખ્યારો !
ગુલો મેં બાગનાં તોડી દીધાં સૌ ધૂળમાં ચોળી ;
ગિછાનું ખારનું કીધું , ઉપર લોટી રહ્યો તે હું !
મુખારક હો તહોને આ તહમારા ઈશિકના રસ્તાં ;
હમારો રાહ ન્યારો છે , તહોને જે ન-ફાવ્યો તે !

તહમારા માર્ગમાં મળનું અને લૈલી રીરી ફેરહાદ-
ચીરાયેલાં કપાયેલાં પડ્યાં છે લોહીથી લીનાં !

ગુલામો કાયદાના છે ! લલા એ કાયદો કેનો ?
ગુલામોને કહું હું શું ? હમારા રાહ ન્યારા છે !
મને થેલો કહી , લોકો ! હબરો નામ આપો છે !
હમો મનસૂરના ચેલા ખુદાથી ખેલ કરનારા !

નહીં જહોજલાલીના , નહીં કીર્તિ , ન ઉદ્દતના -
હમે લોલી છીએ , ના ! ના ! હમારા રાહ ન્યારા છે !

તહમારી ખેવફાઈના , હરામી ને હલાલીના -
ચીરી પડદા હમે ન્યારા ! હમારા રાહ ન્યારા છે !

હમે મગર મસ્તાના ! બિયાબાંમાં રજળનારા !
ખરા મહબૂબ સિંહો ત્યાં ! હમારા રાહ છે ન્યારા !

કુરંગો બ્યાં કૂદે લોળાં , પરિન્દાનાં ઉડે ટોળાં ,
કબૂતર ઘૂઘવે છે બ્યાં હમારા મહેલ ઉલા ત્યાં !

લવે છે ખેત નદીઓ બ્યાં , ગઝલ ફરખત રહ્યાં ગાતાં ,
હમે ત્યાં નાચતા નાગા ! હમારા રાહ છે ન્યારા !

તહમારા કૃષ્ણ ને મોહમદ , તહમારા માધ , કાલિદાસ ,
ખિરાદર એ બધા મહારા ! હમારા રાહ છે ન્યારા !

હતાં મહેતો અને મીરાં ખરાં ઇલ્મી , ખરાં શૂરાં :
હમારા કાફલામાં એ મુસાફર બે હતાં પૂરાં !

પૂજરી એ હમારાં , ને હમો તો પૂજતા તેને ,
હમારાં એ હતાં માશૂક , હમો તેના હતા દિલખર !

તહમારા રાબ્યદારોના ખૂની લપકા નથી ગમતા ;
મતલબની મુરબ્બત ત્યાં , ખુશામદના ખજાના બ્યાં !

હમો તમને નથી અડતા , હમોને છેડશો કે ના !
લગાવી હૂલ હૈયે એ નિચોવી પ્રેમ લીધો છે !

હવાઈ મહેલના વાગી હમે ઐકાન્તદુઃખવાદી !
હમોને શોખ મરવાનો ! હમારો રાહ છે ન્યારો !
ખુમારીમાં જ મસ્તી છે ! તમે ના સ્વાદ ચાખ્યો એ :
હમોને તો જગત ખાઈ થઈ ચૂક્યું ! થઈ ચૂક્યું !

૧૨-૮-૬૪.

કુદરત અને મનુષ્ય

પહોંચે ના કષ્ટે કલકલ ધ્વનિ આ જગતના,
વહે ધીમાં ધીમાં ખળખળ અહીં શાન્ત ઝરણાં ;
વહે ઘોઘો ગાળ મધુર જ્યમ માતંગ ગરજે,
રૂડાં બચ્ચાં ન્હાનાં ચપલ હરિણોનાં ફૂદી રહે !
સૂતો છું આ કુંજે , શરીર મનમાં શાન્તિ પિગળે,
હળારો મીઠા મિશ્રિત સ્વર ભરે છે મગજને ;
વિચારો આનન્દી સુજ દિલ કરે છે દુઃખભયું !
અહો ! મહાઈ હૈયું સુખમય દુઃખોથી ઉભરતું !
અને આ આત્માને કુદરત ગ્રહી લે નિજ કરે,
ઉડાડી દે ભયો, પકડી વળી ચાંપે નિજ દિલે ;
મૂકે તેને પાછો હસી મૃદુલ શેવાલ પર ને
પછી પંપાળે છે ફરી ફરી દંઠ ચુમ્બન સુખે !
અરે ! એ માતા છે ભગિની સુજ કે શાન્તિ સુખ છે,
નવાં કાર્યો પ્રેરી સુજ હૃદયમાં અગ્નિ છુપવે !
નિહાળી વિચારી સુજ દિલ બની કાષ્ટ સળગે ,
અહીં આ જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન , અરે !
નીલી કુંજેમાં છે સુમન મકરન્દે લલકતાં ,
નીચે ભાંચે ભડે કુદડી નવરંગી રમતમાં ;
અને હું ધાઈ છું પ્રતિ પુલ રૂપાળું હસસુખું-
બને છે ભોગી આ અનિલવહરીસ્પર્શસુખનું !

અહો ! પક્ષી-એ તો ફૂદી ફૂદી રમે છે સુજ કને,
વિચારો તેઓના સમજ શકતો હું ન જરી એ ;
અહો ! કિન્તુ તેની અતિ ચપલ સૌ અદ્ય ગતિએ-
મને તો ભાસે છે પુલકિત થતો હર્ષ ચમકે !

પ્રશાખા ગુલ્મોની વ્યજન નિજ વિસ્તીર્ણ કરતી,
ભરી લેવા હૈયું દિનકર તણાં આ કિરણથી ;
નકી હું માનું છું, તરુ કુલ બધાં હર્ષમય છે ,
રૂબેલાં સર્વે છે પ્રણયમધુના મિષ્ટ ઝરણે !

અરે ! આ શ્રદ્ધા બે કુદરત-પ્રભુ-પાથરી રહે ,
અને ચોજાવે છે વિભુપતિ જ આ ધર્મ સહુને ,
નહીં કાં રોજ તો રુધિર દિલનું હું નિરખીને-
અહીં આ જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન, અરે !

નહીં બે રોશે તો રુદન કરશે ખડાડપથરા,
અને ઝીણું ઝીણું રુદન કરશે પક્ષી સઘળાં ;
વનોના આગારો-તરુ સહુ બિચારાં ટપકશે ,
ઝરાનાં હૈયાં તો છણુ છણુ તપીને ઉકળશે !

અને આંસુ દહોતો પવન નહીંનો મિત્ર બનશે ,
નલે ઝૂમેલાં તે ધનદલ તણાં અશ્રુ ખરશે !
કૃતિ આવી મીઠી કુદરત તણેા જે કમ કહે ,
જનોમાં એ ના ના ! જડ સમ નહીં શું જન અરે !

કહું શાને હાવાં ઉદ્ધિ જડ ને આ જડ નહીં ?
ગણું તિયંચોને હૃદયહીણ હું તો ક્યમ કહી ?
ખરે ! હું બાણું છું જગત સહુ ચૈતન્યમય છે,
નહીં તો ક્યાંથી આ પ્રણય , કરુણા ને રતિ ? અરે !

ભલે કાલિદાસે નિજ દિલ કહ્યું વાદળી કને ,
પ્રિયાનો સન્દેશો ધન સહ હીયો તે પણ ભલે ;
નકી માંન્યું છે આ સુજ દિલ અને એ કવિદિલે,
પહોંચ્યાડયું મેઘે કવિરુદન તેની રમણીને !

કવિઃઆ લોળો તો કુદરત તણા બાન્ધવ હતો ;
જનો તે શું બણે ? જન પર રહ્યો સ્વાર્થ લપટ્યો ;
વિના અશ્રુ ભેશે જનહુઃખ જનો જ્યાં સુધી, અરે !
કવિતાના લોકતા સુખમય રસીલા નહિ બને !

નવા રંગો ધારી સુરધનુ અહીં આજ વિરમે,
જનોથી મ્હારે શું ? કુદરત મહીં આ દિલ રમે ;
રૂડી સંધ્યા રેલી સરિત સર ને ખડાડ પર છે,
ધનુ સંકેલાયું, હિમકર તણું શૃંગ ચળકે !

થહો તારા સાથે ધવલ નલગંગા બળભળે,
રૂડાં પીળાં પીછાં શશી પર ધરે વાદળી હવે ;
ધકેલી તેને આ અનિલ લઈ ચાલ્યો રમતમાં,
અને પેલી ચન્દા થરથર રહી ધૂળ જલમાં !

અહા ! કેવા પન્થે કુદરત કરે છે ગતિ ? અને—
અરે ! કેવા પન્થે કુદરત તણાં બાલક ભમે ? !
વિચારી વિચારી મમ દિલ બને ભસ્મ સળગી,
અરેરે ! જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન અહીં !

૨૬-૮-૬૪.

પાન્થ પંચીડું

આ ભે, ઘોર તિમિર શો જીવિતનો બહોળો પડ્યો પન્થ છેઃ
નિર્માયો સહુ કાજ એ ક્યમ પછી પાછો ફરી તું શકે ?
લેવાનો શિર ભાર તે લઈ અને આકાશમાં ઊડવું,
જાણું જ્યાં લઈ જાય વાયુ તુજને વિશ્રાન્તિ લેતાં જવું !
જે તે કાશ્મીરદેશના મધુરવા મીઠા ઝરા આવશે,
બહાલા પાન્થ ! તહીં તરી વિરમજે ; એ દેશ બહાલો મને
ત્યાંના તે અતિ રમ્ય ને ટપકતા મીઠા રસે કુંજમાં—
શુચ્છા દ્રાક્ષ તણા બિલોરી જલમાં છાયા રહે પાડતા !

પુષ્પોની રજથી ભર્યાં અનિલ ત્યાં વૃક્ષો ધુણાવી રહે ,
ત્યાં તું ટોચ પરે ચડી, સ્થિર થઈ , મીઠાં ફેલો આખજે ;
સોનેરી તુજ પીંછાં શ્રમિત તે તાન' કરી લે ભલે,
બવાતું બહુ દૂર ત્હોય તુજને ત્યાં થાક લાગ્યો હશે !

બહુયો તે' નથી માર્ગ ને વિકટ છે ત્યાંનાં વનો ને ગિરિ,
કિંતુ સુંદર સૌ પ્રદેશ નિરખી પ્રેમે વહેવું તહીં ;
ત્યાંની કો સરિતે તરી, ઠરી જરી, કીડા કરન્તાં જરા,
અંગો તમ થયેલ શીતલ થતાં આનન્દ આવે મહા !

સંધ્યાએ વળી હિમપર્વત તણાં શૃંગો ગુલાબી બને !
ખીણેખીણ, ઝરેઝરા, સર સહુ ત્યારે રૂપેરી બને !
ત્યાંનાં તે ગિરિ શાં તરુ ગિરિ નલે તારાથી વાતો કરે,
તે સૌ દિવ્ય ઉનાસમાં ગરક થૈ હર્ષે ભર્યાં ખીલશે !

ત્યારે તો પ્રિય જે હશે તુજ દિલે તે યાદ સૌ આવશે,
ગાજે તો તુજ ચિત્તડું દુઃખભયું ને અશ્રુ બે ખેરજે !
રુમઝુમ કો પડી ઝાપડું વહી જશે ને કૈંક કહેતું જશે,
ત્યારે તું પ્રિય તે ઉઠાસ સુખમાં ડૂબી ભલે મ્હાલજે !

બહાલા, હું શુરુ ને વળી તુજ સખો, તે ભક્ત સંભારજે,
બાહુડા ! સુખ પ્રાણ ! તે વખત તું રોજે અરેરે ભલે !
ઉછેયું તરુ એક મેં વન મહીં ત્યાં તું વળી બેસજે,
બહાલા ! મેં લઘુ એક કોતરી લખ્યું તે કાવ્ય તું વાંચજે !

હા, હું એ ઘસડાઈ એક વખતે બહાલા ! ગયો ત્યાં હતો,
બહાલાનો વિરહી બની હૃદયને ચીરી રડ્યો ત્યાં હતો ;
તે અશ્રુઝરણું જ શોષિત સસુ તે કાવ્યમાં છે ભર્યું,
સ્વેચ્છાએ ભરી ચંચુ લાલ સુખથી પીજે ભલે આંસુડું !

ને જો શુષ્ક રણે જવું તુજ બને ઝોળાંગી સિન્ધુ, અરે !
રેતીના દગ ત્યાં ઉઠે, પવન ત્યાં ફૂંકી ઉઠ્યા આકળે ;
તું મ્હારું, તુજ હું, બની પણ, સખે ! હું લોભિયો ના શકું,
એવા સંકટમાં અરે ! મહા ત્યાં આપી જરી ના શકું !

પાંખો સુંદર ત્યાં અતિ શ્રમવતી ચોળાઇ ચીરાઇને-
કંઠે સોસ પડ્યો હશે જલ વિના બાપુ ! અરેરે તને !
પાંખોને તુજ શક્તિ ત્યાં ગરુડની દેજે પ્રભુને સ્તવી,
ને જાજે જલદી ઉડી, ઘટિત ના રોકાવું ત્યારે ઘડી !

તહારા માર્ગ પરે ઘણા તુજ સમા પાન્યો ગયા ઊડીને,
માર્ગે તે જ જવું, ભલે સુખ તને આવી મળે ના મળે !
નિર્માયું જવું તો જવું હુંઃખ દહી આનન્દ ધૈર્યે વહી,
આ તો ઝિંદગીભાર પુણ્ય સરખો, સૂચે ન સિદ્ધિ કશી !

ખેંચે જ્યાંઝુધી સ્થાન તું અવધિતું, તે અન્ત આવ્યા સુધી-
આકાશે જલદી અગાડી ઉચકી તે ભાર તું ભ ઉડી;
પૂરા સાહસથી બલિષ્ઠ હુંઃખને સન્તોષથી પી જવું,
ને આનન્દ વિશેષ પ્રેમસુખથી તે હુંઃખમાં માનવું !

હું આ વૃદ્ધ રડું ન તે ઘટિત છે, લૂછું હવે અશ્રુને,
જા તું, થા સુખિયું, ન આમ રડવું, છાતીથી ચાંપુ, અયે !
રક્ષે ઈશ્વર પાપથી હૃદય ને દોરે સુમાર્ગે તને,
બહાલા પાન્ય ! સુખી સુખી સુખી થજે ! આશિષ મહારી તને !

૩૧-૧૦-૬૪.

વિરહસ્મરણ

દેશેદેશેા નવીન નિરખી ધૂમતો'તો પ્રિયે ! હું,
ત્યાં તહોયે હા ! વિરહભડકે દાગતો'તો પ્રિયે હું;
નહોતું ત્યારે તુજ છળી શું ને શાન્ત રોઇ થવાનું,
નહોતું કાંઇ વિરહભડકે બૂઝવી નાખવાનું.
ક્યારે એ જો વિસરી હુંઃખ હું લેશ આનન્દ લેતો,
ત્યારે બહાલી દિગુણ હુંઃખમાં ડૂબતો હું ફરી તો;
“ હું આવો શે અનુભવી શકું હર્ષ ખ્યારી રહે ને ? ”
હેયું મહાર્ સળગી ઉઠત કાંઇ એવા વિચારે.

જૂઠાં થાતાં મુખ તુજ હતું ગ્લાનિપૂરે છવાયું,
 સ્વપ્નામાં એ નિરખું છબી તો આંસુડાં ઢાળતો હું;
 હૈયામાં એ ચિતરી કદિ હું હાસ્ય તહાઈ શક્યો ના,
 રોતો હું ને રડતી પ્રિય તું એ જ ચિત્રો હતાં ત્યાં.
 મીઠાં તહારાં નયન દિલના લક્ષ્યમાં એક ધારી-
 ભેતો હું જ્યાં નિમિષ તણને ચન્દ્રતું ધિમ્મળ, ખ્યારી!
 આલેખાતું તુજ મુખ તહીં ધૂળતા ઓઘવાળું,
 ને એ તહાઈ શરીર ફળળું શોકઓઘે છવાયું!
 રોપાતો ત્યાં વિનિમિત થઈ શોક મહારે દિલે હા!
 રોતી તું ને મુખ મુજ બધું ભીંજવી અશ્રુ દેતાં;
 એ આંસુ કે વિરહઉદ્ધિ ઉછળી ઉછળીને—
 અત્યારે એ વિગત દુઃખમાં ડૂબવી દે મને છે.
 અત્યારે 'એ હૃદય ગળતાં અશ્રુની ધાર બહેતાં
 ભીંજ્યા તહારાં કમલ સરખાં નેત્રના લાલ ખૂણા;
 તહોયે ખ્યારી! મધુર સ્મિત છે સ્નિગ્ધ ઓળે છવાયું,
 ને હા! બહાલી! વપુ તુજ દિસે હર્ષના ઘેનવાળું.
 ઓળંગી તું ઉદ્ધિ દુઃખનો ત્યાં નિહાળી રહે છે,
 મહાલે છે તું સુખઅનિલમાં હાસ્ય તેથી કરે છે;
 બહાલી! આવા સરલ હૃદયે પ્રેમ જે ઢાંખવે તું—
 તેના સામે નિરખી શકું હું એ જ સામર્થ્ય યાચું!

૧૪-૨-૬૫.

વિષપાન

અહો ઘોળી પીધું મધુર વિષધ્યાતું, પ્રિય સખા!
 હવે હું ભૂલું છું જગત સઘળું તે લહરીમાં!
 ધીમે ધીમે મૂઝાઈ મુજ મગજને ચુમ્મન કરે,
 અહા! હું ગાતો તે અનુભવી શકું છું સુખ હવે.

તીરે ભેદાયેલા મુજ હૃદયને તો કળ વળી ,
અમી ઢાળાયુ શું ધગીધગી રહેલા ઉર મહી' !
નથી આશા ઇચ્છા , ગત દુઃખ તણું ના સ્મરણ વા ;
અહો ! મેં તો પીધું નહિ વિષ , નકી અમૃત સખા !

બહાલા ! જ્યાં ઘસડાઈ જાય જગ ત્યાં મહારે ખુશીથી જવું ,
તહોયે છે દુઃખ એક આ દિલ મહી' , છોડું તને તે તણું ;
એ ચિન્તા પણ શાન્ત છેલી ઘડીએ થાશે નકી હા સખા !
એ જવાલા પણ અન્તરે રૂખી જશે આનન્દની લહેરમાં.

આશામાં રૂખતું અને ઘડકતું, ફાળો ઘણી સાંધતું ,
તે હૈયું મુજ આમ આજ વિષથી વિશ્રાન્તિ લેવા લખ્યું ;
ના તે કેા દિ હવે ઉઠી સળગી કે ચીરાઈ રોશે , સખા !
ના તે કેા દિ ફલંગ મારી પડશે પ્રીતિ તણી જળમાં.

નકી મહારે જવું, રહન નવ બહાલા ! કર હવે ,
સુખી હું થાતાં તું રહન કર તે તો નવ ઘટે ;
સુખી હું થાતો ત્યાં હૃદય તુજ હર્ષે ઉભરતું ,
અરે ! તો કાં હાવાં મુજ સુખ તને દુઃખી કરતું ?

અહો ! તહારાં આંસુ પિગળી મુજ અન્તઃકરણમાં—

ગયા સંસ્કારોથી સ્મરણમય આત્મા કરી જતાં ;

હશે મહારે માટે રહન કરવું મૃત્યુસમયે—

પ્રભુએ નિમ્યું તો ઉર મુજ ઉખેળું તુજ કને .

જેને , લાઈ ! તહીં રહી મલપતી તે મોહની ફૂરતા ,
તેમાં તે અતિ રમ્ય આકૃતિ રહી જેને કહી મેં “ પ્રિયા ” ;
ધુંઆયાં મુજ તે અરે ! પ્રણયીઓ એ જળ માંહી દિસે ,
લોળાંને નિરખી રૂખ્યાં , રૂખી જતાં ચીરાય હૈયું , સખે !

તે સૌ આમ જ આ જ માર્ગ પર હા ! રોઈ રડી આવશે ,
તેઓનાં દુઃખથી દુઃખી થઈ અરે ! કે પ્રેત મિત્રો રહે ;
તેઓની કબરો તણા પથરમાં અશ્રુજરા ચાલતા ,
તેઓના બળી ભસ્મ જે થઈ ગયા તે અંશ સૌ કંપતા !

ઓહો ! મોહ જ મોહનું જગત આ તેમાં હશે પ્રેમ ક્યાં ?
આંહી' બીજ વવાય છે વિષય ને સૌ સ્થાનમાં મોહનાં ;
કાંટાળાં તરુ તે ઉગી હૃદય કેં લોળાં બિચારાં ચીરે ,
ક્યાંહી' છે રુધિરે લયો ઉઝરહા , ક્યાંહી' ત્રણો ગાઢ છે .

રે ! તહોયે સુજ ભક્તિનું પ્રણયનું મેં બીજ વાબું , સખા !
છે તો ક્ષારભૂમિ પરન્તુ ઉગીને જાણ્યું થશે વૃક્ષ આ ;
આશાએ દિલ આ તણા ઝરણના વારિથી પોખ્યું , છતાં -
તે તો ત્યાં જ બળી ગયું પણ વળી માન્યું જ મેં તે ન કાં ?
મનાયું ના હુંથી તરુ સુજ કદી તે નહિ થશે ,
અરે ! માન્યું નિત્યે લલિત ક્ષણગો કાલ કુટશે ;
અરેરે ! હહાડો એ પણ કદિ મળ્યો ના સુખ તણો ,
અને આશાતન્તુ જીવિત સહ આજે તૂટી ગયો !

તને ને બહાલીને ફલ સહુ ધરં એ પ્રણયનાં ,
હતી આશા એવી પણ ન પ્રભુને કેં હતી હયા ;
તમે બહાલાં ! બહાલાં ! સમજ મમ ઇચ્છા નવ શક્યાં ,
હવે ના રોવું તો સુજ મરણકાલે , પ્રિય સખા !

ઓહો ! મોહ જે મોહનું જગત આ તેમાં વિના સ્વાર્થ શું ?
ક્યાં પ્રેમી દિલમાં હશે સુખ , સખે ! વૈરાગ્ય સાથે વસ્તું ?
' છે વૈરાગ્ય જ પ્રેમ , પ્રીતિ સુખ છે ; પ્રેમી વિરાગી ખરો , -'
જૂઠી એ મમ માન્યતા થઈ , અને હું પ્રાણ ત્યાગું , અહો !

સૂકાયાં ના આંસુ હજી પણ અરેરે ! નયનથી ,
તજઈ ના પ્રીતિ મરણસમયે એ હૃદયથી ;
તહાઈ બહાલાંનું નવ હજી ગયું ચિન્તન , અહો !
ન ખૂઝાયો , બહાલા ! પ્રણયલડકો આ હૃદયનો .

થાકેલું હરણું ય અન્તસમયે એકાન્ત ને શાન્તિમાં
એસીને નિજ પ્રાણ ત્યાગ કરતું નિઃશ્વાસ અશ્રુ વિના ;
હું તો કેંક વિચાર ને હુંખ મહીં આ પ્રાણ ત્યાગું સખા !
ને હું જેમ જ સૌ મનુષ્ય હુંખમાં રોઈ ત્યજે પ્રાણ હા !

સારસી

મીઠા દીર્ઘ ધ્વનિ વતી વન બધું હશે ભરે કોકિલા ,
ઝીણી વાંસળી શા સ્વરે સુખભર્યા ચંડોળ આલાપતાં ;
ભિરકોલી તરુના મહાન વિટપે ઝૂકી રહી ત્યાં ફૂટે ,
ને રંગીન શુકો ઘણાં મધુરવાં આકાશ ભડી રહે !

આવી આનન્દવેળાએ બિચાઈ કોણ આ દુઃખી ?
હશે એ પ્રેમનું માયું હૈયું કોઈ રહ્યું તપી !

ગભીર નાહ કરતી સરિતા વહે છે ,
સિંચી જલે પુલિન શીતલ એ કરે છે ;
ત્યાં દીન સારસી ઉભી જલપૂર નેત્રે ,
સૂની , અરે ! શિર નમાવી રહી રહે એ !

અહોહો ! પાંખ પ્રીતિની તેની તૂટી ગઈ હિંસે ,
આવું આ પક્ષી, તેને એ આવી પીડા ખરી ! અરે !

રેરે ! તેનો પ્રિયતમ તહીં પાદ પાસે પડ્યો છે ,
ખેંટાળી પાંખો શિથિલ બની છે મૃત્યુનો હસ્ત લાગ્યે ;
પારાધીએ હૃદય પર હા ! તીર માર્યો હિંસે છે ,
ખૂંચ્યો છે ત્યાં રુધિર વહતું બંધ હાવાં થયું છે.

જીવવું જીવ લેઈને આંહીં એવી હિંસે રીતિ !
કોઈને દુઃખ દેવાથી તુમિ કેમ હશે થતી ?

મૂકી ગયો ક્યમ શિકાર હશે શિકારી ?
આવી હશે દિલ દયા કંઈ સારસીની ?
બચ્યાં અને પતિપ્રિયા તણી એ ઘડીની
નાસ્ત્રો હશે હૃદય ચીરતી ચીસ સુણી !

ગાળે છે પ્રેમનાં અશ્રુ વજ્ર જેવા ચ દિલને ,
કે વેળા પારધીનેએ પ્રેમનો દંશ લાગતો .

આવું આવું નિરખી દિલમાં કંઈક દેવુંય થાય ,
 કેવો છે રે રહનનય આ ફૂર દેખાય હાય !
 ન્હાનાં અવ્ઘાં યગવળી રહી સાત ચામું ભૂવે છે ,
 ને થંપાજે નિજ જનકના કંઠને ચંદુશી એ.

હજી તો ખેલવા પૂરું શીખ્યાં આ નથી આટલું ,
 રે ! તે શું ચંદુને બહે હોવાં આ લલ પંખીડાં !

હંખ નહું હી જાશે કાલ આ આલેકોનાં ,
 રમતગમત નાંહી હર્ષ દેશે ફરી આ ;
 પણ જૂરી નરજો રે સારસી આપહી તો ,
 જાખન નહિ રજાશે પ્રેમનો કારી લાગ્યો.

પ્રેમીએ પ્રેમી બતાં કો ખીજથી પ્રેમ જોડવો ,
 આવું કાં ન કરે ત્રીએ પ્રેમી જોડે મળે ખરો ?

જોડવી એક જોડીને જ કો ખડિત થાય તો ,
 ખન્નેનાં એકબીજાથી એકાં જેવી બને હંખો.

અજેલી બાજીને તરુ નહ રહે ખીલવી લતા ,
 કંઈ પુખ્તો પ્રેમે લઈ રત્ન ભૂવે છે પ્રહુચનાં ;
 મુખી આચા ઠકાડા નરકી કંઈ જતા રમતનાં ,
 અને એ વેલીને નરહુપકાનાં લઈ જતા .

નરેલી વેલીનું સ્મરણ નવ ભૂલે તરુ ક્ષી ,
 અને પ્રેમી ગાળે દિવસ હંખના કૈ રહી રહી ;
 પરન્તુ ચાપે છે હૃદય પર ખીલુ લઈ લતા ,
 અને પ્રેમે રહે મધુર રત્ન તેના હૃદયનાં .

ધીમે ધીમે આવું તરુ થઈ જઈ વૃદ્ધ નરતું ,
 અને વેલી વીલી રહન કરતી કૈ હંખલયું ;
 છતાં ટેકો ખીજ તરુ પર લઈને ચ ભવતી ,
 અને આખી પુખ્તો ભવિત નિજ તે પૂર્ણ કરતી.

ન કિન્તુ સારસી આ તો આવો માર્ગ ક્ષી ગ્રહે ,
 એકને દિલ અખુ તે ખીજ કોનું નહીં બને .

પ્રેમને કારણે સાથે સંબન્ધ કાંઈએ નથી ,
કારણ પ્રીતિનું પ્રીતિ : પ્રેમીને-લક્ષ્મી તે બધી .

ઝુરી ઝુરી મરવામાં સ્નેહ સંતોષ માને ,
નહિ કદિ રસ શોધે સ્મારસી અન્ય સ્થાને ;
રસ દઈ લઈ લીધો ઇશ્વરે છીનવી તો ,
હૃદયહીણ બિચારાં પ્રેમીને મૃત્યુ આપો .

પ્રેમીનો હોય બેલી કે તો આનું કે થવું ઘટે ,
પામે છે ત્રાસ મ્હારો તો આત્મા આ દુઃખ ભેદને.

ત્યાં કાંઈ આ વન મહીં હીલચાલ થાય ,
પક્ષી બધાં ઉડી ઉડી અહીં શાં તણાય !
સર્પો , હરિણ , સસલાં , સહુ દોડી આવે ,
લાંબો ધ્વનિ ભયભયોં શ્રવણે પડે છે .

ઉલ્કાપાત થયો કાંઈ હશે આ વનની મહીં ,
પ્રતીતિ થાય છે એવી ભેઈ આ ગતિ સૌ તણી .

હા ! અગ્નિ ત્યાં સળગી ઘાસ પ્રબળતો રે,
વૃક્ષો તણાં કુંપળ બાળી ઉડાડતો તે ;
ભૂખ્યો ધસી જીવ અનેક ગળી જતો તે ,
દિશા બધી ધૂમવતી છવરાવી દે છે !

બહાલો છે જીવ પોતાનો બહાલાંથી ય વધુ ! અરે !
નહાસે છે સિંહ પેલો ત્યાં સૂતી સિંહણ છોડીને .

પણ અડગ સમાધિ સ્મારસીની ન છૂટે ,
મરણશરણુ બવું હૃષ્ટ તેને દિસે છે ;
ભડભડ ભડ થાતી અગ્નિની આળ આવી,
બળી મરી પ્રિય સાથે સ્મારસી પ્રેમઘેલી.

દહીંના દહીંની પીડા વિધિને ય દિસે ખરી ,
અરે ! તો દહીં કાં દે છે ? ને દે ઔષધ કાં પછી ?

પ્રિયતમાની ઇંધાળી

હતું મીઠું જેવું ચિરન્ન પણ તેવું બની રહ્યું ,
અરે ! તુંને કહેતાં ' કુન્દુન ' દિવ મહારૂં બળી રહ્યું !
ગઈ કહો ક્યાં પેલી સુરત ? રૂપ ને કોમલપણું ?
ગયું કહો ક્યાં એવું અમીભર હતું તેહ સુખડું ?

હસન્તી ત્હારી તે કિછળી કિછળી પાંખડી બધી ,
હવે તો એથી એ સૂઝી સૂઝી જ સંકુચિત બની !
અને મીઠો એવો મધુભર હતો મોહ મધળે ,
હવે મરે જડીવું રત્ન રહિત ભાગી રહ્યું જલે !

હવે પેલો વાયુ તુજ સહ કપેટાઈ ઉડતો -
પનામે ભીજાઈ સદૃશ દિન રહેતો મહકતો -
નહીં સ્પર્શે તુંને ! નહિ જ નિરખે સુન્ધ નયને !
નિકાળી ફરેથી નણી જ વળશે અન્ય જ સ્થળે !

હવે સંધ્યાલાલુ ઠંથી ગઈ ત્હારા અધરને -
અમી પીતાં દેતો દ્વિગુણી ત્રિગુણી લાલી સુખને ,
જરાએ ના ભેગે પ્રણયી નજરે તે તુજ પરે !
નહીં ભાવે ધારી રમત તુજથી આચરી શકે !

હવે પેલો ભોગી મધુપ તુજ ગન્ધે હુળી હુળી -
ધરન્તો મૂઠ્ઠાં જે તુજ ઉરપદે દેહડી ધરી -
તને પાસેથી એ નિરખી નહિ જાણી ચ શકશે !
હવે આળ્યો એવો શિથિલ બની શું જી ઉડી જશે !

દશાને દેવો આ કમ જ મધળો આમ ઉલટયો ?
અરે ! તે દિનેને પદ્મી જ ગયો રંગ મધળો ?
ગઈત વહાલી ને ફેરી ધરીને આજ ભટકું !
વિદાઈ એ ધાણી તુજ સમી ચ ! આરા ! શું કરવું ?

ગઈ તે બહાલી ને વરસ દશ ગાળ્યાં તુજ પરે !
વિલાયુ' તું હાવાં ! રહું શું ! અવલમ્બુ' શું ઉપરે ?
વિલાયુ' તું તોયે નહિ જ તળું તુંને મન થકી ,
વિલાયુ' એવું એ હજી મુજ પ્રિયાનું મટયું નથી .

તજે વાયુ, લાનુ, મધુપ, સહુ તુંને તણી શકે ,
ગયાં પેલાં બહાલાં સ્વરૂપ સદગન્ધી સગલ તે ;
મને તો તું હૂતું પ્રિયથી મળ્યું તે તેવું જ હજી !
સરે અશ્રુ ત્યારે હૃદય શું ધરું ને ધરી રહું !

હવે હું પૂજું છું , મૃતકુલ ! તને એ પ્રણયથી ,
હવે તું મહારે છું , વધુ પ્રિય થયું આ મરણથી !
જશે છેલ્લા શ્વાસો, મુજ પ્રિયતમામાં મળીશ હું ,
ત્યહાં સુધી આંખ્યું હૃદયશું તને ધારીશ જ હું .

૨૫-૬-૬૫.

દગો

કફન વિણ લાશ વેરાને, દીવાનાની પડી, દિલબર !
ખફા તેની ઉપર થાતાં, અરે ! તુજ હાથ શું આવ્યું ?
દુવાગીર આ તમારાથી લઈ જહાઠની તલવાર—
ખૂની તુજ હાથ કરવાથી, અરેરે હાથ શું આવ્યું ?
ઠંઠ દિલદારને ધડકો, કબ્રના હાથમાં દેતાં—
અરે ! એ પેશકદમીથી કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
કદમ તુજ બેસવા ગભરૂ પડ્યો'તો પેરમાં તહારા—
જફામાં ફેંકતાં તેને, અરે ! તુજ હાથ શું આવ્યું ?
હતી જ્યાં વસ્ત્રની ખ્વાહિશ, મળ્યું ત્યાં ઝહેરનું ખ્યાલું !
મગર તે જામને ભરતાં કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?

મુકદ્દરમાં હતું તેણું બન્યું તુજ હાથથી, માલિક !
 પરંતુ એ દગો જેતાં કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 હતો બસ મોતનો પ્યાલો ! ખુશીથી જાત પી ફિદવી,
 રહેતાં ચૂપ તો એણું કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 “ જામે શરાબ માશૂકને ભરી દે જો ભલા સાકી ” —
 હસીને બોલતાં એણું કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 ભરી જેતાં રહ્યો સાકી, ત્યારે તું થઈ ગયો—
 તેને લાત તે જેતાં કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 ખુદા પાસે હુવા ત્હારી રડીને માગતું તું દિલ ,
 ખંજર ભોંકતાં તેને કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 “ કુલોની ગેંદ છે, માશૂક ! ” છુરી છુપાવી બોલી—
 અહો ! ખિલાફ એ કહેતાં અરે ! તુજ હાથ શું આવ્યું ?
 જીગર અશરાફ આ મહારે ખતા તુજ માફ કીધી છે ;
 હવે તોળા સદા કરજે, ખુદા માફી તને બખ્શો.
 રહે આબાદ તું દિલબર ! અને ખંજર અને પ્યાલું !
 અરે ! પણ ઈશ્ક કરવાથી હમારે હાથ શું આવ્યું ?

૩૦-૬-૯૫.

તું મ્હારી હતી

બહેતર બોલવું, ખ્યારી ! “ નથી ને ના હતી ચારી ” ;
 પરંતુ ના કહેજે તું , “ હતી ન હતી થઈ ત્હારી ” !
 નહીં આ ઈશ્કદરિયાનાં ચડ્યાં મોજાં ઉતરવાનાં ,
 નથી તું ચાર આજે તો, હતી દિન કોઈ ના ચારી !
 કયું કુરબાન આ દિલ મેં “ હતી હું ચાહતી તેને, ”
 કહેતાં બોલ તું એવા નહીં શરમિંદ શું થાશે ?

નઝરથી દૂર હું થાતાં, અગર દોલત ઉડી જતાં ,
 જખાંથી ખોલશે શું તું , “ હતી હું ચાહતી તેને ” ?
 કબજ આ રૂ થશે ત્યારે જમીનમાં ગારશે મુઠું—
 કુલો ફેંકી ઉપર તે શું કહેશે “ ચાહતી તેને ” ?
 કબર નીચે—ખુદા ઉપર નથી કેં દૂર—ઓ દિલબર !
 છતાં “ દિન એક તેની હું હતી ” એવું કહેશે શું ?
 કહેવાનું કહી ચૂકી ! હવે ફરિયાદ શી ગાવી ?
 ભલે તો ખેર કિસ્મતમાં ફેંકીરી ખાક છે લાગી !
 હવા તુજ વસ્ત્રની પલટી, ચમન મ્હારો ગયો ફીટી ;
 હવે આ હાડપિંજરને રહી અંબમની ખરકત !
 અરે ! એ મસ્ત ચારીમાં ખુદાઈ શી હતી ખરકત !
 હવે તો બેહયાઈને રહી બેઝારીમાં ખરકત !
 ‘રહેવું મોજમાં માશૂક — તને આમીન એ ખરકત !
 હમારી પાયમાલીમાં હમોને છે મળી ખરકત !
 અમીરી બો અને ધણેત રહે હરગિઝ તુજ કાયમ !
 ફેંકીરોની ફેંકીરીમાં ફેંકીરોને ખરી ખરકત !
 મગર અફસોસ—ઓ માશૂક ! હવું દિલ આ ઝમે કરવું —
 નિવાઝી કોઈને તેને હવું ખેતરમાં ફેવું !
 પરન્તુ છેવટે , લોખી ! હવું કહેવું રડીને કે—
 “ અરે ! તું છે હબ્બ મ્હારો અને હું છું સદા ત્હારી. ”

૧૬-૮-૬૫.

ગ્રામ્ય માતા

ઉમે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમાં ,
 ભૂડું છે નલ સ્વચ્છ, દિસતી એકે નથી વાદળી ;
 થંડો હિમલયો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો ,
 જે ઉત્સાહ ભરી દિસે શુક્ર ઉડી ગાતાં મીઠાં ગીતકાં !

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના ,
રમત કૃષિવલ્લોનાં ખાલ ન્હાનાં કરે છે ;
કમલવત ગણીને ખાલના ગાલ રાતા ,
રવિ નિજ કર તેની ઉપરે ફેરવે છે !

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે શગડી કરી ,
અહો ! કેવું મુખી જોડું કર્તાએ નિરમ્બુ દિસે !

ત્યાં ધૂલ દૂર નજરે ઉડતી પડે છે ,
ને અશ્રવ ઊપર ચડી નર કોઈ આવે ;

ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઉભાં રહીને ,
તે અશ્વને કુતૂહલે સહુ ખાલ જોતાં !

ધીમે ઉઠી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી ,

વૃદ્ધ માતા નયન નખળાં ફેરવીને જુવે છે ;

ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજી શાન્ત બેસી રહીને
જોતાં ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે !

ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યાં ;

કૃષિક એ ઉઠી ત્યારે “ આવો , બાપુ ! ” કહી ઉભો .

“ લાગી છે સુજને તૃષા, જલ જરી દે તું મને ” બોલીને

અશ્વેથી ઉતરી યુવાન ઉભીને ચારે દિશાઓ જુવે ;

“ મીઠો છે રસ લાઇ ! શેલડી તણો ” એવું કયાથી કહી,

માતા ચાલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે ઉભી શેલડી !

“ ખ્યાલું ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા ,

છુરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી ;

ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા

ને કે વિચાર કરતો નર તે ગયો પી.

“ બીજું ખ્યાલું ભરી દેને , હજી છે સુજને તૃષા ” ,

કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું .

કાપી કાપી ફરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની ,

એકે બિન્દુ પણ રસ તણું કેમ હાવાં પડે ના ? !

“ શું કોખ્યો છે પ્રભુ મુજ પરે ? ” આંખમાં આંસુ લાવી,
જોલી માતા વળી ફરી છરી લોંકતી શેલડીમાં .

“ રસહીન ધરા થૈ છે , દયાહીન થયો નૃપ ;
“ નહીં તો ના બને આવું , ” જોલી માતા ફરી રડી .

એવું યુવાન સુભૃતાં ચમકી ગયો ને
માતા તણે પગ પડી ઉઠીને કહે છે : -

“ એ હું જ છું નૃપ , મને કર માફ બાઈ !

“ એ હું જ છું નૃપ , મને કર માફ ઈશ !

“ પીતો'તો રસ મિષ્ટ હું પ્રભુ ! અરે ત્યારે જ ધારું હર્ત -

“ આ લોકો સહુ દ્રવ્યવાન નકી છે એવી ધરા છે અહીં ;

“ છે ત્હોથે મુજ ભાગ કૈં નહિ સમો તે હું વધારું હવે ,

“ શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ?

“ રસે હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ ,

“ પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે ;

“ સુખી રહે બાઈ ! સુખી રહો સૌ ,

“ ત્હમારી તો આશિષ માત્ર માથું ! ”

ખ્યાલું ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા ,

છરી વતી જરી જ કાતળી એક કાપી ;

ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા ,

ખડાજો વહે રસ, અહો ! છલકાવી ખ્યાલું !

૧૪-૧૦-૬૫ .

વિલ્વમંગલ

હુખી જીવે ધનપડ મહીં તારલા બ્યોમઅ'કે ,
નિદ્રા મીઠી ગિરિ, નદી અને વિશ્વ આખું ચ લે છે ;
ને રૂપેરી શ્રમિત દિસતી વીજળી એક સ્થાને ,
સૂતી સૂતી હસતી મધુરું સ્વપ્ન માંહીં દિસે છે !

આવી રાતે ધ્વનિ કરી મહા સ્થામ બહેતી યસુના ,
તેના ખોળા જલ ઉપરની લેખડે કાણુ છે આ ?
કૂદી નીચે જલ સમીપ તે માનવી આવી ઉભું ,
ને શોધે છે કંઈ પણ કશું હાથ તેને ન આવ્યું .

એવામાં ત્યાં શબ જલ પરે કોઈ આવે તાણાતું ,
હોડી તેને સમજી જલદી જોરથી ઝાલી લીધું ;
ને આ આલ્યો પુરુષ તરતો ઉપરે તેની બેસી ,
હુષે બોલ્યો, “ પ્રિય ! નકી થશે આજ તો આશ પૂરી. ”

ત્યાં તો અબ્રે ધવલ ભડકા વીજળીએ કર્યા શા !
તેથી સર્વે તરુ, નદી અને ખડાડ તેજે છવાયાં ;
ગાજી ઉઠ્યું ચમકી વન આ મેઘની ગર્જનાથી ,
નિદ્રામાંથી મયૂર ટહુક્યા હર્ષથી જાગી ઉઠી !

છો ઉઠીને મયૂર ટહુકે, ખડાડ ગાજે ભલેને !
તેમાંથી તે મગજ નરતું કોઈથી એ ન જાગે !
દૃષ્ટિ તેની શબ પર હતી તહોય જોઈ શકે ના !
છોને આખું જગત સળગી વીજળીથી બળે આ !

તેની પત્ની હૃદયવિભૂતિ સ્નેહની જે સરિતા ,
તેની પાસે જાગર ઘસડી જાય છે લેઈ હાવાં ;
આલેખાયું હૃદયપટમાં ચિત્ર બહાલી તાણું છે ,
અંગોમાંથી જીવન સઘળું ત્યાં જ આવી રહ્યું છે.

દોરાતો આ પ્રિયજન કને આમ આશા ધરીને ,
ખોંચી લેલો શબ ઉપરથી ભિતરીને કિનારે ;
પાસે મૂકી મૃત શરીરને મસ્ત પ્રેમી વહે છે :-
“ દીવા મહારી પ્રિય સખી તણા ઓરડાના દિસે તે. ”

અન્ધારામાં ત્વરિત પગલે ડાલતો ચાલતો આ,
આવી ખોંચી પ્રિયગૃહ કને જોઈ ભીંચે ઉલો ત્યાં ;
ગોખેથી ત્યાં લટકી ઝુલતું કંઈ દોરી સમું છે,
ઝાલી તેને ઉપર ચડીને ગોખ માંહી ઉલો તે.

દીડી ! તેને હૃદય ધડકે જેમ ચીરાઈ જાતું ,
દીડી તેને અવયવ બધા પિંગળી બચ છે શું ;
દિસે તેને ચક્ર ફરતો ઠંપતો ઝોરડો એ ,
કામી પ્રેમી અનિમિષ રહી ખ્યારીને નીરખે છે !

જોઈ લેજે ફરી ફરી સુખે પ્રેમનું સ્થાન પ્રેમે ,
આવી મીઠી સુખની વખતે કોઈ વેળા ન આવે ;
આવી પ્રીતિ તુજ ન વખતે હોય કાલે પ્રભાતે ,
આ આશાનું મધુર સુખ તો આજ ઉડી જ જશે.

જોઈ લેજે ફરી ફરી ભલે દુસ્થી જોઈ લેજે ,
ઘરે તેવું સુખ અનુભવી આજની રાત લેજે ;
તહારે માટે દિવસ ઉગતાં કાંઈ જૂઠું જ ભાગ્ય ,
તહારો નિર્ઘૌં કરુણ પ્રભુએ કાંઈ જૂઠો જ માર્ગ !

જેને તહારી યુવતી રમણી શાન્ત નિદ્રસ્થ આ છે ,
ને વેલી શું શરીર સુખમાં શાન્ત શૈયા પરે છે ;
નિદ્રા મીઠી કર સુખભર્યા ફેરવે છે કપાલે ,
શું મૃત્યુથી કબજ થઈને અંગ સર્વે ઢળ્યાં છે !

નિદ્રાનું આ સુખ ત્યજ દઈ ઉઠીને સુંદરી તું ,
ચાંપી લેને હૃદય હૃદયે મિત્રનું સુંદરી તું ;
એ હૈયાનો રસ તુજ પરે ખૂબ વર્ષા રહ્યો છે ,
રાત્રિના બે પ્રહર સુખમાં પૂર્ણ માણી હવે લે !

આ રાત્રિમાં તુજ પ્રિય કને મીઠકાં ગીત ગાવાં ,
તહારી તેની જરૂર કરવી આજ તો તૃપ્ત આશા ;
તહારે કાંઈ મધુર સુખમાં આજ છે જૂલવાનું ,
કાલે તો કે નવીન રમના સિન્ધુમાં ડૂબવાનું.

પેલો કામી પુરુષ હજી ત્યાં ગોખ માંહી ઉભો છે ,
તેનાં કામી પ્રણયી નયનો પ્રેમીને નિરખે છે ;
ત્યાં દીવામાં ચડચડી મધુ એક લોળું પતંગ ,
જેવા લાગ્યો સ્થિર નયનને ફેરવી ત્યાં સુવાન !

બોલી ઉઠ્યો, “અહહહહ પ્રભુ ! સ્નેહની આ દશા શી ? !

“ ઓહો કર્તા ! તુજ કરણીમાં આવી તે કૂરતા શી ? !

“ પ્રેમી ભોક્તા પ્રણયી હૃદયે ભોજન્યની પાસ આવે ,

“ તે ભોક્તાનું જિગર કુમળું ભોજન્ય તે કેમ બાળે ? !

“ કાંઈ મીઠું સુખ નદ્રી હશે પ્રેમીને બાળવામાં ,

“ ને કે તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને ઢાઝવામાં ;

“ બાળી દે તો - પ્રિય અભિ-મહને ! ” એટલું બોલી દોડી,

સૂતેલીના હૃદય અહ તે ધ્રુજતી છાતી ચાંપી !

બાળી બોલી ચમકી લલના , “ જીવના જીવ મહારા !

“ શું અત્યારે તુજ સખી કને આમ આવ્યો જી વહાલા ! ”

ને બન્ને એ હૃદય ધડકયાં સાથ સાથે દગાઈ ,

ભાને ભૂંડી પ્રણયી સુખિયાં શાન્ત પામ્યાં સમાધિ .

આ બન્નેની દૃઢ લાગુ મઢીં છટશે અન્ધિ હાય !

કેવો મીઠો અમય મુગનો તંહાય કેવો દલિટ !

જૂનાં થાતાં મધુર સુખડાં ચિત્ત ગ્રોધે નવાંને ,

ને આશામાં વખત અધળો આમ પ્રેમી શુભાવે !

સ્થાયી ક્યાંએ સુખ નવ મળે સ્થાયી આશા ન ક્યાંએ ,

રે ! અધ્યાની સુરખીવત સૌ સ્નેહના રંગ ભાસે ;

ને આશામાં મધુર સુખ તે તૃપ્તિમાં કેમ છે ના ?

રે ! તહોયે સૌ હૃદય ધરતાં તૃપ્તિની કેમ આશા ?

જે છે તે છે સુખ દુઃખ અને તૃપ્તિ આશા અહીં તો ,

જે પામે તે અનુભવી સુખે સ્નેહી લેલે તમે તો ;

સંયોગી એ સુભગ દિલડાં ! તૃપ્તિનું આજ દહાણું ,

ઉઠો ઉઠો અતિ સુખ મઢીં ભાન ના ભૂલવાનું .

ધીમે અધીં રવિકર વતી પોયણી જેમ ખીલે ,

બન્ને તેવી મૃગનયનીની આંખડી ઉઘડે છે ;

એ આંખો તો પીયૂષ પિયુનાં અંગને લેખી દેતી ,

એ આંખોમાં વશીકરણથી પ્રેમમૂર્છા વહેતી !

ને ઘેરાતાં નયન પિયુનાં ઊઘડયાં દીર્ઘ સ્નિગ્ધ —
અર્પી દેતાં હૃદય પ્રિયના પાદમાં જેમ હોય ;
પી લેઈને શરીર પ્રિયનું નેત્રથી નેત્ર ચોટયાં ,
મીઠા લાવે રતિમય તહીં પૂર્ણ સત્કાર પામ્યાં.

એ દૃષ્ટિના અમીઝરણમાં ગાન દેવી ગવાતું ,
ખન્ને આત્મા રસમય થતાં ઐક્યનું પાન થાતું ;
એ દૃષ્ટિમાં લય થઈ ગઈ વિશ્વની સૌ ઉપાધિ ,
વેળા બહેતી સતત ગતિએ તેમ ત્યાં સ્તંભી બેલી .

ના ના રે રે ! વખતનહ તો બય આલ્યો સપાટે ,
તે રોકાતો પલ પણ નહીં પ્રેમીનાં કાર્ય માટે ;
બિચારાંની સફળ ઘડીઓ લેશ ના દીર્ઘ થાતી ,
ઓહો ! એ તો જલદી જલદી આવી કે બીડી બતી.

બ્યારે ખન્ને રસમય દિલો સાથ સાથે ફળાયાં ,
ત્યારે તેના ગૃહ ઉપર કે વાહળાં દોડતાં તાં ;
ને હાવાં તો ઘનઢલ સહુ વિખરાઈ ગયાં છે ,
તારા સાથે શશી ચળકતો પશ્ચિમે ઊતરે છે .

ઓહો ! મીઠું જરૂર ફિસતું તૃપ્તિનું આજ લ્હાણું ,
કેવું થેલું ફૂદી ફૂદી ઉડી ગીત ગાતું ચકોરું !
કેવાં નાચી પ્રતિ વીચિ ઉરે ચન્દ્રનું બિચ્ચ ધારે !
ને વાયુના અધર ફરકે પુષ્પના ઓઠ સાથે .

હિમે ઢાંક્યા ગિરિવર તણા શૃંગ શૃંગે શશી છે ,
ને ગુલ્મોના પ્રતિ પુલકરે ભુંગ બાઝી રહ્યા છે ;
આજે ક્યાંએ વિરહદુઃખનાં મ્લાનિ અશ્રુ છે ના ,
ક્યાંએ છે ના જગત પરની સર્વવ્યાપી કટુતા .

પૂર્વે લાલી ચળકતી દિસે આભમાં કેસુડાં શી ,
જે જોઈને કલરવ કરી ઊડતાં કેકે પક્ષી ;
પિયુ સાથે શયન કરતી સાંભળી સુન્દરી તે
બોલી , “ મહારા પ્રિયતમ ! ગઈ રાત્રિ ચાલી અરેરે ! ”

“આહા !” અન્તે જનહૃદયને ઘોલવાનું “અરેરે !”
કંપી રહેતાં જીગર સુખમાં ઉપજી નિઃશ્વાસ આવે ;
આંસુકાં જ્યાં નયન પરથી હર્ષનાં ના સૂઝાયાં ,
ત્યાં તો નેત્રો દુઃખમય બને આંસુની ધારવાળાં !

ચોંટી મ્હાનિ પિયુ હૃદયને સાંભળી તે “અરેરે ;”
ને અંગોમાં દુઃખમય અરે મ્હાનિની સુસ્તી આવે ;
ફેંકી દૃષ્ટિ અતિ દુઃખભરી ખ્યારીનાં નેત્ર સામે ,
જે દૃષ્ટિમાં દુઃખમય અમી ંહાલનું વર્ષી રહે છે .

બન્ને ઉઠી શિથિલ પગલે ગોખમાં ગાવી ભલાં ,
ભારે હૈયે કુદરત તાળું શાન્ત સૌન્દર્ય જોતાં ;
ઉગે છે ત્યાં જળહળ થતો પૂર્વમાં લાલ ગોળો ,
નાચી રહે છે કિરણ સલિલે રેડતાં રંગ રાતો !

“કેવું, બહાલા ! ખૂબચુરત છે વિશ્વનું રૂપ ભવ્ય !
“નાચે કેવો સુખમય તહીં ઢલ સાથે મયૂર !
“અશ્રુ ઝીલે પ્રિયતમ કને હેતથી તે મયૂરી ,
“ને તે દે છે મયૂર પ્રણયી પ્રેમની ચીસ પાંડી .

“ચુસ્તી અશ્રુ તુજ પ્રિય સખે ! ગાલથી લૂછી નાથું ,
“બાવું ના ના મુજ સહ રહે , એટલું નાથ ! ચાચું” ;
ખોલી એ ત્યાં નજર યસુનાતીર પાસે પડે છે ,
ને ત્યાં પેલું શબ નિરખતાં નાથને એ પૂછે છે .

“જોને, બહાલા ! મૃત શરીર કેા કેમ ત્યાં છે પડેલું ? !
“રે રે ! શું ના જગત પર છે કોઈએ મિત્ર તેનું ?
“રોવા તેને જગ પર નથી કોઈ ના દાહ દેવા ?
“બહાલા ! તેનું સુખમય હશે મૃત્યુ કેવું થયું ? હા !”

જોઈ તેને પ્રણયી વહતો શાન્ત ગંભીર વાણી :-

“હું આવ્યો છું ઉતરી ચમુના રાત્રિએ હોડી માની ;
‘બહાલી ! તે એ શબ જરૂર છે , મિત્ર તેનો બનું હું’ ,
‘આલો તેને નહીતટ જઈ અગ્નિનો દાહ દેશું .”

આભારે કે પ્રભુચંદ્રભારે શીષ નીચું નમાવે,
ને ખ્યારાના હૃદય સહ એ સુન્દરી ગાલ ચાંપે;
ત્યાં તો “ બહાલા ! સરખ લટકે ગોખની બારીએ છે, ”
બોલી એણું ફૂદી પડી નીચે સુન્દરી ગાભરી એ.

બેઈ તેને પ્રિયતમ કહે ઉરથી ઉર ચાંપી :
“ આબો હું તો ઉપર ચડી એ સાપને દોરી માની : ”
સુણી આવું ચકિત થઈને મૂક વિચારતી કે ,
ચિન્તાવાળાં સજલ નયને સ્વામીને બેઈ રહેતી .

ત્યાં હોલાયે છત ઉપરથી ઝૂલતો એક દીવો ,
હાંડીમાંથી સરકી નિકળ્યો ધ્રુમ્મનો શ્યામ ગોટો ;
તે બેઈને દઢ થઈ જરા ઉચ્ચરે આમ શ્યામા :—
“ મહારા બહાલા ! સુર ! હૃદયથી દાસતું ઇશનો થા !

“ ફાની છે આ જગત સઘળું અન્ત આ જીવવાને ,
“ જે છે તે ના ટકી કદિ રહે સર્વદા કાલ ક્યાંએ ;
“ શોધી લેને પ્રિય પ્રિય સખે ! સર્વદા જે રહેશે ,
“ આશા તૃપ્તિવિભવ સુખની તુચ્છ સૌ છોડી દેને !

“હું તહારી ને મુજ પણ સખે ! પ્રેમી આ દિલ તહારું :
“ તે બાણીને હૃદય મમ તો આજ ચીરાઈ જાતું ;
“ તહારું તે ના તુજ રહી શકે તૂટશે સર્વ મહારું ,
“ માટે છોડી ‘ તુજ ’ ‘ મુજ ’ હવે દાસ થા ઇશનો તું .

“ આ દીવો જે તુજ ગૃહ બધું તેજથી પૂરી દેતો ,
“ દીપ્તિહીણું સ્તિમિરમય છે ધૂમ્મ તો અન્ત તેનો ;
“ લોળા તહારા હૃદય સહ આ પ્રેમનું જે શરીર ,
“ તેનો વાયુ વતી ઉડી જતી આખરે અન્ત ખાક .

“ શું કે હુંમાં ? મુખરૂપ તને દેહ આ ના થવાની,
બહાલા ! તેને મરણ પછી તો કાષ્ટમાં બાળવાની ;
“ ટેકો બ્યારે તુજ હૃદયનો કેઈ ક્યાં એ ન રહેશે ,
“ રેતાં ત્યારે જીવિત સઘળું પૂણું તે કેમ થાશે !

તેયારી તું પ્રિયતમ કરી મૃત્યુની લે અગાડી,
 “ ને મ્હારો તું કર અહીં મને સાથ લેને ઉપાડી ;
 “ તોડી ભીંતો તિમિરગઢની દિવ્ય સ્થાને ઉડી જા ,
 “ ને તે માટે સુર ! હૃદયથી , દાસ તું ઈશનો થા !

“ તેં શીખાવ્યો રસ ઉર ભરી પ્રેમ સંસારનો જો ,
 “ દોરી જા તું મુજ ઉર હવે દૂર સંસારથી તો ;
 “ શું શીખાવું ? શિખવ મુજને પ્રેમ વૈરાગ્યમાં તું ,
 “ જાગી ચેતી ઉઠ ઉઠ હવે ઊંઘ વા સર્વદા તું ! ”

જાંડું જાંડું હૃદય ઉતરી સાંભળી આ રહ્યું તું ,
 ને પ્રેમીના મગજ ઉપરે ઉપ્પુ લોહી ફરતું ;
 નિદ્રામાંથી દિવસ ઉગતાં જાતો જોમ હોય ,
 રાત્રું તેવું મુખ ત્યમ દિસે શાન્ત ગંભીર ભવ્ય !

દષ્ટિ ફેંકી પ્રિયમુખ ભણી પ્રેમ ઔદાર્યભીની ,
 બાહ્યો વાણી ગદગદ થઈ મેઘની ગર્જના શી :-
 “ રે કલ્યાણી ! સખિ ગુરુ ! પ્રિયે પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !
 “ ત્હારે પન્થે વિહરીશ હવે જાળ જાળ તોડી !

“ સંસારીને શિખવીશ હવે સ્નેહ , વૈરાગ્ય , ભક્તિ ,
 “ ને અન્તે હું મરીશ મુખમાં ઈશનું નામ બોલી ;
 “ ચાલો ચાલો નદીતટ પરે ઝૂંપડી બાંધશું , ને
 “ બહાલા મ્હારા પરમ પ્રભુનાં ગીત ગાશું જ પ્રેમે !

“ શૃંગારી આ હૃદય તુજ ક્યાં ? શાન્ત વૈરાગ્ય તે ક્યાં ? !
 “ સંસારી આ તુજ હૃદયમાં જ્ઞાનનું જાગવું ક્યાં ? !
 “ શું વિચારું ? મુજ મગજ તો બાવડું આ બને છે ,
 “ શું વિચારું ? મુજ હૃદયમાં આંસુડાં જાલરે છે !

“ જન્મ ને જીવનાં કૃત્યો છે આકસ્મિક સૌ અરે !
 “ પાસા ફેંકે જનો સર્વે દા દેવો હરિહાથ છે .
 “ કહું છું ” ને “ કયું છે મેં ” , જૂઠું એ અભિમાન હા !
 “ કરી તે શું શકે પ્રાણી , આ અનન્ત અગાધમાં ? ”

પણ પિયુકરમાં લટકી પડી ,—
 “ નહિ , પિયુ ! ” લવતી રહી સુન્દરી !
 પિયુ રહ્યો મુખ એ નિરખી , અને —
 જલ તણી ઝરી પાંપણને ભરે !

૩૦-૧૧-૬૫ .

કન્યા અને કૌંવ

ખળખળ વહે બહેનું ગાતું ધ્વનિ મધુરા જહીં ,
 ફરફર સરે વાયુ ધીમે લતા તરૂં જૂલવી ;
 રચિર વનમાં તેવે જ્યારે ડુબે રવિ પશ્ચિમે ,
 કિરણ કુમળાં પીળી પીળી પ્રભા રૂડી પાથરે !
 વિટપ વિટપે વૃક્ષોની ત્યાં વિહંગ ફૂદી રહ્યાં ,
 મધુર ગીતડાં ગાઈ ભોળાં નવી પ્રીતિ બાંધતાં ;
 ચિર સમય એા પક્ષી બહાલાં ! રહો તમ બેડલાં !
 ચિર સમય એા સૌ પાંગે પાંગેા રહો દહ બેડતાં !
 પણ વળી તહીં દૈવી મીઠા સ્વરો કંઈ આવતા ,
 રમણીય પ્રભાની લાલીમાં મળી સહ રેલતા :
 પરભૂત સમા કંઈ આવા સુનિર્જન સ્થાનમાં ,
 મૃદુ મૃદુ વીણા સાથે ગાતી સુકોમળ કુન્ધકા !
 કૌંચી એક ફરે પાસે, કુન્ધાને પ્રિય તે હતી ;
 ફરે છે તે , ચણે છે , ને જોળામાં વળી બેસતી.
 વહનકમલે કુન્ધાના છે હંજુ અનલિસતા ,
 હુઃખ નથી સહ્યાં સંસારી કે ન કેં જ કઠોરતા ;
 પણ સુખભરી બાધ્યાવસ્થા વહી ગઈ ગઈ છે , અને
 મધુસમય શી યુવા તેના શરીર પર ઝુમે !
 - ન કિન્તુ પુણ્યો સૌ મધુસમયમાં પૂર્ણ બીલતાં ,
 બીલેલાં પુણ્યો એ નવ સહુ મળે કંટક વિના ;

વસન્તે ના આવે અનિલલહરી શીતલ મહા ,
બધાં માધુર્યો ના મધુસમયમાં ત્રાથ મળતાં !

ખીલતી કળી આ - તે પાસે કેા મધુપ હતો લમ્બો ,
લમી ઊડી ગયો ? ના, એ ચોંટયો દિવે રત્ન લૂટવા ;
નજર પણ ત્યાં લાગી લાગી નહું કંઈ લાધતાં ,
નયન શીખતાં હાસ્યો તે તો અબાધ્ય બની ગયાં !

ને એ દંશ રહી ગયો ખટકતો હેવા પરે હેવનો ,
તેના કોમલ ઝેરથી જગતની ઝેરી હવા એ થઈ ,
વીણાના સ્વરમાં અને અધરના ઉચ્ચાર ને કંપમાં
ન્યાં ત્યાં અંગ પરે અને નસ મહીં એ ઝેર વ્યાપી ગયું !

વસન્તે વાયુની જરૂર લહરી ઉપ્પુ વહતી ,
ખીલેલાં પુષ્પો કેં જરૂર કરી નાખી વિહરતી ;
અરે ! આ હોરી કેા કરી ગઈ જરી સ્પર્શ કળીને ,
કદી ખીલે તહોયે સરણુવત તે ઝિંકગી અને !

પણુ લહરી આ આશા આપી ગઈ હસતી વહી ,
નજર હતી જે વૃક્ષે પુષ્પે લઈ દૂર તે ગઈ ;
હૃદય ઉલટયું ! વેળા મીડી ગઈ પલટી અરે !
પણુ ન સમજે હૈયું તેમાં વિકાર થયેલ તે !

* * * *

વર્ષો કેંઠથી એકલી વન મહીં કન્યા સદા આવતી ,
સાથે પુષ્પ લઈ ઘણાં નિજ ગૃહે પાછી જતી હર્ષથી ;
આનન્દે ભર મસ્ત નાહ કરતી વીણા અહીં સર્વદા ,
કંઠેથી પણ એ જ બહુ ઝરતું એકાન્ત આ સ્થાનમાં !

મીડી ધૂન મચેલી એક દિવસે જ્યારે હતી ગાનની ,
પૂર્વે લાલ ઉચ્ચો હતો રવિ અને ચોમેર લાલી હતી ;
પક્ષી કોઈની ચીસ ત્યાં દુઃખલરી કન્યા સુણીને હીડી ;
મૂકી ખીન શિક્ષા પરે ત્યારિત તે પહોંચી ડિનારે ઉભી .

બહેળામાં જલ નૃત્યથી ઉછળી ને ચાલ્યુ જતું ત્યાં હતું ,
કોઈ કૌંચી પડી હતી જલ કને તીરે ઘવાઈ , અભુ !
સામે ભીલ તહીં નિશાચર સમો બિલો હતો ઘાતકી ,
કૌંચોનું ચૂથ અબ્રમાં ઉડી ઉડી ચીસો હતું પાડતું !

એ કન્યાના મુખ ઉપરથી આંસુની ધાર બહેતી ,
તે પારાધિ કુતૂહલ વતી ભેઈ કન્યા રહ્યો'તો ;
એ બન્ને ને તડકડતી એ કુંજની છાય લાંબી ,
ધીમે બહેતા સલિલ ઉપરે ધૂજતી છે છવાઈ !

મગ્યું છે યુધ્ધ પ્રહારે , દેવ દાનવનું સદા ;

હણે છે કોઈ તો કોઈ રક્ષાનું કરનાર છે !

ચાલ્યો ભીલ ગયો વને મૂકી દઈ એ કૌંચ કન્યા કને ,
કન્યા તે પર ત્રિંચતી જલ અને ભેઈ રહી'તી હુંખે ;
ત્યાં કોઈ નરની પડી જલ મહીં છાયા પછાડીથી ને
ભેઈ આકૃતિ ભવ્ય સુંદર જરા અંખાઈ કન્યા ગઈ !

પણ ક્ષણ મહીં ગાલે ઓપ્ઠે રતાશ ભરાઈ , ને
વળી ક્ષણ મહીં તે ચહેરામાં ક્રિકાશ ફરી વળી ;
હૃદયપડદા ફૂલી જતા , તૂટીને ધડકી જતા ,
કર ધૂણ જતાં - સ્વેદે ભીના - પડી ગઈ કૌંચી ત્યાં !

નયન તિરછાં પેલાનાં એ નિહાળી રહ્યાં હતાં ,
પરવશ કરી કન્યાને એ થતો પરનો હતો ;
પરવશ થતું બહાણું શાને યુવાન દિલે હશે ?
પરવશ થઈ રોતું શાને યુવાન દિલો ચહે ?

શું બાણે કે પરવશ થઈ આંસુ છે બહારવાનાં ?
શું બાણે કે હૃદય ધરતાં ઘા જ છે લાગવાના ?
આ મ સારે પ્રથમ પ્રીતિએ કોણ બાણી શક્યું છે ,
કે પ્રીતિનું રુધિર સઘળું ઉબળુ અશ્રુ તાણું છે ?

“ શ્રમ આવો જવા દેને, ઘોઉં હું તુજ કૌંચને ”
બેઠો પાસે વહી એલું, ને પક્ષી કરમાં લીધું .

નયન રસિકાં ગોપી મીઠી ચલાવી રહ્યાં હતાં ,
હૃદય ધડકે—તે લાગે એ ઉરે સમજ્યાં હતાં ;
ગભરે ઉભયે મુગ્ધ પ્રેમી વદી પણ ના શકે ,
કર કર વતી આંખી દેવા ન ધૃષ્ટ બની શકે .

પરન્તુ પ્રીતિમાં શરમ ટકી તે ક્યાં સુધી રહે ?
તુફાની ચિન્હુની ભરતી અટકી તે ક્યમ શકે ?
ચહેલાં ઉકાળે કુદરત તણે જ્યાં ઉર વહે ,
વહે વહેતાં એ તો, જગતપ્રતિબન્ધે ન અટકે .

વહ્યાં વહેતાં એ ને શપથ પણ લીધા પ્રણયના ,
હતું હંચામાં તે ઠલવી પણ ચૂક્યાં કુસુમડાં ;
ક્ષણે બે વીતી ને અધર અધરે એ ઘડિ ચૂક્યાં ,
કુમારાં બન્ને એ દિલ હજી કુમારાં પણ હતાં .

બગાડી દેવાને પ્રણયરસની દેવી સરિતા ,
વિકારે સંસારી જરી પણ અડચા ત્યાં નવ હતા ;
હતાં અર્પી દેતાં હૃદય કુમળાં માર્દવભર્યાં ,
હતી એ ઇચ્છા ને જગત તૃણ શું અન્ય ગણતાં .

વાતો કેંક થઈ અને જીગરનાં પુલ્કાં પડો એ થયાં ,
તેમાંથી અતિ દિવ્ય કે રસ તણાં ફેરાં ઉડી ત્યાં રહ્યાં ;
તે આત્મદ્રવ્ય એકમેક થઈને ઊંચે રહ્યા ઉડતા ,
ભીડી પૂર્ણ અભેદના ગળકતા આનન્દકેન્દ્રે ગયા .

ન લાગે કેં વેળા પ્રણયી પ્રણયીથી મળી જતાં ,
રહે ના કે ભીતિ રતિરસ તણું ઐક્ય બનતાં ;
ભલે પ્રીતિ ખેલાં પરિચય કહી લેશ નવ હો ,
ભલે ખેલવી દૃષ્ટિ પ્રણય કરવાનો સમય હો .

અપેક્ષા પ્રેમીતું હૃદય ન પરીક્ષા તણી કરે ,
વિના શંકા ક્યાંથી જરી પણ પરીક્ષા થઈ શકે ?
અને કોઈ ડાહ્યાં કરી કરી કચોટી પ્રીતિ કરે ,
અરે ! ત્હોંચે તેમાં બહુ જન બિચારાં રડી મરે .

પ્રણયી રસિકાં ! ઝુકાવ્યું તો ભલે તમ બહાણુ આ ,
બહુ બહુ ડુબ્યાં ને તો લોળાં તમે તરી ઉતર્યાં ;
જગત હસશે, રોશે બહાલાં અને મરશે દુઃખે ,
પણ પ્રણયના લહાવા લેવા સુમાર્ગ જ આ જ છે .

ધીમે ધીમે પણ રવિ હવે વ્યોમની મધ્ય આવ્યો ,
ન્હાનાં મહોટાં શુક લપી જઈ છાયમાં આવી બેઠાં ;
કોઈ કયાં એ જરી નવ હલે કોઈ કયાંએ ન બોલે,
ન આવે જે ધ્વનિ લઘુ બધા શાન્તિનું રાજ્ય સ્થાપે .

પ્રિયતમ કરે ટેકો લેતી અને હસતી જરા
ગભરુ મરણી થાકી જેવી ઉઠી સુખી કન્યકા ;
ઉછળી ઉછળી જ્વાલામુખી શમે જ્યમ શાન્તિએ ,
ત્યમ દિલ નવા પ્રેમે ધૂમી અચેષ્ટ સમું બને .

પેલી કૌંચી હવે જરા દુઃખ થકી નિવૃત્તિ પામી હતી,
તેને લેઈ યુવાન ઉઠી કરમાં તેની પ્રિયાના ધરી ;
બોલ્યો, “ રે પ્રિય ! રે સખી ! તુજ થકી હા ! દૂર જાવું થશે !
“ કિંતુ હું દશ દિનમાં ફરી પ્રિયે ! આવી મળું તુજને ! ”

આપતાં કોલ આ કિંતુ કમ્પારી છૂટી અંગમાં ;
શંકા કાંઈ હતી હૈયે, છુપાવી પણ તે દીધી .

જૂઠું કેમ થવાય ના સમજતી કન્યા બિચારી હતી ,
જૂઠાઈ કદિ આવશે ત્યમ વળી તે ધારતી ના હતી ;
હૈયું તો પિગળી ગયું નયનમાં અશ્રુ ભરાયાં અરે !
બાણે જીવ ઉડી જશે ફડફડી હૈયુ ચીરાઈ જશે !

રબ ના દેવાયે, “ પ્રિયતમ રહો ! ” ના કહી શકે ,
ગળે બાઝી બાઝી હઠ પણ કશે ના કરી શકે ;
બનેલાં રાનાં એ નયન રડતાં માત્ર વદતાં :—
“ ત્વરા આવી શાને ? પ્રિયતમ ! ભલે જા રહી જરા . ”

અને આવી આજ્ઞા પ્રણયી કદિ લોપી ક્યમ શકે ?
તહીં બન્ને બેઠા પણ સુખ હવે ના કંઈ મળે ;

અમુને ત્યાં પાસે વિદ્યુત હુગ્ગ શિરે વિગડનું,
તારી અપનું એ તા દલિ મળી શકે દેશ મુખનું,
વળી ચલે તા તા મુખ તણી પ્રવિહા કડી શકે,
બદાનકારે પાકી મકુર ગત વેળા નવ મળે;
પળે નિર્મથેલી મુખ હુગ્ગ તલ્લી ના ફરી શકે,
હી નિન્ધુનાં ના ભરતી ચરતી એટ વખતે.
આવતા દ્યતી કિન્તુ નૈયાની દરી એ શક્યાં,
પંપાળી પ્રમથી હૈયાં, એકે ભાર દરી શક્યાં.

પદ્મ અમન એ આવી પહોંચ્યે; થવા વિધુરાં તણે,
મનનની રહ્યાં નેત્રે અશ્રુ, દિલે કવતાં રહ્યાં;
ફકથે ફકથે અંપાયાં ને કૃતાં થઈ એ અયાં,
પ્રદ્યથી નયને; છેલ્લી છેલ્લી સદાન દરી શક્યાં.

અરે! એ કન્યાનાં મગજ દિલ આત્મા દલ ગયો;
રહ્યું ખાલી 'અપનું' ઉશ્ચિ હુગ્ગનાનાં ઉશ્ચનું;
તે મૂઝાં આપે કે મરણ નવ આનું મુખનું;
નિન્ધાએ ના આવે, નયન થકી ના અશ્રુ ખરનું.

ઝાંડું ઝાંડું ફકથ ઉતરી કાંઈ વિચારનું 'તું';
વીતી વેળા પરથી પર સૌ એથી નિકાળનું 'તું';
પૂરાશું એ પશુ જગતનું પિતૃકં તોડી તાળું;
પૂરાશું એ પશુ નવ હનું દેહનું કષ્ઠ તાણું.

દ્યતિ કન્યા તણી ત્યાં એ પડે છે કોંચી ઉપરે,
એળા માંડી દલ તેને, ધીમેથી કુર ફેરવે.
અને છે દલે કેં એણું દલીને દલીં લાધતાં;
લાગી દે દલેનાં થાતાં પોતાનું દલ તથ છે.

કન્યા એલી, “પ્રિય વિન્હિલી કૈંચડી આપડી રે!
“રહાસથી તું વધુ હુગ્ગી નહીં કાંઈ આશા વિના છે;
“હી આપ્તે; તુજ પ્રિય અને વાયકો કેં ન આપ્તે;
“આશા રાખી શવિત તુજ તું ધારને લેાય, બકાલી!

“ આશામાં છે દિવસ દશ આ ગાળવા માત્ર મ્હારે ,
 “ ત્હોયે શંકા મમ હૃદયમાં કાંઈની કાંઈ આવે ;
 “ પ્રીતિવાળું બીકણુ દિલ આ વિધન કંઈયે હબારે ,
 “ રે ! આશાથી કઠિન વિધિએ વિધનની બીક જોડી ! ”

ઉડી ધીમે નિજ ગૃહ ગઈ કૈંઠાની આથ કન્યા ,
 થાકેલા એ દિલ પર ધરી હસ્ત સૂઈ ગઈ ત્યાં ;
 આવી નિદ્રા મગજ દિલનું દર્દ સૌ દૂર કીધું ,
 ગદ્દાનિના સૌ વિખરી પડતા મ્હોં પરે રિમત આગ્યું .

કૈંઠાએ તેની સખી પર ધરી ડોક લાંબી સુખેથી ,
 નિદ્રા જેવી સુખદ મધુરી શાંતિ આવાહતી’તી ,
 નિદ્રા લેજો : મધુર નકી છે ઊંઘવું ભગવાથી
 જો છે મૃત્યુ મધુર વધુ આ વિષ્વમાં જીવવાથી .

ઉડીને પણ એ ગઈ વન મહીં પ્રેમી મળ્યો જ્યાં હતો ,
 નિદ્રા ઉડી ગઈ અને નવ પડ્યું કં યેન તેને ગૃહે ;
 સાથે કૈંઠાની લઈ ગઈ પ્રિય થઈ તે તો દયાથી હતી ,
 લીધું બીન હતું વળી હૃદયના ભાવો બળવા તહીં .

નિસ્યે આમ જ આવતી વન મહીં આશાભરી કન્યકા ,
 સંધ્યાએ દિન એક પૂર્ણ બનતાં આનન્દ તેને થતો ;
 બીજે કોઈ સ્થલે જરી હૃદય એ વિશ્રાન્તિ ના પામતુ ,
 બીજે કોઈ સ્થલે ન અશ્રુ પડતું આશાભર્યા પ્રેમનું .

મળ્યું જ્યાં પ્રેમી તે સ્થલ પ્રિય બને છે પ્રણયીને ,
 ભરાયું જ્યાં હૃષેં જિગર ફરી યાચે સુખ તહીં ;
 ખરે વૃક્ષો વેલી અમદુઃખિત ત્યાં સૌ જડ દિસે ,
 તહીં હોનારાંની ઉપર અનુકર્યા સહુ ધરે !

સ્મૃતિનાં બીબાં ત્યાં હૃદય પર ચોકબાં પડી શકે ,
 અને મીઠી મીઠી સ્મૃતિ વિરહીનું તો જીવિત છે ;
 કહી સંતોષી ના સ્મૃતિ થકી પરન્તુ દિલ બને ,
 અરે ! તેને ખેંચી હૃદય ધડકીને તૂટી પડે !

ખીલતી કળીને લોગી લૂંગે કહ્યો દિન આજ છે ,
પ્રિયતમ તણો ભેટો થાવા વક્રી પ્રિય આજ છે ;
દિવસ સઘળો આશા માંહીં ઘણો ગણતાં ગયો ,
રવિ પણ ગયો , ના ના તહોયે પતિ નજરે પડ્યો !

નૃપ જરી હલે , વાયુ વાયે , ઉડે શુક કોઈ એ ,
ધ્વનિ જરી થનાં હૈયું ભોળું અરે ! ધડકી રહે ;
“ નકી નકી જ એ બહાલો મહારો , ” વતી ઉઠીને જુવે ,
કંઈ નવ અરે ! જાનાં ગએ , વળી ઉઠીને ફરે !
કંઈ પણ થનાં એવું હાવા ઉઠે નવ આપડી ,
પણ “ જરૂર છે બહાલો આ નો ” નકી ત્યમ ધારતી ;
મૃગનયનને મીઠી ક્યારે થઈ ચૂપ ગેમતી ,
“ નયન પ્રિયથી અંપાશે આ , ” નકી ત્યમ માનતી .

નિચાવી અશુભે હૃદય નિજ કે ખાલી કરવા ,
પછી વીણા લીધી રૂઢનગય તે નાદ કરવા ,
ન ખાળી ધારા એ નયન પરથી પૂર વહતી ,
ન કમ્પી છાતી કે અધર ફરક્યા ના હુઝા વતી .

પ્રભુ ! રોવું દેજે હરહમય ભોળાં જિગરને ,
નકી રોવું એ તો તુજ હૃદયની આશિષ દિસે ;
ચિતારાનાં ચિત્રે કવિત દલિનાં ને ધ્વનિ મહીં ,
પ્રતિભાની દહેરો હરહમય મીઠું રૂઢન છે !

ભાગિનિ આ કન્યા ! ફરી ફરી ભલે તું ફરી રહે ,
ભલે ખાલી હૈયું રડી રડી રડીને તુજ કરે ;
મહા કપ્ટો સાથે રૂઢન પણ આપે પ્રભુ તને ,
અને હૈયું તહાફું રૂઢન વતી એ સાફ કરજે !

પણ હૃદયમાં રોતાં રોતાં નવીન થયું કશું ,
પ્રિયતમ તણીં છાયા જેવું પડ્યું નજરે કશું ;
ઉડતી ઉડતી છાયા આવી ગઈ ઉડતી વહી ,
નવ સ્મિત હેતું ચહેરામાં વા હેતું સુખ ના જરી !

કહી ગઇ અરે ! આતું, કે એ કહું ત્યમ ધારતી :-
 “ દશ દિવસ આ વીત્યા, આવ્યો ! હવે મળવું નથી ! ”
 શરતી વતી એ કન્યા કમ્પી અતિ દુઃખમાં લવી :-
 “ દશ દિવસ આ વીત્યા, આવ્યો ! હવે મળવું નથી ! ”

પડી એ બાપડી બાલા ધ્રુજતી ધરણી પરે ;
 ગયા એ તાર તૂટી ને વીણા એ કરથી પડી .

* * *

એ વેળા એ તન ત્યજી ગયો પ્રેમી કન્યા તણા એ ,
 કેા શત્રુના ક્રર વતી થયો શીશનો છેદ રે રે !
 મૃત્યુ આવ્યું, પ્રિય નવ મળી, હોંશ પૂરી થઇ ના ,
 “ બહાદી, હું આ.....”જીવ ઉડી ગયો એટલું બોલતામાં.

શંકા મૃત્યુની આ હતી હૃદયમાં ન્યારે પ્રિયાની કને
 બોલ્યો, “હું દશ દિનમાં ફરી, પ્રિયે ! આવી મળું તુજને;”
 કેાઇ ગામ પરે ચડાઇ કરીને તે દી જવાતું હતું ,
 ને એ પ્રેમ તાણું રુધિર સઘળુ ત્યાં અર્પવાતું હતું !

અર્પાયાં શિર ઝિંઢગી રુધિર એ શોષિતની નીકમાં ,
 તેને પ્રેમ અને છબી પ્રિય તણી ને હર્ષ હેયે હતાં ;
 યુદ્ધે બાહુ મગ્યો હતો પ્રલય થો સંહારમાં શત્રુના ,
 ઉન્હા લોહી તણી હતી નિકળતી શેઠા સહુ અંગમાં !

તેમાં ઇન્દ્રધનુ રૂઢ અગ્રકતું સૂર્યે પુરેકું હતું ,
 તેમાં છાપ પડી હતી હૃદયના ઔદાર્ય ને શૌર્યની ;
 વી જાતાં વળી ખડગ એ રુધિરની શેઠા મહીંથી હતાં ,
 મહોં કે ભૂમિ પરે પડેલ શખનાં ધોવાઇ જતાં હતાં .

શૂરા ત્યાં સુખથી પ્રહાર કરતા ને હર્ષથી ઝીલતા ,
 શૂરા હર્ષથી મૃત્યુના સુખ મહીં જતા અને આવતા ,
 આ મૃત્યુ, ખસ આ જ , મૃત્યુ જન સૌ ! જેથી ડરો છો તમે !
 આ શૂરા, વળી આ જ શૌર્ય, જન સૌ ! જેને વખાણો તમે !

વળાણો આહો છે, વળી ક્યન ડરો છે મરણથી ?
 તહેનારો દોડીથી વળી ક્યમ ડરો ત્નાન મુખથી ?
 બનો છે આ લોળાં જન વની રડીને જુની તમે,
 અરે ! વીરો શૂરા ! હૃદય તમ તો ખીટણુ અરે !
 ધરા નારે કાપી શિર જન તલાં તું ક્યમ શક્યો ?
 ધરા મારે પ્રેની ! વિચરી તુજ બહાલી ક્યન શક્યો ?
 પદો છે મૂર્ખાંનાં તુજ પ્રિયતમા આપડી અરે !
 અરે ! તોના હંચા ઉપર ખરડાડું રૂધિર છે !

* * * *

“દૂશ દિવસ આ વીંચ્યા, આવ્યો ! હવે મળવું નથી !”
 કતી ઉડી વળી કન્યા ગોલી,” અરે ! મળવું નથી !”
 રનુનિ નવ ખસે એ શગદોની, ટરે દિલ આપડું,
 નવ વળી શકે માની આથો પ્રહાર પરલ ને .

હરિ હરિ અરે ! છુપા ઘા આ ઘટે કરવા તને ?
 પ્રણયી દિલને વિના દોષે ઘટે હણવાં તને ?
 કદિ કંઈ હશે દોષો ત્હોથે ક્ષમા નવ શું ઘટે ?
 તુજ સખત આ શિશ્યાથી રે વિધિ ! શુભ શું થશે ?

ફુંદે છે પ્રિયને વૃથા રખડની આશા વિના આપડી ;
 આશા મેળવવા ફરી હૃદયને પ્રેરે વૃથા આપડી ;
 આશા જો ગઈ ને પડી જિગરમાં કેં ફાળ પ્રેની વિષે,
 ચોંટી તો ઉખડે નહીં ફિકર એ ચત્નો હજારો વડે .

આશાનો તન્નુ ત્હોથે ના, તૂટી છેક પડ્યો હતો ;
 આશામાં ને નિરાશામાં, ઝિંદગી લટકી રહી !

આવી રીતે દિન પછી દિનો ક્રમના કેંક વીંચ્યા,
 રોઆતું ને હૃદય જૂરતું ત્હોથ તૂટી પડે ના ;
 શાકેલી એ ભટકતી ઘણું કૈંચને માથ લેઈ,
 નિશાની એ પ્રિય તણી ગણી જોઈ તે રોઈ રહેતી !

આશા મીઠી કટુ થઈ હવે ત્હોય હૈયું ન છૂટે ,
જૂઠી તેને મગજ સમજે ત્હોય હૈયું ન છોડે ;
આશા એ તો મધુર કડવો અંશ છે જિંદગીનો ,
છેદાયે ના જીવિત સુધી એ છેદતાં જીવ બાતો !

રોતારોતાં રવિઉદયથી અસ્ત તેના નિહાળ્યા ,
રોતારોતાં શયી ઉદય ને અસ્ત તેના ય જોયા :
સ્પર્શ્યો જેને પ્રણયતણુઓ આમ તે જૂરવાનું ;
સર્વાંગે આ અનલભડકે આમ એ દાઝવાનું !

ગમે તે વેળાએ જન કદિ અહીંથી નિકળતું ,
કટુ કારી તેનું રુદન સુણીને તે અટકતું :
અને ઉઠી કન્યા પૂછતી પ્રિયનું નામ લઈને ,
“કહી દીઠા તેને ?” જરૂર મળતું ઉત્તર “નહી” !

વળી રોતી ગાતી લમતી હિજરાઈ ગળી જતી ,
પડી છાની જોતી નલ પર જતી વાદળી વળી ;
ઉઘાડાં નેત્રોથી કદી વળી કશું ના નિરખતી ,
મદા અન્ધારામાં ઉતરી ઉતરીને અટકતી .

સૂતી એક દિને હતી દુઃખ તણા અન્ધારમાં આમ એ ,
તે છાયા તરતી હતી મગજમાં ચોંટી હતી દૃષ્ટિએ ;
ખીબું કે દિલ સ્નેહના દુઃખ વતી ત્યાં ધૂંધવાતું હતું ,
કન્યાને પણ ભાન એ હૃદયનું કેંએ રહ્યું ના હતું .

કપાતું રેંસાતું વિરહી દિલ એ કૈંઝડી તણું ,
દિલાસો કે આશા વગર જીવતું એ ગરીબડું ;
દયા કન્યાની એ ઉપર હતી તો તેથી પણ શું ?
ઇલાજોનું તેને પણ નવ હતું સાધન કશું .

વિના શક્તિ ઇલાજોની દયા તો દુઃખ માત્ર છે :
દયાનાં અશ્રુમાં ત્હોયે જાડી કાંઈ મીઠાશ છે !

ન્યારે કન્યા હૃદય સરસી ચાંપતી કૌંચને આ ,
ત્યારે કોઈ મધુર રસમાં જૂલતાં આદ્ર હૈયાં ;

થાંડી કાંઈ માણુ પર થતી ઔપચિ એ દયાથી ;
ને ખોળામાં સુખમય બની કૌંચી તો સૂઈ જાતી .

હવે કન્યા આવો તુજ દિલ ન લ્હાવો લઈ શકે ,
દયાની શાન્તિ એ અરર નહિ રહેશે તુજ કને ;
કરી લે તૈયારી દુઃખમય થવાની ભાગિનિ રે !
નિશાની છેલ્લી એ તુજ સુખ તણી આ ઉડી જશે !

વાગે છે પાંખ આકાશે ને કૌંચો ઉડતી દીસે ;
કણકી એક તેમાંની આ નીચે ઉતરી પડે .

ઝડપથી ઉડી કન્યાની ત્યાં ચડી ગઈ કૌંચી એ ,
હૃદય હૃદયે બન્ને કૌંચો દબાવી નીચે પડે ;
દહ દહ અતિ લાંબી ઠોકે પડી ગઈ અન્થિ છે ,
દડ દડ થતી પાંખો પ્હોળી નીચે લડી આફળે .

ઝમકી ઉડીને કન્યા તેને નિહાળતી ગાભરી ,
પણ તુરત એ પ્રેમી ભેડી તહીં પગમાં પડી ;
નવ પછી હલ્લી પાંખો ભૂરી , સ્પુરી નવ છાતી વા ,
જરી ડુધિરનાં બન્ને નાકે ટીપાં દિસતાં હતાં .

અકર ફરીને તેને કૌંચો સ્વમાર્ગ ઉડી ગઈ ,
દલકલ થતા એ ટોળામાં હશે દિલ ત્રી દુઃખી ;
સુખ દુઃખ ભલે જે હો તે હો ! સુખી મરનાર છે !
મરણ સુખમાં વીત્યું તો શી પછી દરકાર છે ?

કન્યાથી આ હૃદય ભરતું દેખતાં મિષ્ટ લ્હાણું ,
અંગો લ્હાનાં શિથિલ બનતાં ત્યાં જ બેસી જવાયું ;
વીણા લેવા ફરી કર મહીં કાંઈ સામર્થ્ય આવ્યું ;
ને હંયાથી રુદનમય આ ગાન મીઠું ગવાયું :-

“ અરે બહાલા ! મ્હારી ગરદન પરે ખડગ ધરીને

“ ઉપાડી લે શાને ? જખમ ક્યમ કરી નવ કરે ?

“ ઉગામી અન્ધારે અસિ સુજ પરે તું ક્યમ શકે ?

“ ઉગામે તે શાને વધ નવ સુખેથી કરી શકે ?

“ અરે ! હું જાણું છું, વિરહ પ્રણયીતું મરણ છે ,
 “ વળી જાણ્યું છે, કે મરણ વિરહીને સુખદ છે ;
 “ અરે ! કિન્તુ આશા મરણ વચમાં છે પડ ખરે ,
 “ મને તે કાં સોંપી ? મરણ નવ સોંપ્યું ક્યમ મને ?

“ મળ્યાથી મૃત્યુ છે ! તુજ મરણ જાણ્યે મરણ છે !
 “ અરે ! એ જાણ્યાથી વધુ દુઃખદ આશા જરૂર છે ;
 “ સુખી તુ છે જાણી મુજ દુઃખ સુખેથી ત્યજીશ હું ,
 “ અરેરે ! હું ધાઈ તુજ સુખ જ માટે જીવિત છું .

“ નહીં જોણું, બહાલા ! ‘ ક્યમ દશ દિં તુ નવ મળ્યો ? ’
 “ રખે તેને માટે તુજ સુખ છુપાવી ફર રહ્યો !
 “ અરે ! એ આશાના, પ્રિયતમ ! નકી બહેમ સઘળા ,
 “ ઠગાઉ છું ભોળી દૂષિત નવ હો તું, પ્રિય સખા !

“ દુઃખી થાનાઈ છે દુઃખકર થનારાથી સુખિયું ,
 “ અને એ બહાલા ! હું દુઃખકર નથી ને સુખી જ છું ;
 “ છતાં હું જાણું કે દુઃખ દઈ મને તું સુખી બન્યો ,
 “ મરે તો સંતોષે ! સુખી બહુ તને ઈશ્વર કરે !

“ કહે પ્રજો કે ના પ્રણય કરશે વ્યક્તિ સહ કે -
 “ ઘટે પ્રહાંડોના પ્રતિ જીવ પર પ્રેમ સરખો ;
 “ વળી શુભો સાથે અનુભવી કહે પ્રેમ કરવા ,
 “ બધાં વારે વ્યક્તિ સહ પ્રીતિ કરી કેદ પડવા .

“ ગુરુ લાધ્યો આવો અનુભવી તને શું ? પ્રિય સખે !
 “ કહ્યું સારું તેણે , મમ અનુભવે તેમ જ કહે !
 “ તને સ્વસ્તિ ! સ્વસ્તિ ! પ્રણય તુજ તેવો ખિલવજે ,
 “ બધામાં હું એ તો મુજ હૃદયને ના વિસરજે .

“ ભલે એ સત્તાથી સહુ જીવન કહ્યાણું કરજે .
 “ ભલે આ હેયાનો બલિ વત ગણી ભોગ કરજે ;

“ મને શીખાવા તે પણ ન કદિ તું ચલ કરજે ,
“ શીખી હું જે શીખી ! શીખીશ નહિ ખીન્નું કદિ હવે !

“ રહી છીડી જાવા તુજ સહ ન તાકત મુજમાં ,
“ નથી ઇચ્છાશક્તિ પડી તુજને કેદ કરવા ;
“ તને જે બહાણું તે ચિર સમય બહાણું તુજ રહે ,
“ અરે ! અરતુ અન્નુ ! પ્રિય મુજ દિવે તો મરણ છે .

“ કદી તારા માર્ગે ભટકન , સખે ! હું તુજ સહે ,
“ અરેરે ! તેથી એ તુજ જગતનું શું શુભ થતે ?
“ કદી મહારાથી કેં શુભ થઈ ગયું હોય પણ શું ?
“ અને તારા હાથે બહુ શુભ થશે હોય પણ શું ?

“ ગયા અન્ધારામાં જગત ત્યજી મહોટા સહુ અરે !
“ અને એ કીર્તિ એ અમુક સમયે હડી જ જશે ;
“ સખે ! એ કાર્યોની અસર પણ રહે છે અમર શું ?
“ અરે બહાણા ! તે એ અમર કદિ હો તંહાય પણ શું ?

“ સખે ! ચરા થાશે જગત રવિ તારા સહુ અરે !
“ બધાં ચત્રોની ત્યાં અસર સઘળી વ્યર્થ બનશે ;
“ સખે ! શું તો મહાઈ મુખમય નથી કેદ પડ્યું ?
“ અરે ! તું ભોળો ને જરૂર બહુ ભોળો તુજ ગુરુ !

“ અરે ! એ આશાના, પ્રિયતમ ! નકી બેઠમ સઘળા ,
“ નકી તેં તો છોડ્યું મમ કમનગ્રીએ જગત આ !
“ ભલે જે હો તે હો મરણ પણ મહાઈ તુરત હો !
“ મને જે બહાણું તે મરણ સુધી બહાણું મુજ રહો ! ”

પણ હૃદય ગાતાં ગાતાં નવીન થયું કશું ,
પ્રિયતમ તાણી એ છાયા શું પડ્યું નજરે કશું ;
ઉડતી ઉડતી છાયા આવી ગઈ ઉડતી વહી ,
સ્મિતભર હૃતું મેઠાં ને અંગો દિસે ભર હર્ષથી .

કહી ગઈ અહા ! આવું કે એ કહ્યું લમ ધારતી :—
“ પ્રિય , પ્રિય અહો ! ઝીંઘી લે આ હવે દિલ હર્ષથી ! ”

શરદી વતી એ કન્યકા કમ્પી અતિ સુખમાં લગ્નીઃ—
“ પ્રિય , પ્રિય અહો ! ઝીલી લે આ હવે દિલ હર્ષથી ! ”

પડી એ મૂળતી ખાલા , વેલી શી ધરણી પરે ;
વીણા નીચે પડી તૂટી , કન્યા ઇચ્છલી તે ખની !

૧૫-૧-૬૬ .

પુત્રીમરણથી હસતો પિતા

ભલે રોનાં લોકો , હૃદય મમ તો આજ હસશે ,
હવે શું કમ્પાવું કરચલી પડેલા અધરને ?
ખહું ધોવાયા છે રુદન વતી આ ગાલ ઘરડા ,
અને લીંટા મહોટા દુઃખ વતી પડ્યા છે જિગરમાં .

અરે ! એ લીંટા એ દુઃખ વતી પૂરાઈ સહુ ગયા ,
હવે અશ્રુ બહેવા જરી પણ નથી માર્ગ દિલમાં ;
અરે ! આ હંયાની ઉપર વળી વલ્લિ વરસતો ,
હવે તો સૂકાવી હૃદયજલ પોતે ખૂંચી ગયો .

અહો બહાલી ખાપુ ! મરણ તુજ આજે થઈ ગયું ,
નિરાશાનું લહાણું સુખમય મને એ દઈ ગયું ;
ગયું તેવું લાંબું જીવિત મુજ બાકી નહિ હશે ,
હશે તહોયે છો હો , કરીશ સઘળું પૂર્ણ હસીને .

અરે ! રાવું એ તો જરૂર નબળાઈ જ સઘળી ,
અશ્રુદા એ પૂરી કુદરત તણું કાર્ય પરની ;
રડે એ તો સ્વાથી , જરૂર હસનારો જ પ્રણયી ,
ન સ્વાથી મહારે તો નવ રડી બનું હું મતલબી .

ગયો તહારો ભાઈ રુદન કરતાં છોડી અમને ,
હતી તું તો ન્હાની હસતી શબ સામું નિરખાને ;

છતાં રહેરો તહારો રહન કરતાં બેઠાં અમને,
 જરા અંખાયો ને ખડખડી હસી તું ફરી અરે!
 ન તહારી માતાનો જખમ કદિ રૂઝ્યો જિગરનો;
 છતાં છુપાવા એ કરતી બહુ ચત્નો મુજ થકી;
 ન રાવાતું હુંથી, “રહન વતી થાશે દુઃખી પ્રિયા,”
 અરે! એવું ધારી ખમખમી રહેતું હૃદય આ.
 પરાણે શે આવે રહનમય હૈયે સ્મિત ભલા?
 હસ્યાથી એ છું પ્રણયી થકી હૈયું ક્યમ રહે?
 કશું કે દી છાનું પ્રિય થકી ન જ્યાં હોય દિલનું,
 તહીં પ્રેમી ક્યાંથી જરી પણ શકે વેશ ભજવી?
 પ્રિયાના હેયાનું દરદ સઘળું હું સમજતો,
 અને આ હૈયાનું સમજતી પ્રિયા કષ્ટ સઘળું;
 નથી છાનું હુંથી નિજ દરદ તે એ સમજતી,
 નથી છાનું તેથી દરદ મુજ તે હું સમજતો.
 છતાં યોત્તી તેનો ભરમ નવ ભાંગ્યો કદિ અરે!
 અચમ્બો પામું છું પ્રણયીથી બન્યું એ ક્યમ હશે?
 કહે છે લોકો, કે દુઃખકથનથી તો સુખ મળે,
 અરે! તો તે શાન્તિ પણ ન કદિ કાં મેળવી અમે?
 ઉમેરો કેં થાશે રહન વતી પ્રેમી હૃદયમાં,
 અમે એ ભીતિથી સમજણ છતાં ચૂપ જ રહ્યાં;
 અમે સાથે રહેતાં ગુમગુમ કલાકો કંઈ જતા,
 પરાણે શોધીને વિષય પછી કેં વાત કરતા.
 અરે! આવી રીતે દિવસ બહુ લાંબા ગત થયા,
 ગયા નહોતા ઝાઝા પણ બહુ ગયા એમ દિસતા,
 ઉઠાસી એ આવ્યા દુઃખી દિવસ વર્ષોગત તણા,
 અને ઘેરાયેલું ઘન વતી રહેતું નભ સદા.
 મયેલું અન્ધારું અતિ અતિ હતું એક દિવસે,
 પડે ધારા તેથી જલમય બન્યું તું જગત, ને

બહુ પાસે આવી ગડગડ થતી વાદળી ફરે,
અહો ! ગોળા મ્હોટા નભ ઉપરથી શું રડી પડે !

તને છાતી સાથે દબવી મમ બેઠી પ્રિય હતી,
અને હું બેઠો'તો મુજ કર મહીં પુરતકે લઇ ;
હતી થંડી તેથી શગડી બળતી'તી ગરમ ત્યાં,
અને અંગારાની પ્રસરી હતી લાલી તુજ મુખે .

ઉઠી ઓચિન્તી ત્યાં શયનગૃહમાં એ જતી રહી,
ગઇ તે શાને તે તુરત સમજ્યો હું મન મહીં,
ગયો હું એ ઉઠી શયન પર એ જ્યાં પડી હતી,
અને દીઠી તેને રુદન કરતી ને હિંમકતી .

ઉપાડી બહાલીને હૃદય સરસી ચાંપી કુમળી,
અને રેવા દીધી સુખમય બની જ્યાં સુધી હતી ;
મને તો રેવાતું હૃદય ગળતાં લાન ન હતું,
છતાં એ રેઇને હૃદય મમ ખાલી થઈ ગયું .

અરે ! જેને માટે બહુ દુઃખ સહ્યું તે થઈ ગયું,
થયું ને તે સાથે દુઃખ પણ બધું એ ઉડી ગયું ;
પછી ઢોળી પ્રીતિ ગત કુસુમની તું ઉપર, ને
ગયેલાને ભૂલી તુજ પર ધરી આશ સઘળી .

પછી બાપુ અશ્રુ ફરી કદિ લરાયાં ન હૃદયે,
પ્રભુ જાણે કેવાં સુખમય બન્યાં 'તાં ફરી અમે ;
પછી વર્ષા મ્હાણી તુજ સહ અને એ પ્રિય સહે,
મુખે ચુમ્બી લેતાં ફરી વળી શીખ્યાં'તાં અધરને .

હતા કિંતુ આવા દિવસ બહુ થોડા તકદિરે,
બહુ થોડા તો ના પણ સુખથી થોડા બહુ દિવસે ;
પછી લેવાયુ એ પ્રિય શરીર ઝીણા જવર વડે,
અહો ! આજે કાલે હૃદય સમજ્યું કે સુખ થશે .

મનાયુ 'ના હુંથી સુપરત થશે તું મુજ કરે,
અને માતા ત્હારી જગત ત્યજીને સ્વર્ગ વસશે ,

મનાયું ના તે તો પણ બની જતાં માનવું પડયું ,
 અને સોંપાયેલું ધન ગયું આજ સઘળું .
 ગઈ એ ત્યારે તું, પ્રિય ! મરણ શું તે સમજતી ,
 “ નહીં માતા પાછી કદિ પણ મળે ” એ સમજતી ;
 અને ત્હાડું મ્હોં તો રડીરડી બન્યું લાલ સઘળું ,
 ન જોવા તે સામે જરી પણ હતી શક્તિ મુજમાં .

થયું મ્હાડું તો જે અનુભવી બધા એ સમજશે ,
 કહું શું ? જે ચાલી ઉચિત નવ એ લાવવી દિલે !
 અરે ! એ વેળાથી હૃદય સઘળું આ તુજ થયું ,
 છતાં માની ખામી કદિ પણ અરે ના પૂરી શકયું .
 ન રેતી તું ત્હોયે દિલ તુજ નિસાસાભર હતું ;
 અરે ! એ વેળાથી ગરીબ તુજ મ્હોડું થઈ ગયું ;
 હતી તું એ શીખી દુઃખ તુજ છપાવા ગરીબડી ,
 છતાં જિંડા છાના રમત કરતાં શ્વાસ મૂકતી .

નિસાસા લેતાં ને રમત કરતાં તું સૂઈ જતી ,
 અને ત્યારે ત્હાડું રુદન કરતો મુખ નિરખી ;
 અરે ! બચ્ચાં પાસે રુદન કરવું પાતક ગણી ,
 અરેરે ! ના ઘોયું તુજ મુખ કદી મેં રુદનથી .
 હવે તો તું બહાલી મુજ પ્રિય તણી થાપણ જતાં ,
 ઘટે ભૂલી જાવો દુઃખમય ઇતિહાસ સઘળો ;
 કહે છે “ પ્રીતિ ” તે જગત પર તો રાગ જ બધો ,
 ખરી પ્રીતિમાં ના કદિ પણ રહે કષ્ટભડકો .

ભણ્યો તુંથી આજે પ્રણય કરવા આ જગલથી ,
 ત્યજી સ્વાથી° અશ્રુ પિગળીશ દયાના રુદનથી ;
 અહીં° ત્યાં સર્વેમાં અનુભવીશ હું પ્રેમમયતા ,
 વિના સ્વાથે° ભાગી બનીશ સહુના હું રુદનમાં .

હવે સુસ્તી છોડી લૂછીશ જગનાં અશ્રુ સઘળાં ,
 બની અગોરે હું ભળી જઈશ દાવાનલ મહી° ;

અરે ! ઊંઘ્યો ઝાઝું , પણ થઈ પૂરી છે રજની આ,
 નવા સૂર્યે પૂરું નવીન અજવાળું હૃદયમાં .
 હવે બાણું છું કે પ્રતિ ગતિ તણી છે અસર , ને
 બધાં બ્રહ્માંડોને અસર કરનારી પ્રતિ ગતિ ;
 ગમે તેવી ન્હાની કૃતિ અસર વિના નવ રહે ,
 ગમે તેવું ન્હાનું જન શુભ બહુ એ કરી શકે .
 જરા ફેંક્યે ખૂણે અગર વચમાં કોઈ પથરો ,
 વહે કુંડાળું તે ઉઢધિ સઘળામાં નકી નકી ;
 ભલે ના દેખાયે , પણ અસર તેની જરૂર છે ,
 મહા તેવી રીતે જનકૃતિ તણી એ અસર છે .
 નકી માનું છું કે અસર વળી સર્વે અમર છે ,
 ન એ બ્રહ્માંડોના પ્રલય બનતાં એ કહી ખસે ;
 રહેશે જે તરવો અતિ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ જગનાં ,
 રહેશે તેમાં એ અસર સઘળી સૂક્ષ્મ બનીને .
 અરે ! આવું છે તો રડીશ નહિ હું તો કદિ હવે ,
 હવે ના કમ્પાવું કરચલી પડેલા અધરને ;
 હવે તો જ્યાં સુધી મમ જીવિતનું તેલ બળશે ,
 અરે ! ત્યાં સુધી હું ધૂમીશ પ્રીતિદાવાનલ મહી !
 ૫-૨-૬૬.

બેકદરદાની

બેકદરની બેકદર હું કેં કદર ન કરી શક્યો ,
 બેકદરના વસ્ત્રમાં હું બેકદર માર્યો ગયો !
 કદરદાનીની કદર જે તે કદરદાની ખરી ,
 બેકદરદાની નકી છે બેકદરથી ઇશક તો !
 જૂઠી લ્યાકતને નમી કુરનિશ હબારો મેં કરી ,
 તાઝીમ ન માશુકે લીધી ! મોહતાજ હું તે કાં બન્યો !

ત્યાં એ ખડી થઈ બન્દગી તુજ આંખમાં આંસુ ભર્યો ,
 એ જોશના એ ઝોરથી ગુરકો ગયો લીંબાં એ !
 આ સજત સીનાનો જતાં કિલ્લો તૂટી પથ્થુ આખરે ,
 તારા તુફેલે હૂર અય ! નનીહત મળી આજે મને !
 રે ! લફઝ કહેવા ઇસ્કની મ્હારી ન છે કેં એ મબલ ,
 “આ ધાતકી દિલ રાખતું ,” એ બોલવા હિમ્મત ન છે !
 ઇસ્કના ચોગાનમાં ગાલિમ નકી પહેલો ન હું ,
 જે છે વફા તેને જફા એ તો ખુદાઈ દોર છે !
 શુલ વીંધીને ગેંદો કરે એ ઝુલ્મ અહિર છે અહીં ,
 શુલ ચશ્મથી ના આંપવાની એખ આદમ બતને !
 પથ્થુ આ જહાંમાં માફી તો નૂર અલ્લાહતું નકી ,
 હા ! બેહયાઈ ઇસ્કહારીમાં ભળીને જ્યાં પળે !
 તો માફ કર ! દિલદાર થા ! ગઈ શુબરી તું ભૂલી જા !
 આ બેવફા બન્દો હવે ઉગારી લે ઉગારી લે !

૨૦ — ૨ — ૬૧

एक स्वप्न

અહો ! કેવું મીઠું મમ જીવિતબહેનું વહી જતું !
 અરે ! તેમાં કેવું વિષ ભળી ગયું ક્યાંથી કડવું !
 અહો ! એ રાત્રિથી સમજાણુ પડી આ જગતની,
 અને એ ગાફેલી મધુર સઘળી એ ઉડી ગઈ !
 હતો મ્હારી નિદ્રા ઉપર શીતળો અન્ન દ્રવતો ,
 હતો વાયુ થડો ફરફર કરીને સ્પર્શતો ;
 હતો બહાલો ન્હાનો મમ ઉર પરે હસ્ત પ્રિયનો ,
 હતો ક્યાં એ ના ના હૃદય પર છાંટો હુઃખ તણો.

અમે ભાંધ્યાં ત્યારે સ્મિતભર હતાં મ્હોં મલકતાં,
હતી ચિન્તા ના ના જરી પણ કશાની મગજમાં ;
અરે ! તેમાં ક્યાંથી દુઃખમય થયું સ્વપ્ન સુજને ?
નથી એ ભૂક્ષાતું : હજી પણ પીડે છે બિગરને !

* * * *

અહાહા ! મેં દીઠાં વન, વળી વને કૈક ઝરણું ,
ઝરાની ગુફામાં ખળખળ થતા ધોધ પડતા ;
શિકારે ઉડન્તાં ઘુવડ રજનીમાં ઘુઘવતાં,
પતંગો વૃક્ષોમાં ઉડી ઉડી મશાલો પ્રકટતાં !

તહીં સર્પોકારે વહી જતી હતી એક સરિતા ,
તરંગો વિલાસી કૂદી કૂદી રમન્તા વહી જતા ;
પડી કે પોલાણે ધ્વનિ કરતી શેવાલ પર તે—
અહો ! વૃદ્ધાવસ્થા અતિ દુઃખભરેલી જ્યમ રહે !

શિલાઓમાં ક્યારે રમત અથવા નૃત્ય કરતી ,
હજારો શેડો ત્યાં શશીમય ખનીને ઉછળતી ,
અને તાળી ફેતી દ્રુમકર રૂડાં પર્ણ પર તે—
મીઠી બાદ્યાવસ્થા હસતી નિજ માર્ગે જ્યમ વહે .

સપાટી સીધીમાં વહતી પછી ધીમે મહભરી ,
બધાં ગુદ્મોને ને કુમળી કળીઓને દિલ ધરી ;
બધી એ છાયામાં પ્રણયરસ મીઠો ટપડતો ,
થુવા જેવા તેના વહનમય પોતે થઈ જતો .

પ્રિયાની વાણી શું ઝરણુધ્વનિમાં કાંઈ સુણતાં
દ્રવી મ્હારો આત્મા ચૂપ થઈ રહ્યો શાન્ત સ્થિર ત્યાં ;
ડચો મ્હારો આત્મા રુદ્ધ કરતી સાંભળી પ્રિયા ,
અને ચોકબા આવા મમ શ્રવણમાં અક્ષર પડ્યા:—

“ ઝરા ! રે બહેનારા ! ગહન તુજ છે ગૂઢ વહવું ,
“ કયા માર્ગે ત્હારું વિમલ જલ બહે છે ખળકવું ?

“ રહી ચોકખી તુંમાં મમ જીવિતની છે પ્રતિકૃતિ ,
“ અરે ! ચિતારાએ ક્યી કલમથી કેમ ચિતરી ?

“ મહા અન્ધારી આ તુજ સલિલની શાન્ત ચૂપકી ,
“ મને આંજી દે તે તુજ વીચિ તણી દિવ્ય ઝળકી ;
“ પુવારા , ને ઘોઘો , વમળ , વળી વાંકી તુજ ગતિ ,
“ યધાં એ તડારાંની મમ હૃદય એ એક જ છબી !

“ ભરાયું આ મીઠું તુજ જલ કંઈ વાદળી વતી ?
“ તને ચૂસી ધૂમે નભ ઉપર તે વાદળી કંઈ ?
“ ભરાયું ક્યાંથી ને મુજ હૃદય ક્યાં ખાલી બનશે ?
“ અરે ! તેનો પત્તો નભ વિષ્ટુ ન બીજો દઈ શકે .

“ હવે મહારં હૈયું તુજ કુલ પરે શાન્ત બનશે ,
“ હવે શ્વાસોની એ જરી નવ રહેશે ગતિ મને ,
“ ખરેલી બહાલાંથી જરદ તુજ હું પત્ર સરખી ,
“ અરે ! હું તો કોઈ પવનલહરી છું ભટકતી ” ।

“ હું તહારો મકરન્દ છું , અનિલની તું દહોર મીઠી ભલે ,
“ તું જો પણું ખરે , અરે ! હૃદય આ હુંકું બની તો બળે ;
“ હૈયું તું સરિતા તણું ભરી અને પીનાર હું મેઘ છું ,
“ તારા દિલની છાપ જ્યાં ભરી રહે આઠાશ તે હું જ છું ” ।

કહેવા બોલ આ કિન્તુ શક્તિ ના જરીએ હતી ;
ના બણ્યું મેં થયું શું કે અક્ષરે ના વહી શક્યો .

‘ છેલ્લા શ્વાસો કર દિલ પરે મૂકીને લેતી’તી એ ,
ન્હાતું ન્હાતું દુખળું દુખળું અંગ તેતું હતું એ ;
શૈયા તેની કુલ પર હતી , શાન્ત મૂર્તિ હતી એ ,
કોઈ તેતું જગત પર ના એમ રે ધારતી એ .

નિરાશા આશાની સૂઈ ગઈ હતી ખીડ દિલમાં ,
ન શાન્તિમાં તેને દુઃખ ભય રહ્યાં ધ્વંસ કરવા ;
કમી એ અંગેથી જરી જરી હતું ચેતન થતું ,
જહીં સુધી છેલ્લે મધુર વદને , હાસ્ય અમક્યું !

જેનું શૃંગ હતું પીથું લટકતું ઝાંખું ફરે પશ્ચિમે,
જેની સાથ રહ્યો હતો કિરણમાં અન્ધાર ગૂંથાઈને;
તે મીઠા શશી ઊપરે નયન એ છેલ્લાં વિરામ્યાં હતાં,
ને તેની સહ ગોષ્ઠી કે પ્રણયની મીઠી મગ્યાની રહ્યાં.

ભરાયું એ જ્યારે ગિરિખડકમાં શૃંગ શશીનું,
ફરતું 'તું' ત્યારે શિથિલ ગતિએ રક્ત પ્રિયનું;
પછી નીચે નીચે ઉતરી પડતો એ શશી હતો,
હતો ઊડો ઊડો પ્રિય ઉદરમાં શ્વાસ ફરતો.

શશીના છેડાનાં જરીક જ હતાં ધિન્દુ દિસતાં,
રહ્યા એ નાડીમાં પ્રિય જીવનના બે જ ધડકા;
પછી અન્ધારામાં કુદરત બધી આંધળી બની,
અને અન્ધારામાં પ્રિયરહિત હુંએ થઈ રહ્યો.

પડ્યો જાણે હું તો દરદમય આખો સળગતો,
પડ્યો હું મૂર્છામાં નવીન કંઈ ભૂતો નિરખતો;
વળી એ સ્વપ્નામાં દુઃખમય ઉગ્યો સૂર્ય બળતો,
ઉઠી તેની હુંકે “પ્રિય! પ્રિય!” કહી સાદ કરતો.

ઓચિન્તો હું અમકી ઉઠતાં પાસથી હંસ કેઈ
ઉડી ચાલ્યો ફડ ફડ કરી શ્વેત પીછા પસારી;
મ્હારો દૃષ્ટિ ઉડતી ગતિની સાથ ચાલી ઉડતી;
ને હેયુ એ સળગી ઉઠતાં નિકળી ઝાળ આવી:-

“ઉડી ઝટ જજે ત્હારી હસી પછી તુજને મળે,
“હૃદય રસીલું” એ હું ધાઈ તને, નકી નોતરે;
‘અપલ નયનો તેનાં તુંને તહીં અભિનન્દશે,
“ધવલ વળી એ ગ્રીવા બાઝી રહે તુજ ઠંઠને.

“લટકીશ અહીં! તું ઉડી જા! નથી મુજ હંસલી!

“લટકીશ અહીં બાલી ભૂરી ભમે જ્યમ વાદળી!

“અનિલલહરી ઉડી જાતાં પરાગ પડ્યો ધૂળે,

“હૃદયરસ આ મ્હારો તેવો મળ્યો રજમાં હવે!

“ મુજ તરસને છીપાવાની ગઈ સરિતા સૂકી ,
 “ ભટકી ભટકી ખ્યાસો ખ્યાસો જવું તરસે મરી ;
 “ મમ હૃદયનાં નીલાં પથોં જતાં સઘળાં ખરી ,
 “ મરણુઝરણું જેચી બશે રડીશ તહીં સુધી . ”

* * * *

મુંઝાઈ આ જતાં હૈયું , હુ જાગી ચમકી ઉઠ્યો ;
 ધડકતું હૃદય લોહી , વેદના દિવમાં હતી .

પછી જીડી બેયું વદન પ્રિયનું ચન્દ્ર સરખું ,
 અને ગાલે ઝોપે ફરી ફરી સુખે ચુમ્મન કર્યું ;
 છતાં એ પીડા તો કદિ નવ જસી આ બિગરથી ,
 ખરે ! એ ગાફેલી મધુર સઘળી એ હીડી ગઈ !

હરિ ! હરિ ! અરે ! અન્તે શું છે ? ન સૂઝ કશી પડે !
 મરણુ નકી છે ! રે ! ખેલું કે ન અને પછી કોણ છે ?
 પ્રથમ કદિ હું , બહાલીનું તો થશે પછી શું પ્રભુ ?
 પ્રથમ કદિ એ , રે ! તો મહાઈ થશે પછી શું પ્રભુ ?

૩-૩-૬૬ .

પ્રેમની ઓટ

તુજ પ્રેમ તાણી થઈ ઝોટ , સખે !

મમ પ્રેમની આ ભરતી ઉપડે !

વીચિત્રો દિલની મમ ક્યાં ઠરશે ?

દુધવાટ હવે જઈ ક્યાં સમશે ?

હતી હોંશ મળું ભરી ગાથ , સખે !

મમ ખાલી પડ્યા પળ હાથ , સખે !

થઈ ફર , સખે !

થઈ ફર , સખે !

વિષ ઘોળી મને કયમ આપ ? સખે !
 વ્યવહારી બન્યો પ્રણયી ટળીને !
 વ્યવહાર શિખાવ મને ન , સખે !
 તુજ પ્રૌઢ થયું દિલ , બાલક હું ;
 બન પ્રેમી ફરી બની બાલ , સખે !
 “ તુજ લાયક હું ન ” કહીશ નહીં ,
 તુજ એ વદવું નહિ પ્રેમ , સખે !
 “ નથી પ્રેમ ઘટ્યો ” કહી કેમ શકે ?
 કયમ કારણ હુથી મનાય ? સખે !
 તુજ કારણ લાખ મને ન રુચે !
 નહિ કારણ પ્રેમ કદી સમજે !

ફરી નેત્ર ગયું !

ફરી દિલ ગયું !

તુજ કાગળમાં મુજ નામ ફર્યું !
 હજી “ પ્રેમ ફર્યો ન ” કહે તું , સખે !
 હજી સાબિત થું કરવું તું ? સખે !
 તુજ પ્રેમની ઓટ થઈ જ , સખે !

૮ - ૩ - ૯૬ .

ક્ષમા

હુઃખ તુંથી ન થાય મને કદિ એ !
 કદિ દે હુઃખ તો સુખી તે જ હુઃખે !
 પછી માફ કરું તુજને શું ? સખે !
 વિષ્ણુ બીજ તરુ ઉપજે કદિ એ ?
 જગમાં કદિ માફી મળે ન , સખે !
 મળી માફી ભલે સહુ લોક કહે !

હિલ ઢાગ પડ્યો “ ન પડ્યો ” ન અને
પછી માફ કરે જગ ક્યાંથી ? સખે !
વિગ્નરી ન જવાય અનેલ બિના !
પછી “ માફ થયું ” કયમ થાય ? સખે !

તૂટી દોર ગયો !
પછી એક થયો !

કહિં એમ અનેલ , સખે ! કહિ છે ?
પડી ગાંઠ લલે !
પડી સાંધ લલે !

પણ દોર તૂટેલ તૂટેલ રહે !
અનશે નહિ તે અનશે ન , સખે !
પણ માગ ક્ષમા મુજ ના કહિ તું !
નથી કાંઈ તૂટ્યું પછી સાંધીશ શું ?
વિણ હૃદ્દે હવા કરવી ન ઘટે ,
વિણ હૃદ્દે હવા કડવું વિષ છે .
જન માફી લલે પ્રભુતા ગણતાં !
પણ એ જ ક્ષમા મુજ છે ફળડાં !

કયમ દોર વણી જન તોડી શકે ?
કયમ અપીં દીધેલ લઈ જ શકે ?
વળી દે ! વળી લે ! ફરી દે ! ફરી લે !
સહુ એ જ ખૂરાઈ ફૂંડાઈ , સખે !
મધુરી નહીંઓ હરિયે મળતી ,
મધુરી મટીને કડવી બનતી !
પણ ના હુંઝા હું દિલમાં ધરતી !
નવ પાછી ફેરે ! નવ માફ કરે !

સુખ પ્રેમી હિયે !
હુંઝા પ્રેમી હિયે !

પણ લાગણી એક જ એક રહે !
 નવ માણીની કે જ જરૂર રહે !
 ખરી એ જ પ્રીતિ ! ખરી એ જ ક્ષમા !
 પછી માફ કરું તુજને શું ? સખે !
 નથી માફ કર્યે ખરી માણી , સખે !

ખરી પ્રીતિ , સખે !

ખરી માણી , સખે !

દ્રવ્ય આ દિલમાં નકી એક રૂપે !
 પછી માફ કરું તુજને શું ? સખે !
 કરી માફ ધરું પ્રીતિ કેમ ? સખે !

૧૫ - ૩ - ૬૬ .

હૃદયત્રિપુટી

રમતી'તી અહો ! વિશ્વભાગમાં !
 “ શીતલ છાંયડો ત્યાં મને હોતો !
 “ નવ હતું કશું ભાન તાપનું !
 “ નવ હતી મને લૂ કદી અડી !
 “ પણ , પ્રભુ ! પ્રભુ ! કેમ શી રીતે ?
 “ અપટ એકમાં અગ્નિમાં ધરી !
 “ નવ બળું હજી ! ખાક ના ઉડે !
 “ હૃદય પિંગળી ના વહે અરે ! ”

ઝીણા આવા રુદ્ધનસ્વર આ કુંજ માંહીથી આવે ,
 નીલાં તેની ઉપર તરુઓ શીષ નીચાં નમાવે !
 ના છે રાત્રિ દિવસ નથી વા સૂર્ય વા ચન્દ્રમા ના ,
 કિન્તુ તેના ઝળઝળ થતા તેજમાં વિશ્વ નહાતું .
 કુંળી સંધ્યા છ વરસની એ બાપડી કન્યકાના ,
 ગાલે ઝોઠે શરીર ઉપર ફેરવે હસ્ત સ્નેહે !

“ ઈચ્છે તું તુજ તે બનું, સખી બનું, માતા, લગિની બનું,
 “ રોવું ના ! પણ કોઈ બે દિલ મળે તો ત્યાં વિરામી જવું.”

હૃદયરસ દ્રવેલો બાલકી પી રેમાનો,
 હિબકી હિબકી રોતી, રોઈ હેયું ઠલાવ્યું;
 રુદન મધુર લાગે કોઈ બે પ્રેમી લાગે,
 રુદન જરૂર આંહી પૃથ્વીમાં સ્વર્ગઅંશ.

“ અશ્રુ લૂછી રેમા બોલી, “ ત્હારું નામ કહે, સખિ ! ”
 “ શોભના ”, બાલિકા બોલી પાછી ચૂપ થઈ રહી.

“ બાપુ ! બોલ હવે ! નહીં હુઃખ વતી આવું પીડાવું થટે,
 “ બાપુ ! બોલ હવે અને જલદી તું વૃત્તાન્ત ત્હારું કહે ; ”

કમ્પી ગાત્ર ગયાં અને હૃદયના તારો અણેણ્યા, છતાં
 લૂછી અશ્રુ ગરીબ ગાલ પરથી બોલી ધીમે શોભના : -

“ ડર હતો દિલે, મેં સુણ્યું હતું,

“ મરણને છતાં બાણતી નહીં !

“ રુદન મેં ફીકું, દેખી પહીતી 'તી !

“ રુદન મેં કદી ના ક્યું હતું !

“ પૂછતી માતને, ‘ મૃત્યુ શું ? કહે ! ’

“ રડી રહેતી એ ! ના કહ્યું કદી !

“ ‘ કયમ રડે ? કહે ! બોલતી નહીં !

“ રુદન મૃત્યુ હું બાણતી નહીં !

“ કરતી કાં રડયા બોધ મા મને,

“ સમજું હું હવે, ના સુણ્યું કદી !

“ મમ પિતા ગયા ગામ જ્યારથી

“ રડતી મા સદા બોધ મુજને ! ”

“ રડતી મા સદા ”, બોલતાં રડી,

ગરીબ શોભના બોલતી વળી :-

“‘તુજ પિતા ગયા ગામ છે,’ કહ્યું !
 “કયમ જૂ હું ગણું વેણુ માતનું ?
 “પણ કહી ફર્યા ગામથી નહીં ,
 “નયનમાં રહ્યાં અશ્રુ માતને !
 “રમત તો મને લાવતી નહીં !
 “રમતી રે ! છતાં સાથ મહારી તે !
 “ઉધરસે પછી મા ગઈ ગળી ,
 “ગઈ ગળી અને ના ફરી વળી !
 “રૂઢન માતનું દષ્ટિ આગળે ,
 “કદિ કદિ અરે ! ના ભૂલાય એ !
 “સુજ સહે રહી વૃદ્ધ ડોશી કે ,
 “સુજ પડોશમાં એ રહેતી ’તી ;
 “પછી ગઈ કહીં મા ન બાણું હું !
 “નવ પછી દીકરી મા અરે ! અરે !
 “પૂછતી હું, ‘કહીં મા ગઈ ? કહેા !’
 “‘તુજ પિતા ગયા એ જ ગામમાં !’
 “રડતી ડોશી ને રોતી હું વળી !
 “દિવસ એમ કે હું ખના વહ્યા !
 “દિવસ એક એ ડોશીમા હતાં !
 “સૂઈ જતાં અને સુમ્બીને કહ્યું :-
 “‘તુજ પિતા મર્યા ! મા મરી અરે !
 “‘મરી જ જાઉ છુ આજ હું જો !
 “‘કદિ નહીં અમે આવશું અહીં !
 “‘તુજ હવે નથી કોઈ વિશ્વમાં !’
 “રડી રડી અરે ! હું પડી ગઈ ,
 “ઉઠી અને હતું કોઈ પાસ ના !
 “રડી મરું અને કોઈ ના રડે !
 “કહી શકું નહીં શું થયું પછી !”

જલ વહે વહે ચાર નેગથી ,
દુઃખી વધુ હશે ડાહ્ય એ નહીં ?

થાય છે પ્રેમ હૃયામાં ભક્તિથી , રમતોડ્યથી ;
દયાની પ્રેમકેયવતિ તે જદી જ નહીં નહીં .

સખી પામે અને શિથિલ પગલે પહોંચી ગઈ ત્યાં ,
રમાને બોલાવે “સખિ! સખિ!” કહીતે રમતી સૌ ;
રમાને ભેટીને સખી જરી વતી એક હમીને ,
“અદેલી તું તો રહે સગપણ થયું ત્યારથી, સખિ !”

રમાએ શોભનાને ત્યાં ઓળખાવી અને રહી ;
સખીઓ રૂપ કહી ત્યાં , દયાથી પિંગળી ગમી .

એવામાં તરુઓ નહીં કડી કડી કે આગિયા આવતા ,
પાંખોના અગાધ અક્ષર હજી જાણે મુનેરી રૂડા ;
તેઓને નિજ હાથમાં પકડવા હોડે સખી સૌ તહીં ,
ભેટી સ્નિધ દયાર્દ્ર બહાદરી ધીમે બહાની કહે શોભના :-

“ અડચણો નહીં ! બાદશો નહીં !
“ સુખથી જે ફરે તે ભલે ફરે !
“ ન સપડાવશો ! એ ડરે નહીં !
“ ફીટી પડે અરે ! હર્ષ તે તણે !
“ અળકતી અને ફરથી રૂડી
“ રજ ખરી જશે ભે અડો તમે !
“ અડચણો નહીં ! એ સખિ ! સખિ !
“ સુખથી એ ફરે તો ભલે ફરે ! ”

છોડી એવ ઠઈ તુર્ત નેહે છે સખી બોલતી :-
“ દુઃખી જે હોય તે જાણે પારકાનાં દુઃખો નહીં .”

નિજ ગૃહ જલદીથી ચાલી પહોંચી ગઈ સૌ ,
ગરીબ ગઈ ગૃહે એ શોભના તો રમાને ;

નિજ દુઃખ વતી તેણે સર્વને દુઃખી દીઠાં ,
ભગી ગઈ સહુ સાથે દિન થોડા મહીં એ .

ગયાં બે ચક્ર વર્ષોનાં ફરી તે રાત્રિ ઉપરે ;
શોભના ખાપડી કાંઈ શીખીતી હસતાં હવે .

* * * *

સૂતાં છે સહુ શાન્તિમાં , રજની તો થોડી વહી છે ગઈ ,
મીડી વાચુની મન્દ દેહેર વહતી નિદ્રાની પાંખો સમી ;
નિઃશ્વાસો મૂકતી અને દુઃખી દિલે સ્ત્રી કે રમાને ગૃહે ,
ફૂંડાઈ જો વરસે અને ટમટમે તે મેઘ ભેટી ફરે .

તેનું ભવ્ય લલાટ વીજળી સમું અન્ધારમાં દિસતું ;
તેમાં રેખ પડી રહી હૃદયના ઔદાર્ય ને શૌર્યની ;
કાળાં વસ્ત્ર મહીં રહેલ મુખ એ લાંબા ધતિહાસની ,
વાતો કૈંક પરે પિચાર કરતું , છે શાન્ત તહોયે હજી .

પણ હૃદય પીડે તે કાંઈ છે દર્દ તાબું ,
અગર કંઈ થવાનો આજ કે કાલમાં ધા ;
હસડસી દિલ તેનું અશ્રુને થોલી રાખી ,
“ જઈશ પ્રિય ! અરેરે ! કાલ તું ! ” એમ બોલે .

“ પરણીને જશે કાલે રમા ઘેર પતિ તણે !
“ જશે કેમ દિનો મહારા ? ” બોલી માતા રમા તણી .

સૂતી હતી નહીં , ભગતી હતી ,
ગરીબ બેથ એ - શોભના , રમા ;
રડી રડી હતી શાન્તિ મેળવી ,
પણ દિલો થયાં ખોખરાં હતાં .

“ ક્યમ થશે ? સખિ ! કેમ કાલશું
“ દિવસ આપણા મા વિના અરે ?

“કયમ થશે તને ? શું થશે મને ?

“સમજ ના પડે ! દિલ આ બળે !

“રુદન આ દિસે ઝિંદગી તણું !

“રુદનમાં રૂખી ઝિંદગી દિસે !

“રુદન જન્મીને મેં સદા ક્યું !

“રુદન આપશે શું તને પ્રભુ !

“હસીશ તું સખિ ! હું પરે સદા ,

“રુદન તો કંઈ હું ભલે સદા !”

કહી રડી પડી શોભના , અને

સુણી રડી પડી બાપડી રમા !

માતા તે સાંભળી વાતો આવી ત્યાં ઓરડા મહીં ;
ને બોલે કંઠ ભારેથી અશ્રુ લૂછી રમા તણાં :—

“કહું શું હું ? બાપુ ! ઉઘડી મમં હૈયું નવ શકે !

“જશે તું તો કાલે ! સુખી બહુ તને ઇશ્વર કરે !

“હજુ ન્હાની તું છે ! સમજણુ. વિનાનું દિલ હજુ !

“તરી બપું બિંદુ જગતઉદ્ધિવું જલ રહું .

“સખી આવે સાથે , દિલ ન કદિ તેનું ફલવજે ,

“મરી જાશે એ તો નઝર તુજ બે કૈં જ ફરશે !

“હવે સોંપું છું આ ગરીબ કર તેના તુજ કરે ,

“ગણી તેને તંહારી સુખદુઃખ તણી સાથી કરજે .”

કહેવાનું વધુ તે તો અશ્રુપૂર વતી કહ્યું ;

ઉત્તરે નેત્ર ભીનાંએ અશ્રુપૂર વતી દીધું .

ઓહો ! વિયોગ દિવસે કરી ના શકે શું ?

પંખા મહીં વિરહના પડતું નહીં શું ?

તેનાં ખિમાર રડતાં જગમાં દિલો કૈં !

તેનાં ખિમાર જગમાં મરતાં દિલો કૈં !

શેલનાને લઈ સાથે પિયુષેર ગઈ રેમા ,
છ વર્ષો ત્યાં ગયાં આલ્યાં , હૈયાં એ ખીલતાં હતાં .

* * * *

ઉપવન મહીં ખીલ્યાં પુખ્તો , ખીલી કલીએ કલી ,
શીકર શીતળા વાયુ સાથે ઉડે જલચંત્રથી ;
રવિ હબ્બુ ઉગે તાબે તે એ હસે સહુ સૃષ્ટિથી ,
રવિકર મહીં તાબાં થાવા ઉડે લઘુ પક્ષી કે .

આંહીં કોઈ યુવાન ભવ્ય દિસતો બેઠો મહા શાન્તિમાં ,
તેનાં સ્વેદથી અંગ કે કસરતે લીનાં થયેલાં હતાં ;
મ્હોટું પુસ્તક કોઈ તે કર કને નીચે પડેલું હતું ,
ચોંટી ઘણે રહી હતી જલ તણાં ફેરાં ઉડે તે પરે .

હતું તેનું હૈયું કમલ સરખું કોમલ , અને
હતો તેમાં ફેવી પ્રણયરસ મીઠો ટપકતો ;
હતું તેને મ્હોંએ મધુર સ્મિત કાંઈ અળકતું ,
દિસે તેનાં ગાત્રો પુલકિત થતાં હર્ષમય સૌ .

દિસે તેણું કિન્તુ હૃદય ન હતું પૂર્ણ સુખિયું ,
વિચારો ભાડામાં ગરક થઈ તે તો વહતું તું ;
હુઃખી કે સુખી તે કહી નવ શકે અન્ય નયનો ,
હુઃખી કે સુખી તે સમજી નવ પોતે પણ શકે !

રમાના પ્રેમનો સ્તમ્ભ આ પિયુ પતિ કે પ્રભુ ,
રમાના પ્રેમના તારો કમ્પાવી કમ્પનાર આ .

વઢે ઘેરા સાદે , મધુર ધ્વનિ એ સ્તિગ્ધ પ્રણયી ,
છતાં તેમાં ઉડે મધુર હુઃખ ભાયું કંઈ હતું :—
“ કુવારા ! તું બહાલા ! વહીશ વહતો તેમ જ સદા ,
“ વહેલું ત્હાડું આ મધુર ગતિનું એમ જ કહે !

“ અહો ! બહેનું ! બહેનું ! મધુર ગતિએ એ વહી જવું !
 “ અર બહેતા તેવું રૂઢન કરતાં એ વહી જવું !
 “ વહે છે તો ધ્યાંથી વહીશ વહતો તેમ જ સદા ?
 “ વહેનારાં નરે નકી નકી ‘ ન બહેતાં ’ બની જતાં !

“ વહેશે તું તહોએ ગતિ તુજ જશે કાલ પલથી !
 “ સદા હું તો ઇચ્છું ગતિ તુજ રહેજો નલ ભણી !
 “ વહું છું , બહેનું ‘ તું ’, વહીશ ત્યમ હું જ્યાં મુખી વહું ,
 “ અરે ! બહેનારું કા કદિ પણ ન આવું કહી શક્યું .
 “ ગયેલી વેળાથી ચિતરી મન ભાવિ નવ શકું !
 “ છતાં એ વિચારી નમ હૃદય બાળી ક્યમ શકું ?
 “ રમાનું હૈયું એ વચન નવ આપી કંઈ શકે ,
 “ અને ના ના એ કૈં દરદ મમ ભણી કદિ શકે !

“ મુખી એ છે એ તો મમ હૃદયનું છે મુખ નકી ,
 “ કરી તેને ભાગી મુખી દિલ શકું ના કરી હુઃખી !
 “ પ્રિયાની બહાલી એ પણ મૃદુ સખી આ મમજતી !
 “ હુઃખી એ હૈયું તો મમ હૃદયની છે પ્રતિકૃતિ .

“ કૃપા છે , માયા છે , છલકતી દયા છે બિગરની ,
 “ રમા તેને આહે , પણ દરદ ભણી નવ શકી !
 “ મને આહે , પૂરે , પણ દિલ ન ખુલ્લું કરી શકે !
 “ રમા મહારી તહોએ દરદ મમ ભણી નવ શકે !

“ છ વર્ષોથી મહારું હૃદયઝરણું આમ વહતું !
 “ છ વર્ષોથી તેનું ગરીબ દિલડું આમ જ વહે !
 “ રમાને હું યાચું ! મમ હૃદય યાચે ગરીબ એ !
 “ રમાને તો બહાલાં હૃદયદ્રવ્ય છે એક નરખાં !

“ બિગર બળી જતાં એ અંકુરો ખાક શાશે !
 “ રહી રહી કરમાશે શોભના બાપડી રે !
 “ ગરીબ દિલ ઉકેલે કોઈ એવું મળે એ ,
 “ હૃદય મમ દરે રે ! ઠાઝતું કંઈ આ તો . ”

હાથમાં હાથ દેઈને આવે છે શોભના, રમા !
 દિસે યુવાન પી જાતો બન્નેના ઉરનો રસ .

આવે કુરંગ વળી કેા ફૂદતું બીધેલું ,
 આવી યુવાન પગમાં પડી એ ગયું ત્યાં ;
 નેત્રો હતાં ચપલ બીક વતી થયેલાં ,
 ને શ્વાસથી હૃદય એ ધડકી રહ્યું .

બોલી લેશ હસી રમા, “ પ્રિય અહો ! આ છે દુઃખી કાં હજી ?
 “ આવ્યું છે તુજ એ હવે શરણમાં ! પંપાળ તેને જરા !
 “ પાળેલું સુજ એ ગરીબ મૃગલું ! તે આશરે જો પડ્યું !
 “ માગે જો કદિ છાંચ કેા બિગરથી તો આપવી તે થટે. ”

“ શરણ મમ થયું તે પૂર્ણ આનન્દમાં હો !
 “ શરણ મમ પડેલાં કોઈ દી ના દુઃખી હો !
 “ પણ શરણ પડેલાં સર્વ ના છે સુખી હા !
 “ હૃદય મમ બળે છે માત્ર તેથી જ બહાલી ! ”

મૂકી નિઃસ્વાસ બોલ્યો એ રમાને કર ચાંપીને,
 બગાસું ખાઈને બોલે ધીમેથી મૃદુ શોભના :—

“ હૃદયની દયા એ જ છે બધું ,
 “ બની શકે નહીં કેં જ જો વધુ ;
 “ શરણ આપવું એટલે , સખિ !
 “ હૃદય આપવું એ જ છે નકી .
 “ હૃદયની મળે કાંઈ જો દયા ,
 “ શરણ જે પડ્યું તે દુઃખી ન તો ;
 “ સુખી દુઃખી કરી વિશ્વમાં શકે ,
 “ હૃદય એકલું ! ના બીજું કશું !
 “ હૃદય જો મળ્યું તો બધું મળ્યું !
 “ હૃદય જો નહીં તો નહીં કશું !
 “ શરણ તેં દીધું , ભાઈ ! છે નકી
 “ હરિણીને , જીવો એ ફૂદી રમે . ”

“ ના ના એમ બને નહીં ! હૃદયમાં શું સર્વ આવી રહ્યું ?
 “ ક્ષત્રીતું નવ લોહી ભૂમિ કદિ એ પીવા શકી હોત તો !
 “ જેને દિલ દીધેલ તે દુઃખી થતું પ્રેમી ન બેઠ શકે ,
 “ ના બે એમ પછી , સખિ ! શરણુ તો આવ્યું કહું હું નહીં ! ”

“ નકી સાચું રમા બોલી , પ્રીતિ એ જ નકી ખરી , ”
 ભાંડા કાંઈ વિચારોમાં બોલી બિલ્લો યુવાન એ .

નવીન કદી રૂપાળી શોભના ચૂંટતી , ને
 ચૂંથતી લઘુ કરે એ વાળમાં સૌ રમાના ;
 મધુર મધુર પુષ્પો ચૂંટતો એ યુવાન ,
 કમલવત રમાના હસ્તમાં આપતો સૌ .

* * * *

સળગી ઉઠતું હેયું ત્યારે યુવાન તણું હતું ,
 હૃદય ધડતું કાંઈ કાંઈ વિચાર નવા હતું ;
 નવ સુખી થયું તે દીથી એ ! કદી નવ વા ડ્યું !
 પિંગળી પિંગળી ધીમે ધીમે વહું , વહતું વહું !

પ્રણય ઘસડે તોડી જેવા અહો સહુ પિંજરાં !
 ફેરજ ઘસડે કેદી થાવા અને મરવા દુઃખે !
 ફેરજ હતી આ, પેલી પ્રીતિ ! રહું રડ્યું હવે !
 ફેરજે લડતી પ્રીતિ સાથે ! રહું મરવું હવે !

શરણુ પ્રણયી આવે તેને રખાય અરે નહીં !
 શરણુ પ્રણયી આવે તેને કઠાય નહીં વળી !
 વચન પ્રિયને આપેલું , “ હું થઈશ ન અન્યને ” ,
 વચન પ્રિયતું પાળે તેથી મરે દુઃખી દિલ કે !
 અરે ! શાને આવો અધવચ રહે તું લટકતો ?
 હજી જા બિડો તો પડ સહુ તહીં તૂટી પડશે !
 વિભાગો કીધાથી પ્રણય ન કદી ન્યૂન બનતો,
 અને તેથી , લાઈ ! પ્રણય પ્રણુ છે આ જગતનો .

આ વિચાર મહીં યુવાન દિલ એ ઝૂકી રહેલું હતું,
તેના તાર બસૂર સર્વ બનીને કમ્પી રહેલા હતા;
ઓહો ! એક ઘડી રહી, પલ રહી, તે કાં ઢળે કે મરે !
તોડે પિંજર એક આ ક્ષણ મહીં, ના તો કદી એ નહીં !

કર્ચ છે સિન્ધુતું મોળું, ઘા છે કે ગતિ કાંઈ છે ;
આમ કે તેમ કીધું તે કીધું ને તે થઈ ગયું !

થયું ને કીધું તે કદિ પણ બને ના “ નવ થયું ” !
ક્ષણે કીધેલું તે જીવિતભર સાલે જિગરને !
અચમ્બો લાગે છે, સમજણ પડે ના, કયમ થયું !
ઘણી વેળા પોતે દિલ પણ ઠગાયું સમજતું !

ઠગાવું જો હશે નિમ્નું ઠગાવું તો ભલે સુખે ;
પરન્તુ બચ છે ખેંચી હેયું તો તો જવું પડે !

કરે જો કાંઈ તો સુખથી કરજે ને સુખી થજે,
પરન્તુ કાંઈ તું હયુપયુ રહીને કરીશ ના ;
કરે છે સાચું તું જરૂર સમજી એમ કરજે,
નહીં તો પસ્તાવો હુઃખમય અગાડી બહુ થશે .

ફરજ ને પ્રીતિને તું દોરજે એક માર્ગમાં :
ધર્મથી પ્રેમ જૂદો ના, ફરજ એ જ પ્રેમ છે .

* * * *

જિંદગી છે રવિ મધ્યમાં નભ પરે, છે ચૂપ સંસાર સૌ,
ધીકેલી ધરણી દિસે, તર મહીં પક્ષી લપાયાં સહુ ;
ગાઠા મંડપમાં યુવાન કુલડાં વેરી નીચે છે પડ્યો,
કિન્તુ કંટકથી ભર્યા હૃદયને પીડી રહ્યાં છે હુઃખો .

આવે છે ચાકતી ધીમે દૂરથી ત્યાં જ શોભના ;
ઉઠાસ એ દિસે ગહેરા, ગરબીર નેત્ર છે ઢળ્યાં ,

આછું એક જ રવેત સ્વચ્છ કંપડું તેણે પહેચું હતું;
તેનાં અંગની દિવ્ય અંચ ઝળકી રહેતી બહારે હતી;
તાપે તમ થયેલ ગાલ પર એ ગાલી ગુલાબી હતી,
ને તેની પર મધ્યમાં ચળકતું બિન્દુ હતું સ્વેદનું.

ડાળો હતો કર કમાન વળેલ કેટે;
બીજો હતો લટકતી ગૃહી પુષ્પગુચ્છો;
યુવાનના પદ લાણી ઢળતી પ્રીતિ શાં,
ઝોળેથી લાલ નિકળી કિરણો છવાતાં.

હાથી એક જરા ગુલાલ ઝરતી ખાની હતી પાકની,
ભાલી એમ રહી યુવાન નિરખી નિશ્વાસ મૂકી જરી;
નેત્રે નેત્ર મળ્યાં અને ઢળી ગયાં ! પાછાં મળ્યાં ! ને ઢળ્યાં !
રૂંધાયું દિલ તહોય ચલન કરીને બોલી ધીમું શોભના:-

“ પ્રીતિ ધરી રમા જે ઉછેરતી,
“ પ્રથમ પુષ્પ તે આ ગુલાબનાં;
“ કરતી સ્નાન એ તેથી મોકલી,
“ પ્રિય સખે ! મને આપવા તને.”

લાંબો કરી કર જરી નમી પુષ્પ આપે,
ત્યાં એ જરા લથડતી લપસી પડે છે;
પુષ્પો પળ્યાં, કર રહ્યો કરમાં મુજબતો,
જેવ્યો નહીં મૂકી દીધો નહિ વા યુવાને.

ત્યાં કેં થયું મગજમાં, કરમાં થયું કેં,
કાંઈ નવું નયન ને દિલમાં થયું કેં;
જે બાળતાં હૃદય તે નિકળી પડ્યું કેં,
જેનો હતો ડર દિલે થઈ એ ગયું કેં.

ઉઘાડી ખારીએથી ત્યાં જેણે છે કોઈ આ અંધું;
યુવાને ઝોળખી ઠંડાલી, જેવી હસ્ત લીધો જઈ.

ભોંટી પડી શરમથી ચમકી ઉઠી એ,
જે ના થવું ઘટિત તે થઈ તો ગયું કેં;
એ સ્વપ્ન, એ જખમ એ વિષદૂંટડાને,
વિમાસતી, સળગતી ગૃહમાં ગઈ એ.

જેયું મનાય નહિ એ કદિ એ રમાથી;
જેયું ભૂલાય નહિ એ કદિ એ રમાથી;
કિન્તુ “દીઠેલ કદિ આ નવ હોય સાચું”,
સંકલ્પ એ દઢ કરી સુખાણી થઈ એ!

ભિચારાનું હૈયું સળગી પણ ઊઠ્યું, બળી ગયું,
ફરે, ડોલે માથું, નયન પર ગાઢું પડ વળ્યું;
રહ્યા સ્વેદે લીના થરથર કમ્પી અવચલે,
ક્ષણો બે વીતી ને રુદનમય આ નાહ નિકળ્યો!:-

“અરે! મહારી વૃત્તિ, હૃદય મમ, ને વૃત્ત મુજ એ
“ઘડીમાં શું જૂઠાં થઈ જઈ બન્યાં મોહવશ રે!
“અરે! નિર્માયું શું મમ હૃદયને ધૂળ મળવું?
“અને એ કેન્યાના હૃદય કુમળાને સળગવું?

“રમા! બહાલી! બહાલી! બળકે તુજ ચોકખા હૃદયની
“હવે ઊઘી આંખે નિરખી શકવાનો કદિ નહીં!
“હવે ક્યાંથી પૂણું? હૃદય તુજ ઊઘ્યું અતિ રહ્યું!
“ગયું પાતાલે ને મમ હૃદય પાપી થઈ ગયું!

“પ્રભુ’ એવું કહેજે કદિ નહિ મને તું, પ્રિય! હવે!
“પ્રભુ તારો પાપી જખમ તુજને એ કરી શકે!
“અરે! ઉછેરું તે મધુર મૃદુ કેવું કુસુમકું?
“બગાડયું મેં તેને ક્યારી ક્યારામાં પ્રભુ! પ્રભુ!

“કલી મીઠી દેવી! રજ પડી હવે ફર કરજે!
“ફરી આ બળે તું લપટીશ, કલી! ના કદિ અરે!
“રમા જેવી પાછી બળકમય તેજે ચળકજે!
“ક્ષમા આ પાપીને કરી કદિ હવે તે ન સ્મરજે”!

ભું ભું ભું શુંજતો આવે પુખ્તો ઉપર ભુંગ ત્યાં,
ખીલેલાં કેકર પુખ્તોને ચૂસતો તે ક્યાં કરે.

નઝરે પડી ત્યાં પેલાની ને જરા ચમકી ઉઠયો,
નઝરે પડતાં કાંઈ પાછો વિચાર નવો ઉઠયો;
હૃદય ગળવા લાગ્યું, પાછું થયું વહલું શરૂ,
હૃદય ગમતું શોધી લેવા વળ્યું, ફરીને ગળ્યું!

અહો! કેવાં પુખ્તો ભ્રમર પર પ્રેમે ઝૂકી રહે!
“અને કેવાં ચુમ્મે સ્મિત અધરથી સૌ ભ્રમરને!
“અહો! કેવો શુંજ કુલ કુલ પરે ભુંગ લમતો!
“અને કેવો ચોટી કલી કલી મહીથી રસ પીતો!

“અહો! કેવી મીઠી કુસુમકલી એ સ્નિગ્ધ ઉઘટે!
“તહીં ચોંટયો જાણે કદિ નહિ હવે એ ઉખડશે!
“પરંતુ આ ઉડયો નવીન કલીઓ ને કુસમમાં!
“ફરી ધ્રુષ્ટ થાતાં લપટી પડશે એ જ કલીમાં!

“અહો! સ્વચ્છન્દી એ નવ કદિ રહે પિંજરપૂર્યો,
“વણી લોગી સાચો કદિ નવ વિસારે કુસુમ કો!
“બધાંને આઢે છે પણ ત્યજી ન દે કોઈ કુલકું!
“હશે આવું પાપી કુદરત તણું શું રમકડું?

“અરે! હું માટે તો કુદરત તણો શું કમ કરે?
“અને શું સૌન્દર્યે લપટી પડતાં પાતક પડે?
“પ્રભુએ આપી તે કુસુમરજ હું કાં નવ ગ્રહું?
“અરે! તે ખોલી તે પ્રભુથી દિલને પાતક ન શું?”

આવે છે શુંજતો ખીજો તે પુખ્તો પર ભુંગ ત્યાં,
જોઈ તે અશ્રુ આવ્યાં ને ઉદાસ તે યયો ફરી.

“ક્ષમાવાળો હેયાં કુદરતી ભલે આમ જ રમે!
“મનુષ્યો તે માટે નથી હબ્બ થયાં લાયક ખરે!”

“સુખે આલિંગે છે કુમળી કલી કોઈ ભ્રમરને !

“ નથી એ બન્ધાઈ અસુક ભ્રમરાથી નકી નકી !

“ વિભાગે લોભ્યલોકતાના પાડેલા છે વૃથા અમે !

“ લોકતાનો માર્ગ જૂદો કે , લોભ્યનો ચ જૂદો વળી !

“ દિસે એવો કાંઈ કુદરત તણા ના કમ નકી ,

“ અહો ! લોભ્યે લોકતા કુદરત તણા એ કમ-મહી !

“ અહા ! બન્ને પાંખો કુદરતની સ્વચ્છન્દ ફરતી ,

“ રહે તેથી જ્યાં કુદરત તણાં બાલક ઉડી !

“ ઉડી ક્યાંથી શકે લોકો, તોડીને એક પાંખને ?

“ ઉન્સાહી ઉડવાનું કે રહે તો તે ભલે રહે !

“ તને છોડી બહાલી ક્યમ જઈ શકું જડી કદિ હું ?

“ વિચારે મહારાથી જરૂર અપરાધી તુજ બનું ;

“ ઉડી હું બહિં તો પછી તુજ રહે શું જગતમાં ?

“ ભલે કેદી થાતું તુજ હૃદયનું આ દિલ સદા !

“ ભલે ભૂગો ઉડે કલી કલી પર ને ફૂલ પર ,

“ મને તે ના છાજે , ફૂલ સુજ રહ્યું એક જ હવે ;

“ ઉછેરેલી તહે તે મધુર કલી બહાલી પણ મને !

“ મને બહાલી તહોયે તુજ કદિ હવે તે ન બનશે ;

“ પ્રભુ આપે તેને પ્રણયી રસીલો ભૂંગ કુમળો ,

“ પરન્તુ એ ચિન્તા મમ હૃદયનો એક ભંડકો ;

“ ફરી કેદી તારો જીવિત સઘળાનો થઈ રહ્યો ;

“ હવે હું તો તારો જરૂર અપરાધી નવ રહ્યો ” !

રાખજે યાદ તું , ભોળા ! તારાં વેણું સદા હવે !

હવે જો ચૂક , તો તારાં કોઈ આ જગમાં નથી !

કલીની પ્રીતિ એ તુજ દિલ હજી જો ઘસડી લે ,

ભલે પ્રેમી થાજે ! પણ વચન આ ના ભૂલી જજે ;

કરે છે સાચું તું જરૂર સમજી જોમ કરજે,
નહીં તો પસ્તાવો દુઃખમય અગાડી બહુ થશે.

અન્ધ્યા પડી રવિ હવે કુખવા જતો એ,
આવે સખી દરતી એ ય યુવાન પાસે;
સુખી હતી ત્યમ હજી સુખી છે રમા, ને
ઢાંકી દુઃખો રમતી બાપડી શોભના એ.

રમ્યાં દ્યૌં એ ત્રણ ભાગની મહીં,
છુપું હતું એ દિલમાં નવું કંઈ;
હતું દબાવ્યું પણ ઉછળી જતું,
અકિત નેત્રો મળતાં પ્રકાશતું!

રમા ક્યું એ ગણકારતી નહીં,
છતાં નવું કેં સમજી જતી હતી;
ન દેખતી હર્ષ પિયુસુખે, અને
ન દેખતી હર્ષ સખીસુખે વળી!

“હશે એ શું સાચું? મમ હૃદય કંઈ નવ કહે!
“હજી શું દેખું છું? સમજવું પડે ના કશી મને!
“કહેજે! આ બહાવાં! તમ હૃદયની અન્ધિ પડી શું?
“નહીં એ હું તોડું! દુઃખી કરી તમોને ક્યમ શકું?”

“સુખી હું છું બહાવા! તુજ વધુ સુખે હું વધુ સુખી!
“છુપું રાખો તેથી પણ બળી મરું હું બિગરથી;
“પ્રભુ! ત્હાડું તેનું હૃદય કુમળાં છે અતિ-અતિ!
“અરે! તેની અન્ધિ ક્યમ કરી શકું તોડી જ કહી?”

“નકી બનું પાપી જ આ વિચારથી,
“ન રામ મ્હારે કદિ હોય અન્યતો;
“અરે! ક્ષમા તું કરજે મને, પિયુ!
“ન સ્વપ્નમાં તે કદિ હોય તું, પ્રભુ!”

એવા કાંઈ વિચારોમાં રમા તો દૂબતી હતી ;
અહોહો ! પ્રેમીના પ્રેમી દોષો - જોઈ શકે નહીં !

રમાની શુદ્ધિથી હૃદયદ્રવ્યમાં શુદ્ધિ પ્રસરી,
અને એ શુદ્ધિ શો શરી પશુ પ્રકાશ્યો નભ મહીં ;
રમા બહાલા સાથે હસતી થઈ જૂદી સખી થકી ,
અને નિદ્રા આવી રજની વહતાં મીઠડી ઘણી .

* * * *

અર્ધેક રાત્રિ વીતી ત્યાં , આબ્યું સ્વપ્ન યુવાનને ;
સ્વપ્નમાં ત્યાં રમા દીઠી , નિદ્રા લેતી સુશાન્તિમાં .

વળી કોઈ મ્હોટી ઉડતી દીઠી દેવી શિર પરે ,
હતા તેના વાળો શિરથી પણ સુધી લટકતા ;
હતી તીણી દષ્ટિ , સુખ પશુ હતું સખત દિસતું ,
અને કાળી લાંબી લટકતી હતી દોરી કરમાં .

યુવાના એ કરો બાંધી , બાલી કોધથી દેવી એ : -
“ નામ મ્હાડું નીતિદેવી , કેદી તું સુખ છે બન્યો ! ”

એ સુણતાં ગૃહ મહીં પ્રકટયો ઉભસ ,
આકાશમાં લટકતું કંઈ સ્ત્રવ બીજું ;
તેના પ્રકાશથી ગયો ઝટ બન્ધ તૂટી ,
ને દેવી કેદી કરનાર લાળી હવામાં !

‘આ પાંખનો નભ મહીં’ સુસવાટ વાગે !
પાંખો કને કબૂતરો ઉડતાં દિસે કે !
તે પ્રવેત છે કબૂતરો , વળી પ્રવેત પાંખો !
ને પ્રવેત વસ દિસતાં ઉડતાં હવામાં !

તે આસપાસ વીજળી સરખું કુંડાળું
કે કિરણોમય દિસે ચળકાટવાળું !

તેમાં દિસે પદ ગુલાબી પુલો સરીખા ,
જેમાંથી અમૃતઝરો ઝરતો અથાગ !

તેના પડે શીકર સૂર્ય શશી પરે , ને
તેના પડે શીકર તારક ને ગ્રહોમાં !
સી શું દિસે મુખ શશી વત સત્ત્વનુ એ ,
જેમાંથી ડોલર તણી ખુશબો વહે છે !

પ્રીતિદેવી તહીં આવી , ઊભી યુવાનની કને ;
એક હસ્તે ગ્રહો હસ્ત , બીજો હસ્ત દિલે ધર્યો .

તેના સ્પર્શથી આંગને અવયવો કમ્પી રહ્યાં સૌ , અને
મીઠું ઘેન ચડી ગયું મગજમાં ને જીવ જૂદો પડે !
દેવી પાંખ પસારી ઉડી ગઈ એ આત્મા લઈ સ્વર્ગમાં !
સામો આવતી દેખી ત્યાં હસમુખી તેની પ્રિયા શોભના !

કુમારિકાનો કર એક લીધો ,
લીધો વળી એક યુવાનનો ; ને
જરી હસી દેવી કહે “ સુપ્રેમી !
“ બને હવે એકરૂપે સુખેથી !

“ રમા વળી આવતી આ ઉડીને ,
“ ત્રણે દિલો એક જ આજ થાશે !
“ સદા રહેજો મમ રાજ્ય માંહી ,
“ સુખી થશો ! આશિષ મ્હારી ! બચ્ચાં ! ”

કિન્તુ વ્યગ્ર થઈ યુવાન નલમાં જોઈ રહ્યો બીકથી ,
નીચી ઉતરતી રમા નલથી તે જોઈ કહે દેવીને :-
“ ‘ હું ના અન્ય તણો મનું કદી , સખિ ! ’ એ વેણુ તૂટ્યું ગણી
“ નક્કી એ દુખણી બને ! હૃદય એ નક્કી ચીરાઈ જશે ! ”

“ બા ચોર ! તું ! ” કહી ઉડી ગઈ દેવી એને ,
નીચે પડ્યો ગબડતો જીવ એ ડરીને ,

સ્વપ્નું ગયું ઉડી, ગઈ વળી શાન્ત નિદ્રા,
હૈયું રહ્યું ધડકતું, ભય ને પીડાથી.

બુવે છે બાબુમાં તો ત્યાં રમા દીડી સુખે સૂતી ;
નિદ્રામાં તે હસી મીઠું, “ પ્રભુ! બહાલા ! ” લવી જરી.

“ જા ! ચોર ! તું ! ” હૃદયમાં હળુ એજ શખ્તો !
“ જા ! ચોર ! ” એ મગજમાં ભણકાર વાગે !
‘ત્યાં કે’ સ્વરે રુદનના ભટકાય કણે,
તેથી ડરી ચમકી તુલ’ યુવાન ઉઠે.

અગાસિયેથી સ્વર આવતા એ,
યુવાન ઊભો ચડી બારીએ ત્યાં ;
ચતી પડેલી હતી શોભના ત્યાં,
શરીરનું ભાન હતું ક્યું ના !

ચોકળું છે નભ ને હવા શીતળી છે, છે ચન્દ્ર ઊંચે ચડયો,
તારા કોઈ જ આંહી ત્યાં ટમટમે, ત્યાં એક નીચે ખર્ચો ;
મેઢાનો, નદી ને તરુ સહુ પરે છે ચાંદની પાથરી,
તેમાં એક જ પુષ્પની કલી સમી દિસે રૂડી શોભના.

દિસે ઝૂલંતું એ કૃશ ઉદર કાસાર સરખું,
અને તેને દાખી કમલ સરખો છે કર રહ્યો ;
પડેલી છે આંટી કદલી સરખા એ પગ તણી,
અને વચ્ચે ઊઠે ફરફર થતી પાટલી ઝીણી.

અશીશા મહોટાથી શિર જરી રહ્યું છે અધર, ને
રહ્યો તેના ભાલે શશી ચળકતો વાસ કરીને ;
વહે વારિ ખેડાળું નયન પરથી ગાલ પર છે,
તુષારે ભીજેલા કુલ વત દિસે ગૌર સુખડું.

પડે છે કો ખિંદુ ચિણુક પરથી એ સ્તન પર,
અને ત્યાંથી ધીમે ટપકી પડતું જાજમ પર ;

સ્તનો બેની વચ્ચે ટપકી વળી કોઈ સ્થિર થતું,
 દિસે બાણે મોતી શશીકિરણમાં કે અળખતું :

બન્ને સ્તનો ધડકતા દિલથી ધ્રુએ છે,
 ને શ્વાસ ઉષ્ણ વહતાં ગ્રુદતાં રહે છે;
 સંપુટ એ ધવલ કેતકીપુષ્પ કેરાં!
 કે અન્દ્રકાન્તકંકા સરખાં દિસે છે!

દિસે છે અંગ એ આખું, કામના શર શું રૂડું;
 ઉઘડ્યા ઓઘ ન્હાના બે, ને આવા સ્વર નીકળે :-

“પરની હું બની! મ્હારી હું નહીં!
 “નહિ અરે! અરે! કોઈની નકી!
 “સુખ થયો અરે! એ હજી નથી!
 “પરની હું બની! મ્હારું કે નહીં!

“કરીશ શું ક્ષમા તું, રમા! મને?
 “સરખ હું બની ડાખું છું તને!
 “નકી અબાણુ તું! બાણુ તું નહીં!
 “સરખ પાળીઓ દૂધ પાઈ તહે!

“નકી અબાણુ છે તું રજે! વળી,
 “પ્રીતિ રમા તણી રાખશે કહીં?
 “દિલ હવે ઠયું આપણું મને!
 “પછી રમા તણું રાખશે કહીં?

“હૃદયના પડે ભાગ ના કદી,
 “હૃદય ઓકમાં બે સમાય ના;
 “હૃદય પ્રેમ તો લાખથી કરે!
 “સહુ કહે ભલે! ના બન્યું કદી!

“પ્રણયી યો! હવે ભૂલ તું મને!
 “પ્રિય રમા અરે! છોડ તું મને!

“જાઈશ હું હવે એકલી વને,
“મરીશ હું હવે એકલી વને.

“કહીશ હું સહુ વાત આ તહને,
“અરર! હુંબ તો શું થશે તહને?
“કહી શકું નહીં તો હુંબી થશે
“તુજ પિયુ નકી વા મરી જશે!

“હૃદય એ ગળી જાય છે વહી!
“હૃદય આ વળી ખેંચી જાય એ!
“હૃદય તું તણી આડ જે રહી,
“તૂટી પડી જશે જે દિનો મહીં!

“તુજ પછી મને વિશ્વ આ બધું,
“પણ સખિ સખિ! શું અરે કરું?
“તુજ દયા તણે ભાર છે બહુ,
“પુલ ગણી સદા હું ઉપાડતી!

“રવિ નદી વતી સિન્ધુ પૂરતો
“ત્યમ દયાથી આ દિલ તહે ભયું!
“હૃદયસિન્ધુનો અન્ન કિન્તુ એ,
“ઉછળી ભરિંઆ જે પરે પડે!

“હૃદયવારિમાં છાપ કેં પડે,
“રવિ, ઉષા અને તારકો દિસે,
“ઘન ઝમૂમતા ડોકિયાં કરે,
“શશીની છાપ તો રાત્રિ આખી રહે.

“કંઈ તરુ અને કેં વિહંગમે
“ઘડીક કોઈ ને વર્ષ કો રહે;
“ઘડીક છાય કો આભ ઢાંકતી,
“પણ બધી જતી આખરે ઉડી.

“પણ પિયુ ! પિયુ !, છાપ તું તણી

“હૃદયવારિમાં આભ શી પડી !

“જલ સૂકાઈને રેતી ભરશે,

“તહીં સુધી પિયુ એ નહીં ખસે !

“જખમ લાગશે ! ઉર ફાટશે !

“જિગરથી અરે ! રક્ત આલશે !

“સમય તે સહુ ત્યાગશે ત્હને !

“પ્રિય સખે ! દીધું એ જ મેં ત્હને !

“શકીશ ના કહી તું હવે હસી !

“રુદન એ તણા ચેપ લાગશે !

“મધુર હાસ્ય તો 'એ ઉડી જશે !

“પ્રિય સખિ ! દીધું એ જ મેં ત્હને !

“પ્રણયીનાં કર્યાં ખૂન મેં અરે !

“હૃદય તેથી આ શું વિરામશે ?

“ભટકીને હવે ફેહ છોકવી !

“પ્રભુ ! પ્રભુ ! દીધું એ જ મેં મને !

“ન કરવું ઘટે એ જ મેં કયું !

“અરર ! શું હરિ ! એ જ છે થવું !

“હૃદયચન્દ્રની ફૂંચી ના મળે,

“વિધિ કને રહી ! શું કંઈ અરે !

“હૃદયના સખે ! પ્રાણના પિયુ !

“દિલની યેન ઝા ! દેવિ ! રે સખિ !

“નહિ કહી શકું કાંઈ હું ત્હને !

“નહિ કહી શકું કાંઈ હું ત્હને !

“મરી ત્યજી જવું એ જ માર્ગ છે !

“ત્યજી જવું અરે ! રે ! ત્યજી જવું !

“નવ ખાને અરે ! એ ત્યજી જવું !

“હૃદય ઘા કરી કેમ એ ચકે ?

“વિધિ વિના અરે ! હસ્ત કેાઈને
 “પ્રણયીને કદી તોડી ના શકે !
 “નવ મરી શકું ! જીવી ના શકું !
 “ખૂન કરી શકું માત્ર પાપી હું !”

શખ્તો , આંસુડાંથી આ , હૈયું યુવાનનું ગળ્યું ;
 ઘસડાયું ભૂલી ભાન , કાળુ લેશ રહ્યો નહીં !

હૃદય ઉપર લાગ્યો કારમો કૈંક ધક્કો ,
 કુદરતની ગતિએ અન્ધ દોરાઈ આલ્યો ;
 ડગ દ્રવ ભરી આવી શોભના પાસ ઉભો ,
 કર થઈ જઈ લાંબો કુમળો હસ્ત આલ્યો !

કમ્પી કાળજડું રહ્યું થરથરી ત્યાં શોભનાનું દ્રવી ,
 બચ્ચું પક્ષી તણું ઉઠે જ્યમ ડરી ખેલું જ માળો મૂકી ;
 માળો છોડી દીધો અને પડી ગયું એ તો અરે ! પિંજરે ,
 ને એ પિંજર પૂરમાં વહી જતાં કેદી તણાઈ વહે !

પ્રણયરસનું પીધું ખ્યાલું નિશો જ ગયો ચડી !
 મધુર ઝળકી લાગી ગાલે , રહ્યા અધરો સ્કુરી !
 શિથિલ દુઃખતાં અંગે અંગે ચડી ગઈ ખાલી , ને !
 પરવશ થવું નિર્માયું એ થવાઈ ગયું , અરે !

ડર નવ રહ્યો ! હૈયે હૈયું રહ્યું ધડકી , અને
 પ્રિય અધરથી અશ્રુ ઉન્હાં લૂછાઈ ગયાં સહુ !
 સમય મધુરો ! ખેલી પ્રીતિ ! અને રસએકતા !
 હૃદય નવલાં દહાણું એવું સુખે મચવી રહ્યાં !

“તુજ થઈ હવે ” એ ફહેવાનું હતું નવ કૈં રહ્યું !
 પ્રણયી હૃદયો અન્ય પામ્યાં ! પછી વદવું કશું ?
 ઉર ઉર વતી ભાટાયાં એ ! પછી હજી ન્યૂન શું ?
 સભર ઘરિયે વાચુ મીઠું સુઝાણુ વહ્યું ! વહ્યું !

છત્રે ઉઠે કરો ! ક્ષિતિજ પર દિવે મેઘમાલા સુનેરી !
 ફૂલેલા એ ફુલે છે શઠ ફરફરતા ફરની વાદળી શાં !
 વાગે વીણા મધુકં તુતકે પર તહીં પંખીડું નાચતું કો !
 મ્હોં સુધી છે ભરેલાં ઝગમગ ફુલતાં પાત્ર એ આસવોનાં !

ભાને તેને જરી નવ હતું ફરની વાદળીનું !
 કાળી કાળી પ્રચરી ચડતી મેઘથી પૂર્ણ ભીની !
 બહાણે ડોલ્યું ! બળભળી ગઈ સિન્ધુની એ સપાટી !
 ચાલ્યું કિંતુ મુળમય વહ્યું કુવ સામે અગાધી !

ગિરિ સમ ઉંચાં મ્હોટાં મોભાં હલુ ચડશે, અને
 તુતકે તૂટશે ! વંટોળામાં શઠો વિખરી જશે !
 પછુ દઢ રહો ત્યારે એ તો ભલે મુળ માણ્યો !
 નિકર મધુરો લહેલો આ તો ઘડીબઘડી તણ્યો !

અનિલ ફરકે ધીમે થઈ પ્રભાત તણ્યો હવે,
 હૃદય રસમાં ઝોકાં ખાતું, સુશાન્ત બન્યું હવે ;
 પિયુષ ફરે ગાલે, ઝોપે અને નયનો પરે,
 સૂઈ ગઈ મુખે માથું મૂકી પિયુષ ઉપરે.

યુવાનની પડી દૃષ્ટિ અન્ધારા એ જૂણા મહીં,
 ઝરે છે અગ્નિ નેત્રેથી, એવી રોતી રમા દીડી !

તાકી ભેયું ફરી ત્યાં તો અન્ધારે નવ કેં હતું,
 કિંતુ છાતી ગઈ ધ્રુલ ! થડું રક્ત થઈ ગયું !
 વીજળી શું ફરી કાંઈ અંગે અંગ મહીં ગયું !
 હતું શું એ ? થયું શું એ ? ભણી કેં જ શક્યો નહીં !

ઝાહો ! સૂતી પરમ શાન્તિથી શોભના છે,
 એ પ્રેમહાસ્ય મુળમાં - ઝળકી રહ્યું છે ;
 તેને નિહાળી ફરી શાન્ત થયો યુવાન,
 ચુસ્તી લઈ અધરને કર ચાંપી ઊઠ્યો.

ગયો રમા જ્યાં મુખમાં સૂતી છે ,
થયો રમાનો ફરી મોં નિહાળી ,
“ પિયુ ! પ્રભુ ! ” એમ લવી રમા , ને
યુવાન ભૂલ્યો ફરી શોભનાને .

“ પડું જૂદો હું નકી શોભનાથી ,
“ રહ્યો હવે એક જ માર્ગ એ છે ! ”
વહી ધરી ગાલ પ્રિયા કરે એ ,
સૂઈ ગયો શાન્ત થઈ ફરીને .

“ આ સાચું ને કરીશ ત્યમ હું કાલથી , ” એમ , ભાઈ !
ભાવિ બહુયા વિષુ કયમ શક્યો ગર્વના બોલ કાઢી ?
લેણો તું છે ! અનુભવ તને વિશ્વનો કંઈ ના ના !
એવા બોલો ઢીશ ફરી ના ! બોલ તો ભૂલજે ના !

દોરાતું એ સહુ હૃદયનું , ભાઈ ! નિર્માણ આંહી ,
ભાવિ વિના જનહૃદયનો અન્ય ના કે સુકાની ;
જે આવીનું જડ રમકડું નાચનારું જ છે તું ,
તે આવીને તુજ કર લઈ ફેરવી ના શકે તું .

* * * *

રાત્રિ ગઈ , રવિ ઉગ્યો , શુક ઉડતા કે ,
બાગે ફૂદી રમતિયાળ કુરંગ એલે ;
વચ્ચે ઉઠે મધુર તે જલને કુવારે ,
આવે ઉડી કળૂતરો જલપાન માટે .

રમા ઉઠી ને પિયુને ઉઠાડી ,
અગાસિયે બચ મૃદુ હસી બે ;
હજુ સૂતી એકલી શોભના ત્યાં ,
રમા ઉઠાડે લઈ ચુમ્મી તેને .

“ પિયુ ! બહા ! ” લવી ઉઠી , હસી તે સુણતાં રમા ;
“ ક્યો બહા ? ” રમા પૂછે , રહ્યો બેઠો યુવાન તે .

જરી મબકમાં એ ત્રણે હસ્યાં ,
ગઈ પછી નીચે તુર્ત શોભના ;
“ મમ સખી હવે પ્રેમ શોધતી ,”
કર ગ્રહી કહે પિયુને રમા .

નથી તું જાણતી , બાઈ ! શોધતી તે મળી ચૂક્યું !
શોધ્યું તે તું સુણી રોશે ! હસી લે પણ ત્યાં સુધી .
“ રમા ! એ તહારી છે ! તુજ હૃદય છે ! તુંજ રૂપ છે !
છતાં તે કૈ શોધે ! તુજ શરણ છે , દેવું જ ઘટે ;
“ અરે ! કિન્તુ હૈયું જગત પર ક્યાં શોધીશ ? સખિ !
“ અને બહાલી ! આદ્યું ઝરણુ દિલનું એ વહી વહી ! ”

શું દેવું તું ? વલો જૂઠું ? ‘ શોધે તે હું ! ’ ન કાં કહે ?
પ્રેમના જૂઠાંમાં એ શું , પ્રેમી ! કાંઈ મીઠાશ છે ?

“ અરે બહાલા ! સાચું ! મમ હૃદયમાં જે નવ મળે ,
“ નકી તે તે શોધે ! હૃદય નવ ક્યાં એ પણ મળે !
“ બહુ એ રોઈ છે ! રહન વળી શું આબું ફરીને ?
“ અરે ! તે લાધ્યાથી જગત વિષ કે અમૃત થશે ?

“ આ પ્રહ્લાંડ અને તેની નિસરણી કે સિન્ધુની વીચિઓ !
“ જાંચીનીચી સહુ , જૂદી ગતિ તણી , જૂદે જ મારે જતી !
“ કોઈ એક જ છાપની છળી બની ક્યાં એ દિસે બે નહીં !
“ કોઈ નિસરણી , વીચિ , પગથિયું સાથે વહેતું નહીં !

“ ઓહો ! એક જ બિન્દુ પાસ ધપતાં બિન્દુ બધાં એ વહે ’
“ તેની સાંકળમાં ન કોઈ કડી બે સાથે જ બોડાઈ છે !
“ કિન્તુ સાંકળ આખીમાં દર કડી બેંચાઈ , બેંચી શકે !
“ તે બેંચાણુ અનન્ત પ્રેમ ! પ્રભુ એ ! તું હું ની અનિય ય એ !

“ પ્રભુ ! તે તે શોધે ! રસ નિજ ભળે તે રસ બીજો
“ ઘટે તેને દેવો ! મિકર પિયુ ! એ તો ગળી જશે !

“તને સોંપુ છું હું હૃદય કુમળું એ સખી તારું,
“થઈએ તો ત્હારી ! પ્રિયતમ ! હવે મિત્ર બન તું !”

કાર્ય તેં પ્રેમનું કીધું ! પ્રેમ સાચવી રાખજે !
રહાર માર્ગ લીધો તેં, એ ઔદાર્ય ન ત્યાગજે !

“હૃદય સુખી થશે એ આપું છું કેલ, ખ્યારી !
“કળી નવ કરમાશે ! ખીલશે પૂર્ણ ! ખ્યારી !
“સહુ તુજ દિલ ઇચ્છ્યું આપવા ધર્મ મ્હારો,
“તુજ સખી તારું ઇચ્છ્યું આપવા ધર્મ મ્હારો.”

કહી કાંઈ કરે કાંઈ, જેની ખાતર આ બધું,
અરે ! તે કાર્યથી તેને, શું તું સુખ દઈ શકે !

દોરી જવું હૃદય તે તુજ ધર્મ સ્થાપ્યો,
છે માર્ગ તો અટપટો વળી ના દીઠેલો !
ખેચાણ છે ગજબ ને ઉપરે જવું છે !
તો પાંખ સાવધ કરી ઉડ, ભાઈ ! જિંચે .

* * * *

રમા વાંચે, મને તો કેં વાંચવું ગમતું નથી !
“નકી છે એ બગીચામાં, જોઈ એ મુખ ત્યાં જઈ !”

વીત્યું પ્રભાત હજી ના રવિ ઉગ્ર કિન્તુ,
તાબં હજી ચળકતાં સહુ પક્ષીઓ છે ;
છે દીર્ઘ છાંય તરુની, સહુ પર્ણ તાબં,
અતૃપ્ત છે બ્રમર સૌ મકરન્દ પીતા .

ચડકતે દિલે ચાલી શોભના ઉતરી નીચે,
ચડકતું હતું હેયું, તેને ત્યાં મળવા જતી .

“મયુર ! નાચ તું શી કળા કરી !
“મમ દિલે ગમે એ નિહાળવી !

“પિયુ નકી અહીં આવીને ગયો !

“પિયુ નકી તને ભેળને ગયો !

“હૃદય એ થશે તું સમું ન શું ?

“મમ ઉરે અરે ! નાચશે ન શું ?

“પિયુઉરેથી જે આંસુડું ખરે,

“ક્યમ ગળું નહીં દેલ હું ખની ?”

વિસામો લે ! વિચારી લે ! ઉભી રહે ! અભિસારિકા !

હોય ભે કં જ ભીતિ ના , તો કોરાઈ ભલે જ જા !

અભિલાષા થભે પૂરી ! મીઠો આ અભિસાર છે !

કિન્તુ ચીરી ચીરાએ ભે શંકાચૂંક રહી હશે !

પ્રેમી મળે ત્યમ મળ્યાં ફિલ એ ફરી બે ,

ના ઝિંદગી સુધી હવે વિખૂટાં પડે તે ;

“મહારી થઈ” “તુજ થઈ જા” લવી ગયાંએ,

અંગો બૂઠાં પણ થયાં મળવા ફરીને !

નેત્રે નેત્ર મળ્યે જરા મલકતાં , ક્યારે ઇશારા થતા ,

ક્યારે ચુમ્બન ને સુ કોઈ વખતે વાતો કરી ભેટતાં !

ક્યારે વેણી કુલો વડે પ્રિય કરે ગૂંથાઈને મહેક્કતી ,

ને ક્યારે બસ એક બે જ ક્ષણમાં કમ્પી રહેતાં મળી !

જ્યારે જેવો સમય મળતો તેટલું લ્હાણું લેતાં ,

ને બાકીનો સમય સઘળો ખૂળ જેઆઈ રહેતાં !

છૂપી પ્રીતિ , પ્રણયી ! મધુરી કેમ કેવી ફિસે છે ?

બી વાવો છે તમ હૃદયમાં ઝેરનાં કિન્તુ ભોળાં !

સમય ના મળ્યો તેથી પીધું ઝેર હળુ નથી !

ભયોં છે માત્ર પાત્રો આ ! તેનું લેન ચડી ગયું !

ભોળા યુવાન ! તુજ પિંજર કેમ તોડયું ?

શું ભૂંગ માફક હવે ફરવા જ ઇચ્છયું ?

સ્વાતંત્ર્ય તોપણ ન મેળવી તું શક્યો છે !

રે ! એક પિંજર ત્યજ તં બીજે પડ્યો છે !

તહાઈં હતું જરી કહે ! હજુ તે શું તહાઈં ?
તેમાં હવે જઈ ફરી વસી તું શકે શું ?
તે પુષ્પમાં રસ હવે પડતો નથી કે !
તેના ગુણો ઉપર માત્ર નિગાહ તહારી !

તહારી હજુ નઝર ત્યાં પણ પ્રેમ ના ના !
તહાઈં હજુ મગજ ત્યાં , પણ દિલ ના ના !
તે વાંકે કિન્તુ તુજ હું કદિ એ ગણું ના !
'સ્વાતન્ત્ર્ય મેળવી શક્યો' પણ તે કહું ના !

જૂઠો ગણ્યો તુજ હિસાબ ! ભૂલી ગયો તું !
તેં એ અને ત્રણ ગણ્યા ક્યમ , ભાઈ ! સાત ?
તોળી તપાસી દિલ એ પ્રીતિત્રાજવામાં
જે જે ! અને ભૂલ જ જોઈ શકાય છે ત્યાં !

તહારી નવીન કલી પાંખ મહીં ખિડાતી ,
ત્યારે ય તે કુલ પરે તું શું આફરીન ?
શું પુષ્પચુમ્બન સમે મશગૂલ તેમાં ?
તું પુષ્પનો મટી થયો કલીનો જ , બહાલા !

રે ! ભૂંગથી ગત કુલો ન સ્મરાય કે દી !
કે લાધતાં નવીન ભૂંગ ત્યજે જ જૂની !
તો કેમ ના નવીન આ કલી છોડી દેશે ?
તું પ્રેમી છે ! પણ ન કોઈ તણો રહ્યો છે !

તું કેમ એ ય કઢી પુષ્પ ન બાથમાં લે ?
'સ્વાતન્ત્ર્ય મેળવી શક્યો' ક્યમ તું કહેશે ?
શંકા રહી ! ડર રહ્યો ! દુઃખી તું થયો છે !
આધીનતા દુઃખની લે સુખની ત્યજી તેં !

ના અન્યનો પણ સીતા કદિ રામ માને ,
તે કિન્તુ કાંઈ સમજી દુખણી થઈ છે ;

તે કાંઈ ખામી નિજ પ્રેમ મહીં ગણે છે !
શું એ ઉરે, ચરર ! ખંજર લોકવાનો ?

ભૂલી જ, ખાઈ ! ઉપકાર બધા ચ તું શું ?
ત્હારી સખી ઉપર શું ભૂલથી ઉગામ્યું ?
ભક્તિ, દયા, પ્રણયની શું દયા ચ ખોઈ ?
તું ભંગની ઉપર આમ જ છેક મોહી ?

તું શું કરે ? હગમગ્યા ગિરિ મેરુ જેવા !
ખેંચાઈ ભય રવિ ત્યાં ગ્રહ શું બિચારા ?
તું તો ગરીબ દ્રવતું કુલડું બિચારું !
ચોળાઈ તું પણ અરે ! ધૂળમાં જવાનું !

ઓ દેવિ ! ઓ પ્રણયની પ્રતિમા ! રમા રે !
શું તું શક્તીશ તુજ પ્રેમ સદા ભભવી ?
છે હર્ષ તો ગત થયો ! પણ ભક્તિ ત્હારી
પ્રહ્લાંડ આખું હુલતાં હગશે કહી ના !

પતંગો છો ! જળી ભથો ! નવા રંગ નિહાળશે !
ચડચડાટ ના થાશે ! આ તો છે પ્રેમદીવડો !

*

*

*

*

તાબું સ્નાન કર્યાંથી છે જલ તણું બિન્દુ શરીરે હળું,
ને એ ગૌર મુખે વિશેષ ચળકી લાલી રહી છે દીપી,
આંદલો કુંકુમનો લલાટ પર છે, ગાત્રો હસી છે રહ્યાં,
ભીના વાળ છૂટા સ્તનો પર ઉઠે બાણે પિયુ ખાંધવા !

તાબું પાન લીધેલ છે મુખ મહીં તેથી ભરેલા રૂઝા
સ્વાભાવિક દિસે હળુ સુરખ છે ન્હાના મુખિગ્યાધરે ;
લીસા ગાલ, કટિ, કરો, પિયુસ્મરે તે દીધું નેત્રો, અને
શુંના મોહક શોભનાશરીરનું ? વહાલું પિયુને ન શું ?
વહાલો છે હૃદયે, અહો ! હૃદયમાં એ મૂર્તિ છે કોતરી,
ને તેમાં જ અરે ! રમાહૃદયની ચિન્તા રૂબેલી વળી !

બન્ને ઉપર ચારણી થઈ દ્રવે હેયું ઝરે પ્રેમનો !
 શું ના મોહક શોભનાહૃદયતું ? બહાણું પિયુને ન શું ?
 પ્રેમમાં તું પિયુ જીતી ! ન્હાની અજ્ઞાન શોભના !
 તેનાથી ના થયું તે તે પ્રેમમાં ભજવી દીધું !

અરે ! શું જીવે છે પ્રણયી તુજ બહાલી ? રસિક ઓ !
 અગાસીમાં જિલી પ્રણયી નિજ વિચાર સહ છે !
 અરે ! ના જો તેને ! શરીર ચિર ના સુન્દર રહે !
 અરે ! જો દેખે તો પ્રિય હૃદય જો દૂર જઈને !

ન જા ! જો જો તું જો ! તુંજ હૃદય તે લાયક નકી !
 રસીલી લોગી તે ક્યમ નવ શકે દિલ સમજી ?
 અરે ! તો હે ભાઈ ! ક્યમ પ્રિય રમા છોડવી પડી ?
 રસીલી દૃષ્ટિ એ અરર ! નખળી શું થઈ ગઈ ?

પ્રીતિ તણે નવ થયો ! નવ નીતિ રાખી !
 આ પ્રેમ ના ! પણ નકી નખળાઈ આવી !
 તું ચેત , ચેત , નહિ તો નકી 'ચોર,' ભાઈ !
 પ્રાતિ નીતિ ઉભય ભ્રષ્ટ રહી ગુમાવી !

કરવામાં જ મુશ્કેલી ! શીખવવું સહેલ છે !
 નખળો નહિ તું ભાઈ ! આ દુનિયા નખળી જ છે !

કહેનારાં ભલે કહેતાં ! કહેવું પચ્ચ ઠીક છે !
 કહેનારાં કરી જોશે ! પછી કહે પિરલાં જ છે !

શોધશે ભાઈ ! એવાં તો એવા એ મળશે અહીં !
 પરન્તુ તે કહે કોને ? ત્હારે કાન રહ્યા નથી !

ભલે, ભાઈ ! બહેતું હૃદય તુજ સંતુષ્ટ કરતો ,
 ભલે બન્ને લોળાં નયન નયને મેળવી હસો !
 ત્હમારૂં - ભાવિ તો પવનલહરી - શું થઈ રહ્યું !
 વહો ને ચીરાઓ ! ફરી વળી મળો યા નવ મળો !

થઈ ગઈ વાત નેત્રોની આમન્ત્રણ મળી ચૂક્યું;
નિસરણી ચડે હોડી તેને ભેટી ઉભી રહી .

ચડી જજે ! ભે પડી ના જતો તું !
ડગી ચીડી રે ! લથડી પડે શું ?
ચડી જજે હસ્ત અહી પ્રિયાનો
રહ્યો કને દીર્ઘ રૂંડો લતા શો .

કર અહી લીધો , આબ્યો ઉંચે અને લપટી પડ્યાં !
હૃદયરચની લહેરો વાતાં સમાધિ મહીં ચડ્યાં !
રસ અમર હો વહેતો આવો ઉરો તમ ઉપરે !
અતિ સુખ તણા લહેઝા કિન્તુ ન દીર્ઘ બની શકે !

ત્યાં ખારી એક ઉઘડે ગૃહની જરાક ,
ડોકાય છે સ્મિતલયુગ્મ સુખડું રમાતું ;
ભેયું ! મનાય નહિ ! ગાલરી બની એ !
ભેયું ફરી ! હૃદય તૂટી પડ્યું બડીને !

“રે રે પ્રભુ !” લપી ઢળી ધરણી પરે તે ,
તે મમ પ્રેમી ચમકી ઉબડી પડ્યાં બે ;
ખેંચી જતાં સમય તે પડહો ચીરાયો ,
લોળાં ! અરે ! થઈ ગયું સહુ ધૂળધાણી !

રે રે ! છુવે ગયો ઉડી શોભના ને યુવાનનો ,
“ થયું શું આ ! ” ગયાં હોડી લપી બન્ને રમા કને .

ખોલી ન કેં પણ રમા ગઈ ચાલી તુર્ત ,
ભેઈ રહ્યો સુરખ મ્હેં નયનો યુવાન ;
એ બે જ ત્યાં ફરી રહ્યાં ફૂજતાં અકેલાં ,
એ આર ત્યાં ફરી મળ્યાં નયનો અસ્તાં .

હંચાં તણાં નયન એ ઉઘડી ગયાં , ને
પ્રહ્લાંડકમ્પ સરણું કંઈ નેત્ર દેખે !

રે! શું થયું? કયમ થયું? કયમ ખૂન કીધું?

તે સૌ રહ્યું તરી જ સ્વપ્ન શું નેત્ર પાસે !

છેલ્લી સલામ કરી નેત્ર પડયાં વિખૂટાં !

ચાચી ક્ષમા ગળગળાં વિખૂટાં થયાં એ !

રે રે! ખૂની ! ખૂનની લિજ્જત કેવી લાગી ?

રે ! આપઘાત તણી લિજ્જત કેવી લાગી ?

✽

✽

✽

ન ધાયું સ્વપ્નમાં એ તે બન્યું બાપુ રમા અરે !
ઝીલશે ભાર હેયું શે ? રે રે ! આભ તૂટી પડયો !

નિચોવાયુ હૈયું ! રડી રડી ગઇ ખાટ પલળી !
વળી હેલા આવે ! રડી રડી વળી એ ગળી જતી ;
ખૂટયાં અશ્રુ તહોયે રુદન નવ ખૂટયું હૃદયનું ,
મુખે છૂટો રસ્તો પછી હૃદયને એ દઇ દીધો .

“ પિયુ ! હું તો પાપી જરૂર અપરાધી તુજ બનું !

“ નકી એ દીઠેલું ! પણ અરર ! માની કયમ શકું ?

“ ન માતું ! ના માતું ! પણ હૃદય માને ! કયમ કરું ?

“ અરે ! દીકું દીકું ! પછી કયમ કરું ? ના કયમ રડું ?

“ રડું ! બહાલા ! બહાલા ! જરૂર અપરાધી તુજ બનું !

“ અરે ! મહારી પ્રીતિ તુજ પર છતાં હું કયમ રડું ?

“ રડું છું હું બહાલા ! મમ પ્રણય શું ખૂટી જ ગયો ?

“ હજી છે પ્રીતિ તો જીવિત મમ આ કાં કદુ થયું ?

“ અરે ! મહારા બહાલા ! પ્રણયી નવ ઇચ્છે મરણને ,

“ અરે ! હું તો ઇચ્છું ! જરૂર અપરાધી તુજ બનું ;

“ મને બહાલો તું તો મરણ કયમ બહાલું થઈ શકે ?

“ ગઇ પ્રીતિ મહારી ! નવ રહી શકી ! માફ કરજે !

“ કહ્યું ના કાં બહેલું ? હઃખ કરી તને શું શકત હું ?

“ અભણ્યે શું , બહાલા ! મુજથી કદિ એલું થઈ ગયું ?

“ નથી લાગ્યો એવું પણ કદિ દિલે તું , પ્રિય સખે !

“ ન બાણું હું લોળી ! કદિ થઈ ગયું તો કર ક્ષમા !

“ શક્યું તોડી ત્હારું હૃદય કદિ સંકેત ન હશે !

“ શક્યો ના શું ધારી મુજ દિલ મહીં શું દુઃખ થશે ?

“ ન કાં મારી નાખી ? અરરર ! રિખાવી કયમ શકે ?

“ ક્યું ના કેં તો તે કયમ નવ છુપું રાખ્યું જ મદા ? !

“ થયું ! - આઈ ! કિન્તુ કેઈ નવ તને તો દુઃખ હીયું !

“ તને તો ના ખૂંચું જરી પણ કદી આ દિલ હેતું !

“ તને રે ! શું કહેવું ? તુજ હૃદય તો બાલક હેલું ,

“ મુખી એ જેમાં ત્યાં મુખી જ મુજને તું સમજતી !

“ હેતું એવું તો કાં કયમ કદિ હમીને નવ કહું ? -

“ ‘ મને એ ચાહે છે , મમ હૃદય તેવું વળી થયું ’ ;

“ હશે બાઈ ! તું એ મમ પ્રિય તણી છે પ્રિય - છતાં ,

“ બસું પાખી લોચે નવ કદિ તને ચાહી જ શકું .

“ તને છોડી , બહાલા ! સમરણ તુજ લેવા નકી કાં !

“ તને બેવો છોડી મુજ દિલ મહીંની છખી ભયું !

“ અરે કિન્તુ ત્હારી નવીન પ્રીતિઓ ના ચિર હશે !

“ વિના પ્રિતિ પ્રેમી જીવો નવ શકે તું કદિ સખે !

શકું છું હું બાણી તુજ દિલ દુઃખી છે અતિ અતિ !

મને ત્હારું હૃદય કદિ પણ શકે રે ! નવ ત્યજ !

“ કહે કે ‘ ચાહું છું ! ’ મમ હૃદય તો આ તુજ હેલું !

“ કહે ના લોચે હું તુજ વિષય શકું ના કણ જીવી ! ”

ગઈ પ્રીતિ અરે ! લોળી ! સમાધાન અને નહીં !

હૃદય તો ગયું ફાટી ! રે ! સાંધા કરવા હવે !

તું તારા રામને બેતી , કુલાતી “ રામ ” બોલતાં !

ગયું એ બેર છાતીનું ! ધર્મને વળગી રહી !

“ચાહું છું હું !” ભલે કહેતી ! એ મુશ્કેલ થયું હવે !
નહાનકું દિલ તહાડું એ આભનું થીગડું નહીં !
ભૂલ્યો ! બાઈ ! શકું શું હું માપી દિલ મનુષ્યનું ?
ભક્તિના પ્રેમથી ભીનું શું ના દિલ કરી શકે ?

છે નેત્ર લાલ મુખ લાલ રહી થયેલાં,
છે અંગ સૌ ધગધગી દુઃખથી રહેલાં ;
છાતી કરી કઠિન અશ્રુનું પૂર ખાળી,
ત્યાં શોભના થરથરી રહી આવી ઊભી .

મળ્યાં ચારે નેત્રો ! મળી ઢળી વળી એ ફરી ગયાં !
ખન્યાં કોષે રાતાં નયન કરી ઊંચાં વહી રેમા : —
“હવેથી તું તેને મુખ તુજ બતાવીશ કદિ ના,
“અને તહારે તેનું મુખ કદિ હવે જોવું જ નહીં !”

તૈયારી એ કરી જ સુણવા આવી'તી શોભના ત્યાં,
તહાથે લાગ્યો સહન ન થતો કારમો વજ્રપાત !
જેયાં તેણે કદિ નવ હતાં નેત્ર આવાં રેમાનાં,
મ્હોટાં મ્હોટાં પગ પર પડ્યાં અશ્રુનાં ચાર ટીપાં .

ચાલી ગઈ એ રહતી તહીંથી,
હૈયું ન તેનું કબજે રહ્યું એ ;
જોવું નહીં રે ! મુખ એ પિયુનું !
જોઈ શકાયે નવ મ્હોં સખીનું .

* * * *

યુવાનનો એ પ્રભુ ના રૂએ કદી,
ગળી જતો થોધ ધીમે ધીમે જ એ ;
વહ્યા દિનો કે કૃશ અંગ એ થયું,
જવરે ઝલાયો બહુ કાળ વીતતાં .

ચડી ન જોતો હસતું રમામુખ ,
 ઘડી ન જોતો પ્રિય શોભનામુખ ;
 દુઃખી થતો ને ગભરાઈ એ જતો ,
 સ્થિતિ મહી આ ક્યમ જીવી એ શકે ?

રમા ખિચારી કરી ના શકે ઝૂં ,
 રમા ય ધીમે ગળતી જતી હતી ;
 હસાય ક્યાંથી ? રડવું ભયું હતું ,
 હસાય ક્યાંથી ? દિલ શૂળ ભોંકતું .

અહો ! ભૂલાયા વત દહાં દિસતું ,
 ન કિન્તુ એ નાબુદ તો થયું હતું ;
 હતો કૃમી તો વિષનો ધીમે ધીમે
 ત્રણે દિલો કેતરી ખાઈ એ જતો .

થઈ ગઈ વા ભૂત શોભના હતી ,
 ન જાન તેને દિનરાત્રિનું હતું ;
 સફેદ વાળો શિરના થયા કંઈ ,
 અને ગળી છેક જ એ ગઈ હતી .

* * * *

“ અરર ! માવડી - ખડેન એ સખિ !
 “ હસીશ શું નહીં ઝિંદગી મહી ?
 “ મમ શિરે હવે મૃત્યુ આ ભમે !
 “ ન મુખ એ મને શું ખતાવશે ?

“ અમ વયે રહી આ દિવાલ છે ,
 “ પણ પહાડથી એ ખૂરી મને !
 “ હૃદય આ ભયું તર્ક લાખથી ,
 “ નવ કંથુ ભલું ભાવિતું સૂઝે !

“ફરજ ના , સખિ ! એ વિચારવું !
 “હૃદયને અરે ! કેમ બાંધું હું ?
 “મન વળોટવું આણુ તહારી એ ,
 “નિગરમાં પિયુ તે રમ્યા કરે !

“તુજ કરે , સખી ! ખર્જને લઈ —
 “તડકું હું નહીં — કલ્લ જો કરે ;
 “મુજથી એ થઈ રહેજથી શકે ,
 “પણુ ત્યજાય ના એ પિયુ અરે !

“તુજ વિરોધી આ દિલ છે થયું !
 “તુજ વિરોધી એ મ્હાફ હોય ના ;
 “ઘુઘવતી વહે આ નદી અહીં ,
 “હૃદય સાથ હું ત્યાં મફ પડી !

“મમ ગયા પછી કે સુખી થજે !
 “રડતું કેઈ તો અશ્રુ લૂછજે !
 “જરૂર તું ક્ષમા આપશે મને !
 “જઈશ હું હવે માતની કને !

“હૃદય આ ઘણું સાચવ્યું ! સખિ !
 “પણુ હવે મને એન કે નથી !”
 અહીં ગઈ કહી એ અગાસિયે ,
 ઉભી નદી જુવે બેઠી પૂર જે .

“કમલ ! કમલ ! તહારી પાંખ ભૂંજે જ ચીરી ,
 “મરીશ મરીશ ના ના ! કેમ તો જીવશે એ ?
 “મરણ પ્રિય છતાં એ સાથ આવી શકે ના !
 “હૃદયમણિ રમાવું કેમ તોડી શકે એ ?”

અહો યુવાને કર શોભનાનો ,
 હતો રહેલો તપી તાવથી જે ;

રમાની દાસી કંઈ કામ માટે
ચડી, દીકું ને ગઈ તુર્ત નીચે .

બન્ને મળ્યાં ! અરર ! એ મળવું શું છેલ્લું ?
છેલ્લું હશે જ , નહિ તો દિલ કેમ ફાટે ?
આંસુ તણી નદી વહે જલપૂર નેત્રે ,
ને લોચ તે ન ઉભરા શમતા હજી એ .

છૂટાં પડ્યાં ફરજનું કંઈ લાન થાતાં !
રે ! ફૂર તું ફરજ છે દિલ ચીરનારી !
રે ! ફૂર તું પ્રણય ઓ ! દિલ રેસનારો !
રે ! ફૂરતા જ વિધિએ સરજી દિસે છે !

આ ઝેરના જગતમાં અમીના કૃમી શી -
ભૂલે વિધિથી પડ્યું અમૃતમિન્દુ એવી
ખેલાન ને લથડતી નકી એ રમા શું ?
શે ઓગળાય દુઃખમાં હસનાર પ્રાણી ? !

લપેટી લે છે ઉર શોભના રમા ,
મહા પ્રયત્ને વદી એટલું એ :-
“ પિયુ વિના તું જીવી ના શકે નકી ,
“ ન તું વિના એ પિયુ દેહ રાખશે . ”

“ થઈ તું એની ! સુખિયાં થજો તમે ! ”
જલે લયોં નેત્ર જ એમ સૂચવે !
રમા ! ગઈ તું લવ આ તરી નકી !
ઉદાર , પ્રેમી , પ્રિય લકત એની !

“ નહીં , રમા ! ” ઉત્તર એ જ આવ્યું !
ગયું ચીરાઈ દિલ શોભનાતું ;
હવે ગળ્યું ! એ વિધ તે ! અરેરે !
પરંતુ જો સ્વર્ગ દિસે તહીં છે !

“ રજની ગઈ છે ! વાયુ ફૂંક્યા ! તુફાન પૂરાં થયાં !
 “ ઉડી ગઈ હવે નિદ્રા ! પેલો રવિ પણ ઉગશે !
 “ ફડફડ થયા , કંખ્યા દીવા ! છતાં ન યુગ્યા તમે !
 “ અનિદ્ર મધુરો ! થાવા આવ્યુ પ્રભાત ! યુગો હવે ! ”

અગામિયે જે થ સૂતાં હતાં તહીં
 ભરેલ તાવે પિયુ એ લવ્યો , અને
 સુનેરી કુંળાં કિરણો રવિ તણાં
 ગયાં છવાઈ પિયુપ્રેયસી પરે .

મૂર્છા મહીંથી ઉઠ આતકી તું !
 તારા શશીને હજુ ભેઠ લેને !
 ભે જીવશે તો ફરી આ જ સ્થિતિ !
 પીળો થયો છે ! ડુબી એ જશે ! ભે !

“ રે રે ! રમા ! હૃદય ઓ ! કર માફ ! બહાલી !
 “ હું જાઉ છું ! તલસું છું ! કર માફ ! બહાલી !
 “ છાતી પરે કર હવે તુજ રાખ ! બહાલી !
 “ ને શોભનાકર વતી સુજ નેત્ર આંખ ! ”

રમા કમ્પી ઉઠી નયન નયને એ મળી રહ્યાં !
 પડ્યાં ના આંસુ કે નયન પણ લીનાં નવ થયાં !
 ગઈ જાણી સર્વે ! ફટકી ગઈ ! ને એ ગઈ નીચે !
 પિયુના લોહીને ચકર ફરવાં ના બહુ હવે !

દેખે યુવાન ફરી સ્વપ્ન નવાઈ જેવું ,
 તે દેવી તે કપૂતરો નભમાં ઉડે છે ;
 જાએ ઝુમે સુરભથી ભરપૂર સ્તભ ,
 ને આવરો અળકતી નભમાં તરે છે .

તે દેવીએ શિર પરે કર આવી , મૂક્યો ,
 વીતેલ કાલની કંઈ થઈ આંખી આંખી ;

ત્યાં શોભના પ્રિય રમા હસતી દિસે છે,
તે જોઇને મુખ જરા સ્મિતથી પ્રકાશે.

ગુલાબના કુલ સમું મુખ એ પ્રકાશ્યું,
ને લાલની ઉપર તેજ રહ્યું છવાઈ;
“ જુહાલી રમા ! દિલ હવે દિલ સાથ ચાંપ !
“ હુ શોભના ! ” લવી ગયો વળી સ્વપ્ન દેખે.

ત્યાં એક હસ્ત કુમળો દિલને ઝડે છે,
ને એક હસ્ત શિર ઉપર કમ્પી રહે છે;
યુવાનનાં નયન અર્ધક ઉઘટે છે,
ને નેત્ર એ ગળગળાં સુખથી ખને છે.

કાંઈ નવો રસ ત્રણે દિલ એ પિયે છે !
કાંઈ નવો રસ મહીં હૃદયે ગળે છે !
ઘેરાં થતાં નયનને પ્રિય હસ્ત ઢાળે !
ને ધ્રુજતા હૃદયને દિલ પ્રેમી ચાંપે !

છાતી પરે પગ પરે લથડી પડી ને
મૂઝાં મહીં ઢળી પડી વળી એ લતા બે;
મ્હાલ્યાં ત્રણે હૃદય એક જ સ્વપ્ન માંહીં,
સાથે મળી જ્યમ મળે દરિયે નદી બે.

સંગીત શો મધુર એ કંઈ નાદ સુણે,
પ્રહ્લાંડ નાદમય આ સઘળું દિસે છે !
ભાવિ મહીં ચળકતા કંઈ સૂર્ય ભાસે,
પ્રહ્લાંડ તેજમય આ સઘળું દિસે છે !

એ નેત્ર ચાર મુગ શાં વળી અર્ધ ખૂલ્યાં,
ગમ્ભીર ભાવમય એ મળીને ખિડાયાં;
વીતી પળો કંઈ અને ફરી શોભનાનાં
છેલ્લાં જ વિશ્વ પર નેત્ર ફરી મિચાયાં.

રજની ગઈ એ , વાયુ ફૂંક્યા ! તુફાન થયાં પૂરાં !
 ઝળહળ થતો ઉગ્યો ભાનુ ! તુપાર કેડી ગયા !
 દીપક ધ્રુજતા તે ખૂઝાઈ ગયા રવિમાં ભળી !
 ધપતી ધપતી વહેતી વહેતી નદી દરિયે મળી !

આ મૃત્યુ ! આ પ્રણય ને રસઐકતા આ !
 આ મધ્યગિન્દુ સહુ જાળની ગૂંથણીનું !
 જે પ્રેમ એક જ હતો બહુરંગધારી
 તેનો જ આ અસલ રંગ રહ્યો ઝળેળી !

હૃદય શું ઝિન્દગીમાં ને હૃદય શું હોત મૃત્યુમાં ,
 પ્રેમના રંગથી જો ના રંગાયું વિશ્વ હોત આ !

૭ - ૪ - ૯૬ .

શાન્ત-પ્રેમ

॥ વિચિત્ર ચક્ર કાવ્યમ્ ॥

નવું આજે કાંઈ તુજ સુખ પર ને હૃદયમાં ,
 નવી રીતે કાંઈ સુખ ઉપર દૃષ્ટિ ઢળી પડે ;
 અહો ! બાલુશિરે તુજ કર ફરે તે પણ નવો ,
 નવાં ગાત્રો એ થઈ નવીન રસમાં આજ પલળે .

બની માતા આજે ગૃહિણી તુજનું આ દિલ વહે ,
 અહા ! એ વાત્સલ્યે તુજ હૃદય આજે ગરક છે ;
 પુલેલી છાતીમાં સુખની મગફળી છંલકતી ,
 સુખી તું જેવું કે જગત પર ના અન્ય ગણતી !

સુખી તું છે સુખી ! મધુર સુખ આમીન તુજને ,
 અને બાલુ સામે નિરખતી સદા જોઈ તુજને ;

ગૃહિણી દેવી તું દિલની મમ માતા પણ થજે ,
અહો ! કેવું મીઠું પ્રણય સહ વાત્સલ્ય લગશે ?

મુએ બાલુ ત્હારા કંઠથી સરખા આ પદ પરે
અને ત્યારે જેવાં નયન તુજ તેને નિરખતાં ,
સખિ ! હું યાચું તે નયન તુજનો એક જ રસ ,
મુઠિં છું હું જ્યારે તુજ પદ પરે શિર ધરીને .

મને બહાણાં લાગે અપલ દગથી શાન્ત નયનો ,
પતિ હુંને ના ના , પણ હૃદયનો મિત્ર ગણવો ;
મને બન્ધુ, બહાલો , પિયુ , તુજ પિતા , પુત્ર ગણજે
અને એ લાવોથી મમ હૃદયનો આ રસ પીજે .

નકી દેવી રીતે હૃદય પ્રણયીનો રસ પીતું ,
ખરા સ્નેહે જ્યારે શરીરમુખ સૌ ગૌણ બનતું ;
વસે સ્વર્ગે તે ના અધિક કંઈ આવા પ્રણયથી ,
અને સ્વર્ગે તેથી પ્રણયી દિલનું ઇચ્છિત નહીં !

૧૬—૪—૬૬.

જ્વરમાં પ્રિયાને

અરે ! તું વેદ કાં તેડે ? ગળે કાં ઔષધિ રેડે ?

બૂલી વેદક શું ગઈ ? બહાલી બહાલી પ્રાણ !

ફૂપી અમૃતની પ્રિયે ! તું તું ઔષધખાણ !

બૂલી તું તો બતાવું હું ! ભરે જલ નેત્રમાં આ શું ?
લક્ષાટે રાખ કર ત્હારો પછી એ તાવ પણ ખ્યારો !

વેદ રડે તેથી પ્રિયે ! આ ફરફી મૂંઝાય ,
નાહી ને દિલની અને કર તું કાંઈ ઉપાય .

હૃદયનો વૈધ મહારો તું ! હૃદય રાણ દરદ તો શું ?
મને આ તાવ સારો છે ! મધુરી હૂંફવાળો છે !

નવરથી જોઈ શકાય છે તહાઈ હૈયું ! પ્રાણ
ખીણ કોઈ સ્થિતિ નહીં , નવરતે મીઠી લહાણ !

અરે ! એ લહાણ કાં ખોવી ? મને તો લાવતી એવી !
કદુ કાં ઔષધી લેવી ? મળે છે જો મધુરી કે !

દિલખૂટી તુજથી ઝરે કુંળા રસની ધાર !
જેવું જો કે પારખું તો મુખ દર્પણ ધાર !

મને એ મહોં અતિ બહાણું , ગરીબ મૃદુ ને ફિક્કરવાળું !
અહીં અહીં આવ ચુમ્બી લઈ ! હવે પગ ચાંપતાં થાકી !

સ્મિત મુખ છે પ્રિય મુજને , શું ના પ્રિય તુજ હોય ?
ચિન્તાત્રસ્ત પરન્તુ આ તુજ મુખ કેવું રહોય ?

મને મહોં એ વધુ બહાણું ! કંઈ તેમાં નવું ખ્યાઈ !
અહાહા ! જોળ જોઈ એ જરા શરમાઈને નમતું !

એ મુખ પ્રાસે હોય તો મીઠું શું નવ હોય ?
તાવ હોય કે કાંઈ હો જો હો તે છે હોય !

પ્રિયે ! મુખ એ હસે છે હા ! ગયો નવર ક્યાંઈ ઉડી આ !
અહીં તું આવ આલિંગું ! નયન મૃગ શાં મીચે છે શું ?

આકાશને

અહો કે' ખેંચાણો તુજ ઉદરમાં આથડી રહ્યાં ,
વલોવાતા ગોળા ગણતરી વિનાના ઘુમી રહ્યા ;
ફર્યા એ કે' કેશો અગણિત ફરીને લય થશે ,
હતા જે સ્થાને ત્યાં ફરી નવ અડયા વા ન અડશે !

અહો ! ન્હાના ન્હાના ટમટમ થતા ફર દિસતાં ,
અને ન્હાનીન્હાની ગૂંથણી ઝુમખાંની ગૂંથી રહ્યા ;
પરન્તુ પાસેથી કદ કદિ મપાઈ નવ શકે ,
અને કદપી તેનાં મનુ નવ કદી અન્તર શકે !

અરે ! આવા કે'નો લય થઈ જઈ ઉદ્ભવ થશે ,
અને તહોયે એ સૌ તુજ ઉદરની મધ્ય જ હશે !
અહીં , ત્યાં ત્યાં ફરે , તુજ ઉદરનું મધ્ય જ બધું !
નહીં છેડો તેનું નવ કયું હશે સ્થાન વચલું ?
ભરેલું શું તહાડું ઉદર સઘળું પૂરણ હશે ?
અરે ! વચ્ચે સૌ તો અગણિત સ્થળો ખાલી જ હશે ;
બધાં આ પ્રહ્લાંડો અણુવત્ત નકી તું-ઉદરમાં ,
અને ન્હાના લીટા જરૂર અજવાળાં રવિ તણાં .

પ્રહી-તો અન્ધાડું તુજ ઉદર શું ફેલી જ રહ્યું !
વચ્ચે છે-તું જેમાં ! તુજ ઉદરમાં જે વસી રહ્યું !
જરા તે રેલે , તો પ્રલય સઘળાનો થઈ જતો ,
જરા સંકેચાતાં ઉદભવ થતો આ જગતનો .
તમે બન્ને એવાં પણ અમ કને એવું જ કંઈ !
અમાડું હૈયું એ તમ ઉદર શું છે નકી નકી !
તમારી પાસે કે' અમ હૃદયનું માપ ન મળે !
તમોને ના માપે જનહૃદય તે માપી ન શકે !

કૃતમતા

ભલે કૂંડો કૂંડો પવન તમ જ્વાલા અળગતી !
ભલે વંટોળાની ગગનપટમાં ધૂળ ઉડતી !
સુસાટામાં છોને ગિરિશિખર મહોટાં ઢળી પડે !
ભલે સૂર્યે ઢાંકી રજ સહુ દિશા મેલી જ કરે !

ભલે બહેતાં બહાણે શઢ સહુ ચીરાઈ તૂટી પડે !
પ્રચંડોર્મિ છોને જલધિજલના ઉછળી રહે !
ભલે હોડી રૂખી ગરક દરિયામાં થઈ જતી !
ભલે જાતી આખી જન સહ રસાતાલ પૃથિવી !

હવે તો હું વૈરી જગત સઘળાનો થઈ રહ્યો !
અહો ! જેને માટે મમ હૃદય બાળી દુઃખી થયો !
કૃતબ્ની લોકોને કહર નવ કાંઈ હૃદયની !
ન જોવાની ઇચ્છા ! કહર કરવા સાધન નહીં !

તુફાની સત્ત્વે આ કુદરત તણામાં મળી રહું !
ખને તો વંટોળો થઈ જગત આ ઉજડ કડું !
ગડેકાટો મહોટા - કડક કડકાટો વીજળીના -
મને બહાલાં બહાલાં પ્રલયધમસાણો પવનનાં !

દયાના, પ્રીતિના, મૃદુ હૃદય ને માર્દવ તણા
તમે લોકો વૈરી - મમ હૃદય લે વૈર કયમ ના ?
હસો રોતાં દેખી ! હસીશ તમને આજ અગતી !
અહો ! રોનારાં આ મમ નયનમાં જ્વાળ સળગી !

દયા રોનારાંની ઉપર નવ મહારા હૃદયને !
તહમાઈ રોવું એ કપટમય ને કૂર જ દિસે !
તહમારાં લોહીમાં મમ હૃદય આ સ્નાન કરશે ,
અને તહોયે સૌ એ ઘટિત જ થયું એમ ગણશે !

અહાહા ! આ મીઠી કુદરત તણી કેવી મૃદુતા !
 અરે ! તેમાં ક્યાંથી હૃદય તમ શીખ્યાં અજડતા ?
 તહમારે માટે કે હૃદય ભગવું જે કરી રહે,
 અરે ! તેને ચીરો ! તમ હૃદય તો ચીરીશ હવે !

સખે ! તેં એ શું આ જિગર ચીરવા ખંજર લીધું ?
 હવું ખુલ્લું તોયે હૃદય મમ તેં એ નવ લીધું ?
 કહું શું લોકોને ? અરર ! સઘળાં પામર નકી !
 વૃથા ઢોળું ત્યાં હું મમ હૃદયનો કોધ જ નકી !

તને તો ના ઓહો ! મુજ જિગર કેં એ કહી શકે !
 મૂક્યું જોળે માથું પછી કતલનો શું ડર રહે ?
 દગો ત્યાં એ ત્યાં એ ! પછી જગતને શું કહી શકું ?
 વિના જોડ્યે કાંઈ પણ નવ હું મૂંગો મરી શકું !

ભલે ફૂંકે ફૂંકે અનિલ અથડાયા વગર સૌ !
 ગિરિ તો આ રૂનો થઈ જઈ હવે પોલ ઉડતો !
 ઘણા બહોની સામે અડગ રહીને ટકર લીધી -
 હવે તે ખેંચાતો તૃણવત થઈ તાણુની મહી !

જવા સામે પૂરે સરખ સરખો ચત્ત કરશે -
 હજુ એ ખેંચાતો પણ નવ ખુશીથી કદિ જશે !
 અરે ! આશા કિન્તુ જરી પણ રહી ના હૃદયને -
 પડ્યો જે નીચે તે જગત કયમ ઊંચે લઈ શકે ?

સખે ! અન્યાયી તું મુજ હૃદયને ને જગતને !
 અરેરે ! તેં કીધું જગત કડવું આ હૃદયને !
 કૃતઘ્ની તું થાતાં મમ દિલ કૃતઘ્ની થઈ ગયું !
 પ્રભુની લીલાને વિષમ ગણતાં એ શીખી ગયું !

તને કેં કહેવું એ દિલની નળખાઈ મુજ નકી !
 વિના સ્વાર્થે પ્રીતિ મમ હૃદયથી ના થઈ શકી !

નકી આશા કાંઈ તુજ હૃદયમાં રાખી જ હશે,
ન તે પૂરી થાતાં મમ હૃદયને આ દુઃખ, સુખે !

હશે ! ભાઈ ! કિન્તુ હૃદય ત્યજવું તે સુખથી શે ?
ઉઘેયું મેં તહાઈં હૃદય કુમળું દુઃખી ગાણીને ;
હવે કાંટા લાગે ! અમર તુજ એ કંટક હશે !
પરન્તુ ખીજથી જરી વધુ હવે કેમળ થશે !

૧૯-૪-૬૬.

વાલક કવિ

તહારી દિસે અપદ્મ નેત્રની જ્યોતિ, ખાપુ !
કીકી ભરી રમતિયાળ હજાર ભાવે !
તહારાં સહુ ઉઘડતાં ફૂલ શાં સુઅંગો !
આ ખાલવૃન્દ મહીં કાંઈ જુદાં જ ભાસે !

શોધી રહ્યો નવીન કાંઈ સ્થલે સ્થલે તું,
ને ખેલમાં મચી રહ્યો વળી પૂર્ણ હર્ષે !
તું સર્વ જ્યાં અટકતાં ફૂલી ભય રહેજે,
ના કાંઈ જોખમ તને નજરે પડે છે !

કેડી પરે વન મહીં સહુ ખાલ ખેલે,
ક્યાં એ તું તો ધૂસી જતો વન માંહીં ફરે !
વૃક્ષે ચડી ઝરણુ એ વહતું જુવે છે,
ને ત્યાંય કાંઈ નિરખી મશગૂલ રહે છે !

જે એ જ માર્ગ તુજ ઝિંદગીનો ગ્રહે તું,
કેડી મૂકી ભટકવા તું અથેચ્છ હચે,

ત્યાં જે જડે ફૂળી જવું જ તહીં તું ધારે ;
તો સાવધાની બહુ રાખવી , ભાઈ ! ત્હારે .

છૂટું મૂકેલ દિલ જો કબજે રહે ના ,
તો પકડી પિંજર બહાર ન કાઢજે તું ;
એ પાંખડું અજબ છે બહુરંગધારી ,
ને પાંખ તીવ્ર બહુ છે નસમાં વિહારી .

હું મેઘમાલ તરવા ગિરિપાર જીડે
ને સિન્ધુભિમિં મહીં ફૂગડી દે ફૂળીને !
ક્યાં એ પડે નિડર પારધિબલ માંહીં ,
ને તોડી એ હડી જતું વળી ક્યાંહી ક્યાંહી !

દેખ્યું સદા પણ નવીન જ દેખશે તું !
આ દષ્ટિ બાલ તણી વૃદ્ધ થતાં ન જાશે !
સૌન્દર્ય નગ્ન થઈ ઓ તુજ પાસ રહેશે ,
સૌન્દર્ય સર્વ સ્થલમાં તુજ નેત્ર જશે .

તુંને અરે ! હૃદય આવું જ છે મળેલું ,
તો રાખજે દંઠ લગામ સદા કરે તું ;
છે એક બાળુ દુનિયા સઘળી હડીલી ,
ને એકલો કવિ રહીશ તું એક બાળુ !

છે મિત્ર તું જગત સર્વ તણો થવાનો ,
ના લાગવા જગતનો પણ પાસ દેવો !
એ ખેંચજો રિગવશે રિપુ માની તુંને ,
તહોયે નિલાવ તુજ મૈત્રી સદા સુપ્રેમે !

આ ક્ષાર સિન્ધુ મહીં શોધક મોતીનો તું !
દોરી વિના ઉદ્ધધિને તળિયે જવાનું !
ત્યાં મચ્છ સિન્ધુ મહીં બહાણુ ગળી જનારા !
તોફાન ગિરિમૂલને ચ ઉખેડનારાં !

તે રાક્ષસોની ઉપરે પ્રીતિ રાખવાની !
તે રાક્ષસોની સહ સાગવ દેવી અંશ
છે સુદ્ધ તો જગવદું : પણ પ્રેમ રાખી ;
લોહી લીધા વગર લોહી દઇ જ દેવું !

હોરાઈ છે વળી જવું કંઈ તાંતણાથી !
આજ્ઞા થતાં કુદરતી કહી “ના” શકે ના ;
જેને જેનો જગતમાં નખળાઈ ફહેતાં ,
તેમાં જ છે તુજ થવું પુરુષાર્થ, બહાલા !

જે માર્ગથી જગત આ પડી જાય નીચે ,
તે માર્ગથી જ જગને લઈ જવું ઉચિ !
જે ગીત સર્વ નખળાઈ મહીં તું ગાશે
તે ગીતથી જ જગની નખળાઈ જશે !

તાકાત હોય કરવા સહુ સાહસો આ ,
જો મૃત્યુ પાછળ ચ રાખી શકે તું આશા ,
તો કેડી છોડી નવી કેડી તું ખેડતો છો ,
જા તું ફરી જગતના ક્રમમાં નહીં તો .

૨૦-૪-૬૬.

નદીને સિન્ધુનું નિમન્ત્રણ

ધૂધૂધૂ ગિરિ ઉપરથી ધૂધવી આવતી'તી ,
મ્હારે માટે હૃદય દ્રવતું ભેટવા લાવતી'તી ;
સપાંકારે વહતી વનમાં ગીત ગાતી હતી તું ,
મ્હારી છાયા સમજી નહાને ઉરમાં ધારતી તું !

લીંઠી મ્હારી અવર નદીથી હસ્તને ખેલતાં શું ?
લીંઠી મ્હારી ચડતીપડતી પ્રેમમાં તે' અરે શું ?

હીડી છાપો દિલ પર પડી સર્વ ભૂંસાઈ જાતી ?
શું હીડું કે ત્યજી દઈ મને રેતમાં તું સમાઈ ?

મહારા હસ્તો જરૂર નહીઓ અન્યથી ખેલનારા,
ખેંચાતું જે સુજ તરફ ત્યાં દિલ ખેંચાઈ જાતું ;
તું એ ળહાલી ગિરિ પર થઈ આવતી તે ભૂલી શું ?
ભૂલી કાંઈ રજ મધુ પિતા પાસથી લાવી તે શું ?

રે ! વેળાથી ચડતીપડતી કાંઈ પ્રેમે ચ થાતી !
કમ્પે છે આ , સ્થિર નવ રહે સર્વ પ્રહાંડ , ળહાલી !
વીણા તારો સ્વર શરૂ કરી અન્ય વિરામ પામે,
કમ્પે પાછા નિપુણ કરનો કમ્પ ને સ્પર્શ થાતાં .

રે ! ભૂંસાતી દિલ પર પડી છાપ એ કમ્પસ્પર્શે ,
ભૂંસી દેવું , કરી ચિતરવું એ જ છે ચિત્ર આંહી !
ઓહો ! આવા નીરસ રસમાં વિશ્વ ને તું વહેતાં ,
તહાઈ મહાઈ જીવિત સરખાં , પ્રેમ કાં સંભવે ના ?

મહારી થા તું કરી ઉછળને રેતનાં એ પડોથી ,
ના છાજે આ સલિલ મધુરૂં ધૂળમાં રાળવાનું ;
હું સંયોગે કટુ થઈશ તું તહોયે હું નાથ તહારો ,
રે રે ળહાલી ! નવ મળી શકે ઐક્ય કો અન્ય સ્થાને .

૨૪-૪-૯૬.

વૃદ્ધ ટેલિયો*

પડી'તી ડાંગ લાંબી ત્યાં ડોસાના પગ આગળે ,
ખેઠો'તો માર્ગની પાસે શિલા એક પર નમી .

* ઇંગ્લેન્ડ કવિ વર્ડ્સવર્થના એક કાવ્ય ઉપરથી.

કનેના એક ખંડે દષ્ટિ સ્નિગ્ધ હતી ઢળી ;
શ્વેત એ પાંપણે નીચે છુપાં અશ્રુ ભર્યાં હતાં.

જરા ધ્રુવે છે નમી શીર્ષ નીચે ,
કપાસના પોલ સમુ' દિસે તે ;
હુએ દિસે છે જરી ઓપઠ દાખ્યા ,
હુઃખોની રેષામય ગાલ ભાસે .

ચિતાની અગ્નિજવાલામાં દીધો છે પગ એક , ને
ખીને તે બે ઉપાડે તો અન્ત ત્યાં સહુ કપ્પનો .

હું ત્યાં ગયો હૃદય ખેદિત કાંઈ થાતાં ,
અશ્રુ હુઃખી નિરખતાં હૃદયે ભરાયાં ;
તે જોઈને હુઃખી ન રાક્ષસ કોણ થાય ? -
અશ્રુ વહે જનઉરે જન જોઈ દર્દી .

પૂછ્યું , “ ભાઈ ! કહીંનો તું ? કહી ને કેમ જાય છે ?
“ ઘટે ના આપવો આવો શ્રમ આ પદને હવે . ”

વિચારેથી જાગી મુજ તરફ જોયું જરી હસી ,
અહો ! કેવું મીઠું હૃદય હુખિયાં એ હસી શકે !
પરંતુ એ હાસ્યે મમ હૃદયને તો હુઃખ દીધું !
મને તો રે ! લાગ્યું સ્મિત નહિ પરંતુ રુદન એ !

અને એવું એવું રુદન સરખું હાસ્ય કરતી ,
ખંધાં વૃક્ષોમાંએ રુદન સરખું હાસ્ય ભરતી ,
ગર્જાં બહેતી ધીમે અનિલલહરી કેા સુસવતી ,
અને ડોસો એને શ્રવણ દર્દી જાણે નિરખતો !

ખોદ્યો ધીમે , “ અરે ખાપુ ! હુઃખીનાં હુઃખ કાં પુછે ?
“ ન જાણે તે ન જાણે છે , વાતોથી હુઃખીનાં હુઃખો . ”

તહીં હું તો ખેડો હુઃખી દિલ તણી વાત સુણવા ,
કહું , “ ખોલો ! ખોલો તમ હૃદયની વાત સઘળી ;

“ દયા ભેઠે છેદી દુઃખી દિલ તણાં ના દુઃખ શકે ,
 “ નકી પંપાળીને જિગર હલકાં તો કરી શકે .

ગાલે કરચલી કમ્પી ને ભેઈ મુજ મહોં રહ્યો ;
 હું તેના વૃદ્ધ હેયાના રક્તને સુણતો હતો .

ટદાર એ થઈ પછી ક્ષણ એક વીત્યે ,
 તે ડાંગને પગથી રેડવી આમ બોલ્યો : -
 “ રે બાપુ ! તું જરૂર સાંભળશે દુઃખો શું ?
 “ શું વૃદ્ધ આ હૃદયને નિરખી શકીશ ?

“ થોડાં વર્ષો પર બહુ હશે કાળચકો કંઈયં ના ,
 “ તાજી આશા તુજ હૃદયની , રક્ત તાનું હજી આ ;
 “ હું તો , ભાઈ ! મરણ પર છું આંખ રાખી રહેલો ,
 “ મહારા મહોંની કરચલી બધી જીભું વાતો ગણે કું .

“ જૂની વાતો , મગજ ઘરડું , હોય શું સ્વાદ તેમાં ?
 “ મૃત્યુ જેવું નીરસ સઘળું લાગશે , ભાઈ ! એ તો !
 “ ત્હારી દષ્ટિ ઝળહળ થતા ભાવિમાં બાપુ ! ચોટી ,
 “ મહારી દષ્ટિ ગત સમયના ગાઠ કિલ્લા ઉખેળે .

“ બહુ વેળા દુઃખો સહેતાં કાટી આ દિલ છે ગયું ;
 “ ભલે ત્હોયે પડે ગાઠાં ઉખેળું તુંજ પાસ હું . ”

છૂટા ન શબ્દો પણ એ થતાંતા ,
 ખંડેરમાં એ નયનો ફરે હજી ;
 મહારી ચ ત્યાં દષ્ટિ જરાક સ્તંભી ,
 એ સ્થાન કું ગમ્ભીર ભાસતું હતું .

તૂટેલ જૂના ગૃહની નિશાની ,
 ગાઠાં તરુ , નાભુક એક બહેળું ;
 ભાસ્યું મને સ્થાનક ભૂતનું એ ,
 કે છૂપવા ઠોઠ નિશાળિયાનું .

ટટારે કિન્તુ થઈ એ ક્ષણમાં ફરીથી
નિઃશ્વાસ એક લઈ દીર્ઘ મને કહું આ :-
“રે મહેરબાન ! નકી મૃત્યુ ભલાતું બહેલું :
“ને શુષ્કને સળગવા બહુ કાલ લાગે !

“આ નેત્ર કેં નિરખતાં અહીં આસપાસ ,
“જેવું કશું નયન બોધ શકે ન તહારાં ;
“આ સ્થાનમાં સમયના પલટા કંઈ છે ,
“રે ! સ્થૂલ ભૂમિ પણ કેં પલટા સહેતી !

“રે ભાઈ ! આખર બધાં ય મરી જવાનાં ,
“લેતું ન મૃત્યુ વળી આપણ એકલાંને !
“જે જે પદાર્થ પર પ્રેમ જનો કરે છે ,
“તે તે પદાર્થ પણ તે જન સાથે જાતા !

“તે બહાલની અગર ચીજ ફરી જતી સૌ ,
“વીતેલની પ્રીતિ તાણું ફરતું બધું એ ;
“હા ! તુર્ત સુઠર સહુ ય કુરૂપ થાતું !
“વીતેલની રહી શકે ન નિશાની એ કે !

“‘બાલાં’ ફરી સુજ હતી ભગિની સમી કે ,
“તેનું જ આ ગૃહ , અહો ! સુજ આશરો કે ;
“મહારો જ ના : પણ ગરીબ સહુયનો આ
“તૂટી પડ્યો કંઈક વર્ષથી આશરો છે .

“એ બહેન ! બહેન હતી ના સુજને જહાંમાં ,
“એ બહેન કિન્તુ સુજને પ્રભુએ ધરીતી ;
“મહારા પડોશ મહીં પુપ્પ હતું બીલ્યું એ ,
“પંપાળવા હૃદયને જ હતું ઉગેલું .

“એવું હશે સુખ નહીં બહુ બોલ બોલ્યું ,
“થોડા જ સપ્ત , પણ બિન્દુ બધાં સુધાનાં ;

“એ શાન્ત, આર્દ્ર ભગિની સરખી નિગાહે
“કોને ક્યું નવ હશે ઉપકાર ગાતું ?

“ઝહારા પછી જગતમાં જનમી હતી એ,
“પાછી જતાં મગર ખેલ કરી જ ચાલી ;
“ઝહારે ગૃહે બચપણે રમનાર હોની
“આંહી હતી, તહીં ય ખાલક એ હજી છે .

“ઝહારે ગૃહે ! સમય એ પણ ચાલ આવે !
“ખાલાં તણું પ્રિય હતું મુજ ઝૂંપડું એ ;
“એતું અને મુજ હતું ગૃહ સાંકળેલું
“કો પ્રેમથી વળી સમાન અનુભવોથી .

“માતા મને ત્યજી ગઈ મુજ જન્મ થાતાં,
“એ દૂધ વત્સલ ન પામી શકેલ હું છું ;
“ખોજે પડ્યો મુજ પિતાગિર એ વહીને
“થાકી ગયેલ ઉર મૃત્યુ મહીં વિરામ્યું .

“ખાલાં તણા વડીલ બન્ધુ મહે રહ્યો હું,
“એનાં ય માત વળી તાત રહ્યાં હતાં ના :
“કેવાં હતાં હૃદય એ કુમળાં બનેલાં !
“કેવાં સદા મધુર સ્વપ્ન મહીં રહેલાં !

“‘જે સર્વને જગતમાં નવ તે મને છે’ !
“‘જે ના મને વળી તને ય રહ્યું નહીં એ’ !
“એવી જ નિત્ય કંઈ વાત અમે કરીને
“ના બ્રાણુતાં હૃદયમાં ગળતું હતું શું !

“‘જે અન્યને જગતમાં, નવ તે મને છે’ ,
“એ લાગણી ઉપર વિશ્વ બધું ફરે આ ;
“એ લાગણી નરકસ્વર્ગ તણી બનેતા ;
“ને એ વતી જ અમ ઉર ઢળ્યાં પ્રભુમાં .

“ પછી તે ભાઈની સાથે કાપવા કાઠ હું જતો ,
“ ઉપયોગી થયો માની ઉપાધિ કરતો હતો .

“ વસન્તેના એક દિને રૂપાળે
“ પ્રભાતકાલે વનમાં હતો હું ;
“ લલો અમારો નૃપ અશ્વ માથે
“ કને જ દીઠો કરતો તહીં મેં .

“ મને બેઠું ઉભો રાજા , દયાથી મુજને કહ્યું :—
“ ‘ સુખી છે કે ? ગુલરો તું કરે છે તુજ શી રીતે ? ’

“ કહી સહુ મેં મુજ વાત તેને ,
“ જરા વિચારી નૃપ આમ બોલ્યો :—
“ ‘ મહેલમાં આજ જ આવજો તું ,
“ ‘ દૃષ્ટિ હું નોકરી બાગમાં ત્યાં . ’

“ ગયો બહેન કને દોડી , કહી વાત કુદી કુદી ;
“ ભાઈની લઈને આજા , બેઠાયો મુજ બાગથી .

“ તહીં બગીચે નૃપ આવતો સદા ,
“ મને હસીને કંઈ પૂછતો સદા ;
“ ભણાવતો ગરમતમાં મને કંઈ ,
“ અને પછી પુસ્તક કાંઈ આપતો .

“ સોંપેલ તે મુજ તરુ જલ પાઈ ચોખી ,
“ ચિત્રો નિહાળી મમ પુસ્તક વાંચતો હું ;
“ ને ખેલતો ભ્રમરથી કુલડાં ઉછાળી ,
“ રે ! એમ કેક દિવસો સુખના ગયા ત્યાં .

“ અરે ! જે છાયામાં કમનસીબ પક્ષી જઈ વસે ,
“ તરુ એ તે સૂકે , ગહન ગંતિ એવી હરિ તણી !
“ ઉડી જતાં છાયા ગરીબ કંઈ પ્રાણી રડવડે ,
“ અહીં સંસારે એ બહુ વખત કે માલૂમ પડે !

“ ગઈ સ્વર્ગે ભલી રાણી , અમ્માનો અવતાર એ ,
 “ પ્રિયાની પાછળે ઓહો ! ઝૂરી ઝૂરી ગયો નૃપે .

“ ખાવા ધાતાં તરુ સહુ મને , એન ના ક્યાંય થાતું ,
 “ હું તો નહાસી સમય મળતાં બહેનની પાસ જાતો ;
 “ રે રે ! મહારા નવીન નૃપની ફૂર છાતી હતી કે ,
 “ ના બીજાના સુખદુઃખ તણું જાન તેને હતું કે .

“ પેટને કાજ હું તો ત્યાં યુજારો કરતા હતો
 અરેરે ! બન્ધુ એ ત્યાં તો ઓચિન્તો યુજારી ગયો

“ એ આત્માને પ્રભુ સુખ સદા આપજો સ્વર્ગ માંડી ,
 “ એ માટે કે રુદન કરવું યોગ્ય ના, ભાઈ ! હાવાં ;
 “ કિન્તુ પેલુ વદન કુમળું આંખની પાસ આવે ,
 “ આ ડોસાનાં બહુ ચ વળતે આંસુડાં ખેરવે છે .

“ કેવું કુણું રમત કરતાં જોઈ રહેતું નભે તે !
 “ ઓહો ! પેલું ગગન જહીંથી ભાવિ સર્વે ઘડાતાં !
 “ જાણે પૂછે નયન મુજને , ‘ ભાઈ તે ત્યાં હશે શું ? ’
 “ મીઠી દ્રષ્ટિ જલભર સદા વિસરે કેમ એ તો !

“ તહોયે એવું વદન હલતું કોઈ દ્રહાડે હવે તો !
 “ જાણે કોઈ ચમન રચતું હાસ્ય એ હોય ના શું ?
 “ જાણે આંહી પ્રભુય સહ કો શાન્તિ ફેલાવવાને
 “ એ હૈયામાં પ્રભુકર વેતી પૂતળી કે ઘડાતી !

“ એ હૈયું તો કુદરત તણા નાદનો દિવ્ય તાર !
 “ કેવું મીઠું રસમય અને આર્દ્ર કેવું સુરીલું !
 “ હું તો , રે રે ! બહુ ચ વળતે માનતો ને કહેતો ,
 “ ‘ તું નિર્મોઈ જરૂર સુખડાં અર્પવા — પામવાને ’ !

“ પછી તો બેક વર્ષોમાં લગ્ન બહેન તણાં થયાં ,
 “ સુખી છે એ , સદા એવું સાંભળી સુખી હું હતો .

“તોયે ખહેન સિધાવી તે દિવસથી ના અન્ન લાભ્યું મને,
“આ સંસાર તણી દિશા ચ સઘળી બાણે મને ધૂરકે;
“માતા તાત તણાં ખરાં મરણુ એ તે દી ફરીથી થયાં,
“મોનાં અશ્રુ તણાં કહુ ઉદધિનાં તે વખતથી છે ઢળ્યાં.

“અરેરે! હાંની દહેરી સંકોચાતી વહે નકી!
“અરેરે! કષ્ટની રેલો વધે છે કાલ આજથી!

“હતો પડયો હું દિન એક દર્દમાં,
“તહીં અમારો નૃપ આવીને ઉભો;
“પ્રણામ દેવા નવ ભાન કે હવું,
“ઉભો રહ્યો એ, સુધ તો રહ્યો જ હું.

“મારી લાતો મને ખોલ્યો, ‘આલ્યો બ, શક! ખંડાર તું’;
“આજીજી મેં કરી, કિન્તુ પંહેરી સત્તા જ એ હતી!

“હવે તો એ નૃપે આજે બિચારો પદબ્રષ્ટ છે;
“ભલો એ છે હવે તો એ કાલના કમમાં પડી.

“ગમે તે અલ્પની સામે, ગમે તે હુષ્ટની ભણી,
“કૃતઘ્ની ને મહા પાપી તિરસ્કારની દૃષ્ટિ છે.

“ગયો ગૃહે હું બની ભૂત જેવો;
“મને પડોશી સહુ પોષતાં તાં;
“ગરીબ કિન્તુ સહુ બાપડાં એ,
“ગરીબને પોષી શકે કહીંથી?

“હતી ન સત્તા હુકમે શરીરે,
“ન કાર્ય હું કેં કરતો હતો વા;
“અન્તે રહી એક દિને બહુ એ,
“વેચી દીધું એ ગૃહ તાતવું મેં.

“પુત્રી ને ગૃહને નાણે જેવારો ન થયો કહી,
“પિતૃની ને પ્રભુની કેં દૃષ્ટિ તીખી તહીં નકી.

“અન્તે રહું ન મુજ પાસ કશું થ, ભાઈ!
 “એ જન્મભૂમિ ત્યજ્યા દિન પાસ આબો;”
 “ખોળું હતું જગત ત્યાં હકે કે ન મ્હારો,
 “શ્રીમાન એ તમ સમા વનજી શકે ના.

“રે! સાકે વર્ષ દિન તે ઉપરે ક્યાં છે,
 “હું દેશ તે દિવસથી ઠંઠને ભસું હું;
 “ખેલો જ આદર નળ્યો મુજ ખડેનવેરે,
 “રે ભાઈ! ખડેન મુજ એ જ ગિચારી આલાં.

“મહેવાતું સહી નાખ્યું, ગાડી આજ નહીં- કશું;
 “કપાતું આયુ ટપોથી, મ્હાફં તો ફીર્ધ છે થયું.
 “હમે ભાઈ! હમે ભાઈ! હુઃખી હું નવ દેશ હું;
 “શવતાં હું નથી થાક્યો, ચોતથી થ નહીં હું.”

તહીં સુધી વાત કરી વિરામ્યો,
 કિન્તુ હતું એ ઉર કંઈ ભારે;
 કહ્યું ફરી મેં, “હમુ કાંઈ પૂછું,
 “એ ખડેનવું આ ઘર કેમ આવું?”

હોસો જરા બ્હાલભયું હસીને
 મ્હારા ભણી શાન્ત નિહાળી-રહેતાં,
 બોલ્યો જરા એ દપકા સમું કે,
 ટેવું પરન્તુ મધુરું હતું એ!

“શ્રામ્યા કાજ દર્દીની વાતો નાં મુણવી ઘરે;
 “ઈચ્છા એવી મરેલાંમાં રાખતાં દપકો ઘરે.
 “કેઈનાં એ હુઃખોમાં છે ચોગ્ય નાં મુખ પામવું;
 “મરેલાં પ્રભુનાં છે તેવું માન જ રાખવું.
 “પરન્તુ આપણે સર્વે ભણતાં. થ નહીં જ કે,
 “દર્દીનાં દર્દની વાતો આપણું મિત્ર કે વસે.

“દઈથી જે મળે તે કું દઈની વાતથી મળે,
“દઈની કે કથામાં તો દર્શનો પ્રભુનાં જડે.

“હુનિયામાં સદા વીતે તેની આ મુજ વાત છે,
“કલા છે ના, નવું છે ના, રમીલું ચ નહીં કશું.

“સુણો, કહું લાઈ! હવે ન થાલું,
“અહીં હતું એ જ સુખી કુટુંબ;
“ખાલાં તણા એ પતિ-સાથ હું તો,
“થાહું રઘો કિન્તુ બનેલ મિત્ર.

“ઉદ્યોગની એ પ્રતિમા હતો, ને
“રહેતો બધો દિવસ ખેતરોમાં;
“સન્ધ્યા થતાં ટેકરીએ ચડી આ,
“ગમ્ભીર સૂર્યાસ્ત સદા ચ જોતો.

“હતું સદા એ મુખ હાસ્ય માંહી,
“પ્રભાતકાલે નિરખ્યા સમું એ;
“હતું ભરેલું ગૃહ અન્નથી આ,
“ને વૃક્ષ આ દાડિમથી ઝુકેલાં.

“રહી થોડા દિનો ત્યાં હું, યાત્રાએ ફરવા ગયો;
“બહુ ધૂમી બહુ વર્ષો પાછો ત્યાં ન ફર્યો હતો.

“હકાળ મહોટો મરકી સહે ત્યાં,
“હતો પડેલો ત્રણ વર્ષ પૂરાં;
“છત્રીશ તેને વરસો થયાં છે,
“હશે તમોને સ્મરણ નહીં એ.

“બધાં હતાં ખેતર છેક સૂકાં
“કુવા મહીં એ જલ ના રહ્યું 'તું';
“શહેરો બધાં તો શખના હગોથી,
“રોતાં હતાં દઈ સ્મશાન જ્યાં.

“વળી ઉઠી કાળુલમાં લડાઈ,
 “ગમ્યું પ્રભુને સઘળું હતું એ;
 “શ્રીમાન કેં ચાત્રક થઈ ગયા, ને
 “ભૂળે મરી કેંકે ગયાં ગરીબો.

“હું જૂપડાં કેંકે ભમી ભમીને,
 “પૂરું કદી અજ્ઞ ન પામતો 'તો:
 “તૂટેલ વસ્ત્રો ચ હતાં ન ત્યારે,
 “એ સખત કાળે મરતાં અમ્યો છું.

“હમેશના શોખ તણા પદાર્થો
 “ખાલાં બધા ફર કરી કરીને;
 “આશા મહીં એ દિવસો ગણુન્તી,
 “હવે હતી આ ગૃહમાં રહેલી.

“પરન્તુ તોફાન ખીજે ઉન્હાળે,
 “આવી પડ્યું બહિન પરે નવું કેં;
 “એનો પતિ સખત બવરે હજારાઈ,
 “પડ્યો રહ્યો માસ કંઈ બિછાને.

“ઉઠ્યો ફરી : માલુમ ત્યાં પડ્યું, કે
 “હતું રહ્યું કેં જ ગૃહે ન બાકી -
 “તોફાન માટે ઘરડાં થતાં વા,
 “રાખ્યું હતું કોસિર કેં કરી બે.

“વળી વધ્યું બાલક એક ત્યારે
 “કાંઈ વધારે તકલીફે દેવા;
 “શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત બાલકો તો
 “ગરીબને દઈ સમાં બને છે.

“પંખી ચુગે ટેકરીઓ ભમીને
 “દાણા પડ્યા બે વિખરાઈ આંહીં;

“તેવાં જ ટોળાં કુણી તણાં કે’
“અહીં તહીં ચેટ ભરી રહ્યાં’તાં .

“પરન્તુ જેતું ગૃહ પૂર્ણતામાં
“ભયું હતું આજ સુધી સદા એ ,
“ના જ્યાં હતી ભાવિ તણી ચ ચિન્તા ,
“અસહ્ય તેને પલટો થયો આ .

“પટેલદારે ઉભી સુસ્ત આ તો
“આનન્દ દેનાર દુવાય ગાતો ;
“જૂનો હવે હર્ષ ન કિન્તુ પામી
“આદ્યો જતો ખેતરમાં ભમન્તો .

“ભાંડા કુવામાં નવ કાસ ખેડી
“નહાસી જતો ગામ મહીં કદી તો ;
“ટૂંકા હતા જે દિવસો ઉન્હાણે
“ખન્યા હતા દીર્ઘ હવે શિયાળે .

“તેના હવે હર્ષ બધા ચ દૂખી
“હેયા મહીં ના રસ પૂરતા’તા ;
“ટેવાયલું હર્ષ મહીં રહેવા
“તે હર્ષ જતાં અરધું મરે છે .

“રીસાળ ધીમે ઉર એ થતું’તું ,
“કઠોરતા બાલક સાથ આવી ;
“રમાડતો બાલકને કદી તો
“તેમાંય કેં કૂર જ ભાસતું’તું .

“એ બાપડાં બાલકનાં મુખોને
“બાલકોં બિચારી શકતી ન બેઈ ;
“તેણે મને આમ રડી કહ્યું’તું : -
“‘એ હાસ્ય બેઈ મરતી જળી હું’ !”

અહીં સુધી કહી પાછો ડોસો એ અટક્યો જરા ,
ખાગનાં વૃક્ષની સામે જોઈ શાન્ત વધો ફરી : -

“ અહીં મધ્યાહ્ને આ જગત સઘળું ગાઢ સુખમાં ,
“ દિસે લેતું ઝોકાં , સહુ ગમ બધું શાન્ત સરખું ;
“ દિસે છે અત્યારે જગત પર આરામની ઘડી ,
“ અને ના સૂતું તે રમણીય બધું હર્ષમય છે .

“ અહીં જન્તુટોળાં ગણુ ગણુ ઉડે વૃક્ષવિટપે ,
“ બધાં એ શાન્તિથી મધુર સુરીલો મેળ રચતાં ;
“ અરે ! ત્યારે કાં આ ગમગીન રહે વૃદ્ધ નયનો ?
“ ઘટે ના આ દેવાં રુદ્ધન કરવા આપણુ ઉરે .

“ ઘટે બહારી લેવી નહિ જ નખખાઈ જન તણી
“ ગયાં સ્વર્ગે તેનાં દરદ બહુ જૂનાં સ્મરી સ્મરી ;
“ મરેલાંમાં સ્મર્યો મરણુ સુધી ના ના મળી શકે ,
“ અને રાહા જોવી વધુ પણુ દેશું ના થઈ શકે .

“ પ્રભુના આરામો ઉપર નયનો બન્ધ કરતાં
“ ઘટે ન્હાની વાતો ઉપર નવે આંસુ ટપકવાં ;
“ અહીં ઘોળી કાંઈ દુઃખમય વિચારો હૃદયમાં
“ અરેરે ! શાને કે દબાવ કરવી આ કુદરતે ?

“ અંજલી ગમગીનીની સદા એ અરખ્યા થકી
“ પ્રભુની પામવા પ્રીતિ ખિન્દુ હર્ષ તણું વધુ . ”

એ ખોલ એ વૃદ્ધ મુખે ગભીરી
કે શાન્તિ , કે હર્ષ સ્ફુરાવતા'તા ;
એવું હેતું કે નરમાશવાળું
રહેરા મહી એ વિલસી રહેલું .

ભૂદી ઘડી વાત ગયો જ હું એ ,
કે વાત ખીણ જ કરી ઘડીક ;

એ વૃદ્ધ મહેને નિરખી રહેતાં
તુમિ નવી કે ઉર પામતું આ .

એ બાઇની વાત પરન્તુ તુર્ત
જાગી ઉડી આ - ઉરમાં ફરીથી ;
ફનેહી તણી વાત ન હોય જાણે
તેવો થયો હું સુણવા અધીરો .

વિનન્તી મેં કરી તેથી , ડોસાએ સ્મિત મિષ્ટથી
શમનું નામ લેધને , વાત તુર્ત શરૂ કરી : -

“ એવી રીતે આ દિવસો સુધી એ
“ બાલાં હતી શાન્તિ મહીં રહી જ્યાં ,
“ તે આ ગૃહે તે સમયે ફરીથી
“ હું દૂર દેશો થમી આવતો’તો .

“ આ વૃક્ષને દૂર થકી નિહાળી
“ આનન્દ ના આ ઉરમાં સમાતો ;
“ ઉતાવળે મેં પગલાં ભરીને
“ ધીમે લઈ આ ખડકી ઉઘાડી .

“ પરન્તુ એ બહેન કેને ઉલો તો
“ એ તો રહી ચૂપ જ જોઈ હુંને !
“ મેહોં ફેરવી દેઈ પછી નિમાણું
“ રાઈ પડી બાપડી એ અરેરે !

“ બેસી ગઈ એ મુજ પાદ પાસે ,
“ શું આ થતું ’તું , સમજ્યો નહીં હું ;
“ ભીડી પછી આખર નામ મહાઈ
“ કેવું કંઈ બોલી હતી અધુરું !

“ જાણે હતાં એ ઉરમાં હબરો
“ ઠઠો ભરેલાં ન સહાય એવાં ;

“બાણે હાંતું કોઈ ન પાસ એને

“એવાં દુઃખોમાં કંઈ વાત કહેવા.

“એ નેત્રનો રનેહ દુઃખે બળેલો,

“ખડો સમી આકૃતથી ગળેલો,

“એ દૃષ્ટિ સાથે મુજ કાળજમાં

“ચોટી જતોતો તણુખા સમો કે.

“હેયા મહીં કેં દુસકાં ભયોંતાં,

“ઘડીક તો બોલી શકી ન એ કેં;

“દેઈ શક્યો હું પલ ના દિવાસો,

“મને ય ના ભાન રહ્યું કશું એ.

“એનો પતિ ક્યાંહીં હતો દીઠો એ ?

“એવું મને આખર સ્પષ્ટ પૂછ્યું !

“આશ્ચર્ય ને બીક મહીં ગળ્યો હું,

“શક્તિ હતી ઉત્તર આપવા ના.

“કિંતુ પછી સ્પષ્ટ વિશેષ બોલી,

“કે એ હતો નહાસી ગયેલ ક્યાંએ;

“તેને ન બે માસ હતા થયેલા,

“સૂતું થયું આ ગૃહ ત્યારથી છે.

“રોતાં દિનો એ દુઃખમાં ગયાં, ને

“ત્રીજે પ્રભાતે હજી ઊઠીતી,

“ત્યાં કોથળી એક કને જ દીઠી,

“બાણે ધરી એ જ ગયેલ હોય !

“એ ઊઠતાં વેત જ હાથ આવી,

“જેમાં હાંતું કાંઈ મુવલું રાખ્યું;

“એ કોથળી લેઈ મને જતાંવી,

“બાલાં ફરી રોઈ એને ક્યાં ત્યાં.

“ ‘એ જોઈને મૂજ મને વહૂટી ,
 “ ‘સાચું જ મહારા ઉરમાં વસ્યું કે’ ;
 “ ‘સન્ધ્યા સુધી તોપણ હું અધીરી
 “ ‘રહી અને એ જ સુણ્યું પછી મેં .

“ ‘કહી ગયા’તા સુજને કહેવા
 “ ‘તે કોઈએ આવી મને કહ્યું , કે
 “ ‘જ્યાં થાય છે કાણુલમાં લડાઈ
 “ ‘ત્યાં એ નવા લશ્કર સાથ ચાલ્યા .

“ ‘છેલ્લી ચ મહારી પણ ભેટ લેવા
 “ ‘કઠિન હૈયું ન કરી શક્યા એ ;
 “ ‘મને ગયા એમ જ એ ત્યજીને ,
 “ ‘કાંઈ પછી ના ખળરે મળ્યા છે .

“ ‘એને હશે ખીક ઉરે , અરેરે !
 “ ‘કે હું ચં લેઈ સુજ બાલકોને
 “ ‘એની સહે ઉભૂ કરી જઈને
 “ ‘ખડાડો મહીં ક્યાંઈ મરી જઈશ .’

“ ‘કહ્યું મને અશ્રુ ભરી ભરી સૌ
 “ ‘ને અશ્રુ માંહીં જ રહી વિરામી ;
 “ ‘ચીરા બધા એ ઉરના નિહાળી
 “ ‘ત્રોફાઈ મહારું ઉર આ જતું’તું .

“ ‘હું તો ન નેત્રે ભયકી શક્યો આ ,
 “ ‘હાળ્યાં હતાં અશ્રુ કઠોર ચત્તે ;
 “ ‘કિન્તુ પછી શાન્ત થયો સુણીને
 “ ‘આશાની વાતો કંઈ એ જ મહેંથી .

“ ‘થોડી જ વેળા મહીં ત્યાં વધારે
 “ ‘વિચાર આશામય કે’ , ઉઠ્યા’તા ;

“ શ્રદ્ધાલુ બાઈ ચડી એ વિચારે
 “ હર્ષાશ્રુમાં ડૂબતી દિસતી’તી .

“ જૂઠ્ઠાં પડ્યાં તુર્ત અમે પછી તો ,
 “ એ તો રહી ત્યાં ગૃહકાર્યમાં કે’ ;
 “ મને હજી પૂણું જ સાંભરે છે ,
 “ આવી હતી વાડ સુધી અહીં એ .

“ ને હું જતાં ફર ફરી પુકારી
 “ આનન્દથી આશિષ આપતી’તી ;
 “ કેવી થઈ’તી સુખણી ફરી એ
 “ જ્યારે બની એ જલપૂણું નેત્રે ।

“ વસન્તના એ દિવસો હતા , ને
 “ હું તો ગયો ફર ફરી ભમન્તો ;
 “ છાયા મહીં ને તડકા મહીં એ
 “ કે એકલા આ પગ ચાલતા’તા .

“ ક્યારે થતાં’તાં ઝરણાં સખાઓ ,
 “ ક્યાં ઝાંઝવાંઓ રણ અર્પતાં’તાં ;
 “ મહારા વિચારો સુખ કે દુઃખોમાં
 “ પ્રસંગ સાથે ફરતા હતા કે’ .

“ જ્યારે થયાં પૂણું દુકાળચુદ્ધો ,
 “ જ્યારે નવા મેઘ ચડ્યા અકાશે ;
 “ ત્યારે ફરી , આ ગૃહની ભણી હું
 “ કે માસ વીત્યા પછી આવતો’તો .

“ નીલાં હતાં ઘાસ નવાં જ ફૂટ્યાં ;
 “ તાબાં બની કે ઝરણાં ફૂદન્તાં ;
 “ ગાતી હતી વાંસળીઓ ફરીથી ,
 “ આશ્ચર્ય જેવી દુનિયા બની’તી .

“ દ્રારે ઉભી અન્દર મેં નિહાળ્યું ,
 “ બાલાં હતી ના ગૃહમાં જણાયું ;
 “ ત્યારે હતો પથ્થર ખાગનો આ ,
 “ બેઠો તહીં રાહ નિહાળતો હું .

“ ગુચ્છા કુલોના લટકી રહ્યા’તા ,
 “ લતા હતી વૃક્ષ પરે ચડેલી ;
 “ કિન્તુ બધા ચોક પરે અહીં ત્યાં
 “ કુતેલી ને દર્ભ હતાં ઉગેલાં .

“ એ સ્વચ્છતા ગોઈ હતી બગીચે ,
 “ સૂકેલ પર્ણો વિખરી પડ્યાં’તાં :
 “ ત્યાં ડાકિયાં કાંકિડીઓ કરીને
 “ આનન્દથી ચોગમ દોડતી’તી .

“ હોલો મુખે ધૂધવતો હતો ત્યાં
 “ માળો કરી એ નળિયાં મૂકીથી ,
 “ જે પુષ્પ સંભાળથી ઉગતાં’તે
 “ દળ્યાં હતાં સૌ કરમાઈ નીચે .

“ ઘેટાં તણી ઊન કમાડ પાસે
 “ ચોટી રહી’તી વળી ઊડતી’તી ;
 “ ત્યાં છેક એ ઊમર પાસ બેસી
 “ લેતાં વિસામો નકી રાત્રિએ તે .

“ બાલાંનું એ બાલક ઓરડીમાં
 “ રોતું હતું ચીસ કરી કરીને ;
 “ વાયુ સમું બૂમ કરી ગિચાઈ
 “ પોતાની મેળે થઈ શાન્ત સૂતું ;

“ બેઠો ઘડી ને ફરતો ઘડી હું ,
 “ ઉદાસ કિન્તુ સહુ ભાસતું’તું ;

“ ગમી તણી છાય હબર હેયે
 “ છાઈ અને ચત્તથી ના જતી’તી .

“ મહારો તહીં કોઈ પિછાનવાળો
 “ મહારી કને આવી ઘડીક ભેલો ;
 “ બાલાં તણી વાત કરી કહ્યું , કે
 “ એ તો હવે કેં રજળ્યા કરે છે .

“ ઉઠાસ ચિન્તામય કાળબથી
 “ કલાક બે ચાર તહીં જ બેઠો ;
 “ સન્ધ્યા ઢળી , રાત્રિ પડી છતાં એ
 “ બાલાં તણાં ના પગલાં સુણ્યાં મેં .

“ અન્ધાર જ્યારે સહુ પાસ વ્યાખ્યો ,
 “ અન્તે દીડી આવતી બાધને મેં ;
 “ રે રે ક્યું એ સુખડું હતું કેં
 “ ને એ હતાં ગાત્ર સૂકેલ સર્વે .

“ બોઈ મને તુર્તજ પાસ આવી ,
 “ ભાગી મને દાર ઉઘાડી ફેલેવા :—
 “ ‘ રોકાઈ રહેલું તુજને પડયું કેં
 “ ‘ રે ભાઈ ! તે તું કરજે ક્ષમા હો !

“ ‘ પરન્તુ હું તો બહુ એ દિનોથી
 “ ‘ અહીં તહીં કેં ભટક્યા કરે છું ;
 “ ને એટલું તો સમજું ચ છું , કે
 “ ‘ શોધું સદા તે નહિ લાધવાનું .’

“ મહારી કને વાળુ પછી બિછાવી
 “ અશ્રુ બલે સર્વે ગળી કહ્યું , કે :—
 “ ‘ હું ફરનાં ખેતરમાં ભરું છું ,
 “ ‘ પાછી ફરે તે પ્રભુની કૃપા છે .

“ ‘આ મ્હોં પરે જોઈ રહ્યો હું:ખે તું’ ,
 “ ‘ખરે જ , છે કારણ દષ્ટિને જો ;
 “ ‘ મ્હારું ગયું છે બદલાઈ હેમું
 “ ‘ ભમી બધો કાળ ગુમાવતાં આ .

‘ આ બાપડાં બાલકને , અરેરે !
 “ ‘ રોષ હશે મેં તુકસાન કીધું ;
 “ ‘ બેલાનને માફ પ્રભુ કરે છે ,
 “ ‘ મ્હારો ચ છે દોષ નહીં બહુ તો .

“ ‘ રોતાં સુઈ ને રડતાં ઉઠું છું ,
 “ ‘ તે આ પશુડું નિરખી રહે છે ;
 “ ‘ આ તો વહે અશ્રુ સદા ચ બાણે
 “ ‘ હું ના બની અન્ય શરીર જેવી !

“ ‘ લાગે મને હું ન મરીશ કેા દી ,
 “ ‘ જીવીશ તો હું પ્રભુ પાસ માગી
 “ ‘ જે જોઈ તે જોઈ બધું ચ રહેવા
 “ ‘ છાતી હવે વજની પામવાને .’

* * *

“ ‘ સાહેબ , એને નિરખો તમે તો
 “ ‘ જાણું નકી બૂલી કદી ન જાણે ;
 “ ‘ એ વાત આજે ચ તરી નિગાહે
 “ ‘ ભાલા સમી ખૂંચી રહે મને તો .

“ ‘ મ્હારી કિસે વાત બહુ જ લાંબી ,
 “ ‘ થાક્યા હશે એ સુષુતાં કદાચ ;
 “ ‘ એ બાઈ કિન્તુ બહુ વાર મ્હારા
 “ ‘ હેચા મહીં ભૂત સમી ઉઠે છે .

“ ‘ એની ભલાઈ વિસરી શકું ના ,
 “ ‘ રોતાં ચ કેા દી અટકી શકું ના ;

“ જોયિન્તી એ ઝઢેન સદા ય હૈયે
 “ સ્વપ્ના સમી આવી રડયા કરે છે .

“ હા ! જોઈ જો એ મુખને શકો , તો
 “ પછી તમે ના હસશો કહી એ ;
 “ એ નેત્ર તો નિત્ય હળેલ રહેતાં
 “ સૂકેલ કે અશ્રુ થકી ભરેલાં .

“ અને મને પીરસતી હતી એ ,
 “ ત્યારે ય જોતી મુજ મ્હેં બાણી ના ;
 “ કે પૂછતાં ઉત્તર આપતી , તો
 “ કેવો દુઃખી ઢાહભયો અવાજ !

“ રૂધિરભર્યા ચિત્ત બધું હતું એ
 “ કે એક અશ્રુમય તાન માંહી ,
 “ આ વિશ્વના બાહ્ય પદાર્થ સર્વે
 “ જેને દિસે સુસ્ત સ્મશાન જેવા .

“ નિઃશ્વાસ એ નાખતી 'તી બિચારી ,
 “ કિન્તુ દિસે ના ઉરની ગતિ એ ;
 “ નિઃશ્વાસ કે સાંભળતો હતો , તો
 “ ના જાણતો કેમ કહીથી આવ્યો ? !

* * * *

“ અભાતકાલે મુજ ડાંગ લેઈ
 “ બાલાં તણી માગી રજા , અને મેં
 “ એ બાપકા બાલકને ઉપાડી
 “ ચુમ્મી લીધી એક કપાલ માથે .

“ બાલાં બિચારી નિરખી રહી એ
 “ ને નેત્રમાં નીર ભરાઈ આવ્યાં ;
 “ જેટલા સમુ બાલકને કંઈક
 “ મેં આપતાં મિલકું ખરી પડ્યાં એ .

“આશિંષ એને દઇને જતો 'તો ,
 “આભારમાં એ શિર કે' નમ્યું 'તું ;
 “આશા ય દેવા હંજી હું ઉભો 'તો ,
 “તેને હતી જે ઉપયોગની ના .

* * * *

“પાછો ફર્યો હું ગૃહની ભણી આ
 “થોડા દિનો આંહી તહીં ભમીને ;
 “ના જાણતી કે' જ વધુ હતી એ ,
 “હતી છતાં શોધ મહીં ભમન્તી .

“ક્યાંએ હશે એ જીવતો હજી તો
 “ના જાણતી કે જીવતો હશે એ ,
 “એ જો હશે ક્યાંય મરી ગયેલો ,
 “ના જાણતી કે ગુજરી ગયો છે .

“એ પૂર અશ્રુ તણું ખાળતાં તો
 “જેવી હતી તેવી જ ભાસતી એ ;
 “જોઈ છતાં એ ગૃહને ન હું કાં
 “જાણી શકું પૂર્ણ જ ફેરફાર ! !

“વાડી તણું જંગલ એ બન્યું 'તું
 “ફૂંડાડે ય મેંઠાં ચરતાં હતાં ત્યાં ;
 “ત્યાં દિવસે ધૂવડ શાન્ત એસી
 “એ અન્ધ નેત્રો ચમકાવતું 'તું .

“દૌર્બલ્યની એ ગૃહમાં નિશાની
 “ગઈ હતી સૌ પથરાઈ જ્યાં ત્યાં ;
 “વ્યવસ્થ કાંઈ જ રહ્યું હતું ના ,
 “ને છો બધી ઊંઘર ખોદતા 'તા .

“એનો પતિ કાંગ ખૂણા મહીં જે
 “જ્યાં રાખતો ત્યાં જ હતી પડેલી ;

“ જે ખીંટીએ પ્રાથડી ટાંગતો તે
 “ ટીંગાયલી ત્યાં જ હતી રહેલી .
 “ શીખ્યું હતું બાલક મા કનેથી
 “ નિઃશ્વાસ લેવા રમતાં સૂતાં વા ;
 “ એનાં હતાં અંગ ગળેલ સર્વે
 “ ને હી બધો એ કરતું રડ્યા કે .
 “ એને શિરે હસ્ત ધરી વઘી , એ-
 “ ‘ આશા મને બાલકની નથી આ ;
 “ ‘ એના પિતાને નિરખી શકે એ-
 “ ‘ એવું પ્રભુએ નિરમ્યું દિસે ના .
 “ ‘ એ કાજ હુંએ જીવવા ન ઇચ્છું ,
 “ ‘ નમ્રીળ સૌતું મહું સાથ , બાપુ !
 “ ‘ હું તો હવે , ભાઈ ! મરી જઈશ
 “ ‘ થોડા દિનોમાં : સુખી એ વિચારે .
 “ ‘ આનો વડો ભાઈ પટેલ પાસે
 “ ‘ વાડી મહીં નોકરીએ રહ્યો છે ;
 “ ‘ દાદા દયા એ પર પૂર્ણ રાખે ,
 “ ‘ આતું ચ કે’ એમ થઈ રહેશે .
 “ ‘ માતા વિના ઉછરતું બિચારું
 “ ‘ રોવા જ તે જીવ ધરી રહે છે ;
 “ ‘ એવું ચ આ કાજ હશે લખેલું ,
 “ ‘ વાતો વધુ તો પ્રભુ જાણનારો .
 “ ‘ વર્ષાઋતુમાં ફરી આ ગૃહે હું
 “ ‘ આવ્યો હતો : છેલ્લી જ વાર એ તો ;
 “ ‘ ભીની હતી છો , નળિયાં હતાં ના ,
 “ ‘ તૂટી પડી થાંભલીઓ હતી કે’ .
 “ ‘ સ્વર્ગે ગયું બાલક એ હતું , ને
 “ ‘ બાલાં મને આમ કહી રડી ‘તી :-

“ ‘એ તો ગયું’, હું સુખણી થઈ છું ,

“ ‘હવે મને ના પરવા કશાની ,

“ ‘એનીય શોધે ન હવે જતી હું ,

“ ‘કો દી છતાં આ મન ના રહે છે ;

“ ‘કોશો ઘણા કો દી ભમી વળું છું ,

“ ‘ને મોતની રાહ સદા ચ ભેતી . ,

“ ‘કહી કહી કેં અટકી જતી એ ,

“ ‘ઘેલાં દગો સજ્જડ ચોટી રહેતાં ;

“ ‘એ ભેઠને હું ડરતો હતો કેં

“ ‘ને અશ્રુ ખાળ્યાં ચ રહી શક્યાં ના .

“ ‘તેણે કહ્યું આમ હસી લૂણું કે ,

“ ‘છેલ્લા જ એ શબ્દ સુણ્યા હતા મેં :-

“ ‘તું ભાઈ ! જે કેં સમજી ડરે છે ,

“ ‘તેમાં જ મ્હારી સહુ આશ હાવાં .

“ ‘ઘેલાં થઈને હુખિયાં મરે છે ,

“ ‘ઘેલાઈ ને મોત દવા પ્રભુની ;

“ ‘હવે ફરી આપણુ ભેટયું ના ,

“ ‘હાવાં સુણું મૃત્યુ તણા અવાજ .’

* * * *

“ એ તો ખિચારી દશ વર્ષ આમ

“ ખૂરી, અહો ! એ દશ વર્ષ પૂરાં ;

“ કેવા હશે એ ભડકા હુઃખોના ? !

“ તોભા પ્રભુ ! એની કેળા જ ન્યારી !

“ રહી રહી ઘેલી સમી ભમન્તી

“ અલાઈ અન્તે શરદી વતી એ ;

“ છેલ્લી હતી આ ગૃહની નિશાની

“ તે એ ઋતુમાં પ્રભુ પાસ ચાલી .

“એનો પતિ જ્યારથી ન્હાસી ચાલ્યો ,
 “સમારવું આ ગૃહ જાણતું ના ;
 “અને અહીં ધૂલ મહીં લળી તે
 “આજે જુઓ તેમ પડી રહ્યું છે .”

* * * * *
 મ્હારાં થયાં ગળગળાં નયનો : કહ્યું મેં ,
 “ચાલો ગૃહે મુજ અને તહીં શાન્તિમાં રૂઢો .”
 તેણે કહ્યું , “શ્રમ હવે ઉતરી ગયો છે ,
 “આ ઠાંગ લેઈ ફરી ચાલીશ હું અગાડી .
 “ખડું વર્ષો લમી કાઢયાં , હવે ટેવ ફરે નહીં ;
 “સુખી રહેજો ,” કહી એ તો અગાડી ચાલતો થયો !

અત્યારે એ મુખ નયનની આગળે એ તરે છે ,
 ઓહો ! કેવું દુઃખમય છતાં શાન્તિમાં વાસ એનો !
 રે ! અત્યારે પગ ડગડગ ચાલતા એ હશે શું !
 કે કૈલાસે પ્રભુપદ કને શાન્તિમાં મ્હાલતા શું !

જ્યાં હો ત્યાં હો ! પણ સુખી હશે શાન્ત આત્મા નકી એ ,
 જ્યાં હો ત્યાં હો ! પણ હૃદય કે બોધ દેતું હશે એ ;
 શ્રીમાનોને ગરીબ દિલની વારતા શીખવીને ,
 જ્યાં હો ત્યાં હો ! પણ પ્રભુ કને દોરતું કે હશે એ .

૨૬-૪-૯૬ .

ગુનેહગાર

દાવો : -

“ગુનેહગારે કદમ તારે ઝુકાવ્યું શિર છે , દિલખર !
 “અરે ! ખંજર દીધું કરમાં છતાં ના ઘા હળુ કાં કર ?
 “ગુનાહ પર શી રહમ ? માશૂક ! કતલ કર એ હુકમ હકનો !
 “ડરે તો જે મને ખંજર , ઝળેહ આ દિલ કફ હું તો .

“ ઉગામે ના , ન ફેંકી દે ! ન થા શુદ્ધ , ચા ન થા કાંટો !
 “ ન માફી દે , જખમ ના દે ! રડી શું આમ આંસુ દે ?
 “ દયા છે તો ન કાં પ્રીતિ ? ન કેં તો શું ન ઇન્સાફે ?
 “ અરેરે ! કૂર માયાળુ ! મને ઇન્સાફ કે દિલ દે .
 “ ન છે કેં વસ્તનો દાવો ! કતલ કર એ મને લહાવો !
 “ અદલ કર ચા ફતલ કર તું , કંઈ તો ફેંસલો દેવો ! ”

ઉત્તર : -

“ કંઈ શું હું ? અયે ઝાલિમ ! અરે ! ત્હાડું જ આ ખંજર !
 “ ખરે દિલ આ હુલાવ્યું લે અહોહો ! આ જ છે ખંજર !
 “ અરેરે ! દહં એ , દિલખર ! હું જાણું છું , હું જાણું છું !
 “ વળી ત્હારી જ આ ગરદન જહીં હું ખાઝતી હરદમ !
 “ કતલ થઈ છું ! કતલ કરીને કતલ ફરી થાઉ શું ? દિલખર !
 “ અરે ! જો હોંશ એવી તો કતલ કર આ રહું ખંજર !
 “ વળી ખંજર શે ફેંકી દઉં ? હવે તું એક દી સીને !
 “ પડે નીચે જને દુકડા ! ગયો છે તું ! ન જોઉં તે !
 “ ભલા ઇન્સાફ શું આપું ? અરે આ દિલ છે આખું !
 “ મગર રે ! એ જિગર ત્હાં ગયું તે શી રીતે રાખું ? ”

યાચના : -

“ અરે ! તો આમ શું ઉભી સદા રહેજે લઈ ખંજર ?
 “ કદમમાં માત માથું તે નહીં શું આપશે , દિલખર ?
 “ નહીં તડકું ડરે છે કાં ? તું દે કાતિલ કે ખોસા !
 “ હજા આ વાચ છે ખીલ ! ગયો દિલખર મળે ના ના !
 “ જિગર આ ફાટશે , માશૂક ! અને તું દેખશે ચીરા !
 “ રહેવા દે તું જોવું એ ! જિગર ત્હાં કરી લેને ! ”

સ્વીકાર : -

“ ભલે તો લે સુખે ચુમ્બી ! તને હું આવ લેદું છું !
 “ મગર અફસોસ ! દિલ આ તો નહીં લેટે નહીં લેટે . ”

લોટ :-

“અહોહો ! શી ખુમારી છે મને આવી ય આ લોટે !
“વફા છું, તો પછી, માશુક ! બિગર પણ લોટ એ દેશે .”

૩૦-૪-૯૬ .

હોલરની કઠીને

અહો ! ન્હાની પાંખે મધુપ તુજ આવે લપટવા ,
પરન્તુ એ જાદી મધુર સુરભે મૂર્ચ્છિત થતો !
નશામાં ભગીને તુજ તરફ કેવો ઉડી રહે ! !
શકે ના આલિંગી મગજ તર દૂરે થઈ જતાં !

ભમે ચુંલ ચુંલ , તુજ મુખ નિહાળે સ્મિતભયુ ,
અહો ! કેવું ખીલે ! સુરભભર કેવું મહકતું !
ધશારે ભોળીને લટુ કરી લઈને નયવતું !
હસે સન્ધ્યા સામે ! અનિલલહરીથી ઝુલી રહ્યું !

અરે ! માળીની છે તુજ તરફ દષ્ટિ પણ નકી ,
પરોની દેશે એ ચુંટી લઈ તને દોરની મહી ;
છતાં એ ત્હાડું તો મધુર મુખડું તું હસવશે ,
નકી તું જાણે છે સુરભ તુજ આ આશ્ચર્યક થશે .

તું ક્યારથી ખરફના જલથી સિંચાશે
આ મહેકની મધુરતા બમણી કરીને ,
વેણી મહી લટકશે તુજ પાંખડી એ
હા ! પારદર્શક સુ સુન્દરીકંઠ પાસે .

રોમાંચમાં અગર તું મકરન્દ છાંટી
કળું રહીશ પ્રતિગિમ્મિત ગાલમાં થૈ ;

નિદ્રસ્થ મહેકથી કરી પિયુપ્રેયસીને,
ત્યાં શ્વાસથી પિયુ તણા કરમાઇ જાશે .

અહીં તો કેં લાંબું તુજ જીવિત છે જો રહી શકે,
અરે કિન્તુ ત્હારી સુરભ અનિલોમાં ઉડી જશે ;
કને માળી આવે ત્યમ ત્યમ અહો ! તું હસી રહે !
તને બહાલું ના ના જીવિત પણ પ્રીતિ નકી હશે .

તને લાગે મીઠું જરૂર મરીને મ્હારું થવું,
નકી ત્હાડું હૈયું રસ અનુભવી શોધી જ રહું ;
તને મૃત્યુ એ છે મધુર કંઈ સત્કાર મળતાં,
તને આવે મૃત્યુ પ્રિયતમપ્રિયાની રમતમાં !

પ્રભુ આવી હોંશો જરૂર તુજ પૂરી જ કરશે,
વૃથા કાંઈ કેની નવ પ્રણલ ધન્યા કદિ બને ;
અરે પ્યારી ! તુંને મમ પ્રિયતમાને લઈશ હું,
નહીં સૂંધી તારી સુરભ મધુરીને લઈશ હું .

૧-૫-૯૬.

પ્રિયા કવિતાને

મને બહાલી લાગી , પ્રથમ મળતાં હું તુજ થયો ,
હસ્યું તાઝું મ્હોં ને તુજ સ્મિત મહીં હું મળી રહ્યો ;
તને ભેટું એવી મમ હૃદય ધન્યા કરી રહું ,
વળી ત્હારાં નેત્રો અનુકૂલ દીઠાં ને ચળી ગયું .

અરે ! તું તો દેવી , જન ગરીબ હું પામર નકી ,
શકું જોઈ એ હું ક્યમ હૃદયની તે તુજ દ્યુતિ ?
લગ્યાં મ્હારાં નેત્રો વળી , પ્રિય ! તું એ દૂર જ ઉભી ,
પડયું આ હૈયું તો પણ લપટી ત્હારા પદ મહીં .

સ્વીકાર્યો તેં મુજ પ્રણય ને કાંઈ હું પાસ આવ્યો ,
 ખોળે તહારે હૃદય ધરવા કમ્પતું પાસ લાવ્યો ;
 ભેટું માની કર પણ ક્યો દીર્ઘ મેં જોઈ , બહાલી !
 કિન્તુ તું તો નભ તરફ , રે ! ઊડતી ક્યાંય ચાલી ! !

ભેયું જાએ ! ક્યમ હડી શકું ? પાંખ આવાં હતી ના ,
 “ તું ક્યાં ! હું ક્યાં ! ” હૃદય દ્રવતું છેક તૂટી પડ્યું આ ;
 રે રે ! ત્યારે પ્રતિકૂલ હતો સર્વ સંસાર , બહાલી !
 મૂઝાં આવી નિરખી દિલની ભાંગતાં આશ છેલ્લી .

પછી તહારે જાણી મમ શિર લઈને તુજ કરે
 મને તું આલિંગી ! જમણુ સહુ ભાંગ્યું હૃદયનું !
 ફર્યો જાએ નીચે અખિલ ભુવને હું તુજ સહે ,
 અહો ! હર્ષે હર્ષે હૃદય મમ ફૂલી ધડકતું .

પછી ધીમે ધીમે તુજ અવયવો આ પલટતા ,
 મને ભાસ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર ખનતા ;
 મને કૂંચી આપી મમ હૃદયની ને જગતની ,
 અને તાણું જોલી તુજ મુખ નિહાળ્યું ફટ્ટી ફરી !

આ શું ? આ શું ? નયન વહતાં અશ્રુનું પૂર એ શું ?
 હૈયું મહાઈ પિગળી ખનતું મીઠુ કે નીર જેવું !
 ત્યાં પ્રહ્લાંડે નઝર કરતાં અશ્રુમાં વિશ્વ તહાતું !
 ઓહો ! બહાલી ! પ્રલય જગનો અશ્રુથી આ થશે શું ? !

તહારાં અંગો , તુજ અવયવો , જોષ્ઠ ને ગાલ સર્વે !
 જ્યાં જોઈ ત્યાં જલમય વહે અશ્રુની ધાર , બહાલી !
 “ જો જો બહાલી ! મુજ સહ રહી આજ છે મહાભુવાનું ! ”
 એ શું જોલે ? ભવતું ! સખિ ! તું આમ રેતાં ય , બહાલી !

અરેરે ! શોખની થીજે રહે ને રેવરાવતી !
 હોત ના અશ્રુ તો ઓહો ! પ્રેમ ને શોખ હોત ક્યાં ?

વિધવા બ્હેન બાવાંને

ઠાલી બાબાં! સહન કરવું એ ય છે એક દહાણું!
મહાશયું તેનું સ્મરણ કરવું એ ય છે એક દહાણું!
મૃત્યુ થાતાં રટન કરવું ઇષ્ટનું એ ય દહાણું!
આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એ ય દહાણું!

સંબંધીના મરણ પછી ના સર્વ સંબંધ તૂટે,
પડેની! આંહીં વિરહ જ ખરો ચિર સંબંધ ભાસે;
તે પ્રેમી જે પ્રણયમયતા ભેઠ મહાણે વિચોગે,
મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નકી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.

છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા, પડેન! સૌભાગ્યથી કે,
છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, પડેન! શૃંગારથી કે;
બાબાં! તારા મૃદુ હૃદયને આપ વૈધવ્ય આપી,
ભાગે ભાગે તુજ દિલ જશે લેઈ ધીમે ઉપાડી.

ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,
શાને લૂછું હૃદયશુચિતા આંસુડાં ઢાખવે જે?
ઠાલી બાબાં! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
ઈચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ, ઠાલી!

બાપુ! આ સૌ સુખ હું તણી વેઠ નાખી નથી કે,
આ તો બોલે કુદરત તણે માત્ર કલ્યાણકારી;
આ પહાડો જે પથિક સહુને આરાતા માર્ગમાં ત્યાં
ચક્ષુવાળાં શ્રમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય ભેતાં.

આ કુંડાળું કુદરત તણું કોઈ ભેઠ શકે, તો
ના ના ભેશે કંઈ વિષમતા કિન્તુ સીધાઈ લીસી;
દૂંધી દૃષ્ટિ જનહૃદયની અદ્ય ખડો જ ભેતી,
ને તેથી આ સુઘટ સરણી દિસતી ડાઘવાળી.

બાબાં ! બેને નયન ભરીને આંસુથી એક વાર !
 બાબાં ! બેને મુગ્ધ રચના વિશ્વની એક વાર !
 બહાલા સાથે નિરખતી હતી આજ બે એકલી તું ,
 બાબાં ! ખુલ્લું હૃદય કરી બે , એ જ ઈચ્છ્યું હરિનું .
 બેને , બાપુ ! તુજ જિગરનો મિત્ર તો ત્યાં વિદાસે ,
 તારો રહેરો ગત હૃદય એ ત્યાં -ય ઊભું વિમાસે !
 એ રેલાયું ઉન્નિધિ સૂઘળે કિન્તુ તું બિન્દુ તેનું ,
 આડું આવ્યું પડ નયનને ત્હોય એ વારિ ત્હાઈ .
 ખડેની ! આવાં પડ પછી પડો આવતાં જાય આડાં ,
 અન્તે ગાઢાં પડ ચીરી દઈ પાર જતાં સહુ ત્યાં ;
 તું ને મ્હારી પ્રિય સખી ત્યજી હું ચ જાઉં કદાપિ ,
 એવું એ કે શુભ જ કરવા ઈશ હિંચે કદાપિ .
 રે ! તો સાથે તમ હૃદયનાં ગાળબે અશ્રુ બન્ને ,
 જે બાકી તે લાણી લઈ તમે આવજો સાથ બન્ને ;
 બાબાં ! તું એ શીખીશ ફરી આ પાઠ ઔદાર્યનો , ને
 મ્હારી ભોળી પ્રિય અણુધને દોરબે આ જ માર્ગે .

૩ - ૫ - ૯૬ .

एक कलीने

તુજ છિદ્રિત છેહ થતી કુમળી ,
 લલનાહરે ચગદાઈ જતી ;
 તુજ પાંખ સહુ વિખરાઈ પડે
 પણ સ્નિગ્ધ પરાગ ઉરે ઉભરે !
 પણ માળી તને કદિ બે સૂંઘતો
 તુજ મૃત્યુ થતું ક્યમ તુર્ત ? અહો !
 તુજ મૂલ અમૂલ તણું કરતો ,
 કંઈ એ દુઃખ છે તુજને ? કળી ઓ !

૪ - ૫ - ૯૬ .

હૃદ

..૭..

મુનાસિળ બસ હવે કરવું , નગર હૃદ આ અહીં આવે ;
પડયું ખંજર ન પાછું લે , ઝુકાવ્યું આ ન દિલ ઝૂકે .

ન કર ઘા , ઘા થશે ઊઘો ! ખુદા લેશે ખૂનીતું ખૂન !
અને બદનામીનો ભારો ઉપાડે , ચાર ! શે તહારો ?

સિતમગર ! તું સિતમની બે નકી હૃદ આવી છે આ આ !
નહીં તો ઝુલ્મ સહેનાઈ ચડે તોફાનમાં દિલ ના .

ખુદાનો ખોદ કૈં રાખી , શરમ કૈં આંખની રાખી ,
હવે ફેરાવવો બસ કર અરે શયતાનનો ચરખો .

ક્યું છે હમ બ હમ નમવું શરૂ મેં જ્યારથી કદમે
અરે કાતિલ આ તહાઈ ઉપાડ્યું ત્યારથી તેં તેં !

ખુદાને બે કદમ ઝૂકે કદમ તહારે ઝૂક્યું શિર તે !
મગર કૈં જ્યાલ તેનો ના ! હવે હૃદ આવી ખોંગી છે .

ન ધર હૃદ ઉપરે પગલું , તહીં આતશ જળે હરહમ !
ઝખૂતર દિસતું તે તો બને છે શેર ત્યાં , અલિમ !

જફામાં શીદને બલું ? ક્યો તે ઝુલ્મ ભૂલી બે ,
તને પેદા કરી તે તે ખુદાનો હું ચ હું બન્દો .

ન ધર હૃદ ઉપરે પગલું , તહીં ના ઝુલ્મ આ આવે ,
સિતમગરને શિરે ત્યાં તો સિતમ હરગિઝ ફાવે છે !

તહીંની ખાકમાં શાને ચવાને ખાક તું ચાહે ?
અરે ! ઇન્સાન આ ચા તું ખુશીથી સ્વાદ બા એ લે !

અતિ મોહું

અતિ મોહું મોહું વદન તુજ “આહું” કહી શકયું
અને મ્હારું હૈયું સમજી નવ બહેલું કંઈ શકયું ;
હતી તું તો શિષ્યા , રમતમય એ આગ તુજ સૌ ,
અહો ! કોડે હેતે હૃદય મમ એ લાડ પૂરતું .

મને - ના જાણ્યું કે - હૃદયરસભોક્તા કરીશ તું ,
તને જે અર્પેલું પીયૂષ મુજને તે કંઈશ તું ;
ન જાણ્યું મેં ત્હારો મમ હૃદય આલમ્બ બનશે ,
ન જાણ્યું કે ખ્યાલું તુજ જિગરનું આમ ઢળશે .

અહાઈ મોહી ને અરર ! દિલ બહેલું વશ કયું ,
વિના વિચારે કે વળી જિગર તે અર્પી જ દીધું !
ધવાયેલું શલ્યે મમ દિલ વળી અન્ય દિલનું ,
તહીં બંધાયેલું દલ ફરજબાન્ધે ગરીબડું .

તને આહું કિન્તુ મુજ પ્રણય તું , જોઈશ નહીં ,
અરે ! મૃત્યુ વેળા નયન તુજ હું આંખીશ નહીં !
તને આવે કબો - મુજ દિલ ન આ ઢાલ બનશે !
તને છોડી દેવા હૃદય મમ આ ચત્ન કરશે !

અરે ! મ્હારી સ્થિતિ અનુકૂળ નહીં પ્રેમ કરવા ,
સ્થિતિનાં જન્તુ તે જન સ્થિતિ ન પામે પલટવા ;
વિના ઇચ્છા ! રે ! રે ! મુજ જિગર તો ફૂર બનશે !
અરે ! એ ચીરાતાં તુજ જિગર તો ચીરી જ જશે !

પ્રિયે ! હું જેનો તે કહિ ત્યજી મને સ્વર્ગ વસશે -
કહી છૂટી તૂટી મુજ હૃદયનું પિંજર જશે ,
અરે ! બંધાઈ તે પણ નવ ઉઠે પાંખ કહિ એ ,
નહીં આ પંખી તો કાણ જીવી શકે પિંજર જતે .

અરે ! રો ના ! રો ના ! પણ નહિ રહે તો કરીશ શું ?
હવે તો રોવું એ તુજ હૃદયનું એક જ રહ્યું !
અરે ! મહારે તો એ રુદન પણ મીઠું નવ મળે !
અરે ! હૈયું રોતાં મુખ હસવનું એ જ ફરજે !

મને મોઢું મોઢું મરણ પછી તું અમૃત મળ્યું ,
ઉઠાડી ના કે દી મરણવશને અમૃત શક્યું ;
અરે ! ઢાળાયું એ , ઢળી જઈ લાગ્યું છેક જ ધૂળે ,
મ્રણની એ ઈચ્છા ! અનુકૂલ પડે વા નવ પડે !

સખિ ! ત્યારે માટે જીવીશ ફરી હું આ જગતમાં ,
શીખો આ ફેરે તો સહવું વિધિની આ રમતમાં ;
અહો ! એ ઇચ્છાથી તુજ સહ ફરી જન્મીશ નકી ,
તને ત્યારે , બહાલી ! હૃદયરસ હું અર્પીશ નકી .

પ્રવાસે આ આદ્યો જીવ અનુભવી જ્યારથી થવા ,
મળ્યું આવું મીઠું સહન કરવું ના કદિ હસે ;
ફકીરી ત્યારી ને મધુર મુજ આ કેદ ગણજો ,
લગાડી લેજો તું જગત સહુની ખાક જિગરે .

ફરી જન્મી સાથે હૃદય મુજ હું અર્પીશ તને ,
પ્રવાસે કેં તેથી જરૂર વધુ વેળા થઈ જશે ;
અરે ! બહાલી ! બહાલી ! મ્રણ્યરસ કિન્તુ મધુર છે ,
ક્યું તેને માટે હૃદય મુખથી ના અટકશે ?

પ્રવાસીને વીત્યા કંઈ યુગ , યુગો કેં વહી જશે ,
નકી તેમાં એવો સમય મધુરો એક જ હશે ;
ત્વરા છે ના કાંઈ કુદરત પીવાડે પીયૂષ જો ,
ભલે લાખો જન્મો મ્રણ્યરસમાં એમ વહજો .

પ્રિયે ! આ આશાથી તુજ નયન તો પિગળી વહે ,
પ્રિયે ! આ આશા તો તુજ હૃદયને ફૂર જ દિસે !
ન તેં વિચારેલું કદિ પણ હવું કાલવું , સખિ !
અરે ! આ આશાથી કયમ સુખી બને તે દિલ ? સખિ !

૧૭૬

નિરાશામાં, ખડેની ! જીવિત ક્યમ ત્હારું પૂરું થશે ?
અને ત્હારી પીડા મુજ નયન શે ભેંધ શકશે ?
રહું ભેંધું, રોવું, સ્મરણ કરી ગાવું કદિ કદિ !
કલાવે લાવે એ સહવી પણ ઈચ્છા પ્રભુ તણી !

૧૬-૫-૬૬ .

વૃદ્ધ માતા

દૂર વસતા પુત્રને

બાપુ ! તું તો ક્યમ લટકવા દૂર ચાલ્યો ? અરેરે !
ત્હારી માતા, તુજ ગરીબડી ઝૂંપડી કેમ ત્યાગી ?
સંદેશો એ કંઈ નવ મળે ! કાગળે કંઈ ના ના !
આશા રાખી રડી રડી અરે ! વર્ષ મેં આઠ ગાળ્યાં !

આશામાં તો ભવ બહુ અને લોળવે છે મને એ,
શું એ કાયા લડલડ થતી બાળી નાખી ચિતાએ ?
ત્હારું મૃત્યુ કદિ થઈ ગયું ત્હોય હું કાં અનાણી ?
રે ! બાણું તો હુંઝ મુજ બધું - શાન્તિ પામું - નિવારી .

ના ભીંભવું નયનજલથી નામ ત્હારું પંછી હું,
ના આપે આ હૃદય ઠપકો — પાપથી એ બચે તું ;
કે વિચારો હૃદયગમતો આવીને ઉડી જતા !
બાપુ ! આવું તિમિર કદિ એ કોઈ દિલે હશે ના !

નેહાનું બચ્યું રમત કરતાં ચીસ પાડે અભણ્યે,
શું બાણે કે ફડફડી ઉઠે માતનો જીવ ત્યારે ?
તું તો મહોયો પણ જરૂર કે બાલબુદ્ધિ રહી છે ;
ત્હારી માતા તુજ વિણ હુંખી — કેમ બાણી શકે એ ?

શું એ ત્હારું હૃદય કુમળું કોઈ કન્યા મહી છે ?
આ ડોશીને હૃદય મુજ શું, ભાઈ ! ભૂલી ગયું છે ?

બાળ્યું મ્હાડું હૃદય બહુ એ, ભાઈ ! ખૂરા વિચારે,
મ્હાડું હૈયું તુજ શિર નહીં દોષ એ, કો દી દોળે .

બહાલા ! ત્હાડું મુજ સમ હશે દગ્ધ હૈયું કદાપિ !
ના વિસારો તુજ હૃદયને, બાપલા ! કે કદાપિ !
લક્ષ્મી , કીર્તિ , પ્રણય , મહુની વ્યર્થ આશા થઈ શું ?
ગાંડાઘેલો થઈ ભટકતો જંગલે તું હશે શું ?

એવો ત્હોયે ડરીશ કદિ ના માતની અંપડીથી ,
કાલોઘેલો નિરખીશ તને, બાપુ ! હું આંસુડાંથી ;
આ મ્હોટાઈ જગતની મને કાંઈ બહાલી નથી, હો !
મ્હારાં ઘેલાં મુજ હૃદયને ડાઘલાંથી વધુ, હો !

જે ઘંટીને દળી દળી તને પોષતી હેતથી હું,
નહાના ત્હારા સહુ જ ક્રિયા પૂરતી કોડથી હું ;
હોંશે ઘંટી દળીશ ફરી તે જોઈ મ્હોં, બાપ ! ત્હાડું,
જ્યાં સુધી હું શિથિલ મુજ આ દેહમાં જીવ ધાડું .

ત્હારી માની તુજ જિગરમાં રાખજે ના દયા તું,
ત્હારી માની ગરીબ સ્થિતિને માનજે ના હુઃખી તું ;
ત્હાડું માળ્યું દઈશ સઘળું ઘંટી એ વેચી નાખી,
રૂહે તું તો જ્યમ ઠીક પડે આળસુ તેમ, ભાઈ !

રે રે બાપુ ! તુજ ખૂમ સુણે કેદની શું દિવાલો ?
કે કોઈથી જખમી થઈને એકલો, ભાઈ ! સૂતો ?
કે ફેંકાયો વન મહીં દૂરે સિંહની કો ગુફામાં ?
શું એ હાડો વિખરી પડી સૌ શ્વાસ લેતાં હશે ના ?

કે સિન્ધુમાં ગરક જ થયો સોળતી સર્વ સાથે ?
જ્યાંથી કાંઈ બળર કદિ એ પાઠવી ના શકાયે !
બાપુ ! બાપુ ! મમ હૃદય તો આંધળું છેક થાતું !
કેવી રીતે તુજ સ્થિતિ તણી વાત રે ! મળવું હું ?

આંહી ત્યાં મેં ભટકી ઘસવી ડાંગ છે, બાપુ ! મ્હારી,
રસ્તા સર્વે નયનજલથી ભીંજવી આંખ ઓછ;
મ્હોં ભોલું છે, સુજ જીવિતનો અન્ત આવી પહોંચ્યો,
આ ડોરીતું સુખ નિરખવા, બાપ ! તું આવજે, હો !

ત્હાં મૃત્યુ થયું જ સમજી ભૂતને શોધતી હું !
જૂઠી આશા - મૃત સહ નકી વાત ના થાય, બાપુ !
ના તો તેને ક્યમ મળ નહીં નિત્ય તુંને જપીને
ત્હારે માટે રહી તલકી જે શેર લોહી સૂકાવે ?

કમ્પે છે આ દિલ જરી સળી ઘાસની કમ્પતાં, ને
દોડે છાયા ધન તણી અને દિલ મ્હાં કડે છે !
થેલું મ્હાં દિલ કંઈ કંઈ પૂછતું વાત તેને,
ને અન્તે એ વધુ હઃખી બની ઊઘતું કે રહે છે.

ભાસે છે આ જગત સઘળું ફૂર, બાપુ ! મને તો !
ત્હારી ના તે નીરસ સઘળી વાત, બાપુ ! મને તો !
આવે છે સૌ સુજ ઘર મહીં ભોલું આપવાને
કિન્તુ મ્હારા દરદ પર ના કોઈને ફૂં દયા છે !

કં સંતાયો ? પ્રિય પ્રિય અરે ! આવને આવને તું !
તું વિના આ જગત પર છે કોઈ ના મિત્ર મ્હાં !
ના આવે તો સમજણ મને કંઈ ના આપશે શું ?
શું ફેરે ના કંઈ પણ દયા રાંકની લાવશે શું ?

બીજાને તો જરૂર સુખડાં શોધતાં હાથ લાગે,
મ્હોટાં ત્હોયે જરૂર વિરમે સર્વ તોફાન અન્તે ;
પાપી એ સૌ સમય વીતતાં પાપની માફી પામે,
એ શાન્તિ શું કદિ પણ મને આપશે ના પ્રભુ એ ?

ક્યારે મ્હારી હઃખની ફરશે કર શિક્ષા ? અરેરે !
ક્યારે ત્હાં મરણ સુણતાં મૃત્યુ ધાશે ? અરેરે !
સૂકાયું આ સધિર સઘળું ત્હોય ના જીવ બતો !
આશા ઉપર જીવ આ કેમ વીંટાં રહેતો ?

વીતેલો આ સમય મુજને સર્વ ચોક્કસ કહે છે,
ના ના, બાપુ ! મુજ મગજમાં કે જ શંકા રહી છે ;
શ્વાસે શ્વાસે ક્યમ હજી જપે લોચ આ દિલ મહાઈ,
'બાપુ ! બાપુ ! પ્રિય પ્રિય અરે ! આવને આવને તું' ?

૨૪ - ૫ - ૯૬ .

ના ચાહે એ

“ ના ચાહે એ ” કહીશ નહિ તું ! બ્યથાં ફેલેવું નકી એ !
હું ચાહું ને ક્યમ નવ મને , ભાઈ ! ચાહે અરે એ ?
બહાલા ! બહાલી મુજ હૃદયની આરસી છે નકી એ ,
અપુ ! હું હું જિગર મુજ તો કેમ ઝીલે નહીં એ ?

‘ ના ચાહે એ , ’ અરર ! કહિ એ સત્ય શખ્તો હશે જો ,
ના સ્વીકારે મુજ હૃદયને અર્પતાં એ કહી જો ;
ના શું લોચે મુજ દિલ પર કાંઈ તેને દયા એ ?
શું ફેંકી એ મુજ દિલ , શકે એક અશ્રુ વિના એ ?

ના ચાહે એ , વળી નવ દયા - એ જ સાચું હશે શું ?
લોચે , બાપુ ! હૃદયની દયાપાત્ર ના એ થતી શું ?
અર્પાયેલું જિગર ચીરીને કોણ પસ્તાય છે ના ?
પસ્તાશે એ દિલ પર ઘટે , ભાઈ ! કે શું દયા ના ?

ના ચાહે ને નિરદય થશે કોઈ દી એ હુઃખી ના ,
લોચે શું છે ? મુખી રહી શકે તે ન મુખી રહે કાં ?
“ ના ચાહે તે મુખી નવ-હજો ” ઇચ્છવું ચોગ્ય ના એ ,
ચાહે તેને ફરજ સમજી ચાહવું શે પરાણે ?

‘ ના ચાહે ’ એ કહી ફરજ તે ; બાપુ ! ત્હારી બળવી ,
દીવાની આ પશુ કુદડી તું કેમ લેશે બચાવી ?

ઝાલી રાખે સુખ હૃદય તે કાંઈ શક્તિ ન ત્હારી !
જાવા દેને ! અનુભવ થશે ! કાંઈ જોશું અગાડી !

ના ચાહે એ પણ હૃદયનું એ જ છે સ્નેહસ્થાન ,
ચાહે તેને મળતર તણું હોય ના કાંઈ ભાન !
અર્પી દીધું ! ખસ થઈ ગયું ! લૂંટનારૂં લૂંટે છે !
ના પ્રીતિ ને હૃદયરસનો કાંઈ વેપાર થાતો !

૨૫ - ૫ - ૬૬ .

મહાત્મા મૂલદાસ

કીર્તિ વિષે (એક ઐતિહાસિક કથા)

તારાનાં સુખમાં વતી રજનીનો અન્ધાર ડેખાય છે ,
શાન્તિ છે સહુ સ્થાનમાં પણ અહીં કૂવા કને કોણ છે ?
ઝોડો ! કોણ હશે અહીં વન મહીં નિઃસ્વાસ આ મૂકતું ,
જેના શબ્દથી વૃક્ષથી ધૂવડ આ ધૂધુ કરી ઊડતું ?

ઓ છે તે હઃખિયારી કે , જીવનું ગમતું નથી !
આવી છે આ કૂવા માંહીં પડીને ફેડ પાડવા !

ઝાલી ન કાંઈ પણ ઊભી નવાણ પાસે ,
કૂવા મહીં નગર એ સુખથી કરે છે ;
સૌન્દર્ય કે મરણના સુખમાં હશે શું ?
હા ! કાંઈ એ તરફકશે મરતાં નહીં શું ?

દઢ સંકલ્પથી ના શું હૈયું હામ ધરી શકે ?
અન્ધારામાં પહીનારૂં તે કૂવામાં સુખથી પડે !

“ હાં હાં ! ” થયો પણ ધ્વનિ કંઈ પાસ તેની ,
ને હસ્ત કે પુરુષના કરથી અભાયો ;
એ બાઈ ઝાલી, “ નવ કે તુજને નહું હું ,
“ માલેક છું સુખ શરીરની ! ભાઈ ! જા તું ! ”

કૂવાથી દૂર ખેંચીને બાઈને પુરુષે કહ્યું,
“ સાંભળી લે જરા ! બાઈ ! ફાવે તે કર તું પછી !

“ માલેકી તુજ ઝિન્દગી તણી અરે ! તું એકની હોય ના ,
“ ભાગી કૈંક હશે , અને નહિ હશે ત્હોયે થયું શું ભલા ?
“ જેવું કોઈ નહીં અરે ! જગત આ આપું ચ તેવું નકી ,
“ ને જેવું જગ તે જરૂર જગતું , પોતાતું કોઈ નહીં . ”

નમી તે બાઈ પિછાની બાવા એ મૂળદાસને ,
આંખમાં અશ્રુ આવ્યાં , ને બોલી ધીમે ઉભી થઈ .

“ જીવિત આ થયું છે મને કદુ !

“ મરણની ન કાં ઔષધિ લઉં ?

“ ન મુજ વિશ્વ ને વિશ્વની ન હું ,

“ દિલ ન મૃત્યુથી આ નિવારવું ! ”

કહે બાવો , “ અરે ! કાંઈ વાત તો હઃખની હશે !

“ જઠે ના માર્ગ કાંઈ તો કોઈને પૂછવું ઘટે . ”

“ શું બોલું હું ? નથી કંઈ રહ્યો સાર એ વાત માંહી ,

“ હું જીવું તો મુજ પ્રિય મરે એ જ છે વાત મ્હારી !

“ શાને રોકો ? વખત વહતો ! ઠેરશે ના જનાર !

“ શું બોલું રે ? કહીશ કદિ ના પાપ બહાલા તારું હું . ”

“ પાપીને પાપ કીધાથી પાપમાં વધુ નાખ તું ,

“ કહે સાચું , અરે બાઈ ! મરવા તો નહીં લઉં . ”

“ હું તો છું વિધવા અને કુલ વળી છે નીચ મ્હારું , પિતા !

“ રે રે ! એક વણિક જોઈ મુજને કેં મોહ માંહી પડ્યો !

“ સાથે કૈંક દિનો ગયા , જગત કેં તે બાણતું ના હતું ,

“ કિંતુ પાપ તણો ભરાઈ કુટતો , બાપુ ! ઘડો આખરે .

“ ગર્ભવતી થતાં હું તે પાકોશી સમજી ગયાં ,

“ ન્યાયને બારણે તેથી મ્હારે તો ચડવું પડ્યું . ”

“ કાલે થશે જરૂર રે ! ઇનસાફ તેનો ,
 “ ને નામ એ વણિકતું કયમ દેઉં હું તો ?
 “ એ બોલતાં જરૂર એ નવ જીવ રાખે ,
 “ એતું થતું મરણ હું કયમ જોઉં આંખે ?

“ ગર્ભતું બાલ આ ને હું તેથી , બાપુ ! મરી જશું ;
 “ જીવવાને કહેશે ના ! શું છે ના મરવું લહું ? ”

વિચારી મૂળદાસ આમ વદતો ધીમે ક્યાથી ગળી ,
 “ ના, ના, બાઈ ! મરીશ ના, જીવિતનો છે માર્ગ ખુલ્લો અહીં ;
 “ જે ક્ષીવો નવ બોલવાય કદિ તે કૂંકે ન બૂઝાવવો ,
 “ દેજે તું સુજ નામ ને યદ્યથ હું સુખે પિતા બાલનો . ”

“ અરેરે ! કેમ એ થાશે ? ત્હમારું નામ શે લઉં ?
 “ કેમ હું કૂડનો ડાઘો ત્હમારી કીર્તિને ફઉં ? ”

“ કીર્તિને સુખ માનનાર સુખથી કીર્તિ લહે મેળવો ,
 “ કીર્તિમાં સુજને ન કાંઈ સુખ છે , ના લોભ કીર્તિ તણો ;
 “ પોહું છે જગ ને નકી જગતની પોલી જ કીર્તિ દિસે ,
 “ પોહું આ જગ શું થતાં જગતની કીર્તિ સહેજે મળે .

“ એ પોલાણુ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્તિ ન પામી શકે ,
 “ લોકોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે ;
 “ એવી કીર્તિ તણું મહત્ત્વ કદિ એ લોકો ન જોઈ શકે ;
 “ જેને નેત્ર લહે પરન્તુ ગ્રહણે ના સૂચ આંખો પડે

“ તુચ્છ એ કીર્તિને માટે ના ના ખૂન થવા દઉં ,
 “ સહેશે સુખથી ડાઘો નામ આ મૂળદાસનું . ”

તે બાઈના હૃદયનાં પડ ભ્રમડયાં સૌ ,
 આભારની છલકમાં દિલ લાન બૂલ્યું ;
 જોઈશકી ઝળકે સૂચની ડાઘ માંહી ,
 કે પામતાં મહત્ત્વ એ દિલની પ્રસાદી .

થયાં એ બે ચ બૂદાં ને ઇનસાફે થઈ ગયો ,
મહાત્મા બૂઠ યોડ્યો, ને સ્ત્રી સાથે વનમાં રહ્યો .

હાહાકાર થઈ રહ્યો દિવસ તે આખો બધે ગામમાં ,
ઘેરઘેર થતી હતી મશ્કરી ને વાત બાવા તણી ;
તેને બે પૂજતાં હતાં જન સહુ ધિક્કાર તે આપતાં ;
શિક્ષા એ નવ ભાગતાં મળતી ને ભૂળે દિનો કેં જતા .

ભાઈ ને બહેન બેવાં એ બાવો ને બાઈ એક દી ,
મઠમાં એ જ બીનાની વાત કેં કરતાં હતાં .

કેઈ તે સુણતું 'તું , ને હર્ષશ્ર્વ વિષે પડ્યું ;
ને એ બોલી ગયું ધીમે , “ સત્યનો બેટી છે પ્રભુ . ”

ચણુભણુ પછી ચાલી વાત કેં ગામ માંહી ,
જનહંસ્ય પડ્યાં સૌ કાંઈ શંકા મહી , ને
જનપદ ફરી લાબ્યા આવવા તે જગાએ ,
ભજન પણ ગવાતાં રાત્રિએ ત્યાં ફરીને .

અન્ધારે સત્ય રૂપ્યું તે આવતું તરી આખરે ,
પરન્તુ કાંઈ એ તેની ચિન્તા ના મૂળકાસને .

૨૭ - ૫ - ૬૬ .

સીમા

...

બેટી બેટી , ત્રિપુટી કહી ને મંડળી ચારની કેં ,
ને ક્યાંહીં તેા રસિક દિલના કાફલા સાથ ચાલે ;
બેતાલો કે બસુર નહિ કેા કમ્પતો તાર લાસે ,
એ વીણાના સ્વરથી સઘળો માર્ગ મીઠો બને છે .

ફેલાવાને ઉરઉદધિની ભર્મિઓ ઉછળે છે ,
ભર્મિ ભર્મિ જરી અડકતાં ઐક્ય કેવું ધરે છે ?

જૂદા રંગો લળી ગળી જતાં એકરંગી બને છે,
ને તેમાં ના નજર કરતાં ફાટ આંધો દિવે છે.

મેળો મીઠો, અરર ! પણ આ એક બે આર દીનો,
સીમા આવી ! બસ અટકવું ! કોઈનો તાર તૂટ્યો !
તૂટ્યો વા તે ઉતરી જ ગયો ! મેળ પાછો મળે ના !
તાણો ખેંચો પણ નવ અંદે ! ધૂન એવી મચે ના !

હું બોલું તે કળૂલ કરવા દિલ તે ' ના ' કહે છે !
હું જોઉં જ્યાં ગિરિ અગ્રક્તો ઝાડ તે ત્યાં જીવે છે !
ફાંટા ખૂંચે મુજ બિગરની ગોદમાં આવતાં, ને
હું ખીલું ત્યાં અરર ! ઢગળી કેમ મૂર્છા જ તેને ?

સીમા આવી મુજ દિલ તણા સોગતી દિલની ત્યાં,
એ હેયું તો મુજ હૃદયની સાથ રે ! વિસ્તરે ના ;
એ બોડાયું જગન સહ ને ગન્ધ આ તોડી ઉડે,
સીમા તેની, મુજ હૃદયની દૂરના અન્તરે છે.

મહારી દષ્ટિ સમય વહતાં કાંઈ જૂદી થઈ છે,
તે દષ્ટિમાં વિકૃતિ સમયે કાંઈ જૂદી કરી છે ;
ફાંટા ફૂટ્યા આમ હૃદયના માર્ગમાં ઊલટા છે,
'તે ક્યાં ! હું ક્યાં !' અરર ! રડવું એ જ સાચે લખ્યું છે !

એ સીમાની ઉપર પગલું દેઇ ઓળંગશે એ,
ત્યાં તો સીમા મુજ જીવિતની આવશે વા જશે એ ;
તેની સીમા ઉપર લટકું આમ બન્ધાઈ દોરે,
દોરી તૂટે જીવિતની છતાં બન્ધ તો કેમ તૂટે ?

રે રે ! સીમા પ્રતિ હૃદયની આમ જૂદી હશે શું ?
રે ! સીમાની ઉપર ચડવું કોઈને સહેલ ના શું ?
વીણાતારો બસુર બનતાં એ જ કમ્પાવવા શું ?
રે ! સીમાએ કહું વિષભયું આમ મીઠાશમાં શું ?

કિન્તુ મીઠી કવિતા છે સ્ત્રીમાએ યજ મૂકતાં,
સિન્ધુના ભર્મિ ભર્મિએ નાએ છે ઉરનાવડાં.

૨૮ — ૫ — ૯૬.

અધીનતા

ન્હાનાં ન્હાનાં વન વન તણાં ભડતાં પંખિડાં કેં,
કેવાં શીખો મધુર ગીતડાં સર્વ આધીનતાથી ?
ચેલી બેડી લટપટ થઈ વૃક્ષમાં ત્યાં ઉઠે છે,
પાંખે પાંખે નયન નયને વ્યાપ્ત આધીનતા છે.

ચેલો ભૂંજે કુંલ કુંલ પરે એ જ આધીનતાની
ચોટી ઉડી લણલણ કરી ગાય છે શુંજ શુંજ !
પુષ્પોની એ મધુરજલરી પાંખડી પાંખડીથી
ગોષ્ઠી રેલે રસ છલકતે એ જ આધીનતાની !

ભીજે ચન્દ્રે ખૂબસૂરતીથી વિન્ધ રેલાવનારે
પીવા ખ્યાલો કુસુમદિલથી એ જ આધીનતાનો ;
રે ! ખીડાયો કમલપુટમાં, હાય ! આધીન ભૂંજ,
ના શું તેને શશીકિરણને ઝાંખવા હોંશ હોય !

ઓહો ! મીઠી કુદરત તણાં બાલુડાં બાપુ બહાલાં !
હોજો સૌને અનુકૂલ સદા આમ આધીનતા આ !
ખહોળું છે આ જગત તહીંથી કાંઈ વીણી જ લેતાં,
છોમાની ત્યાં જગત સઘળું મગન આધીન રહેતાં !

મહારે રેણું મુજ હૃદયનું કાંઈ છે દર્દ કિન્તુ,
રોઈ ગાઈ તમ હૃદયને ચેતવી જાઉં, બાપુ !
રે ! ના વાફ તમ બિગરની કાંઈ આધીનતા હું,
એ તો હું એ દરદ સહતાં મૃત્યુ સુધી ન ત્યાશું.

મેં ચૂંટયું 'તું' મમ હૃદયનું સ્થાન આધીનતાનું,
કેવું મીઠું રસિક દ્રવતું પુષ્પ વા પ્રેમ જેવું !
ખાઝયું ચોટયું મુજ જિગરના છેક ઊંઠાણ માંહી,
પીને પાયો રસ હૃદયનો ખૂબ આનન્દ માંહી .

છોડયું મેં તો કુદરત મહીં એકલાં ખેલવાનું,
નિર્માયું તે મુજ મન ગમ્યું કોટડીમાં પુરાણું ;
ખીલું જેવી મુજ હૃદયની કાંઈ પીડા નથી આ,
અશ્રદ્ધા કે મરણ દુઃખનાં કાંઈ અશ્રુ નથી આ .

હા ! જીવે છે પણ હૃદય ના ગન્ધ આપી શકે તે !
હું જીવું છું મુજ જિગરને ખાકમાં ભાસવાને !
એ ચાહે છે મુજ હૃદયને તેટલો હુંય ચાહું,
એ રહેશે તો કુદરત મહીં સર્વમાં જોઈ છું હું .

તોલે એ તો જીવિત વહશે અન્ય આધીનતામાં,
રે ! આ મ્હારું જીવિત વહતું અન્ય આધીનતામાં !
ધ્રુષ્ઠા જૂદી અમ હૃદયની, ઈશની જૂદી ધ્રુષ્ઠા !
એ નિર્માયા અજબ દુખિયા ખેલ આધીનતાના !

રે પંખિડાં ! મધુપ, શશી રે ! ફૂલડાં ખાપલાં હા !
રે ! શું રહેજે તમ હૃદય સૌ આમ આધીનતામાં ?
રહેજે રહેજે પણ હૃદય સૌ પૂર્ણ આધીન રહેજે,
લ્હાવો લેજો દિલ સળગશે તોય આધીનતાનો .

સ્વચ્છન્દી છો સુખ સમજતાં શુષ્ક સ્વાતન્ત્ર્ય માંહી,
એ શું જાણે પ્રણયી દિવની વાત આધીનતાની ?
દુઃખે સુખે દિલ થડકતાં થાય આધીનને જે,
તે લ્હાણું તે હૃદયરસનું માત્ર આધીન જાણે .

અર્પણપાત્ર

દેવિ ! મહારા હૃદયસરની દહેરીઓથી ગળીને
દેવિ ! તારા હૃદય ઉદ્ધિભિર્મિઓમાં મળી જે,
દેવિ ! મહારી હૃદયસરિતા ગાય તે કાંઈ મીઠું,
ઓહો ! એ તો તુજ હૃદયના તાનનું ગાન, દેવિ !

ઠંડાલી ! તેની ઉપર કરજે કાંઈ દષ્ટિપ્રસાદ,
ઝીલી લેજે હૃદય ઝીલતાં રનેહતું અશ્રુ, ઠંડાલી !
મહારી પાસે તુજ હૃદયને અર્પવા અશ્રુ માત્ર,
અશ્રુ, ઠંડાલી ! જીવિત ગણુજે અર્પતાં અશ્રુ એક .

આ હૈયુ, આ શરીર પ્રભુએ આંસુડાંનું ઘડ્યું છે !
દેવિ ! તેને તુજ હૃદયનું પાત્ર ફેવું મળ્યું છે !
ઠંડાલી ! ઠંડાલુ તુજ જિગરને આંસુડું આ થયું છે,
ભક્તિ, પ્રીતિ, હૃદયરસ ને ઐક્ય જેમાં ભર્યું છે.

૩૦-૫-૬૬.

નિઃશ્વાસને

હંથે ફેવું હઃખ સુખ ભર્યું ફૂંકવા આવતો તું !
ખેંચી કાઢી દિલથી સઘળો ભાર લેઈ જતો શું ?
તું આવ્યો ને કુદરત ઘડી હાસ્ય મીઠું કરે છે !
શોધુ છું તે તુજ સહ મને લાધતું હોય જાણે !

૩૦-૫-૬૬.

ઠંડાલીનું રુદન

આ શુ ? ઠંડાલી ! તુજ મુખ બધું આંસુથી ભીંજવે કાં ?
હું વિચારું સહજ કંઈ છું, દર્દ તો કે જ છે ના ;

આ સંસારે 'કંઈ ફિકર છે-કાંઈ તેને વિચાર',
રે રે ! તેથી રુદન કરવું આમ, બહાલી ! ઘટે શું ?

૩૦-૫-૬૬.

૧૬૫

તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતાં ફેંકી દીધો,
છૂટયો તે ને અરસર ! પડી કાળ હયા મહીં 'તો'
રે રે ! લાગ્યો દિલ પર અને શ્વાસ ફેંધાઈ બાત
નીચે આબુ તરુ ઉપરથી પાંખ ઢીલી થતાંમાં

મેં પાળ્યું તે તરફથી મરે હસ્ત મહારાજથી આ,
પાણી છાંટ્યું દિલ ધડકતે તહોય બિટી શક્યું ના ;
ક્યાંથી બિઠે ? જખમ દિલનો ફર હસ્તે કરેલો !
ક્યાંથી બિઠે ? હૃદય કુમળું છેક તેનું અહોહો !

આહા ! કિંતુ કળ ઉતરી ને આંખ તો બિઘડી એ,
મૃત્યુ થાયે ? જીવ ઉગરશે ? કેણુ બાણી શકે એ ?
જીવ્યું, આહા ! મધુર ગમતાં ગીત ગાવા ફરીને,
આ વાલીનાં મધુર ફલને આખવાને ફરીને.

રે રે ! કિંતુ ફરી કદિ હવે પાસ મહારી ન આવે,
આવે તહોયે ડરી ડરી અને ધધ્ધિતું બિડવાને ;
રે રે ! શ્રદ્ધા ગત થઈ પછી કેાઈ કાળે ન આવે,
લાગ્યા ધાને વિસરી શકવા કાંઈ સામર્થ્ય ના છે.

૬ - ૬ - ૬૬.

૧૬૬

ફેંકી જેને તુજા ઉપરથી આ પથરો, ગોફણી આ,
મહારે આવી મુર અમનમાં બેઠાએ ફૂરતા ના ;

જે પંખીડાં સુજ ચમનને લાગતાં ઘા ન છોડે ,
તે પંખી છે સુજ ફલકુલો આખતાં પૂર્ણ હર્ષે .

એ સૌ માગે જરૂર ઘટતો પાકમાં કાંઈ હિસ્સો ,
થોડું માગે જીવનચરણે , સ્વલ્પ દેવું ઘટે તો ;
ખાઈ પીને સુખમય બની પંખીડાં ગીત ગાતાં ,
નહાનું મહોદું સમજી સુખમાં જીવતાં સર્વ નહાનાં .

આ મહોદું છે ઉપવન અને પંખીડાં છે ઘરેણાં ,
ખાંધે માળો તરુ ઉપર એ છાયમાં કેવી શ્રદ્ધા ?
ઘા શા માટે ? ગરીબ બહુ એ ! સ્વલ્પસન્તુષ લોખાં !
તે સૌ માટે સુજ ચમનમાં ભેળવે ફૂરતા ના .

૬ - ૬ - ૯૬ .

મને જોઈને ઝડી જતાં પક્ષીઓને

રે પંખીડાં ! સુખથી ચણુભે , ગીત વા કાંઈ ગાભે ,
શાને આવાં સુખથી ડરીને ખેલ છોડી ઉડો છો ?
પાસે જેવી ચરતી હતી આ ગાય તેવો જ હું છું ,
ના ના કો દી તમ શરીરને કાંઈ હાનિ કંઈ હું .

ના પાડી છે તમ તરફ કે ફેંકવા માળીને મેં ,
ખુલ્લું મહાઈ ઉપવન સદા પંખીડાં સર્વને છે ;
રે રે ! તહોયે કુદરતી મળી ટેવ જીવીવા જનોશી ,
છો જીવીતાં તો સુખથી પણ સૌ-ક્ષેમ તેમાં જ માની .

ભે જીડો તો જરૂર ડર છે ફૂર કો હસ્તનો , હા !
પાંજો ફેંકે તમ તરફ , રે ! ખેલ એ તો જનોના !
હઃખી છું કે કુદરત ત્રણ સામ્યનું ઐક્ય ત્યાગી ,
રે રે ! સત્તા તમ જનો લોગવે ફૂર આવી .

૭ - ૬ - ૯૬ .

પશ્ચાત્તાપ

તે હૈયાની ઉપર નળળા હસ્તથી ઘા કર્યો 'તો !
તેમાં લોહી નિરખી વહતું કૂર હું તો હસ્યો 'તો !
એ ના રોયું તડફડ થયું કાંઈ ના કણથી એ ,
મેં જાણ્યું કે જખમ સહવો સહેલ સહેનારને છે !

કિન્તુ નિદ્રા મુજ નયનમાં ત્યારથી કાં ન આવી ?
રોતું મ્હાડું હૃદય ગિરિ શા ભાર નીચે દબાઈ !
રે રે ! તે ઘા અધિક મુજને મૃત્યુથી કાંઈ લાગ્યો ,
એ અંગારો મુજ જિગરના મૂળને ખાઈ જતો !

કેવો પાટો મલમ લઈને બાંધવા હું ગયો 'તો !
તે બેઠને જખમી નયને ઘોઘ કેવો વહ્યો 'તો !
એ અશ્રુ , એ જખમ , મુખ એ , નેત્ર એ , અંગ એ એ
બોલી બિઠ્યાં પરવશ થયાં હોય સૌ જેમ હોતે:-

“ બહાલા ! બહાલા ! નવ કરીશ રે ! કાંઈ મ્હારી કવા તું !
“ ઘા સહેનાડું નવ સહી શકે ફર્ક ત્હારી કવાતું !
“ ઘા દેખીને ! અગર મરણ હોય તેવું કરી લે !
“ ત્હાડું તેનો જરૂર જ , સખે ! પૂર્ણ માલીક તું છે . ”

ત્યારે કેવાં હૃદય ધડકયાં સાથ સાથે દબાઈ !
વ્યાધિ તેની , મુજ જિગરની પૂર્ણ કેવી લુલાઈ !
ઘા રૂઝાયો , સમય બહુ એ કૂર ઘાને થયો છે ,
ત્હોયે તેવું સ્મરણ કરતાં નેત્ર લીનાં વહે છે !

હા ! પસ્તાવો—વિપુલ ઝરાણું સ્વર્ગથી ઊતર્યું છે ,
પાપી તેમાં દૂબકી દઈને પુણ્યશાળી બને છે ;
ઓહો ! કેવું સ્મરણ મધુડું પાપતું એ ધરે છે !
માફી પામ્યું કુદરત કને એમ માની ગળે છે !

રાજ્યોથી કે જીલ્લામ વતી કે દંડથી ના બને જે
તે પસ્તાવો સહજ વહતાં કાર્ય સાધી શકે છે !
હું પસ્તાવો , પ્રભુ પ્રભુથીએ માફી આપી મને છે ,
હું પસ્તાવો , મુજ હૃદયની પૂર્ણ માફી મળી છે .

૭ - ૬ - ૯૧

મૃત પુત્રી લાલાંની છબી દષ્ટિથી રેસવતાં

લાલાં બેથું તુજ મુખ બહુ આજ બહાલી છબીમાં ,
વર્ષો વીત્યાં , છબી પણ હવે છેક ભુસાઈ , લાલાં !
તારા મ્હોંની તુજ છબી હવે વાત કાંઈ કહે ના ,
એ તો લાગે મુજ નયનને અન્યતું ચિત્ર , લાલાં !

બાપુ ! તારી મરણતિથિની આજ યાદી થતાંમાં
હૈયે જાગે સ્ફુટ છત્રી અને આંખમાં આંસુ આવ્યાં ;
છેલ્લે ચુમ્મી તુજ પ્રતિકૃતિ ફર લાલાં ! કઈ છું ,
ભૂલી જાવું હું ખ ઉચિત છે કાળથી જે ભુલાયું .

ના લેણું તો ઘટિત નહિ તે વ્યર્થ શી ઉઘરાણી ?
લાલાં ! શાને હું ખની કરવી વ્યર્થ વીતેલ ફહાણી ?
લાલાં ! અપી પ્રભુપદ કને પુષ્પની જે કલી મેં
તેને માટે મુજ નયનમાં આંસુકું હોય શાને ?

રોયો છું હું - જિગર નળણું યોગ્યતા ખંડાર રોયું ,
તું જાણે તો હું ખ પણ તને થાય એવું રડયો છું ;
એ રોવું , એ સ્મરણ કરવું યોગ્ય સંસારમાં ના ,
રોવાથી કે વધુ જરૂરનાં કાર્ય છે સાધવાનાં .

લાલાં ! તું તો રુદન હસવું સર્વ ભૂલી ગઈ છે ,
વા આ મ્હાઈં મુખ હું ખ સહુ મોહ માની હસે છે ;

એ શાન્તિનું સ્મરણ કરતાં યોગ્ય છે શાન્ત રહેલું,
તહારા જેવું જીવન જીવતાં ગાળવું યોગ્ય, બાપુ !
કો વિશ્વેષે સુખ નયન આ તહાય ભીંભાય જ્યારે,
હાલાં ! તહાં સુખ ફરી ફરી આવશે ચાલ ત્યારે ;
આંસુડાં એ ખરી પણ જશે પ્રેમ વૈરાગ્યનાં છે,
બહાલી હાલાં ! ક્યમ મળી શકે જ્ઞાન શાન્તિ પરાણે ? !

૮-૬-૬૬.

વિના કેં પાપ પસ્તાવું

વિના કેં પાપ પસ્તાવું નસીએ આ લખાયું છે !
ફરી પસ્તાઈ એ ફન્દે ફસાવાનું લખાયું છે !
તહીં છે ઇશ્કની મેનાં, જિગર મ્હાં પડ્યું તેમાં ;
પરન્તુ પાંખ એ તેની નસીએ દૂર છે ડેલી !
અહીં છે ઇશ્કનું પિંજર પુરાઈ પાંખ છે જેમાં,
હવાલે તે તણે ગાળી રહીને ઝિન્દગી જેમાં .
નવી, નીલી અને કુંળી છૂંતી તે પાંખ ભડે છે,
અને એ પાંખને ભેરે જરા પિંજર તુટેલું છે .
ન તૂટે એ ! ન છિડે આ ! અને છોડે પછાડા ના !
ગળે બાઝી રહેલું પિંજર ! દિલે બાઝી રહી મેના !
ભલે વૃં ગીત ગા, મેનાં ! ભલે તું રાઈ રહે, મેનાં !
'વિના કેં પાપ પસ્તાવો', કહ્યું હું બોલશે એવા ?
અરેરે ! કેદબાનામાં મને આ ઇશ્ક સૂઝયો ક્યાં ?
પુઠાએ નૂર બતલાવી દિલે ચિનગી લગાડી કાં ?
ન ભેયું કેં અગાડીવું ! ગયો ભૂલી પછાડીવું !
અને ગાફેલીએ બોલ્યું 'વિના કેં પાપ પસ્તાવું !

૯-૬-૬૬

ત્યાગ

હું જાઉં છું ! હું જાઉં છું ! ત્યાં આવશે કોઈ નહીં !
 સો સો દિવાલો બાંધતાં ત્યાં ફાવશે કોઈ નહીં !
 ના આંસુથી , ના ગુદમથી , ના વસ્ત્રથી , ના ગન્ધથી ,
 દિલ જે ઉઠ્યું રોકાય ના ! એ વાત છોડો કેદની !
 સૌ ખુશ રહો જેમાં ખુશી ! હું જ્યાં ખુશી તે હું કંઈ !
 ' શું એ હતું ? શું આ થયું ? ' એ પૂછશે કોઈ નહીં !
 કેં છે ખુશી ! કેં છે નહીં ! દિલ જાણતું—જે છે તે છે !
 જ્યાં જ્યાં કરી પેદા ખુશી ત્યાં ત્યાં ખુશી દિલ છે નકી !
 પેદા કર્યોતો ઇશ્ક ત્યાં ના કોઈને પૂછ્યું હતું ;
 એ ભૂંસવા જો છે ખુશી તો પૂછવું એ કેં નથી .

છે ઇશ્ક જોયો ખૂબ તો જોવું હવે જે ના દીકું ,
 કિન્મત બતાવે જોલ તે આનન્દથી જોવા સહી !

આ ચક્ષુ ખુરજે છે ચક્રયું આલમ બધી નિહાળવા ,
 તે ચક્ષુ પર પાટો તમે વીંટી હવે શકશે નહીં .

મહારી કબર બાંધી અહીં ત્યાં કોઈને સુવારજો !
 હું જ્યાં ફટાઉં ત્યાં કુલોને વેરશે કોઈ નહીં !

છે શું કુલો , શું ઇશ્ક ને શું સૌ તમે જાનારને !
 આ માછલું ઢરિયા તણું તે ભિમિંઓ ગણતું નહીં .

તમ ભિમિં એ તમ વારિધિ , સુખ વારિધિ સુખ ભિમિં છે !
 જે હિંકમતે આ છે બન્યું તે જાણશે કોઈ નહીં !

શું પૂછવું ? શું જોવું ? ખુશ છો અને રૂઢોને ખુશી !
 વ્યર્થ આંસુ ખેરશે તો લૂછશે કોઈ નહીં .

૧૦ - ૬ - ૯૬.

ચાહીશ બેયને હું.

તુંને ન ચાહું, ન બન્યું કદી એ,
તેને ન ચાહું, ન બને કદી એ;
ચાહું છું તો ચાહીશ [બેયને હું;
ચાહું નહીં તો નવ કોઈને હું.

આ પુષ્પ છે, આ નદી છે, ઝરા છે,
આ પક્ષીઓ સૌ નલમાં ઉડે જે,
તેમાં વહે છે સરખો અનિલ,
અર્થે પરાગે સહુને સમાન.

ના એકને ને ક્યમ એકને તે
આપી શકે જે રજ તે ગ્રહ છે?
અર્થે સમાન નહિ તો ન અર્થે,
અર્થે નહીં તે ગ્રહશે નહીં એ.

ક્યાં ચાહવું તે દિલ માત્ર બાણે,
તેમાં ન કાંઈ બનતું પરાણે;
ત્યાં યુદ્ધિના ભેરની કું ન કારી,
યુદ્ધિ તણે માર્ગે બુદ્ધો જ કાંઈ.

આ ન્યાય, આ યોગ્ય, ન પ્રેમ બાણે,
પૂરે વહેવા પડી ટેવ તેને;
ચાહું તને હું વહી તે જ પૂરે,
તેને હું ચાહું વહી તે જ પૂરે.

તે પૂર તે પ્રેમ જ માનવે તું,
તે બાળતાં પ્રેમ જ બાળશે તું;
તેને ન ચાહું, તુજને ન ચાહું,
તે બાળતાં તે પરિણામ મ્હાફું.

એ ખાળશે એ દિલનો તું માર્ગ .
છૂટી રહેશે પછી યુદ્ધિ માત્ર ;
યુદ્ધિ ગણે છે સહુને સમાન ,
ત્યાં કોઈની બિપર કે ન બહાલ.

એંચાણમાં હું મુજને જવા દે ;
એંચાણ બહારે અથવા થવા દે ;
ચાહું નહીં તો નવ કોઈને હું ,
ચાહું છું તો ચાહીશ બેયને હું .

૧૨ - ૬ - ૬૬ .

✽

ત્યાગમાં કંટક

બાળી પેહાડો સહુ ખાક કીધા !
તે ખાક ચોળી જ શરીરમાં આ !
વિકરાલ દાવા મુજ ત્યાગધૂણી !
તેણે બચાવ્યું નવ કોઈ પ્રાણી !
હા હા ! તહીં કંટક આ કહીંથી ?
નીલો રહ્યો છે દ્રવતો જલેથી ?
ના અગ્નિમાં એ મુજ દિલ દાઝે !
લોકાય તેમાં કયમ કુમળો એ ?

મેઘધ્વનિમાં કંઈ વજ્રપાત ,
ઉરે ન તેની ગણી કેં વિસાત ;
તે ઉર આ કાયર કેમ થાય ?
કાંટો અડ્યો પિગળી કેમ બાય ?

મહારી સમાધિ ડગી બાય છે કેં !
તલ્લીન કાંટા મહીં થાય છે કેં !

આ યોગ મહારો કયમ મહાત થાય ?
ખેંચાણુમાં કાં વહતો જણાય !

ચોગીઉરે કંટક આ હશે શું ?
આ રાગ ત્યાગી ઉરમાં રહ્યો શું ?
બુદ્ધિ મહીં આ દિલનો ઝરો શું ?
પાષાણુમાં રોપ ઉગ્યો હશે શું ?

ખેંચાણુ યાચે નખળાઈ કાંઈ ,
અશ્રુ વહે છે કયમ નેત્ર માંહી ?
કાંટો ગળીને મૃદુતા ધરે છે !
ચિત્તે સ્મૃતિ-વાદળ કેં ચડે છે !

બહાલી હતી તે ફરી થાય બહાલી !
તે અશ્રુની આપતી કાંઈ યાદી !
આ ત્યાજ્ય લાગે સુજ ત્યાગ શાને ?
ના ત્યાજ્ય તે રાગ મને દિસે છે !

ભોંળું ન થા , ઉર ! હવે ફરીને ,
ગાન્યું વૃથા તે નહી સૌ વૃથા છે ;
કાંટો ચ બાળી કર ભસ્મ તેને ,
તે ભસ્મ ચોળી , અવધૂત ! લેને .

૧૩ - ૬ - ૯૬ .

ભરત

ભરત ઉમ્મરે પહોંચી , છોડી વૈભવ રાજ્યને ,
વનમાં ગાંડકીતીરે આશ્રમ બાંધીને રહ્યો .

ઝંકારના રટનમાં દિન જાય ચાલ્યા ,
એકાગ્ર ચિત્તથી ભલે પરિગ્રહ રાજા ;

આહાર કન્ઢકલનો કરતો સદા એ,
એકાન્ત શાન્ત સ્થલમાં સુખથી વસે છે.

હું સદા સહુ પરે સમતા ધરે છે,
જેના પ્રભાવથી વને ખીલતું રહે છે;
એ યોગતેજ તરુમાં ચળકી રહ્યું છે,
તિયેંચ ત્યાં અધિક હર્ષ મહીં ફરે છે.

જટા પીળી શીષે કૃશ અવયવો ઉપર રહી,
દિસે છે તે મહોટી મધુર ફુલના પુજ સરખી;
સમાધિવેલાએ જલશીકસ્થી સિકત બનતી,
અને એ મોતીડાં વિખરી ખરતાં કેશ પરથી.

વિભૂતિના સ્પર્શે સુરખ દિસતાં આર્દ્ર વિપુલ,
રહે ઘેરાયેલાં પ્રણવપ્રણયી દિવ્ય નયનો;
મટી તેના તેજે કુદરત તણી સૌ વિષમતા,
સુખે નેત્રો જોતાં સતત ગતિની અદ્વારચના.

રે સંસારી ! નિમિષભર તું ફેંકજે દષ્ટિ આંહી,
આ દષ્ટિનું અનુકરણ કેં રાખ સંસાર માંહી;
લોખા ! હારી ઘડમથલમાં શાન્ત થા શાન્ત થા કેં,
સ્થિતિની તું ઉપર ચડી જો ત્યાગની દષ્ટિ આંહી.

આ ત્યાગીનાં નયન ફરીથી જોઈ લે એક વાર,
શું તેમાં ના સતત વહતી પ્રેમની એક ધાર ?
હા ! તૈયારી સહુ અરપવા ત્યાગમાં એ નથી શું ?
ખીજનાં કેં હુઃખથી ગળી એ નેત્ર જાશે નહીં શું ?

તપસ્વીના આ તપમાં રહી છે
મહા હયાની અભિ તીવ્ર રેખા ;
પુલો, લતા ને તરુ, એધ માંહી
આનન્દ પીતાં નયનો સદા છે.

પ્રભાતકાલે નભની સુનેરી,
સન્ધ્યા સમેની સરની લહેરી,
વાયુ તણા શીતલ ગન્ધથી એ
આભાર હેયું ઋષિનું દ્રવે છે.

સન્ધ્યાકાલે પ્રભાતે એ તપસ્વી નદીએ જતો,
સ્નાનાદિ ત્યાં કરી નિત્યે ટેલતો વનમાં હતો.

નદી વહે છે ગિરિથી રમન્તી,
કુલો તણાં ગીત હબર ગાતી;
ગાયત્રીનો મન્ત્ર જપે નદીમાં
ઉભો રહીને ઋષિ એક દી ત્યાં.

ત્યાં ધૂધૂધૂ ગિરિ નભ મહીં ગાજતો નાદ આવે,
મૌજાં તેના પ્રતિધ્વનિ તણાં ભેખડે આથડે છે;
વારિ કરખ્યું, ડગમગી ગયાં શુંગ અદ્રિ તણાં, ને
ત્રાસે ન્હાસે વનચર બધાં, કોઈ ધ્રુજ પડે છે.

સિંહધ્વનિથી જથગર્જનાથી
ડરી મૃગો કેં ઋષિ પાસે આવે;
ફલંગ મારી ઝરણું ફૂટે છે,
તપસ્વી તે ચિત્ર ઉભો જીવે છે.

ત્યાં એક બાલ મૃગ કો હજી જે અશક્ત
ફૂદી જતાં ઝરણુ તે જલમાં પડ્યું, ને
એ પૂરમાં તડફૂલી ઘસડાતું ભેંધ
લાગ્યું ઋષિહૃદય એ અનુકરણવાને.

હપચોળી થવા ત્રેરે તપસ્વી દિલને દયા,
પડે છે વારિમાં તેથી ચોળી તે મૃગ ઝાલવા.

બલ કર મહીં આવ્યું પૂરને વીંઝવાને,
ગરીબ મૃગ બચાવા કાંઈ ચિન્તા દિલે છે;

કલાપીનો કેશરવ

ઋષિપદ ગ્રહી તેને ખેંચીને ખંડાર લાવ્યો ,
હરિષ્ઠ ઉગરવાથી કાંઈ આરામ આવ્યો .

જરા મીઠાંચેલાં નયન મૃગનાં સુંદર દિસે ,
અને તેના ભાવો ઋષિ તરફ કેવા મૃદુ દિસે !
ઋષિતું હૈયું આ નિરખી શકતું રસિકતા ,
થતું ભેધ બેઠું કુદરત તણી આ મધુરતા .

પંપાળ્યું , પાણી પાચું , ને આશ્રમે ભિચકી ગયો ;
તૃણાદિ ત્યાં દઈ તેને ફેદતું ઋષિએ ક્યું .

રમે છે , ફૂદે છે , ઋષિચરણ ચાટે જીભ વડે ,
અને એ યોગીની મૃગ પર અમીની નજર છે ;
ઉગી તેને શિરે ચળકતી રૂપાળી શીંગડીઓ ,
ઋષિની પીઠે એ કરતી ચળ ન્હાની કુમળીઓ .

ઋષિની છાયા શું ફેરતું દિનરાત્રિ ઋષિ કને ;
પિતા માતા બન્ધુ સહુ મૃગ ઋષિને સમજતું ;
ઋષિ તેને દેતો કુમળું તૃણ ને પર્ણ કુમળાં
અને બાંધે માલા કુચુમકલીની ડાક ઉપર .

સ્નાનાદિ ક્રિયા કરીને ઋષિ એ
આશિષ દેતો મૃગબાલને , ને
“ તું જીવતું રહે ,” વદતો દયાહુ ,
ચુસ્તી લઈને હસતો દયાહુ .

આભાર ભૂલી મૃગ ના ગયુંતું ,
ભેતાં ઋષિને દિલ રીઝતુંતું ,
કું ગેલથી તે ઋષિને હસાવે ,
ને એ મહાત્મા દિલને હલાવે .

ફરે ભતાં મૃગ વન મહીં યોગી બેચેન થાતો ,
જોવાતું તો શ્રમ લઈ વને શોધવા ફરે ભતો ;

પીઠે તેને જાયકી વળતો આશ્રમે હર્ષભેર,
સુખી તેને નિરખી વહતાં નેત્ર આનન્દરેલ.

અહોહો ! અલ્પ ભવેના પ્રેમમાં ખલ છે બહુ,
જેંઘાતાં પ્રેમથી તે સૌ જેંઘી પ્રેમ વતી શકે.

ચોગી ચાલ્યો જપ તપ ભૂલી પ્રેમજેંઘાણ માંહી,
ચાલ્યો ને તે અટકી ન શકે આટલે દૂર આવી;
ધક્કો દેતાં હૃદય પિગળે આર્દ્રતાને, અરેરે !
જેંઘે તેને હૃદય કુમળું કોણ ઠેલી શકે છે ?

ભીનાં નેત્રે ઋષિ ધીમે ક્યારે ક્યારે કહી જતો,
“ દૂર થા ! દૂર હુંથી થા ! રે બહાલા મૃગખાલ તું ! ”

જેંઘે છે તે પ્રભુથી દિલને ઠેલવું : હાય ! શાને ?
ધક્કો દેવા મૃદુ હૃદયને, ચોગી ! તું કેમ ધ્રુજે ?
તારા આવા નિયમ અઘળા શુષ્ક લાગે મને તો,
મીઠી વૃત્તિ કુઠરતી, અરે ! બાળવા ધ્રુજતો કાં ?

બહાવું છે તો ક્યમ દૂર કરે ? નેત્રમાં કેમ અશ્રુ ?
ધક્કો દેતાં પ્રભુથી દિલને ઓથ હું તો ન માતું ;
આવાને શું તુજ હૃદયને ચાહતાં પાપ થાય ?
સ્વાર્થી 'તું' છે પણ પ્રભુયથી કંઈ ત્હારું ન બાય.

સાક્ષી પૂરે તુજ નિગર ભે આંસુથી વાતને આ,
તેની સામે કઠિન બનીને થાય છે આગ્રહી કાં ?
ખીવા તેને હૃદયગરણું ટેવ છે તે જ પાડી,
ખીજે ક્યાં તે જનહૃદયની પામશે લહાણ આવી ?

એ તો ત્હારાં સમિધકુલને સ્પર્શતાંએ કરે છે !
તું ખીજે તો મૃદુ મૃદુ થઈ ગેલ કેવાં કરે છે !
તું રીઝે તો તુજ તરફ એ હોંશથી દોડી આવે !
એ નેત્રો શાં તુજ નિગરથી વાત છાની કરે છે !

કિન્તુ, યોગી ! તુજ ફરજ તું કંઈ જૂદી જ માને,
આ પ્રીતિ કે' તુજ હૃદયને માર્ગ બુદ્ધો ભતાવે;
હું સંસારી નવ કહી શકું યોગ્ય આ વા નહીં આ,
હોયે આવી તુજ મગજની શુષ્ક રીતિ રુચે ના.

રાગ ને ત્યાગની વચ્ચે હૈયું એ ખૂલતું હતું,
એક દી યોગીઉરે આ ઉદ્ધારો નિકળે કંઈ:-

“ કંઈ દુઃખે છે ! દુઃખ તો જણાય છે !
“ કહી દુઃખે શું ? પણ ના કળાય તે !
“ મને રુચે આ મૃગ છોડવું નહીં !
“ કહીં ચ આસક્ત થવું રુચે નહીં !

“ બ્રહ્માંડ આશુ' નિજ માનનાર જે
“ ખને ન વ્યક્તિ કદિ પાળનાર તે ;
“ ન ન્યૂન કોઈ નવ કે વિશેષ વા,
“ ન દૃષ્ટિએ ભિન્ન ચડે પડે ન વા.

“ ન ઝોટ તેને ભરતી નહીં હશે,
“ તળાવ જેવો ઉદ્ધિ રહે ભલે ;
“ દયા ભલે કે ઉપયોગની થતી,
“ દયાથી આસક્ત થવું ઘટે નહીં.

“ બચાવ્યું મેં ભલે તેને, હવે છો ફૂલું ફરે ;
“ પડે ભે સિંહપંજે તો નિર્માયું તે ભલે બને.

“ ચાલે ચૌ પર જેમ ચક્ર ફરતું નિર્માણતું સદિએ,
“ તેણું તે મૃગ ઉપર સુખથી છો એ ચક્ર ચાલે હવે ;
“ રોકાશે મુજથી નહીં, ક્યમ પછી ચિન્તા નકામી ધરે !
“ જે મહાર્, જગતું અને સહુ ત્રણું તે છો બને તે તણું.

“ ફર સુખથી હવે તું શોધીને કોઈ ટોળું,
“ ફરી કદિ પણ મહારા આશ્રમે આવડું ના ;

“ જપતપ કરનારો પાળશે આ તને ના ,

“ અરર ! પણ મુજે તું છોડશે કેમ રનેહ ? ”

ઋષિ ! ત્હારી સ્થિતિ ભોઈ આવે છે મુજને હયા ;
આવશે બ્રહ્મલંકા તેને પંપાળીશ હવે ન શું ?

નેત્રો રમે આ તુજ વાહળીથી ,
કીડા ગમે છે કંઈ માછલીની ,
સન્ધ્યા સમે કે વધુ હર્ષ આવે ,
તો કેમ ત્હાડું મૃગલું ત્યજે છે ?

રમાડ તેને પણ લુપ્ત ના થયે ,
ઋષિ ! ન એ શું તુજથી બની શકે ?
હયા વધુ છે ઉપયોગની થતી ,
હયા બતાવે હજુ ઉચ્ચ માર્ગ કે .

પડે ભે સિંહપંડે તો નિર્માયું તે ભલે બને ;
રડશે તું નહીં ત્યારે , કિંતુ હાલ રમાડશે .

છોડી દેવા રસ મધુર સૌ સાધ્ય લાગે તને ભે ,
તો ના શાને પ્રણયી બનતાં સાચવે ત્યાગ ત્હારો ?
હું સંસારી મુજ હૃદય આ ખીલતાં હર્ષ પાંસું ,
તું યોગીને તુજ હૃદયને બાળવું યોગ્ય લાગ્યું !

મુખ અનુભવનારો કિંતુ આંસુ થ પાડે ,
જરૂર સ્થિર નહીં તે કમ્પતો તાર ચાલે ;
જનન નહિ ત્યજાતું હાસ્યના ત્યાગ ખેલાં ,
કટુ નકી કટુ લાગે સ્વાદનું ભાન થાતાં .

બને તે કેમ કોઈથી ચાહવું ને ન ચાહવું ?
બને તો તું ભલે તેને છોડી દેશે રમાડવું !

* * * *

વધ્યા કે દ્વંદ્વાડા ને મૃગ પ્રિય હજુ છે ઋષિદિલે ,
વહેશે કે દ્વંદ્વાડા , મૃગ પ્રિય રહેશે ઋષિદિલે ;

અહાહા ! બન્ધાયો જગત ત્યજનારો મૃગ મહીં ,
અરે ! છૂટયો કાંસો સમજણુ છતાં એ કદિ નહીં !

ધીમે ધીમે શરીર પર એ મૃત્યુના હસ્ત લાગ્યા ,
કિન્તુ ઓછી નવ થઈ અરે ! બંધની કાંઈ પીડા ;
પમ્પાળે છે શિથિલ કર્ણી યોગી તેનું કુરંગ ,
નિત્યે નિત્યે વધુ વધુ હળુ યોગમાં થાય ભંગ .

જટાથી ટેકવી માથું , સૂતો છે ઋષિ એક દી ,
મૃત્યુથી લૂટતી નાડી જોરથી ધબકી રહી .

પાસે ભિલું છે હુળિયું કુરંગ ,
શું થાય છે તે સમજ્યું હતું તે ;
ચાટે ઋષિના કર ને કપાલ ,
ને નેત્ર નેત્રે મળી ફઈ રોતાં .

ભીના હતા ગાલ ઋષિ તણા એ ,
અશ્રુ હતું એક તહીં રહેલું ;
જાલ્યો ઋષિ , “ રે ! મુજબાલ બાપુ !
“ આ આશ્રમે હા કયમ જીવશે તું ?

“ તું એકલાની સ્થિતિ શું ? અરેરે !
“ ટોળું હવે શોધીશ કયાં નવું તું ?
“ રે ! શું થશે મૃત્યુ અકાલ લહાઈ ? ”
પંચત્વ પામ્યો વદી જોમ યોગી .

કથા એવું કહે છે કે જન્મશે મૃગ એ ઋષિ ;
વાંચના જે રહી તે તે પૂરી સૌ કરવી પડે .

પક્વતા

અહોહો ! તે કલ્પી કાચી કાલ ના ઉઘડી હતી ,
 પક્વતા ના હતી ત્યારે સુગન્ધીય હતી નહીં .
 હતી ના મધમાખી ત્યાં , હતા ના ભુંગ ગુંજતા ,
 સુખાસ્વાદી કલા મીઠી સુખપદ હતી ન વા .
 ખીલેલી છે , મહેકે છે આજ તો પાંખડી બધી ;
 હીંચતી વાયુદ્ધેરીથી ભુંગને રીઝવી રહી .
 શૂપ છે જૂલતી તહોયે મીઠું ગાયન ગાય છે !
 આહા ! લાવણ્ય તેનું આ કરે છે વશ આંખને .
 મોહની શી કલા મીઠી ગ્રહે છે પક્વ ચારતા ,
 બળીએ ક્ષાન્તિના ભોક્તા હોય છે સભજ સર્વકા .
 કિન્તુ રે ! વિકસે છે એ હજી તો એક પાંખડી ,
 ત્યાં તો રે ! કરમાવાનું થાય છે શરૂ આજથી !
 આજે જ પાંખમાં પેસી ચૂસે છે મધ ભુંગ તે ,
 ફિક્કરી પીળી થઈ કાલે સુવાસિત નહીં હશે !
 સ્પર્શતાં પક્વતાને કે , રે રે ! થવંસ શરૂ થતો ,
 અને , ના પક્વ ત્યાંસુધી ના ના સ્વાદ મળે કશો .

૨૦ - ૬ - ૬૬ .

ઋણ

૦૦૭૫૦

આ પ્રહારાંક અનન્ત મહેલ પ્રભુનો કે કાલથી છે ઉભો ,
 તેમાં કેંક ઝંરી ભર્યા ચળકતા જીડી રહ્યા વાવટા ;
 ને સિંહાસનથી અનેક લટકી ગોળા રહ્યા જૂલતા ,
 તે પ્રત્યેક મહી સુરંગ રચના બારીક છે કોતરી .

બ્રહ્માંડ આ તો ગૃહ તાતતું છે,
આધાર સહુને સૌનો રહ્યો જ્યાં;
દો છે સહુ કે સહુને દઈ કે,
આભાર સૌનો સહુ ઉપરે છે.

ના રાખેતું કેા ઋણનો હિસાબ,
આભાર માની નવ કેા રહે ત્યાં;
આનન્દમાં સૌ લઈને રહે છે,
આનન્દમાં સૌ લઈને રહે છે.

ગોળા ફરે એક જ તત્ત્વના સૌ,
ખેંચાઈ એ એક જ તત્ત્વનાથી;
અપે' ગ્રહે છે સહુ એ જ તત્ત્વ,
જે સર્વનું તે સહુને મળે છે.

આ વોદળીમાં વીજળી રમે છે,
આ સિન્ધુમાં આ નદીઓ મળે છે;
જૂઠાં થઈને સહુ એક થાય,
જે જેનું તે ત્યાં જઈને સ્વમાય.

રે! માનવીનું પણ એ જ તત્ત્વ,
હું હું મહીં એક જ રક્ત ચાલે;
તો કાં ન અપુ' મુજ શીર્ષ તુંને?
અપુ' કદી તો ઋણ થાય શાતું?

માઝે ન લોહી મુજ કાં મુખે તું?
શાને ડરે છે કંઈ માગતાં તું?
લોહરું ગણે ના ક્યમ સર્વ મહારું?
મહારું ગણે ના ક્યમ સર્વ લોહરું?

આ વાત શાને જગમાં કહું છું?
સ્વાભાવમાં વૈશ જ નિરણું છું!

બ્રહ્માંડ આ એક જ બ્રાહ્મણ ,
જન્મ્યો કહીથી કંઈ લેલભાવ ?

તે લેલનો આ ઋણ એક અંશ ,
આભાર તેમાં કરતો પ્રવેશ ;
વિક્રેષ, લેલ, ઋણ, ઉપકાર,
એ કેમ ઉગ્યાં વિષ્ણુ બીજ ગાડ ?

હુંથી બને બે કદિ કંઈ તહારે
તો માનજે ના ઋણમાં તને તું ;
માગીશ હું એ કદિ બેઠશે તો,
તું આપજે, હું સુખથી લઈશ .

આભાર ભૂલે બહુ લોક આંહી ,
પીડા ન તેની કદિ થાય કંઈ ;
આભારનાં અશ્રુ નિહાળી કિન્તુ
ખેંચો, અરે ! મેં બહુ વાર આંસુ .

૨૧ - ૬ - ૬૬ ,

★

હું બાવરો

આ આતમે તાપે તથિલો હું બળેલો બાવરો !
આંખી થયેલી નૂરની તે નૂરનો હું બાવરો !
એ નૂર ના આક્રતાળ કેં, એ નૂર ના હા ! વીજળી !
એ કેણુ ? શું ? કેં એ નહીં ! હું તહાય તેનો બાવરો !
એ શુભ હવું અંગારનું ! હું કૂદડી તેની બન્યો !
ચોટયો, ગળ્યો, ફાળી ગયો ! હું તહાય તેનો બાવરો !
હા ! હાય ! હા હા ! સ્વપ્નમાં એ જગતાં એ નીદમાં,
તેને ન હું તો ક્યાં ચ ! કોયે હું જ તેનો બાવરો !

અંકકલ કહે છે છોડવા, હેયું કહે, “તે ના બને”
 અંકકલ ગુમાવી ! દિલ બાળ્યું ! ઈશ્કનો હું આવરો !
 “એ એર દેખે છે છતાં કાં માન તેને મીઠું?”
 એ પૂછશે કોઈ નહીં ! ઉત્તર ન આપે આવરો !
 આશક તણી નઝરે ભરી ખૂબસૂરતી જે છે સદા,
 તે કેઈ માશુકને સુખે છે ? એ જ પૂછે આવરો !
 હુનિયા કહે કેં એ ભલે ! અંકકલ કહે અંઝાર છે !
 મહારી નિગાહે પુષ્પ તો હું પુષ્પ માત્ર આવરો !
 મહેં પૂતળી કેં છે ઘડી દિલમાં હબારો હોંશથી,
 એ પૂતળી જેને ગણી તેનો થયો હું આવરો !
 એ પૂતળીના બાહુને કો બાણનારં બાણશે !
 બામી નઝર આવે નહીં ! એ દેખનારો આવરો !
 “હા હાય હાહા ! હાય હા હા !” એ પુકારં હું ભલે !
 એમાં મને માની મળ તો એ મળ લે આવરો !
 કેં પૂછનારો આવરો ! કેં બોલનારો આવરો !
 આ ‘હાય’ પુકારી રહ્યો જે આવરો, હું આવરો !

૨૩ - ૬ - ૬૬

★

મૃત પુત્રી લાલાંની છત્રી દૃષ્ટિથી દૂર કરી.

લાલાંની એ છત્રી સમયથી છેક ભૂંસાઈ જતાં
 દૃષ્ટિ ખંડારે રુદન કરતાં મૂકવી યોગ્ય લાગી ;
 ક્યાં મૂકું તે સમજણ પડી કાંઈ એ ના ઘડી તો !
 શું એ-માટે મુજ ગૃહ મહીં સ્થાન એકે રહ્યું ના ?

એ યાચે છે મુજ કર કને સ્થાનની યોગ્યતાને,
 આંહીં ? ત્યાં ? ક્યાં ? સમજણ પડે કાંઈ એ ના અરેરે !

“ખાલુ !” એવો મુજ મુખ થકી નિકળ્યો શબ્દ અન્ટે,
ખાલુ આવ્યો મુખ હઝવતો , જોઈતેને રહ્યો હું .

“ખાલુ ! કે આ પ્રિય છબી જઈ દેવીના હસ્ત માંહી,”
એ બોલ્યો હું , છબી થઈ ગઈ દૃષ્ટિથી દૂર ક્યાંએ ;
દોડી ભતા તડતડ થતા ખાલુના પાદ સુણ્યા ,
થોડી વેળા ગત થઈ અને શાન્ત પાછું થયું સૌ .

થોડી વેળા ગત થઈ વળી ખાલુને સાંભળ્યો મેં ,
“ખાલુ ” એવું કહી મુજ કને દોડતો આવી ઊભો ;
“ચિટ્ટી છે આ,” કહી ઝટ ગયો દોડતો ખંડાર એ તો ,
શું બોલે એ અમ હૃદયની વાત શું આ હશે તે ?

ચિટ્ટી વાંચી , અરર હઃખ કેં બહાલીને છે થયેલું ,
એ બોલે કે મુજ હૃદયમાં કાંઈ વૈરાગ્ય આવ્યો ;
ઝાંખી ઝાંખી છબી પર ન કેં ઝાંખ જોઈ શકી તે ,
તે દૃષ્ટિએ જિગર ગળતાં પૂણું સૌન્દર્ય ફીકું .

“બહાલી ! બહાલી ! તુજ પ્રિય છબી કેમ મોંપી મને ત્હો ?
“શું કેં આંસુ તુજ નયનમાં ત્યાગતાં તે ન આવ્યાં ?
“એવું છે તો ક્યમ નહીં હવે ત્યાગશે સર્વ બહાલી !
“વેળા ભતાં કેદની લઈને ચાલશે કાં ન ? બહાલી ?

“એવું હો તો કેદની મુજને આપજો એક , બહાલી !
“મ્હારે માટે જરૂર દિલમાં રાખજો સ્થાન , બહાલી !”
ચિટ્ટી વાંચી-પલળી જરી તે આંખનાં આંસુમાંથી ,
વાંચી વાંચી ફરી ફરી અને કાંઈ બોલી જવાયું .

“ઓ બહાલી ! ઓ હૃદયઝરણી ! કેમ ત્યાગું તને હું ?
“લાલાંને એ કદિ પણ હજી વિસરી ના શક્યો છું ;
“બહાલી ! તું તો મુજ હૃદયનો ત્યાગ-સંન્યાસ સર્વે ,
“તું પૂજ , તું પ્રભુ મુજ , પછી શોધવું કાંઈ ના છે .”

ખેંચાઈ કેં મુજ પ્રિય કને ઘોલતો એ ગયો હું,
દીડી તેને છળી નિરખીને આંસુડાં ખેરતી રે!
નેત્રે નેત્રો મળી જરી જતાં શોક તેનો ભૂંસાયો,
હઠી બાઝી “પિયુ! પિયુ!” લવી છાતીમાં તે સમાઈ.

૨૩ - ૬ - ૬૬.

एक इच्छा

પડયા જખમ સૌ સદ્યાં, સહીશ હું હજી એ બહુ,
ગણ્યા નવ કદી, ગણું નવ કદી, પડે છો હજી;
અપાર પડશે અને બિગર હાય! આળું થયું,
કઠિન ન બનો છતાં હૃદય એ જ ઇચ્છું, પ્રભુ!
પડી વીજળી તે પડી સુખથી છો, બળું છું સુખે,
અનન્ત ભભુક ફહે, બહુ ફહો, ગળું છું સુખે;
ન ફાહે વશયો કદી, બિગર ખૂમ ના પાડતું,
કઠિન બનજો નહીં હૃદય એ જ ઇચ્છું, પ્રભુ!
બહુ ચ રસ છે મને હૃદય છે હજી તો, અહો!
અરે! હૃદય જો ગયું રસ ગયો પછી તો બધો;
ભલે મૃદુ રહી સહી જખમ છેક ચૂરો થતું,
કઠિન ન બનો કદી હૃદય એ જ ઇચ્છું, પ્રભુ!

૨૪ - ૬ - ૬૬

एक उदास दिवस

આકાશે છવરાઈ છે રજ અને વાયુ વહે આંચકે,
ના છે વાદળ, ના રવિ, પડી ગઈ ચેલી દિશાઓ બધે;
આ નીલાં બુખરાં દિસે તરુ અને ડોલી રહ્યાં સુસ્ત કેં,
ના છે તાપ પરન્તુ આ જવર સમી ઉન્હી હવા લાગતી.

તું ભગજે , તું ખેલજે , તું પત્રપત્રે મ્હાલજે ,
ચળકાટ ત્હારો એ જ પણ તુજ ખૂનની તલવાર છે !
તું કેમ એ માની શકે ? આધાર ત્હારો એ જ છે ,
એ ભળ તું બાણે નહીં , હું બાણું ને રોઈ , અરે !
રે ! પક્ષી કેાની ક્ષિપ્તે તું એ જ ચળકાટે પડે ,
સંતાઈ બતાં ન્હાસતાં એ કાર્ય વૈરીનું કરે ;
દ્યુતિ જે તને જીવાડતી , દ્યુતિ તે તને સંહારતી ,
જે પોષતું તે મારતું એવો દિવે કંમ કુદરતી .
આ પ્રેમ સંસારી તણો તુજ તેજ જેવો છે નહી ,
એ અમૃતે શું ઝેરનાં બિન્દુ લયોં વિધિએ નથી ?
અમ એ જ જીવિત , એજ મૃત્યુ , એ જ અશ્રુને અમી ,
જે પોષતું તે મારતું શું એ નથી કંમ કુદરતી ?

૧ - ૭ - ૬૬ .

વીંધાણા હૃદયને

વીંધાણું તું , જખમ તીરનો છેક ભિંડો ગયો આ ,
ખેંચી લેતાં મરણ નિપજે રક્તના સાવથી , હા !
ચોંટયું રહેશે અરર ! લલકું જીવ બતાં સુધી ત્યાં ,
લોખા ફટી ! હુંઝક પણ છે દિશની એ જ ઇચ્છા .
નિરુદ્ધેગી પણ થઈ સહે કંશતું હર્દ તું જો ,
સૂજે સૂજે સુખથી સુખથી લેન મીઠા મહીં તો ;
ઓહો ! તો તો તુજ નયનની પાંપણો ના લીંબશે ,
ત્હારી આવી ખટકતી સહુ વેદના દૂર થાશે .
ત્હારા ઘનિા , તુજ મન અને હર્દનો તું સુકાની ,
બ્યાં ખેંચે ત્યાં સુખદુઃખ તણાં નાવડાં બચ આલી ;
તો બ્યાં સુધી ઉદય રવિની કોર સિન્ધુ ન્હેવાડે ,
ત્યાં સુધી તું સુખથી સુખથી ઘોરજે ઘોરજે , રે !

રે રે ! કિન્તુ જળમ પર જો સિંચશે હિમવારિ
વા ત્હારો આ પ્રણ રૂઝવવા આઠરે ઔષધિ કે ;
બ્હાલા ! તો તો મધુતર લલે મોતની લે પથારી ,
એ નિદ્રામાં લય થઈ લલે હૃદ સૌ દે વિસારી .

ગાતાં કેઈ ઝરણુતટની ઉપરે સ્વસ્થ સૂતાં -
ત્હે જે જે સૌ હજી સુધી અહીં ગોઠવ્યાં સ્વપ્ન મીઠાં ,
પુષ્પોનાં , કે લલિત લલના , આસવોનાં , રતિનાં ,
જ તે સૌથી મધુર , ચિર કે સ્વપ્નમાં લીન થાવા .

રહેજે-ભજે , અતુકૂલ પડે કાચું તે સાધજે હું ;
કિન્તુ તેને પ્રણય કથવા વ્યર્થ ના શોધજે તું - ;
ના વાચાથી પ્રણય કદિ એ સિદ્ધ થાશે , થયો ના ,
જે હેયું ના રુધિરથી ગળ્યું , અશ્રુથી તે ગળે ના .

જોને છાની અનિલલહરી શાન્ત અદૃશ્ય બહેતી -
ત્હોયે તેને કલી કુમળીઓ હીંચતી બાથ લેતી ;
ના આહો એ-પછી રુધિર ને આંસુડાં સૌ વૃથા છે ,
રે ! પ્રીતિ તો રસભર જરી દૃષ્ટિથી ઊછળે છે .

ત્હારાં આંસુ ગળી ગળી પંડયાં ફૂરના પાદમાં સૌ ,
ત્હાઈં છૂપું થરથરી કહું ફૂરને તે અરે સૌ ;
ધા માર્યો હા ! જળમી કરીને દૂર ચાલી ગઈ તે ,
તેને માટે, અરર નળળા ! આમ શાને ઝુરે છે ?

શોધે છે શું ? તુજ મનગમ્યું શોધતાં લાધશે ના ,
ને કેં તૃપ્તિ તુજ જિગરને અન્યથી તો થશે ના ;
જોવાયું તે જગ પર સહુ મેળવી ના શકે છે ,
જોવાયાનું અવર કદી ના સ્થાન પૂરી શકે છે .

જરી મોડું

જુદી જુદી શ્રેણી ઉપર જનનાં સંગ્રિત વહે,
 અરે! પ્રીતિ ખેલાં મરણ કંઈને તો ઝડપી લે!
 અને યુક્તાત્મા જે મધુર રસ આપી ગત થશે,
 પડે તેથી જુદાં ગરીબ દિલડાં અનિયત ન જે.
 ઘણાં ઇચ્છા સાથે તલસ્ત્રી મરતાં, જન્મ ધરતાં,
 અને તૃપ્તિ માટે બહુ સમય જ્યાં ત્યાં ભટકતાં;
 કંઈ જુદાં જુદાં કઠિન હંઝા ને દર્દ સહતાં,
 ઘવાતાં, રૂઝાતાં, જખમ સહતાં ને મરી જતાં.
 અરે! કેા અદૃષ્ટો પણ વધુ હજી દારણુ દિસે,
 મજે પ્રેમી લોખાં પણ મિલન મોડું જરી અને;
 “પ્રિયે! ત્હારું હૈયું મુજ હૃદયતું!” “હા! તુજ! સખે!”
 “હથેલી દે! બહાલી!” “નહિ! અરર! મ્હારે જુવું પડે.”
 ૯-૮-૬૬.

મધ્યમ દશા

હે તું પ્રેમ વધુ મને, પ્રિય સખિ! ધિક્કાર દે વા વધુ,
 હે તું શીતલ હિમ વા સળગતું દે પાત્ર અંગારતું;
 ફટોને મુજ એ સમાન મુખ ને શાન્તિ નકી આપશે,
 આવી આ હંઝાની જ મધ્યમ દશા ના શાન્તિ દે કાંઈ એ.
 જે દે તે, પ્રિય! પછું દે, અવધિ દે સંકોચ રાખ્યા વિના,
 દે તોફાન મને અહો! પ્રણયનાં વા કોધધિક્કારનાં;
 એ એ પ્રેમ હશે, અહા! હૃદય આ તો હંસ ત્હારો થશે,
 ત્હારા માનસરોવરે ફરી તરી ઊડી સદા મ્હાલશે.
 એ ધિક્કાર હશે, પ્રિયે! ભવતું! તો વટોળમાં ઊડીને
 જૂદી આ મુજ આશ સર્વ વિખરી નીચે પડી તુલશે;

ના વૈરાગ્ય પછી સ્મરે મધુર એ મહોં કોઇ કાળે કહી,
જ્યાં સૂતો મુજ રાજ્ય ત્યાં કરીશ હું આનન્દની એ સ્થિતિ.

તેને સ્વર્ગ મળ્યું જ જે નરકથી પામી શક્યો સુકિત છે;
મૃત્યુ એ પણ વ્યાધિ વ્યાધિ દુઃખનો સાથો જ ઈલાજ છે;
હે ધિક્કાર ખરેખસ જિગરથી તો તે કયા હું ગણું,
હે તું પ્રેમ વધુ મને, પ્રિય સણિ ! ધિક્કાર હે ચા વધુ.

૧૧ - ૮ - ૬૬.

હજુ એ મળવું

મમ હંશ નહીં બનશે હલકો,
મમ હાડ, અરે ! બનશે બમણો;
ફૂલતો મણુ તો ઉવળી પડશે,
મળવું, મળવું હજુ ત્હોય સજે !

અધરો મુજ સ્વાદ તને નહિ હે,
જરહી મુજ ઝોખ પડે કિસશે;
કંઈ લાલી મહીં તુજ સ્નેહ હશે,
મળવું, મળવું હજુ ત્હોય, સજે !

મુજ હૈં મહીં,
મુજ શોક મહીં,

અહ ! ચેટક એ જ મને વળગ્યું,
“ હજુ એ મળવું ! હજુ એ મળવું ! ”

જવ વખત થયો પડવા વિખુટાં,
કંઈ વર્ષ સુધી ફરી ના મળવા,

ચુપકીભર આંસુ ભરી તું મળ્યો,

તવ પ્રવાસ વહ્યો કંઈ એક હતો,

તુજ ચુમનમાં શરહી ભરતો,

મુજ કાળજમાં કંઈ એ કરતો;

બસ, એ જ હતો નકી સૂચવતો,
સુજ આસ્થિતિને તુજ એ સ્થિતિ, ઓ !
મળવું, મળવું હજી તહોય, અહો !

તુજ નામ વહે સહુ લોક અહીં,
પણ સ્યામ પડ્યા બહુ ડાઘ તહીં;
દિલ ભાગી અને સુણી એ સઘળે,
ધરણી પર માગ મને ન મળે.

તુજ જાણીતી કેા મુજને ન ગણે,
પછી વાત હજાર ખુરી જ કરે;
દિલ એ સુણી કમ્પી ચીરાઈ બળે,
મુજ બહાલ થયું ક્યમ તું ઉપરે ?
ક્યમ આમ જાણ્યો દિલમાં તું ? સખે !
જામો ક્યમ આમ જાણ કરે !

નવ ભાન તહેને !

નવ ભાન મહેને !

ક્યમ તહોય પુકાર કરે દિલ છે :-

“ મળવું, મળવું મરતાં ચ ? સખે ! ”
છુપી એ પલમાં તુજ હું થઈ છું,
છુપી એકલી આજ અહીં હું રહું;
તુજ સોગન વ્યર્થ બધા ચ ગણું,
અરે ! પણ જો તુજને હું મળું,
હજી કેવી રહું ? હજી કેવી રહું ?
હઃખી એ ક્યમ દૂર વિચાર કરું ?
મળવું, મળવું, હજી એ મળવું !

પ્રેમીની પ્રતિમા

અહો ! સાચી પ્રીતિ મધુર સ્વરના મેળ સરખી ,
અહોએ નિર્મેલાં હૃદયયુગલોથી નિકળતી ;
અહીં જે કમ્પે તે સ્વર જરૂર ત્યાં કમ્પ કરતા ,
વહે રાહું રાતાં , હસવું હસતાં એક સરખાં .

જડાઈ પહેલાં ને પ્રણયી પછી સૌ જન્મ ધરતાં ,
ધરાં તે અછેકે જરૂર દય ખીખાં નિકળતાં ;
વળી તરવો એ સૌ પ્રણયી દિલનાં એક જ નકી ,
અહીં ના બન્ધાતી પણ અનુભવાતી ખરી પ્રીતિ .

વહે છે સૌન્દર્યો પ્રતિ નયન પાસે કંઈ કંઈ ,
અરે ! ખેંચી કાઢે જિગર પણ કે એક જ નકી ;
અહો ! તે તો તેની કુદરત બધીની મધુરતા ,
અને એ આત્માના અમર રસની ઐક્યમયતા .

અહો નેત્રો ! ભેભે પ્રણયી યકને કંઈ પ્રતિમા ,
ન ભોયું ના ભેશે સ્વરૂપ પછી એવું જગતમાં ;
અરે પ્રેમી ! પ્રેમી ! વિશદ વધુ તેથી નવ કશું ,
સદા કલ્પેલી તે સહુ મધુરતા છે તહીં ન શું ?

જરા ભેતાં ભેતાં વિમલ પ્રકટે દીપક તહીં ,
ધરે તે શા રંગો તુજ હૃદયના કાચની મહી ?
બન્યું એ તારાનું હૃદય ધ્રુવની માછલી , અને
હબરો લાનુના બલથી સુખ તેનું નવ ફરે .

પરન્તુ એ દીપ્તિ તુજ હૃદયની માત્ર પ્રતિમા ,
અરે શિદ્ધી ! એ તો તુજ જિગરની દિવ્ય પ્રતિભા ;
ધડી પૂજે મૂર્તિ તુજ હૃદય ત્હારા હૃદયની ,
નવી નિત્યે માની , પ્રણયી ! ભજ તે જિન્દગી સુધી .

કલાપીનો કેસરવ

અરે ! આલું છે તો પ્રભુચી નવ ઘેલો ક્યમ ગાલું ?
 નહીં સાચું કંઈ પણ પ્રભુચીનું કલ્પિત બધું ;
 કેતી પોતાનું એ પ્રભુચી કંઈ એ ઉત્તમ ગણે ,
 ન શું એ અન્યાયી કુદરત તણે પાતકી બને ?

અરેરે સંસારી ! તુજ જગત ક્યાં કલ્પિત નથી !
 ક્યાં પ્રેમીનાં તો નયન પ્રભુએ તીક્ષ્ણ સહુથી ;
 વધુ પ્રેમી જોતાં વધુ વધુ તહીં રૂપ નિરખે ,
 અને એ મૂર્તિમાં હજી વધુ જ સૌન્દર્ય નકી છે .

૧૪ - ૮ - ૬૬ .

*

પ્રેમીનું સ્મરણ

સ્મર સ્મર , ઉર લોળા ! ચન્દ્ર ઉગ્યો હતો તે ,
 ચળકી ચળકી ચાલ્યું ફૂટતાં ત્યાં હતાં તે ;
 અધવચ્ચ લટક્યો ' તો તેજનો સ્તમ્ભ કેવો ?
 ઉદ્ધિ ! તુજ દિલેથી નીકળ્યો નાદ કેવો ? !

*

*

*

*

૧૪ - ૮ - ૬૬ .

*

પ્રેમીની મૂર્તિપૂજા

કર હું કંઈ એ ! કર હું કંઈ એ !
 મધુ તેથી બને વધુ શું કદિ એ ?
 તુજ કાર્ય સહુ દિલ નિત્ય સ્મરે ,
 વધુ નિર્મલ શું કર પૂજી શકે ?

કંઈ જોલ અને દિલ ઇચ્છતું, કે
 કંઈ જોલ તું જોલ સદા જ પ્રિયે !
 તુજ વાણી સદા સુણતો જ રહું,
 ઝરતાં કુલ એ વીણતો જ રહું.

તુજ એ સ્વર ગાયનના સ્મરતાં
 વળી એાર જ ધૂન મચે ઉરમાં;
 તુજ ચાચક આ ઉર થાય, પ્રિયે !
 ફરીને ફરી એ સ્વર માગી જ લે.

ઉર ઇચ્છતું, કે
 હજી ગા જ, પ્રિયે !

નવ જોલ કશું પણ ગા જ, પ્રિયે !
 કંઈ કે કંઈ લે સહુ ગીત મહી,
 જ્યવહાર બધો કર એ સ્વરથી;
 હુંકમો સહુ ગાયનથી કરજે,
 સુજ ઝિન્દગી એ સ્વરથી લરજે.

તુજ નૃત્ય સ્મરું ! જૂઠું ભાન, પ્રિયે !
 કંઈ પ્રશ્ન કરું સ્મરી નૃત્ય, પ્રિયે !
 ક્યમ ભીમી બની ન તું વારિધિની ?
 બસ નાચત દિવસ ને રજની !
 ધુધવાટ વળી તુજ હું બનતે,
 હસતો નકી તાલ દીધા કરતે !

કર તું કંઈ એ ! કર તું કંઈ એ !
 કેરુણાદ્ર પ્રભુ પ્રતિ કાય પડે.
 તુજ શું તુજ શુંથી મધુતર છે ?
 વધુ નિર્મલ શું તુજ શુંથી ? પ્રિયે !
 સ્મરતાં સ્મરતાં સ્મરણે ચડ્યું જે
 બસ પૂણશ પૂણશ તે જ, પ્રિયે !

ફુલ વીણ , સખે !

ફુલ વીણ , સખે ! ફુલ વીણ , સખે !
હજી તો ફુટતું જ પ્રભાત , સખે !
અધુના કલી જે વિકસી રહી છે ,
ઘડી બે ઘડીમાં મરતી દિસશે .
સુમહોળ્લસ આ કિરણે રવિનાં
પ્રસરે હજી તો નભધુમ્મટમાં ;

ન વિલમ્બ ઘટે ,
કંઈ કાલ જતે ,

રવિ એ પથ અસ્ત થવા ઢળશે ,
નમતાં શિર સૌ કુસુમો કરશે ,
પછી ગન્ધ પરાગ નહીં મળશે !
ફુલ વીણ , સખે ! ફુલ વીણ , સખે !
હજી તો ફુટતું જ પ્રભાત , સખે !
નકી ઉત્તમ અગ્નિમ કાલ , સખે !
ભર યૌવન આ હજી રક્ત , સખે !
ગતિ કાલની ચોકકસ નહોય , સખે !
ભરતી પછી છોટ જ તહોય સખે !

ફુલ વીણ , સખે !
તક જાય , સખે !

ઢળતી થઈ તો ઢળતી જ થશે ,
રજની મહીં ચન્દ્ર ઉગે ન ઉગે ;

હજી દિવસ છે ,
ફુલડાં લઈ લે ;

ફરી લે , રમી લે , હસી લે તું , સખે !

મૃગલાં રમતાં ,
તરુઓ ઢાડતાં ,
વિહંગો ઉડતાં ,

કલીએ વલીએ ભ્રમરો ભમતા ;
ઝરણું પ્રતિ હર્ષભયું ફૂટતું ,
ઉગતો રવિ ભેઈ ન શું હસતું ?
પછી કેમ વિમાસી રહ્યો તું ? સખે !
કુલ વીણ , સખે ! કુલ વીણ , સખે !
હજી તો કુટતું જ પ્રભાત , સખે !

૧૬-૮-૬૬.

વૈરની કેમ ઉમેદ ઘરું

વિસરી સઘળો મુજ પ્રેમ ભલે ,
યથ ભગ્નપ્રતિજ્ઞ ભલે પ્રિય એ ;
પ્રતિકારની ના અભિલાષ ઉરે ,
મુજને હજી બહુ પ્રિયાતું ગમે .

પરિવર્તનને વિલપું કદિ નહું ,
પણ ફેર , અરે ! કદિ એ ન બનું ;
મુખ એ પર ક્રોધ જરૂરી ન કંઈ ,
મરતાં મરતાં પણ એ જ સ્મરું .

મુખને સમયે બહુ વાર મળ્યાં ,
ઉડી હર્ષની છાળ , દિલો લપટયાં ;
મુખી કાલ ન એ ટકી નિત્ય શકે ,
ઉર લોભ હજી ય છતાં ન ત્યજે .

સુજ હાલત આ કદિ ગાઈ રહું ;
 અરશે જલ તો કદિ રોઈ રહું ;
 ગત કાલ સ્મરી ઉપકારી બહુ ,
 પછી વૈરની કેમ ઉમેદ ધરું ?

૧૬ - ૮ - ૯૬

મૂર્તિપૂજક વિશ્વ

વેલી ગાળી તરુ બહુ સહ અને વૃક્ષ એ વેલડીને ,
 તિયૈયોનાં યુગલ વસતાં જંગલે જંગલે છે ;
 વાયુલહેરી કસુમકલીથી ગાય લીડી ભમે છે ,
 વાતો છાની ધનદલ કરે વીજળી મોકલીને .

પક્ષી પાળ્યું , ઉડી મરી ગયું , ખેદ તેનો ત્હને છે ,
 તે પાંખો , તે મધુર સ્વરને બહાલથી તું સ્મરે છે ;
 બહાલીના તું અવયવ બધા હેતથી બોધ રહે છે ,
 ને તેના એ મધુર સ્વરમાં મોહ કેવો તને છે ?

વૃક્ષો વેલી ઉપર કેવિનું આદ્ર દેયું દ્રવે છે ,
 કમળી રહેતાં હૃદય કુમળું કાવ્ય કે આદરે તે ;
 કે વર્ષોએ રસલુલુપ કે ગીત તે ગાઈ રેતાં ,
 ત્યાં પોતાનો રસ મળી જતાં કંઈ આનન્દ લેતાં .

આ ચિતારે નકલ કરતો ભાવ વા રૂપની કે ,
 બહોળું મીઠી કુદરત તણું સત્ય જેથે કલાથી ;
 પોતાનું કે નકલિ , યતિ વળી સર્વ પ્રહાંડ માને ,
 ને સંસારી સુખથી ન સુવે કોઈ સુવર્ણ માટે .

આ શું તારાં સિમત , રુદનને મોહને લોભ , પ્રીતિ ?
 ઝાહો ! એ શું તુંજ હૃદયની મૂર્તિપૂળ ન મીડી ?
 યોગી , પક્ષી , પશુ , જન અને જીવ કે જન્તુ કોઈ
 કે આ કે તે ઉપર દિલતું જીવતું લક્ષ્ય રાખી .

આ મૂર્તિ આ પ્રણય તુજ કે કાલથી વિસ્તરે છે ,
 બાહુ ! તારાં જડ રમકડું બ્રહ્મની કૂંચી આપે ,
 ઉઘાડી દે તુજ પડ સહુ ચાવી એ ફેરવી તું ,
 મૂર્તિ પૂજ તુજ-જિગર દે મૂર્તિમાં લેળવી તું .

૧૬ - ૮ - ૯૬.

મનુષ્ય અને કુદરત

ઘડી છોડી દેને ઘડમથલ તારા જગતની ,
 જરા ભ આજે તો નિરજન મહા જંગલ મહી ;
 તરુ , પક્ષીમાંથી જરૂર મળશે કાંઈ કીમિયા ,
 જશે અન્ધારો આ તુજ હૃદયનો ત્યાં વિહરતાં .

બધું એ સૂતું છે જન વિષુ , અરેરે ! વન નકી ,
 થશે તેનો લોકતા , જીવનમય થાશે સહુ પછી ;
 સુખી આત્મા ઊંડો નિરખી તુજને ત્યાં ધ્રુવવશે ,
 અને તારી સાથે રસભરી બની હાસ્ય કરશે .

જીવંતાં વૃક્ષોથી અમર રસનાં બિન્દુ ઝરશે ,
 વળી દૈવી વાતો ચકલી મૃગલી ત્યાં કહી જશે ;
 કુમારી કેન્યા એ કુદરત તને ત્યાં પરણશે ,
 અને બન્ને વચ્ચે રુચિર કિરણો કૂંક વહશે .

ચિદાત્માની સંજ્ઞા કુદરત પ્રભુની પ્રતિકૃતિ ,
 અરીસો તેનો આ જનાહૃદયની લાગણી વળી ,

પ્રતિ સૃષ્ટિલીલા કરી જનસ્થિતિનો પ્રતિધ્વનિ,
મનુષ્યોની સાથે કુદરત બની અન્થિત નકી.

હુખી ઉદ્ધિદ્વિધા, સુકી સુકી વળી ઔષધી બધી
જહીં સુધી તેની કૃતિ જનસ્વભાવે નવ મળી;
“આહીં આ ભગે નેતરુ વળી તહીં આ ન ભગતું,”
કવિતા વિના એ મુજ દિલ ગણે શુષ્ક સઘળું.

અરે ! એ સૃષ્ટિને કેવિનયનથી ભે ઘડીક તું,
જનોના આત્માનો કુદરતથી સંબન્ધ કર તું,
મજા તેની તો લે, હૃદય કર વિસ્તીર્ણું કુમળું;
અને એ ભિર્મિમાં દ્રવી પડ ઝુકાવી જિગર તું.

પડી છાનો રહેજે બળબળ વહેતું ઝરણુ જ્યાં,
અને પંખિડાં જ્યાં જલ તણી ભરી ચંચુ ઉડતાં;
મહેકંતાં પુષ્પો લથડી પડતાં જ્યાં કલી પરે,
અતિ તૃપ્તિથી જ્યાં મધુપ સુરલે મૂર્ચ્છિત બને.

આહીં ત્યાં ઝુંડોમાં ફિરણુ રવિનું કે ચળકતું,
તહીં દૂરે કાળું ખડક શિર માથે ઝંઝૂમતું;
શુક્ષ્મ પેલીમાં ત્યાં મૃગપતિ પડયો શાન્ત ગરબે,
અને શાન્તિનું તો દિગવિજયી છે રાજ્ય સઘળે.

મીઝાશે કે નેત્રો ઝરણુ વહેતું એ નિરખતાં,
ચમત્કારી કાંઈ જીવન વહેશે એ હૃદયમાં;
પછી સ્વપ્નામાં-તું અનુભવીશ કે જાગૃતિ નવી,
અને ત્યારે ભેજે જનહૃદય ને સૃષ્ટિ સઘળી.

ઝરામાં તું ભેશે ઝરણુ જનના સંચિત તણું,
અહો ! કેવું બેઠું અમર ગતિથી એકસરખું !
પડ્યું કે સૂકું ભે ઝરણુ પર એ પર્ણ ઉડતું,
તરંગોમાં આવી સરલ વહેને લગ કરતું.

પડે આવાં પત્રો વળી કણ પડે દ્રાક્ષરસનો ,
 કદુ કે મીઠો એ સમય ગણજે. તું જીવિતનો ;
 જનોની વૃત્તિની કુસુમ વળી છે શું ન મૃદતા ?
 અને મૂર્છાયેલા મધુકર ન શું પ્રેમમયતા ?
 નહીં મેળો મીઠો સુહૃદજનનો પક્ષી મધુરાં -
 અને વીરો શૂરા મૃગપતિ તારું ગર્જન મહો ;
 ગિરિનાં શૃંગો એ જનહૃદયની ટેક દઢતા -
 ફડી કુંળી મીઠી કઢી તુજ વળી તે પ્રિયતમા .
 ક્ષિતિજે દિજે જે શકલ નભના ગાઢ વનમાં ,
 નં શું એ આશાની અગર સ્મૃતિની દિવ્ય પ્રતિમા ?
 હણુ શું જોવું છે ? સ્મિતભર દિસે છે મુખ જાન્યું ,
 અરે ! કિંતુ આ શું ? કુપિત વળી હૈયું ક્યમ થયું ?
 કુહાડી લાગે છે તરુ ઉપર એ કાષ્ઠિક તણી ,
 પડી જશે ડાળી , કુંપળ પડશે સૌ ખરી ખરી ;
 મીઠાશે ખારાઈ , અરર ! નવ શું તું સહી શકે ?
 અરે ! ભાવિ તો એ વિટપ સમ અન્તે તુજ , સજે !

૧૭ - ૮ - ૬૬ .

સુખમય સ્વપ્ન

સુખમય શમણું છે કેાઈ આયુષ્ય માને ,
 અધિક અધિક યત્ને ફાવતું કેા જણાયે ;
 પણ પ્રતિ દિવનાં છે કાંઈ જુદાં જ તરવો ,
 જખમી જખમ શોષે , વૈદ્ય ત્યાં શું બિચારો ? !
 નથી નથી હંખ કાંઈ , ભાઈ ! છેડે ન ચિન્તા !
 પણ નથી મુજ તરવો , વિશ્વથી મેળ ખાલાં ;
 સુખમય પણ સ્વપ્નું , સ્વપ્નમાં ચોહ શાનો ? !
 જરી વધુ ચિર , ખાપુ ! હોય તો કેં બતાવો .

સુખમય શમાયું એ પૂર્ણ છે ક્યાં ચ દીકું ? !
 સુખમય સ્થળ દીકું ? ! ચાલ ને ! ત્યાં જ રહેયું !
 નથી નથી નથી દીકું ! દેખશે ના કદી એ !
 વળી સુખમય કાંઈ શોધવું બ્યથા લાગે .

પ્રિયસુખ પ્રિય લાગે, આખરે ત્યાં ચ રાવું,
 પ્રિયવિરહ થવાનું બાણતું કે ન ટાલું;
 અપ્રિય, પ્રિય ત્યજીને જીવતાં મૃત્યુ લેખું,
 કંઈ સુખી બનવાને, શોધતાં એ જ લાધ્યું .

નહિ ઉડી શકશે આ સુસ્તની સુસ્તી આવી,
 રૂઢન નહિ ત્યજશે, હાસ્યના ત્યાગ પહેલાં;
 લગીશ નહિ જનોથી, મિત્ર, સ્ત્રી, બાલકોથી,
 જીવીશ, બની શકે તો, એકલાં પુસ્તકોથી .

પોથી ના આ શકે હેયું, કિન્તુ, રે ! માત્ર પુસ્તકો;
 અને, આ વિગ્રવમાં બીજે, ક્યાં એ સ્વાદ નથી રહી .

- ૬ - ૬૬ .

વૈરાગ્ય

દરદ પર કરે છે ઔષધી કાંઈ કાર,
 જરૂર જરૂર એ તો પૂર્વનું ઝોળખાણ;
 પ્રણયી બિજાર અર્પે ત્યાં ચ કે બહાલ બેઠું,
 હૃદય સતત ધૂમે એમ ખેંચાણ બનું .

અસુક અસુક તત્ત્વો વિગ્રવમાં સૌ જનોમાં,
 પ્રતિ જન હૃદયે કે એક ધારા વહે છે;
 મૃથિવી પર વસે તે એક છે માનવી આ;
 અવયવ જન સર્વે માત્ર તેના જ લાસે .

મુજ રસ પણ આલ્યો એ જ ધારા મહી, હા !
મધુર મધુર લાગ્યું ઐક્ય એ માનવીમાં ;
અગણિત લઈ ઝિન્દુ ધોધ તે ચાલતો 'તો,
મળી લળી ગળી હું એ ઝિન્દુ તેનું બન્યો 'તો .

પણ રસ વહી જાતાં ક્ષારને રપર્શતાં, ત્યાં
આતિ કટુ સહુ થાતાં કે જ વેળા ન લાગી ;
ક્યમ ગતિ પલટી આ ? કે જ હું બાણતો ના !
અમિત ઉર થયું હા ! વેદના તીવ્ર જાગી !

કરક પર કરે ના ઔષધી કાંઈ કાર ,
નથી નથી કંઈ મહારે પૂર્વનું ઓળખાણ ;
હૃદય મુજ થયાં તે સ્વપ્નમાં સૌ થયાં 'તાં !
વિખરી સહુ ગયાં એ સ્વપ્ન ઉડી જતાંમાં !

નથી નથી મુજ તરવો વિશ્વથી મેળ લેતાં ,
હૃદય મમ ઘડાયું અન્ય કે વિશ્વ માટે !
જગત સહ મળે છે ચમં ને હાડકાં આ !
રહી જગ તણી અન્ધિ માત્ર આ સ્થૂલ સાથે .

પ્રથમ નહર લાગી, ભવ્યતા કાંઈ જાગી ,
મુજ નયન મહીંથી સ્નેહની સેર ચાલી ;
વિપુલ વિશદ લાગી સ્નિગ્ધ વાત્સલ્યવાળી
કુદરત વહેતી આ ઐક્યનો તાર ખાલી .

કુદડી ઉડતી ત્યાં એ હર્ષની ઓળ ભડી ,
રમતમય વિહંગે કાંઈ લાવણ્ય લાગ્યું ;
તરુ પર ઢળનારી પુષ્પિતા એ લતાની ,
નસ નસ મહીં માન્યું મૈમઔદાર્યદહાહું .

નહિ નહિ પણ એવી વિશ્વની આર્દ્ર વૃત્તિ,
ઘડમથલ અહીં સૌ જીવનાર્થે મચેલી :

પ્રણય, રતિ, દયા, કે સ્નેહ ને બ્રાતૃભાવ,
અરર ! નહિ સહુ એ સ્વાર્થના શું વિભાગ !

જનહૃદય પરેથી મોહ છોડી ગયો'તો,
અરર ! કુદરતેથી એ જ ખારાશ આવી ;
પલપલ નયનેથી આંસુડાં સારતો'તો,
અરર ! બિગરમાંથી રક્તની નીક આવી .

કદિ કદિ દિલ રોતું કોઇને બેઠું રોતું,
કદિ કદિ દિલ મહાઈ છેક પાપાણુ થાતું ;
નિરખી નિરખી આવું વિશ્વ રાઈ કદી હું,
નિરખી જગ કદી આ હાસ્યમાં દૂખતો હું .

પવન સુસવી બેઠો કોઈ ખડેર માંહી,
હૃદય ત્યમ હસે છે -- હર્ષ તો કે જ છે ના ;
હિમજલ ટપકે છે વૃક્ષની ડાળીઓથી,
રેહન ત્યમ કઈ છું -- કઈ તો કે જ છે ના .

કદિ મન ગમતું એ - કોણ બાણે હસું કાં ?
કદિ મન ગમતું એ - કોણ બાણે રડું કાં ?
મુજ હૃદય મહી છે દૂર કો મર્મસ્થાન,
સુખદુઃખ વિષુ તે તો છેક વૈરાગ્યવાન .

હાસ્ય છે માત્ર શેલાર્ધ, રોવું તે નખખાર્ધ છે ;
વિશ્વની મિષ્ટતા કિન્તુ, રે રે ! ત્યાં જ સમાઈ છે .

૨૪ -- ૬ - ૬૬ .

ત્હારી બેહયાઈ

શુદ્ધ છે કે બેવફૂરી - બેહયાઈ ત્હારી આ ?
નોંઠાની કે ખુદાઈ છે દિલબરી હમારી આ ?

તું શુદ્ધ ઉપર હું-તો હતો હબર વાર આફરીન,
તું ચાહતો હું ચાહતો ત્યાં ખેડ શું નવો જ આ ?

બાલ બાલ વસ્ત્રફાર ઉડતી શુભેખદન,
ત્યાં કોણ શીખાવા ગયું - હા ! બુદ્ધિમાર ધારવા ?

હું પિછાનતી હતી આ ખૂનનું ટીપુ ટીપુ,
ત્યાં ટીપે ટીપે ટીપે તે ઝેર કાં ભર્યું ભલા ?

શું ધરક બુદ્ધિ આખરે ! તો બેવકૂફ ધરક છે,
એ ધરક હુસ્ન જે તણું તે બેકદર નૂરે ખુદા .

હું બેવકૂફથી ભળ્યો, અલિમ દિલે ચોટી રહ્યો,
નાદાની એ ! નાદાની એ ! ખુદાઈની જુદી હવા !

આ ખૂન છે પાણી બન્યું, ઢોળાઈને ચાલ્યું જતું ;
એ ક્યાં ચ ના ઠેરે, ઠેરે, છે કારનાર કોણ ક્યાં ?

કો હી હતું તુંમાં ઠર્યું, નાદાન એ ત્યારે થયું ;
ત્હેં બાળતાં એ છે બળ્યું ! બગી ખુદાઈ છે મળ !

બુકાવતું જે શિર તને છાતીથી છાતી ચાંપતાં,
તે ખૂન ત્યારે તો હતું નાદાનનું નાદાન, હા !

કે બુદ્ધિ આતશ લાગતાં, કે ધરકને પિછાનતાં,
આજે વહે છે આપથી તે તો ખુદાઈ ખૂન આ .

નાદાનીમાં તડાઈ થયું, ખુદાઈમાં તુંથી જળ્યું ;
તું ચાહતી નાદાનીને, કે દાહ તે ખુદાઈ આ .

હું ચાહતાં રાહ હતો, હું દાઝતાં રાહ વધુ ;
મહારી મળ મહારી સદા ! રે ! જે વફા તેને - જફા .

एक फेरफार

અહાહા ! ઇશ્કબુગારે ચડયો 'તો દાવ શો ત્યારે ?
પડયો પાસો હવે જિયો ! ફેરીરી આ રહી મ્હારે !
બુગારે છે નિગર કિન્તુ બુગારીનું ચડયું આજે !
રહું ના કાંઈ એંધાણે ! હવે એ દહાવ ક્યાં ભાજે ?

ભરીને ખવાળમાં પીધી મળથી ઝેરની ખ્યાલી !
મગર હા ! ભગતાં ભગી નસે નસ દહાવ શી લાગી ?

અહો ! એ ખવાળના શુભની 'ગઈ' બો ખવાળની સાથે ,
મગર , એ ખવાળના કાંટા કહીં છૂપા રહી લોકે ?

હસ્યો 'તો હું - રહી તેની કંઈ અન્ધારમાં ચાલી ,
પરન્તુ આંસુની ધારે હજી ના આંખ - સૂકાવી !

રહી મીઠાશ ના મ્હારે હવે આંસુમાં એ છે ,
હૃદયને ચીરવામાં એ રહ્યો ના વખત મીઠો તે !

અરે ! ભીની સદા ભીની રહે છે આંખ મ્હારી આ ,
નિગર તન્નૂરમાં ફાંજે - પડે ના એંક ફેર ત્યાં .

અરે ! કાતિલ તીખું તે નિગરને રેસનારું છે ,
પરન્તુ ખ્હાડનું હેયું ખુદાએ આ ઘડેલું છે !

અરે ! શું જિન્દગી આ છે ? સહેલી જિન્દગાની છે !
અલાવે મોતને જીવું ! વધુજ આ વેઠની મ્હારે !

પડયો પાસો નકી જિયો , અરેરે ફૂર લૂટારો !
હગારા કિસ્મતે દાવ્યો અને હું જીવતાં હાથો .

હિનાના રંગથી ખ્હાની સનમની રંગતો 'તો હું ,
જુકીને બાલમાં તેના શુદ્ધને ગૂંથતો 'તો હું .

મગર એ દાંતની મિસ્સી સનમના હાથમાં હેતાં ,
અરેરે ! કેઈવા વાથો , સનમ , જો , રંગ , સૌ પીટયાં !

મને એ ખ્વાબની ખુશબો , મને એ સોળતી મ્હારો ,
મને એ હાથનો ખ્યાલો , ફરી કે એક દિન આપો !

૧૬ -- ૧૦ -- ૬૬.

ફરિયાદ શાની ?

અરેરે ! ભડતું ખંજર દિલે ઝૂંટી હુલાવ્યું મહે !
ઉપડતો હાથ શો ત્યારે ? હવે ફરિયાદ શાની છે ?

વહે તો ખૂન છે વહેતું ! નહીં તો છે ઠરી રહેતું !
સહેવો હાગ કાંઈ એ ! અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?

સનમના પેરની લાલી જિગરતું ખૂન મ્હાફે છે !
અરે ! એ રંગ મ્હારો તો હજી ફરિયાદ શાની છે ?

હતી આશા કંઈ ઊંડી , ભરી તેની ફડી ખ્યાલી ,
સનમને આપતાં ઢાળી , હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કલી લાલી જશે આલી ! કલી ફૂટી જશે ખ્યાલી !
ભલે કે તે ભરી હેને ! મને ફરિયાદ શાની છે ?

ભરાશે કેઈ ઢાળાયું ! ભરાયું કેઈ ઢાળાયું !
અહીં તો રેત ભડે છે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?

જગાવી મેં ચિતા મ્હારી ! ઝુકાવ્યું ત્યાં બધું નાણી !
ચડે છે ખાક વટોળે ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કરે છે શોર એ ભૂકી , “ મને માશૂક ચોળી લે ! ”
સુણે ના કેઈ એ તેને ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?

સનમને ઇશિકનાં વાળાં જિગરના જિગરે વાગ્યાં !
 ચડેલો તોર ખાલી એ ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?
 અહાહા ! ઇશિક આલમનો હબરો રંગનો ખાલો !
 જિગર આ એકરંગીને, અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 જહાંની આ અને પેલી અહીં ત્યાંની નથી પરવા !
 ન કે પૂછે ! ન કે જાણે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 મને જે થાય કું આજે હશે ના ચાહ તે ધાલે !
 પછી કે અન્ય શું જાણે ? દિલે ફરિયાદ શાની છે ?
 અહીં જે તાર તૂટ્યો તે કદી સન્ધ્યાઈ ત્યાં જાણે !
 “ કદી ” ની હોય શી આશા ? અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 હંબુ ફરિયાદ ભરી છે ! જિગરમાં મેં વધારી તે !
 ખુશીથી આજ હું સેવું ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 ખુદાના તખતની પાસે જિગરની આહ ખેંચાડું !
 મગર છે ગેબ ઝાલિમ એ ! જિગર ! ફરિયાદ શાની છે ?

૭ - ૧૧ - ૬૬ .

વિદાય

અરે ના ના ! અરે ના ના ! કાંઈએ વહવું નથી !
 ભલે જા તું ભલે જા તું ! પાછળે પળવું નથી !
 સુળે જા તું , વંકાલી ! તુજ દિલ તને જ્યાં લઈ જતું ,
 બહુ ચ્હાજે તેને જિગર તુજ જેમાં ઠરી શક્યું ;
 નહીં આવું આડે , અહિં તુજ ઇચ્છું નવ કદી ,
 નડે આ ફુલોંગી પ્રીતિ તુજ પ્રીતિને કદિ નહીં .

શીખી મીઠી પ્રીતિ જમત પર સૌન્દર્ય જનમે ,
 ચહાવું ને ચહાવું જનમથી જ સૌન્દર્ય સમજે ;

શીખાવે શું તેને પ્રણય હીનલાગી હૃદય આ ?
તું માટે નિર્માયું જનહૃદયતખ્તે વિહરવા .

તને આહું એમાં નવીન કથવાનું નવ કશું ,
હશે કિન્તુ તેનો પ્રણય અધિકો તું ઉપર કે ;
અરે મહારી પ્રીતિ અધિક નવ હાવાં થઈ શકે ,
હજો તેની પ્રીતિ અધિકી અધિકી તું પર સદા .

તને આહું આખું નકી નકી વિશાળું જગત ત્યાં ,
દિવાનો ત્હારો એ અધિક મુજથી એક જ હશે ;
દિવાના ત્હારાને અરર ! નવ બેહાલ કરજે ,
તહીં મહારા ઘાનું સ્મરણ કરીને તું અટકજે .

વિલાસો તે હૈયે અધિક મુજ હૈયાથી મળશે ,
ફકીરી ઝોળી શું મમ જિગર તો ખાકમય છે ;
નકી ફલાંગી તે મુજ દિલથી જે બાથ લીડતું ,
ખનુ' છે કે એવું હજી સુધી , પ્રિયે ! આ હૃદયનું .

ઉઠાસી જાડીની મમ હૃદયને સોળત અરે !
મને મ્હાનારાં સૌ અરર ! યડતાં એ જ વમળે ;
સુખોની આશાથી પ્રણય કરનારાં દુઃખી થતાં ,
અરે ! આ હૈયાને વધુ દુઃખ હઈ સૌ દૂર જતાં .

તને તે હૈયામાં મધુર રસનો મેળ મળશે ;
અમી જેવી ત્યાંથી તુજ તરફ મીઠાશ ગળશે ;
બહુ મ્હોટું તેનું તુજ હૃદય માટે તપ હશે ,
કંઈ એ જન્મોનાં તપનું ફલ તેને મળ્યું હશે .

નહીં આવું આઠે , અહિત નવ ઇચ્છું પ્રણયીનું ,
વળી ના ઝૂંટાતું ફલ મળી ચૂક્યું જે તપ તાણું ;
સુલાગી પ્રેમી ! હા ! તમ હૃદયને તૃપ્ત કરજો ,
અને મહારા જેવાં ઉપર કરુણાથી નિરખજો .

અહીં હું જન્મે ને મુજ દિલની ચાવી તુજ થઈ,
મને કિન્તુ ચાવી તુજ હૃદયની તો નવ મળી ;
રકાવી તેં બાણ્યું, હસવી વળી બાણ્યું બિગર આ ,
ન બાણ્યું મેં કેા દી તુજ હૃદયભાવો પલટવા .

હવે ત્હારે માટે તપીશ તપ હું ઝિન્દગી બધી ,
હવે મૃત્યુનો એ ચીરીશ પડદો એ બલ વતી ;
સુભાગી તે જેવો બનીશ નકી હું એક સમયે ,
અને જન્મે જન્મે તુજ હૃદય ભેટી રહીશ હું .

હિલા સાક્ષી રાખી શરી , રવિ , અને દેવ સઘળા ,
સખી ! ન્હાની તારી ગ્રહીશ કરથી હું કરલતા ;
નવું કેં શીખ્યો તે શિખવીશ મુખે ત્યાં સહુ તને ,
અને મ્હારી પાંખો તુજ હૃદયને અપીશ , પ્રિયે !

પછી મ્હારાં નેત્રે તુજ હૃદયની ચાવી મળશે ,
પછી મ્હારાં અશ્રુ તુજ નયનને કાંઈ કરશે ;
પછી દુભાગી ના મુજ દિલથી જે બાથ લીડતું ,
પછી થાશે બિન્દુ મમ હૃદય તો અમૃત તાણું .

ન આ ફેરે તો હું તુજ મુખ હવે ભેળશ કદી ,
બતાવી મ્હોં મ્હાડું બિગર દુઃખી ત્હાડું નહિ કરું ;
થઈ માલીકી છે તુજ વદનની અન્ય દિલની ,
વળી મ્હાડું દૂંડું ભવિત મુખ ભેવા બચ નહીં .

અરે ! શું ભેલું 'તું હૃદય વિણ લૂખા મુખ મહીં ?
અને એલું એ મ્હોં મુજ નયન પાસે સ્થિર નહીં !
વળી ના મ્હાડું કે ભવિતભર મ્હાડું નવ થશે ,
હવે તો ભેલું છે વદન તુજ મ્હાડું જ કરીને .

ડરે છે શું કાંઈ હૃદય મુજ આલું નિરખતાં ?
ન કાં નેત્રો ત્હારાં મમ નયનથી મેળવ પ્રિયા ?
હવેના જન્મોતું કથન મુજ બેલું બહુ હશે ,
છતાં બીજી આશા મમ હૃદયને ના કંઈ મળે .

પ્રસાદી જોવી છે તુજ દિલની ત્હારાં નયનમાં,
મહેને જોવા દે તે તુજ વદન હૈયે ચિતરવા;
હજી જોવાં ત્હારાં મૃગનયન છે એક વખતે,
નિરાશા શી આશા હૃદય મ્હારં પકડશે.

સુખે જા તું ! સુખી થા તું ! મ્હારે કંઈ કશું નથી !
હવે આ જોગી ત્હારાને ખાકની ના કમી કશી !

૨૦ - ૧૧ - ૬૬.

एक भलामण

સુજને પણ આહતી કે દી ! પ્રિયે !
દિલ શું પણ ચાંપતી કે દી ! પ્રિયે !
રડતી હુખડાં પણ કે દી ! પ્રિયે !
સુણતી કવિતા પણ કે દી ! પ્રિયે !

કંઈ જાલ કીધો !

કંઈ કેલ દીધો !

સ્મૃતિજો પણ જો ચડશે ન ! પ્રિયે !
અહ ! વીતી અર્ધ ભૂલવી જ ! પ્રિયે !
નવી વાત હવે ગમતી અર્ધ તો,
નવી વાત હવે ગમશે જ ! પ્રિયે !

હઃખ દૂર રહો !

સુખમાં વિહરો !

પ્રભુ રાજી રહો તુજ પ્રેમ પરે !
બહુ માણ અનંત યુગો તું, પ્રિયે !
સુજને સુણ કે સ્મર તું ન ! પ્રિયે !
પણ વાત કંઈ વઢવી તુજને !

ખીજશે કંદિ તું !
હસશે કંદિ તું !

પણ એ પણ ઠીક જ છે મુજને !
મુજથી પણ સૌ હઃખ દૂર વસે !
તુજ પ્રીતમને હૃદયે વસતાં ,
હંસતાં રમતાં બહુ કાલ જતાં ,
કંઈ એ કરતાં
હરિકોપ થતાં ,

તુજ રૂપ વિરૂપ સહુ બનતાં ,
પિયુનો સહુ પ્રેમ કમી જ થતાં ,
અહ ! કંઈ કહે કદુ એ તુજને ,
મુજ પ્રેમ તણી કંઈ વાત કરે ,

તુજ કિલ બળે ,
હુબડાં ઉપડે ,

પિયુ એ ત્યજીને કદી દૂર પળે ,
જગમાં નવ કોઈ સહાય રહે ,
અહ ! તો પણ ના રડજે તું , પ્રિયે !
તુજ લાઇનીં ઝૂંપણડી રમરજે !

રમણિ ! રમણિ !
ભગિનિ ! ભગિનિ !

મુજ ઝૂંપડીમાં મુખ સૌ મળશે ,
હઃખડાં તુજ જ્યાં સુણનાર વસે ;
પ્રણુ રાજી રહો તુજ પ્રેમ પરે ,
બહુ માણુ અનંત યુગો તું પ્રિયે !

૨૬-૧૧-૬૬ .

વહાલીને નિમંત્રણ

હતી ન્હાની વાડી તુજ મુજ કને કેં વિહરવા ,
દિવાલો મ્હોટી કેં હતી વળી તહીં વાડ કરવા ;
હતી ના ઇચ્છા કે મુજ મન મહીં ફાળ લરવા ,
અને એ સીમાની ઉપર પગલું એક ધરવા .

દિવાલો મ્હોટી સૌ પણ તૂટી પડે છે પલ મહીં ,
અને ઇચ્છાઓએ કદિ પલ મહીં જાય બદલી !
હતું મીઠું તે એ કદુ પણ બને છે ક્ષણ મહીં !
મણુની લીલા ! હા ! કુદરત તણે પાર જ નહીં !

સૂતોતો હું તે હી પ્રિય ચમનના પલ્લવ કને ,
હતી ધીમી દહેરી અનિલ તણી ત્યારે વહી જતી ;
હતી છાયા શીળી વિપુલ દુમની હું ઉપર ત્યાં ,
હતી શાન્તિઃ શાન્તિ વળી હૃદયમાં એક કવિતા .

હતું વીણા ત્હોરું ફરથી સ્વર દેવી જગવતું ,
હતું તેથી મ્હોરા હૃદયરસતું પોપણ થતું ;
હતાં ન્હાનાં પક્ષી કિલકિલ રમન્તાં મુજ કને ,
અને હસ્તીગચ્ચું પવન કરતું 'તું બ્યજનથી .

તહીં મુણ્યો કોઈ મધુર સ્વર ચડોલ સરખો ,
અહા ! જાગી ઊઠ્યું વળી સ્થિર થયું છેક ઉર આ ;
વહી વાયુની ત્યાં અપટલર થંડી લહરી કે ,
પડી સૌ દિવાલો ! ગિરિવર ચડ્યો એક નહેરે !

તહીં જિંચી ટોચે અળહળ થતું કાંઈ નિરખ્યું ,
હતું તે ન્હોતું કેં વીજળી અથવા ચન્દ્ર સરખું ;
પ્રિયે ! તેને જોતાં જિગર મુજ લાગ્યું ધડકવા ,
પ્રિયે ! તેનો મીઠો ઉતરી સ્વર ચાલ્યો જિગરમાં .

અરે ! આ શું ? આ શું ? ગિરિવર અને આ વન નવું !
 અરે ! આ તે શાનું તહીં વળી દિસે દિવ્ય ભડકું ?
 હશે જૂઠું શું આ નવીન મુજ બહાલા અમનથી ?
 હશે કેવું મીઠું જગત કદિ મેં જે નવ દીઠું ?
 પ્રિયે ! મેં તો ઇચ્છ્યું મુજ હૃદયને પાંખ મળવા ,
 પ્રિયે ! મેં તો ઇચ્છ્યું ગિરિ ઉપર ત્યાં દૂર ચડવા ;
 મને ત્યાં શૃંગેથી મધુર સ્વર એ સાદ કરતો ,
 અને એ સંગીતે હૃદય મુજ આપુંચ ભરતો .

અરે ! કિન્તુ દીઠું વિકટ રણ વચ્ચે સળગતું ,
 તહીં જિંઆ મહોટા ફરફર વટોળ ચડતા ;
 તહીં જિંએ નીચે ધરણી પર દાવાનલ ભળે ,
 તહીં રેતીનાં તો પડ ઉપર મહોટાં પડ ચડે .

અરે ! ના પાંખો ને કયમ ઉડી જવું સુંદર સ્થલે ?
 નિરાશા આવી ને મમ હૃદય અશ્રુમય ખને !
 મુજ ત્યાં તો મેં કેં અતિ કરુણ ને દિવ્ય રહવું ,
 અને ઉશ્કેરાયું જિજર કરવા સાહસ નવું .

અહા હા હા ! કેવો અનિલ ફરક્યો કેા નવીન ત્યાં !
 ઉગેલી સોનેરી નવીન મુજ પાંખો ફડફડે !
 ફુલેલા હૈયામાં મધુર નવી હોંશે છલકતી ,
 અને મહારી આંખો અજળ મુખલીની મલપતી !

થઈ ખેંહોળી પાંખો નલ તરફ ઊડયા અવયવો ,
 અને ચાલ્યો જિંએ ધરર ઘુઘવાટો હું કરતો ;
 તળેટીમાં જોયાં વિપુલ રઢિયાળાં તરુવરો ,
 રમન્તાં નાચન્તાં વિમલ જલનાં, કેંક અશ્વોં .

પડી દૃષ્ટિ ક્યાં ને કહીં વળી ન દૃષ્ટિ પડી શકી ,
 અહો ! તો ત્યાં શૃંગે મુજ પદ ચડયા બે ક્ષણ મહીં ;
 અહા ! એ દેવી મમ નયન પાસે ઝૂકી રહ્યું ,
 અને એ કન્યાનું મુજ પદ ક્ષણી કેં શિર નમ્યું !

સમાઈ જતી એ મમ હૃદયનાં સૌ પડ મહી,
અહો ! લેખી દેતી મમ અવયવે અમૃત નકી !
મને આલિંગી એ રુદન કરતી ને હિખકતી !
પ્રિયે ! હું તો તેનું મધુર સુખડું ભેઈ જ રહ્યો !

અહો ! તેની પાંખો મુજ અવયવે આંપતી હતી,
અહો ! તેનાં અશ્રુ મુજ અધરથી મેં ચુમી લીધાં ;
ગળ્યાં બંને હૈયાં લથબથ થઈને વહી વહી,
ઘડાયેલી એ તો મુજ હૃદય માટે જ પ્રતિમા .

કહ્યું તેણે “ આજે મુજ હૃદયનું વાંછિત મળ્યું ! ”

કહ્યું મેં, “ ઓ બહાલી ! મુજ હૃદય આ સારથક થયું ! ”

શુભાળી એ ગાલે નવીન સ્મિત મીઠું ફરકતું,
હતું મ્હારું હૈયું નવીન રસમાં કેં ધડકતું .

“ અરે બહાલા ! અરે બહાલા ! ” ત્યાં એવું રડવું સુણ્યું !
પડેલી બાગની એ સૌ દિવાલો થકી ઊઠતું .

સુણી ત્હારું રોવું રડી રડી વહી હા ! રમણી એ ,

“ અરે પ્રીતિ કે દી અહિત પ્રણયીનું નહિ કરે ; ”

લવી એવું એ તો ઢળી પડી અને મૂર્ચ્છિત થઈ ,

અને હું તો જીવ્યો તુજ રુદનની લ્હાય સુણવા !

કરું છું હું ચત્નો તુજ તરફ પાછો ઉડી જવા ,

છતાં એ ઇચ્છું ત્યાં શિથિલ થઈ પાંખો - ખરી પડે !

ફરી શુદ્ધિ દેવા મુજ રમણીને ચેતન કરતાં

ચીરાતું આ હૈયું , અરર ! મૃદુ ત્હારા રુદનથી !

પ્રિયે ! મેં તો ઇચ્છ્યું તુજ હૃદયને પાંખ મળવા ,

પ્રિયે ! હું ઇચ્છું છું ગિરિ ઉપર તું ને લઈ જવા ;

સુનેરી પીછાંથી નવીન તુજ બે પાંખ અળકે ,

અને એ પાંખોમાં પવન સરખું તો બલ દિસે !

વળી બે ને બહાલી ! ગિરિ પશ્ચ ડગે આ રુદનથી !

ધીમે ધીમે ચાલી તુજ શિર પર એ ચુમી રહ્યો !

અહો ! ત્હારાં અશ્રુ કણુ નકી દિસે અમૃત તાણા !
 પ્રિયે ! તે સિંચાતાં રણુ મહીં ઉગે છે તરુ નવાં !
 ઉડી જો ! ઉડી જો ! મમ હૃદય પાસે પ્રિય હવે ,
 અને એ મ્હેરાની ઉપર કર તું ફેરવ , પ્રિયે !
 કહે , પ્રીતિ કેા હી અહિત પ્રણયીનું નહિ કરે , ”
 અને ત્યારે ભઠી ફરી મુજ દિલે એ લપટશે !
 ન મ્હારા હસ્તે એ નયન મૃદુ કેા હી ઉઘડશે !
 અમી એ મીઠું તો નકી નકી રહું છે તુજ કને !
 કરો મ્હારાથી એ મરણુવશ થાતાં અટકતી ,
 અને એ જીવે છે મરણુવશ શી મૂર્ચ્છિત રહી !
 સ્ફુરે આંખો તેના , હૃદય કુમળું શાન્ત ધડકે ,
 શુદ્ધાગ્રી ગાલોએ મધુર હણુ કેવી ઝલક છે !
 ધીમે પંપાળું છું સુરપ મુખડું હું કર વતી ,
 પિરોજી તે થાતું મુજ કર જરી દૂર ખસતાં !
 પ્રિયે ! બીજો મ્હારો કર તુજ કને આ ઝંઝૂમતો ,
 અહીં તેને આવી મુજ હૃદયથી તું લપટજે ;
 નથી કાંટા ભગ્યા પણ મૃદુ થયું છે મૃદુ વધુ ,
 પ્રિયે ! ત્હારે માટે હૃદય મુજ બીનું તલકેતું .
 રહી કાંતું પૂછે ? “ પ્રિયતમ ! મને ચાહીશ ભલા ? ”
 નહીં ત્હાઈ એવું મુજ જિગરમાં કાંઈજ નહીં ;
 તને શું ના અપ્યું ? હણુ પણ પૂછે શું પ્રણયનું ?
 હું ત્હારો તેની તો શશી , રવિ , અહો સાક્ષી ભરશે .
 અસત્યો એ બોલ્યો કદિ કદિ તને હું રીઝવવા ,
 હવે મીઠાં સત્યો શીખવીશ તને હું જિરવવા ;
 નીતિ કે રીતિનું મુજ દિલ પરે ના બલ રહું ,
 પ્રીતિ ! પ્રીતિ ! પ્રીતિ ! અનલભડકે એ જળી જતું !
 ઉડી જો ! ઉડી જો ! મમ હૃદય સાથે , પ્રિય ! હવે !
 નવો ઝીણો તાબે અનિલ ફરકે છે ફુલરતે !

ત્યજી દેને બહાલી ! અધમ પડ વંટોળ સરખાં ,
મચી રહેવું આવી કલુષમયતામાં ઉચિત ના .

ઉગેલી પાંખોને અરર ! નવ વિસ્તીર્ણું કર કાં ?
હરિની લીલાને સજલ નયને ના નિરખ કાં ?
તને મીઠું ત્યાં છે , મધુતર અહીં કિન્તુ મળશે ,
પ્રભુએ વેરી છે જૂદી જૂદી જ મીઠાશ સઘળે .

પ્રિયે ! મેં જોયું કે ! હજુ મન રહે તે નિરખવા ,
અહો તું જેવું એ પણ વળી કંઈ લિન્ન તુજથી ;
રુચે તુંને તેવું જરી પ્રભુયથી તે નિરખતાં ,
સખિ ! જોને તેને હૃદય તુજ લીનું કરી કરી .

હિસે તુમાં , તેમાં , મુજ જિગરમાં એક જ કંઈ ,
અને કેં જૂઠું તે મધુર સ્વરના લિન્ન ધ્વનિ શું ;
સ્વરો મીઠા ચાલે મધુર ધ્વનિનો મેળ મળતાં ,
અને છેને હૈયાં દ્રવી દ્રવી પડે ગાયન થતાં .

મને તું પૂછે છે , “પ્રિયતમ ! તું છે શું હુઃખી ? અરે !”
હુઃખી તો શું ? કિન્તુ જગત મુજને આ નવ રુચે !
હિલે ખૂંચી રહે છે નયન મૃદુ તે દિવસ બધો ,
સ્મૃતિ તેની થાતાં છણુ છણુ બળે છે જિગર આ :

અરે ! તેને ચાહે મુજ હૃદયનું રકત સઘળું ,
પ્રતિમા એ મીઠી મુજ હૃદયનું રાખ્ય કરતી ;
સુકાની આ બહાલી ! જરીક જ દિશા ફેરવ, અને
હવે હંકારી દે મુજ નસીબનું નાવડું તહીં .

“ એકને ચાહતું તેને બીજાને નવ ચાહવું !
“ એકને ચાહતું તેને બીજાએ નવ ચાહવું ! ”

હિસે કિન્તુ રૂઢિ પરિણત અરે ! એ જન તણી
અને તેનાં સાક્ષી હૃદય રડનારાં પણ કંઈ ;
ખડું છે , કે “ ધારો વગર કંઈ હેતુ નવ થતો , ”
પ્રતિ ધારો કિન્તુ સમય વહતાં કંટક બને .

બહુ ઢુંકી આ તો હૃદયરસ પીવા અંવાધ છે,
અહીં ત્યાં તેમાં એ હૃદય ક્યમં લોખાં ભટકતાં ?
અરેરે ! કોઈ તો જિગર ચીરવા તત્પર થતું !
પ્રભુ ! આવી શાને વિષમ રચના છે પ્રભુચની ?

વિના હેતુ ના ના જનહૃદયનાં ચક્ર ફરતાં,
વિના હેતુ શાને દિલ દિલ ચીરે ને રડી મરે ?
વિના હેતુ તો ના ગતિ પણ કરે પણ સ્મરખાં,
વિના હેતુ કંઈ કદિ પણ બને ના કુદરતે.

હતો હું ત્હારો ને જગત મહીં એ કે રસ હતો,
જનોના ધારાતું મુજ હૃદયથી સેવન થતું ;
હતો ત્હારો તેથી હજુ પણ નહીં ન્યૂન તુજ હું,
હવે કિન્તુ મ્હાડું હૃદય વળી છે અન્ય દિલનું.

કદી એ બોટાતાં હૃદય નવ ઉચ્છિષ્ટ બનતું,
હતું તેવું મ્હાડું હૃદય તુજ માટે હજુ રહ્યું ;
પ્રિયે ! ના પ્રીતિને કુદરત કરી પાતક ગણે,
મને, તેને, તું ને કુદરત અમીથી નિરખશે.

અરેરે ! રાહ બેવાતું ના ના ચોગ્ય દિસે મને,
ભડ તું ! આવ તું ! બહાલી ! કે દી કાલ ન ઠેરશે !

વહી જાશે ફડાડા ! વિલુપ મુખ તેનું થઈ જશે !
અને મ્હાડું હૈયું પછી કદિ નહીં જીવી શકશે !
મરી જાશું આંહીં ! તુજ મરણ ત્યાં દૂર બનશે !
અરે બહાલી ! શાને તુજ હૃદય એ ઘાટ ઘડશે ?
બહુ મ્હોટો ફેરો અરર ! પછી લેવો જ પડશે !
બહુ જન્મો બહાલી ! સદન કરવાતું જ મળશે !
પ્રભુ જાણે ક્યારે ત્રણ હૃદયનું ઔક્ય બનશે !
પ્રિયે ! ન્યાયી માતા કુદરત બહુ કે કૃપણ છે !

ધડીતોએ કે દી કુદરત ન વ્યાજેપ સહતી,
ધડીમાં તો કે કે કુદરત કરે છે ગતિ નવી ;

૨૪૨

નલે ગોળા મ્હોટા ઘડી મહી કંઈ કૌશ કરતા,
ઘડીમાં પ્રહારે પ્રલય થઈને કે ઉઠાવે.

ન તું ચાલે ત્હાણે સમય તુજને તો ઘસડયે,
ન તું ધ્રુષ્ટિ તેવું કુંદરત નકી કાર્ય કરશે;
અરે! તો શાને ના ખુશ થઈ પ્રવાહે લાગી જવું?
અરે! તો શાને ના મધુ અરણ્યવું અમૃત પીવું?

અહીં મીઠું લ્હાણું-કુંદરત ધરે છે હસી હસી,
પ્રિયે! તેને શાને અરર! તરછાડે રડી રડી!
અવજા ના સાંજે કુંદરત કહી કાયર બની,
સહાતી ના કૌશી કુંદરત તણી દ્રષ્ટિ કરડી.

કહ્યું કાલે તેથી કહું છું તુજને આજ ઉલટું!
વળી કાલે કાંઈ કહીશ તુજને હું નવું નવું!
પ્રિયે! દોરાઈ છું કુંદરત મને બધાં લઈ જતી,
અને શીખું પાઠો કુંદરત મને જે શિખવતી.

વિચારોની શ્રેણી બદલી મુજ આજે કંઈ મઈ,
વિચારોની શ્રેણી બદલીશ, પ્રિયે! હું તુંજ વળી;
અરે બહાલી બહાલી! કદિ પણ ન હંત્રાગ્રહ ઘટે,

પ્રભુ સામે થાવા હૃદયમાં કે બલ ન છે.

અહીં ભિંચા નીલા તરવર તને સાક કરતા,
અહીં મીઠાં પક્ષી મધુ રવથી આમન્ત્રણ કરે;
પ્રિયે! ત્હારી પાંખો ઉપર ચડવા કે ફડફડે,
વિમાસી બેઠી શું? મુજ હૃદયને સાંભળ હવે!

અહીં આ મ્હોં ન્હાને તુજ કર હવે ફેરવ જરા,
હસે મીઠું એ તો વદન કુમળું મૂર્ચિત થતાં!
અહીં ત્હારે માટે પ્રણયરસની લહેર છલકે!

પ્રિયે! છાંડી રાવું મુજ હૃદયને સાંભળ હવે!
અહીં હું રાઈ છું તુજ હૃદય માટે દિલ ચીરી!
વહેતા આ લોહી ઉપર કંઈ તો દ્રષ્ટિ કરવી!

વિચારે જૂનાને તુજ બિગરથી દૂર કરને !
 પ્રિયે ! છોડી ભીતિ સુજ હૃદયને સાંભળ હવે !
 હવે તો રાહ જોવાનું ના ના યોગ્ય , નકી , પ્રિયે !
 ભડતું ! આવ તું ! બહાલી ! કેા દી કાલ ન ઠેરશે !
 ૨૬ - ૧૧ - ૬૬ .

एक वेलीने

ધીમે ધીમે કુંપળ કુંપળે પત્ર પત્રે વળીને ,
 ટીશી ટીશી તરુવિટપમાં ચૂંથણી કાંઈ ચૂંથે ;
 મીઠી વેલી ! તુજ વળ દિસે નિત્ય નિત્યે નવીન !
 ત્હારું હેયું વધુ વધુ સહા સ્નેહમાં થાય લીન !
 ન્હાની ન્હાની તુજ ગતિ સમો રાહ આ બિન્દગીનો ,
 તોફાનો કે ભલક રવિની કોઈ દી માત્ર ભાસે ;
 ત્હારી પાસે ગણગણ થતા જન્તુઓ નિત્ય શુંજે ,
 મ્હારી પાસે જગત સઘળું નિત્ય શુંજ્યા કરે છે .
 પછો તાબાં ચડી, ખરી, ચડે એકની એક ડાળે
 ને આદરમે તરુવર તણે નિત્યનો એક તારે ;
 ટેકો મ્હારો સુજ હૃદયની એક મૂર્તિ પરે છે ,
 તે પાસેથી સુખદુઃખ સહા ભય ચોટ્યાં અપાટે .
 તું પત્રો ના તુજ કદિ ગણે , હું ચ મ્હારાં ગણું ના ,
 કિન્તુ તેનો કુદરત મહી કાંઈ છૂપો હિસાબ ;
 ક્યાં ? શા માટે ? પ્રભુ વિષુ નકી કોઈ બાણી શકયું ના ,
 ભડાં કાબો , ફિલસુફી વળી કાંઈ શંકા જ માત્ર !
 તું માં હું માં - અરર ! પણ આ કાંઈ જૂઠું જ ભાસે ,
 ત્હારા મ્હારા પથ મહી દિસે બિન્નતા એક ભીડી ;
 તું ચાલે છે સતત ગતિએ , ફૂટતો ચાલતો હું ,
 ધક્કા મારે કુદરત મને , દોરતી માત્ર તુંને .

હું થોડું છું મુજ નિગર ત્યાં એક સી શાન્તિ પામે ,
 નિઃશ્વાસો ચૌ જનહૃદયના ભૂત કાલે વિરામે ;
 નિર્માયો છે તુજ જીવનને એટલો ચર્તમાન ,
 “ કાલે જાવું ” તુજ હૃદયને એટલું માત્ર લાન .

૨૭ - ૧૧ - ૬૬ .

★

एक चंडोलने

નર ઉડી જશે ! ગા તું ગા તું સ્વછન્દ મહીં જરા ,
 નિગર હલકું રડાડું થાતું તને સુષુતાં જરા ;
 મુજ દિલ મહીં આજે દોષ દિલે મુખ સાંપડ્યું ,
 કંઈ સ્મયથી જણાયેલું ફરી સ્મૃતિએ ચડ્યું .

ખડું સ્મયથી રહારે માટે નથી રસ કેં રહ્યો ,
 ખડું સ્મયથી નિઃશ્વાસે કો નથી ઉરથી વહ્યો ;
 ખડું સ્મયથી નેત્રો ભીનાં નથી ખતતાં - અરે !
 ખડું સ્મયથી વ્યાખ્યો હૈયે નહા મુનકાર છે .

મુજ નયનથી આજે લાવું ફરી હસતો દિલે ,
 અનિલકડરી આજે પાછી મને રમતી દિલે ;
 કુદરત મહીં પ્રેરાતો હું ફરી રસ શોધવા ,
 દૂલ દૂલ મહીં આજે પાછા વહે સ્વયોધવા .

મુજ હૃદયની આજે પાછી કળી કંઘડી પંડી ,
 અરર ! હાંખ છે ! કિન્તુ તેમાં મીઠાશ થઈ ખડી ;
 કહુ રસ , અરે ! મેં તો પીધો તહા ચ મુધા ગણી ;
 રસપુટ પીધા હોંશે હોંશે અનેક ભરી ભરી .

રસપુટ પીધા તે ‘ ના પીધા ’ હવે ખનશે નહીં ,
 રસપુટ પીધા એવા એવા હવે મળશે નહીં ;
 “ તરસ રસની , નિઃશ્વાસો , ને હજો રડવું તહા - ”
 મમ હૃદયનું એવું વાંછ્યું મળે ફરી આજ , હા !

સુખ જિજ્ઞાસને ચીરાતાં - રે ! હવે સુખ કેં મળ્યું ,
અરર ! પ્રભુને સાંધી દેતાં ન એન કશું પડ્યું ;
સુખ સુખ હવે હેયું જ્યારે લૂટાઈ જતું હતું ,
પણ હૃદયમાં લૂટાવાનું કંઈક રહી ગયું .

અરર ! દિલની પૂરી પૂરી ન લૂટ થઈ કદી ,
અરર દિલમાં છૂરી પૂરી કદી ચ ગઈ નહીં ;
જખમ દિલને પૂરો દેવા ન કોઈ મળ્યું કદી ,
જખમ કરવા નહાના નહાના જહાં ઉલટી પડી !

જખમ કરતાં એ શું જાણે ? ગરીબ મૃદુ સાખી ?
જખમ કરતાં વેળાની એ ન હામ ટકી શકી !
તુજ સ્વર વળી આજે કાંઈ દિલે ખુશતો દિસે ,
પણ જખમની વાતોથી તું અજાણ બહુ દિસે .

જખમ સહવો રહેલો મીઠો સદા સહનારને ,
જખમ કદિ એ પીડાતાને ન ઠાર કરી શકે ;
જખમ દિલને છેલ્લો દેવા ન કોઈ મને મળે ,
જખમ દિલનો ભેવા ધોવા ન કોઈ મને મળે .

ઠરઠ દિલની વાતોને એ ન છે સુણનાર કે ,
ઠરઠ દિલની વાતો સાથે ન છે મળનાર કે ;
અતુલવ અહીં કોઈને એ સમાન મળે નહીં ,
જગત સઘળું અકેકેકની અસાર સુસાદરી .

જગત રસમાં ક્યાં એ પૂરું ન પકવ થયું હજી ,
હૃદય ગળતાં રોવામાં એ ક્યાંય રહી જતી ;
અરર ! સ્મિત ના કિન્તુ રોવું હજી જડતું નથી ,
ફેરન શીખવા કેં એ જન્મે હજી ફેરવું નકી .

પણ ઠરઠ કેં ધીમે ધીમે યુગાઈ જતું હતું ,
અરર ! દિલ આ ધીમે ધીમે કઠોર થતું હતું ;
સ્વર તુજ સુણ્યો ને આ આલ્યું ફરી નિજ માર્ગમાં ,
તુજ સ્વરથી આ મહાઈ હેયું કુળે કંઈ તાલમાં .

તુજ સ્વરથી આ મહાઈ હૈયું કરે કંઈ ગોઠડી,
સ્થિર જરી થજે ! ગાતું ગાતું ઉડીશ નહીં જરી ;
પણ સુખી તું એ ઓચિન્તું કેં ઉડી જ નકી જશે,
ઠરઠ દિલની વાતોથી તું અબાણ હજી દીસે .

સહુ સુખી ઉઠે તેવું તું એ ઉડી જ જશે નકી,
મુજ જિગરની ત્હારે હૈયે વ્યથા ઘટતી નથી ;
મુજ રુદનથી ત્હારા કંઠે ન શોષ કંઈ પડે,
મુજ હૃદયની વાતોથી તું અબાણ નકી દિસે .

૩૦ - ૧૧ - ૯૬

★ ત્યજાયેલીને

કહી ત્હારે હશે રોવું , છુપું કંઈ સુણાવવું ;
હશે વા ઠાઠતા ત્હારા હૈયાને કદિ ઠારવું .

ત્હાઈ અહીં જગતમાં નહિ કોઈ મિત્ર !
ત્હારા - અરે ! દુઃખ તણી ગતિ કેં વિચિત્ર !
નૌકા તુટેલ સરખું તુજ ઉર આ છે !
જેની મરામત હવે કહી એ ન થાશે .

શોધે સદા હૃદય માનવી માનવીનાં
રોવા અને જિગરનાં દુઃખને સુણાવા ;
એ રાહમાં હૃદય આ તુજને મળ્યું 'તું
આશાભર્યા ઉમળકે હસતું બન્યું 'તું .

રોવાની તે સુજથી તાલિમ કિન્તુ લીધી,
ઉસ્તાદના છગરમાં ચ કટાર દીધી ;
વિશ્વે ક્યાં ટપકતાં દિલને વિષ્ટાં,
અન્દાજ અન્તર તણે ન કરાય હાવાં .

આંહી સદા જખમીને જખમી જ શોધે,
રોતાં બીનાં નયનને રડનાર લૂછે ;

લાધે અહીં કવચિત ધાયલ એ સમાન,
 એનું ચ એ ઘડીકમાં તુટી બય તાન.
 વચ્ચે પડ્યું પ્રણયમાં પ્રણયી જ ! એ શું ?
 ઔદાત્યને પ્રીતિથી દેશવટો મળ્યો શું ?
 શું તું હતું રમકડું કંઈ કાણું, કે
 મેં કોઈ કાજ તુજને ત્યજી ? બહાલી ! રે રે !
 રે ! પામશે બિગર ક્યાં તુજ મેળ હાવાં ?
 રે ! ઇશ્કનો તુજ બુખાર જશે હવે ક્યાં ?
 ના દિલ્લગીની કદિ સોઈ કહીં ચ થાશે,
 શું જિન્દગી તુજ હવે હિજરાઈ બાશે ?
 હુંને ઘટે ન સુખ વૈભવ લોગ, બહાલી !
 હુંને ઘટે ફેફીરની વરવી જ ઝોળી ;
 તુંને ઘટે ન સુખ કાજ હવે રીખાવું,
 તુંથી ન કિન્તુ બનશે દિલ ખાળવાનું.
 હું તો બળીશ ! બળતાં ધનસાફ થાશે !
 તું શું નહીં કુદરતે કદિ ન્યાય પામે ?
 ના ન્યાય આ જગતમાં મળવો તને છે,
 એવું જ છે લિખિત તો સહુવું જ તહારે.
 આ બોલતાં જ મરવું મુજને ઘટે છે ;
 કે જંગલે જઈ તહીં પડવું ઘટે છે ;
 આ નેત્રને રુધિરથી રડવું ઘટે છે,
 હા ! આગમાં જઈ સહા જળાવું ઘટે છે.
 મહારૂં હવે ભવિત તો નખખાઈ - બહાલી !
 મહારૂં હવે રહેન આ નખખાઈ - બહાલી !
 એ હસ્ત ત્યાગ કરતાં જ મરી ચૂક્યો છું
 ને અન્ય મૃત્યુની હવે અભિલાષ રાખું.
 રે ! એક જિન્દગી મહીં કંઈ મૃત્યુ મહારે,
 રે ! એક જિન્દગી મહીં બહુ-જન્મ તહારે ;

ટૂંકાં જ છે જીવિત ને દુઃખભાર મહોટા
 ને મૃત્યુની પછી કયો રસ સ્વાદ ના ના .
 ભેઈ હતી - પ્રિય ! તને દિન ચાર પહેલાં ,
 પીળું હતું સુખ અને સહુ અંગ ઢીલાં ;
 ના નેત્ર તેં તુજ ઉપાડી મને નિહાળ્યો
 વા અશ્રુથી ચ તુજ ગાલ બન્યો ન લીનો .

તું એકલી ! અરર હા ! અહીં એકલી તું ,
 રે રે ! અનન્ત દુઃખને ઠરિયે પડી તું ;
 કોઈ તને મદદમાં મછવો મળે ના ,
 આળંગવા ઉદ્ધિ છે બલ કાંઈ ના વા .

તારાં સુખોની કદિ વાત નહીં સુણાયે ,
 તારાં દુઃખોની ઉરમાં ઉન્હી દહાય દહાયે ;
 હૈયાસુની ! હૃદયની તું અપંગ બાલા !
 દેખું તને બળી જતી સુખ કલ્પનામાં !
 મોંઘાં સદા નયન શું તુજ બન્ધ રહેશે ?
 મહોંએ ગુલાબી ફેરી શું કદિ તું ન પામે ?
 જખ્મો - પ્રિયે ! હૃદયનો તુજ બહાલવાળું
 પ્રહ્લીડમાં - અરર ! કોઈ ન ધારનારું !

કહી તારે હશે રોવું , છુપું કાંઈ સુણાવવું ;
 હશે વા કાઝતા તારા હૈયાને કદિ કાશવું .

૨૧-૧૨-૬૬ .

પ્રપાત

બહાલી તણું હૃદય એ ઉદ્ધિ હતું - હા !
 તેની સપાટી ઉપરે તરતો રહ્યો હું ;
 પાતાલમાં ચ તલ તે જલનું હતું ના
 ને એ હતું કુલી રહ્યું તટ વિશ્વ વારિ .

મીઠી મળ જિગરને ઉછળાવતી 'તી ,
હેયાથી અમૃતઝરો છલકાવતી 'તી ,
હું સિન્ધુની વીચિ મહીં ગરકાવ થાતો ,
ને એ ઝરો ટપકતાં જ મળી જતો ત્યાં .

એ મ્હાવરે હૃદય કાબિલ કાંઈ થાતાં ,
ઊંડાણમાં ય અજમાયશ કાંઈ લેતું ;
કો દી હતું વિહરતું જઈ મધ્ય ભાગે ,
આનન્દમાં નયન અર્ધ મિચાઈ જાતાં .

દીકાં તહીં નવીન રંગીન દિવ્ય વારિ
ને બિન્દુ બિન્દુ મહીં ભવ્ય પ્રભાપ્રવાહ ;
દીકા તહીં છૂપી રહેલ ગભીર ભાવો ,
પ્રત્યેકમાં નવીનતા રસની વહેન્તી .

“ નીચે નીચે પડ પછી પડ કાપતો જ ,
“ ઊંડાણના ય ઉઠરે ઉતરી ઉડો જ ;
“ જા જા તહીં રસ અનન્તની દહેર આલે ,
“ દેવી ઝરા ઉદ્ધિમાં હજુ કંઈ મ્હાલે . ”

એ મન્ત્ર આ હૃદયમાં જનમ્યો હતો , ને
એ મન્ત્રને હૃદય આ જપતું બન્યું 'તું ;
એ ભપથી જ હૃદયે બલ આવતું 'તું ,
તેના પ્રભાવથી જ માગે નવીન ખૂલ્યા .

પાતાલના પડ મહીં પડ ઊખળ્યાં ત્યાં ,
છૂપી રહેલ નજરે પડતી યુક્તિઓ ;
પ્રત્યેક દ્વાર ઉઘડયું કરસ્પર્શ થાતાં ,
પ્રત્યેક સ્થાન વળી આદર આપતું 'તું .

આવી રીતે જલ મહીં સરકી જતો'તો ,
જાણે અનન્ત યુગ એમ જ ઊતરીશ ;
ત્યાં એક લેખડ પર મુજ પાદ ઠેર્યા ,
ત્યાં દ્વાર કોઈ નજરે પડતું હતું ના .

તે મન્ત્ર કિન્તુ જપતાં જ તુટી પડી-તે,
 ડાહ્યું અને ખળભળ્યું જલ સિન્ધુનું સૌ;
 હા ! કેઈ ત્યાં સ્વર ઉઠ્યો મૃદુ ને કરુણ,
 ને સિન્ધુના તલ પરે મુજ અંગ ઠેર્યો.

અહોહો ! મેળ મીઠાથી ગાતાં 'તાં' દિવ્ય મોતિડાં,
 મુણ્યું મેં કંઈ આવું, ને હું ત્યાં શાન્ત ઉભો રહ્યો.

“અમે દેવી મોતી જલધિતલમાં આમ રમતાં,
 “અમારાં ગીતોનું શ્રવણ કરનારું વિરલ કો;
 “તહીં મચ્છો મહોટા અગણિત ભલે ઉપર ભમે,
 “હબરોમાં કેઈ અમ તરફ આવી નંવ શકે.

“અમે દેવી મોતી ઉદ્ધિઉરનો સાર સઘળો,
 “હબરો મોળના અમ ઉપર પહેરા ફરી રહ્યા;
 “અમારા મહેલોની છુપવી દીધી આવી અમ કને,
 “અને લાખો ચત્તે નહિ જ ફરવાળ ઉધડતા.

“અમે દેવી મોતી અમર રસનાં ગિન્દુ સઘળાં,
 “પરોવાયેલાં ના પણ રુચિર માલા રચી રહ્યાં;
 “અમારી માલા તો અસુર જન કો ના ધરી શકે,
 “અમોને સ્પર્શે તે જલધિ સઘળાનો નૃપ અને.

“અમોને સ્પર્શન્તાં - અરર ! પણ ખારાશ મળશે,
 “અમોને સ્પર્શન્તાં ઉદ્ધિ સઘળો આ કટુ અને;
 “અમોને સ્પર્શન્તાં નવીન કંઈ આશા ઉધડશે,
 “અને આ સિન્ધુમાં પછી રસ રહેશે નહિ કશો.”

સાંભળી બોલ હું એવા આશ્ચર્યે દૂભતો હતો,
 અને એ મોતિડાં દેવી ચાંપી મેં ઉરથી દીધાં.

હા હા ! અરે ! ઉદ્ધિમાં પણ શું થયું આ ?
 તેજપ્રવાહ વહતો જલમાં નવીન !
 તે તેજ ના જલધિનું પણ કેઈ અન્ય,
 જે જ્યોતિથી નયન આ મુજ બન્ધ થાય.

મૂર્છામાં ઢળતો 'તો હું', ઘેરાતાં નયનો હતાં ;
સુષ્પ્ત્યા કે સ્વપ્નમાં શબ્દો, જ્યોતિથી વહતા હતા .

“ રે ! માનવી ! સ્થિર થવું તુજને ઘટે ના ,

“ રે ! માનવી ! સ્થિર થઈ ન શકીશ તું તો ;

“ આ સિન્ધુમાં નહિ ઉડાણુ કશું ચ હાવાં ,

“ જા અન્ય સિન્ધુ મહીં કાંઈ નવીન જોવા .

“ આવા અનેક દરિયા ઉતરી તું આબ્યો ,

“ આવા અનેક દરિયા તરવા હજી છે ,

“ તું મચ્છ આ ઉદ્ધિનો નવ હોય હાવાં ,

“ આ સિન્ધુમાં તુજ હવે ન સમાસ થાશે ,

“ આ સિન્ધુથી તુજ હવે બહુ અંગ રહોડું ,

“ કો અન્ય સિન્ધુ તુજ કાજ હવે કુદે છે ;

“ જૂની પિછાન પણ આખર તોડવાની ,

“ ને વાસ કો, નવીનમાં વસવું જઈને .

“ સિન્ધુ તળાવ બનતો તલસ્પર્શ થાતાં ,

“ સિન્ધુત્વ સિન્ધુતું જતું તલસ્પર્શ થાતાં ;

“ તારા , સમુદ્ર સઘળા , ઝરણાં જ માત્ર ,

“ તે કો અગાધ દરિયે મળવા જતાં સૌ .

“ અત્યારથી ઉદ્ધિ આ કડવો બન્યો છે ,

“ ખીજો ચ સાગર થશે કદું કોઈ કાલે ;

“ તારા હવે હૃદયનો રસ અન્ય થાશે ,

“ તે અન્ય સિન્ધુ મહીં અન્ય રસે ભળાશે .

“ રે રે પ્રવાસી ! નહિ મોહીશ મોતિડાંથી ,

“ પ્રત્યેક સિન્ધુ મહીં કોઈ જુદાં જ મોતી ;

“ જ્યાં જ્યાં કરે જલધિનો તલસ્પર્શ ત્યાં ત્યાં

“ મોતી જ મોતી તુજને નકી લાધવાનાં .

“ રે ! ચાલ ! ચાલ ! તટ ઉપર ચાલ હાવાં ,

“ તારાં જીવું જરીક પલ્લવ જોઈ લેને ;

“ નિર્માણમાં કુખી જજે પછી, ભાઈ! બહેલો ,
 “ ને એ પ્રપાત તુજને સુખરૂપ હોજો . ”

જ્યોતિના એ પ્રવાહે ત્યાં હું ખેંચાઈ તટે ગયો ,
 જોઈ એ જ્યોતિને મેં ત્યાં સંકેતાર્થ ધીમે જતી .

આ એક બાળુ કટુ પદ્મલ મન્દ હાંફે ,
 પાસે બીજી તરફ સિન્ધુ નવીન ગાજે ;
 મહારા દિલેથી વહતો રસનો પ્રવાહ ,
 બન્ને ય વારિ મહીં ભિછળી તે પડે છે .

જોતાં ફરી જગત કાંઈ નવીન ભાસે ,
 સૌન્દર્ય આ હૃદયનું ય ફરી ગયું છે ;
 પ્રહ્લાંડની વિષમતા કમી થાય છે કે ,
 દેખાય છે સુઘટ થકે અનન્ત વિશ્વે .

તલાવે તો કિન્તુ સુજ રસ કદી મેળ નહિ લે ,
 સસુદ્રે રહેતાઈ નવ જીવી શકે પદ્મલ મહીં ;
 મને ખેંચે સિન્ધુ વળી અરર ! આ પદ્મલ રહે ,
 કયા વારિમાં હું હૃદય ઠલવું ? કયાં જઈ પડું ?

બહાલા તલાવ ! ફરી તું ઉદ્ધિ બની જા !
 બહાલા તલાવ ! તુજ તું રસ ફેરવી દે !
 બહાલા તલાવ ! સુજ તું રસ ફેરવી વા
 રે રે ! મને તુજ સમાન ફરી કરી લે !

બહાલા તલાવ ! અથવા ઉછળી કુદીને
 આ સિન્ધુદ્ધેર મહીં તું તુજ ભેળવી દે !
 કોઈ રીતે હૃદય આ તુજમાં ઝુકાવું !
 કોઈ રીતે : હજી ફરી તુજ મચ્છ થાઉં !

દિસે સંકેચાતું પણ વધુ વધુ એ જલ હજી ,
 અને આ હૈયું તો વધુ વધુ જ વિસ્તીર્ણુ બનતું ;
 નથી વેદા આવી , સર બની શકે ના ઉદ્ધિ , ને
 કદી ફેલાયેલું હૃદય ન અવિસ્તીર્ણુ બનશે .

બહાલા તલાવ ! તુજને ત્યજી જઈ હાવાં,
 હેયે સદા ધરીશ હું ઉપકાર તહારા ;
 લેટો બને નવ બને , પ્રભુ બાણનારો ,
 કિન્તુ મિલાપ નકી આખર એકે સ્થાને .
 આકર્ષી સિન્ધુ લે છે , ને હું ખેંચાઈ તહીં પડ્યો ;
 દૂખતાં દૂખતાં કિન્તુ જીવું નામ જપી રહ્યો !

૨૮ - ૧૨ - ૯૬ .

બેપરવાહ

હતી પરવા , હતી લગ્નૈત , હતી બહોજલાલી કે ;
 અહો ! દિલ્હારની સોટી જિગરમાં લાગતી'તી કે .
 દીઠી મહબૂબને શિકલે પુરી ખૂબસૂરતી - આહા !
 હતાં ના આંખને ચશ્માં તહીંનો ડાઘ જોવાનાં !
 હમારી આમદ્દાનીમાં હતો હિસ્સો સનમનો કે ;
 જિગરના તાન ઊંડામાં સફર સાથે થતી'તી કે .
 જિગર ચાલ્યું ઉછાળે તે હતું કે શ્વાસ લેતું ત્યાં ;
 હતી ના એશમાં કોઈ પરહેઝીની હયાતી ત્યાં ;
 સનમના માપમાં મહાઈ સમાતું આંસુકું ખ્યાઈ ;
 મગર તે દી ચડી જોશે વધું તોડ્યું જીવું ખ્યાલું .
 જીલાયું અન્ય કો ખ્યાલે અને ત્યાં એ રહ્યું રમતું ;
 મગર એ જામ માશૂકને , અરેરેરે ! નથી ગમતું .
 કહ્યું મેં , “ આવને - દિલ્હાર ! હવે હહ અન્ય આ જો જો ,
 “ હવે હહ અન્યમાં આવી નવું ખ્યાલું જરી પી તો ! ”
 ન આવે એ ! ન ઊઠે એ ! દિસે નિદ્રા બહુ ગાલી !
 હમે તો કૂચ છે માંડી ! રહી એ દૂરને પલ્લે !

વિસામો લે સહુ આંહી , કહીં કો ને કહીં કોઈ ;
 રૂચિ છે સર્વની ન્યારી - સહુને સર્વની ખ્યારી .
 હવે જૂઠાં થયાં - બહાલી ! મળીશું ક્યામતે કો દી !
 મબ તું લે સદા તહારી ! હમારી છે હમે લીધી .
 સહુની આમદાનીનો વટાતો સર્વદા હિસ્સો ,
 ન લે તું આ જિગરનો તો હમે એ મનસખી તહારી .
 પડ્યું રહેશે નહીં કાંઈ , ખલક લૂટાર્થ આ જાતી ;
 હમોને લૂટનારાથી હમે લૂટાઈને રહેશું .
 હમોને છે મળ્યાં ચશમાં નવાં કાંઈ નવું જોવા ,
 તું તહારી આંખથી જોજે હમે જોશું હમારીથી .
 નજર છે સર્વની ન્યારી , સહુ એકબંદરે સારી ,
 ન લાંબી કોઈ કે દૂંકી , જરૂરીને સહુ જોતું .
 સહુ પાણી ગળી પીતાં , સહુ છે દેખતાં જોતાં ,
 પછી કાં આવવું આટે ! સમાલો જાતનું જાતે .
 હમોને ના તમા તહારી , હમે ના નાતમાં તહારી ;
 હમે માની શુમાની ના , પછી શી રાહ છે જોવી ?
 હમારી આંખનાં ચશમાં તને ના જોસશે હાવાં ;
 ચડાવી લો ચડે તેવાં , અહીં વેપાર બહોળો છે .
 ક્યોં સોદો હવે ફીટયો , લલાટે છે લખેલું એ !
 નવી આંખો ! નવું નાણું ! નવો સોદો ! નવી લાજુત !
 ઇશારે કોઈને હાવાં હમે દોરાઈને જાશું ,
 હમારા સાદ જૂઠાંને હમે ના કાન પણ દેશું .
 અરેરે ! કાન શું દેવો ? હવે છે સાદ પણ કેવો ?
 ક્યોં છે સાદ એ જોવો , ક્યોં છે કાન આ તેવો !
 કરીશું ચાદ કોઈ દી હમે જો કાંઈએ કુરસદ !
 તું એ રિવાજ એ રાખી , રહે રાજી જહીં રાજી !

તમોને કે હમારામાં , હમોને કે તમારામાં ,
હતી પરવા , હતી લજ્જત ! નથી પરવા , નથી લજ્જત !

૩૦ - ૧૨ - ૬૬ .

હું ત્હારો હતો

બહાલી ! બહાલી ! મુજ હૃદય આ ડોલતું આજ ભાસે ,
ઓહો ! એ તો મુજ હૃદયનો કમ્પ બૂનો નકી છે ;
મહાઈ હૈયું સ્થિર તુજ દિલે શાન્તિ આવા હતુંતું ,
ત્યારે એ તે ગતિમય હતું કાંઈ છુપું જ છુપું .

હું જાતાં તું ગણીશ નહિ એ દીર્ઘ સંયોગ તૂટયો ,
આ સંસારે કદિ પણ કશે દીર્ઘ સંયોગ કેવો ?
પ્રીતિ , મૈત્રી , પ્રણય , સઘળાં સ્વપ્ન દૂકાં જ , બહાલી !
સ્વપ્ને દૂકાં વળી રજની એ છેક દૂકી જ દૂકી .

અન્ધાઈ છે શિથિલ સઘળી લગ્નની ગાંઠ આંહી ,
સંયોગોની કુદરત નહીં દીર્ઘતા સાંખનારી ;
સંયોગોની કુદરત કદી પૂર્ણતા સાંખતી ના ,
અન્ધાયાં તે લથબથ થયાં એકતા કિન્તુ ના ના .

લાધે આંહી હૃદયપ્રતિમા , ચિત્ર વા કાંઈ એવાં ,
હૈયાની છે પણ જગતમાં આરસી ક્યાંહી એ ના ;
ચિત્રે શિલ્પે કદિ પણ થતી પૂર્ણ સમ્પન્નતા ના ,
મહાઈ હૈયું જગ પર કહીં અન્ય સ્થાને મળે ના .

ના કોઈની કદિ પણ અહીં જિન્દગી ખેવડાય ,
રે રે ! કોઈ કદિ હૃદયનો ભાગ વા ના પડાય ;
પ્રીતિ , મૈત્રી મૃગજલ તણા માત્ર મહેલો કળાય ,
ને મોંઘા સૌ અનુભવ પછી રેડતાં રક્ત થાય .

સ્પર્શે ગોળા પણ અહીં શકે એક જિન્દુ જ માત્ર ,
આલિંગે છે હૃદય પણ તે જિન્દુ એ એક માત્ર ;

મ્હારો ત્હારો નકી નકી હતો એ જ સંજ્ઞા બહાલી !
 ના લાગો કે દહ પણ નહીં ! તૂટતાં શી નવાઈ ! ?
 તુંમાં હુંમાં બહુ બહુ હતાં બિન્દુ ના સ્પર્શનારાં ,
 તે સૌ ધીમે બહુ સમયથી કમ્પતાં વાસનામાં ;
 અન્તે ગોળો યુજ હૃદયનો કમ્પની વીમતાએ
 ઓડી આવ્યો તુજ હૃદયને , અન્યને ભેટવાને .
 બીજું બિન્દુ અવર રસમાં અન્યથી ભેટશે ત્યાં ,
 ને તેમાંથી રસ લઇ લઇ પામશે તૃપ્તિ તે ત્યાં ;
 આવી રીતે રસ નવનવે બિન્દુએ કેંક સ્પર્શી
 બિન્દુ બિન્દુ સ્થિર થઇ જશે પામતાં તૃપ્તિ તૃપ્તિ .
 ગોળા આવા અગણિત ભમી એકે ગોળે સમાય ,
 સૌ બિન્દુની રસમય તહીં એકતા પૂર્ણ થાય ;
 ત્હારી પ્રીતિ યુજ પ્રલુપ્તથી હોય ના દીર્ઘ ગાઠી ,
 ત્હારો , મ્હારો , જગત સહુનો એક છે રાહ - બહાલી !
 ત્હોયે , બહાલી ! તુજ હૃદયને ત્યાગતાં કેં રહાય ,
 ને અશ્રુ આ તુજ નયનમાં ઉછળીને ભરાય ;
 ત્હોયે ફેલેલું , પ્રિય પ્રિય અરે ! કાલ ત્હારો હતો હું ,
 ને અત્યારે વહી જઈ હવે આજથી , અન્યનો છું .

૩ - ૧ - ૬૭

★ વીણાનો મૃગ

ઉગતા સૂર્યની સાથે આવે છે યુજ દોડતો ,
 ભિતરે બાગમાં હાવાં ફેલે એ ગઠ ફેલતો .

વીણા તણે નાહ તહીં મુણાય ,
 આનન્દદેહેરે અનિલો ભરાય ;
 ઝુલે ; ફુલો એ કંઈ તાલમાં ત્યાં ,
 વસન્તવીણા સ્વર બેવડી રહ્યા

ભીતિ કરી એ મૃગને દિસે ના,
પિંછાન જૂની સ્થલની નકી આ;
નમાવી શૂંગો ચળ પીઠમાં કરે,
યથેચ્છ પછો તરુનાં જરા ચરે.

ઉડી રહ્યો છે જલનો કુવારો,
હોજે તરે રંગીન માછલીઓ;
ત્યાં કાન માંડી મૃગ તે ઢગે છે,
જરા નમીને જલ એ પીએ છે.

પાસેથી ત્યાં તો સ્વર દિવ્ય આવ્યા,
વાયુ તણી હંદેર મહીં ગુંથાયા;
કૂદી ઉમંગે ચમકાવી કણોં,
સ્વરો ભણી એ મૃગ દોડતો ગયો.

હીંચકે ખાટમાં બેઠી કુંજમાં દિવ્ય સુન્દરી,
બીનની મીંક મીઠીમાં એ છે છેક ગળી ગઈ.

દિસે અંગો ન્હાનાં હૃદયમય કે તાનમય શાં!
લતા શા ડોલે છે કટિ ઉપરના સૌ અવયવો!
અહા! કાળા જૂલે કમર પર એ વાળ સઘળા!
દિસે તારા જેવાં ચક્રચકિત શાં સ્નિગ્ધ નયનો!
મળી છે શું આંહી જગત પરની સૌ મધુરતા!
આંહીં વેળાનું ના કરવત ધસાતું નકી હશે!
અહો, તારા, ભાતુ જરૂર ક્ષણ આંહી અટકતા!
સ્વરોની દેવીનાં નમી નમી આંહીં દર્શન કરે!

હરથી આવતો દોડી ંહાલો એ મૃગ બોધને,
કન્યા- તે હસ્ત લગાવી હેતથી આવકાર દે.

આનન્દભીનાં નયને નિહાળી,
પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી;
દાસત્વ મીઠું મૃગમાં દિસે છે,
પ્રેમાળ ભીનાં નયને વસે જે.

પછી વીણાતારો મધુર સ્વર હૈવી જગવતા,
હવામાં નાચતી સ્વરની કંઈ મૂર્તિ ખડી કરે;
જડી બાણે રાખે નયન મૂઠું કેન્યા મૃગ પરે,
અને એ રહેરામાં નવીન કંઈ લાવે પલટતા.

મૃગે એ લાસે છે વશ થઈ જતો કે ગળી જતો,
જરા હોલે શૃંગો વળી અરધમીંચ્યાં નયન છે;
નિસાસા લેતો એ મૃગ હૃદય બાણે ઠંડવતો,
અને કેન્યાશિરે રસમય અભિષેક કરતો.

અહો! ક્યારે ક્યારે ઘનનઘન નાચી કુદી રહે,
વળી એ કેન્યાના ઘડીક પદ ચાટે જીભ વડે;
ફેરે વીણા તેવાં હૃદય, નયનો, અંગ ફેરતાં,
ફિરે બન્ને આત્મા અનુલવી રહ્યા એકમયતા.

પ્રભાતકાલે મૃગ આમ આવતો,
વીણા સુણીને વનમાં ફરી જતો;
સ્વરો ન મીઠા મૃગ વિણુ ઊઠતા,
સુખી થતી ના મૃગ વિણુ કેન્યકા.

લગની કે લગાડે છે ઉરોની રસએકતા;
પશુ આ માનવી આ એ કાંઈ ભેદ ન પ્રેમને.

ફિનો કે આનન્દે રસભર ગયા આમ વહેતા,
સહા રહેતાં ધૂને મધુર સ્વરની આમ ફિલ આ;
પ્રભાતે કોઈ એ પથિક ગઠ પાસે અટકતો,
ઘડી સુણી વીણા નિજ પથ જતો આશિષ કંઈ.

* * *

તહીં ઉગ્યો છે હંજુ અર્ધ લાતુ,
નવીન રંગે નભ છે ભરેલું;
શુકો ઉડે ગીત હંજર ગાઈ,
સહુ સ્થળે છે ભરપૂર શાન્તિ.

ઉદાસ શાન્ત સ્વર ધીન છેડે,
ઉદાર ભાવો મૃગનેત્ર રેડે;
મચી રહી આર્દ્ર સ્વરોની હેલી,
મહાન આનન્દની રેલ રેલી.

સરસ સુસવાટો થાય ત્યાં બાગમાં કેં,
અરસ ! મૃગ બિચારો ઊછળીને પડે છે;
થર થર થર ધ્રુજે કન્યકા ત્રાસ પામી,
શિથિલ કર થતાં એ ધીન તૂટે પડીને.

મૃગહૃદય મહીં છે તીર લાગ્યો, અરેરે !
બળબળ ઢળતું, હા ! રક્ત ભૂમિ પરે એ !
નયનજલ વતી એ કન્યકા ઘા ધ્રુવે, ને
મૃગ તડકડ થાતો હાંફતો શ્વાસ લે છે.

મિચાઈ એ જાતાં નયન ઠરઠે બે ક્ષણ, અને
ઘડી કન્યા સામે રહનમય એ શાં નિરખતાં !
અરે ! છેલ્લે યાચે નિજ પ્રિય કને એક નજરે,
વહે છે કેં આવું નયન મૂઢ ચોંટી રહી હવે:-

“કરીને શીર્ષતું તુમ્હું, નેત્રની નખલી કરી,
“બળવી લે, બળવી લે ત્હારું ધીન હલ હલ !
“કૃપા હોજો, કૃપા હોજો પ્રભુની ધીનની પરે !
“અનુકૂલ સ્વરો મીઠા હોજો આ તુજ હસ્તને !”

કન્યા બિચારી ઢુબણી થઈને
એ શીર્ષ જોજો મૂકતી રડે છે;
ત્યાં પાછળેથી નર કોઈ આવે,
વાત્સલ્યભાવે વદતો જણાયે:-

“અયિ પુત્રિ ! શિકારી તો પાપી છે તુજ આ પિતા !
“મૂલી જા એ ! બળવી લે ત્હારું ધીન હવે જરા !”

હૃદય સ્થિર નથી એ કન્યકા બાપડીતું,
નઝર નવ કરે તે, કોણ આવ્યું ન આવ્યું ;

પણ દઢ થઈ અન્તે અશ્રુમાં તે ગળન્તી
દરદમય છતાં એ કંઈ મીઠું લવે છે :-

“તુમ્હું તૂટી પડ્યું ! અરે ! જિગરના ચીરા થયા છે , પિતા !
“રે ! આ સાંસનનાર ના જગતમાં એવું થયું છે , પિતા !
“વીણા બન્ધ થયું ! સ્વરો ઉડી ગયા ! ખારી બની ઝિન્કગી !
“સાથી ના જગમાં રહ્યો ! પ્રભુ તણી આશિષ એવી મળી !
“મૃત્યુને વશ આ કલા થઈ ગઈ ! હું એ બની મૃત્યુની !
“આ સંસાર અસાર છે ! અડહડા ! એ શીખ આજે મળી !
“ઠંડાલાં હાથ અરે અરે ! જગતમાં ઠંડાલાં ઉરો ચીરતાં !
“ભૂલોની જ પરમ્પરા જગત આ , એવું દિસે છે ! પિતા !
“ક્યાં શ્રદ્ધા ? અડ ! પ્રેમ ક્યાં ? જગત આ આશુ અક્ષમાતનું !
“જે આલું મૃગને મળ્યું મરણનું તે હું ચ માગું ! પ્રભુ !
“જોઈ બે ઘડી આ લઈ મૃગ અને વીણા તૂટેલું , પિતા !
“એ નિમોણ અનન્તના જલ મહીં દુખું પછી હું , પિતા !

*

*

*

*

દિનો કે કન્યાના દરદમય , ઝોહો ! વહી ગયા ,
ક્યાં છે એ ગાત્રો , મુખ પણ ક્યું છેક જ , અરે !
હવે જો કેઈ એ પથિક ગઢ પાસે અટકતો ,
શિક્ષા ત્યાં આ વાંચી કંઈક દુઃખમાં તે દૂખી જતો :-

“કલા છે લોભ્ય મીઠી તે લોકતા વિષુ કલા નહીં !

“કલાવાન કલા સાથે લોકતા વિષુ મળે નહીં !”

૭ - ૧ - ૬૭ .

મતમેદ

નહિ નહિ નવો કિન્તુ આ તો બુનો મતલેહ છે ,
મુજ હૃદયને ત્હારી સાથે છતાં મળવું ગમે ;
કહિ કહિ અડી આવી વેળા કદુ મતલેહની ,
કહિ કહિ હશે આનન્દોની મળી લહરી અહીં .

કથન કરવું શાને , બહાલી ! અહીં મતલેહનું ?
જગ રમકડું આ તો આખું નકી મતલેહનું !
મગી મળી રહે હુંથી , બહાલી ! મળાય જહીં જહીં ,
બુદ્ધી બુદ્ધી વહે જ્યાં શ્રેણી ત્યાં બુદ્ધાઈ ભલે રહી.

પડ છુપી રહ્યાં હૈયે હૈયે અનેક બુદ્ધાઈનાં ,
પ્રતિ હૃદયમાં કિન્તુ મીઠી કંઈક સમાનતા ;
મુજ જિગર આ , બહાલી ! તુંને સદા અતુકૂલ હો ,
રસ તુજ દિલે જેવો તેવો સદા ધરતું રહો .

હૃદયરમ્મ આ ઝીલાયેલો બને કદિ ના બને ,
મુજ જિગરને ઘોખો આશા નહીં કંઈ એ હવે ;
મળતર તણી આશા બૂઠી જનો ધરતાં દિસે ,
ગતિ કંઈ કરી તે કીધામાં બધો બઢલો મળે .

જગત પર આ જન્મ્યાં પ્રાણી સહુ મતલેહથી ,
ફરજ સહુને શીષે આંહી બુદ્ધી જ બુદ્ધી પડી ;
મુજ જિગર આ ત્હારા જેવું બરાબર હોય બે ,
મુજ જિગરની આ સંસારે જરૂર કરી ન તો .

મત કંઈ મળ્યું બાઝી બાઝી ઉરો ક્ષણ બે રહ્યાં ,
અરર ! તહીં એ છુપા કાંટા હતા મતલેહના ;
નહિ સમજશું , ત્યારે ક્યાં તે બુદ્ધાઈ વસી હશે ,
નહિ સમજશું , હાવાં ક્યાં આ ઉરો મળતાં હશે .

સ્મૃતિ તણી અને આશાની ના અહીં પરવાનગી ,
ક્ષિતિજ પછી તો કોઈની એ ન દૃષ્ટિ પડી કદી ;
અટકી અટકી અન્ધારામાં ભગ્યાં , ભમવું હજી ;
રૂઢન કરવું થોડું , થોડું વળી હસવું હજી .

પ્રિય પ્રિય ! અરે ! લૂછું ત્હારું જરા જલ નેત્રનું ,
પ્રિય પ્રિય ! અરે ! મ્હારું હૈયું જરા હલકું કરું ;
પ્રિય પ્રિય ! તને વાતો બાંધી જરા દિલની કહું ,
મુજ જિગરથી જે થાશે તે પ્રયોગ કરી લઉં .

મુજ નિગરના ખાલી ખાલી પ્રયોગ બધા પડ્યા ,
કુંદરત તણા સાચા સાચા પ્રયોગ બધા થયા ;
રુદન કરવું ત્હોયે શાને ? નહીં રડવું ભલું :
હૃદયજલને ખારાઈમાં ન લેળવવું ભલું .

મુજ નિગરની આશાઓથી ચણાય નહીં ગિરિ ,
સમય કરશે તે આ મહારા બલે બનશે નહીં ;
મુજ હૃદયની વાતો હું તો કહી ન શકું , પ્રિયે !
કદિ સમજશે ત્યારે કહેવા જરૂર નહીં રહે !

તુજ મત તણા બિંડા પાયા ન માનીશ તું કદી ,
મૂલરહિત છે આ તો લોણું નકી તરુ માનવી ;
કુંદરત મહીં તમ્બુ તાણી સહુ વસતાં દિસે ,
કુંદરત કદી કોઈને એ ગૃહો ચણવા ન દે .

સમજણ નહીં , ક્યારે ત્હારું વહાણ કુખી જશે ,
કંઈ લહરીથી ? ક્યારે ? ક્યાં ? એ પલાશ ફરી જશે ;
સમજણ નહીં , નેત્રો કેવાં તને મળશે હવે -
મુજ નયન ના બાણું ક્યારે ફરી ફરશે હવે .

વરસ કરતું તે ના ફહાડા કદી નિરખી શકે ,
જીવિત વહતાં થાતું કાંઈ નવીન ક્ષણે ક્ષણે ;
નગર કરતાં ભૂતે દૃષ્ટિ કંઈ કંઈ ભાળતી ,
પણ ન સમજું ક્યાંથી ? શાથી ? પડયો ઉપડી અહીં .

મુજ નિગર આ ત્હોયે શાને પુકાર કરી રહ્યું ?
સમજણ નહીં , ત્હારામાં શું મને ઘસડી રહ્યું ?
ચડતી ભરતી વ્યક્તિ માટે ન બન્ધ કદી ઘટે ,
પણ પ્રણયમાં શું ના જેવું ? ન શું કરવું ઘટે ?

ત્હારો બોલ

સતું નીલવરણું ઘાસ ,
ઝાઝળમોતિડાં ચોપાસ ,
ગણતી બિન્દુડાં તું જાય ,
ને મુજ મ્હોં લણી મલકાય .
તે હી પ્રેમનો તે કોલ
હીધો તે મને અણુમોલ .

સુણતું પંખિડું તે એક ,
તરુમાં પાસ બેઠું છેક ;
ત્હાડું સાંભળી એ હાસ્ય
ચમકી તે ઉડયું આકાશ .

ને આ ઝરણ ચાલ્યું જાય ,
તેમાં આપણી છે છાય ;
તે તું બેઠું બોલી આમ :-

“ઠહાલા ! તુંજ મ્હારો રામ !

“મ્હાડું તુંજ ઠહાલું નામ !

“મ્હારો તુંજ છે આરામ !

“છળી તુંજ નીરમાં દેખાય ,

“દ્હેરે દ્હેર લેતી જાય ;

“મ્હારી બાથમાં ગૂંથાય ,

“ત્યાં એ પ્રેમ ઉભો થાય !

“કિન્તુ મુજ ઉરે આલેખ

“ત્હારો છે વધુ સુરેખ !

“ત્યાં તું નેણુ ઊડાં નાંખ !

“ત્યાં તું રૂપ ત્હાડું ઝાંખ !

“પલટી યુગો છે બહુ જાય ,

“ત્યાંથી તે ન પણ ભૂંસાય !

“મ્હારો તું જ ! મ્હારો તું જ !

“ત્હારી જન્મજન્મે હું જ !”

તે તો કાલની હેનુ વાત ,

ત્યાં તો તેં કરી મુજ ઘાત !

ઝખમો કેમ આ રૂઝાય ?

જવાલા કેમ આ ખૂંચાય ?

પાણી ગયું તાણી બોલ !

કાલે કયો જૂઠો કોલ !

તમડું લવી કાંઈ વાત

હાંસી કરે મ્હારી આજ !

આજે એકલી છે છાય ,

જગમાં અન્ય ના દેખાય !

બીજે કયો બીજે વાસ !

ને મેં ત્યજી તેની આશ !

સૂકું થઈ ચૂક્યું ઘાસ !

મોતી નથી એકે પાસ !

આખું રૂયું છે આકાશ !

રે ! હું પડ્યો છું ઉઠાસ !

ફરવાનું હતું આ સર્વ

તેનો શું ધરું હું ગર્વ !

તેં તો કરી કિન્તુ ખેલ !

આશાએ ચણ્યા જ્યાં મહેલ !

જૂડું પુણ્ય ! જૂઠી વાસ !

જૂઠો પ્રેમનો વિશ્વાસ !

સાચો એક આ નિઃસ્વાસ ,

જે છે હેનુ મ્હારી પાસ !

દિન તે સ્મરું છું દિનરાત ,
મૂકું છું છુપો નિઃશ્વાસ ;
પંખી રખે કો હલાય ,
માળો મૂકી ઉડી જાય !
ઉડી રખે જૂઠાં થાય ,
પછી કો એકલું રીખાય !

હુંથી દુઃખ તને દેવાય ,
કિન્તુ પંખી ના હલાય !
કુણા પંખીના દિલમાં જ
સાચા પ્રેમનો છે - વાસ !
તેનો ફેરે ના કો ખોલ ,
મીઠો સદા તે કલ્પોલ !

૧૦ - ૧ - ૬૭

બોલો રસ

હુઓ કે આનન્દો, પ્રણય સખીનો કે કઠિનતા ,
ઝરાઓનું બહેવું ઉદ્ધમિ તાણું એ ગર્જન મહા ;
શુકોનું સ્વચ્છન્દી ચપલ સુરિલું ગીત મધુર ,
લતા, વૃક્ષો, પુષ્પો, અનિલલહરી ને જગ બધું .

સહુ આ પૂરે છે મુજ જિગરમાં આસવ કંઈ ,
મને ભાસે સૌમાં રસનવીનતા આસવ થકી ;
અરે ! ખાલી કિન્તુ નયન મુજ ઘેરાં થઈ રહ્યાં ,
નશામાં મહાલનું વિક્રણ મુજ ડોલે જીગર આ .

અહો ! મોતિકાં શાં મધુર કંઈ બિન્દુ છલકતાં ,
અરેરે ! એ દેવી અમર રસ ઢાળાઈ વહતો ;
'અતિ ન્હાનું' ખ્યાલું મુજ હૃદયનું ને રસ બહું ,
કહી હું રોનારો ! અખૂટ રસ એ ક્યાં કુદરતી ?

અહો ! ખોળા મેઘો જલધિ પર જેવા વરસતા ,
ઢળે તેવો આ એ મુજ રસ અરેરે ! રણ મહીં ;
ગમે છે 'કે' એલું કુદરતઉરે એ છલકતું ,
રુચે છે આ ખ્યાલે અખૂટ મધુ રેડયા જ કરવું .

અહો ! તો હું કાં ના મુજ રસ હડે અન્ય ઉરને ?
ન કાં કો સ્વીકારે ? વળી હમ શકું હું પણ ન કાં ?

અરે ! શું સ્વીકારે ? પ્રતિ હૃદયમાં એ જ વહનું ,
દિસે આંહી કે ત્યાં કુદરતનું ઔદાર્ય સરખું .

કવિતા ગાઉં છું , ઘડીક રસની ત્યાં સફળતા ,
ખડુ હીરા કિન્તુ દિવસ સઘળા વ્યર્થ જ જતા ;
કવિતા ગાતાં એ અમુક રસ તો એમ જ ઢળે ,
કવિતામાં કેા દી કવિ ન રસ પૂરો ધરી શકે .

પ્રિયાને આલિંશું મુજ હૃદયને જે પ્રિય સદા ,
સખાને ભેટું છું , મુજ જિગરની જે પ્રતિકૃતિ ;
અહોહો ! ત્યારે તો મુજ જિગર વિસ્તીર્ણું બનતું ,
અરે ! કિન્તુ ત્યારે રસની પણ હેલી વધી પડે .

અહો ! જેવો પ્રેરે મધુર રસ ત્યારે લપટવા ,
ન હું તેવો કેા દી લપટી શકતો ગાઢ પ્રિયને ;
ઉરોની વચ્ચેથી છલકી પડતો એ રસ , અને
અરે ! બાઝી રહેતાં દિલ ન કદી સન્તુષ્ટ બનતાં .

અતિ તૃપ્તિ કેા દી નથી નથી થઈ કે નહિ થશે ,
ઉરોના ખ્યાલામાં રસ નહિ કદીએ સ્થિર રહે ;
કવિતા ગાતાં કે પ્રિય હૃદયની ભેટ કરતાં
ખડુ ટૂંકું ભાસે ભવિત ધ્રુવનું એ ક્ષણ સમું .

હૈં છું હું કાંઈ , ઝરણુ કદિ એ બન્ધ પડશે ,
હુકમોને માટે અરર ! નવ કાં સંગ્રહ કઈ ?
પ્રતિ બિન્દુ મહારાં નયન ઉર ઉન્મત્ત કરતું ,
પછી આ સિન્ધુની મુજ દિલ અપેક્ષા નવ ધરે .

અરે ! કિન્તુ ના ના અમર રસનો સંગ્રહ થતો ,
ઝલાતું ના મોળું જલધિ ભરતીનું કદિ અરે !
ઝલાતાં તો ધારે અતિહીન બની એ નીરસતા ,
અને દેવી કૌણ કહુ કહુ થઈને લિપ થતું .

અરે ! શાને રોવું ? રસમય છતાં કેમ ડરવું ?
શરાબોનું પીવું ચૂપ રહી ન ખ્યાલું કયમ જાલા ?

ન કાં શ્રદ્ધા રાખું કુદરત તણા એ રસ પરે ?
 વહેન્તી વેળામાં સુખમય બની ના કયમ દૂધું ?
 મળે છે ઔદાર્યે પછી કયમ બતું કંબુસ લલા ?
 અરે ! માને જૂઠી ફિકર કરવી કાલની લલા ?
 શિલા કોળી, કાંટા, પરવત, અને આ રણ બધું ,
 લલે એ સિન્ધુના વિપુલ ગરકાવે છલકતું .
 અહો ! બહાલી ! બહાલી ! ભર સુદિત આવો લપટશું ,
 ભરી પી પી ખ્યાલાં સુખી સુખી બની મૂર્ચ્છિત થશું ;
 ભરી મસ્તી લહેરી હૃદયશઢ છે ને વહી જતા ,
 ઝરા છે ને મીઠા અમર રસના એ છલકતા .

૧૪ - ૧ - ૬૭.

સ્મૃતિ

હિન એક ગયો ! પછી લાખ ગયા !
 શિરમાં પળિયાં પણ આવી ચૂક્યાં !
 ઉરતું જળવુંય શમી જ જશે !
 પણ તે ચટકું ફરી ક્યાં મળશે ?
 હિનરાત સદાય જળ્યા કરવું !
 સહતાં સહતાં પણ કેમ 'સહું' ?
 સહશું ! રહશું ! જળશું ! મરશું !
 સહુ માલિકને રચતું કરશું !
 કંઈ બાકી રહ્યું ? હરિ ! યાચી લજા !
 ન. સુકાવ લલે જલ નેત્ર તણું !
 પણ તે હિનને વિસરાવીશ ના !
 સ્મૃતિ તે રહી તો હુઃખ લાખ લલા !

૧૫-૧-૬૭.

કુસુમ માટે પ્રાર્થના

કળી કહો કે કાંઈ, હૃદયરસ કહો કે સુખ કહો,
 બગીચે આ મહારે કુલ બસ રહ્યું એક જ હવે;
 અરે! વાયુ ભૂંડા! ઝાડીશ નહિ મહારા કુસુમને,
 તને શું છે? સાધ! મુજ જિજ્ઞાસુ છે ત્યાં વિરમતું.
 અદેખો તું શાને? મુજ હૃદય ના ના બહુ સુખી,
 અરે! લીધાં મહારાં કુસુમ સઘળાં તે જ ઝડપી;
 રહ્યું છે આ છેલ્લું! તુજ શરણુ છે! મહેર કરવી!
 નથી દાવો કાંઈ! પણ અરજ આ ઊર ધરવી!
 પ્રભુનો તું છે તો પ્રભુવત દયાળુ કંઈ થને,
 ઉન્હા શ્વાસો તહારા મુજ કુસુમથી ફર કરને;
 મહને આ ઝાળોમાં શરણુ નહિ, ટેકો નહિ કશો,
 ફરે આંખો કાંઈ બસ નિરખતાં આ કુસુમડું.
 કરી લે ચાહે તે મુજ સહુ જ ખોળે તુજ પડ્યું,
 ન સત્તા મહારી કે બહુ બહુ કરું તો રહી રહું;
 અરે! રોનારાને રુદન હજી દેઈ કરીશ શું?
 જવા દેને બાપુ! જખમી ઉરને દે જખમ શું?
 હશે કાંટા પુષ્પે પણ મધુર એ કંટક મને,
 અરે! કાંટા માટે કદિ પણ હવે હું ન વિલપું;
 નહીં ખેડું કાંટા, નહિ જ કદિ ઇચ્છા પણ ધરું,
 હજો કાંટા સાથે કુસુમ કુમળું એ મુજ સદા.
 મહને એ કાંટાથી બહુ સમયથી મહોબત થઈ,
 મહને એ કાંટાથી રુદન કરતાં લાગ્યુંત મળી;
 અરે! ચોડ્યા હૈયે, જિજ્ઞાસુ ચીરતાં એ નવ ડર્યો,
 હવે તો કાંટાથી મુજ હૃદયનું બન્ધન ઠર્યું.
 ઉગારી લે તેને, મુજ જિજ્ઞાસુ દે ઉગરવા,
 નથી મીઠું લહોયે ભવિત વધુ ખાઈ કરીશ ના;

અરે! નક્કી આવ્યો મુજ કુસુમને શું લઈ જવા ?
 અરે! મહારાં નેત્રે રુધિર ખરડી અન્ધ કરવા ?
 ન તેની તૈયારી તુજ સહ હજી કૂચ કરવા,
 ઉખેડી તે દેવા મુજ ઉર ન તૈયાર અથવા ;
 જરા તો ઠેરી જા ! અમુક સમયે છે તુજ સહુ,
 અમારાં હૈયામાં અરર ! હજી કાંઈ રહી ગયું .
 અમે શીખી લેશું પ્રણય કરવાની નવીનતા,
 પછી તો આનન્દે ઉખડી ઉખડીને તુજ થશું,
 પડું છું હું આડે, મુજ ઉપર જવાલા તુજ પડો,
 ફુલો ચૂંટી લેવાં ! અરર ! તુજને એ નવ ઘટે .
 પ્રભુ ! તકાર સર્વે, મુજ નહિ કશું આ જગતમાં,
 મહેને મહારે કિન્તુ કુસુમ મધુર આ મુજ ગણ્યું ;
 ક્યાણુ તું તો છે પણ ન નિરણું હું તુજ ક્યા,
 અરે ! તેથી યાયું મૃદુ કુસુમડા ઉપર કૃપા .

૧૬-૧-૬૭.

૧૬-૧-૬૭

૧૬-૧-૬૭

શયનો પુલનાં કરમાઈ ગયાં !
 અનિલો સુરલે સહુ લેઈ ગયા !
 અહ ! કંટકની જ ઊછાત રહી !
 બસ કંટકની સહુ વાત રહી !
 અમી નિર્ગળતું ઝરણું અટક્યું !
 વિષનો પરિવાહ વહ્યો જ પ્રભુ !
 સઘળા પલટાય સહાઈ ગયા !
 ભવ એક મહી ભવ લાળ થયા !
 મુજ નેત્ર તણું સહુ હીર બળ્યું !
 મુજ વ્યર્થ ગયું સઘળું ગણવું !

પણ એ નયનો, મૃદુ એ નયનો ,
હજુ શું રડતાં જ હશે નયનો ?

૧૬-૧-૬૭.

અસ્વસ્થ ગૃહિણી

શાન્ત છે, બન્ધ છે આંખો, ટાંઈ દર્દ કમી દિસે ;
ત્હોય છે તમ ને ઢીલાં કોમલાંગો હજુ જવરે .

ખુદલા રહ્યા છે મૃદુ આંધ ન્હાના ,
નિદ્રા મહી' છે સુકુમાર બાલા ;
ન અંગ એકે જરી એ હલાવે ,
ઉઠે ન ઉઠે ફરી કોણ બાણે ?

ધગેલા એ ગિછાનાની પાસે કોઈ યુવાન છે .
' રખે તે ભગતી, ' તેવી લીતિ તે મુખ ઉપરે .

યુવાન જાસે ડરતો લીએ છે,
ચિન્તા ભાંડી એ ઉરના ભરે છે;
છે નેત્ર એ મ્હોં ઉપરે ઢળેલાં ,
ક્ષણે લીંબતાં, ક્ષણમાં સુકાતાં.

“ મધુર કુલકાં ! આવી આવી પીળાશ ધરીશ ના !

“ તુજ ભ્રમરને એ હૈયેથી ન ફર કરીશ, હા !

“ તુજ નયન આ મીંચાયેલાં જરીક ઉઘાડજે ! ”

પ્રણયી ડરતો કાંઈ આલું મુખે નિરખી અરે !

નથી એ સાંભળ્યા ચઝે, ત્હોયે આંખ ઉઘાડતી ;
ટાંગેલું ચિત્ર કો સામે, ત્યાં તે દ્રષ્ટિ લગાડતી .

તહીં ચિત્રે કો બે રમત કરતાં બાલક દિસે ,
શુલાબો શાં બન્ને મધુર વદનો એ સ્મિત કરે;
રમાડે તેઓને કમલવદની કોઈ લલના ,
મૃદુ કુંળી તાણ મુખ પર હસે યૌવનદશા .

ઝરા પાસે જુ'ડો તરુવર તણાં ફર દિસતાં,
લતા ને શુભોની વિટપ પર પુષ્પો ઝૂકી રહ્યાં;
કુણો સન્ધ્યાભાતુ મુરખી ભરતો સૌ સ્થલ પદે,
હૂખન્તો ભાસે ત્યાં જલધિવીચિથી સિક્ત બનતો.

દેખતાં રંગ એ રાતા આકાશે ચિત્રમાં રૂડા
બને મેત્રો કંઈ બીનાં, ઘેનમાં લવતી જરા:—

“અહહહા! હશે ચિત્રના સમું-

“ગૃહની ખહાર આ વિશ્વ કે રૂડું!

“નવ ફીડું કદી એમ ભાસતું!

“નિરખવું ન તે કોઈ ફી હવે!

“મધુર પુષ્પ એ! વેલડી સખિ!

“પ્રણયથી તને હું ઉછેરતી!

“નવ કદી હવે સિંચવી તને!

“મધુર પુષ્પ ના ચૂંટવાં હવે!

“મધુર પુષ્પ એ! વેલડી સખિ!

“મુજ બિછાતની પાસ કે પડ્યાં!

“અરર! પ્રેમની અન્ધિએ જડ્યાં!

“મુજ ભવરે અરે!-દીણુ સૌ બન્યાં!

“પ્રણયી પુષ્પ એ! ખીલતાં રહો!

“મુજ પિયુ તણા હારમાં વસો!

“નવીન રંગ તું વિશ્વ ધારજો!

“ન તુજ દહાણુ હું પામતી ભલે!”

“પ્રિય પ્રિય સખિ! આ શું? આ શું? ન આમ ઘટે થયું?

“કુણુ હરિએ તહારે માટે હજી મુખ છે ભયુ!”

“તુજ કર વતી ચુંટાયેલાં ફૂલો કરમાય ના,”

“મધુર પુલકાં તે આ કંઠે હજી બહુ ધારવાં!”

નયન પર છવાતાં અશ્રુતું એક બિન્દુ,

અટકી ચૂપ થયો એ કંઠે રૂંધાઈ જતાં;

હરહ કંઈ કમી એ થાય છે સુન્દરીનું,
મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીઝાઈ જાતાં.

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમાં ફરી એ ગૃહ ફૂળતું,
પડે ત્યાં પાંચ વાગ્યાની ટકેરી ઘડિયાળમાં.

ફરી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર જોતી,
અરર ! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર બહેતી;
ટપટપ ટપકતાં બિન્દુડાં લૂછી નાખી,
કરુણુ સ્વર વળી એ ધ્રુજતો નિકળે છે :

“અરર ! બાલુડાં ! બાપલાં ! અહો !

“જનની આ હવે સ્વર્ગમાં જતી !

“સમજશે નહીં શું થઈ ગયું !

“રમકડું ક્યું હાથથી ગયું !

“વિસરી શે જશે છાતી બાપડી

“ઉપર જે તમે ફૂટતાં સદા !

“વિસરી ના શકે બાલ માતને !

“રમત તો હવે રોઈને કરો !

“તમ પિતા સદા બહાલ રાખશે !

“પણ ન માતની ખોટ ભાંગશે !

“નહિ નહીં મળે મા ગઈ ફરી !

“જગતમાં નકી મા બને નહીં !

“દિવસ બે સહુ લાડ પૂરશે !

“દિવસ બે દયા સર્વ રાખશે !

“પણ ન છાતીએ કોઈની તમે !

“રઝળતાં હવે એકલાં રહો !

“બહુ કરી શકી બહાલ હું નથી !

“કદિ રડાવતી હું ઘણું હતી !

“તમ દિલો ક્ષમા આપશે મને !

“પણ ન માતને એન કં પડે !

“અરર ! બાપલાં બાલુડાં ! અરે !
 “ તમ પરે હવે દાલ ના રહી !
 “ રડતી દૂર જે જે ઘડી થતાં !
 “ અરર ! તે હવે દૂર સર્વદા !
 “ ત્યજી દઈ નકી સ્વર્ગ, બાપલાં !
 “ ઘડીકે તેથી જો હર્ષમાં રહો !
 “ સહુ હવે સદા જોલશે રડી,
 “ જનની છે જરા ગામ કો ગઈ ! ”
 “ અરર ! એ તમે કેમ માનશો ?
 “ રડી રડી મુજો ના સુકાવજો !
 “ નવ જલું ગમે ગામ એ મને !
 “ પણ ન ઠેલી એ સાદ કો શકે !
 “ અરર ! ના શકું શાન્તિમાં મરી !
 “ હૃદય ઝીલતું ભારે આ નથી !
 “ પ્રભુ તણી કૃપા પામજો સદા !
 “ સહુ અનાથનો એ જ નાથ છે !
 “ જરીકે મહોં હવે જોઈ તો લઈ !
 “ કંઈમ ભલા નથી આવતાં અહીં ?
 “ કદિ ન જોલમાં જોટી હું કરું
 “ તમ કને નહીં કોઈ દી રડું !
 “ પણ મને તમે દેખતાં જ કાં
 “ મૂઠું મુજો જરા ગાભરાં કરો ?
 “ દિવસ જો હવે હર્ષથી રમો !
 “ પછી સહાયમાં માતની દુવા ! ”

થંડીએ કમ્પતાં ગાત્રો શબ્દો બેન્ધ થયા, અને
 પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ દઢ છાતી કરી કહે:—

“ અરે ! બહાલી ! બહાલી ! રૂઢન તુજ લેહે હૃદય આ,
 “ ન કે રોવા જેવું, પણ ન મુજ હૈયું સ્થિર રહે ;

“પ્રભુની સામે જો, તું જ નિગરને શાન્ત કરજે,
“ત્યજે શાને આશા ? પ્રભુ તણી અડી” જે પ્રતિકૃતિ.”

હું જોણે હસ્ત એ ઊંચે થઈને પિયુને અડે,
છાતીથી ચાંપતી છાતી સુન્દરી હુસકાં ભરે.

ફરી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર ભેટી ;
અરર ! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર વહેતી ;
ટપટપ ટપકતાં બિન્દુડાં લૂછી નાખી ,
કરુણ સ્વર વળી એ મૂજતો નિકળે છે :—

“ બહાલા ! બહાલા ! તું જ હૃદયને ચીરનારી થઈ હું !

“ તે બાલાના મૃદુ હૃદયને રેંસનારી થઈ છું !

“ બચ્યાં તો તે પ્રભુ અનુઅડે ઉછરી કાલ બશે !

“ કિન્તુ ધા આ મુજ નિગરથી કેમ ભૂલી જવાશે ?

“ એ તો મહારી સરલહૃદયા, મેં જ તેને ઉછેરી !

“ મીઠી તહારી હૃદયઝરણી નાચતી ત્યાં જ ચાલી !

“ બહાલા ! મહાઈ જીવિત લઘુ આ મોહ તેમાં જ પામી

“ છૂરી તીખી પ્રણયી દિલ્લડાં ઉપરે કાં ઉગામી ?

“ ભૂદાં કીધાં ! કદિ ન મળશે ! ઝિન્દગી રોઈ રહેશે !

“ રે રે ! કોની હૃદય બળતાં વિશ્વમાં સહાય લેશે ?

“ લોળા બહાલા ! તું જ નિગરનું સોળતી કો રહું ના !

“ ને હું તો આ જખમ દઈને બઈ છું દૂર, બહાલા !

“ બહાલા ! છેલ્લે મુજ કઠિનતા માફ પસ્તાઈ માગે ,

“ માપ્રી દેશે પશુ વિસરશે નાથ ! તું કેમ ધા તે ?

“ કેવી રીતે મુજ બળતરા શાન્તિ પામે, અરેરે !

“ કેવી રીતે તું જ હૃદયનો દાહ હોલાય, રે રે !

“ પાપી મહાઈ હૃદય ગણતું નાથ ! પાપી તને તો !

“ રે રે ! ભેયું તું જ નિગરના મૈમમાં પાપ મેં તો !

“ તું તો તારે ગળતપડે સર્વદા ખેલનારો !

“ બહાલા ! હું તો જગત પરના સ્વાર્થનો છેક કીડો !

“તહોયે ઠાળ્યો તુજ રસ સદા સ્નેહથી હું પરે રે !
 “ધિક્કાર્યો મેં, નવ કદિ ગણ્યું થાય છે શુ તને તે !
 “‘અપુ’ હું’ એ કદિય સમજી અર્પનાઈ શકે ના ,
 “ને ઔદાર્યે સુજ હૃદયને સાચવ્યું તે’ જ બહાલા !
 “ત્રેમી બાલા ! કરવત બની ત્રેમ હું કાપનારી !
 “ચાચુ’ શિક્ષા કુદરત કને કૂરની કૂરતાની !
 “રે રે ! બહાલા ! તમ હૃદય તો મૃત્યુમાં મ્હાલનારાં !
 “ને એ મૃત્યુ મરતી સખીના હસ્તથી પામનારાં !”

થંડીએ કમ્પતાં ગાત્રો, શબ્દો બન્ધ થયા, અને
 પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ પમ્પાળી પ્રિયને કહે:—

“બહાલી ! પ્રાણ ! અરે ! અરે ! હૃદય આ તહાઈં જ તહાઈં સદા,
 “તું દેવી, તુજ ત્રેમના ઝરણમાં છે જીવતો જીવ આ !
 “તે એ છે તુજ આ મહાન દિલના સિન્ધુ તણી માછલી !
 “વાતો કિન્તુ વીતેલ સ્વપ્ન તણી ના હાવાં ઘટે જાલવી !
 “શું હું માફ કરું ? અરે ! પ્રિય સખિ ! શું માફ હું ના કરું ?
 “આપે ઇશ મને આહો ! હૃદય આ તહાઈં સદા પૂજવું !
 “ઓહોહો ! મતલેહની તુટી પડી આજે દિવાલો દિસે !
 “તો, બહાલી ! સુખથી ગયા સમયની વાતો કરીશું હવે !”

નયન પર છબ્બતાં અશ્રુનું એક બિન્દુ
 અટકી ચૂપ થયો એ કંઠ રૂંધાઈ જતાં;
 દરક કંઈ કમી એ થાય છે સુન્દરીનું,
 મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીચાઈ જતાં.

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમાં ફરીથી ગૃહ એ પડે ;
 કાચના દ્વારમાંથી ત્યાં સન્ધ્યાનાં કિરણો ઢળે .

સ્વપ્નને સાદ

સ્વપ્નું ! સ્વપ્નું ! તું મીઠું !

બહુ દિનથી ના મીઠું ! - સ્વપ્નું ! કેવું તું મીઠું ?

તું વિષ્ણુ આશા ને સ્મૃતિ ઉજડ મહેલ સમાન !

તે ત્યાં તું ને તે વિના આ સંસાર સ્મશાન !

સ્વપ્નું સંસારે મીઠું !

તું તરુણીની સુન્દરી — તું બચ્ચાંના ખેલ !

જેવો જેનો તોર ત્યાં તેવું તું જ મળેલ !

સ્વપ્નું સૌને તું મીઠું !

તું સ્વપ્નું નહિ રાતનું ! તું સ્વપ્નું નહિ સ્વપ્ન !

તું સ્વપ્નું સુજ ઝિન્કગી ! આંખલડીનું રત્ન !

સ્વપ્નું મ્હારું તું મીઠું !

આજ નિશાએ આવજે ! હું સ્વપ્નું ! તું સ્વપ્ન !

તે મ્હોં તું બતલાવજે ! તું સાચું ! હું સ્વપ્ન !

સ્વપ્નું બ્હાલીનું મીઠું !

મ્હારું ધાયું ના બને ! ત્હારું ધાયું થાય !

તું મ્હારા ઉરનું સુધા ! હાજર કાં ન સહાય !

સ્વપ્નું મીઠું તું મીઠું !

આ હરિયો ખારો ભયો ! હું છું તેનો ક્ષાર !

તું અમૃતભરણું ભળ્યે ક્ષારે પુલનો હાર !

સ્વપ્નું દેવી તું મીઠું !

જે ખોયું મેં દૂર છે ! એનું એ તુજ પાસ !

તેં ત્હારું મ્હારું ક્યું ! ઝૂંટ હવે કે રાખ !

સ્વપ્નું બ્હાલું તું મીઠું !

તું આ રક્ત તણું ઘીયું ! આ ઉર ત્હારું તખ્ત !

હું ના પૂણું ડોઘને ! હું તો ત્હારો ભક્ત !

સ્વપ્નું સાચું તું મીઠું !

આ કિરના કિર્નિં પરે. તહારી છં બિછાત !
 માંમુડે પગ ધોડે હું. તહોયે કેમ રીસાય ?
 સ્વપનું મોંધું તું મીઠું !

તું સ્વપનું રીસાય તો હું સ્વપનું છું - ખાક !
 સ્વપનું સ્વપન વર્તી રહું ! સ્વપનું જળનો રાહ !
 સ્વપનું એ મોંધું મીઠું !

દોરી બ મુજને નહીં ! તે ઉર જળતું ઠાર !
 નેને લાવ સદા અડીં ! આવ આવ તું આવ !
 સ્વપનું માયાળુ મીઠું !

આંખલડી બીની કરી આંખલડી લઘાવ !
 હંફેલાં મુજતાં એનાં એ બ દબાવ !
 સ્વપનું તું તું તું મીઠું !
 સ્વપનું પ્રેમીતું મીઠું !

૨૨ - ૧ - ૬૭.

હરકવિમારી

મુનું ખુલખુલે મહારે. “ બિમારી હરક આલમને ! ”
 મુનું મેં “ હરક આલમને શરાબોની ખુમારી છે ! ”
 મોને બોલનું ખુલખુલ, “ શરાબોની ખુવારી હો ! ”
 “ શરાબોની ખુમારી એ બિમારીની બિમારી છે ! ”
 મોને બોલનો તો હું, “ હમોને એ ખુવારી હો ! ”
 “ નરમારી સાચેનીથી તમોને ન્યામતો એ હો ! ”
 “ મારે ! હમના ખુલખુલ ! રહે છે હરકને તું કાં ? ”
 “ શરાબો લાખ પી પી પી શરાબોને રહે છે કાં ? ”
 “ શરાબોને રહે છે કાં ? અરે અરેસોત્ર ! ” એ બોલ્યું,
 “ શરાબોને પીનાઈ દો શરાબોને નથી રાથું ? ”

“શરાઓની મળ વીળી કરી દે ઈશ્કમાં, લાલા !
 “પછી ચક્રચૂર તું કેવો રહે તે બોધશું, બહાલા !”
 કહ્યું મેં, “બુલબુલોને તો પડી છે દેવ રોવાની !
 “હમારી દેવ તો જૂની મજેદારી ઉડાવાની !
 “શરાઓના સીસા ઢાળી શરાઓમાં સદા ન્હાશું !
 “સનમના હાથમાં જામો લખોથી ચૂમતા જાશું !
 “મળ આ જિન્દગાનીની સનમ, સાકી અને ખ્યાલું !
 “શરાઓ દૂર થાતાં તો રહે છે જિન્દગીમાં શું ?”
 શરાઓનું ભયું ખ્યાલું ! ભરી પીધું ! ફરી પીધું !
 કરી આ આંખ રાતી ને જિગરને તો કહ્યું વહેતું !
 સનમના ગાલની લાલી હતું ટીપું શરાઓનું !
 હમારા ઓઠનું ખ્યાલું સદા એ ચૂમતું ચાલ્યું !
 ‘ભરી પા ને’ ‘ભરી પી લે’, હતી એ શુદ્ધતગો રેલી !
 સુરખ આકાશ ને તારા બધે લાલી હતી ફેલી !
 ગુલો કાંટાં વિનાનાં ને સનમની હાંફતી છાતી,
 હમારી બાહશાહીમાં હમારી એ હતી ગાદી !
 મગર બુલબુલ ! અથે બુલબુલ ! હવે તુજ ગીત ખ્યાલું એ !
 ફરીથી બોલ તું, બુલ બુલ ! “જિમારી ઇશ્ક આલમને !”
 હમારું જામ ફૂટ્યું છે ! હમારું તખ્ત તૂટ્યું છે !
 મગર શું હું ચ બોલું, કે “જિમારી ઇશ્ક આલમને ?”
 વધારી ગીતમાં તારા હમારો બોલ આ લેને :
 પુકારો, “ઇશ્ક આલમને બુલાઇ કે જિમારી છે !”

૨૪ - ૧ - ૯૭ .

આશા

આશા પાછળે આશામાં ફરે !

આશા ફરની, ફરે રહી !

એ તો દૂરની દૂરે ભમે,
 મ્હારી પાંખ ખેંચી ના બને,
 કાને મૃત્યુના પડવા પડે,
 આશા મૃત્યુમાં ય છૂપી રહી.

આશામાં જિગર જૂકી રહ્યું,
 કહિ આંખને આળે - અળ્યું;
 કહિ જૂલ્ફની ગૂંચે પડ્યું,
 ક્યાં એ આંખ ના ટોલી થઈ!

આશા બોલતી, “મૃત્યુ નથી”,
 મૃત્યુ કહે, “આશા જૂહી”;
 શું જૂહી? ન શું જૂહી એહી?
 આ અંધારમાં હીવો કહી!

છે ખાક આલમ મોતની;
 તે જૂકી મહીં આશા ભરી;
 લાગી હ્દાય ભસ્મ મહીં ફરી,
 ધૂણી આગ વિણ ધીખી રહી!

આશાને નિરાશા ના રુચે,
 આશા તૃપ્તિથી ડરતી હિસે,
 પણ તૃપ્તિનું તો નામ છે,
 આશા વિશ્વની રાણી ખરી!

ધામી વર્ષ આપું જાય છે,
 કહિ ગર્જના સુણાય છે;
 રૂડા રંગ દૂર ભળાય છે,
 લૂપી એ જ આશા - વાહણી!

ગઈ રાત્રિ તો રવિ જગશે,
 એ માનતો મ્હારા મને;
 પણ આ અમારા કિસ્મતે,
 રાત્રિ પછી રાત્રિ મળી!

આશાને લઈએ જે ભમે ,
તેને રંગ આ ખાકી મળે ;
તેને લેખની ઓળી ભળે ,
તે એ કોઈ દી પૂરી નહીં !

ઓળી હાથમાં આવી હવે ,
અધુરી મળી - અધુરી રહે ;
તેને વિશ્વમાં કે ના ભરે ,
માગી લીખ તે ખાલી ગઈ !

ચાલે છે જમાતો કાફલા ,
ઉડે છે બાહશાહી વાવટા ;
અંતે એ જન્મે ધારતા ,
પછી રંગ એ ઉપડે નહીં !

તરુણો લટે લપટાઈને ,
કવિ ગીત મીઠાં ગાઈને ,
કોઈ કહાપણે લોળાઈને ,
શૂંક્યાં એ જ ઓળીની મહીં .

ઓળીમાં પડ્યાં તે ના ઉડે !
તેની આંખ ભીની ના સુકે !
મ્હાફ જે અન્યુ તે તેનું બને ,
ઓહો ! હૃદ કોણ કળે અહીં ?

ઓળીમાં નિરાશા ભાસતી ,
કિન્તુ ત્યાં ચ અણગી આશની ;
છેલ્લી હેડકીચ આશા ભરી ,
આશા સર્વની ન તે કોઈની !

કોઈ લાખ જન્મે ધ્વિષ્ઠતા ,
એ તો એમ આંખ્યા સેવતા ;
કોઈ એમ આંખ્યા પાશમાં ,
પડી પાશમાં છૂટે નહીં !

કોઈ આ જાળમાંથી નીકળી,
થયું હર્ષનું છે સોળતી,
એવી વાત કાંઈ સાંભળી,
કિન્તુ કોઈને દીકું નહીં !

૨૬ - ૧ - ૯૭.

પ્રિયા કવિતાને છેલ્લું આલિંગન

તારા બહુ ઉપકાર ! રસીલી ! તારા બહુ ઉપકાર !
તું ઉરનો ધગદાર ! રસીલી ! તું અશ્રુની ધાર !
આ દિલડાતું ઝેર હળાહળ
તું વિણ કે ગળનાર !
બહુ હુખિયો પણ દુઃખ શું રોશે ?
રોતાં ન મળે પાર !
રોતો ત્યારે તારે ખોળે
શીર્ષ હૃદય, દિલહાર !
સહુ ત્યજી ચાલ્યા ! તું સુખણી થા !
જીવીશ વિણ આધાર !
વીત્યાં સાથે તું વીતી જા !
વીત્યાં સ્વપ્ન હજાર !
મહારાં આંખુ તારાં ગીતો !
પણ ક્યાં હવે સુણનાર ?
કોણ દબાવી જિગર નિચોવે ?
મહારો હું જ પુકાર !
આ દિલ સખત થયું ! તું કેમલ !
તારો ના અહીં કાર !
કેમ હસાયે ? કેમ રડાયે ?
દિલનો તૂટયો તાર !
તૂટ્યું વીણા કેમ બળવું ?

એ - બસુરો ગણકાર !
 આંખ ગઈ છે ! ક્યાં છે આંસુ ?
 શું ગાશે સુનકાર ?
 વિપ્રવે છે ના શું એનું એ ?
 છે ક્યાં એ રસધાર ?

હવે તો

ક્યાં છે એ મળનાર ?
 તું રસહેલી ! હું રસહીણો !
 ભેટું છેલ્લી વાર !

પણ હજી
 લેજે કઠિ કઠિ સાર !
 હું ફળનારો ! તું તરનારી !
 તરતાને તું તાર !
 અરેરે !
 ફળતાનો તજ ખ્યાર !

૨૯ - ૧ - ૬૭ .

★

પ્રવૃત્ત થવા કહેતા મિત્રને

પ્રિય એ મુખ દૂર ગયું જ ! સખે !
 ક્યમ અર્જુન તીર ઉપાડી શકે ?
 કર જે ધરતી ધણુણાવી રહ્યો !
 બસ કાયરથી જ હુટાઈ જતો !

મુજ કાજ તને કેંઈ દર્દ ! સખે !
 દુઃખી હું સઘળું દુઃખ ભોઈશ તે !
 દુઃખ ભોઈશ હું ! કઠિ રોઈશ હું !
 કઠિ એ ઝરતું જલ દહોઈશ હું !

પણ ચેતનહીન કરે કર શું ?
 રહ્યું ચેતન એ સુખ સાથ ! સખે !
 શખ ના ઉઠશે ! કહીં એ ન સુધા !
 ગત ચેતનની ગઈ દૂર હવા !
 ઉરના દિલના દિલદાર સખે !
 સુણી આ તુજ એ નયનો પિગળે !
 પણ એ જ રહ્યું ! હરિએ નિરમ્યુ !
 સહેજે જ્યમ હૈં - સહાય ! સખે !

૩૧ - ૧ - ૬૭.

પ્રેમ અને ધિક્કાર

તને આહી દાહી રુધિર સઘળું તો ગત થયું ,
 હવે પાણી પાણી થઈ જઈ વહે હાડ સઘળાં ,
 નહીં તેવું કાંઈ તુજ જિગરને સ્વપ્ન સરખું ,
 મહેને તો મીઠી શી નહિ કદિ ય દષ્ટિ પણ મળી .
 સહેતાં રહેતાં એ ક્યમ સહી શકું એ કહિનતા ?
 અરે ! આવું આવું ભવિતભર શું કોઈ સહશે ?
 પણ એ કે આવું કદિ સહી શકે આચરણ ના !
 હયા મહેરે માટે સુજ જિગરમાં આજ ઉપજે !
 પ્રવારી બહારી મહેં, સુજ હૃદય એ આજ સમજે !
 પ્રવારી બહારી તે કદિ નહિ દૂરી બહારીશ હવે !
 નથી મોડી કાંઈ સમજણ પડી એ જખમની ,
 નહીં મોડી પાસું સુજ જખમની ઔષધિ વળી .
 હવે ભેયા ત્હારા સરખ રમનારા નયનમાં ,
 હવે ચેત્યો ઝેરી તુજ જિગરના ખંજર થકી ;
 હવે ભોળો પ્રેમી તુજ વદનથી દૂર વસશે ,
 અને તેને ક્યાં એ જગત પર મીઠાશ મળશે .

અરે ! ત્હારે માટે પ્રભુથી મમ પામ્યાં પ્રભુય ના ,
કત્તી ના લૂછાયાં મુજ કરથી એ આર્દ્ર નયનો ;
રહ્યાં મ્હારે માટે હૃદય કુમળાં એ સ્નગતાં
અને ત્હારે માટે મમ હૃદય તો વ્યર્થ જળતું .

હવે તો ના ઇચ્છું તુજ હૃદય માટે સ્નગવા ,
હવે ધિક્કારું એ તુજ હૃદયને હું કયમ નહીં ?
કૃતઘ્નીને મ્હોતાં મુજ હૃદય ના અન્ધ બનશે ,
અને એ ભૂલોની મમ હૃદય શિક્ષા ય સહશે .

“ હવે ધિક્કારું , ” એ ઘટિત નહિ બોલો પ્રભુથીને ,
અરે ! એ બોલો તો જરૂર ઇનસાફી પશુ દિસે ;
તને મ્હોવામાં એ હૃદયઝરણું છૂટ જ હતું ,
હવે ધિક્કારું ત્યાં કયમ હૃદયને અન્ધ કરવું ?

પ્રભુ પાસે માગું મુજ હૃદયને ન્યાય મળવા ,
કૃતઘ્નીને શિક્ષા દઈ શિખવવા કૂર ન થવા ;
નહીં ત્યાં તું ફાવે - કુદરત ન અન્યાય કરશે ?
તહીં મૂંગે મ્હોંએ જગત સઘળું ઠંડ ભરશે .

હવે હું ઠંઠોરો નગર નગરે ફેરવીશ , કે
“ કૃતઘ્ની હૈયાના જખમ નિરખો આ મુજ ઉરે ;
“ અરે ! સૌન્દર્યોનાં હૃદય નવ સૌન્દર્ય ધરતાં ,
“ અને સૌન્દર્યોને શરણ પડનારાં દુઃખી થતાં . ”

અરે ! મ્હારું ક્હેવું જગત સુણનારું પણ નહીં ,
સઘાં ઘેલું ઘેલું જગ નિરખી સૌન્દર્ય બનશે ;
અરે ! કેણે ઝાલ્યો હૃદયઘણઝરો હળુ સુધી
વહે છે તે બ્યારે અજાણિત સૌન્દર્ય પરથી ?

હવું છું હું યે આ મુજ નયન નીચાં દબવીને ,
અહા ! ખેંચે કિન્તુ હૃદય મમ નેત્રો ફરી તહીં ;
અને ત્યાં ભેતાં તો નરમ બનતો કે ગળી જતો ,
અરે ! ત્યાં ભેતાં તો હૃદય સઘળું અર્પી જ જતો .

સ્મૃતિમાં એ જાગે તુજ વદન ને હું મુજ નહીં ,
પછી મહારો મહારા ઉર પર કશે એ હક નહીં ;
કહે, શું છે બહુ ? કહી'થી તુજને એ - જડી ગયું ?
પ્રયોગોને માટે મુજ હૃદય ક્યાંથી મળી ગયું ?

અરે ! જોતાં તુંને જિગર ફરિયાદે નવ કરે ,
સહું તે સૌ સહેવા ફરી જિગર તો તત્પર બને ;
“સહું” , એ કહેતાં એ જિગર શરમિન્દું થઈ જતું ,
દિસે ધા મહોટા એ કુસુમકળીવર્ષાદ સરખા .

ચીરાવું , રે'સાવું , તરફડી રીખાઈ સળગવું ,
શૂળીના કાંટાની આણી પર પડેવાઈ મરવું ;
દિસે દહાણું એ તો અગર રસનાં પાત્ર મધુરાં ,
અહું એ મહેરાની સુખથી કુરખાની થઈ જવા .

પછી ધિક્કારું શે મધુર મુજ એ દહાણુ ઉરની ?
બહું તો ચાચું કે તુજ પદ મહીં શીર્ષ ઝુકવી ;
જહાંગીરી આવી ક્યમ કદિ ગુલામી ગણીશ હું ?
“હવે ધિક્કારું” , એ ક્યમ કદિ ય યોલો કહી શકું ?

નહીં સત્તા ત્હારી પ્રણય મમ આવો કળવવા ,
“હવે ધિક્કારું” , એ મુજ ઉરથી શબ્દો કઢવવા ;
કરી લે આંહિ તે પણ નહિ કહું જે નવ કહ્યું ,
કરી લે આંહિ તે પણ નવ બને જે નવ બન્યું .

વહન્તો પ્રેમપૂરે તે ધિક્કારે અટકે નહીં ;
પ્રેમના શત્રુનો પ્રેમી ના ના આશ્રય લે કદી .

૪ - ૨ - ૬૭ .

હમારી ગુનેહગારી

અરે ! તે બાગમાં તું પર નજર મેં ફક્ત કીધી'તી ,
જિગરમાં આહ કીધી મહે , ગુનેહગારી હમારી એ !

કરે સૌ તે હમે દીધું, ન જોયેલું હમે જોયું !
 મગર એ આહને માટે શુનેહગારી હમારી છે !
 હતી ત્યાં ગુલછડી, દિલખર ! હતી તેની કળી ખીલી ;
 ઝૂકી ચૂંટી કહ્યું, “ લેજે , ” શુનેહગારી હમારી એ !
 કળી ફેતાં બિગર દીધું ! ગમીવું જામ પી લીધું !
 તૂટી દિલની લગામો એ , શુનેહગારી હમારી એ !
 “ ખુદાની બંદગીમાં કર મને શામિલ તું , દિલખર ! ”
 કહ્યું મેં તે ન સુણ્યું તે ! શુનેહગારી હમારી એ !
 લગ્યો એ ઈશ્કતા બોલો ! અધુરું કાંઈ તું બોલી !
 ગણ્યો મેં ઈશ્ક એ બોલો , શુનેહગારી હમારી એ !
 “ અયે દિલહાર ! તું દિલમાં શુલોને રાખનારી છે ! ”
 હમે એ સૌ કહ્યું જૂઠું ! શુનેહગારી હમારી એ !
 ખુદા જાણે ગઈ તું ક્યાં ! ખુદા જાણે ભર્યો હું ક્યાં !
 જૂઠી આશા ધરી હૈયે , શુનેહગારી હમારી એ !
 કરી પેદા તમે આશા હમે તેની બન્યા કયામત !
 અરે ! એ ખૂનને માટે શુનેહગારી હમારી છે !
 શુન્હા લાખો મહીં છું હું ! મગર તુંને ક્યું છે શું ?
 હવે એ પૂછવું તે ચે શુનેહગારી હમારી છે !
 સબ હું લોગવું છું હા ! સબળ વિણ રોઈ છું કે દી !
 સબ એ વેઠવામાં ચે શુનેહગારી હમારી છે !
 શુન્હામાં જે શુનેહગારી સબમાં તે શુનેહગારી !
 સબથી છૂટશે ક્યારે શુનેહગારી હમારી એ !
 હવે આ ગીત ગાઉં છું ! હવાને હું સુણાવું છું !
 દીવાનાની દીવાનાઈ શુનેહગારી હમારી છે !
 દીવાનો તો ક્યો છે તે ! ક્યો આ ગીત ગાતો તે !
 શુનેહગારી હમારી એ શુનેહગારી હમારી છે !
 ખુદા પાસે કહું છું , કે “ શુન્હા તારા હમારા હા ! ”
 શુનેહગારી સનમની એ શુનેહગારી હમારી છે !

હમાઈં સૌ તહમાઈં છે ! તહમાઈં સૌ તહમાઈં હો !
મગર તહારી ગુનેહગારી ગુનેહગારી હમારી હો !

૭ - ૨ - ૬૭ .

ક્યમ પ્રેમ ગયો ?

ક્યમ પ્રેમ ગયો ? ક્યમ પ્રેમ ગયો ?
ક્યમ પ્રેમ ગયો - પ્રિયનો સબળો ?

વદને ન કશો ય વિકાર થયો !
હસતાં ત્યમ તે હસતાં નયનો !
મળતાં ન કશો ય વિરાગ બડયો !
હૃદયે ધબકાર ન મન્દ પડયો !

સુજને મળવા પગલું ઉપડયું ,
નવ ત્યાં ય નવીન કશું ય ફીકું !
મમ છાતી મહીં દિલ એ ધડકયું !
સહુ જેમ હતું અસ તેમ હતું !

ઉરમાં સુજ સંશય કેં કરવા
અહ ! કાલ કશો ય મને ન મળ્યો !
ગઈ કાલ હતો ! નથી આજ હવે !
પ્રિયનો અસ એમ જ પ્રેમ ગન્યો !

અહ ! દારુણ આ અવધિ વચમાં
પડતા પ્રેમુએ ન વિરામ લીધો !
સુખ મંગળનું અશુભ વરસી
ગઈ આ દિલ કેમ જ કાંઈ ચીરી !

ક્યમ પ્રેમ ગયો ? સમજ્યો ન “ ગયો ! ”
ત્યમ પ્રેમ ગયો ! ત્યમ - પ્રેમ ગયો !

૮ - ૨ - ૬૭ .

एक प्रश्न

કહ્યું છે મેં બહાલી ! બહુ વખત આ એક જ તહેને ,
 “ તહેને ચાહે તેથી અધિક મુજ ત્યાં આ દિલ હશે ; ”
 કહેશે તું “ રે રે ! પ્રણય પલટે તે પ્રણય ના , ”
 અરે ! કિન્તુ શાને પ્રણય પલટે તે પ્રણય ના ?
 ન શું તેં જોયેલી શરી પછી રવિની ઝળક તે ?
 ન શું ગ્રીષ્માન્તે એ અનિલલહરી શીતલ બને ?
 ન શું તું જાણે કે કુદરત બધી ચે પલટતી ?
 પછી આ હયાને કદિ પલટવા કાં હક નહીં ?
 મળાયું ત્યાં સુધી તુજ જિગર સાથે મળી રહ્યો ,
 સદા ચ્હાવાનું તો વચન નવ કોઈ દઈ શક્યો ;
 હવે તંહારા ઝોટા મુજ હૃદય ના ના સહી શકે ,
 હવે અન્તે એથી અરર ! મુજ ધિક્કાર મળશે .
 “ ન ચાહે તે તુંને ” કહીશ નહિ એવું કદિ મહેને ,
 અરે ! લોળી બહાલી ! પ્રણય નકી જાણે પ્રણયને ;
 લાલા - કેવળ પ્રીતિ તુજ હૃદયની છે મુજ પરે ?
 દયા તંહારી શું છે મુજ જિગરના આ હુઃખ પરે ?
 લઈ છું હું નિદ્રા સ્મરણ કરતાં એ વદનનું
 અને સ્વપ્ને જોઈ સ્મિતલસર સદા એ જ મુખડું ;
 પ્રભાતે ચુમ્બીને “ પ્રિયતમ ઉઠો ! ” એમ વદતાં ;
 થયેલું કે કો દી તુજ હૃદયને છે હુઃખ લલા ?

૯ - ૨ - ૯૭.

पाणीनुं प्यालुं

બહાલી ! પાણીનું પ્યાલું !

ભરી તું દેને છેલ્લું , બહાલી ! પાણીનું પ્યાલું !

કોણુ નશો કરશે હવે ? શું મસ્તીથી થાય ?
 તું મસ્તી સુજ દૂર તો શું છે મસ્ત ઉપાય ?
 પાળે પાણીનું 'ખ્યાલું' !

પાણી પા સુજને, ત્રિયે ! પછી સુજે જા દૂર !
 પાણીના જ નશા મહીં રહું સદા ચકચૂર !
 એક જ પાણીનું 'ખ્યાલું' !

પાણી જે તું પાય તે નશાદાર દિન લાખ !
 એ જ ધૂનમાં ગાઈશું ગીત લાખ દશ લાખ !
 દે દે પાણીનું 'ખ્યાલું' ! -

તોડી દે સુખથી સીસો ને મદિરાનું જામ !
 તોડું છું ઉર આજ હું ! ત્હને હજો આરામ !
 હોયે પાણીનું 'ખ્યાલું' !

મળ્યાં હોત ના આપણે , થઈ હોત ના પ્રીત ,
 પડ્યાં હોત જૂઠાં ન તો દિલે હોત ના ચીર !
 પણ આ પાણીનું 'ખ્યાલું' !

કોણે પાયું હત 'ખ્યાલું' ? આવું પાણીનું 'ખ્યાલું' ?
 મીઠું આજે આ 'ખ્યાલું' ?

૧૦ - ૨ - ૯૭ .

હવે આરામ આ આવ્યો !

કહીં છે એ જિગર મહારે ? કહીં છે આંસુની ધારા ?
 કહીં આનન્દ છે મહારે ? સહુ મિજમાન એ ખ્યારાં !
 સહુ મેમાન જે પીનાં ! હવે ઘર આખરે સૂનું !
 ઉપાડું ભાર હું મહારે ! મદદ કોની કહીં માથું ?

દયાના શબ્દનો કાને પડે ભણકાર ના કો દી !
 સદાની પાયમાલીના ભર્યા ભણકાર છે આંહીં !

અહાહા ઈશ્ક ! 'તુંમાં - હા !' બહુ આનન્દ રેલ્યો'તો !
હતો હું ચાહતો ત્યારે ભરી દિલ ખૂબ મહાલ્યો'તો !
અરેરે ઈશ્ક ! 'તુંમાં - રે !' ભર્યાં ખ્યાલાં ગમીનાં એ !
હવે તે જાતથી મહારી કરું સાળીત છું આજે !
મગર છાલાં પડેલું આ જિગર - જ્યાં ખૂન ચાલે છે,
“હવે આરામ આ આવ્યો !” કહે ધબકારમાં આજે !

૧૦ - ૨ - ૯૭.

જન્મદિવસ

ત્રેવીસ વર્ષ મહીં સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં,
વીતી અનેક દુઃખનીય પરમ્પરા ત્યાં ;
શું તેટલો જ ઇતિહાસ હશે અમારો ?
શું દહાણ કાળની મળી બસ એટલી જ ?
ચોગો બધા મુજ બહુ પણ જીવું ભાસે
ને આ હવે હૃદય વૃદ્ધ થતું દિસે છે ;
ખે ચાર જન્મદિવસો વહી કાલ જાશે,
ને મૃત્યુની બેલક પાંખ સમીપ થાશે.
મહેં પ્રેમમાં તકફતાં મમ શાન્તિ ખોઈ,
આનન્દની મધુર પાંખ ન ક્યાં ચ જોઈ ;
હેયું કહે, ‘જીવિત એમ જશે જ રોઈ,’
શું દહાણ કાળ ધરશે બસ એટલી જ ?
ક્યાં'યે ન શું અતુલવો મુજ સંકળાશે ?
શું મૃત્યુ પાછળ નહીં ગતિ કાંઈ થાશે ?
મૃત્યુ જ કાજ ઉર શું દુઃખ આ સહે છે ?
તો જિન્દગી ન જીવવા સરખી- દિસે છે !
આજે જ ઝેર મધુરું કરી કાં ન પીવું ?
સાચું જ હો-મરણ તો ક્યમ આમ રોવું ?

શું છે પછી અનુભવો કડવા સહીને !
આ ઝિન્દગી ન જીવવા સરખી - અરેરે !

આ ઝિન્દગી દુઃખભરી મુજને મળી કાં ? -
માગી હતી નવ અને નવ રાખવી છે !
શ્રદ્ધા રહી રસ મહીં ચ ક્ષી મહને ના !
અન્ધાર મૃત્યુ મધુરં મધુરં - વિશે છે !

અન્ધાર મૃત્યુ મધુ તો કડવો ઉભસ,
ને સ્વપ્ન ના જીવિત તો નકી સ્વપ્ન મૃત્યુ ;
જે રાત્રિનો દિવસ કે દિનની નિશા છે ?
શું હું હમંશ બસ એક જ સ્વપ્ન સ્વપ્ન ?

કે હું અનન્ત મુગનો તરનાર યોગી
બનાર જે હવુ અનન્ત મુગો તરીને,
તે આમ આજ દુઃખ ને દિનને ગણતો,
આંહીં પડ્યો - અરર ! એતનહીન છેક ?

હું સ્વપ્નનો અનુભવી નવ બાણુતો કે,
થકા પરન્તુ મુજને મુજ સ્વપ્નમાં કે,
જીવી શકું ન મુખથી, મરી ચે શકું ના,
ભણી શકું ન જમ છે અંધવા નહીં આ .

ચોગ્ય જે નિરખવું નિરખે છે,

ચોગ્ય ના નિરખવું નિરખે શે ?

ઝિન્દગી સમજ તો જીવજે, ને

મૃત્યુનો અનુભવે મુખથી હો !

૧૧ - ૨ ૯૭.

હું તારો હું

અરે મીઠા આત્મા ! મુજથી કર જે હોય કરવું,
સદાનો તારો હું, અરર ! પણ એ ના વિસરવું ;

દુઃખે ડાળાયેલી લહરી મુજ હંચા ઉપરની,
 સુવાડું છું તેને પ્રણય આણુમૂલો તુજ સ્મરી.
 રહી થોડી બાકી તુજ પ્રણયની એક ક્ષણિકા,
 નહીં ઢાળું તેને ! જીવિત મુજ બેળું ક્યમ ભલા ?
 વિનોદે તેને તો હૃદય મુજ આશ્વાસિત કરી
 હંચુ મીઠાં ગીતો મરણ સુધી હું ગાઇશ, સખિ !
 દુઃખોની જવાલાથી સુરસ સુખપંખી ફેંકડશે,
 વિચારો સૌ મહારા ઝળહળ થતી પાંખ ધરશે ;
 નભે નાચન્તી તે લહરિ સ્વરનીમાં ભળીશ હું -
 તહીં સુધી એવાં મધુર ગીત ગાઇ શકીશ હું.
 અહોહો ! એવું કેં તુજ જિગરનું આ જિગરમાં,
 હજો એવું મહારૂં કંઈકે પણ તહારા હૃદયમાં ;
 અરે ! બન્ને વચ્ચે પ્રણય વસતો એક દિવસે,
 નિશાની તેની એ તુજ હૃદયને શું નવ રુચે ?
 મહેને ખેંચે છે તે તુજ જિગરને શું નવે અડે ?
 ન શું મહારે માટે તુજ જિગરમાં સ્થાન જ મળે ?
 અરે ! હું તો તહોયે જરૂર વસનારો તુજ ઉરે !
 અરે ! તહોયે તુંને હંચુ લઇ જનારો નભ પરે !

૧૪ - ૨ - ૬૭.

નૂતન સંસ્થા પ્રતિ

મુજ જિગર આ ક્યાંથી ક્યાંથી તહેને નજરે પડ્યું ?
 મુજ જિગર આ-રે રે ! શાને, સખે દિલથી જડ્યું ?
 રુદનમય ને ઢાળાયેલું વળી રસહીન છે !
 તુજ તરસ આ મહારાં આંસુ-સખે ! ક્યમ છીપશે ?
 અહહ ! રણમાં છાયા શોધી ફરી રણમાં પડ્યો !
 અરરર ! દિશા જૂઠીમાં તહે પ્રવાસ શરૂ કર્યો !

વિખરી પડતી હોડી આ તો, ત્હને કયમ તારશે ?
ઉદ્ધિ તરવા આવું જોખું ! ન સાધન યોગ્ય છે !

દરદ દિલની મહારી પાસે નહીં જ દવા-અરે !
સુજ દરદની તહારી પાસે નહીં જ દવા હશે !
રુદન કરશું ત્યાં ચે અશ્રુ નહીં મળશે ! સૂખે !
સ્મિત કરીશ તું ! મ્હારે માટે નથી હસવું હવે !

સુજ રુદનની વાતોથી તું રડીશ કદી કદી,
તુજ રુદનથી મહારી આંખો હવે પડખે નહીં ;
સુજ નયનને રોવાનો તો સુકાલ વહ્યો ગયો,
સુજ જિગરની રેતીમાં તો ફકાળ પડી રહ્યો .

અતિ અતિ, સૂખે ! મોડું મોડું ત્હને ઉર આ મળ્યું,
સુજ હૃદયનું લૂટાવાનું લૂટાઈ સહુ ગયું ;
રસિક ભ્રમરા ! આ વાડીમાં નથી હસતું કુલે,
સુજ ચમનના ક્યારા સર્વે સુકાઈ લૂખા દિસે .

હૃદયવનના મીઠાખોલા મુસાફર હંસલા !
વિપુલ જલના વાસી ! લોખા ! ન માનસ હોય આ !
શ્રમિત દિસતો ત્હોયે જા જા જહીં તુજ સ્થાન છે !
ઉજડ વનમાં શાનો, ખાપુ ! કશો ય વિરામ છે ?

ગહુ ત્યજી ગયાં, છે તે જાતાં, નિવાસ ન ત્યાં ઘટે,
તુજ હૃદયની જ્ઞાતિ આંહીં વળી નવ લાઘશે ;
સહુ ત્યજી ગયાં, ધોખો તેનો મ્હને ન મળે કશો,
પછી કયમ કહું રોકાવાનું ત્હને ઘડી ચે ? અહો !

સુજ જિગરના કાંટા તું ને શું આહર આપશે ?
કમનસીબની છાયાથી ચે કે ન સુખ સાંપડે !
સુજ જિગર જ્યાં પ'પાળે ત્યાં પડે વ્રણ છે ! સૂખે !
દરદમય આ શાને આવી જિજ્ઞાસ મહીં પડે ?

સહુ મધુરતા જેને માટે પ્રભુ ધરતો રહે,
અરર - કટુતા પીવા તેને શું જોખ થતો હશે ?

મુજ નિગરથી માઝી - હોળા ! ખુવાર થઈશ ના ,
મૃદુ હૃદયની પીડા હુંથી સહાઈ શકાય ના .

મૃદુ હૃદયની પીડા ભેઈ જળી જ ગયેલ હું !
મૃદુ હૃદયની પીડા ભેવી હજુ ચ રહેલ શું ?
મુજ હૃદયમાં કંઈ પહોળો દયારસ ના વહે ,
પણ જખમીને કોઈ દી યે ન ઘાયલ પીડશે .

મૃદુ હૃદય શું તહાઈ આંહી' નકી ધરવું કયું ?
મુજ નિગરની સાથે તહે' શું નકી મરવું કયું ?
નહિ નહિ-સખે ! જાવા દેને ! ન સાહસ આ ઘટે !
હઠ કરીશ ના- તહાઈ હૈયું સલામત ના ફિસે !

પણ હૃદય ભે તહાઈ આંહી' નકી ધરવું કયું ,
મુજ નિગરની સાથે તહે' ભે નંકી મરવું કયું ;
તુજ નિગરની જવાલા તો હું ગળીશ સુખે-સુખે !
તુજ નિગરને જે મીઠું તે ધરીશ સુખે-સુખે !

પણ હૃદયના દહાણમાં ભે હળાહળ સાંપડે ,
તુજ હૃદયનું હુંમાં ઇચ્છ્યું તૂટી જ પડ્યું ફિસે ,
તુજ અમી તણું મીઠું ટીપુ ન રેડીશ-ભાઈ ! ત્યાં ;
કહું ઝરણુ એ એ ગિન્દુથી અમી ન બને કદા .

મુજ નિગરના કાંટા તુ'થી નહી' ખરશે - સખે !
મુજ નિગરના કાંટા જાતાં ન જીવીશ હું - સખે !
પ્રતિ હૃદયને પોતાનાં છે નકી મધુ આંસુડાં ,
પ્રતિ હૃદયનું છુપું અન્યે ઉકેલી શકાય ના .

મુજ હૃદયનું ખેંચાતાં છે ગયું નમી' કમકું ,
બહુ યુગ જતાં કોઈથી એ થશે ન હવે ઉભું ;
કંઈ કરીશ તો તહારા સવે' પ્રયાસ વૃથા જશે ,
રડીશ નહિ તું ! છોડી દેજે ! મહેને રડવું ગમે !

एक सवाल

નયનો મૃદુ વત્સલનાં રડશે ,
ધરણી પર સૌ જ સખા ઢળશે ,
સુનકાર મહીં પડનાર પડી મુજ
મૃત્યુ પછી મુજને સ્મરશે .

પણ માલિક આ દિલના વમલો !
નલતારકયુગ્મ સમાં તરતાં મૃગ
જાડુલયોં ફરસસાગર શાં દગ
શું નવ આર્દ્ર થશે કેમલો ?

૧૬-૨-૯૭

भविष्यना कविने

ઉઠ ઉઠ ! રસથેલા ! ગીત ગા કાંઈ તાબાં ,
જગત મુખ વિકાસી ભેંધ તુંને રહ્યું છે ;
જલધિ ફેરી વલોવી રત્ન કેં કાઢ તાબાં ,
કુદી કુદી ઉછળે તે ભિમિઓ અર્પવાને .

કેમલવન તણાં તો ગીત પૂરાં થયાં છે ,
નિજ ગીત ગવરાવી તૃપ્ત છે શીત રશ્મિ ;
મધુપ પુલની પ્રીતિ બાણતાં સૌ થયાં છે ,
નવીન રસ તણાં તું ગીત ગા ગીત ગા કેં .

અગર કુદી કુદીને બેસ જા-ચન્દ્રપીઠે ,
મધુર રસ તહીંનો પૃથ્વી આ બાણતી ના ;
નવીન મધુ - સુધાની ધાર ત્યાંથી ફરી દે ! -
નવીન જીવન વિશ્વે પૂરતાં ગીત ગા ગા .

નકી નિજ કવિ શોધે વિશ્વના સૌ પદાર્થો ,
નિજ રસ કથવાને રાહ ભેતાં સહુ છે ;

અગણિત યુગ વીત્યા - ગાઈ ચાલ્યાં હજારે ,
 પણ વઢન હજુ કેં છેક અતૃપ્ત લાસે .
 છલકી વહી જતો કેા મસ્ત થા પી મદિરા ,
 મગ્ધ જિગર માંહી ઇશ્કની ધૂન ઊંડી ;
 ઉઠ ઉઠ ! શિખરે સૌ સ્વર્ગનાં તોડ જૂનાં ,
 જનહૃદય મહીં તું ઊર્મિઓ અર્પ તાણ .
 ન કદિ મધુરતાનો હોય ને ધોધ તુંમાં ,
 સખત સખત લોળાં વજ શાં ગીત ગા તો ;
 પછી રસ યુગ સુધી પૂરશે પૂરનારા ,
 તુજ જીવન પરે કેા જીવશે લાખ જીવે .

૨૮ - ૨ - ૬૭ .

❀ ઇશ્કનો બન્દો

ને ઇશ્ક ના તો શું ખુદા ? આલમ કરી લેાયે બલે !
 ને ઇશ્ક ના તો શું જહાં ? એને ખુદા એ શું કરે ?
 આ કારખાતું ઇશ્કનું નેને તપાસી ખૂબ ખૂબ !
 આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઇશ્ક છે !
 એથી ડરું તો ક્યાં ડરું ? કેાને ખુદા મ્હારો કરું ?
 જ્યાં લાઇલાલ સર્વની ત્યાં કેાણુ કેાને હાથ દે ?
 રે ! ઇશ્કનું છેડી કદમ માથું ખુદા , માથું સનમ !
 શું છે ખુદા ? શું છે સનમ ? એને બિમારી એ જ છે !
 ક્યાં ચે હશે ને કેા ખુદા તો ઇશ્કનો બન્દો હશે !
 ને ઇશ્કથી બુદો થશે તો ઇશ્કથી હારી જશે !
 ને હો ખુદા તો હો બલે ! તેની હમોને શી તમા ?
 છે ઇશ્કથી તો ના વડો જે ઇશ્ક મ્હારું તાજ છે !
 છે ખાક ચોળી છાપ મારી ઇશ્કની જેને દિલે
 ફાખલ થતાં તેને બેહિસ્તે , રોકનારું કેાણુ છે ?

ને કે હમોને વારશે, કેઈ હમોને પૂછશે,
 તો ઇશ્કની કૂંકે હમારી લાખ કિહા તૂટશે!
 હું સખ જખમી મસ્ત દારૂ પી બન્ધો બિમાર છું!
 પણ ઇશ્કથી બીજો હમોને જીતનારો કોણ છે?
 હા! નાસ્તિકો સૌ આવજો! ખંજર લહમારૂં લાવજો!
 આ ખૂન કાઢી તો જીવો! કાતિલ એ પાણી થશે!
 જે ઇશ્કનો બન્ધો ઠયો તે છે ખુદાધનો ખુદા!
 બ્રાહ્મણ! ખુદા શું? દોક શું? કે કેઈ શું તેને કરે?
 સૌ ઇશ્કના બેદાદ દિલના દર્દને ધિક્કારતાં!
 આંજી જીવો પણ આંખમાં એ એક દી સુરમો તમે!
 જે પાયમાલીમાં હમારાં છે ભરેલાં આંસુડાં,
 તે એક ટીપું લાખ દુનિયા વેચતાં ના ના મળે!
 કીમત હમારી પૂછશે, તો એક દિલતું બિન્દુડું!
 વેચાઈએ આનન્દથી લેજો સુખે જેને ખપે!
 છે તો હરરાજી તહોય મોંઘો ઇશ્કનો આ માલ છે!
 જે બિન્દગી રાનાર હો તે આવજો દેવા ભલે!
 ખૂન નિચોવી અહીં છે બપ જપવો ઇશ્કનો!
 ગરદન કપાવી શીર્ષની માળા ખનાવો તો ભલે!
 એ મન્ત્ર જપતાં બગશે ભૂતાવળો લાખો અહીં!
 એ દેખતાં કરશે નહીં તો ખેલશું આવો ભલે!
 ગુલામ થઈ રહેશું સદા પણ ગાદશાહી મહાલશું!
 માલીકના દિલતું કરીને તપ્પ સૂનારા હમે!
 હા! લાખરંગી ઇશ્કતું કેા એકરંગી જામ છે!
 મસ્તાનના મસ્તાન એવું જામ પીનારા હમે!
 આવો ભરી પીજો અને એ જીરવી લેજો નશો!
 નહિ તો સદા માટે શરાબો સોંપજો પીનારને!

એ તો હમારી માદરે પાયું હમોને જન્મતાં,
ને મોતની મીઠી પથારીમાં ભયું એ એ જ છે !

એ ઇશ્કની લાલી મહીં લાગો ખુદા દેલા બન્યા !
એ લાખમાંના એક પણ જૂદા જ કેં દેલા હમે !

૧ - ૩ - ૬૭.

સ્નેહરૌથિલ્ય

તહને આહું કેવું ? કયમ કહી શકું તે-પ્રિય ! તહને ?
શશીને ના ફેટેલી નિજ પ્રણય કેા દી કુમુદિની !
અરે ! ખૂંચે તહોયે તુજ હૃદયની આ શિથિલતા !
નહીં દોષો તહારા - પણ નસીબની વાત સઘળી !

કદી વેળા જાતાં તુજ હૃદય કેં આર્દ્ર બનશે,
કદી ત્યારે તો આ મુજ હૃદય રૌથિલ્ય ધરશે ;
વિરાગી ના લૂછે પ્રણયી રસીલાં સિન્ધવ નયનો,
પછી શું એ અશ્રુ મુજ ઉર પરે કાર કરશે ?

અરે ! આ પ્રીતિમાં મુજ હૃદય રોકી નવ શકું,
ન પ્રીતિમાં પાછું હૃદય મમ વાળી શકીશ વા ;
વહી જાતી પ્રીતિ - અરર ! કદિ એ ના અટકતી,
નહીં લીની થાતી - અરર ! રડવાથી શિથિલતા .

રડે મહારી પ્રીતિ તુજ હૃદયની આ શિથિલતા,
કદી તું ચે રોશે મુજ હૃદયનું એવું જ કંઈ ;
હિસે નિર્માયેલો પ્રણય, રડવાને શિથિલને,
છતાં તું માટે એ કેમ વધુ જરી કોમલ હબે .

૩ - ૩ - ૬૭

ए मूर्ति

કંઈકે દિવસો સુધી નયન બન્ધ રાખ્યાં, અરે !
 ન એ મૃદુ છબી છતાં હૃદય પાસ આવે હવે !
 ન ચાહ મુખડું રહે, ન વિસરાઈ જાતું વળી !
 રહી હૃદયમાં ન તે નયન પાસ આવે છબી .
 અહો ! જિગરના ય આ જિગરમાં જ પાળી હતી,
 જરા ય પ્રતિમા ન તે જિગરને હવે ધીરતી ;
 હજાર રમતો કરી વહન છેક ઉડી ગયું,
 સ્મૃતિ ન સ્પૃહતા ધરે — નિરખતાં ય જે દાઝવું .
 અનેક વહનો અહીં જગતમાં સદા આથડે,
 અનેક વહને ક્ષિપ્તે અમી તણા ઝરા થે વહે ;
 સમાન મુખનાં વળી જગતમાં દિસે જોડલાં,
 ન કાં વહન એ તણી જરી ય છાય કો ધારતાં ?
 અહો ! વહન એ કંઈ વહનમાં કંઈ દેખતાં,
 છતાં ય સમતા જરી નયન આ ન જોઈ શક્યાં ;
 હજાર મુખડે ફરી નયન અન્ધ આજે બને,
 હજાર મુખડે ફરી નયન તો નિરાશા ધરે .
 ઘ્યાં પ્રથમથી જ આમ વહનો કંઈ વેગળાં,
 ઘ્યાં પણ ગયાં દઈ વહન અન્ય આ નેત્રમાં ;
 ગયા વહન તે ગયાં ન સુનકાર હૈયે ભરી,
 ગયા મૃદુ મુખો વધુ મૃદુ મુખો જ નેત્રે ધરી .
 અરે ! પણ હવે ન અન્ય પ્રતિમા ખડી થાય છે,
 ન દાહ સળગે અને જિગર ખાકે ના થાય છે ;
 ન અન્ય વહને ન અન્ય નયને ઠરે નેત્ર આ,
 ન બન્ધ પડતો અને ધ્રુવવતો જ હૈયે ધ્રુવા .
 ધ્વનિ મધુર કો છતાં નહીં થકી સુણાતા દિસે,
 મહેને શશી, રવિ, અહો, ઝરણ, વૃક્ષ, સૌ નોતરે ;

અહ ! હૃદય કાજ આ જરૂર વિશ્વ મૂર્તિ' બને ,
છતાં કયમ હજુ ન એ નવીન મૂર્તિ' આપું ઉરે ?

પ્રવાસ હૃદયે કર્યો પ્રણય શ્રેષ્ઠનો વાંછતાં ,
અડધું ગિરિવરો, તથું ઉદ્ધિઓ ઉમંગે સદા ;
નવીન વદને નવીન નયને રૂથું મ્હાલતું ,
નવીન જિગરે નવાં મધુર આંસુડાં ઢાળતું .

હવે હૃદય આ ન લે હૃદય કેમ બ્રહ્માંડનું ?
હવે કુંદરતે બને હૃદય કેમ શ્રદ્ધાહીણું ?
ન ફાંસ નડતી તહીં કયમ લલા શૂળી પેખતું ?
ગયા મુખ લણી હજુ કયમ ઢળી ફરી અંખતું ?
નવીન મુખ ચુમ્બતાં જિગરમાં ન ઢાગે થશે ,
પ્રભુમય થતાં ન શોચ ડર ભીતિ કેં થે ઘટે ;
ન કેમ કરવી હવે રમત વિશ્વવ્યક્તિ થકી ?
ન કેમ લખવું હવે ગહન યારની બાથથી ?

અનન્ત મુખડાં અનન્ત મુખડાં જહીં સાંપડે ,
ત્યજી વદન એ ગયા મુખની કેમ કાંક્ષા ધરે ?
અનન્ત યુગતું અહીં વચન પ્રેમનું લાધતું ,
અનન્ત યુગમાં લળી નિજથી કેમ ના ખેલ તું ?
અનન્ત યુગ તો જતાં નવ કરી ય વેળા જશે ,
ન ખેલ કરવા પછી જગત એય પૂરું થશે ;
ન સાથ કરશે પછી શરી , રવિ , ગ્રહો સામટા ,
ન કાંઈ રસ પામશે હૃદય એકલું આલતાં .

ન લાખ યુગમાં લળી નિજથી ખેલ હુંથી બને ,
વિના વદન એ સદા હૃદયબ્રહ્મ લૂણું , અરે !
ન મોક્ષ મધુતા ધરે , પ્રણય શુષ્ક ખારો અહીં ,
વિના વદન એ નિજત્વ નિજનું ય પૂરું નહીં .
વિના વદન એ પછી હૃદય આ ન જીવી શકે ,
અહો ! વદન એક આ જગતથી - વિશાળું ફિસે ;

અરે ! વહન એ વિના જગત શૂન્ય સૂનું નકી ,
 અને વહન એ ગયું નયન પહાર ક્યાં ચે લૂંટી .
 ન સાદું ઝરણાં તણા , ગિરિ તણા શરીના ગમે ;
 ન કેં કુદરતે મહને હજી ય એન લાધ્યું દિસે ;
 કહાપિ હજી યોગ્યતા હૃદયની થઈ ના હશે ,
 હજો જ જયમ હો છતાં વહન એ વિના ના રહે .
 મહને વહન એ કંઈ જગત આ લઈ લે સુખે ,
 નહીં કરગરું , નહીં ટળવળું , પ્રભુ ! હું હુઃખે ;
 ન અન્ય સુખની હવે કરીશ , નાથ ! હું પ્રાર્થના ,
 મહને વહન એ જ હે જિગર સાથ આ ચાલવા .

૧૫ - ૩ - ૬૭.

૧ સ્થલ

હૈયું આ ત્યાંનું ત્યાં ચોટયું :
 ત્યાંનું ત્યાં બોટાયું બોટયું :
 લોટયું પુણે ત્યાં સાથી તે
 સુખડું ત્યાંનું ત્યાં .
 ત્યાં તે હાવાં નહિ જાવાનું :
 પ્રેમપૂરમાં ના નહોવાનું :
 રોતાં અન્ત સુધી જાવાનું :-
 “ એ સૌ ત્યાંનું ત્યાં ! ”

૧૮ - ૩ - ૬૭ .

મ્હારું ભાવિ

ભાવિ કાંઈ એ ના મ્હારે :
 કાંઈ એ રોલું ના કારે ;

આંખ અગાડી જોતાં હારે :

તાબું શું છે કે ?

ભાવિ ભૂત તણા ભણકારા :

એની એ આંસુની ધારા :

એના એ દુઃખડાંના વારા :

શું છે તાબું કે ?

૨૩ - ૩ - ૬૭.

ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા

ના ના ભવિષ્ય સુજ કાજ હવે દિસે છે ,

ભૂતો જ નેત્રપડદા અધને ઢળે છે ;

જ્યાં જ્યાં ધરૂં પગ, તહીં ફરી એ જ ભવાળા ,

ને એ જ અશ્રુ મહીં એ જ ભયો બળાપા .

ના મામલા પ્રણયના પણ એ જ જાળે ,

નિદ્રા ન લે હૃદય શાન્ત સુષ્પ વિરાળે ;

આ પિંજરું ઢરઢતું હબ્બુ તોડવાને ,

વાયુ તણી સુસવતી લહરી ન આવે .

ભવિષ્યે ના લાળું સુજ હૃદય માટે પગથિયાં ,

ભવિષ્યે ભાસે છે ઢરઢમય એ ભૂતભયતા ;

ન પંપાળે કોઈ સુજ હૃદય-સાથી હૃદયથી ,

રહ્યા ભૂતે કોઈ - કંઈ ઉડી ગયા છે નજરથી .

ગઈ ઉડી તેવી સુજ જિગર પાંખો નવ ધરે ,

ફરી જાતાં પાછું સુજ જિગર ત્રાસે ચરચરે ;

*

*

*

*

થાકી જતાં હૃદય આ વહતું નથી કે ,

ગાંધી મૃદુ લહરીઓ અહતું નથી કે ;

લાગે મુને જીવિત આ કંડવું થતું કેં,
'હું એકલો' અરર! એ ખટકે ઉરે છે.

આશા કિસે જિગરને વનમાં જવાની,
જ્યાં તે અલંગ ઝરણું નિજ નાચ નાચે;
પ્રત્યેક બિન્દુ શશીમાં શશી જ્યાં બને છે,
જે સ્થાનનો હૃદયને સહવાસ જૂનો.

આવા હુઃખી કલુષ વિશ્વ થકી જળેલું-
જે કોઈ ના મધુર મૂર્તિ મહીં ઠરેલું,
પંપાળનાર કરથી હતભાગી હૈયું-
જેને ન કોઈ ઉરથી ધરનાર આંહીં.

જેનું પઠ્યું શયન કંટકથી ભરેલું,
તે આજ કાંઈ સુખમાં વહેવા જ ઈચ્છે;
ઈચ્છે શશી ઝરણમાં ગરકાવ થાવા,
શું એટલું ય શકશે હુખિયાં કરી ના?

જેના મૃદુ કર વતી દ્રવતી શિલાઓ,
જેનાં ભયોં નયન ભાવ્ય પ્રભાપ્રવાહે,
સૌન્દર્યનું ઝરણુ નિત્ય વહાવનારો
તે શાન્ત શું ન કરશે મમ દગ્ધ હૈયું?

હું એ જ છું કુસુદ્ધ શશીનું સદાનું,
એ એ જ વિશ્વ પર અમૃત ઢાળનારો
સૌ ઔષધિ ઉપર અમૃત સિંચતો જે
તે પોષશે જ મુજ શી ય કદુ લતાને.

જેનું અમીઝરણ ભેદ વિના વહે છે,
જે અર્પતા ભ્રમણમાં નવ કલાન્ત કો દી,
જેને બન્યાં જીવિત અર્પણ એકરૂપે-
દૃષ્ટિપ્રસાદ મુજને ય મળી રહેશે.

ઝાંખી મહત્ત્વ પરિપૂર્ણ તણી થઈ જ્યાં,
જે લક્ષ્યથી જીવનમાં જીવણું મળ્યું છે;

જે જેખતાં જીવિત દીર્ઘ સદાય થાતું -
આજે ય તે જ કરશે મમ શાન્ત હૈયું .

છે રાત્રિની ઝળક આજ નવીન કાંઈ,
આ મેઘમાળ મહીં ચન્દ્ર નવીન લાસે ;
છે તો નહીં સખી કને રસ અર્પવાને ,
તો યે શશાંક રજની હસતાં દિસે છે .

- ૩ - ૬૭ .

હમીરજી ગોહેલ

ઓ વીણા ! તું બહુ યુગ થયાં શાન્ત આંહીં દિસે છે ;
ટંગાએહું દિવસરજની વૃક્ષ સાથે ઝુલે છે ;
તહારા તારો બચુર સઘળા મુજતી આ લેતાથી ,
કમ્પી બિહી ઝણઝણ થતા વાયુની લહેર લહેરે .
તહારી પાસે ઝરણુ ઘુઘવી બાય છે મન્દ ચાલ્યું ,
લહેની સાથે તુજ સ્વર ભળે પૂર્વનું ભાન બૂલી ;
ક્યાં આ આવા કઠિન ઘુઘવા ? ભવ્ય ક્યાં નાહ તહારા ?
કોઈ છે ક્યાં વિધિકૃતિ તણી યોગ્યતા પૂછનારા ?
રે ! રે ! તહારા મધુતર સ્વરો ભગશે ના હજુ શું ?
તહારા તારો ઝણઝણ થશે શુષ્ક પર્ણે હજુ શું ?
કો યોદ્ધાના યુધ પર સ્મિતે લાવશે તું નહીં-શું ?
કો કન્યાના હઃખી હૃદયને અર્પશે અશ્રુ ના શું ?
ના ના કો દી સમય સરખો બાય છે કોઈનો યે ,
તાજી તહારી મૃદુ રસભરી મોહની તું કરી લે ;
હાવાં છો ને વરસી વરસી વાદળી બાય આલી ,
બહાલા વીણા ! તુજ સ્વર હવે કુન્દ ગ્રાશે ન તેથી .
જે મીંઢા સૌ પ્રણયી નયનો તેજથી પૂરતીતી ,
જે તાનોથી શૂરવીર તણી મૂછ બલી થતીતી ;

તે તે જૂના મધુર સ્વર સૌ આર્દ્ર ને ઉગ્ર તહારા
 સાધી લેવા કંઈક ડરતો ભક્ત કો યતનવાન .
 વીલ્યા તેવા રસિક કર શો હૃદય ના હસ્ત આ કૈં ,
 તેને સ્પર્શે પણ ફરી ઉઠી ગીત ગા ગીત ગા તું ;
 બહાલા ! જોવી ઘટિતે નવ છે અજ્ઞતા ભક્તની કૈં ,
 બહુ તહાઈં ઝળહળ થતું ફેલવી ગીત ગા તું .
 આ ગીતોનો બહુ બહુ હશે ધ્વંસ પાસે કદાપિ ,
 ને તેવાં યે સ્ફુટ નવ હશે તાન કે મીંડ કાંઈ ;
 તો યે તહારાં પડ રજ તણાં ખેરવાં કાં ન મહારે ?
 તહારા તારો બસુર સઘળા મેળવું હું ન શાને ?
 આ ગીતોથી હૃદય દ્રવવા કમ્પશે કોઈ એકે ,
 તો હું ના ના મુજ કર તણા સ્પર્શને વ્યર્થ માનું ;
 તો , આ વીણા ! તુજ સ્વર તણું બહુ દે તું પ્રસારી ,
 રે ! રે વીણા ! મધુર સુરિલાં ગીત ગા ગીત ગા તું .

સર્ગ ૧

તારામૈત્રક

“સીતે ! આ તુજ દૂરનાથ મૃતશે આજે અરણ્યે લહેને,
 “ને એ વજ સચું સદા હૃદય તો અગ્નિ વતી હાજરી ;
 “તો યે એ તુજ મ્હેં કદી નિગરથી દેશે ન છૂટું થવા-
 “આશા હવે ઉમંગને અસુરના સંહારમાં પામવા .”

જે પ્રીતિ રઘુનાથના મુખ મહીં આ બોલ બોલાવતી ,
 જે પ્રીતિ મુખથી સુતી ભસતી પદે અશ્રુય રેડાવતી ,
 તે પ્રીતિ મુજ બીનમાં રસમરી-લહેરો વહાવો સદા ,
 તે પ્રીતિ મુજ અશ્રુમાં ખડક આ મહારે કુખાવો સદા .

સુગન્ધી વાયુની લહેરી , થંડી મન્દ વહી જતી ,
 ચોપાસે માનવીનો કો આવે ના શ્રવણે ધ્વનિ .
 તહીં પૂવે ગોળો ક્ષિતિજ ઉપર લાલ લટકે ,
 દિશાઓ પ્રાણી-સૌ , ખડક , તરુ ત્યાંથી રસ ગ્રહે ;

નભે ધારેહું કે મનહરપણું નૂતન દિસે,
હવા આછી પીળી ગરક - દિસની ચમ્પકરજે.

દિસે તાબું કાંઈ પ્રતિ ગતિ મહીં ને સ્વર મહીં,
નથી કયાં શાન્તિ ? આ ઘટ વન મહીં ના સુખ કહીં ?
અહીં આ કાસારે પગ પણુ ધરું છું ડરી ડરી,
રજે આ શાન્તિમાં રજ પણુ થનો ધ્વંસ સુજથી !

તટે ચોપાસે છે મધુર કળી ખીલી કુસુમની,
તહીં પાંખે પાંખો લથળથ કરે છે શુક કંઈ ;
અરીસો ધ્રુજન્તાં કુદરત ધ્રુજવે નિજ ઉરે,
અને તે ગોળો ચે ખગલખ થનો ત્યાં ગતિ કરે.

* * * *

હવે ધીમે ધીમે જનપદ ફરે છે તટ પરે,
હવે ધીમે ધીમે રવિ પણુ તરુને બથ ભરે;
હવે આ બિન્દુડાં રજનીજલનાં ઘાસ ઉપરે
પ્રતાપી બાનુને નિજ હૃદયનું અર્પણુ કરે.

તહીં સામે તીરે દિનકર તણી પાંખ સરખી,
ભરી દેવા વારિ યુવતિ કંઈ આવે સ્મિતસુખી;
અહો ! કેવું મીઠું સુરૂપ સુરૂપે એકથ ધરતું !
વધાત્રી શી દેતી કુદરત દિસે કામિની સહુ !

ધીમે ધીમે કોઈ સરસીકુદ્યે હંસ તરતો,
હશે શું ગંગાનો ઘરફ કટકો કે સરકતો !
ગતિ માપેલીથી જરી જરી ધરે નાણુક પગો,
ખરે ! એ શાન્તિમાં રજ પણુ ધતાં ભંગ ડરતો !

અહો ! કેવું મીઠું કુદરત તરું આ રમકડું !
દિસે એ આનન્દી પ્રણયમત ચૈતન્યમય શું !
પ્રદેશો આ સૌનો મગરૂર પતિ આમ ફરતો -
સરેથી , સૂરેથી , કુદરતથી મીઠો રસ પીતો .

આ હંસની ઉપર નેત્ર રસાળ કોઈ,
ચોટી રહ્યાં પ્રણયથી બહુ કાળથી છે;
બ્યાં હંસ બાય તહીં પાછળ ચાલતાં-તે,
કો શાન્તિની લહરીએ ગરકાવ થાતાં.

છે શાન્ત, તોય નયનો અતિ ઉઘ્ર ભાસે,
શોભે વિશાલ ભ્રમરે ફરડાઈ દેવી;
હિસાહમૂર્તિ રમણીય પ્રભાત કેરી-
તેવો જ રમ્ય, દંઢ, આર્દ્ર યુવાન હીસે.

જૂલે નીચે ખડ્ગ કેસરી શી કટિથી,
છે વ્રામે હસ્ત દંઢ મૂઠ પરે ઠરેલો;
એ ખડ્ગ એ જ કરને નકી યોગ્ય ભાસે,
ક્યાં મેઘમાળ વિણ વીજળી અન્ય સ્થાને?

જે બાણ રામ કહિં ચે કરતા ન દૂરે,
તે બાણ દક્ષિણ કરે ચમકી રહું છે;
છાતી વિશાલ, દંઢ છે કવચે કસેલી-
જેની દરેક કડી સૂર્યથી ખેલ ખેલે.

કો છેક મસ્ત વનમાં ફરનાર જોડા,
જેનો ચિહ્નર થત તીર વતી થયેલો;
હિચક તેની લટકી રહી ઢાલ પીઠે,
બ્યાં પંચ તારક સમાં ઝળકે ફળાં છે.

ભાલે ત્રિપુર વિભૂતિ તણું છે કરેલું,
છે ઝોળની ઉપર નૂતન ગાઢ મૂછો;
બીજો જ કોઈ શશી રમ્ય કલેકવાળો
વા અન્ય કામ નકી વલ્લભ નેહનો આ.

આ સિંહ કો ગરીબડાં મૃગ પાળનારો,
આ ખડ્ગ માત્ર ચવનોશિર છેદનાર;
આ વીરનાં ભૂષણ ને સુખ વિશ્વ સાથે
મૈત્રી ધરી સુરસ ચિત્ર બમાવી દેતાં.

વિશ્વ છે વીરતું આણું, ના ક્યાં વીર લખી શકે ?

વીરને પૂજતું પ્રેમે આ બ્રહ્માંડ સ્થલે સ્થલે .

આંહીં આમ હમીર આ કુદરતે નિઃસ્વાર્થ સ્વાદે ચડી
જોતાં હંસ મહીં ચ એ રસિકતા આનન્દ પીતો હતો ;
તેનું સૈન્ય પ્રયાણ કોજ હવણું તૈયાર થાતું હતું,
જેના શબ્દ-અનેક આ વન મહીં ધુન્ધાઈ આલ્યા જતા .

લેઈ લોજન, શસ્ત્ર લેઈ સઘળાં તૈયાર પોતે હતો,
કિન્તુ, વિશ્વની સૌ ગતિ મગજ એ હાવાં બૂલેલું હતું ;
મૈત્રી હંસની સાથ એ જીગર તો સાધી હતું મહાલતું,
આનન્દી ઝરણું કરી નવીન કેા તેમાં રહ્યું આલતું .

વીજળીશો થયો આ શો ઝખકારો જલની મહીં ?

ઊડતાં હંસ ચોકીને પાંખો એ નભમાં ચડી .

નેત્રો ઉડે હંસની સાથ ઊંચે ,

આહા ! તહીં કેં વચમાં મધુર !

ના ચાલતી આંખ હવે અગાડી ,

જરા ચડી, ત્યાંજ કરી ગઈ તે .

માથે ખડેડું લઈ ઊભી સામે કેા નવચૌવના,
મુખે છે હસ્ત એ ન્હાનો ઝરી સ્વેદની લૂછવા .

એનું જ બિમ્બ જલમાં પડીને ઉડ્યું 'તું',

એથી જ બ્યર્થ ડરી હંસ ગયેલ ઉડી ;

એ વીરનાં નયન એ જ ચડાવનારૂં ,

લૂંટી જનાર દ્રવતું ઉર એ જ, એ, એ .

હંસ એ દૂર હૈયેથી હાવાં છેક થયો હતો ;

ઉરે આ વીરને એ તો વસ્યો તે ' ન વસ્યો ' બન્યો .

જેને નિહાળી નયનો ઠરતાં હતાં ત્યાં ,

તેનો જ હંસ બનવા દિલ હાલ ઇન્છે ;

તેના જ પાદ મહીં પાંખ પડી ગઈ સૌ ,

તેને જ કાજ ઉરતપ્ત થયું જ ખાલી .

પાંખાળા પ્રિય હંસ ! કેમ ઉડી તું આકાશ ચાલ્યો ગયો ?
ત્હારાથી ઉપકાર જે થઈ શકે તે કેમ ચૂકી ગયો ?
દેવી 'તી તુંજ પાંખ આ પ્રણયીને ભડી તહીં ખેસવા
એ ન્હાંની કરની લતા પર અને એ મ્હોં જરી આંખવા !

સ્થમ્ભી જરી વદન એ નવ કોણુ જોશે ?
ચાલ્યાં જશે નયન એ નિરખ્યા વિના કે ?
એની ન કાચ તણી કાંઈ જ તીવતા છે,
કેતી તણે અહીં ન જે ઉપકાર ગાશે

સૌન્દર્ય આવું ધરતી ઉપરે નિકાળી
હર્ષે કયું હૃદય ના મગરૂર થાશે ?
તો, છો યુવાન પણુ આ નિજ આંખ ઢાળે,
છો પાંખને નવીન, આ લહરી ઉડાડે .

હજી એ કન્યા છે નવીન મૃદુ હા પુષ્પ ખીલતું,
કહીં પાંખો ખીલી, કહીં હજી બિડાઈ, કહીં ખીલે;
સુગન્ધીની વેળા મધુતર હશે કોઈ જ નહીં,
સુરંગોની લક્ષ્મી વધુ વળી હશે સુંદર કહીં ?

જે કીડા, મૃદુ ઉગ્રતા, સભરતા, લાવણ્ય બહુભયાં -
રૂપે યૌવનની સ્વતંત્ર રસિલી મૂકી દશા જે શકે,
તે કે તાન મહીં ઉડા હૃદયના એકાગ્રતા ધારતાં,
બેનારાં નયનો અને ઉર નહીં એકાગ્ર કેનાં કરે ?

વિનિમય મધુ એવો યોધ સાધી રહ્યો છે,
પૂર મહીં ઉર બહેવા છૂટ છે પૂણું-પામ્યું;
ખડક જગત કેં આજ પાણી થઈને,
વિપુલ રસ તણુ કે ધોધમાં ભય ચાલ્યું .

*

*

*

ભરે છે દૂર ત્યાં વારિ કન્યાની સખી તો હજી;
રે છે તીરની કુંજે લોખી એ મૃદુ આંખડી .

થોભી ઉભી જરીક એ સખી કાજ ખાલા ,
ખ્હાની રહી પગ તણી જંરી એક ઊંચે ;
તેને અડી ફરફરે 'અનિલે નિમાળા ,
ખ્હોડા પરે અલક એક વિંટાઈ ઉડે .

સામે જ ગૌર મુખ છે સ્થિરતા ધરીને
ને નેત્ર કાંઈ તિરછાં બનતાં ફરે છે ;
ખ્હોંચી હતી નજર એ તહીં યોધ પાસે ,
જ્યારે હતાં નયન હંસ પરે ઠરેલાં .

પાઠ ને આંખડી એ તો હતાં ત્યાં સ્થિર થૈ રહ્યાં ;
હૈયાનાં આંસુડાં મીઠાં , સામેની છબિએ ઢળ્યાં .

મનહર છબિ ભાળી નેત્રે અને હૃદયે ઢળી ,
પરવશ થતાં દહેરી મીઠી નસેનસમાં ચડી ;
હૃદય કુમળું એ યોદ્ધામાં જડાઈ ગયું , અને
સહુ અરપવા - અપીં દીધું છતાં - અધીરું બને .

શપથ હૃદયે લેવા કાંઈ ન કાળ રહ્યો જરા ,
ઉર ધડકતે વિચારોથી ન ધ્વંસ સહ્યો જરા ;
નયન બનતાં અંગે અંગો સુમુગ્ધ બની રહે ,
જલકણ્ઠરી આવી આવી કપોલ થકી ખરે .

* * * *

આંખડી આંખડી સાથે હાવાં વાત કરી રહી ;
હૈયાના દ્વારની સવે ભાગોળો ઊખડી પડી .

યોદ્ધાની તો નજર હજુ છે ત્યાંજ ચોંટી રહેલી ,
તો થે તાણું તનમન થતું સૂચવે આંખ કાંઈ ;
'હું એવું એ' ઉર સમજી એ કાંઈ આનન્દ માને ,
સંસારીને પ્રણયસુખની એ જ સીમા અહીં છે .

ક્ષણ થઈ અને ખાલાનાં એ ઢળી નયનો જતાં ,
પણ ભુરકી કો ગુલાબી શી છવાઈ કપોલમાં ;
ધડ ધડ થતું હૈયું લોહી વહાવી રહ્યું બધે ,
થર થર થતાં ગાત્રો સવે ધ્રુમે બની મુગ્ધ છે .

જાડુભયોં નેત્ર વહાવી જાડું
કેા અન્યના જાડું મહીં ફર્યાતાં ;
તે જાડુતું ઝેર ઉતારવાનું,
કેાની કને ઔષધ કેં મળે ના !

શિરે ય જહેડું સખીએ ચડાવ્યું,
તળાવના તીર પરે ય જહેંચી ;
પ્રેમાળ એ મ્હેં ય સમીપ આવ્યું,
એ કન્યાકાની ય સમક્ષ ઊભી .

ઊભી સખીની હતી રાહ જોતી-
નિમિત્ત હૈયેથી સર્થું હતું એ ;
જાદૂઈ એ પૂતળી જાદૂ માંહી,
પડી હતી ભાન બધું જુદીને .

ધુણાવે છે હવે તેને ગ્રહીને કરની લતા,
અને, એ જાત્રિ દેતાં સખી હાસ્ય કરે જરા .

અરર ! રસમાં, લોળી ! આવો ન લાંગ કર્યો બટે,
મૃદુ વદનના આવા ભાવો કહીં ફરી આંખશે ?
પરવશ થયું -- તેને તું ના હજી સમજી શકે,
પ્રભુચરસનું આવું લ્હાણું ત્હને ન મળ્યું હશે !
પણ, તુજ સ્મિતે જાંડું જાંડું કંઈક લયું દિસે,
હૃદય સમજે, તે શા માટે ઉતાવળ આ કરે ?
અરર ! ઠપકો એ જહેનીને રળે કદિ આપતી,
પરવશ થતાં, ના નારાજી પ્રભુ ય તણી કરી .

ખિચારી કન્યાથી, અરર ! નવ કાંઈ થઈ શકે,
ગતિ છૂટી તેના પગ પણ કહીંથી કરી શકે ?
જવું ફરે તો એ - હૃદય પણ છોડી વહી જવું,
વિના આશા કાંઈ લથડી પડતાં એ નકી જવું .

કન્યા એ જાય છે લેતી સાથે આંખ હમીરની,
જાય છે - જાય છે એ તો, ને એ દોર પડયો તૂટી !

એ માર્ગને નિરખતા હજુ ચોધ ઊભો ,
છે નેત્રની ઉપર કે પડદો- ઢળેલો ;
' એ દૂર છે નથી હવે ! ફરી ત્યાં જ એ છે ' !
સાચું જુહું નયન એમ નિહાળતાં કે !

એ તો ગઈ જ , નયનો ફરી અન્ધ થાતાં ,
અન્ધત્વમાં કંઈક વીજળી શું ઝળૂકે !
ઊભી કરે નયન એ જ મૃદુ પ્રતિમા ,
ત્યાં થાય છે હૃદય એ સ્થિર ભાન ભૂલી .

અગો શિથિલ બનતાં ઉર મન્દ હાંફે ,
ને ખડ્ગ છોડી કર છાની પરે ગયો છે ;
છૂટી રહી લટકતી તલવાર નીચે ,
એ તો ઉભો અડગ ચિત્ર સમે યુવાન .

ઘડીક દષ્ટિ અલકે ભરાય છે ,
ઘડી કપોલે અધરે સરી પડે ;
ઘડી ચુમે છે પદની શુભાખીને ,
ઘડી સ્તનોની સહ મન્દ કમ્પતી .

જહીં પડે ત્યાં પરતંત્રતા ખડી ,
ક્ષણ પ્રતિ પિંજરની ઘડે સળી ;
ન બાણુતો કેમ ઘડાય પિંજર !
ન બાણુતો કેમ પડાય છે તહીં ? !

પોતાના પ્રિય તાનના વિનિમયે એકાગ્ર બેઠો કયો ,
પોતાની પરતંત્રતા થઈ તે આત્મી ગઈ કન્યકા ;
જે જે પિંજરની સળી હૃદયમાં ત્યાં છે ઘડાઈ રહી ,
તે તે પિંજરની સળી હૃદયમાં આંહી ઘડાતી બની .

વીતી ગયો પ્રહર એ મૃદુ તાન માંહી ,
જાતું ફરી પ્રતિ પળે ઉરનું સુકાન્ત ;
જાદૂઈ પ્રેમભલકે લડવા વળકેયું ,
ભૂલી રહ્યું હૃદય નૂતન દહેરીઝાનરખું .

તે ઉરના લાવ સદા પીનારો
આવે કને મિત્ર પડાવમાંથી ;
છવાયલું છે સુખ આદ્રતાથી
હમીરને દૂરથી જોઈને એ.

બૂલનું ખર્જ ધીમેથી જોયી મિત્ર તણું લઈ,
હસીને તે વહે છે કે મિત્રને નાશતિ લઈ.

“ બહાલા ! કાં તલવાર વીર પુરુષે લીધી ત્યજી આજ છે ? !

“ આજે અન્ય જ હસ્ત કોઈ પણ તે જોયી લઈ કાં શકે ? !

“ ત્હારું આ શમશેર આમ ગ્રહવા જે હામ ધારી શકે ? ’

“ હા ! — તેને નવ સર્વ આ જગતમાં શું રાખ્ય હેવાં ઘટે ? ”

નિદ્રાથી જાગતો તેવો કરે તે મ્યાન ખડ્ડને,
વહે છે મેઘ શી વાણી મિત્રનો કર આંખીને:—

“ સખે ! લાઈથી તો ખહુ સમય રીસે વહી ગયો ,

“ વસીને મેવાડે સુખથી પરદેશી પણ થયો ;

“ ઘણાં વર્ષો જેને સુખ હૃદય ‘ લાઈ ’ કહી શકયું ,

“ હવે શું તેથી ચે નિરમિત હશે રૂસણું થવું ?

“ મજેદારી કાંઈ જગત પર મ્હારે નવ રહી ,

“ રહી ના કેં ઇચ્છા જીવિત ધરવાની પણ , સખે !

“ અહો ! તું આ મ્હારું હૃદય સમજી કેમ શકશે ?

“ ગ્રહી આ લાવોને તુજ હૃદય સાથી કયમ થશે ?

“ હવે ત્હારો મ્હારો નહિ નહિ—સખે ! રાહ સરખો ,

“ થયો આજે જૂદો સુખ હૃદયમાં કાંઈ થડકો ;

“ વહે આજે મ્હારું ધગધગ થતું રક્ત સળગી ,

“ પરંતુ એ જુદો તુજ જિગરથી જોશ સઘળો .

“ સખે ! ત્હારી તો છે નજર હજી આ ખડ્ગ ઉપરે ,

“ એ બિન્દા રક્તે તુજ હૃદયને સ્નાન કરવું ;

કન્યા એ નય પેલી શૂરવીર તણી હાક ગમતી ,

જાય છે — જાય છે એ તુજ જિગરને છે રુચી રહ્યા .

“કહું શું, ભાઈ ! હું મુજ હૃદયનો રાહ તુજને ?
 “સખે ! આંહી કેં એ અતુલવ વિના કોણ સમજ્યું ?
 “દિલાસો દેશે તું-હૃદય કદિ ત્હારું પિંગળશે,
 “નહીં છાપો કિન્તુ મુજ ઉરની ભેટે તુજ ઉરે.
 “મબ કૂહેવાની તો ગત થઈ ગઈ આજથી, સખે !
 “હવે આ હૈયાને જગત પર આલમ ન મળે;
 “હવામાં ફેંકાતી નજર મમ કાંઈ નવ થહે,
 “વિના ટેકો ક્યાંથી જીવિત કદિ પ્રાણી ધરી શકે ?
 “સખે ! મેવાડે તો મુજ હૃદય આ ના ઠરી શક્યું,
 “મનાઈ ત્યાંથી મહેં ગૃહ ભણી જવાતું નકી કયું;
 “નિમિત્તો એ સવે ! મુજ ગૃહ કશું ના જગતમાં,
 “પ્રભુ પાસે ભવા મુજ હૃદયનું વાંચિત હતું.
 “ચડે છે શંભુની ઉપર યવન એ ગિઝનવી,
 “હજી ક્ષત્રી સામે મહમુદ દિસે હામ ભીડતો;
 “કદી ક્ષત્રીજયો સડન કરતો ના સુધ રહી,
 “નકી એ મહેચ્છો સૌ અણુસમજી છે બાલક હજી.
 “અહો ! કિન્તુ એવો સમય મળવો ના સહેજ છે,
 “મહાયુદ્ધો એવાં નયન સદ્ભાગી જ નિરખે;
 “સખે ! ગંગા જેવું યવનરુધિરે સ્નાન કરવું,
 “અને શંભુ પાસે નિજ રુધિરનું અર્પણ થવું.
 “સ્વદેશી ખડ્ગો જે સુભટકરની છે મગરૂરી,
 “સખે ! ત્યાં તેનો છે પ્રલયઉદ્ધિ કેા ઉછળવો;
 “મહાભાગી કેા એ ઉદ્ધિ તણું મોળું થઈ શકે,
 “ગડેડાટોમાં એ વિરલ વિરલા બાહુ-મળશે.
 “હબરો સ્વપ્નોથી મુજ હૃદય ત્યાં છે ઉછળિયું,
 “મહા એ દાવામાં ચિનગી બનવા ઉત્સુક થયું;
 “સુણ્યું એ ત્યાંથી આ રુધિર નવ થંડું થઈ શક્યું,
 “પ્રતિ રાત્રે ચિત્રો સ્વપન મહીં એ એ જ નિરખું.

“ પ્રભુ નિદ્રામાં યે મુજ જીવિતનું સાર્થક કહે ,
 “ જહીં નિર્માયું ત્યાં મુજ રુધિર ંહેવા ગતિ કરે ;
 “ પિતાએ બંધેલું ખડ્ગ મુજ આ એ જ સૂચવે ,
 “ વિચારો એ આવ્યે બખતર સુધાં યે કસકસે .

“ ન કાં ઢાળું તો હું મમ રુધિર એવી રજ મહીં -
 “ અહીં જેની વિશ્વે કંકર કરવા કોઈ જ નહીં ?
 “ ન કો માફ તેમાં નકી કંઈ હથે હેતુ હરિને !
 “ અને તેમાં ઉઠે હૃદય મમ સાક્ષી પણ પૂરે .

“ હતું જેનું તેને મુજ રુધિર આ સૌ અરપવા -
 “ ઝનૂની રહેઁછોને રજપૂતપણું કે શિખવવા -
 “ મહા એ હોળીનો શૂરવીર સહે ગેલ કરવા -
 “ અપી ત્યાં જાવાને દઢ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો .

“ ભગિની - માતાનું યવનકરથી રક્ષણ થવા -
 “ કટાતાં ખડ્ગો ને શિથિલ કરને સજજ કરવા -
 “ હરિ હાથે આપે અતિ મધુર વેળા સુભટને ,
 “ અપી ત્યાં જાવાનો દઢ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો .

“ અહીં અત્યારે આ કુદરત તાણું પાન કરતાં -
 “ પ્રભુની લીલામાં હૃદય વહવી મગ્ન બનતાં -
 “ વિચારો ઘોળનું મુજ મગજ એ એક જ હતું ,
 “ હતું કે આનન્દે મુજ ઉર સમાધિમય થતું .

“ હતો હું વૃક્ષોમાં શૂરવીર તણો નાદ સુણતો ,
 “ હતો હું મૃત્યુનું રમણીયપણું કે નિરખતો ;
 “ હતો હું જોતો આ રવિકિરણમાં ખડ્ગ ઉડતાં
 “ અને દૈવી જુસ્સો ધડધડ થતોતો જિગરમાં .

“ અશાન્તિ , પીડા કે કશી ચ પરવા કિન્તુ ન હતી ,
 “ પ્રભુ દોરે ત્યાં આ હૃદય વળવા તત્પર હતું ;
 “ પ્રભુ બણે ક્યાં આ હૃદય દ્રવતું”તું કુદરતે ,
 “ પ્રભુ બણે શાથી સજજ મમ નેત્રો પણ હતાં .

“ તહીં પંખી ઊડયું ! કંઈક નજરે અમૃત પડયું ,
 “ પ્રભુ બાણે શાથી મુજ જિગરખ્યાલું તહીં ઢળ્યું ;
 “ જહાંને જોવાની - મુજ ઉરની દૃષ્ટિ ય પલટી ,
 “ પ્રવાસીને નૌકા નવીન વળી કોઈ મળી ગઈ :

“ હશે શા માટે મુજ હૃદય આલમ્બ મળવો -
 “ નવું ભેઈ કાંઈ નવીન ધબકારો ઉપડવો ?
 “ પ્રભુ એ કાં આવું મરણસમયે અમૃત ધયું -
 “ પ્રભુ બાણે તેણે વહન મુજ આવું ક્યમ કયું ?

“ હવે મૃત્યુ મીઠું ! રુદન કરવું ગાલક સમું ?
 “ હવે શું નિર્માયું રુદન કરવું ગાલક સમું ?
 “ સખે ! ભાઈ ! ક્ષત્રી નયન રડતાં તું નિરખશે ,
 “ અરે લોખા ! તેથી તુજ હૃદય શું લલિજત થશે ?

“ હવે હું બાણું છું - રુદન વળી બહાલું ક્યમ થવું ?
 “ પ્રભુની વચ્ચે કાં જનહૃદયની ટેક ધરવી ?
 “ પ્રભુ ખોલે ત્યારે નયન શીદને બન્ધ કરવાં ?
 “ અરે ! એ વેલાં જે પ્રણય નિરખી લલિજત થયાં .

“ હજી મૃત્યુ બહાલું - પણ મરણમાં ના રસ હવે ,
 “ ભરેલાં રકતે સૌ સ્વપન મુજ હાવાં દૂર થશે ;
 “ દિસે બચ્ચાંના આ ઘડમથલના ખેલ સઘળા ,
 “ રમે મૃત્યુમાં એ સમજણ વિનાનાં રમકડાં .

“ હવે નિદ્રામાં યે હૃદય મુજ કે અન્ય રટશે ,
 “ મૃદુ સૌ સ્વપ્નોની મુજ હૃદયને દહાણુ મળશે ;
 “ નકી નિદ્રાતું એ પ્રણયી દિલડું રાખ્ય કરતું
 “ અને એવું મીઠું તખત સહજે મેળવીશ હું .

“ અહો ! ઔદાર્યોની ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા
 “ ન જોનારી એવી જગત પર કે આલમ વસે ;
 “ વસે છે - જીવે છે - ગતિ પણ કરે ને મરી જતી ,
 “ ન બાણે શું જીવ્યું ? રસિક ગતિ શું ? ને મરણ શું ?

“અહીં-કિન્તુ ખીલું જગત મધુરું છે રસભયું” -

“સહા નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરખીને સુખી થતું ;

“સખે ! જેની દષ્ટિ લશકર હબરો વશ કરે ,

“સખે ! જેથી ચોદા ખડગ નિજ છોડી પદ પડે .

“અકેકા સૌન્દર્યે નજર કરતાં જે પિંગળતું ,

“અકેકી દષ્ટિથી જગત સઘળું આર્દ્ર કરતું ;

“પ્રતિ હૈયું પ્રેમે અમર બનતું અમૃત બની-

“પ્રતિ વ્યક્તિ પ્રેમે હૃદય દ્રવતાં જ્યાં પ્રભુ થતી .

“પહેલી સષ્ટિનો અતુલવ મહને છે હજી સુધી ,

“સખે ! ખોયું આયુ હજી સુધી ઉરે બાલક રહી ;

“સખે ! બાલ્યવસ્થા ગત થઈ અને મૃત્યુ જ મળે ,

“તહીં એ શું મીઠું , મુજ હૃદય તે ખૂબ સમજે .

“નથી કેં પસ્તાવો ગત વય તણા આ જિગરને ,

“સખે ! આ હૈયાને નવ અણગમું વા મરણ છે ;

“સખે ! આ હૈયાની લહરી સુખી સંતુષ્ટ સઘળી ,

“બધી છે તૈયારી મરણવશ થાવા ક્ષણ મહીં .

“નવું જોવું છે તે - મુજ નયન ના જોઈ શકશે ,

“જતાં મૃત્યુ પાસે અતુલવ નકી એ રહી જશે ;

“સખે ! એ કાંટો એ મુજ જિગરમાં કેં ખટકશે ,

“છતાં એ કાંટાની પ્રતિ ખટક માધુર્ય ધરશે .

“ન જે કેં જાણે છે ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા ,

“ન છે જેની પાસે કહર કરવા સાધન જરા ;

“સખે ! તેને માટે રુધિર નિજ અર્પી સળગવું -

“મળ-શી છે તેમાં ? મરણ મહીં એવા રસિક શું ?

“વહાવી ંહેળાંને રુધિરમય આ વિશ્વ કરવું -

“બતાવી બાહુને શૂરવીરપણાને ભજવવું -

“અરે ! વા કંટાળી કદું જગતથી દૂર પળવું -

“સખે ! શું તેનાથી મધુતર નહીં અર્પણ થવું ?

“ સખે ! શસ્ત્રો ત્યાગી - જીવન વધુ આશામય કરી -

“ સખે ! મૃત્યુને એ મધુર ઝળકે રંગીન કરી ,

“ સખે ! નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરપે , કે જ અરપે ,

“ ઇશારે તેને ના કયમ હૃદય આધીન કરવું ?

“ મળ એ મીઠી તો મુજ હૃદયને સ્વપ્ન સરખી ,

“ છતાં એ સ્વપ્નું તો મુજ જીવિતની સૌ સફલતા ;

“ નવું મીઠું કાંઈ મુજ નયન પીતાં પ્રતિ પળે ,

“ ઘડી - બે દ્રઢાડા કે જીવિત મુજ આ વા યુગ રહે .

“ પ્રભુએ અપેલી મધુર ચિનગી વ્યર્થ ન હશે ,

“ કહી કોઈથી એ કુદરત રમે ના મશકરી ;

“ પ્રભુની દૃષ્ટિ ના નિષેધ પડી કે ન પડશે ,

“ પછી મહારે માટે કમ ફરી જશે કાં કુદરતી ?

“ નવો કાંઈ યુદ્ધે મુજ હૃદય આલમ્ય ધરશે ,

“ નવો હેતુ કાંઈ હૃદયબલનો પ્રેરક થશે ;

“ નવી મીઠી મૂર્તિ મુજ હૃદય કે પૂજી મરશે ,

“ સખે ! ઇશે ઇચ્છ્યું નવીન કંઈ તો તે બની જશે .

“ આ સ્થાનની કેા નવયૌવનાએ -

“ તેની મૃદુ પ્રેમભરી નિગાહે -

“ કહી શકું ના પણ કોઈ તેણે -

“ નવીન આ સૌ શિખવ્યું મહેને - સખે !

“ આ શીર્ષ તેનું જ થઈ ચૂક્યું છે ,

“ પ્રણેા વિના રક્ત તહીં વહ્યું છે ;

“ હૈયા તણું સર્વ હળી ગયું છે ,

“ ન જીવમાં જીવ રહ્યો હવે - સખે !

“ હવે રુએ ના યશની કથાઓ ,

“ એ સૌ થયા - દૂર જ પાલસાવો ;

“ પીતું થયું આ ઉર અન્ય દહાવો ,

“ ઘટે સહુ તે સુખથી કહે - સખે !

‘ ભલે ગમે તો ઠપકો હાથ લે,
 “ હસી શકે તો સુખથી હસી લે;
 “ પ્રેરે દયા તો જરી રોઈ વા લે,
 “ કહી જનારું કહી સૌ ગયું - સખે!
 “ ન દાહ છે કે વસમો મહેને આ,
 “ રે! બ્યર્થ હૈયું તુજ ખાળતો ના;
 “ શંભુ પરે છે હજી એ જ શ્રદ્ધા,
 “ ન કેઇં શ્રદ્ધા દુખણી કહી - સખે!
 “ સદા સહું તે સુખથી સહે છે,
 “ આવું સહેવું પ્રભુ સર્વદા દે;
 “ સૌન્દર્યના સ્નેહ તણાં દુઃખી તે
 “ સુખી ખીલંથી વધુ કે સુખી - સખે!
 “ સહુ સ્થળે જોઈ જ હર્ષ આપે,
 “ સૌ કાલનાં પ્રેમ પડો ય કાપે;
 “ અહીં તહીંનો નવ લેલ પ્રેમે,
 “ જવું અહીંથી પણ આજ ના - સખે!
 “ પ્રભુ તણાં દર્શન ન્યાં થયાં છે,
 “ ન્યાંથી ગ્રહાયાં મૃદુ આંસુડાં છે,
 “ ન્યાં અન્ધતાના પડદા તૂટયા છે,
 “ તે કાલસ્થાનો પ્રિય પ્રેમીને - સખે!
 “ આ કૃત્ય મોકુફ કરીશ આજે,
 “ આ સ્થાનમાં કાંઈ કરીશ આજે,
 “ હૈયે મૃદુ કાંઈ ઘડીશ આજે,
 “ પ્રયાણકાલે કરશું સુખે - સખે! ”

ખલો એ મિત્રનો ટેકી, જિલો શાન્ત હમીરજી;
 સખાની અશ્રુથી લીની હળે છે કંઈ આંખડી.
 સુગન્ધી વાયુની લહેરી થંડી મન્દ વહી જતી,
 ચોપાસે માનવીનો કેા આવે ના શ્રવણે ધ્વનિ.

સર્ગ ૨

...

નિમન્નજી

જે વૃત્તિ ચિનગી સદા . પ્રજ્ઞયમાં ફાવા બની મ્હાલતી ,
જેની જ્યોતિ અનેક રંગ પલટી લાલી પ્રસારી રહી ;
જેની ઉજ્જવલતા યથાર્થ સઘળે સંબંધ જોડી વહે ,
તે વૃત્તિ - ચિનગી તણી મધુરતા આ બીન ગાણું રહે !

આલતા સૈન્યને આજે ત્યાંતું ત્યાં ફરી રોકવા ,
દુઃખી , કેં ! મત્ર ચોદાનો ગયેલો છે પડાવમાં .

અકારણે જે ઉરને ગમેલી ,
હૈયા તણા તખ્ત પરે રહેલી ,
તે મૂર્ત્તમાં મગ્ન હમીર થાતો ,
બને ફરી મુન્દરનો ચિતારો .

તે નેત્ર ને તે સુખની સુરેષા ,
ભાવો સહુ જે હૃદયે ઘડેલા ,
પ્રત્યેક તે છાંય જોડી રહી ઉરે ,
પ્રત્યેકમાં સાધી રહ્યો સમાધિ .

વૃક્ષે , લતા , પુષ્પ , સમીર , વારિ ,
વિશાલ જૂઠું નભ જે સુમી રહ્યું ,
આ વિશ્વ આખું બનતું પ્રવાહી ,
સ્વીકારવા છાંય ઉદાર સર્વ તે .

અદ્વાંડ પ્રેમી નિરખે પ્રિય વસ્તુ માંહી ,
અદ્વાંડહર્મ્ય તણી એક જ પ્રેમ આવી ;
તાણું બિંડા ઉરતું એક જ ખોલતામાં
ભાગેળ વિશ્વ તણી સૌ જ તૂટી પડે છે .

પૂરે વિશ્વ તણો મહાન રસ કો જે નેત્ર પામી શક્યાં ,
તેને વિશ્વ તણા સહુ ચ રસમાં છૂટી સદા મ્હાલવા ;

જે હેથે સઘળું ચ વીરસમાં રેડ્યું હતું રક્તને,
તેને આ કેરુણા તણા જલધિને જાતું તણે રહેલ છે.

સફલ થીઓ આવી કિન્તુ અનેક ન સાંપડે,
અમર બનવા આવું પૂરું સુધા ન મળી શકે;
તરુણ પ્રણયી ! ત્હારે માટે હજો જરી દીર્ઘતા,
તુજ હૃદયમાં આવી દહેરી ધરો સ્થિરતા જરા.

પરન્તુ કોણ છે ઊભું સામે ટેકરી ઉપર ?
આકૃતિ દૂરની એ કેં જૂદા ભાવ ઉરે ધરે.

પાપાણીની કોઈ શિલા પડી ત્યાં,
પાસે પડ્યા કંટક ચોરના છે;
અહીં તહીં પિંજર હાડકાનાં
પડી રહ્યાં કેંક પશુ તણાં છે.

વૃક્ષો પરે લાલ ત્રિશૂલ ભાસે,
સિન્દૂરના સર્પ દિસે વળી કેં;
નીચે સૂકાં ખેતરના પથારા,
કને જ મહોટો પટ ક્ષારભૂમિનો.

કરે ત્યાં ડોકિયાં છાતું ક્યારનું મુખ સ્યામ તે,
અને એ લાલ આંખો કેં અંગારા સરખી ઝગે.

લાંબી સિસોટી તહીંથી સુણાતી,
સામી સિસોટી દૂરથી ચ થાતી;
પક્ષી ચ સૌ ચૂપ થતાં ઘડીક,
વાયુ વહે છે ફરી શાન્ત શાન્ત.

સમળી કોઈ ત્યાં ઊઠે લાંબી ચીસ કરી કરી,
લાગતાં તીર પાંખે કેા સામા તીર પરે પડી.

સરસ શુકન ભેડ આદમી તે હસે છે,
નયન કરી ઇશારો કોઈને તે બતાવે;
કુદરત પણ્જેથી લાજતી કેં દિસે છે,
રવિ ઉપર છવાતી વાદળી એક કાળી.

સરસ સૂસવે છે એક ખીજી સિસોટી ,
 'ખજાજળી તહોં ભરે લીલની એક ટોળી ;
 ઝળહળ ઝળકતાં તીરનાં કેં ફળાંઓ
 સરતટ પર ચારે બાજુથી દોડી આવે .

શું વાદળીના કટકા થઈને ,
 ઉપાડતા વિદ્યુત દોડી આવે !
 પાષાણ વા આ ગિરિશૃંગના સૌ ,
 વર્ષાવતા હિમવત્ આપદું શું ?

દોડતા આવતા લીલો વીંટી લેઈ હમીરને ,
 બોલતા ખૂમ પાડીને મૂકી દે હથિયારને . ”

જે લોકો - પશુઓ - શરીરબલને પ્રાધાન્ય આપી જીવે -
 જેઓ આજીવિકા મહીં જ સઘળું આ ઝિંદગીનું ગણે -
 પોતાનું સ્થૂલ પોષતાં હૃદય જે પોષ્યું ગણે વિશ્રવને -
 ઠાંકી સ્વાર્થ વડે સદા નયનને જે આયુ પૂરું કરે -
 તેઓ રાક્ષસ અન્યતું જ ઝૂંટવી ખાતાં સદા રીઝતા ,
 પોતાના વ્યવહારની સફલતા તેમાં જ તે માનતા ;
 તેનાં આજીવિકા મહીં જ નયનો પૂરાં શકે છે ઠરી ,
 તે ઉચ્છિષ્ટ પદાર્થને જ પ્રથમે તે આંખ નિહાળતી -
 ભાવે અન્ય મહીં કદી નયન એ ના ના ઉડે આંધળાં ,
 એવા પામર જીવડા જગત આ ભોઈ કદી ના શક્યા ;
 નીતિભાગે ત્યજી રહે હૃદય એ આજીવિકા પામવા ,
 તેની પ્રાપ્તિ પછી સદા ય સહજે નીતિ ય તે પાળતા -
 તેને જીવિત રક્ષવાથી અધિકી ના ના અપેક્ષા કરી ,
 તેથી કાર્ય પરાર્થનાં ચત્રવચ પામ્યાં બલે કેં નથી ;
 નિન્દા વા સ્તુતિથી ય તે હૃદયના તારો નહીં કમ્પતા ,
 ઓહો ! આ અમુરો હજી જડ થકી થોડા જ કેં છે વધ્યા .

જ્યારે આ જડનાં કઠિન પશુઓ ઘેરાઈ જતાં કદી -
 જ્યારે શોર્થ તણા મહાન કરમાં આવી જતાં કોઈ દી -

૩૨૨

ત્યારે તે શક્તાં સુમાન બદને નાત્રી જતાં દાખવી,
શ્રી યાચે નિજ એ પરાક્રમ તણી શ્વાણા કરે છે વળી.
તેઓના દંડ ક્યામ ઓ અવધને એ સ્થૂલ દોહી વહે,
તેનાં બાલક કૈંક દીર્ઘ યુગથી એ રકત પામ્યાં કરે;
તેની દેવી ય માંત્ર ને રૂધિરમાં વૃત્તિ સદા માનતી,
જેને એ તલવાર બાલક તણું દોહી કુલું હોમતી.

ક્ષત્રી ઉભો આ રણવીર આંહી,
નેત્રો કરી ત્યાં મુજ બચ છે કૈં;
ન તાર તૂટ્યો હંજુ પ્રેમનો છે,
હંજુ ય ખડ્ગે કર એ ક્યો છે.

કો ધૈર્યના ઉગ્ર મહાન સિન્ધુ,
શાન્તિ તણા કો દંડ પકાડ મેર;
વા હર્ષના કો સ્થિર કેન્દ્ર બેરુ
હંજુ દિયે કું યુગથી ઘડેલું.

એ વૃત્તિને ધારી રહેલ અંગો,
એ ભાવને દાખવતાં દિયે છે;
એ ધૈર્ય એનું સ્મિત એ હંમે કું;
વીરત્વમાં વીર દિયે તરેતો.

ક્ષત્રિત્વને ભવન માનનાર -
પરાર્થમાં ખડ્ગ ઉપાડનાર -
પ્રહ્લાંડનો વિક્રમ ધારનાર -
નયેનયે રકત વહી રહું છે.

એ વિખણના બાહુ યકી વહેલું -
ઉદ્ધતવૃત્તિ ગૃહી ભિતરેલું -
જેને સુધા ચંદ્ર યકી મળેલું -
તે રકતનું ભૂષણ આ દિયે છે.

આ સિંહ એ અતિથી ઉતરેલો,
એ ભવ્યતામાં જ સદા વસેલો.

તેમાં ચ જૂદો જ કંઈ વટીલો,
પિછાન તે આકૃતિ સર્વ આપે.

તે અંગનાં ભૂષણ શસ્ત્ર સર્વે,
તે કન્યકાના ઉરમાં વસ્યાં છે -
આ ભીલની લાલચ કેં બન્યાં છે,
આશ્ચર્ય કેં કેં જ નવું નહીં એ.

સૌ ભિન્ન વૃત્તિ - સહુ ભિન્ન દષ્ટિ,
ભિન્ન નીચા કેંક અનેક હેતુ -
બ્રહ્માંડના ચક્રની ભિન્નતાને
સૌન્દર્યનો મોહ સમાન કાંઈ.

* * * *

સાંભળી બોલ એ તીજો 'મૂકી દે હથિયારને' --
ફરી કેં જાય છે જૂદું લોહી એ મુખ ઉપર.

એ જાય હસ્ત ઉછળી નિજ ખડ્ગમૂઠે,
એ વીજળી ધગધગી કુંદવાટ દે છે;
એ ખડ્ગગિંળ મુજતા જલમાં છવાતાં,
અંગારથી ધબધબ્યું સંર એ દિસે છે.

શું આજ ક્ષત્રિ પર પામર આમ આવ્યા ?
શું એક સિંહ પર વાનર લાખ ફાળ્યા ?
એ ચોધવું વદન એ જ વિચાર બોલે,
એ ચોખનાં નયન એ જ હસી રહ્યાં છે.

વીરત્વથી પુલકતાં સહુ અંગ અંગો
એ બેલવા રમત તત્પર હર્ષ સાથે;
જ્યાં જ્યાં પરાક્રમ તણે પ્રિય સાદં થાતો,
ત્યાં સજ્જ છે હૃદય વીર તણું સદા એ.

ક્ષણમાં રક્ત એ ભિન્ન હૈયામાં ધગતું હતું,
ક્ષણમાં શાન્ત જૂદું કેં એ હૈયે દ્રવતું બન્યું.

અહો ! એ દો જેણે નિજ હૃદયનું અર્પણ કર્યું ,
હૃદય મીઠી લૂટે નિજ હૃદય જેણે પલકમાં -
છળિ એ જાગે છે ફરી નયનને આર્દ્ર કરતી ,
વહે પાછી લહેરી સદય અનિલે એ શઠ ભરી .

નિઃસ્વાર્થ ક્યાં હૃદયઅર્પણ એ રસીકું ?
ક્યાં મોહનિ સભર એ દરિયાવ જેવી ?
ખાલાની એ રસિક ક્યાં ઉનકારવૃત્તિ ?
ક્યાં ઉચ્ચ એ જિગરતખતની ખાદશાહી ?

આ ક્યાં શરીર પરનું ચ લૂટી જનારા -
વિપ્રવે સદા અધમ આમ જ ધૂમનારા -
અન્ધાર આ જગતનો હૃદયે પીનારા ?
આવો વિરોધ નિરખી નયનો હસે એ .
ખુદ્દી થઇ ચમકતી અસિ હાસ્ય આપે
ને મ્યાન ખડ્ગ કરવા કર એ વળે છે ;
છોડી દઇ કમરબન્ધ અને અસિને
બહાલું દરેક હથિયાર નીચે ધરે છે .

જેનો સ્વભાવ નવ પીઠ ખતાવવાનો -
જેનો સ્વભાવ નવ શીષ નમાવવાનો -
તે પ્રેમથી હૃદય મીણ થઇ જઇને ,
હા - નોતરે સહુ ચ આયુધ લેઇ જવા !

ખાલાની મુગ્ધ રતિને ધરનાર હૈયે
જાફું એ રસભરી છળિની સ્મૃતિમાં
જે દૃષ્ટિ છે સખલ સર્વ ખચાવવાને
તે નોતરે સહુ ચ આયુધ લેઇ જવા !

જે ખડ્ગનો અસુર ત્રાસ ધરી છુએ છે -
જે ખડ્ગનો સુર સહુ ઉપકાર ગાતા -
તેનો જ ખાલપણનો ત્યજ મિત્ર તેને
આજે કૃપા અગર ચાચતી આ કરે છે !

જે આ પ્રવાસ તણી અર્પણની ઘડીમાં
સંસારસંપદની પુણ્ય કૃતાર્થતા છે -
તેથી વિમુખ હતભાગી ઉરો નિહાળી
હૈયું મહાન હસતાં અનુકંપતું કેં .

એ યોધનું હૃય કેં વહને પડ્યું છે,
એ મૂછ કાંઈ ફરકી હસવા ચડે છે;
લીલો ભણી નયન શાન્ત રસાલ ચોટે,

“ ઉચાર કાંઈ કરતું મુખ એ દિસે છે :-

“ જોહો ! કેા સદ્ભાગ્ય આજ તમને લાભ્યું ઉપાડી અહીં !

“ જો લોળા મુજ ભાઈઓ ! હરખલે સૌ આજ ફાવી જઈ !

“ જોહોલો મુણવા કદી ય તમને ના ના પ્રસંગો મળ્યા !

“ ક્ષત્રિનો સમંશેરને નિરખવા ના કાળ આ યોગ્ય વા !

“ આજે કેા ઇતિહાસનો દિવસ આ મહોટો તમે માનજો ,

“ ક્ષત્રિનાં હથિયાર આમ મળતાં ફૂલાઈ ના ના જાળે ;

“ આવાં સાહસથી હવે જીવિતને ફરે સંઘા રાખજો ,

“ લોળા ! લૂટ મહીં હવે અનુભવી કાંઈ વધારે થાશે .

“ અત્યારે તલવારથી રુધિરને ઇચ્છા નહીં ઢોળવા ,

“ કેા પ્રાણી પર આજ કેં ઉપડવા નારાજ છે હસ્ત આ ;

“ મહારા ખડ્ગ વતી જીવાડી શકું તો ઇચ્છા જ જીવાડવા ,

“ આ લોહી સઘળું ય ત્યાં હૃદય આ તૈયાર છે અર્પવા .

“ આ હોમાઈ જતી જહાં પ્રતિ પળે મૃત્યુ તણા મહોં મહીં -

“ તેને યોધણ આપવા અમર કેા મીઠી વહે વીરડી ;

“ તેનું પાન કરી અહીં હૃદય આ આજે હતું મહાલતું ,

“ કેાઈને ય બચાવવા મગજ આ વિચાર છે ઘોળતું .

“ આ મહારી તલવાર, આ હૃદયનું વીરત્વ ને શૌર્ય આ ,

“ ને ક્ષત્રીવંટના પરાક્રમ તણી ચાલી જતી નીક આ -

“ એ સૌથી ઉર મોતથી જગતને જે કેા બચાવી શકે ,

“ તેમાં પૂર્ણ વિશેષ કાંઈ પ્રભુતા દૈવત્વ કાંઈ દિસે .

કેરકે

“ભાઈ! આ સમયેરથી નવીન કે શીખાય તો શીખજો,
 “હા! તેના ઉપયોગમાં તમ ઉરે કંઈ વિશાળાં થજો,
 “ક્ષત્રિની પ્રિય જોગણી ગૃહ મહીં રાખી સદા પૂજજો,
 “ને આ ખડ્ગ ઉપાડવા હૃદયથી કે ફેળવાતા થજો.”

વેગડો લીલનો રાજ આવે પાસ હમીરની,
 વૃદ્ધ એ આકૃતિ લાસે જૂદી કે સહુ લીલથી.

મૂછો અને શીષ સહુ રૂપેરી
 કે ટ્રોઈ, કે ગંલીર, શાન્ત લાસે;
 તોફાન કેના મુખમાં વિસોટા
 વાતો કહે છે ગત ફૂરતાની.

છે કાળથી પાઠ કંઈક લીધો,
 છે મત્સ્યમાં આખ હસે ઠરેલી;
 છે ર ખ્યાલો બહુ એ પીધેલો,
 પીવા હવે તે અર્થ કે આરેલી.

તોફાનમાં સર્વ ક્રીતેલ આયુ
 વીતી ગયું ક્યૂલ જ ચાપલામાં;
 કાળે કર્યો છે પ્રજા કે બસારો,
 હૈયા પરે કામલતા તણા એ.

કે કાળથી અલિપ્તતા અભવી,
 નીકો કંઈ રકત તણી વહાવી,
 જે કે ક્યૂં તે સહુ પૂણ કીધું,
 વૃષ્ટિ તણું રાજ્ય હિસે લીધેલું.

સૌ લિન્ન વૃત્તિ - સહુ લિન્ન દષ્ટિ
 ભંચી નીચી કેક ગતિ જનોની -
 સંસારના ચક્રની ઉગતાઓ
 વૃષ્ટિ પછી શાન્ત ઉદાર થાતી.

રોળી તણું રાજ્ય ચલાવવાને
 કીમિ કીમિ નાયક એ થયો તેને.

કે ઉચ્ચતાહીન સરભાવ કોઈ
સત્તાતણું તપ્ત સ્વીકારતું 'ના .
લૂંટે જ છે ઉત્કટ અંગ કીધાં ,
લૂંટે જ અંગો દઢ છે રહેલાં ;
ના કું હજુ રક્ત વિના રુચે છે ,
લૂંટે હજુ તત્પર હસ્ત એ છે .

કિન્તુ બંદે જે કંઈ પ્રાપ્ત થાતું
તેમાં હતો એ સ્થિર ભાવ કીધો ;
વિના પ્રયાસે મળતું હતું જે
કું ભાવ કે લોભ થતો ન તેમાં .

હતો વળી આશ્રમધારી કાંઈ ,
બહાલાં હતાં એ ઉરને થયાં કે ;
જે કું મળે આશ્રમને નિવાસે
આનન્દ તેને મળતો હતો તે .

પ્યારો હતો તે ઉરને અતિથિ
તેને સદા આદર આપતો તે ,
એ વળ હેયું તહીં આર્દ્ર થાતું
ને આર્દ્રતા એ રચતી હતી કું .

જે કોઈ તેના બલને સપાટે
સામે થઈ ટક્કર ઝીલતું 'તું ,
વા કોઈ તેને સપડાવતું 'તું
તેના ભણી માનની દૃષ્ટિ થાતી .

શોભાવતું જે હથિયાર તેને
ખાહેશથી તે કરતો અતિથિ ;
સમાન ભાવો જરી સ્પર્શતામાં ,
પ્રીતિ તણી બાંધત બંધોતિ થાતી .

જે શાન્તિથી દઢ તહીં રજપૂત ભલો ,
વીરત્વનો મુખ પરે સ્થિર વાસ જે છે ;

જે ઉચ્ચ શક્તિ સુધિરે વહતી દિસે છે ,
તે વેગડો સહુ ય જોઈ શક્યો હતો કે .

પોતા સમા અપટના કરનાર સામે
જે બેતમાઈ મુખ દાખવતું હતું એ ;
જે શૌર્ય , વૈર્ય હૃદયે અળકી ઉઠ્યાં 'તાં ,
તે નેત્ર એ સહુ ય જોઈ શક્યાં હતાં કે .

જે મિષ્ટ બોલ સ્મિતથી જ યુવાન બોલ્યો ,
ઉત્કૃષ્ટતા હૃદયની સમજ્યો તહીં કે ;
જે ભાવથી ખડ્ગ ભૂમિ પરે ધ્રુવ 'તું ,
તેમાં શક્યો નિરખી એ ઉરનો પ્રભાવ .

માહાત્મ્ય જે નિજ કરે વસતું હતું , ને
જે મેળવી નિપુણતા ખડ્ગ વર્ષ વીત્યે ;
તેને હતો ઉચિત કાળ નિરૂપવાને ,
આ એકથી જ બલને અજમાવવામાં .

ન્યારે , પરન્તુ , હથિયાર ત્યજી ઉઠો તે
ને નોતર્યો ભૂષણ સર્વ ઉતારી દેવા ,
તે તો પ્રસંગ તહીંથી જ રહ્યો હતો ના ,
વીત્યો હતો સમય ખડ્ગ ઉપાડવાનો .

જેમાં હતું હૃદયશૌર્ય ભભવવાનું ,
હૈયે હતું નવીન જ્યાં કંઈ શીખવાનું ;
ભાસ્યાં સહુ ભૂષણ ચત્ર વિના મળ્યાં તે ,
એ લૂટમાં કશી ય લિજ્જત ના રહી 'તી .

' કે માનવીજીવન ખાતર પ્રેમ અથે
છે યોગ્ય રક્ત મહીં ખડ્ગ અગોળવાનું ' - ;
એવી જ એક દૃઢતા ઉપરે ઉભો જે ,
તેને જ યોગ્ય સહુ એ હથિયાર ભાસ્યાં .

ભીલો તણો લૂટ મહીં સરદાર થાતાં ;
ભાસ્યો થેનો અંતિથિને યજુ લૂટનારો ;

જે ઉચ્ચ સ્થાન ઉરથી વિહરી શકાયું ,
ત્યાંથી ગમે ના પડવું કદિ કોઈને ચે .

વળી જે આંખની મીટે ના ના ભીલ સહી શકે ,
હસ્ત એ અંગની સામે શી રીતે ઉપડી શકે ? !

કાંઈ આર્દ્ર થતો હવે હૃદયથી એ ભીલ નીચે નમે ,
લેઈ ભૂષણ , અસ્ત્રશસ્ત્ર સઘળાં દેતો ફરી ચોખને ;
જેને લેઈ જવા નિમન્ત્રણ હતું આભૂષણો સર્વ એ ,
તે આમન્ત્રણ આપતો હમીરને થાવા અતિથિ ગૃહે .

“ નહીં આજે મ્હાડું પતિત ઘર શું પાવન થશે ?

“ પ્રવાસી આવતું પૂજન કરી કાં ભીલ ન શકે ?

“ અહો શૂરા ! આજે ઘટિત નવ આ સ્થાન તજવું ,

“ અમો આવાને ચે ઘટિત નજ કેલી વહી જવું .

“ દીવાળીના જેવો અમ નગરમાં ઉત્સવ થશે ,

“ અમારા ભીલેને રજપૂત તણાં દર્શન થશે ;

“ પ્રવાસીનો આંહી જરૂર કંઈ થાકે ઉતરશે ,

“ વિસામા માટે એ ક્યમ ન મુજ ઘેરે અટકશે ?

“ હવે તો આજ મધ્યાહ્ને ધામ આ તડકો ધખ્યો ,

“ આજ તો ફર આંહીથી જવાનું નવ નામ લ્યો . ”

સાનન્દઆશ્ચર્ય હમીર ભિલો ,

એ ભીલના ભાવ નિહાળતો કે ;

એ લૂટનારા પર આર્દ્ર હૈયું

સ્નેહે ભયું કાંઈ વહી રહ્યું છે .

તે ભીલને કાંઈ વિશેષ જોવા

ઔત્સુક્ય છે નેત્ર મહીં તરનું ;

તે સ્થાનને કાંઈ વિશેષ જોવા

મોજી વહે છે હૃદયે કુદનું .

તે સિન્ધુમાં તે તરતી છળીલી ,

મુકતાભરી ભિલડી છીપલી શી !

જ્યોત્સ્ના મહીં વિદ્યતાના પ્રકાશે,
તે યોધ પ્રેમે દ્રવ્યેતો રહે છે.

જે ઘાટમાં એ લલના નિહાળી,
તે ઘાટ પાસે જ હજુ ચ રહેશે;
ન યોધને કે જ ત્વરા જવાની,
તે સ્થાનમાં કાં નવ ઠેરશે તે!

તે સ્વર્ગ - તે સુન્દરના પ્રદેશે,
તે પ્રેમલીની દિસતી લતાઓ;
પ્રત્યેક જ્યાં પર્ણ દિસે રસીકું,
ત્યાં પ્રેમીને સ્વરૂપ ક્ષણે યુગો એ.

છે નેત્ર લીલે, ઉર કામિનીમાં,
છે જાગ્રતિ કાંઈ સુષુપ્તિ જેવી;
ચત્ને ફરી ચેતન મેળવીને,
હમીર સત્કાર સ્વીકારી લે છે.

“હું તો મૃત્યુ તણો સુસાદર ણની દોરાઈ જાતાર છું,
“એ મીઠો દિન આજથી જ નજરે પ્રેમે જ જોનાર છું;
“ત્યાં વા જ્યાં લઈ જાય લાવિ મુજને ત્યાં ના અરુચિ મહને,
“કોઈ એક દિશા પરે નયન આ ના કારવાનાં મહને.
“આ મહારા સમશેરનો સમય તો છે દૂર કાંઈ હજુ,
“આહુ આ સ્થળ છોડવા હૃદયને ના કે ત્વરા છે હજુ;
“ભાઈ! હું સુખથી કરીશ સ્થિરતા આજે તમારી સહે,
“જોતાં લીલ તણી વિચિત્ર નગરી આનન્દ થાશે મહને.

“ઠેલશે મૃત્યુમાં યે ના રનેહી આદર રનેહનો,
“નિર્જીવી હું સમાને તો કાળનો હોય લોલ શો?”

સર્ગ ૩

મિજમાની

જે જે ઉત્સવની મહાન ઘડીઓ કેવો કરે દૈત્યને -
જ્યાં જ્યાં સંકુલતા ત્યજી જગ ચહે એકાચ ઓચારને -
જેથી સંગતિ - સંપ - પ્રેમ તરફે જાતું વળી માનવી -
તે તે ઉત્સવની મહાન ઘડીઓ આ બીન ગાળે રમરી .

સ્વીકારી નોતરું જાતો પડાવે ફરી યોધ એ,
થાળડી અશ્વને હેતે તંબુ પહાર જરા ઉભે .

હુકા તણી ત્યાં વરઠી અપાતી,
હજી કચુંબો ગળણી મહીં છે;
પાસે પડી નાભુક વાટકી કું -
જેમાં જરે લાલ અફીણ ધીમે .

એ મિત્ર શૌચ - રજપૂત તણો કચુંબો -
જે છે સદા ચ હરકંઠ મહીં વસેલો -
જેની સુકીર્તિ હજી ક્ષત્રિ સહે ગવાતી -
તેનો નવો જ હજી ભક્ત હમીર થાતો .

જેને જીવાની મહીં વૃદ્ધ થવું ગરુ છે,
જેને રણે રુધિર સર્વ જ અર્પવું છે;
તે મિત્રની નવીન અંબલિઓ મહીં છે
એ ફૂટતી જ નિજ મૂછ સુખે ઝળોળે .

ખખતર ઉતરાવી સ્વસ્થ એ યોધ થાતો,
હૃદય ફરી મધુ એ સ્વપ્ન માંહીં ચડે છે;
નિજ ઉર વસનારી તે જ ને તે જ વાતો
ફરી ફરી ફરી પ્રેમે મિત્ર સાથે કરે છે .

* * * *

વેગડો જાય છે પાછો પોતાના ગઠમાં અને
કિલ્લા ને ગામ માંહેથી બાહારે સહુ લીલને .

તે રાત્રિએ લોજન સાથ લેવા
સૌ લીલને સ્નેહથી નોતરે તે ;
આજ્ઞા કરે છે શણગારવાને
કિલ્લો અને ગામ ઉતાવળેથી .

દોડી ગયા લીલ અહીં તહીં સૌ
ને ગામમાં વાત હજાર ફેલી ;
શોભાવવાને નિજ હાટડાં ગૂંઠો
લાગી ગયાં છે સહુ કાર્ય માંડી .

હુકડો લઈ હાથ મહીં રૂપેરી
હથે કરે નાયક લીલનો તે ;
સંધ્યા તણી રાહ નિહાળતો કે
ઔત્સુક્યથી સૂર્ય ભણી ભુવે છે .

ધીમે ધીમે કિરણ રવિનાં કાંઈ પીળાશ ધારે ,
થંડી થાતી અનિલલહરી બાગમાં શાન્ત ચાલે ;
લાંબી પાંખો કરી કરી શુકો ખાય છે કે બગાસાં ,
છાયા છોડી ગગન ફરવા થાય છે સાહ-મીઠા .

નિદ્રામાંથી ઉઠી ઉઠી હવે જોડીઓ લાખ - બેઠે
ને બચ્ચાંને ચળ કરી હજી અચૂથી કે સુવારે ;
કુંજોમાં તો બુલબુલ તણાં ગીત ફેલાઈ જતાં
ને ન્હાનાં એ ઉઠર પણ સૌ કાંઈ માગે ફરીથી .

જે અર્પતો સૂર્ય ઉડી સહુને ,
તેજું જ તે અર્પી સુવા ઢળે છે ;
ઉત્સાહ જે જન્મ થતાં જ દેતો
ઉત્સાહ તે મૃત્યુ થતાં ય દે છે .

ધીમે ધીમે ગગનપડદે લાલ ભૂંડી છવાતી ,
ફૂંચે ગોળો બળહળ થતો પંખીડાંને ગવારી ;

સૂતો હાતુ પણ હજી તરુ ગીત ગોતાં સહુ છે,
વિહંગોને હજી રવિ તણું તાન લાગી રહ્યું છે.

અર્થે હાવાં નવીન મધુરં અષ્ટમીનો શશી આ,
છેલ્લાં ફૂણાં રવિકિરણને ઝાંખવા અભ આવી;
મીઠી થંડી શિશિર ઋતુની વાયુની લહેર બહેતી,
પુષ્પો સૂતાં, તરુ સુઈ જતાં, પક્ષીઓ શાન્ત થાતાં.

રૂચેરી કેં મશાલો ત્યાં ચોગાને સળગી ઉઠે,
હીવાની હાર એ કંઈ વાતો તારકથી કરે.

હમીરજીને લઈ આવવાને
આલ્યું હવે મંડલ આ બળરે;
કેં ઢોલ ત્રાંસાં શરણાર્થ વાગે,
અશ્વો કુદે લીલ તણા અગાડી.

વચ્ચે જ સૌરાષ્ટ્ર તણા કુહંતા
દોરાઈ બે કુંતલ અથ આલે;
ઠાકાં સુનેરી અળકે મશાલો -
ને ઘાંસીએ ધૂલરીઓ બેણેણે!

ટાલી કેા થોડલી માથે ધીમેથી ગઠવી ચડે,
સામેયાના સુખીની તે આકૃતિ પુલકે રિમતે.

વૃદ્ધ છે પુષ્ટ છે અંગો - તીખી આંખ છતાં હજી
સંસારી લેખડો સામે સળજ છે લડવા નકી.

ક્ષત્રિ મહીં જન્મ થકી વસેલો -
ક્ષત્રિ તણા અન્નથી ઉછરેલો -
ક્ષત્રિ તણાં સુદ્ધ મહીં રમેલો -
સૌ રીતિઓ ક્ષત્રિની બાણુતો આ.

દોરી નાયકને ગૃહે નિજ કરે એ દોરનારો હતો,
લૂંટારા ગૃહને અમીર ગૃહસ્થ એ રાખનારો હતો;

ચાતાના સરદારની સ્થિતિ બધે સંભાળનારો હતો ;
સાચા ચારણ જેમ ચંચળ અને ઉત્સાહી ડાહ્યો હતો .

તંબુ કને તે ઉતરી પડે છે ,
તંબુ મહીં તે પગલું ભરે છે ;
ગાદી પરે બેઠ હમીરજીને
વખાણુ તેનાં લલકારતો તે :- *

“ જો જાણત તુજ હાથ સાચાં મોતી વાવશે

“ વવરાવત દી રાત તો તુંને ! દેવાળદે ! §

“ ખભખળ મીઠું ખીર ગોમલ આંગળીએ વહું !

“ શોષી આપ શરીર ચારણુ ચોખ્ખો ગોહિલે ! †

“ અંબરતું ઢંધં દાન જલઅંબર સ્નાંને ધર્મો !

“ જોવા તેને લાણુ ઉલો થંભી આલમાં ! +

* રિવાજને અનુસરી ગઢવી મળતી વખતે હમીરજીની નહિં પણ તેના વડીલોની કીર્તિ નીચે પ્રમાણે ગાય છે:—

§ એવી કથા છે કે દેવાળદે ગોહિલ એક દિવસ પોતાના હેરામાં ફરતાં કોઈ ચારણુને એક જ બળદથી વાવણી કરતો જુએ છે. પ્રશ્ન થાય છે — “ એક જ બળદ પર આઠલો ઝુલ્મ શા માટે ? ” કંડક ઉત્તર મળે છે — “ બહુ દુધાણુ તું હોય તો ખીજો બળદ તું જ થઈ જા.” કાંઈ પણ બોલ્યા વિના દેવાળદે પોતાને ખસે ધૂંસરી મૂકે છે અને બળદ સાથે કામ કરવા લાગે છે. ખીજો બળદ મંગાવી લે છે, તે આવી પહોંચતાં ચારણુને આખી ગોહિલ પોતાના નગરમાં જાય છે.

કાપણીનો સમય આવે છે ત્યારે જેટલા ચાસ દેવાળદેએ વવરાવ્યા હતા તેમાં અનાજ પાકવાને બદલે સાચાં મોતી નીકળી આવે છે. એવું આશ્ચર્ય બનતાં ઉપલા સોરઠાની મતલબતું ચારણુ પોતાના રાજ પાસે જઈ કહે છે.

† નિર્જન વનમાં કેટલાક દિવસ કોઈ ચારણુ સાથે ગાળવાતું બનતાં ગોમલજી ગોહિલે પોતાની આંગળી ધવરાવી ચારણુનું પોષણ કર્યું હતું.

+ જેની ચાચના થાય તે આખી ફેવાની ટેકવાળા સંગાજીએ એક દિવસ સ્નાન કરતાં બધાં વસ્ત્ર કોઈને આપી દીધાં. નદીમાં નગ્ન બેસી રહેતું પડ્યું. તેટલામાં કોઈ મહેમાનો આવે છે અને હાથ ઝાલી બહાર તાણી લે છે. બિલોરી વસ્ત્ર શરીર પર વિઠાયું દિસે છે. ‘ખીજી’ વસ્ત્ર પહેરે છે એટલે પેલું જલાંબર જળ થઈ જળમાં ભળી જાય છે.

“સાથ અમિત ઉઠાન હેતો દાન દુકાળમાં,
 “સાથ સુવર્ણી હાર જેનો કર અડતાં બન્યો !*
 “ખેતર વાવી રેત ! ઉઝ્યાં તુંખાં સામટાં !
 “તેમાં ઘઉંની રેલ સોનક ભક્ત તેણે ખળે !” +

ગઢવીને બથે લોટી મળે થોડા ઉલો અર્ધ,
 ખારોટે હસ્ત બેડીને ચાલવા વિનંતી કરી.

ખારોટલને નિજ દેઈ હુકકો
 તેથી જરા સ્વસ્થ થવા કહીને,
 હમીરલ સભજ થવા ત્વરાએ
 ગયો કનેની લઘુ રાવટીમાં .

નોકરો ચાકરો સર્વે ઉભા સભજ અર્ધ જર્ધ,
 મિત્રની સાથ આવે છે ખેડેરી વસ હમીરલ.

છે દ્રવેત વસ સહુ અંગ પરે ધરેલાં,
 આછી ઝીણી ટિગકી પાથ પરે સુનેરી;
 કેડે ઝુલે કમરખંધ નીચે પછેડી
 ને ખડ્ગ હસ્ત મહીં નાભુક સર્પ જેવું .

જેને ઉરે રસિક છે લલના રમંતી,
 જે પ્રેમથી હૃદય ત્યાં દ્રવતું સદા એ;
 તે નેત્રમાં પ્રણયહેલી રહે વહાણી,
 દેહિખ્યમાન રસ બાલ પરે ઝળે છે .

* દુકાળમાં એક દિવસ ધરમાં કાંઈ જ ખવાતું ન હતું ત્યારે સાથને ત્યાં કેટલાક આરણ્ય મહેમાન થયા છે. આપઘાત કરવાનો મનમાં સોલો હોય છે, એટલામાં એક સરખા ખાજરીની કોડીમાં જતો દેખાય છે. સાથ તેમાં હાથ નાખે છે તો એક સોનાનો હાર હાથમાં આવે છે.

+ સોનકલ મોઢેલ મહાન ભક્ત હતો. એક દિવસ ઘઉંનું ગાડું ભરી ખેતરે વાવવા જતો હતો. માર્ગમાં સાધુની એક મંડળી મળે છે તેને ઘઉં ભથા આપી દે છે. ફેરીથી ગાડું ભરી લે છે અને ફેરી વાવે છે. તેમાંથી ઘઉંનીના વેલા કળે છે. તુંખડાં પાકતાં તેને ખળાયા એકાં કરે છે અને ઘઉંનાં ફોડતાં પુષ્કળ ઘઉં નીકળી પડે છે.

ગંભીર એ વદન પૂર્ણ પ્રસન્ન ભાસે
ને ધૈર્ય નેત્ર તણું ધ્રુવ સમું દિસે છે ;
તે ચાલ , તે વદન , તે સ્મિત , બોલ તેના
જોઈ રહે ગઢવી કાંઈ ઉમંગથી સૌ .

એ મિત્ર એય ઉભી કુંતલ અશ્વ પાસે
એ થાળ ઊડતી પરે કર ફેરવે છે ;
આરઠ થાય - ગઈ વિદ્યુત જેમ ચોંકી
ને અશ્વ પાંચ દશ તીવ્ર ફેલંગ હેતા .

જે શસ્ત્ર શત્રુકરનાં વિજયે મળેલાં -
જે પામતાં રુધિરનીક કંઈ વહેલી -
જેને ત્યજી હજી અરિ શરમિંદ થાતાં -
તે ક્ષત્રિ કોઈ લઈ યોધ પછાડી ચાલે .

સૂઈ ગયેલ રજપૂતી જગાવવાને -
સૌ વીરને ચમકે ક્ષત્રીની આપવાને -
ઉત્સાહ સ્થાન પ્રતિ ઉપર પ્રેરવાને
નિશાની યુદ્ધ તણી યોધ સહે ફેરે આ .

હંકારી ત્રણ ગર્જના નગરમાં લોકો સહુ સુષુપ્તાં
ને સૌ ઉત્સુક સ્ત્રી સસંજમ હવે દ્વારે ધસી આવતી ;
જેના વીર્ય તણી અનેક રસીલી વાતો સુણાઈ હતી ,
તેને હર્ષથી ઝાંખવા જન બહુ હાટે બબરે ઉભાં .

હરવાળ કને ખેંચે સ્વારી યોધ તણી હવે ,
બેવાને આવતાં લોકો દોડતાં પડતાં ધસે .

છે રાશની હાટ મહી કરેલી ,
છંટાયલી શ્વેત બબર ભાસે ;
કેં યુદ્ધનાં ચિત્ર દિવાલમાથે
રાતા પીળા રંગથી ચીતર્યાં છે .

આંહીં ઉભો તે દશ શીર્ષવાળો ,
ત્યાં રામ , ત્યાં વાનર ઉડતો તે ;

ત્યાં જાનકી વૃક્ષ નીચે રડંતી,
કચ્છાંધ વળી પ્રવેત જટા ઋષિની.

ત્યાં વાઘ અથો, તંહી હસ્તિ મ્હોટા,
અનેક રંગી વળી વેલીઓ કું;
છાયા પડે તે પર કું જનોની -
કું ભૂતડાં દોડી જતાં દિસે છે.

કોલાહલે માનવીઓ તણા આ
ઝીના કંઈ અર્ધ સુણાય શબ્દો;
લાંબા ઝીણા સાદ અનેક થાતા,
પ્રત્યેક ટોળે નવી વાત ચાલે :-

“આ જેવો વર લાડકો કદિ ચ તેં જોયો હતો-ખેન ! શુ ?”

“જે જો ! ખડ્ગ સુનેરી એ કર મહી કેવું દિસે છે રૂડું ?”

“ઝોહો ! અથ કુંદી રહ્યો પણ જરી આ સ્વાર ના ના ડગે !”

“આહા ! એ મુખતેજ્યી શરી અને ઝાંખી મથાલો ખને !”

“અંદાખેન તણો જ આ કર ગ્રહે ! કેવું ખને તો - સખિ ?”

“કોઈ વેગડલાઈને કહી શકે એ ગોળ ખાવા અહીં ?”

“ર ! એ લીલ ઠયો અને રજપૂતી ટેકી દિસે વીર આ !”

“અંદાને પણ લીલડી ગણીશ ના” “એ કોઈ દેવી મહા !”

“કિંતુ આ રજપૂત યુદ્ધ કરવા જાતો - સુષુ મેં નકી !”

“શુ આ ઉછરતું જ પુષ્પ મરવા જશે ? અરેરે ! સખિ !”

“તો એ આ બ્યવિશાલનું કહીશ હું અંદાની માતા કને !”

“છે તો કેજ થવું નહીં !” “નિરખી આ છેને જરા તોય લે !”

“કોઈ કાર્યર સાંચ લાખ વરધો સ્વર્ગે ચ જીવ્યા થકી

“મ્હોટું ભાગ્ય સુવીરની કરલતા પૂરી કણે સ્પર્શવી !”

“કોંદા પાસ રંદી શીખેલ દિસ તું વાતો વડી બોલવી !”

“ખાંધ ! સૌ હરિએ લખેલ ખનશે ! આ જોઈ લે તો જરી !”

કુતુંકકનર મહેરા ચોધનો છે પ્રપુલ્ક,
પ્રપુલ્કમય નિહાળી શૂંકેર થાતો પ્રમન્ન;
જહીં જહીં રસ જોતો આંખ ત્યાં જો ઢોલે છે,
હૃદય જળી વહે છે દેખતાં આર્દ્રતા કેં.

જોનારી - જોડનારી ત્રી ઉમી આંહીં ધધ રહી,
જ્વારી આ દ્વારની પાસે આવતાં અટકી ઉમી.

હિંમે અહીં મંડળીચાય વેગડો,
હમીરને હસ્ત કંઈ ઉતારતો;
નેમાનનો હસ્ત અહીં સ્વહસ્તે,
જો ભીડનો નાયક સાથ આવે.

જરા અને ચૌવન હાથ ઝાલી
ચાલ્યાં જતાં સાથ મહા વડેતાં -
તેવું જ આ યુગ્મ નિહાળતાં આ
દ્વારે ઉભાં ત્યંબી હજાર લોકો.

જહેલાં દ્વારમાં મ્હોટા ખીટા વજ તણા દિસે -
હસ્તિના લાખ મ્હોરાથી જે ના દાર કદી ખસે.

ચોપાસે સ્થામ આ મ્હોટી દિવાલો હા છે ઉભી;
ઠોઠા ને મારકાઓનાં આજે દીપ રહ્યા અગી.

રક્તશા લાલ ત્રિંદુરે તોપો આ ગરકાવ છે;
ખંડારના શત્રુ આને જો મ્હો ખુલ્લાં વિકરાળ છે.

શત્રુથી દૂર થાવાને શત્રુના જયને સમે -
લોંચરાં આ દિસે જોડાં ઉભા ભયાં ભીલ સર્જે છે.

“શુ આ સાધન શૌર્યનાં મદદમાં છે લૂંટ માંહીં ઉભાં ?
રે રે ! ખડકમી દિવાલ ! નવ તું પાત્રી પ્રભુની રયા ?

ઓ વીરો ! તમ આ ભૂમિ અમુરથી છે શક્ત જે જૂઠ્યા
તેને આ તમ લૂંટમાં જ્યમ કરી શાન્તિ હશે આપતા ?”

વિચારે ઘોળતું આવા હૈયું થોધ તણું હતું ,
કહેવું કિંતુ કાંઈએ તે ના સાર્થક બાસતું .

આ દ્વાર અન્ય મહી'થી ઉપરે ચડે છે ,
થોરા પરે હમીરનાં નયનો ઠરે છે ;
ટાંગ્યાં અનેક અહીં છે હથિયાર જૂનાં
ને કૈંક પાખર અને કવચો ઝુંલતાં .

ભાલા અહીં , ખડ્ગ અનેક ત્યાં છે ,
ત્યાં ઢાલ ને ચક્ર તીરે તણાં છે ,
જંગલ ને નાળ તહીં ટીંગાતી ,
ત્યાં તાંસળી શીષ તણી જડેલી .

ત્યાં વાઘના નોર હળુ ધ્રુજે છે ,
છે સ્તબ્ધ ત્યાં કૈં રણશૃંગ મ્હોટાં ;
કૈં વાવટા રકત મહીં ઢળ્યા તે
તેવા જ આંહીં ફરકી રહ્યા છે .

છે સજ્જ શસ્ત્રો હળુ રકત પીવા ,
જે વેગડાના વડિલે ઉપાડ્યાં ;
કૈં યુદ્ધની સર્વ નિશાનીઓ આ
ગાંધ રહી વાત અનેક જૂની .

હમીરજીના મુખમાં નવું કૈં
આ શસ્ત્ર અસો નિરખી રમે છે ;
મ્હોળું અને દીર્ઘ પડેલ ખડ્ગ તે ,
ભેવા ઉઘાડી કરમાં ગ્રહે છે .

વીંઝવા ખડ્ગ સોટીશું જે બાહુ બળવાન છે—
આશ્ચર્યે બોધને તેને રાજા લીલ તણો કહે :-

“ આવી આ તલવાર યુદ્ધ સમયે મ્હારા પિતા બાંધતા ,
“ તેને અન્ય ઉપાડનાર મળશે એ ના અમો માનતા ;

“કિંતુ વીર તણી ભુજ કલિયુગે લૂટી ન લીધી હંબુ,
“ક્ષત્રિની પ્રિય ભૂમિથી યવન સૌ છે દૂર પૂરા હંબુ.”

ગોશ્વી આ મનમાં વિચાર કરતો કાંઈ હતો વેગડો,
ને તેની કાંઈ કાંઈ એ મુખ પરે આછી હતી ભાસતી;
આવો આ રજપૂત તે ગઢ મહી પહેલો પરાણો હતો,
તે સાથે નિજ વાત - વર્તન તણી ચિંતા ઉરે એ હતી.

ચોરા મહી સૌ ફરતા હતા ત્યાં,
ક્યાં ઉભવું પાસ હમીરજીની,
ઘોળાઈ એ એ ઉરમાં રહુંતું,
ને આંખ ખારોટ લણી જતીતી.

ચોક છે એક મ્હોટો ત્યાં ડાયરો સહુ બાય છે,
મેમાનો કાજ તૈયારી આંહી સર્વે કલરે છે.

રંગોળી વતી રંગ કૈક પુરીને ચોકો આંહી છે ક્યાં,
પીળાં, લાલ, સુવર્ણરંગી કુલડાં વેલો મહી છે ભર્યાં;
આંહી રંગીન મોર નૃત્ય કરતો, ત્યાં છે સુતેલાં શુકો,
રૂપેરી લઘુ કેવડો ચળકતો પ્રત્યેક પ્રણે રહ્યો.

ગુચ્છા પુષ્પતણા સુગંધી વચમાં ખીલી રહ્યા ચંદ્રથી,
મીઠું અપેણ પુષ્પ ને શશીતણું આંહી વહે હર્ષથી;
પ્રેમીની નજરે સહુ ય પ્રણયે આ રંગ ભાસે ભળ્યાં
ને આમોહ ભર્યાં સુરંગ કુલને આધીન વાયુ બન્યા.*

ત્યાં પાસે દશ બાર રંગત રૂડા ઢાળ્યા નવા ઢાલિયા,
તેની ઉપર સ્વચ્છ ને ભરતનાં મ્હોટાં બિછાનાં રહ્યાં;
વચ્ચે ગોહિલરાજને કર ગ્રહી બેસારતો વેગડો,
સૌએ સ્થાન લીધા પછી હમીરને હુકો દઈ બેસતો.

સામે સન્મુખ રામનામ લઈને ખારોટજી બેસતા,
માળા બે કરમાં રહી તુલસીની તે ડોકમાં ટાંગતા;

* લીલગૃહની આવી રચના ન જ હોય, પણ ગઢવીને લીધે એ
“અમીરગૃહ” હતું.

હુક્કાની ત્રણ ચાર ફૂંક લઇને લાંબી પછંડીવતી,
વાળીને પગની પલોંઠી સરંખી કેં સ્વસ્થ બેઠા થઈ.

છે પાંચેક જડિત ત્યાં અહીં તહીં હુક્કા હંજુ એ પડ્યા,
પીળી લાલ દરેક એ ચક્ષમમાં અંગાર છે ખેરના;
ઝીણી ગૂંથણીના રૂપેરી ચરપા રાતા બન્યા છે ધગી,
ઉલા લીલા ત્રણેક એ હરધડી તાબે કરે દેવતા.

“ભાઈ! આ શ્રમ આવડો ઘટિત ના હું કાજ લેવો હતો,
“બેઠીને મિજમાન હેત નિરખી આભારી પૂરો હતો”;
જોઈ આ રચના હમીરે વહતો આનંદ આભારથી,
ને માધુર્યભર્યા મુખે પડી રહે ઝીણી શુભાખી બરી.

વેગડો સર્વ પોતાના સંબંધી વીર લીલને
આંગળીથી બતાવીને ઓળખાવે હમીરને :-

“આનું ‘ગેમલ’ નામ જે તીરવતી પાડે શુકો બિડતાં,
“આ ‘લેલો’ મુજ ભાઈ જે હરણને ખેંચી જતો દોડતાં;
“આનું નામ ‘વડિંગ’ દેવીપ્રિય તે પામ્યો ભુલ વળની -
“જે પાડો અમરણો થ એક અટકે જૂદો કરે શીષથી.

“આ ‘લીલો’ મુજ મલ્લ-એક બકરો જેનો સદા ‘હાર છે -
“તે ખંભે ત્રણ આદમી ઉચકીને કેં કાશ દોડી શકે;
“આ કાકા મુજ જેમણે વરખની છે પાંચ વીશો ગણી -
“ભાલો એ કરનો છતાં થ હંજુ એ કો લાલ ઝીલે નહીં.”

સામે નિહાળી મલકી સ્મિતે કેં

પિછાન કે છે ગઢવી તણી એ;

પ્રણામ આરોહ નમી કરે ને

મળકમાં વોત અગાડી આલે:-

“આજથી વીસ વર્ષોએ મહેટી લૂટ કરેલ કો,
પછી તે લીલનો રાજ મધ્યાહને વનમાં હતો.

તહોયે શિકાર હંજુ શોધતી એક ટોળી,

કો ધોરી માગ પકડી મુખ છે રહેલી;

ખારીક આંખ શકરા સરખી ફરે, ને
 બે ચાર કોશની બિના નજરે પડે છે.
 એ આંખનો વિષય આ ગઢવી બને છે,
 એ પ્રવેત વસ્ત્ર દૂરથી નંચને ચડે છે;
 હુંછો ફેરેરી રવિનાં કિરણે પ્રકાશે
 ને પાઘડી ઉપરની ઝળકે સુનેરી.

પીરાણી ઘોડલી રોઝી આવે રેવાલ દોડતી,
 સ્વારના પેટનું પાણી ધૂએ ના જરી ચાલથી.

કે રાજ્યમાં લગ્ન તણે પ્રસંગે
 સારો હતા એ શિરપાવ પામ્યા;
 એ વસ્ત્ર, એ ઘોડલી, ચારભામે
 ને ભૂષણો લેઈ ગૃહે જતા 'તા.

ધાર્યાં હતાં ભૂષણ વસ્ત્ર અંગે,
 લીધા હતા યેવડિયા કમુંબા;
 ના કોઈની ખીક હતી જરા એ,
 ધીમે દૂડા કેં લલકારતા 'તા.

ચારણો દેવીના ભક્તો - ચુદ્ધની કવિતા હતા,
 હતા તે જંગલે ક્યાં ચે મીઠી છાય મહીં સદા.

રાજ્ય ને ધર્મનીતિથી ક્ષત્રિના અતિ પ્રેમથી -
 ઉગામી આંગળી તેની સામે કોઈ શકે નહીં.

પોશાકને અંગ પરે જ રાખી
 દેનારની કીર્તિ પ્રસારતા તે;
 દેતાં વળી ચારણને ઉમંગે
 છે કીર્તિ આ, સૂચન એય થાતું.

વાળાં આ નૃપતિનાં તે શું લીધો સમજી શકે ?
 કોઈ ચે એક નીતિની ના ના છાય બધે પડે.

વીંટાઈ ચોપાસ જતાં ઘટારા
 ખારોટલ એ હિંમતાઈ લેતા;

ગયા પડી મ્હોં પર ચોરડા ને
દૂહા ગયા ક્યાંઈ છુપાઈ સર્વે.

કિંતુ હિંમતને કંઈ કરગરી લાવ્યા ઉરે મૂળતે,
ખોખારો બલવાન એક દંધને તાલો ક્યો કંઠને;
વાચ્યા આવી ફરી અને મગજ જે યુક્તિભરેલું સદા -
તેણે આજ નવીન યત્ન કરીને ભેડ્યા નવા ચોરડા :-

‘દેવી સહશે કેમ દેવીપુત્ર થતો દુખી ?

‘હજીએ ભો તમ ક્ષેમ લેભે આરણ્યની દુવા !

‘છંછેડીને સાપ કાઢ્યો માલ ન કાઢ્યો !

‘આરણ્ય દેશે શાપ આંતરડી ઉકળી જતાં !’

પરંતુ ડાંગ ઊઘી ત્યાં સામે ભીલ તણી થતી,
ઔઢાયે સર્વ દેવાનું ગઢવીજી કરે નકી.

ઉતારીને ભૂષણ સર્વ દીધાં,

મૂક્યાં નીચે મંદિર વચ્ચે સર્વે;

ઘોડી હતી જીવ થકી વધારે -

સોંપી દીધી તે ય લગ્નામ અંતે.

ખડીઆમાં હતા ગોટા મોળવાના અશ્રીણનાં
અને તેમાં હતું ભાતું ચાચે તે નવ લૂટવા.

ગઢવીની સુણી વાણી દયા લૂટ મહીં ફરી,
કહે છે ભીલ કે તેને વેગડા પાસ ચાલવા.

રાજા તણું નામ સુણી ફરીથી

હંચા મહીં હિંમત કાંઈ લાવી,

ખારોટજી ભીલ સહે ગયા ને

નવો હતો ઘાટ ઘડ્યો ઉરે કૈં.

વિચારો ઘોળતા ખેંચ્યા ગઢવી નૃપની કને,

આદર્યો જાતિનો ધંધો ભેઈ વેગડરાજને.

લૂટારાને વીર પુરુષનાં આપવાં માન મ્હોટાં -
લૂટારાને રસિક કવિતે દેવની તુલ્ય ગાવા -

ઠંડાલો ધંધો ગઢવીઉરને બાપદાદા તણો એ,
ને પ્રલાધાની નરમ મધુરી વાણીનો ધોધ ચાલે :-

‘અર્જુન ! થોથાં ફેંક ! તારાં તીર ઉડી ગયાં !
‘આ તો ભડ છે એક કિરાત બીલો - વેગડો !

‘અર્જુન દેવત આજ તહાં ના અજમાવજે !
‘આ તો શંભુનાથ કિરાત બીલો - વેગડો !

‘અર્જુન ભેડી હાથ થાકી પદ જેને પડે,
‘તે હરનો તું હાથ જમણો - સાવજ વેગડો !

‘હરની ત્રીજી આંખ અનંગથી છો ઉઘડે -
‘પણ ચારણનો વાંક શું છે ? વીરા વેગડો !

‘શૂરાનાં હથિયાર ચારણ ને તલવાર આ,
‘તેની સામે ધાડ તારી હોય ન - વેગડો !

‘કોનાં ગાથું ગીત ? ગીત કોણુ ગવરાવશે ?
‘ભે હંસાની રીત હંસા મૂકે - વેગડો !

‘ચારણ હરની જીભ ! તું તો હરની આંખડી !
‘જૂદાં અંગ શરીર ના ના કર તું - વેગડો !

‘તુંમાં ઝાઝો માલ ઝંઝેડી જગ લે ભલે !
‘પણ હું ના મરનાર તારો માર્યો ! વેગડો !’

લૂટારાની ઉંપર પણ એ ધારતો રાજ્યહંડ,
ને રાજાનાં પ્રિય બહુ હતાં મોન સૌ વેગડાને ;
ઠંડાલું થાતું મન ગમી જતું માન એ આપનારું ;
ઠંડાલું થાતું રજપૂત સહે ભીલને મૂકનારું .

વખાણમાં છેક ગળી ગયો એ,

લીધેલ પોણું સહુ દેઇ દીધું ;

ખારોટજીને નિજ સાથ રાખવા

જવાઇ આપી નકી ત્યાં જ કીધું .

ધંધો હતો લૂંટ તથો જ તેનો ,
તેને નવો રંગ ચડાવનારો -
સારો કહી તે સમજાવનારો -
ખારોટ આ કે ઉપયોગી લાસ્યો .

જે લૂંટમાં પાછળ ચાલતા 'તા -
જે લૂંટમાં વીચ લાભવતા 'તા -
ઉત્સાહ તેને પણ આપનારો -
વખાણનારો મળતાં મળ્યો આ .

હમીરજીને રજપૂત રીતે
સ્વીકારવાનો નિજ ઘેર આજે ;
ખારોટજીનો ઉપયોગ હાવાં
લેતો હતો નાયક ભીલનો આ .

ગઢવીની કથા જૂની પૂરી પૂર્ણ થઇ રહી ,
કચેરી ચૂપ છે બેઠી , હુક્કા માત્ર લવે કંઈ .

“ હા ! વિશ્વેશ્વરની ખુબી અવનવી છે વિશ્વવ્યાપી સદા !
“ સંયોગો તણી છે વિચિત્ર ગતિ કે સંસારવ્યાપારમાં !
“ સિંધુમાં તરતાં કંઈ લકરીએ ભેગાં થતાં પોટિયાં ?
“ શી દહેરે ફરી કોણ ક્યાં વહી જતાં ? એ કોણ બાણી શક્યાં ? ”

ઉદ્ગારો નીકળે આવા હર્ષે સ્નિગ્ધ હમીરના ,
કચેરી ફૂળતી પાછી હુક્કાના ગડડાટમાં .

એ ભીલનો નાયક કે ઇશારો
ખારોટજીને નયને કરે છે ;
મેમાન સૌ રંજન થાય તેવી
કથા રસીલી કરવા કહે છે .

હમીરજી રંજન થાય એટલો
હેતુ હતો નાયકને મને તો ;

કિંતુ કંઈ અન્ય જ હેતુ ઉઠે
ખારોટજીના સુખમાં હસે છે .

સ્વીકારીને ગાયકની જીવાઈ
કૃપાલ છાયા મહીં વાસ કીધો ;
આભાર મહોટા બહુ એ થયેલા
ચોતા પર તે ગઢવી ગણે છે .

આભાર વાળી ઋણસુકેત થાવું -
ધ્રુષ્ટા હતી એ ગઢવી તણી કે ;
શોધ્યો હતો કોઈ પ્રકાર તેવો ,
તે કાજ આ એક પ્રસંગ ભાસ્યો .

કન્યા રૂપવંતી હતી ભીલ તણી તેના ગૃહસ્થાશ્રમે ,
તેને બાલપણ મહીં જ ત્યજીને માતા મરેલી હતી ;
તોએ સત્તર વર્ષની ઉછરીને હાવાં થયેલી હતી ,
વીતેલી સહુ ઝિંકગી ગઢવીની સાથે ગયેલી હતી .

તેને કુશલ સૌ રીતે ગઢવીએ કીધી હતી કેળવી ,
માતાની જ હતી ઉરે ગઢવીને વાતસલ્યની લાગણી ;
તેને બહાલથી સર્વદા કુંવરી એ ' દાકા ' કંઠી બોલતી ,
ને એ બોલ મહીં જ કોઈ કવિતા ફેવી હતી ભાસતી .

જેવી, સુંદર ને હતી કુશલ તે તેવો પતિ શોધવા -
તેવા યોગ્ય પતિ સહે સુખ મહીં તેને સદા દેખવા -
ધારી હોંશ હતી ખરી ગઢવીએ વીતેલ કે કાળથી ,
ને એ ખંત પૂરી કરી ઋણ થકી સુકિત ચ લેવી હતી .

સંસાર સૌ સમયના સમજેલ પૂરા
રાજ્યો મહીં ફરી ફરી ગઢવી હતા સૌ ;
વાકેફ આ પણ હતો ગઢવી સહુથી
ને મામલા પણ કંઈ નિરખી ગયો ' તો .

ગોહેલ કોણ? વળી કોણ હમીરજી છે?
ગંગાતણા કુલની કેવી મહાનતા છે?
એ સૌ હકીકતથી કેં જ અઘણ નહોતો,
એ સૌ રમી ગઢવીના ઉરમાં રહ્યુંતું.

તેથી કેવી ધરા પરે રમણીઓ વીરાંગના હોય છે -
તેની ઝાંખી કરાવવા હમીરને ચૂંટી જ કાઢી કથા;
અકાલે અભિમન્યુના ગમનની આખ્યાયિકા આઢરી,
ને સૌ ભાવ હમીરના નિરખવા ત્યાં આંખ ચોટી રહી.

કેવી કોમલ સૃષ્ટિ રૂપ ગુણમાં પ્રદા તણી છે બની?
કેવી ભૂષણરૂપ વીરનરને સ્ત્રી છે સદા એ થઈ?
તેની ઝાંખી કરાવીને હમીરને ઉતારવા તે ઉરે -
હોતુ એ પકડી સહુ ય બલથી એ યત્ન એ આઢરે.

ભૂલી લાન ડુખી ગયો હમીર છે આખ્યાન માંહી ઉડે,
પોતાના ઇતિહાસનું જ સઘળું એ ચિત્ર લાસી રહે,
ખંધાયો અભિમન્યુ લગનવતી છે ફેરા ફર્યો ચાર છે,
જોવાને ય છતાં હળુ વહન એ લાગી થએલો ન છે.

શી છે કોમલ સૃષ્ટિના હૃદયના ભાવોની મીઠી મળ?
- શાં વિશ્રાંતિભર્યાં સુરંગ કુલમાં એ - નેત્રમાં છે વસ્ત્યાં?
એ સંગીત સ્વરે અકેક ધ્વનિમાં શા છે દિલાસા રહ્યા?
હાં સંસાર તણી, મુખી સફલતા એમાં સહુ માનતા?

એતું લાન હળુ સુધી નવ કશું અર્જુનના પુત્રને,
તેને એક જ લાલસા રણ તણી - છે એજ બહાદુર ઉરે;
રોમે રોમ ભરેલ આશ જયની આત્મપ્રભાવે હતી,
ને સંગ્રામ મહીં જ એ જીવિતની માનેત તૃપ્તિ હતી.

હુઝારો જોલવાનું એ ભૂલી જાય બધા હવે,
અગાડી ચાલતી વાતો મીઠા કે રસમાં વહે :-

“આજે અર્જુન વીણ પાંડવ તણાં સૌ શસ્ત્ર સૂનાં ગણી,
હુધીં કૌરવ યુદ્ધ ચક્રવ્યૂહનું દેવા કરે માગણી;
પહેાંચી અર્જુન તો નહીં જ શકશે, ના ફેલેણુ ઠેલાય ના,
ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણુ દેખાય ના.

હારી આજ શું ધર્મ ધર્મ સરખો બશે અનીતિ વડે ?
‘સાંભળ્યાં ધર્મ તહીં તહીં જ જય’ એ શું વ્યર્થ વાણી થશે ?
એવા લાખ વિચારમાં ડુબી ગઈ છે પાંડવોની સલાં,
ચિતાકાંત સુખો સહુ ઢળી જઈ છે તેજહીણાં બન્યાં.

હીરાજડયું કંકણુ એક કાઠી,
સો પાનનું એક બનાવી બીડું;
સુવર્ણના થાળ મહીં ધરીને,
સલા મહીં ફેરવવા કરે છે :-

‘ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણુ કેા હોય ને -
ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર કેા હોય ને -
ચક્રાવે ચડવા મહાન બલને જે કોઈ હો ધારતો -
તે આ કંકણુ સાથ તાંબુલ તણું બીડું સુખે ઝીલજો.’

જે વખત આવો ધ્વનિ ત્યાં ઉઠ્યો ને
સલા મહીં તાંબુલ એ ફેરે છે;
વીરો સુખો વીર તણાં બુએ ને
ભૂમિ લાણી નેત્ર સહુ ઢળે છે.

‘ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર શું કોઈ ના ?
‘ચક્રાવે ચડનાર અર્જુન વિના શું અન્ય કેા હોય ના ?
‘ક્ષત્રિનો કર કોઈ શું નવ શકે આ થાળને ઝીલવા ?
‘આ બીડું ધરવા ફરી ધરણીએ આપે ન કાં કેા રબ ?’

શબ્દો આ કણુ ખેંચે છે આવતા અભિમન્યુના,
તપે છે રકત એ રાતું બેઈ નિસ્તેજ એ સલા.

ના થાળ ભૂમિ ઉપરે અડચે એ
ત્યાં વીર તેને ઝડપી લીએ છે ;
ખીડું ઉપાડી મુકુટે ધરે ને
ઉપાડતો કંઠણ પહેરવાતે .

ખળભળી અતિ હર્ષે ઊઠતી એ સલા ને
' જય જય અભિમન્યુ ' નાદ એવો ઉઠે છે ;
નવીન રણ તણો એ અગ્રણી ત્યાં જ સ્થાપી
' જય જય અભિમન્યુ ' ગર્જના થાય પાછી . "

' જય જય અભિમન્યુ ' એ જ શબ્દો ઉમંગે
હમીર હૃદયમાંથી ઊઠતા મ્હોં બતાવે ;
મધુર ધ્વનિ વહે છે ' રંગ ખારોટણ છે ' ,
ગઢવી શિર નમે ને વાત ચાલે અગાડી .

" ધ્વનિ આ હર્ષનો આવો મુલદ્રા શ્રવણે પડે ,
ફડકી ફોડતી ઊડી નીચે મહેલથી ઉતરે .

ત્યાં વીર પુત્ર જનની નિકટે જઈને
' હર્ષે ભયું ' મુખ પડે નમવી ઉભે છે ;
ખીડું ગ્રહ્યું સહજ વીરની વૃત્તિએ જે
સાક્ષાત તેજ પુલકી વહતી દિસે છે .

' માતા ! પાંડવની સલા મહીં ફર્યું ખીડું શું ભૂમિ પડે
શું ના ગાંડિવ પૂજ્ય વીણુ ધરતી કેા બાણ ખીણું ધરે
ક્ષત્રિ શું નવ ચક્રવ્યૂહ અથવા કેા અન્ય યુદ્ધે ચડે
યાણી આમ જતું , અરે રુધિર આ શે , માત ! સાંખી શકે ?

' નહીં , બાપુ ! નહીં , બેટા ! ' અશ્રુધાર ઢળી પડે ?
બાલ એ વીરને મ્હોંએ હસ્ત માત તણો ફરે .

' તું બાલ ને તુજ પિતા નહિ આજ પાસે ,
એ કૌરવો કુશલ પ્રૌઢ મહાબલી છે ;

આ નેત્ર માત્ર તુજ ઉપર ઠારવાનાં,
મા વિનવે જઈશ ના ! નહિ બાપ ! ના ના !

ખીલતું ઉત્તરાતું મ્હોં આ નેત્રે તરતું દિસે,
છેડા એ વારવા તુંને ત્હારા પાદ પરે પડે.

તહોં હસ્ત એ ગ્રહી હજી નવ મ્હોં ય દીકું !
એ દેવી ઉપર ક્યા નવ લાવશે શું ?
સંસારમાં નિરખવા સરખી વિભૂતિ
જેવા નહીં નયન શું તુજ જાય ઠેરી ?

વાદીલો પણ જન્મથી ય પ્રથમે તું છે બન્યો - બાપલા !
માતા આ તુજ લોળીએ વળી તને કીધો બહુ આગલો !
શું હું બ્યર્થ જ આ કહું - સહુ તને ? ના વાદ શું છોડશે ?
રે રે ભાઈ ! ક્યા ય કોઈ ઉરની ના શું જરી લાવશે ?

‘ માતા ! આ તુજ બોલ શું ઘટિત છે કે વીરમાતાસુખે ?
માતા ! ખર્જૂ વિના - વિના રણભૂમિ શું પુત્રનો અર્થ છે ?
મ્હારા તાત ન શું હુંએ સળગશે આ બોલ ત્હારા સુણી ?
હે આશીષ, ફરી હવે રણ જવા વારીશ હુંને નહીં. ’

આંસુડાં આ ઉપાલંબે માતાનાં અટકે નહીં,
હસ્ત એ પુત્રને મ્હોંએ ફરતાં કંપ મટે નહીં.

અસુખ જરી ય થાતાં પુત્રને સ્વપ્નમાં એ -
જરી પણ બનતાં કે પુત્રનો વાળ વાંકો -
ફડફડી ઉઠતું જે માતવું આર્દ્ર હૈયું,
નહિ હજી અભિમન્યુ જાણતો તે દિસે છે.

વીરતું બાલ હૈયું એ ના ના પ્રૌઢ હજી સુખી,
ખર્જૂનો બાલસ્નેહી આ - તેને જાણ ન સ્નેહની.

પણ માતાનો પ્રેમ જાણે એક જ માવડી,
ખીનાં લીનાં નેણ ફનિયાની માયા ખરી.

બચલાં વીંછણુ ખાય - વીંછણુ ડંખ ન આપતી ,
માનો મર જીવ જાય ઊની આંચ દીએ નહીં .

મા ! ચડતો સંગ્રામ અમર ખાલ તુજ આ હજો ,
એનો રક્ષણુદાર ચોદ લોકનો નાથ હો .

સૂર્યોદયે રમત જે કરવી મહાન -
તેના જ તાન મહીં રાત્રિ જતી વહંતી ;
ઉત્સાહ હર્ષભર યોધ ધુમી રહ્યો છે ,
આજા તણા જ્વનિ સુણાય મહેલમાંથી .

માતા તણાં નયન મેઘ બની ઢળે છે ,
આશિષમાં હૃદય એ ટપકી પડે છે ;
પ્રત્યેક જિંદુ મહીં નિર્મળ આર્દ્રતા છે ,
ઓહો ! વિધિ ય તણું તપ્ત દ્રવી ગળે છે .”

માતાનાં અશ્રુની સાથે ઢળે અશ્રુ હમીરનાં ,
વિચારો આર્દ્ર એ હૈયે ભગતા કંઈ ભૂતના .

‘ અરે ! મહારે એ છે પ્રિયજન કંઈ આ રુધિરનાં !
ત્યજી તેને આવો ભટકી અપરાધી ક્યમ બનું ?
પ્રલો ! શું મહારાથી નવ સુખી થશે - કોઈ જ ઉરે ?
ક્ષમા શાની યાયું મરણવશ ભતાં પણ હવે ?

અરે ! ખાલા ! ખાલા ! તુજ નયન હૈયે ખટકતાં !
થવાયે તો થાજે પણ હજી સુખી તું બહુ સદા !
હશે એ શું પ્રીતિ ? નહિ નહિ ! છતાં અન્ય પણ શું ?
પરંતુ ક્યાં જોણું વીજળી સરકી જે ગગન શું ?

હમીરનાં આર્દ્ર ગળેલ નેત્રો
ચોટી રહ્યાં છે ગઢવીસુજે જે ,
ઇચ્છેલ તે સૌ બનતું નિહાળી
ખારોટ ફેં રંગ નવીન ધારે ,

વીરત્વ નારીનું ગતાવવાનો
હોતું અને બે પરિપૂર્ણ આજે -
ચંદા પછી સૌ કરી પૂર્ણ દેશે
ખારોટને એ નકી ખાતરી છે .

હુક્કાની ફૂંક બે લેઈ જમાવી ફરી કદપના ,
હસી કે થોધની સામે ચલાવે ફરી વારતા:-

“ નભ ઘુમટ તોડી ભરી એક ફાળ
પ્રકટે ખળખળાળ ભાનુ ખાલ ;
એ ચંડીનાં કર તણે થાલ
ઢાળે અસુરનું રધિર લાલ .

વાદળી નિકટ ઉભી સિંહરૂપ,
શોણિત પીએ ભૂખ ચૂસ ચૂસ ;
ફાટી ગએલ અંગાર આંખ
દેશે કરી શું જગત ખાક !

અભિમન્યુનો સામે મહેલ ,
અળકે ઉપર કંઈ કલશ હેલ ;
રવિકિરણનો એ પ્રલય આજ -
ત્યાં આ અડગ કે ગિરિરાજ !

ત્યાં ફર ઉભું સેન સબજ ,
હયદલ અને પેદલ અળગજ ;
ગડડડે બુલે કંઈ મતંગજ ,
કુંભસ્થલે ટપટપક મદ .

ભાલા , કટાર, કંઈ ખડ્ગ, દંડ -
પાવક પહાડ સૂતો પ્રચંડ !
ચોપાસ ખાણ્ટકાર થાય -
વહિં ફણે ફુંકવે વ્યાલ !

સહુ અડગ વીર દંઠ મુલત યોધ
વધે સુરખ દંઠ ક્રોધ ક્રોધ !
નયને ખૂણે ઉભી રહી મૂછ ,
માતંગ શુંઠવત ફરક ભુજ .

રણશૃંગનો ઉપડે અવાજ ,
કંઈ ગડગડે વાજત્ર વાજ ;
ડંકો ડમકડમ — હોર — ઢોલ ,
એ ધ્વનિ અતુલ — ન થાય તોલ !

‘ હર હર ’ ઉઠ્યો ગંભીર નાદ ,
ઘડ ઘડ વહે ન્યમ ઘન અષાઢ !
ગોળા તૂટ્યા થઈ ભાતુ જેમ !
ઉજડી ‘ પડયુ ’, આકાશ કેમ !

કંઈ ધરણી પર વૃક્ષ ઝુંડ ,
કંઈ અનિલની લહરી મંદ !
કંઈ જલપ્રિ તણ આજ માઝ !
કંઈ ભૂતલ ને શેષનાગ !

ધૂળે રિપુલ છાતી ફર !
પગ ધૂળતાં ઉડી નય ધૂલ !
ભાઈ વહે નહનદી પૂર !
કંઈ ખડાઠ બનતા ચૂર ચૂર !

ધૂળટિ ઉઠે લઈ ફંદમાલ !
શિર પર ધરી લઈ કરિન ખાલ !
લઈ ડમરૂ ડાક ભોગિની પિશાચ .
કંઈ ભૂત સાથ કુદી કરે નાચ !

સુરલોકની કન્યા અનેક !
વર શોધવા ઉઠી એક એક !

લઈ કરલતા પર કુસુમહાર
ઉડી વિમાને કરી કરી સિંગાર !

ગિરિગર્વિણે ઉદ્ધિ અખાત -
જ્યાં સાથ ચાલે દિવસ રાત -
પાતાલ નલ દિગ્પાલ પાસ -
ધૂમી રહી હજી ઘોર હાક !

સજ્જ સજ્જ છે અખતર કુમાર
સુણી હાક ઉઠતો સિંહપાલ ;
મરડાઈ ઉઠતા અંગપાલ ,
કુટતી મૂછે દે હાથ તાલ .

સ્મિત અધર ફરકે લાલ લાલ !
મુખ પર ફરે છે રુધિર લાલ !
ચડી અશ્રુ પર કંઈ રેખ લાલ !
હે અન્ય ઉગતો અરુણ લાલ !

ઉઠ્યો જલધિના મથન કાજ !
વા ફેડવા નલ ધૂમ્મટ આજ !
રણદોળવા નિજ કરથી કાલ
કે તોડવા જગ અધકાર !”

હુમીરનાં નેત્ર લરાય રકતે ,
સંગ્રામના નાક સુણાય કણે ;
એ હસ્ત એ મૂછ લાણી વળે છે :
ત્યાં વાત ઘારોટ તણી ફરે છે :-

“હૂંડી-સાંઠણી ! આજ રાત ગંધી ત્હેં શું કયું ?
જેનો ચાલ્યો નાથ તેને એળવ - થાક કાં ?

અભિમન્યુ થાતો રથારૂઢ ,
કંઈ શીખનાં નમી રહે પૂર ;

ત્યાં કૈક શશીના સમું નૂર
ક્ષિતિજે દિસે છે દૂર દૂર !

કેા સ્વર્ગ કુંલડાં તણો હાર !
કેા દિવ્ય હોળી તણી આળ !
કેા વીજળી તણી વહે ધાર !
સહુ જગત પર કેા ધવલ ગાર ;

પવનવેગની સાંઠ ! તુને રંગ હબર છે !
પીજે ધીની નાળ ખેંચાડીને ઉત્તરા !
જેનો અલ્લે હાથ વીરે તે મુખ ના દીકું !
તે ભેવાનું આજ બતાવનારી - સાંઠણી !

બાપુ ! બાલ ! બેન ! બે ટાણું તું પૂજજે -
સાચો રાખી પ્રેમ લવ આખો આ સાંઠણી !
દેનારાં તુજ હાથ - બેની ! મા ને બાપ તો !
પણ તુજ મીઠી દહાણુ સાચી દેતલ સાંઠણી !

ઉતરી - કુંવરી લલના બાલ ,
ઝમકે નૂપુર શિરની ઝાલ ;
અનિદ્રે લળકી ઉભે કેળ
તેવી ઊભી અંગની વેલ !

કરતું મધુર મુખ સ્મિત મંદ ,
રેડે અધર અજળી રંગ ;
હસતાં વમળ પડતાં ગાલ -
પિયુનું થભે ઝાણું જ્વાલ .

રાત્રિ બધી ભગી છેક ,
નેત્રે પડી રાતી રેખ ;
કેસર તંતુ કમલે રહોય -
જ્યોત્સ્ના મહી શુભ જ્યમ હોય .

સરકે હંસ સર પર જેમ
ચાલે ચૌવના ઝટ તેમ ;
પહોંચી મુલદ્રાની પાસે -
જેનું મુખ દિસે ઉદાસ .

શંભુસ્તવન કરતી માત ,
નયનો હજ્યાં નીચાં શાંત ;
છૂંટા રહ્યા કાળા ખાલ -
હરનો દિસે જાણે વ્યાલ !

નમતી ઉત્તરા પડી પાલ ,
વાંસે ફેરવે કર માત ;
મુખથી શબ્દ ના બોલાય ,
ખાખ્યાં અશ્રુ ના ખાળાય .

હુસકાં ભરતી માત મહોં આ જેખી બેવડાં ,
વધને છાતી સાથ ચાંપી પણુ ! અતે વહે :-

‘ બેટા ! ત્હારો નાથ મ્હારો વાર્યો ના રહ્યો !
ભરડી માની વાત ના માની ! આલ્યો ગયો !

ત્હારા ઉરનો હાર , આ આંખડીનો હીરલો
ચકાવે ચડનાર જાશે રણમાં આ ઘડી !

તું ખાલક નવ જાણું , પિયુને શે સમજાવવો ,
એ ચે ખાલ અજાણું , વેનીલો હક ના મૂકે !

વેનીલા વર સાથ વેનીલાં ચ થવું પડે !
પાછો વિનવી લાવ જો એ તુજ માને કહ્યું !

અપશુકની આ આંખ તુને ના થાશે રડી !
મીઠી વાણી - બાપ ! તારી લોર પરે થજો !

ગાલે આંસુ ગોરં અટકી ઉભું એકલું,
નિસાસાનો દોર મુખ મલક્યે તૂટી પડ્યો !

દેવી ખિન્ન જરી ના થાય !
સ્મિતમાં ઉત્તરા બોળાય !
મુખ પર નવીન આવે તેજ !
અળકે નયનમાં પણુ એ જ !

જેવો પગ ધર્યો ગૃહમાંય
તેવી ફરી પાછી ખહાર ;
ભર ઉત્સાહ રામે રામ,
પગમાં હામનું છે ઓમ .

રથ છે આંગણે ઉભેલ ,
ઝળકે પલાકા ને હેલ ;
હીરાજડયા મોટા સ્તંભ,
તેમાં શસ્ત્ર પૂર રંગ .

ચોગમ ચક્ર ટાંગ્યાં હિન્ચ ,
ઉભાં અસ્ત્ર ખડ્ગો ભન્ચ ;
ઉપર ચિત્રમાં હનુમાન
તેડી ઉડે લક્ષ્મણ રામ .

વચમાં ઇન્દ્ર શો કુમાર ,
ખેડો કર મહીં લઈ બાણ ;
અશ્વો સારથી છે સજ્જ ,
સેના કૂચ કરતી અર્ધ .

હરખે બોધ પતિનું મુખ ,
કુંવરી થઈ રથઆરૂઢ ;
પિયુના વામ કરની પાસ
લીધું ચુદ્ધરથમાં સ્થાન .

વાળી વીરઆસન દેવી ,
બેઠી જગતઅંગા જેવી ;

કમલે ભ્રમર ઝુબે તેમે ,
પતિને મુખે ચોટયાં નેન .

અમકે અભિમન્યુ ભેઈ ,
પડખે આમ બાલા કોઈ !
સમજે નહીં આ શું થાય !
મનમાં કાંઈ એ મૂંઝાય .

પાતાની જ સ્ત્રી છે એમ
જાણે અભિમન્યુ કેમ ?
ગદ્દ છે તેડવાને સાંઠ -
એને એટલી છે જાણ .

પાતાની ય સ્ત્રી એ કેમ
રથમાં આવી બેસે એમ ? !
એ ના વીરથી સમજાય ,
કોઈ સ્ત્રીથી કયમ બોલાય ?

પ્રોઠ હૃદયની નીક આત્માપણ ઔદાર્યની -
તે નવ સમજે વીર - જેનો પાઠ લખ્યો નહીં .

પણ સ્થિર સુંદર રૂપ વયમાં તાબુ આવતું -
ત્યાં યુગ ફરતાં સ્નિગ્ધ પાઠે લાણાળ્યો કુદરતે .

ભેઈ અપલતા આટોપ -
ભેઈ ખીલતો એ રોપ -
ભેઈ આંખડીનો તીર -
હૂબે અચંગામાં વીર .

આ તે કોઈ છે શું દેવી ?
હર સંભાવના છે એવી !

સુખથી નેત્ર ના ખેંચાય !
દર્શનની ન તૃપ્તિ થાય !

લાગી ગઈ દેવી ચોટ !
દિલકું થયું દોટ'પોટ !
મીઠું મુગ્ધ ઉરનું તાન -
તેમાં ગયો ભૂલી - ભાન !

ભમરો ખીડવા જેમ ઉઘડે શુભાગની કળી,
ખીલે મુખકું તેમ કુંવરીનું સ્મિત મન્દમાં .

ઝરતાં કુલડાં જેમ ઠંડી વાયુદહેરીએ
પથુનાં દગને તેમ ઉત્તર દેલી ઉત્તરા :—

‘દાસી આપની છું - નાથ !
શિષ્યા પાર્થની છું - ના !
જ્યાં જ્યાં આપ ત્યાં ત્યાં હું ચ -
મહેલે જંગલે કે ક્યાં ચ .

મહારો પતિ જ રણમાં ભય,
હુંથી કયમ અહીં રહેવાય ?
ચિન્તા રાખશે ના - નાથ,
ના હું ડરીશ મુણી રણહાક .

મુજને શસ્ત્રનો છે યોગ,
પાર્થ શીખવ્યો ઉપયોગ,
આપીશ નાથને હું સ્હાય,
શીખ્યું આજ સાર્થક થાય .

મૂઝે રણે વહાલો યોગ -
તે છે મહને ભેવા કોડ ;
તૃપ્તિ તે જ લેવા ઝાજ,
રણના રથે બેઠી આજ .’

પોતાની જે માત-નિત્યની ભાગિણી પાથની-
રહતી તે હમણાં જ જોઈ આવ્યો વીર છે .

તાજી અશ્રુધાર - હયામણું સુખ માતનું -
તે ફરીથી આ વાત વીરનયનમાં તરવરે .

શ્રી તો કોમળ જાત-વીરપણું ત્યાં હોય ક્યાં ?
અનુભવની જે ખંડાર તે આ વીર ન માનતો .

ત્યાં આ બાલાવેણુ વિસ્મયકરિયો ભાસતો ,
તેને પીતો તેમ અધર બે ય ઉઘડી રહે .

શ્રી ના યુદ્ધમાં લેવાય ,
શાસ્ત્રો કેમ ઉલ્લંઘાય ?
દેવા રજા મન ના થાય ,
'જા' એ બોલ ક્યમ બોલાય ?

એ સુખચન્દ્રનું સૌંદર્ય -
તેમાં અમી છે કંઈ દિવ્ય ;
તેનું પાન કરતો જાય ,
તૃપ્તિ કાળથી ના થાય .

આ ના દેવી કોય પણ છે નકી નિજ ઉત્તરા -
એ જાણે તવ ચોધ વિચારલહરીમાં તરે .

'લલનાઓ તણાં આ રૂપ -
ઓહો ! સુધાના શા રૂપ !
એ લાવણ્યના સૌ ભાવ -
તેનો શો ગભીર પ્રભાવ !

એને જોઈ તો મહેં આજ
પણ ના કરું શું તે કાજ ?
ભાસે યુગો વીત્યા સાથ !
મહેં હૃદય થાતું હાસ !

આ કે સભર મૃદુતાકેાપ !
કેવો ચેભા આ નિર્દોષ !
જેતાં થાક ઉતરી બધ !
હુઃખનો નાશ ક્ષણમાં થાય !

રણમાં ઝૂઝવું તે પાપ ,
કરવો શત્રુનો ત્યાં ઘાત ;
બાણે પોષવાનું પ્રીત ,
પ્રેમે હારવું તે જીત .

શી - છે ઘાત કરતાં જીત ?
એ તો મૃત્યુની છે રીત !
જીવન યુદ્ધમાં શોષાય !
જીવન પોષતાં પોષાય !

ખાલાઓ ! અહો ! સુકુમાર !
તમને સ્વર્ગ ખુલ્લું દ્વાર !
જળના સ્તુત્ય આ સૌ વીર
તે તો ક્ષારવું છે નીર ! '

અહો ! કેવું હેયું ધનવત બન્ધુ છે હમીરવું !
હિસે છે એ હેલી સુખ પર સુધાની વરસતી !
અરે ! સ્વાતિબિન્દુ ! તુજ પ્રિય તને છીય મળજો !
તમારા સંયોગે જગત સહુ સુક્રતામય થશે !

બલે થાતો હાવાં શિથિલ કર આ ખડ્ગ-પરથી ,
બલે છૂપા ભાવો તુજ નયન દેનાં સહુ કહી ;
અરે ! કિન્તુ શાને તુજ ઉર નિરાશામય બને ?
રથો આડો સૌથી પ્રણય ત્યમ તુ'થી પણ રમે !

બલે ! મારજે છાપો બે બે હો હંજુ મારથી ,
ઝીલનારૂં લહેને આવું ના ના કેઈ મળે ક્ષી .

“આલાતું” સુખ મૂક તેમાં દેવી નાહ કે -
તે સુણતો અભિમન્યુ, ને જોતો મૃગનાભ શો.

જયઉત્સાહી નેન પ્રેમગરીળી વ્યાપતાં
કાંઈ યાચે તેમ ચોટયાં આલાસુખ પરે.

ચોટયાં નેન-દિલનાં નેન,
જિઠ્ઠું મધુર ઝરણું-પ્રેમ;
પણ ના ચુદ્ધ કે શોકાય,
હાવાં વિદ્યો કયમ થાય?

ઉત્તર વાળવાનો કાળ
આવ્યો હવે-વીરા બાળ!
નીચે ધરી કરથી બાણ,
બોલે ઉત્તરાનો ભાણ:

‘તુજ ગુરુ-પિતા મહારા ફર,
આ જો સજ્જ ઉભા શર;
છેદું ચુદ્ધને ન જરાય,
હુંથી ઉભું ના રહેવાય.

સ્ત્રી ના ચુદ્ધમાં લેવાય,
શાસ્ત્રો કેમ ઉલ્લંઘાય?
ત્હારો કોડ-આલા! આજ-
હુંથી કેમ પૂરો થાય?

ત્હારો કોડ ના પૂરાય,
જુદાં થવું-ના ઉપાય;
ત્હારા ચોગતું સુખ તેમ
હુંથી ન તેટલું લેવાય.

આપું -ઉત્તરા! પણ કોલ,
પાળો પ્રભુ મહારો બોલ;

પાછો ફરી રણુશી આજ
લેજો કરીશ પાંડિતસાથ.

સ્ત્રી કાં રણુ ના લેવાય?
એ સુખ કેમ ના દેવાય?
એવી કઈ છું તકરાર,
પુલ્લું પછી થાશે દાર.

ચડતાં ફરી હું સંગ્રામ
લેઈશ સાથ તુંને - પ્રાણ!
કર તુજ ખંત પૂરી કાલ,
માતા સહે રહેજો હાલ.’

હોતાં શાસ્ત્રનો પ્રતિષેધ
મૂકી ઉત્તરાને ઘેર;
પણ એ બોલતાં એ વેણુ
નેત્રે વહી અશ્રુરેલ.

ઉતરે ઉત્તરા લાચાર,
ધડકે દિલે મહોટો ભાર,
દઢ ઉર છે ક્યું કરી ઝોર,
ખરતું તો ય આંસુબોર.

આલાના હૃદયનો કંપ-
એ સુખ તણુ ઘેરો રંગ-
તે પર સ્નિગ્ધ લોચન યોધ
ચોડી રાખતો ધરી લોભ.

નેત્ર વિખુટાં છે, બને ! ભલે દૂર હો અંગ !
પણ ધ્રુવ ત્યાં ધ્રુવમાછલી-એ જ એમનો રંગ !”

તૈયારી છે કસુંબાની, વારતા અટકી અહીં ;
અંજળી આપવા લેવા તાણખેંચ શરૂ થઈ .

પાળાં રૂપેરી ત્રણ ચાર મહોતાં
કુંડી સમાં હાજર આ કરે છે ;
હુંકા દિસે સૂઈ ઉઠેલ તાબ -
ભરેલ તે વાદળી શા ગડેડે .

ખારોટલ ખાંચ ચડાવી ભેડે ,
એ ધર્મ તેણે જ હતો બળવવો ;
ટીપાં ઉપાડી નિજ આંગળીથી
શીરે ધરી રંગ કંઈક દેતા .

“ રંગ છે મોખડા તુંને ! હોભે રંગ હમીરને !
વીલાને રંગ હો બાબા થોડાં દેતલ જામને ! ” *

મીઠો કસુંબો ગઢવી કરે છે ,
ચોપાસ કે અંજળીઓ કરે છે ;

* ગઢવી સૌથી પ્રથમ કસુંબો મીઠો કરે છે-પીએ છે-અને તે વખત ધરાએલી અંજળીમાંથી અકેક ટીપુ ઉપાડી શિરે અથવા પોતાના હાથની કળા પર ધરી દરેક ડીપે દાતાર, શૂરા અને સાચી પ્રથમ પોતાને બંધાણ કરાવનારને-ગુરુને-રંગ-સાબાશી-આપે છે. હમીરને પણ રંગ આપે છે તેણે કારણ તે ત્યાં હાજર છે એ નથી; કેમકે એમ રંગ અપાતા નથી, રિવાજ પણ નથી, પરંતુ તેની મારવાડની કારકિર્દીએ એવા રંગ માટે તેને ચોખ્ખ બનાવ્યો હતો તેથી જ અહીં જેમ તેની ગરહાજરીમાં તેમ જ હાજરીમાં રંગ અપાય છે.

મહારી કથાને તેના મારવાડના વાસ સાથે સંબંધ ન હોતાં તે વાત મૂકી દેવી પડી છે, તેને માટે મ્હને દિલગીરી થાય છે; કેમકે તે પણ કોઈ કાવ્યને-વીરકાવ્યને-શોલાવે તેવી છે, અને એ લખાય ત્યારે જ હમીર-જીના ચરિત્રને ન્યાય મળ્યો કહી શકાય.

એ ઘેન ધીમે ચડતું દિસે ને
વેળા ય ના લોજનને હવે છે .

નશાનાં ઘેન સૌ મીઠાં મીઠાં છે વિશ્વને ખને ;
મેમના ઘેનમાં ખીબું ના ના ઘેન કઠી ચડે .

ફરીથી એ ખાલા સરવર તાણી ચોખાહુકયે
સુણાતાં આ વાર્તા રુધિર સઘળામાં તરવરે ;
દ્રવી ચાલી ભતી મધુર સ્વરમાં ઈંદ્રિય બધી ,
સમાતી ના આવી લહરી જિગરે કે ઉઠી ઉઠી :-

- અહો ! તે ખાલા શી સુજ હૃદયની તે રમણી એ
મને ક્યારે ફહેશે-‘તુજસહ-પિયુ ! ચાલીશ રહે ?’
હશે ક્યાં તે વેળા પ્રિયઉર તણે કોડ પૂરતી ?
હશે-હા ! ક્યારે તે અસુરશિર બહેતાં નિરખતી ?’

ધીમે ધીમે ગળી ગળી જતી પાકતી આંકની આ
ચારે પાસે ધવલ સરખી દૂધની રેલ રેલે ;
મેમે થાક્યો અગર દિસતો ઘેનમાં કેા નશાના -
તેવો ધીમે પદ ધરી વહે અષ્ટમીનો શશી આ .

ખોળું હતું મંડલ આજ આંહી ,
સમાસ ચોગાન વિના થશે ના ;
ટેકી કરે એ ગઢવી ઉઠે ને
અહીં તહીં નોકર કેં ફરે છે .

અઢેકાને ઉપાડીને મૂકતા ફર ઠોલિયા ,
ચાકરો પથરાઈ ને બાજઠો ય ઢળી રહ્યા .

પંક્તિ હવે સૌ પથરાઈ ભતાં,
થાળો ય ત્યાં સર્વ મૂકાઈ રહેતાં,
હમીરજી શબ્દ સુણે ‘પધારો’,
ને તાન મીઠું અટકી પડે છે .

પરીસવાનું શરૂ કામ થાતું,
ખેલું જ ત્યાં લોભન ક્ષીરનું છે,
પરીસવાનું સહુ પૂર્ણ થાતાં
થાળી ફરે ચોગમ શર્કરાની.

વેગડાની કુમારીએ પકાવેલ રસોઈ છે,
પરીસે હાથથી ભાતે ખૂર સાકરનું બધે.

મધ્યમાં થોધ બેઠો ત્યાં આવે પીરસતી હવે,
હસ્ત એ થાય લાંબો ને મ્હેં સામે મુખડું નમે.

કેવા નમે અવયવો કુલની કળી શા !
કેવી સમાન સહુ અંગની પૂર્ણતા છે !
સંકેત ને સ્મિત તણી હઠ શાં રસીલાં
કેવાં દિસે નયનપદ્મ હળેલ અર્ધ !

મીઠું સવે પ્રભુચંડોત કટાક્ષમાંથી,
ગંભીર દૃષ્ટિ ઉરની સ્થિરતા જણાવે;
એ બ્રહ્માન જયઉત્સવની પતાકા
સામ્રાજ્ય આ જગત ઉપરનું લખાવે.

જે નેત્ર તાપ સમરાંગણના સહે છે,
તેને ચ દર્શનથી થંડક પ્રેરવાને,
ચોખ્ખલી પ્રભુથી મૂર્તિ દિસે નકી એ:
ને એ જ સર્વ શશી ખુલ્લું કરી બતાવે.

વિદ્યુતના પ્રતિ નવા અમકારમાંથી
ભાસે રસાલ જગ જન્મ સદા ચ લેતું -
પ્રત્યેક તેમ ગતિ આ લલના તણીમાં
આકર્ષનાર કંઈ નૂતન ઉદ્ભાવે છે.

એ ગૌર છે વહન, ગૌરપણા મહી એ
તેજપ્રભાવ કંઈ અંદ્ર અપૂર્વ પ્રેરે;

એ લાલ, ગાલ, દગ, નાભુક નાસિકાથી
આછાં ગુલાબી ફિરણો ઝરતાં દિસે છે.

સામે જ છે શશી રહેલ હમીરજીની,
એ અર્ધ અંદ્ર દગ એ નિરખી રહ્યાં છે;
આ કિંતુ ગૌર પરિપૂર્ણ સુધાંશુ ક્યાંથી?
આશ્ચર્ય એ અકિત આંખ નિહાળી રહેતી.

જે અર્ધ અંદ્ર હમણાં જ નિહાળતો'તો
ત્યાં પૂર્ણ ગૌર શશી લાવલયો કયો આ?
આ સ્વચ્છ આલ - નવ વાદળી એક છે જ્યાં
ત્યાં આ કયો નવીન વિદ્યુતનો લીસોટો?

ખાલા નમી હબ્બુ ય પીરસતી જતી ને
એ હસ્તમાં નવીન લાવ હબર કંપે;
ક્યારે ગણે અતિથિ છે થઈ પૂર્ણતા તે
જેવા નમ્યું વદન યોધની આંખ સામે.

ઢાળાય થાળ અરધો મિજમાનને તો,
તોયે ગળામણ હબ્બુ નવ પૂર્ણ થાતું;
એ તો પ્રભાત સુધી પૂર્ણ નહીં થવાનું,
જેઠો અહીં અતિથિ આત્મલગામ જોઈ.

પોતે ગણેલ શશી પૂર્ણે કળા ભરેલો
તે સ્ત્રી જ છે-વદન-છે-સમન્વય છે એ;
કિંતુ વિશેષ કંઈ ખાતરી થાય હૈયે
ને એ થતાં જિજર શીત હવે ગળે છે.

તે તે તડાગ પરની પનિહારી ખાલા
ને આ ઝુકી અહીં સુધા પીરસી રહી તે
છે એક એક જ નકી! નકી-એ જ એ-છે!
શાં એ ઉરે મધુર સ્વપ્ન વહી રહ્યાં છે!

જે દર્શને હૃદયને હલવી મૂક્યું"તું
તે ઇંટ દર્શન ફરી અહીંયાં કહીથી ?
જે દર્શને દિવસ કૂચ - મહી વધાર્યો
તેની ય આ સફલતા બનવી કહીથી ! !

એ મેત્રની સફલતા અણચિન્તવીથી
સિન્ધુ કુદે તટવિહીન અભયબીનો ;
ભૂલી ગયો અતિથિ પીરસનારને છે
અન્ય સ્થલે પીરસવાની રજા જ દેવા .

સામે જ બેઠા ગઢવી તહીં છે ,
તે દૃષ્ટિ આ સર્વ નિહાળી રહે છે ;
સ્વધૃષ્ટિને પાર પડ્યું જ માને ,
આનન્દનો વેગ ઉરે ઉડી રહે .

કુંકવટી નાયક લીલનાને
ઉત્સાહમાં હસ્ત મહીં ધરે છે ;
વૃદ્ધા અવસ્થા ઉડી ક્યાંઈ ચાલી -
ખારોટલ બાલક શા ઉડી ઉભે .

વિસ્મયે વેગડો ભેઠે ધોળી મૂછ હસી રહે ;
બેઠને બેડલું આવું હપોશુ નયને વહે .

ચોટયાં હજુ નયન એક બીજા મહીં છે ,
મીઠી ઘડી હૃદયમાં ધડકી રહી છે ;
આનંદ અમૃત તણા ગરકાવ માંહીં ,
એ સ્નિગ્ધ આર્દ્ર અભિષેક બની રહ્યો છે .

ત્યાં લીલનાયક કરે જઈ ચાંદલો , ને
ખારોટલ કરથી અક્ષત ચોડી દે છે ;
કન્યા તણા કર ગળામણથી ભરેલો
લેઈ હમીરકર નાયક માગતો આ .

એટલું થાય ત્યાં જાગે - આવે લાન હમીરને,
ઘેરી એ આંખડી તેની જેમી લે મુખથી હવે.

આ પૂર્ણ છે સહુ જ ઘણે બની રહેલું -
છે એટલું ચ સમજેલ કુમાર યોધ;
ખલાંડતખત પ્રભુ અર્પી અહીં રહ્યો આ -
તેલું ચ લાન ઉરમાં ઉછળી રહ્યું છે.

ચોતે જવાનો પથ કાલ યુધ્ધે -
એ વાત હેચે ખટકી ઉઠે છે;
સૌ શ્રેમ પાહું જ ફરાય ત્યાંથી,
શી ખાતરી તેની થઈ શકે છે!

તો આ બિચારી અનલિપ્ત બાલા
અખંડ સૌભાગ્ય સમી દિસે જે -
સૌભાગ્ય તે હસ્ત સહે લૂટીને
વેધવ્ય દેશે ક્યમ પ્રેમ તેને?!

ભિક્ષતાં ભિમિં એ ઉરે સાવધાન થઈ ગયો,
અગાડી દીર્ઘ થાતો તે હસ્તને કેમજે કયો.

મીઠાં ક્યાદ્રી નયનો જલમાં તરતાં,
એ લીલનાયક તણાં નયને લગાડી,
એ સાહસિક ગતિને અટકાવતો એ
જે છે ઉરે ટપકતું - વિનયે કહે તે :-

“અહો! તારી કન્યા - મુજ હૃદય તેને વશ બન્યું,
ખરું કે આહું છું, અધિક મુજને એ ભવનથી;
ખરું કે એ વિના જગત સઘળું શુષ્ક મુજને,
ખધું સાચું સાચું પણ નવ ઘટે તે ક્યમ બને?

અહો! તેની પ્રાપ્તિ મુજ હૃદય મુશ્કેલીથી ગણે,
અહો! એથી ખીનું જગ પર સુભાગ્યે કયું હશે?

ગયાં સ્વર્ગીનાં એ સ્વપન સહુ જોને નિરખતાં !
બધું સાચું કિન્તુ પ્રભુય ક્યમ દેશે હુંબ ભલા ? !

હવે છે ના ઝાઝો જગત સહ સંગ'ધ મુજને,
રસીલું વા સૂકું પણ સહુ હવે સ્વપ્ન સરખું ;
અરે ! સ્વપ્ના માટે મૃદુ જીવન ડો'ળી ક્યમ દઉં ?
કળી ચૂંટી લેઈ મરણવશ તેને ક્યમ કરું ? !

જવું મ્હારે યુદ્ધે - મુજ કર હવે તો શખ સમો ,
અરે ! તેનો તેણે ઘટિત નવ આલંબ ગ્રહવો ;
કહેતાં આ બોલો મુજ જિગર લાચાર હૃદયું ,
છતાં હું તો એવી મૃદુ કળી સ્વીકારી નહીં શકું . ”

ખારોટ આ વાત સહુ સુણે ને
નીચે ઢળ્યાં છે નયનો વિચારે ;
ઘડીક એ યોધમુખે ફરે ને
નેત્રો ફરી ભૂમિ પરે ઢળે છે .

એ ભીલના નાયકની કુમારી
હમીરજીથી પતિ અન્ય સારો
ક્યાં વિશ્વની ઉપર પામવાની ?
ખારોટજીને દઢ એ થયું છે .

અંદા ભણી એ નયનો ફરે ને
એ મ્હોં તણાં ભાવનિહાળી રહે છે ;
જાણે કંઈ આમ પુકારી જાહે :-
‘ ખાપુ ! રુચે તે સુખથી કરી લે । ’

ખાલાઉરે છે ધડકી ઉડ્યું કે ,
પ્રીતિ વધારે ધડકી હશે ક્યાં ?
સંકોચ, લાજ, હુનિયા, વિચારો
તોડી દઈ પ્રેમ કુદી ઉઠે છે .

જે માલા ગઠવીકરે લટકતી તાળાં કુલોની હતી -
 જે એ ચૌધકરે જ લોજન પછી ખડેરાવવાની હતી -
 તે માલા કરમાં લઈ કુંવરીએ આપી દીધી ચૌધને,
 ના - હા કે કરવા તણા સમય ના ખાકી રહ્યો છે હવે

સરતટ પરે ગૂંથાયાં તે તરો ઉદ્ધિ મહી,
 અનુકૂલ વહો વાયુલહેરી સદૈવ શદો ભરી.

અમર રસ કો - તેનાં દહાણાં ભવોભવ પામળે,
 તમ હૃદયનાં ઊંચા સ્વર્ગે સદા નયનો હળે.

હર્ષાશ્રુ એ ગઠવીનાં નયને વહે છે,
 સંસારકાય સહુ પૂણું થયાં દિસે છે;
 એ યુગ્મનાં ફરીફરી દુખણાં લીએ છે,*
 આશીષ હર્ષલહેરી ઉભરાઈ ંહે છે: -

“સુખડાં લાખ હો તાળાં! નીલો બાગ સદા હળે!
 “ચાંદલો ચૂડલો તહારો - બાપુ! બહેન! અખંડ હો!”

* * * *

રજની આ વહતી મૃદુતા ધરી,
 પતિ કને નવલા લલના જતી;
 વહન એ પિયુના ઉરમાં સરે,
 ભયમ શશી નભમાં ઉપરે તરે.

* દુખણાં સીકો જ લે છે, પણ જહુ આન્નદર્માં આવી જઈ આશીષ
 હેતાં, દેવીપુત્રો-આરણ્ય પૂજા માતાની પેઠે જ પોતાના આન્નદાતાનાં-
 આલોકનાં દુખણાં લે છે.

સર્ગ ૪

પડાવ

સ્રી-જે સૌ ઉપકારની વિવિધતા, સંસારની રોશની,
ઉભા વિશ્વવિહારની, રસિકતા સાક્ષાત્ જે ઈશ્વરી;
જેની સુન્દરતા, કૃપા જગતને આહવાસ પાઈ વહે -
તેને આ સુખ બીન સોંપી સરજી; તેને જ ગાતુ રહે.

સભર વિહરે લાલી લાલી છવાઈ છવાઈ આ,
કુમકુમ ભર્યા શું બાલાના મૃદુ ચરણો ક્યાં;
શરમ કરતી મુગ્ધા બગે પિયુરથી સરી -
ત્યમ ચરચરી તાબ રનેહે ઉપા નભમાં તરી.

જગત સઘળું પોઠયું - કેતી તણું શિશુ - શાન્તિએ,
જરી પણ - અરે - એને કાંઈ ટકોર પડે રખે;
કરુણ હૃદયે એવું ધારી ઉપાં સ્મિતમાં રમે,
મધુતર કંઈ મીઠાં સ્વપ્ને શુલાળી કરે ભરે!

કલશવ કરે તે પંખીડાં સ્વરો નિજ ફેલવે,
પ્રભુપ્રણયના મીઠા દહેકા જનશ્રવણે ભરે;
અનિલ લહરી ગાતી નેત્રો બધાં ચ ઉઘાડતી,
પણ રસિકડાં બગેલાંને જરાક સુવારતી.

પહેલી વસન્તવન જે ઉરમાં કુટેલી,
પહેલી જ મહેક વતી મસ્ત કરેલ અંગો -
તે કેતુરી મહીં જ લાન બધું ભૂલીને
સ્વચ્છન્દમાં ઉપવને મૃગ જેમ ખેલે:

તેવો વિહાર રજની અરખી ગઈ જે
સૌન્દર્યપૂજનની પહેલી જ પ્રેમભયોતિ -
તેને જ ગાઠ હંજુ ચાંપી ઉરે જડતો
નિદ્રા મહીં ચ રસ ચૂસી રહ્યો સુવાન!

આકાશથી ઝરતી આકળ મોતીડાંની
એ હંપતિશયનસ્થાન વધાવવા જે,
એ તૃપ્તિના જ સ્વરને શરણાઈ ગાતી
મીઠા પ્રભાત તણું ઘેન વધારવાને .

સ્નંગ્રામ ને જય તણા પ્રિય મિત્ર જેવા
ડંકા તણા ઘરર ઘોષ ઉઠે બગીચે,
પ્રહ્લાંડજીત ઉર તૃપ્તિ મહીં વિરાગયાં -
તે કિન્તુ એ સ્વર વતી અબકી શકે ના .

તો યે ન દે ઘટિત એક જ દહાણુ લેવી
ભાશુકસ્પર્શ પછી કાંઈ બધાં ય યાચે,
પ્રેમી હમીર ! ફૂલડાં ચમને રમે આ -
એ તૃપ્તિની નજર ફેરવવી ઘટે ત્યાં .

ને, એ જ વાક્ય વક્તો રવિ લાલ ભિગે
એ સ્નેહની મધુર સોડ તપાવતો કે ;
એ હૂંફે તો અનુભવાઈ બહુ ય વેળા -
આજે તહીં ય પણ નૂતનતા ભરી કે .

આજે બધાં કુસુમની સુરભે ફરી છે,
આ વાયુનાં ય મૃદુ ચુમ્બન આજ ભુલાં ;
તાણું બને નકી પુરાતન વિશ્વ આણું
કે એક નૂતન વિહાર મળી જતામાં .

ભીડી હમીર નિજ શસ્ત્ર ધરે શરીરે,
ચંદા નમી કવચની કડીઓ ભરે છે ;
જે શસ્ત્ર કાલ કડવાં ઉર માનતું 'તું -
તેથી વિશેષ મધુ આજ બની શકે શું ?

તાજા પ્રભાત સમું ચુમ્બન એક તાણું,
આલિંગન પ્રગટ હર્ષની છાપ જેવું,

એ પ્રેમના વચન શી તીરછી - નિર્ગાહ,
ને યોધ દાહર થકી ઉતરી પડે છે .

છે સજ્જ ત્યાં નાયક લીલનો એ
ખારોટજી ને નિજ મિત્ર સાથે ;
આશિષ , - આનન્દ અને મજાક --
એ દૃષ્ટિઓ યોધ સ્વીકારી લે છે .

લીલો સહુ અશ્વ પરે ઉભા ત્યાં
હારો નમે વાંકડીઓ મૂછોની ;
વસો પતાકા કંઈ રંગવાળા -
શસ્ત્રો સહે છંદ ધનુ રચે છે .

એ પ્રેમરાજ્યો કરનાર એક
જે લગ્નની સાંકળ છે ઘડાઈ -
તેની કડી એક જાની જાળને
ચુદે ચઢ્યો નાયક લીલનો એ .

ચંદા હતી જીવન વેગકાતું -
એ આપતાં દેહ અપાઈ ચાલે
આનન્દનું ખીજ વસે જાંઘ જ્યાં -
ત્યાં : ત્યાં જ દોરાઈ વહે જાંઘાં એ .

એ લીલેના નાયક સાથ ચાલી
લીલો તણું સૈન્ય ગચું અગાડી ;
એ કૂચનો માર્ગ જતાવનારી .
ધૂલિં દિસે દૂર ગુલાલ જેવી .

હમીરતું પાછળ સૈન્ય રહે છે ;
એ ચુદનો કેસરિયો મવાહ ;
સૌરાષ્ટ્રનાં ભૂમધુશા તુરંગો
જાલાં સુધી ફરી ફરી જાલાં કે .

મીઠોળ બાંધેલ યુવાન રાજ
આરોટ સાથે વચમાં રહ્યો છે;
અંદા રથે પાછળ પાસ આવે,
આનન્દની કો ત્રિપુટી દિસે આ.

ખેલો રવિનો કરસ્પર્શ થાતાં
પ્રસન્નતાની કલી ભિથકે કો,
વીસ્તવના સ્વાંગ મહીં સ્મિતાળી
તેવી દિસે કોમલ વીરળાલા.

શશી તણાં બે બચલાં સમા બે
રથે જુલ્યા છે બળદો રૂપાળા;
દેવી ઉઠી કો વરદાન દેવા,
તેવી દિસે આ સ્મિતમાં નવોઢા.

ભગતો ભાનુ આ તાબે રાત્રિનાં સ્વપને રંગુ
હંપતિને શિરે ઢોળે સ્વપ્ન રંગીન કો મધુ.

જે મીઠી લહરી ઉષાવદનમાં અર્પાઈ શુભાંશુથી,
જે ત્યાંથી ખસતી ગળી સરી પડી ભાનુમુખે ખેલતી;
જેના તેજ વતી ક્ષણેક્ષણ કુલી ગાતાં બન્યાંતાં વનો -
તે લહેરી ગઢવીઉરે કવિતનો પોષાક ખેરી રમે.

દેવીભક્ત તણાં રસાળ નયનો, એ શક્તિલીલા બધે
બેઠ પી રસ વૃદ્ધતા ત્યજી દર્ષ આનન્દ ગાતાં બને;
વિશ્વે જેમ ન દાનવીર કહિં ચે કો દ્રવ્ય રાખી શકે -
તેવા આ ગઢવી ચ કાવ્ય વહતા રોકી ન તેને શકે.

પ્રભાતે દેવીને રાખી, ભાવનિષ્ઠ બની જતાં
ગુલાબી શી પ્રવાહી આ રમે કાવ્યની રેલમાં :-

“ જય ! જય ! માત ! દૂર્ગા માત !

“ કોમલભાવિણી આશાત !

“ધરતી રૂપ સુન્દર બાલ !

“સરતી શું નલો તરકાલ !

“તુજ કર ઉપર ઘુમ્મટ બોમ -

“નખના બિમ્બ સરખો શોભ !

“પદની મેંદીની આ શેષ

“રંગે વાદળીનાં કેશ !

“તહારી માગનારાં મહેર

“લવતાં પંખિડાં ચમેર :

“રમતાં ઠણકતાં નૂપૂર -

“તેના નાદતું આ પૂર !

“જેની દેવત્રાણુને સ્હાય ,

“જેનાં ગીત નારદ ગાય ,

“તે તુજ ચરણની રજ આજ

“પામું હું ય ગાવા કાજ .

“અરખે ! કેમ છૂપી ફર ?

“ક્યાં તું છુપવશે તુજ નૂર ?

“જગ આ ગાય રામે રામ

“તે તુજ પાત્રનો પી સોમ .

“રમતાં ગોળીઓ ઉડેલ -

“તે આ લાતુ તહારો ખેલ !

“તહારા ખેલનો વિસ્તાર -

“તેનો દાસ લાસે કાળ !

“રડતું વિશ્વતું આ ચાક

“કુંડલ - કણ્ઠતું તુજ - માત !

“તેના હીરલાની અંધ

“દેખે કવિ , ચૂરા , સાંધ !

“તુજને સુરા જે અપાઈ -

“જાણે સ્વાદ વિરલાં આંહી ;

“સીતા જાણતી’ તી નેક ,

“જાણે જિગર મ્હાડું એક !

“પ્યાલો ભર્યો કાલિદાસ

“મીરાં ગઈ પી તે ખાસ !

“તે તુજ મોહિનીની મ્હેર

“ખાવાઓ કરે પી દહેર !

“જાણી સુન્દરી તુજ તાન ,

“મોહક રૂપ તહારી સાન ;

“જેના દોરમાં સંસાર

“મીઠો બને છોડી ખાર !

“જેનો ભાગ્યશાલી લેખ -

“તે તો પામતા એ કેદ !

“એ તો સ્વર્ગમાં પીવાય ,

“કેડું એક આહી’ લેવાય !

“કોને સુરાનું જે પાન !

“કોને અન્ય મીઠી દહોણ !

“કોને એક તિરછી આંખ !

“વાગે સ્નેહની ન્યાં પાંખ !

“દેતી ક્યાંઈ વત્સલ છાય :

“મદિરા પય બની વહી જાય !

“જોળે કોઈ રમતું ખાલ :

“આસઃ ધૂધરે જે તાલ !

“મદિરા મેઘની એ ધાર !

“ગાવો કેમ તેનો કાર !

“ખાલે ! દિવ્ય તહાઈ સૌમ્ય -

“તેનો બધે કંપે તાર !

“ખ્યાલા તણું ખખ્ખર થાય !

“સીસો ત્રિશૂલે ટીંગાય !

“કરડી ભમરની તીખાથ !

“એ તો દૈત્યદિલનો ત્રાસ !

“સ્ત્રીનું રૂપ એ તલવાર

“ભણે ચોધ એની ધાર !

“મહામુદ રાણવાને કાજ

“ઊઠી ક્ષત્રિકર જે આજ !

“આવા ચોધને ધરનાર

“ઉદરે - તે જ તુજ આવતાર !

“મુન્દરભાવિણી સાક્ષાત !

“જય ! જય ! માત ! જય ! જય ! માત !

“મહીપતિ યોદ્ધા લાખ અગળા વિષુ નળળા નકી !

“કુંકુમભર એ હાથ જ્યાં જયડંકા ગડગડે !

“ગોહિલરાજ હમીર ! તુજ કર પર , તરવાર પર -

“એ જ કૃપાની સ્થિર પાંખ હજે તુજ સાથમાં .”

પિયુ પ્રિયાનાં - સુણી મિષ્ટ કાવ્ય આ -

સ્મિતે ભર્યો 'તાં નયનો મળી મળી ;

ઉરે તણી ગોઠડીઓ કરી કરી ,

ધરે 'રવિનું' જ્યમ તેજ અન્દ્રમા .

હમીરજીના ઉરમાં પડેલ તે

હજુ નવી કાલની છાપ સૌ હતી ,

હજુ રહી સ્નેહની શ્રેણી એ કુદી ,

ઉરે રમે તે પણ કંપ એ જ એ .

ખરું જ કહે એ ગત ઝિન્દગી બંધી
સખી વિના વ્યર્થ જ માનતો હતો ;
સખી સહે જે રસ ઇશ અર્પતો -
તે પાનમાં લાગણીઓ ગણી હતી .

પરંતુ સ્ત્રી સર્વ પ્રકારમાં અહીં
પ્રધાનતા લોગવતી રહેલ શું ? !
નકી બધું આ ગઢવી કહે નવું -
રણે ય દૂર્ગામયતા રચેલ શી !

જરા નવું હાસ્ય મુખે પ્રકાશતું -
“ભારોટ સ્વાધામય ભાસતાં અતિ ;
“પુરુષની કીર્તિ જરીક તો હતી ” !
એ હાસ્ય એ વાત અગાડી મૂકતું .

ગઢવી તો ચડેલા છે કવિતાના જ આસવે
હુક્કાની ફૂંકની સાથે કાવ્યની ઝરણી કુદે :-

“છોડી વિશ્વ છોડી રાગ ,
તપતા તપ મુનિ ઋષિ લાખ ;
“ચિત્તે રાખતા હૈંકાર -
“વાગે બ્રહ્મનો બ્યાં તાર .
“રોળી વાસનાનું સેન ,
“શોધી ખાકમાં નિજ એન ,
“જગલ વસવતા એકાન્ત ,
“ચિતકું એમ થાતું શાન્ત .
“એ તો નાવડું રસહીણ ,
“ખારા સિન્ધુનાં એ પ્રીણ ;
“હું તો ગાઉં બીજું ગાન ,
“દેવી તણું એ તો તાન .
“એ તો અન્ય મીઠો રાહ ,
“રસનો અમર તેજપ્રવાહ ;

“સુન્દર પાંખડીના રાગ —
“એ એ રાહના સૌ ભાગ .

“હિલની ભડતાં જ્યાં છેળ —
“બનતું વિશ્વ બોળબોળ ;
“તિલની ગાલ પરની સેવ —
“તેમાં દયાન, દેવી, દેવ .

“હુંપદ ઉપર મારી મેખ ,
“ચોગમ એ જ માશૂક દેખ ;
“હિલનો તોડતાં સંકેચ ,
“છેલ્લું જ્ઞાન, છેલ્લો લેખ .

“કવિઓ ગાન એનાં ગાય ,
“સુન્દર પાંખડીને રહાય ;
“મહિરા દેવી ત્યાં જે પાય ,
“તેમાં ખલક બુકચું જાય .

“નવ રસ વાસનાનો ખેલ !
“પ્રેમ જ કૈન્દ્રમાં ચોભેલ ;
“પ્રેમ જ અલકનો ઉપલોગ ,
“છેલ્લો વિશ્વનો ઉપયોગ .

“જગમાં પ્રેમનું જે સ્થાન
“તે તો દેવીની સ્ત્રી-સાન ;
“મહે તો એક અમ્મા સેવી ,
“જય જય ! દેવી ! જય જય ! દેવી !

“માળા ફેરવું ત્યાં એ જ ,
“રણની હાકમાં એ એ જ ;
“દુર્ગા માતનું આ ગાન—
“જગત ભંધતાં એ એ જ .

“સંહારે ચઠે મુજ માત-
 “ત્યાં ચે પ્રેમલીની ભાત ;
 “ક્ષત્રિખડ્ગ જે વખણાય-
 “રક્ષણ કાજ તે વખરાય .

“વખણાઈ ગઈ સમશેર-
 “તેમાં કંઈક સ્ત્રીની મ્હેર !
 “દેવી ! પ્રીતિ તું સાક્ષાત !
 “જય જય ! માત ! જય જય ! માત !

“જંગલત રણનાથ અખળા વિણ નખળા બધા !
 “કુંકુમભર એ હાથ પુષ્પમાલ તલવારની !

ખારોટળ આ સમજાવતા'તા
 એ પ્રેમની દેવી ખડી કરીને ;
 એ વાત ચાલી હજી બ્યાં રહી છે
 હમીરપત્ની રથ તારવે ત્યાં .

ત્યાં પાસ છે કેા હરણું ઉભેલું
 તેની લણી એ રથ ચાલતો થયો ;
 ખારોટ ને ચોપ તહીં જ ચાલે
 નીચે જ બેતું મૃગ તો ઉભું હજી !

ચાંચલ્ય તો જાતિ તણે સ્વભાવ -
 એ આજ ક્યાં ફર થયો મૃગેથી ? !
 કેા વજ્ર શો શાપ શિરે પડ્યો શું-
 પાપાણનું શું મૃગ છે બની ગયું !

એ લીકુતા નેત્ર તણી નમીને
 ગળી રહી ફરણુ શોક માંહી
 કેા હસ્તિની શુંઠે મહીં ફર
 જેવો ગળે છે રસ પોચડ .

તેની જ પાસે પદમાં પડ્યો છે
તેનો જ સાથી મૃગલો ધવાઇ ;
ચોટી રહ્યો છે હજુ તીર હેચે
મૃત્યુ તણા મહોં મહીં રક્ત બહેતું .

માઠા ઉભીને પ્રભુ નેત્ર ચાટે,
તેને ય એ ઔષધ વ્યર્થ લાસે ;
તો ચે-અરે રનેહ તણો જ ધર્મ-
બળવતી છેવટ હોય ના શું !

‘ નહીં ! નહીં ! એ રડતાં હતાં દગો
દયાભરી દષ્ટિ મિલ્લાવી ચોધથી ;
સામે પ્રવાહે રણમાં જનારું
એ દષ્ટિથી એ ઉર સ્થંભી બિલે .

છતાં ય અશ્વો હજુ પાસ આવે ,
‘ એ ઘાતકી શું ફરી તીરવાળો ! ’
રે ! માનવીને મૃગલી પિછાને,
નહાસી જવા શક્તિ ન કિન્તુ હાવાં .

છતાં ય અશ્વો હજુ પાસ આવે ,
ફરે જરા એ મૃગલી ખસે છે ;
ચોટેલ એ દષ્ટિ તહીં જ તો ચે
‘ નહીં ! નહીં ’ ની ફરિયાદ રોતી .

એ માનવી એ મૃગ પાસ બિલાં ,
જરા વધુ ફર મૃગી ખસે છે ;
પ્રભુ કંને રાવ પુકારતી શું-
આધીન એ દષ્ટિ તહીં જ ચોટી .

મૃગી થઇ ફર જ એટલું એ
છેલ્લી ઘડીમાં પણ બાણતો ‘તો ;

છેલ્લા થ શ્વાસો મહીં સ્નેહના એ
નિઃશ્વાસને જેઠથી યોધ બેતો .

છેલ્લો જ એ સ્નેહ તણે નિસાસો-
સમુદ્રના ઊમિં સમે રસાળો ;
ચાલી જતી શ્વાસની ઓટ માંહીં
છેલ્લું જ મોજું ભરતી તણુ એ .

સામે જ ઊભેલ હમીરજીને
મૃત્યુની દૃષ્ટિ ઠપકો દઇ કે ;
નિઃશ્વાસ ને ત્યાગ મહીં ઠરે છે ,
ધરી રહે છે પછી લાવશૂન્યતા .

સંસારની સત્ત્વપ્રધાનભાવિણી
જે દેવીને યોધ સુણી રહ્યો'તો-
તે સર્વવ્યાપી તણી મૂર્તિ આંહી
હમીરની દૃષ્ટિ પરે તરે છે .

બની શકે તો મૃગને બચાવી ,
તેની મૃગીને ફરી સોંપવાને
ઇચ્છા ઉઠે યોધઉરે પરતુ
નિઃશ્વાસથી ના વધુ કે બની શકે .

હવા તણે કાળ બધો ગયો છે ,
ઉપાય તો મૃત્યુ તણે રહ્યો છે ,
દયાહુને એ ઉરની દયામાં
રહ્યો હવે તીર જ એક જોગવો .

એ જોગતો તીર હમીર છેલ્લે
ખારોટ સામે નિરખી રહે છે ;
એ નેત્રના નીરની તૃપ્તિ માટે
ધક્કાજ ખારોટ કને નહીં કશો .

ચાલી ગઈ છે હરિણી ય હાવાં,
હમીરને ચાલ્યું જવું જ બાકી;
અપ્રવે, રથે માર્ગ ફરીથી લીધો,
સુસાફરોથી અટકાય કેટલું ? !

રજા ઉપાને ઢંઢં ફૂર રાખી
રાતાથને શ્વેત કરી ઢંઢને
આ એકલો ભાનુ નભે ચડ્યો છે,
પ્રવાસ પૂરો કરવો જ જ્યાં ત્યાં !

હીરો તપી ઈશકિરીટનો આ
છાયા તરુની મધુરી કરે છે;
પંખી સુવે બહાલ મહીં ફરીથી,
આનંદ વારો સઘળે ધરે છે.

પંખી નીચે લશ્કરના પડાવો,
અહીં તહીં સૌ પથરાઈ જાતાં;
એ કંપતિ ચે ઉતરી પડે છે,
છાયા મૃદુ છે સઘળે સમાન.

વિશાલ વૃક્ષો વડનાં ઉભાં ત્યાં,
પાસે નદી કે મધુર લવે છે;
અંદાઉરે એ મૃગલી રહે હબ્બુ,
આરામ નિઃપ્રવાસ સહે હળે છે.

બહાનું દિસે પાસ જ ગામડું કે,
ત્યાં બોમમાં ધૂમ્રની આકૃતિઓ,
જાણે કુદી શ્યામ મૃગો ફલંગે,
હોડી જતા પારધિપાશથી શું !

માંધી અપ્રવો તરુ સાથે, જળમો પથરાય દે
મંજળીમાં કેરુબાના રાતા રંગ લરાય દે

દેજો કેં લશ્કરી મ્હોટી ચૂલે ગીત કહી રહી -

બહતો કેં ગરીબોને કુંવા સાદ કરી કરી .

એ ગામમાં ચારણ કોઈ હોય તો
નિમંત્રવાની રીતિ ક્ષત્રિઓની ;
એ કામ બારોટ બળવવાને
તૈયાર થાતા લઈને કસુંબો .

સંબન્ધ ક્ષત્રિ સહ બ્રાહ્મણોનો
શિથિલ કેં કાળક્રમે થયો 'તો ;
સંબન્ધ એ ચારણ સાથ હાવાં
દિને દિને ગાઢ થતો જતો 'તો .

સાહાય્ય જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિઓની
તેણે હવે શસ્ત્ર ત્યજી દીધાં 'તાં ;
ક્ષત્રિ હજી બ્રાહ્મણને નમંતા ,
તે તો હતો માત્ર વિવેક જૂનો .

એ બ્રાહ્મણોની કંદુ ઔષધિઓ
શાસ્ત્રો મહીં માત્ર છુપી રહી 'તી ;
જ્વાલા તણા ચારણ ઘોષવાઓ -
તે પામતા આદર મ્હોલ માંહીં .

એ ચારણો માન ન પૂર્ણ પામતા
છતાં કને ચાણુક રાખતા 'તા ;
એ દેવીની જીભ અક્રિતિ ગાતાં
વૃથા થતાં બિન્દગી મૃત્યુ બંને .

આધાર ક્ષત્રિ પર રાખનારા
'વખાણવું' એ જ ગણી ગુજારો ,
આં ચારણો બ્રાહ્મણના હકો કેં
પામ્યા હતા સૌ દરબાર માંહીં .

મીઠા થતો ચારણથી કસુમ્બો ,
 જ્યાં હતાં આસન લોખનોમાં ;
 યુદ્ધે ય એ ગીતથી ખેલ થાતી -
 મૃત્યુ ખેલી જે યશ દીર્ઘ ગાતાં .

ક્ષત્રિ ય એ ગીત તણાં ગૃહોમાં
 સન્માનનો કે હક રાખતા 'તા ;
 ખારોટલો પણ ખાતરીમાં
 મીઠા હતા ક્ષત્રિ અતિથિઓને .

એ ગામમાં કે ફરી આવવાને
 ખારોટલ સાથ હમીર ચાલ્યો ;
 ખારોટને ખોટ ન વાતની કે
 એની સહે મંજલ સર્વ ફૂંકી .

મેડી તહી ચારણની જ ખેલી ,
 છૂપી રહે તેની ન જુપડી એ ;
 બહાર છે ગોહિલરાજ જિભા ,
 ખારોટલ લીતર બચ છે ત્યાં .

સૌ ત્યાં એક જ એ ગૃહે ઉભી હતી, સૂનું દીસે છે બધું ,
 થોડા કાળથી કેઈ એ પુરુષની ત્યાં હાજરી ના હતી ;
 આ સૌ જે ગઢવી તણું ગૃહ હતું, તેની લગિની થતી ,
 તેના ઉપર કાંઈ કદ હવણાં તાણું જ આવ્યું દિસે .

ચોતાના શિરતાજ ક્ષત્રિ સહ એ ખારોટનું યુદ્ધમાં -
 પૂરો માસ હતો હતું નવ થયો-મૃત્યુ થયેલું હતું ;
 એ ખાઈધરી સાળુ શ્યામ દુબણી એ રોગ પાળી રહી,
 હાંકેલા ગમગીન અર્ધ મુખડે તાણું જ વીતેલ સૌ .

નોકા હાલ ઘડેલ સિન્ધુ ઉપર ખેલા પ્રવાસે ચડયું ,
 બીચાઈ પ્રતિકૂળ વાયુઝપડે હાવાં રહ્યું ડાલતું ;

આચિન્ટું ખડકે ચડયું શઢ તણા લીરા ચીરાઈ ઉડે !
તે નૌકા તણું એકલું ભટકતું આ પાટિયું કેા દિસે !

એ સેવાર્પણના પરન્તુ હકને એ ઇહેન આનંદથી
ઝીલી લેઈ જઈ બહાર દુબણાં લેતી ઉભી શાન્તિમાં !
ચોતાના રજપૂત એ અતિથિની રીતિ પ્રમાણે નમી
હેતેથી જલનો કરી કળસિયો* લાવે ગૃહે ભાષને .

તેની આસરીએ અતિથિ વીરને બેસારતી આસને,
જાણે એ રજપૂત વીર મળતાં કાંઈ દિક્ષાસો મળ્યો ;
જાણે એ ગત બન્ધુ આજ ઘરમાં પાછો ફર્યો સ્વર્ગથી -
તેવી એ પગલાં હમીરજી તણાં પૂજે મૃદુ વાણીએ,

એ અર્ધાંકયા મુખને ય જોતાં
હમીરજીને સ્મૃતિ ઊછળે કું ;
યે યોધના બાલપણાનું આજે
આ સોબતી કેા મુખડું દિસે છે .

એ જન્મભૂમિ પર જે વસેલું
માતા તણા લાડ મહીં રમેલું -
એવું કંઈ જાડુ ભરેલ મહાં એ
હમીરજીનાં નયનો પલાળે.

ખોવાયલો સૂર્ય ફરી મળ્યાથી
પૂરાયલો ભૂંગ ઉડે ફરીથી ;
ખેડી બધા કાળની તોડી દેતું
એ વીર હેયું નીકળી પડે છે .

* કોઈક સંગોત્ર વહાલું ઘરમાં આવે ત્યારે ઇહેન કે માતા કે તેવા સંબંધના હકવાળી સ્ત્રી કળસિયામાં જલ ભરી લાવી અતિથિના માથા પર ફેરવી તેને પગ પાસે ઢોળી દે છે. આગમન વક્રી પછી હોય તો જરા દીર્ઘ ક્રિયા પણ કરવામાં આવે છે શુભેચ્છા અને ચતકારનાં આ સૂચન છે અને “ કળસિયો કરવો ” એ નામથી જાણીતું છે.

ખડેલો જ શું ઉત્તમ કાળ આંહીં -
શું જન્મતાં ધ્વંસ શરૂ જ થાતો ? !
જાણું નહીં એ : પણ મિષ્ટતા તો -
ખાલ્યા તણી છે સ્મૃતિઓ સહુ એ !

અશ્રુ તણું એ પડ ધન્યુનેત્રે
એ જહેનને સિન્ધુ બની વહે છે !
નિમ્નું દિસે છે વિભુએ આહીં તો
અશ્રુ પરે ઔષધ અશ્રુનું જ !

એ ધન્યુ તણી પત્નીને નિરખવા છે હોંશ એ -જહેનને,
એ મીઠા મિજમાનની હૃદયથી સેવા સ્મિતે આહરે ;
એના આગ્રહને નમી હમીરજી મધ્યાહ્ન ત્યાં ગાળવા,
જહેનીને કહી ઊઠતો લઈ રજા બવા રિસાલે જરા .

જહેનીને નિજ શોગમાં સમય ના જકારે જવાનો હતો
ને હાવાં વળી અન્યની મદદની તેને અપેક્ષા હતી ;
એ જાણી ગઠવી સહાય બનવા ધીસે જરા સૂચવી
અંદાને પણ તુલું તેડું કરીને ત્યાં લાવવાનું કહે .

ગઠવીજી પડાવે ત્યાં અંદાને કેં ત્વરા કરે,
યોધ એ મિત્રની સાથે રિસાલામાં જરા ફેરે .

નિશાનો આકરાં ઊભે , ટીંગાઈ લડતાં દિસે ;
કુસુમ્બી નેત્ર કેં તાકી , ગણી ઘા શરથી રમે .

એ મિત્રને સાથ જ ચાલવાને
હમીરજી આગ્રહ કેં કરે છે ;
છોડી દઈ જેલ મજાક કિન્તુ
ઈચ્છા હતી ગામ મહીં ન બવા .

હમીર સંતુષ્ટ થયો હવે છે ,
સુખી થયો છે ઘરબારમાં સૌ ;

આનન્દ એ મિત્રઉરે છતાં યે
તેની મજા શૌચ તણા જ ગવે .

હસી અને કોલ દમ કહે છે : -
'હજી ય ચોદ્દો વરવા પરીને
'ધરિછે અને સ્વર્ગ મહી'ય ખેંચી
'પાંખાળીને હાજર એ કરી દે.'

કિન્તુ વિવેકે સહુ પાછલામાં
તેને કશી સૂજ પડી શકે ના ;
હમીરને એ પલટાઈ દેખ
ધરિછે સદા એ હળવો જ રહેવા .

અંદા ગામ મહીં ખેંચી - દાસી જાણ કરે અને
ખહેનને ત્યાં ગયો રાખી છાવણીમાં જ ભરતને .

તૈયાર થાળ કરતી યજમાન બહેની ,
એ શોગમાં ય સુખની લહરી હતી આ
હેયું વળી ટૂંકી જ લહાણ આ તો :
જેવી દિસે ઝળકી વીજળી મેઘધારે .

ઉત્સાહ , હર્ષ , સુખમિશ્રિત થાલ કિન્તુ
અંદાઉરે રહતની મિજમાની લાસે ;
ભીંજેલ એ ગળગળાં નયનો સુકાવી
વચ્ચે પડે પ્રણયમાદવની જ ભૂતિ .

સ્વીકારી જે નવ શકે યજમાન પોતે ,
સ્વીકારી કેમ અતિથિ સુખથી શકે તે ?
જો શોગના જ ગૃહમાં અતિથિ થવાયું ,
તો સ્નેહને ય સુખ શોગ જ પાગલામાં .

અંદા હતી ગઢવી સાથ રહેલ તેથી
વાકેફ સર્વ ગઢવીગૃહની રીતિથી ;

સંસારીનો વળી વિવેક અહીં બન્યો 'તો
કેા ધર્મ', કેા સ્વામીપણું, સુખ દર્દનું કેા .

આતિથ્યનું હૃદય એ સમજી શકી 'તો
તો' એ ન ભાગ યજમાન લઈ શકે ત્યાં ;
એ શોગમાં ભગિનીથી ન બની શકે કું ,
લોહી ભર્યા સુખ વતી પકવાન લેવા .

ના શોગ કેા હજી મળ્યું ન ઉતરાવનારું
એ ભાગ ત્યાં સુધી લઈ જ શકે ન જાહેની ;
કું મિષ્ટ લહાણ કટુમાં ગ્રહવા કહેવી -
એ તો હુએલ પર ડામ લીધા સમાન .

અંદા હતી સમજી સૌ ગત વાતથી કે
તેને હવે નિકટમાં નવ કેા મુરખી -
જે અશુ એ ભગિનીદ્વં તણું લુછે વા
જે શોગ એ સમય સ્વરૂપ મહી ઉતારે .

અંદા જ કેમ ભજવી નવ કાર્ય લે એ ,
કેા રક્ત સ્નેહથી વધુ રતિસ્નેહ આ છે -
કેા શ્યામ વસ્ત્ર ઉતરાવી ગુલાબી ફેલું -
તેથી વિશેષ સુખ હોય જ શું જહાંમાં ?

ના લગ્નને ગત થયા દશ એ દિનો એ #
ત્યાં કાર્ય આ રુદ્ધનું હુંખ આપનારું ;
સૌભાગ્યમાં રહન તો અપશુકનું છે ,
સૌભાગ્ય સ્નેહ તણું કિન્તુ હુંખો જ લેવા .

ઇચ્છા બધી ગઢવી એ સમજી ગયો'તો
શિષ્યા તણું હૃદય એ ખૂબ ભણતો કે -

દૂર્ગા તણે જ અવતાર જહાં પરે તે
ના અન્યનું દુઃખ જરી શકેતી સહી એ .

હા - ના કરી ય કરવી ઘટલી હતી ના ,
ધમ્મા અતિથિઉરની યજમાનને કહે ;
એ જહેન એ જગતથી ય વિરુદ્ધ માને ,
ના તાણખેંચ પણ સ્નેહ સહી શકે છે .

જૂનો રિવાજ વળી રક્ત તણે ઉછાળો ,
એ જહેનનું રહન કાવ્યમથી કરીને
અશ્રુ તણા પૂર મહી ઉર ફાટવા દે -
એ ખન્ધુની ઉપર એક પુકાર છેલ્લો .

એ લાલ વસ્ત્ર સહ લાલી જ ધારવાની ,
ખુદલા પછી રહનને પરવાનગી ના ;
સૌ ઠંડાલનાં સ્મરણ છોડી દઈ પછી તો
સંસારજળ તણી ગૂંથણીમાં ગૂંથાવું .

સામે રહી હમીરપત્ની શરૂ કરીને
એ જહેનના હૃદયને દ્રવતું જવા દે ;
રે ! વિશ્વમાં દરદને રડતાં ય જ્યાં ત્યાં -
કો અન્યની હૃદયહૂંફ તણી અપેક્ષા !

એ રક્તસ્રાવ વત અશ્રુ તણા નિમાણા
ઝીણા સ્વરો હમીરનું ઉર કોતરે છે ;
રે ! અનુથી ય નવ વૃષ્ટ દુઃખો થતાં શું -
કે આ વિલાપ ઉરફાટ મહી વહે છે ? !

એ ખન્ધુનું મરણ જન્મથી ગાય રોતી ,
હેયે ચડે અણગણ્યા ગુણની સ્મૃતિઓ ;
જે વર્તમાન મહી કેં દિસતું હતું ના ,
તે ભૂતકાલ જનતાં, નજરે ચડે સૌ .

*

*

*

*

એ સાત વર્ષ તણી ઉમ્મર બાલકીની -
જ્યારે બધું જગત આ રમતું ફિસે છે -
ત્યારે ત્યજી ગઈ હતી નિજ માત સ્વર્ગે,
એ ઝહેનને ત્યજી ગઈ નિજ બન્ધુ સાથે .

જ્યાં ઝહેન ચૌદ વરષે ચડવા જતી 'તી,
એ બન્ધુ આઠ વરષો મહીં ખેલતો 'તો -
ત્યારે પિતા પણ ગયા સહુ જય છે ત્યાં,
આ વિશ્વમાં ત્યજી જ બાલક આશિયાળાં .

એ ચૌદ વર્ષ-વય જે મધુ સ્વપ્નકાલ :
મીઠી બધી ચિનગી સ્પર્શ કરી રમે જ્યાં -
એ વિશ્વને સમજવા ઉઠળાટ પહેલા :
આ ઝહેનને તહીંથી વૃદ્ધ થવું લખેલું .

ઝહેની તણા કર મહીં મૂકી તાત આલ્યા,
એ સ્નેહનું કુસુમ - બાન્ધવહસ્ત ન્હાનો ;
વાત્સલ્યનો કર ઉઠાવી લઈ પિતાએ
એ ઝહેનના હૃદયમાં ધરતાં કહ્યું 'તું : -

“આ ભાઈનું ફિલ કરી સુખપૂર્ણ વિશ્વે
“સંસારમાં પછી જ તું પણ મૂકેને ને
“મૂકી ભરેલ ગૃહ પત્નીવતી રસાળું
“જ્યાં હોય ત્યાં તુજ ગૃહે સુખણી થશે તું .”

એ વેણ ચાલ કરી વત્સલ આ ભગિની
એ હીરલો જિગર સાથ જડી રહી 'તી ;
આધાર સ્નેહ જગમાં દઈ જે શકે કે
તે બન્ધુ એ ભગિનીથી સહુ પામતો 'તો .

એ બન્ધુની ઉપર જીવન ઢાળેનારી -
એ બન્ધુજીવન તણું સહુ પામનારી -

શોધી શકી થઈ ચ એ ભગિની હતી ને
વાતો ચ એ સુખદ લગનની ચાલતી 'તી .

ખાવીસ વર્ષ તાણું દ્વાર ઉઘાડતાં તે
આ બહેન પામી પણ બન્ધુ-તણાં જ અશુ ;
એ બન્ધુ તે શિખર સત્તર વર્ષનાથી -
રે ! કાળના સુખ મહી' કંઈ કાળ ચાલ્યો !

એ બન્ધુ આ ભગિનીઓથ મહી' રહીને -
ક્ષત્રિત્વની ભગિની પાસ ભણી કવિતા -
કે આર્દ્ર ભાવમય શૃંગ પદે જતો 'તો :
પુણ્યો ધરી વધુ વધુ ન્યમ વેદ ચાલે .

ચિન્તા હતી ભગિનીને નિજ બન્ધુ માટે
તેવી જ બન્ધુ પણ કેં ધરતો બન્યો 'તો :
એ બહેનના સુખ સહે જ સુખી થવાનો
આભારસ્નેહભર નિશ્ચય કેં કયો 'તો .

આ બહેનના પતિની શોધ મહી' હતો એ ,
તૈયાર સર્વ કરિયાવરને ભર્યો 'તો ;
નાબુક મહેલ મહી' જે કંઈ હોય તેવું -
આ બહેન કાજ કરવા ઉરમાં ઉમંગ .

એ બહેનને જ જગમાં સઘળું ગણીને ,
એ બહેનના જ સુખમાં સુખ માનતો 'તો :
તોફાન શાન્તિ મહી' સિન્ધુ મહી' જનારો
જેવી રીતે શરીર ઉપર શીષ તારે .

સ્નેહાળ એ ઉર પ્રમાણિકતા - ભરેલે
ચાલાક એ નયન ઉત્સવના પ્રકાશે -
તે યુદ્ધ - પ્રેમ - ખિરદો - કવિતા સુણાવી
કે રાજ્યનો ગઢવીજી ચ થઈ શક્યો 'તો .

પંકાઈ વાણી તણી ઉજ્જવલતા ગઈ તે
સંગ્રામમાં ધરતી નૂતન કો વીરશ્રી -
જેનો અવાજ સહુ દશકરમાં સુણાઈ
સર્વત્ર રક્તમયતા ઉછળાવતો 'તો .

એ કાળમાં યવનયુથ વધ્યે જતાં 'તાં ,
કોઠા અને ગઠ ગધે સહુ સજ્જ રહેતાં ,
ક્ષત્રિત્વની યવન સાથની ગપાઝપીમાં
ખુલ્લી સમી જ કરમાં સ્થમશેર રહેતી .

એ ધૂમ્ર - અગ્નિમય વાહણીઓ ચડીને
કાકોરના નગર ઉપર પાસ આવી ;
એ ધ્રુમ્યુદ્ધ મહીં જીતવી રહેલ સર્વે ,
કાકોર સજ્જ વળી આહર આપવાને .

જે ચાર જંગ મહીં એ ઊંચાઈ પોતે
જીત્યો હતો થઈ સુખી રણભૂમિ રંગે ;
નહાના વયે અતુલવી ઉર વૃદ્ધ જેવું
કો યુદ્ધમાં અડગ ધૈર્ય ધરી રહેલું .

કાકોર પાસ જઈ પુત્ર કુમાર માગે
એ યુદ્ધમાં ચડી જવા ઊંચાઈ સાથે ;
એ વૃદ્ધ તાત સુખપૂર્ણ વધાવી લેતો
ઉત્સાહને રણ મહીં પરવાનગી દે .

ક્રીધા ઉમંગથી વિવાહિત પાટવીને
તેવા ઉમંગ સહ કેસરિયાં ધરે છે ;
ટેવાય પુત્ર વળી યુદ્ધ તણી ધમાલે -
તેમાં ય રાજવટનો ઉપયોગ ભેતો .

એ સૈન્યનો અધિપતિ કરી પાટવીને
આશિષના સુખ પરે કર ફેરવાને

આનન્દ સાથ નિજ પુત્ર વિદાય કીધો
ને શંભુનાથજયગજન સૈન્ય ગજે .

આકાશમાં ચઢતી વાદળી સામ સામે
તે મેઘધાર મહીં ભેદી કરે કડાકા :
તેવા જ સૈન્ય દ્વય આ થઈ ભેટભેટા
એ બાણની રમતમાં ઉતરી પડે છે.

એ તીર દૂર બહુ કાલ થકી થયા છે,
લાલાસ્થલે બરછી ને સમશેર આલે :
કેા ભેડીની ઉછળતી રતિની સમાન
સામિખ્યસ્નેહ રણવીર રણે ધરે છે .

એ ચુદ્ધછત્ર રજપૂત તાણું ધરેલું
કેા બાલ શીષ પર ભેઈ ઉમંગી શત્રુ
અસ્લાહનો ધ્વનિ ઉઠાવી ધસી પડે છે
એ વાવટા ઉપર છત્ર નમાવી દેવા

કેા પૂરમાં ઉછળવા સરની સમાન
ચોપાસ થાય અરિયોધ તણે ધસારો ;
ને સિંહનાહ કરતો ધિરકાઈ સળંગ
ચિત્તા સમે રિયુ પડે તલપી રહ્યો છે .

જે મોરચા સહુ ય એ ચુવરાજ માથે
વિકાલ રૂપમય મૃત્યુ ગળવતા 'તા -
તે દેવીખખર મહીં નિજ રક્ત દેવા
આહૂતિ દેહ ગણીને ધિરકાઈ ભલો .

આ લાલુ રક્તમય અસ્ત થવા લગે છે ,
આ લાલ રંગમય રક્તઝરા વહે છે ;

મધ્યાહ્નથી સુસલામીન મથ્યા કરે છે
એ ક્ષત્રિછત્ર કળજે કરવા નકામા .

ચંડી તણી ઉડતી ઉત્કટ ગજનામાં
ક્ષત્રિભલે રિપુલલે ખુમરાણુ ચાલે ;
જે શત્રુ પીઠ હઠ ભાગી જતા હવે સૌ-
તે પાછળે ન કદિ ક્ષત્રિ રણે પડે છે .

એ વાવટો રણ તણે રિપુસૈન્યમાંથી
ધીમે ધીમે શરમમાં ઉતરી પડે છે !
સન્ધ્યા તણી ઝળકમાં હસતી નવું કે
પેલી ધ્વજા શરણુ સાથ સુલેહ યાચે .

શત્રુત્વનું, પ્રણયનું, રણ મૃત્યુનું વા
જે કોઈ એ જિગર નમ્ર ગની કુકે છે
તે ક્ષત્રિનું અતિથિ આદર પામનું તે
આખા ય આ જગતમાં મશહૂર બધાં ત્યાં .

સુખત્યાર નીમી નિજ એ ખિરદાઈજીને
એ સૂંપ કાજ શરતો હઠ મોકલ્યો ત્યાં ;
પેલી ધ્વજા મગર છે સ્મિતમાં હાના -
જે હાસ્યને હજી ન ક્ષત્રિ પિછાનતા 'તા .

જે રીતથી ગઢવી રાજકુમારનાથી
છૂટો પડી નિજ કરે સપડાઈ બચ -
તેની જ યુક્તિરચના સુમશેર નીચે
એ શત્રુછાવણી મહીં ધરી હસ્ત ઉભી .

એ ફાગમાં પગ હજી ધરતો હતો બધાં -
ત્યાં ખર્જા કો કતલનું જ પડયું શિરે ને

લાલો ઉપાડી શક્યા થ ન કાળ દીધો -
એ થોધની મન તણી મનમાં રહી સૌ .

એ ક્ષત્રિસૈન્ય નિજ સાજ ઉતારતું 'તું
છાપો પડે યવનનો અણચિંતવ્યો ત્યાં ;
ગળી ઉઠેલ યુવરાજ પડ્યો હણાર્ધ
ને લાગનાસ સહુ સૈન્ય મહીં પડે છે .

ઠાકોરને હજી થ એ ખબરે મળ્યા ના
ત્યાં શત્રુહસ્ત મહીં કેદ થતું પડે છે ;
સ્વચ્છંદ લૂંટ નગરી તણી શેરીઓમાં
શત્રુત્વહસ્ત મહીં રૈયતને ધરે છે .

કાવ પ્રચંડ રણવાસ મહીં જાણી
માતા , વધૂ , ભગિનીઓ ગગને ચડે છે ;
ના અન્ય સૂર્ય હજી તો ઉગતો દિસે ત્યાં
નીચે ઢળ્યાં કંઈ શિવાલય મન્દિરો છે .

* * * *

એ મૃત્યુને આ ભગિની રડીને -
એ કેરની લ્હાય મહીં ઢળીને -
એ અશ્રુના ભેશ મહીં ગળીને -
ખન્ધુ તણો ગાય પુકાર છેલ્લો .

હમીરજીનાં નયનો વહે ને
અસહ્યતામાં ઉર થાય ચીરા ;
રોનારને તો પણ ગાકી રોતું
તો મોકળા એ સુખથી રહે છે .

એ ખન્ધુ કાળે સહુ ધારણાઓ
જે સ્વાત્મના લોગમચી ઘડી 'તી -

તેને ન કાંઈ ગણકારનારા
એ બન્ધુને એક પુકારવી ધા .

અંદા બની સ્તમ્ભ સમી રહી છે
તેને જ ટેકી ભગિની રહે આ ;
એ અશ્રુથી કાંઈ વિશેષ ના ના
કાંટા ભરી કંટકની ગદાઓ .

સાળુ એ ભીંજવી કાળો અશ્રુધાર વહ્યા કરે ;
સ્વરો આ બેસતા સાહે તે પૂરે ભળતા ઝરે :-

“ માતા ! માતા ! અમીજલ તણી રેલ ઢાળાઈ ક્યાં તું ? !
“ છાતું રાખી ત્યજી ગઈ નદી આજના કામ સાફ !
“ તો ઢંઢેરો ગળવ રડતાં સ્વર્ગની શેરીઓમાં
“ ત્યાંથી પાછો મુજ તરફ એ વીરને મોકલી દે !

“ વીત્યાં વર્ષો ! જરૂર વિસરી બહાલ તું બાલકોતું !
“ હું આતું છું ! ઘટિત બનશે ! વીરને મોકલી દે !
“ જન્મી એણે હજી સુધી નથી સ્વાદ આપ્યો ક્યો ચે !
“ શોધી મહેં તો વહુ પણ ફેડી હોંશ રાખી બણી ચે !

“ માલી ! એ તો તુજ ઉર તણો મીઠકો એક છાંટો !
“ હું જેવીને સમુદર હતો પુણ્યના પુણ્યનો એ !
“ માલી ! એનો પ્રલય મુજથી આજ સાથી સહાશે ? !
“ માતા ચે શું મુજ પર હવે આજ થા તું નમ્હેરી ? !

“ બાપુ ! બાપુ ! તમ પદ કને રાવ આ રેડું બેલી !
“ દહેણું મ્હારે તમ ઉપર તો સ્વર્ગમાં-તો ચ બાકી !
“ ભૂલી રાખી-અરર ! તડકે વીર આ તેલ છાંટે !
“ માથું વાઢી ધડ રખડતું રાનમાં આ કરે છે !

“છેલ્લે-આપુ ! મુજ કર મહી હરત એ વીરલાને
 “સોંપી બાલ્યા વચન-પણુ તે આજ લો બુલસો ના !
 “આપુ ! આ હું કમનસીબથી ચાકરી ના બજુ કે
 “કે રીસાઈ રણુ મહી હવે બુલવી ફેંફી ચાલ્યો !

“આપુ ! ન્હાનાં રમત કરતાં લાડકાંને વિસાચોં ? !
 “છોડી ચાલ્યા ! નવ કંઈ રુચ્યા ખેલ આ બાલકોના !
 “એ તો આલ્યો ! હજુ પણુ નફી ખેલવા યોગ્ય ! આપુ !
 “વિવા એના ઘટિત કરવા લો ય છે ! મોકલો ને !

“આપુ ! એ તો તમ તરફની દેણુફારી ક્ષણે
 “લૂંટી ચાલ્યો ! કરજ કહું હું ! મોકલો આપલાને !
 “સો સોડે જે પણુ ઉછરતાં બાલકો લે હડીલાં !
 “મ્હાફે બાલ્યું જરી પણુ, અરે ! કોઈ દી એ ન માન્યો !

“પાછો આપો જરૂર ઘટતાં વેણુ એને કહી બે !
 “તીખા બોલો જરીક બમવા શીખવો-આપુ ! એને !
 “બાણુ ન્હોતું નિકર મધુરાં વેણુ એને કહેતે !
 “માબચીમાં પણુ મધુરતા : વાંક મ્હારો નથી એ !

“લીટ્યાં તેને મુજ હૃદયની રાવ વીતેલની આ -
 “વૈરાગીને જખમી ઉરના રાગની વાત જેવી !
 “માહી ! આપુ ! મધુર પડઘો વીરલો એ તમારો -
 “મીઠું ગાલો ; મગર પડઘો બાળવી કે શક્યું ક્યાં ? !

* * * *

“વીરા ! ત્હાફે હૃદય કુમળું પુષ્પશું જે હતું તે
 “તેણું લાસ્યું, પણુ પરુષતા વિશ્વની તું ચ શીખ્યો !
 “વીરા મ્હારા ! મુજ રવિ હવે દૂબલ્યો ત્હોં-અહાયો !
 “ન્હાને હાથે જખમ કરતાં-તાત ! છેલાઈ કીધી !

“ મહે' તો-વીરા ! તુજ હૃદયને આર્દ્રતા છે લાણવી !
 “ ડાહ્યો-ખાપુ ! પણ નવ સુણયું ! જંગલે રાત પાડી !
 “ સંભાળું' એ સુજ જિભર આ છીછરે ના સમાતું !
 “ વિસાળું' એ દિવસરજની ! કાંઈ ના વિસરાતું !

“ વીરા મહારા ! પણ શણિક તું ફૂલડું' એ વસન્તી !
 “ કાલે લૂંટયું' મધુ સમયમાં ! બહેન આ વાટ જોતી !
 “ મહારા વીરા મધુ સુરસ શું સ્વર્ગ' માટે જ સર્વે' ? !
 “ દેવો પાસે કદર નવ કે' ! આવ તું આવ - ખાપુ !

“ વીરા મહારા ! ઉધઈ ચકતો ઉમ્મરો આ કર્યો તહે' !
 “ આચિન્તો તું - અરર ! ઉપડ્યો - વીર ! જા'ધી દિશાએ !
 “ મહારે માથે બિધિકર તણી ગેળની લૂંટ ચાલી !
 “ કોને જોળે હુખી શિર ધરી - ખાપ ! હેયું' ઠલાવું' ? !

“ કોને . કાજે વળી લઈ ગયો મહોડખંધો કુમાર ! !
 “ રે ! રે ! એ તો હુશમન તણી છાતીનો ઢાગ વીરા !
 “ રે ! રે ! લૂંટ્યો જગત પરથી રાંકનો માળવો એ !
 “ રે ! રે ! તૂટ્યાં સમય ખપતે સોરઠી એ કમાડો !

“ લોળા વીરા ! તુજ સહ ગયો દેશનીવો યુઝાઈ !
 “ ખાપુ ! તહે' તો ગરબન કંઈ સત્રુના હાથ ડાચો !
 “ રે ! રે ! છૂટો પણ નવ થયો હસ્ત ત્હારો ચટકો !
 “ જો દિ તો મહોં નિરખત ! અરે ખેલ છૂપો સમેટ્યો !

“ ઝાણું' ઝાણું' જતન કરતી બહેન - તે તું જ - ખાપુ !
 “ જેને માટે મરત સુખથી બહેન - તે તું જ - ખાપુ !
 “ કિન્તુ આંહી' અણખપતણાં સ્વર્ગ'માં ચે ખચે ના !
 “ રાક્યાં શાને સુજ ગરીબનાં લાકડાં તે' રમશાને ? !

“માલી ! શું ના તુજ હૃદયને કોઇની મ્હેર આવી ? !
 “રંડાપો - ભા ! વગર પરણ્યે કોઇને શીદ્દ લીધો ? !
 “હોળા ! જેની હબ્બુ ચ પકડી હસ્તની આંગળી ના -
 “તેને માથે કરવત - અરે ! કાશીનું કેમ મૂક્યું ? !

“એ ન્હાનીને જગત પરથી - તાત ! હીણી કરી કાં ? !
 “એ મ્હારીનો - અરર ! મનખો ધૂળધાણી કયો કાં ? !
 “એ મ્હારાને ઉઠ્ઠર ઉતરી વેર ત્હે - ખાપ ! વાળ્યાં !
 “તું ના જાણે ! પણ ન યુગતી આગ એ કાળજની !

“એ મ્હારીને ક્ષણ સુખ તણી દહાણ સ્વપ્ને ચ ક્યાંથી ? !
 “નોધારીને જીવિતભરનું શૂળ આપી ગયો કાં ? !
 “વીરા ! એ તો તુજ જિગરની, અન્યને કાં ભળાવી ? !
 “રૂખાવીને ભર સમુદરે-તાત ! તું કેમ ભાગ્યો ? !

“સ્વર્ગોમાં ચે નહિ જ મળતા માનવી-ખાપ ! મીઠાં !
 “વીરા ! એવી સમજણ છતાં, ભીંત તું કેમ ભૂલ્યો ? !
 “તો ચે શાને રૂદન કરવું ભાગ્યશાળી તણું કે ? !
 “વેરી ! વીરા ! મુજ હૃદયનો વીર ત્હે શીદ્દ લૂંટ્યો ? !

“તું ને તો ના પણ ખડું મ્હને જોટ-ખાપ ! પડી છે !
 “હુટાઇ એ તુજ સહ ગઇ અંધની લાકડી છે !
 “મ્હાણી લેજે ગગનપડે કાળ ઝાઝો ભલે તું !
 “કો હી-વીરા ! પણ ભગિની આ આવશે ચાલ-ભેજે !

“આ રોવાનું લખવી ઉતરી કેમ હું-ખાપ ! આંહી ? !
 “આ અશ્રુને નિરખી હસજે-તાત ! સ્વર્ગે ભલે તું !
 “તો ચે નહોતી ઘટિત અમથી કાળજે લાજ દેવી !
 “ક્યાં ચે ભેયા જગ પર નથી લાડકા ખેલ આવા !

“જૂની આંખે નવીન નિરખી હોય છે કૈંક રોતા !
 “કિન્તુ મ્હારે નવીન નયને વિશ્વ આ થાય જૂનું !
 “તુંમાં - બાપુ ! મુજ હૃદયની આશતું વૃક્ષ ખીલ્યું-
 “સિંચ્યું મેઘે-ટપકતું હળુ-વીજળીએ હણ્યું ત્યાં !”

હમીરજીનાં નયનો વહે ને
 અસત્યતામાં ઉર થાય ચીરા ;
 રોનારને તો પણ બાકી રોવું ,
 છતાં ગયાં પાછળ જૂરવું ક્યાં !

રોનારને તો પણ હોય રોવું ,
 એ અશ્રુનો કાળ હશે અગાડી !
 રોવું જ જેને પ્રથમે મળ્યું , તે
 રોતાં રહે : રોવું ન યોગ્ય તો યે !

હમીરથી ઊભું થઈ જવાતું ,
 ના ભાન. બેઠું જલ લૂછવાને ;
 પોશાકનો થાળ ધરી ગુલાબી ,
 દીન સ્વરે યોધ સમું વહે બે:-

“ન રો રો ના હાવાં ! બસ કર હવે-ધર્મભગિની
 “ન તેના જેવો તો પણ તુજ હવે બન્યું બનું હું !
 “અફ-બાપુ ! ના ના જગત ધરતું જે ગત થયું !
 “પ્રભુ તે વીરાનો પણ અહીં ધરે કૈંક બલ્લો :

“અરે ! આવા લાઈ જગત પરથી જે લઈ જતા-
 “અરે ! જે રત્નોનો છલકપટથી નાશ કરતા -
 “હળી, છદ્દી તેને તુજ ભૂમિ થકી દૂર કરવા -
 “પ્રતિજ્ઞા લેઈને તહીં જ તુજ આ બન્યું નિકળ્યો .

“ન રો ! રો ના હાવાં તુજ કર ધરી આ શિર પરે -
 “અરે ! બહેની ! દેને તુજ હૃદયની આશિષ હવે !
 ૫૧

“તહીં યુદ્ધે એનો મુજ અસિ સહે છે ખપ થણે,
“રહી ભાલા માથે યવનઉરમાં એ ઉછળશે !

“અરે ! બહેની ! ગાવા યશ જય તણા બન્ધુકરના :
“નહીં તો ગીનો શું રૂઢન કરવા એ મરણનું -
“રહેજે દીર્ઘાયુ ! ભગિની સરખી આ જગતમાં
“મહેને-આત્માને આ અમર રસની ટંકાણુ ધરજે !”

અંદા તણા આગ્રહને નમીને
એ લાલ પોશાક સ્વીકારી દે છે ;
અને સુખી ભાલી તણા રૂડા કરો
ગુલાબી સાડી સહ આંદોલો કરે.

હુઃખી હુઃખો સર્વ રડી રહેતાં
એ શોગ ધીમે વિચારા બતાં ;
છતાં ય દહો ઉતારનારને
એ કાળને કોણુ બૂલી શક્યું છે ?

ઠંડાકું અહીં હૃષ્ટ દૃષ્ટ શકે ના !
નવાં સુખો કોઈ ધરી શકે ના !
મિત્રો અહીં શોગ જ ઉતારાવે !
સૌ સ્થામતા ત્યાં જ બને ગુલાબી !

ગુલાબી છે નેત્ર રડી થયેલાં -
આશિશની ત્યાં ભુરકી છવાતી ;
આંસુ નવાં - બિન્દુ બિલોરી એ એ
સીવાઈ ત્યાં પાંપણમાં રહ્યાં છે .

હેયું જ કાઠી નિજ અર્પતી શું
માતા જ ઊભી રણવીર પાસે -
તેવી જ આ બહેન કને નમીને
હમીર - વીરો નિજ માર્ગ દે છે .

ગગન ધૂલથી ફર છવાય ને
ભગિની બન્ધુનું સૈન્ય નિહાળી રહે :
પ્રણયીને વિખૂટાં પડવું નહીં !
પ્રણયનું સુખ આશિષ એકલી !

— ૧૮૬૭ .

— ❦ —

હૃદયસ્વલન

જરા કે બાળ્યું 'તું' વદન મૃદુ એ આ સ્મૃતિ મહીં ,
હતું અશ્રુ આબ્યું જરી જ નયને એક જ હજી ;
વહેવા ધારામાં નયન તલપીને ટમટમ્યાં ,
રહી છાતી કમ્પી મધુર કેવિતામાં થડકવા .

હતું ચિત્રે આબ્યું વદન નવ પૂરું રમતમાં ,
હતા ભાવો પીધા રસમય હજી ના હૃદયના ;
નહીં લહાણું કાંઈ પ્રિય વદનનું હું લઈ શક્યો ,
તહીં હેયું ફૂટી મધુર રસ એ તો હળી પડ્યો .

અરે ! શેકી કોઈ સખલન ઉરનું આ નવ શક્યું ,
ગવાયું નાં હુંથી, રહન કરવું એ નવ બાળ્યું ;
ભરાયું તેવું આ સુખ જિગર ખાલી થઈ ગયું ,
સખી , મિત્રે , કાળે મધુર રસ નાં કેં ધરી શક્યું .

અતિ પ્રીતિની આ સુખ જિગરને રાવ કરવી ,
ઘટે આંસુડામાં જરીકે સુખ આ આંખ ઠરવી ;
જરા રેવા , ગાવા , મધુર રસનું અર્પણ થવા ,
મૃદુ હૈયા ! દેજે સુખ સખી પ્રતિ વાત કરવા .

૨૪ - ૩ - ૬૭ .

— ❦ —

સ્વલિત હૃદય

આ ઉરથી ના ગીત ગવાશે :
ના રસ આ ઉરથી અપીશે :
નિચોવાવાશે સ્પર્શ પહેલાં
દ્રવતું હૈયું આ !

શયા પહેલાં રાઈ જાતું :
આંસુડું સુકાયું થાતું :
ઢોળાઈને ચાલ્યું જાતું
કુણું હૈયું આ !

૨૪ - ૩ - ૬૭ .

કોને કહેવું ?

ઉઠાં હુઃખડાં કોને કહેવાં ?
પૂરાં ધાયલ ક્યાં છે એવાં ?
લાખ મળે છે જેવાં તેવાં :
કહેવાં કોને રે ?

હૈયાના તો તારો તૂટ્યા :
જાવાના સૂરો એ ખૂટ્યા :
આંખલડીના તારા ફૂટ્યા :
કહેવું કોને રે ?

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

નિઃશ્વાસો

હૈયું આજ નિસાસા લેશે :
આંસુડાંને પૂરે બહેશે :
ભાંડાં દુઃખ નિચોવી દેશે :
ઝાળ કોણુ એ ઝીલે છે ?

વાયુ ફર નિસાસા લે છે ,
એનાં દુઃખડાં કોણુ સહે છે ?
એનું છે તે એનું ચે છે :
નિસાસા એકલડું લેશે ?

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

एकलो हूं

બ્યોત્સના ચોપાસે રહે છે :
ચોપાસે તારા એલે છે :
શાન્ત નિશા ગાતી ચોપાસે :
કે મહારી પાસે ?

જે આ આંસુમાં ન્હાનાઈ ,
બ્યોત્સનામાંથી રસ પાનાઈ ,
તે તો ફર થયું ચાનાઈ :
શું મહારી પાસે ?

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

રજા

હાવાં જ્યાં ફાવે ત્યાં જા તું :
જ્યાં ફાવે ત્યાં રો વા ગા તું :
ઢાળી દે હૈયું ફાવે ત્યાં :
શું આંહી કે ત્યાં ?

રો તું રો તું હી ને રાતે :
ડૂખી જા તું એ જ અખાતે :
એ રાત્રિને ન્હોય પ્રભાતે :
જા જ્યાં ફાવે ત્યાં !

૨૫ - ૩ - ૬૭ .

ઘા

વાંભ ભરી ક્યાંની ક્યાં મારી :
ક્યાંની ક્યાં ભોંકાઈ કટારી :
રક્તનીક ચાલી ક્યાંની ક્યાં :
ગૂમ થઈ તું ક્યાં ?

કેની પાસે ઘા ખોલાવું ?
કેને સાફ કરી ખોલાવું ?
ખોલે છે પડઘા ફૂરે ત્યાં ,
“ રે રે ક્યાંની ક્યાં ! ”

૨૬ - ૩ - ૬૭ .

દેશવટો

ઝરમર અધરે વરસે ચોતી ,
કુલડાં આંખડીને ખૂણેથી ,
એ મુખડાતું વાસી દિલડું
દેશવટે ઉઠાસી રે !

પાળેલું પોપેલું પ'ખી ,
રણવજડામાં મરતું અંખી ,
નાગ ગયો હૈયામાં ડંખી ,
તલકે પ્રેમપ્રવાસી રે !

૨૬ - ૩ - ૬૭

ઝમર

આંખલડી તહારી કાં રાતી ?
ભમરા ! કુલડું લેને ગોતી !
કાળી નાણુકડી તુંને જોતી ,
તહોયે કાં રાતી !

પ્રેમયુગ્મ રોષ જોવાતું ,
લાક્યું ત્યારે એ રોવાતું ,
ગૂંથાતાં હૈયું જોવાતું ,
રહેશે આંખલડી રાતી !

૨૬ - ૩ - ૬૭ .

પ્રેમાધીન

કાચે તાંતણુલે ટાંગ્યું છે,
ભાંગે તો હૈયું ભાંગ્યું છે,
એ તો કાચ તણી જ કટોરી
તોડી : દેશે એક ટકોરી !

એ તહાઈં તેથી વુંને શું ?
એને મન તો ના છે શું શું ?
વેચે તો વેચાયા થાશું ;
આંસુડે પણ ઘોતા જાશું !

૨૬ - ૩ - ૬૭ .

હસવા કહેતીને

રોવાનું કહે તો રોવાશે :
હૈયું કાંઈ હલકું થાશે !
શાને ખાલી હસવા કહેવું ?
ક્યાંથી હસશે ભારે હૈયું ?

ખ્યાલા કાં ભરતી મહિરાના ?
એથી આ સુખડું ફરશે ના !
હેયાના ચીરા ટળશે ના !
રોનાઈં હસશે ના હૈયું !

૨૭ - ૩ - ૬૭ .

રુદિષા

ઉભારાઈ જરા નયનો પલળે ,
ઉરના .શયને પાણુ દાહ યળે ;
નવ બાકે ઝરે , ઝરતો ન ઠરે હળુ
હઈ મહી દિલદાગ કળે .

નવ પૂર વહે મનને ગમતું ,
જિજરે જળતો વિષનો દશમેા દવ :
બાક મહી ધમતું મુજ આ શબ :
આ ઉર આ ઉરને હમતું !

૨૭ - ૩ - ૬૭ .

તહારાં આંસુ

રહી શાને વેરે તુજ નયન ગોતી અણુમૂલાં ?
ન હે મીઠા લાવો જલકણુ મહી આમ વહવા !
તહને જે લાસે છે તુજ હૃદયના ભાર કડવા ,
ઝરે ! એ તો મીઠા મુજ હૃદયના લ્હાવ સઘળા !

પ્રિયે ! લ્હાયે તું બો તુજ હૃદય આતું ઠલવશે ,
પ્રતિ બિન્દુ એવું ગણીશ નિરખી એક નજરે !
એકેકે બિન્દુડે દૃષ્ય નવી હું આલમ તહને !
નકી એ બિન્દુડાં ટપકી ટપકી વ્યથાં ન જશે !

૨૮ - ૩ - ૬૭ .

તે મુરવ

લગભગ નયનો ઢળતાં કે ,
આંખલડી લીની ઘનતાં કે ,
પ્રેમ તણી વાતો મુખતાં કે ,
એ મુખડું નજરે તરવરતું !

એ મુખડું તો કાળજ મ્હાઈં ,
સૌ ભાવોનું ખ્યાલું ખ્યાઈં ,
એ વિષુ કેને ક્યાં સંભાઈં ?
એ મુખડું નજરે તરવરતું !

૨૬-૩-૯૭.

૯ ચેરો

પ્રેમી આંખો કુદરત બધી શીઠ જોવાઈ જાશે ?
જેને લાધ્યું મધુર મુખડું આંખ કાં જોલશે તે ?
જેને જોળે જગત સઘળું જોલવા જોલ આવે ,
દેશે દેશે વન વન થઈ શીઠને આથડે તે ?

તારા , ભાતુ , મધુર પુલકાં , વેલડી ને ઝરા , વા
સૌન્દર્યોનાં જગતફલકે ચિત્રની સૌ સુરેખા ;
એ સૌ ભાસે મૃદુ વદનના શેખના રંગ મીઠા ,
એ સૌ કોઈ મૃદુ વદનના આશરામાં પડેલા .

આ હેવાતું મધુર મુખડું વિશ્વનું મધ્યગિન્દુ ,
સૌન્દર્યોનું વહન જગતે એ જ મ્હોંથી વહેતું ;

એ મ્હોંતું હું સ્મરેણુ કરતાં ઝિન્દગી ગાળતો છો ,
આલ્યા જતા શશી, રવિ, ગ્રહો આથમી કે ઉગી છો .

આ સંસારે કંઈ મૃદુ મુખે હાસ્ય મ્હોં કૈંક જોયાં ,
જોયાં નેત્રો ટમટમ થઈ અશ્રુનાં પૂર ંહેતાં ;
લજ્જાળુ મ્હોં નમી સ્મિત કરે, એ ય લાવો નિહાળ્યા ,
એ ગ્રહેરાની નકલ વિણ તો ક્યાં ય સૌન્દર્ય છે ના .

૨૬ - ૩ - ૬૭ .

હૃદયપ્યાલું

હૃદયનું આ ભરી પાતાં ત્હને પ્યાલું ડરૂં કાંઈ !
ધરૂં છું ત્હોય પાવાને ! ધરૂં કે ના ? ડરૂં કાંઈ !
ખુમારીમાં સદા રોતાં મ્હને તો સ્વાદ છે આબ્યો :
મગર એ આગને પીતાં બળે હેયું , ડરૂં કાંઈ !

પ્રિયે ! ફોરૂં જરી પીતાં બગીચા લાખ ખીલે છે ;
મગર કાંટાભરી વાડો, ત્હને લેતાં ડરૂં કાંઈ !
હસાશે ના પછી - ખાલે ! જરી પીધું સદા સાલે ;
રહી રૂઢેતાં ય ના ખાલી થશે હેયું , ડરૂં કાંઈ !

હૃદયનું તોડતાં તાળું , મજા તો ખૂબ જાડી છે :
મગર જાડાણમાં તુંને લઈ જતાં ડરૂં કાંઈ !
રડું છું હું, હસે છે તું , ઘટે ના ભેદ એ પ્રેમે ;
પરન્તુ તોડતાં એવી જુદાઈ હું ડરૂં કાંઈ !

બને તો તું હસાવીને મુખે ફિલ ફેરવી આ લે ;
કહું છું ત્હોય કે હસતાં હવે તો હું ડરૂં કાંઈ !
ત્હને રોતી કઈ તે તો બનાવું તો બને . તેવું ;
હસે તેને રડાવું કાં ? કઈ સાથી ? ડરૂં કાંઈ !

વસે તું તે વિગ્રામે કે' હતો - તે હાલ ક્યાં હાવાં ?
 વિગ્રામની નહીં આશા, કહેતાં એ હરે કાંઈ !
 છતાં આશાભરી પ્રીતિ, ન કાં પ્યાલું ત્હને પાવું ?
 ઉરે આશા ધરું ના કાં ? ધરું કે ના ? હરે કાંઈ ?

૩ - ૬ - ૬૭ .

રોનારાં

રોનારાંને રોવા ફેલે :
 હંચવાલું તેને ના ફૂટેલે :
 શીઠ જ્યાં ખાધી ખોવાની ?
 રોતી આંખો રોવાની !

રોનારાંએ રોવું લીધું ,
 આંસુડાંને હેડું લીધું ,
 આંખે થેલું અમૃત પીધું ,
 પી પી રોવાની !

૬ - ૪ - ૬૭ .

વીત્યા માવો

વીત્યા લાવો - મ્હારા છે :
 આગ મહીં ઠંડા ક્યારા છે :

આંસુ તો સુખની ખારા છે :
આ હૈયાને ખીળું શું ?

તું એ મીઠા ભાવો સ્મરજો :
તોને સ્મરતાં સ્મરતાં મરજો :
હૈયાકાંટ સહા વા રહજો :
રે રે ! ખીળું શું ?

૧૫ - ૪ - ૬૭ .

તલફું કાં

જે હુઃખ હૈયે યાળી રાખ્યું ,
જેને પીતાં અમૃત ચાખ્યું ,
જે માટે સુખ ફેંકી નાખ્યું ,
તોને સ્હેતાં તલફું કાં ?

જેમાં છે હૈયાને રહેવું ,
તે તલફી કાં લૂંટી લેવું ?
હેતાં કાં પૂરું ના રેવું ?
સ્હેતાં તલફું કાં ?

૨૩ - ૪ - ૬૭ .

બીલ્યાને રોવું

રોવું અન્તરનું રોનારૂં :
રોવું બીતરનું બોનારૂં :

હોનારું હું એ હોતું :
પણ વીત્યાંને શું રોતું ?

મળતાં પ્રેમજમાતી ખાખી,
હજી એ ના રોશું પડ રાખી,
હર સમુદરિયે સાથે બેશું,
વીત્યાંને રોશું :
હોયે વીત્યાંને રોશું !

૨૬ - ૪ - ૬૭ .

કૂર માશૂક

કપાવી માશૂકે ગરકન હમારી કોઇને હાથે !
વળી છે રિશ્વતે ફરે રખાવ્યો મોતને હાથે !
ખુદાઈ મોત પણ તાબે ઇશારે માશૂકે કીધું !
જખાં આંખો વગર આવું હમોને કોટલું કીધું !
ખુદાએ પાથરી આખું કુહોલું આ બિછાવું ત્યાં,
કંઈને પાંખડી તોડી રખાવ્યા માશૂકે કાંટા !
નજર એ શું નથી ખેંચી હજીએ આગતી પાસે ?
હજી અજમાવવું એ છે રહું બાકી ખુદા સાથે !
અજબ આ દેખતાં મુઠ્ઠાં બને જોનાર છે પાણી !
સનમને કાયદે એવે જહાંને ફર છે તાણી !
રહેજો સોબતી ફરે ! વહેજો અન્ય કો પૂરે !
મને તાં ક્યામતે આશા ! પડ્યા આ તા ફરે પાસા !
જહાં બૂની, બિગર નહાવું, અગર એથી કંઈ ભુલું !
જહાં નહાની, બિગર બૂવું, અગર એથી કંઈ ભુલું !

જહાંને વખતના જેવી કરે છે વખત બહેનારો !
સહી બશે મહને એ આ સનમનો ખારનો ક્યારો !
અરે ! છો કોઈને હાથે હજી ખવાડેશ બર લાવે !
સનમ રાણ, હમે રાણ, ખુદાની એ જ છે મરણ !

૪ - ૫ - ૬૭ .

જાગર્તિનું સ્વપ્ન

નિસાસો આવે છે ! હૃદય ધડકે છે નવીન કં !
સહુ છુપા તારો અણુઅણુ થતા કમ્પિત બની !
હબરો કોશોએ વહન પ્રિય 'જે દૂર વસતું',
ઉઠા તેના શ્વાસો મમ અધર પાસે ફરકતા !

ફિસે છે જો મૂર્તિ તરવર થતી આ નયનમાં,
ઉરે મહારે સ્પર્શી બળબળ એ અશ્રુ અરતાં ;
પુકારી ઉઠે છે વ્યથિત ઉર તેના વહનમાં,
અને એ ઝાળોથી મુજ અવયવો આ પિગળતા .

ન તેને કં આશા મુજ હૃદયમાં વા જગતમાં,
ઘરીળી ગાવાની મધુર કવિતા એ નવ મળે ;
મૃદુ એ નિર્માયું હૃદય શરતું લક્ષ બનવા,
તૂટેલી આશામાં જખમ સડી દહે તડકવા .

પ્રભુ પાસે એ ના જિગર ફરિયાદી કરી શકે,
ગુન્હેગારોથી તે મૃદુ હૃદયને મહોબત કરી ;
છુરી ખુદ્દીથી જે કતલ કરવા હસ્ત ઉપડે,
હવા તેની ગાવી, નિરમિત થયું એ જિગરને .

પ્રભુ પાસે ના તે જિગર ફરિયાદે કરી શકે,
રહી છે ના શ્રદ્ધા કુદરત તણા આ ક્રમ પરે;
સહી ઘા માથે ઘા હૃદય કુમળું નિર્ભય થયું,
ગણ્યા તેણે દેવો, અરર! સહુ તે રાક્ષસ હતા.

હતી ખેલાં આશા મુજ હૃદયમાં તે હૃદયને,
ન જાણી તૂટી તે પ્રથમ જ, અરે! જે ગઈ હતી;
હજી છેલ્લે એ તે મુજ હૃદયમાં કેં રસ જીવે,
હજી તેને પીના જીવિત કરવા ચત્ન કરતી.

હવે હું પાસે તે હૃદય નવ દાવો કરી શકે,
હવે છેલ્લે છેલ્લે મધુર કંઈ એ મ્હોં કરગરે;
તરન્તી મૂર્તિ એ મમ નયન પાસે ટળવળે,
હજી રેડે અશ્રુ ગરદન ધરી આ પદ પરે.

નિસાસા મ્હારા એ પ્રિય વદનની ઉપર પડે,
હજારો અંગારા ગા સમયના ત્યાં ઢળી પડે;
વિસામો લેવાની મુજ હૃદય આ આશ ધરતું,
નિરાશામાં કિન્તુ પ્રતિ પલ રહે છે ટપકતું.

નકી પૂવે આવું અનુભવી ગયું છે હૃદય આ,
અભાણ્યે રોતાં એ બહુ દિવસ ખેલાં ગત થયા;
મ્હને છે યાદે આ મધુતમ દશાની મધુરતા,
નિરાશાના ખ્યાલા બહુ ચ લરી ખાલી પણ ક્યાં.

ગયા જન્મોમાં એ પણ અનુભવ્યું આ નવ કદી,
નથી આવી કેા હી હૃદય પર કેા વિદ્યુત પડી;
સરી જાતાં મ્હારાં જગત પરનાં કાર્ય સઘળાં,
અહા! હું જોયિન્તો કબજ ખનતો કેા ઝડપમાં.

ગણાઈ સંસારે ફરજ સઘળી જે હૃદયથી,
પ્રતિ પ્રાણીની જે જીવિત તણી ઇચ્છા કુદરતી,

ઉડી તે સૌ બાતું, સમજણ નહીં શું થઈ જતું,
પ્રિયાની મૂર્તિમાં મુજ હૃદય આ લીન બનતું.

ભલે કાટી બતા વિષધર મ્હને આ હૃદયમાં,
ભલે લાખો વીંછી મુજ મગજમાં ડાળ કરતા;
ન છે શક્તિ નેત્રે રમણીપ્રતિમાથી ઉપડવા,
ભલે તૂટી બતા મુજ જિગરના સર્વ પડકા.

મ્હને ભાસે છે કેં રુદન કરતી આલમ બધી,
પ્રતિ બિન્દુકે તે મુજ હૃદયમૂર્તિ પણ ખડી;
ન કે એ મૂર્તિનું નહિ નહિ જ કે આલમ તણું,
ગરીબી હું જેવી જગત ઉપરે વ્યાપ દિસતી.

મ્હને કોઈ ખેંચી અવર દુનિયામાં લઈ જતું,
બતાવી અશ્રુનો ઉઠધિ રડતું તે ગરીબડું;
ન કેં કોની પાસે કદુ ઉઠધિને મિષ્ટ કરવા,
ન કેં કોની પાસે બલિત ઉરને શાન્ત કરવા.

અરે! રોવા માટે કુદરત તણી આલમ બની,
અરે! અશ્રુ આંહીં કટુતમ બધાં નિર્મિત બન્યાં;
બનોનાં હૈયાને 'રુદન કરવું' લેટ પ્રભુની,
ન કેં કોની પાસે રુદન ઉરનું બન્ધ કરવા.

વિષે સૌ આંહીંનાં મધુતર બન્યાં અમૃત થકી,
વિષે જન્મી જીવે હૃદય વિષને અમૃત ગણી;
અમી આખે જોવું પણ વિષ તણું પાન કરવું,
પ્રભુએ નિમ્યું આ જનહૃદય માટે તલકેવું.

પ્રતિ હૈયું આંહીં રુદન કરતું કે હૃદયને,
પ્રવાસી આલે છે નયનજલચીલા ઉપર સૌ;
દિસે તેમાં સૌમાં રુદન કરતી એ ભગવતી,
અરે! આ ખેળાને હૃદય ચીરી આધીન બનતી.

ઝીણા ઝીણા ઉઠે લલિત સ્વર તેના રુદનના,
પડે છાના તેના મધુર - લણકારા હૃદયમાં;
કંઈ કાલો વીત્યા ફરી નવ સુણ્યો એ સ્વર હતો,
હજારો કોશોથી મુજ શ્રવણમાં આજ પડતો.

અહો! સંકેલાઈ હૃદયબલથી શું પૃથિવિ છે?
અહો! શું બાલાનું હૃદયબલ આવું કરી શકે?
નિસાસા પ્રેમીના સહુ ય પડ ચીરી વહી જતા,
સખીનું હૈયું કેં અતિ બલ કરે છે લપટવા.

“પિયુ! બહાલા! સાથી! મુજ હૃદયની બંધાર કરજે!
“હવે ના જન્મોમાં ગરીબ તણી સંભાળ કરજે!
“નિરાશા રોતાં વા - તુજ હૃદયને શાન્ત કરજે!
“સખે! મહારા! દોષો રુદન કરતાં માફ કરજે!”

ઉઠી ધૂમે છે આ મૃદુ રુદન મહારા હૃદયમાં,
લવનું એતું એ મુજ હૃદય કેં ઉત્તર ધરે;
ઝૂમે છે નેત્રે રુદનજલિનું ક્ષાર ઝરણું,
મીઠી પાણીની ત્યાં તડફડ થતી માછલી રહી.

તહીં તેને થાતું, મુજ હૃદયમાં તે અહીં બને,
અમે સાથે રોતાં, સમય પ્રિય તે આ ફરી મળે;
રડાવે રોઈને મુજ હૃદય કાં તે હૃદયને?
અહીંના તારો કાં મહક કરતા તે રુદનને?

અહીં પ્રીતિ, મૈત્રી, પ્રણય, રતિ, એ લાવ સઘળા,
અરેરે! રોવાનું અરપણુ કરી શાન્ત બનતા;
અરે! શું તેથી કેં અધિક જતથી ના થઈ શકે?
બને ના શું દેવું મધુર મુખ પ્રેમી હૃદયને?

કહેવા સન્દેશા અનુપમે મળ્યો આ સમય છે,
ઉરોનાં હૃદયોની કુદરત બધી વાહક બને;

દિલાસો દેવા કાં મુજ નિગર આ ના ઉપડતું ?
ઉડી અશ્રુથી કાં લાલકમય ખંડાડે ન ચડતું ?

અહો ! અત્યારે તો હૃદય ઉડવા તત્પર દિસે,
જહીં હું ત્યાં તે ઝો ઉર ભટકવા તત્પર દિસે ;
ન કાં અપુ પાંખો ? નવ ક્યમ થઈ પાંખ મધુરી ?
ન કાં ભાનુ સાથે કિરણમય હાવાં થઈ જવું ?

અહો ! અત્યારે તો મુજ હૃદય આધીન તલદે,
સુધાના વંટોળા પ્રિય વદનના યોગમ ચડે ;
દબાઈ ભતાં આ મુજ નિગર કેલાસ ચડતું,
નહીં ભાનુ સાથે કિરણમય થાવાં મન રહ્યું .

અરે ! જૂઠાં જૂઠાં કિરણ ચળકે તે પ્રણયનાં,
જનો માટે ના તે , નવ જન ઉડી ત્યાં જઈ શક્યાં ;
ઉડેલાં દાઝેલાં અગણિત અહીં આ તરફડે,
ફરી ઉડી ભવા નિગર કદિ હોંશે નવ કરે .

અમે એ પંખીડાં બહુ વખત ત્યાં હોર - કરતાં,
હવા આછી પીળી ઉપર કિરણોમાં ચ તરતાં ;
ઘડીનો ભાનુ તે , ક્ષણિક સહુ તે રંગ ગજબી,
અહીં હું , ખંડાલી ત્યાં , ગત થઈ ગઈ સર્વ સુરખી .

રહ્યું રોવાનું તે ચિર સમયનું ને અમર છે,
ભલે હું સાથે તે અમર ઉદ્ધિમાં ડુબી રહે ;
કઈ - શાને ચત્નો ચલિત દ્યુતિનાં દર્શન થવા ?
ત્યજાયે શે અશ્રુ ક્ષણિક સ્મિતથી બાથ ભરવા ?

સદા રોનારાનું સ્મિત વળી બલે ના કરી શકે,
હસું જેવું તેવું , ક્યમ પ્રિય ઉરે તે જઈ શકે !
હજારો કેશોએ રુદન જ - નકી ખંડાર કરશે,
પ્રતિ બિન્દુડે બ્યાં બલમય કંઈ વિદ્યુત વસે .

અરે ! ત્રીઠાં અશ્રુ મધુતર બને છે અનુભવે,
સદા તાણ તાણ રુદન કરતાં લક્ષ્મી મળે ;
હસે આંદા તેની ઉપર અનુકંપા ઉર ધરે,
ખિચારાં કિન્તુ એ અનુભવ લાલે સર્વ લઈ લે .

જશું બીજી કોઈ સ્મિતમય નવી આલમ મહી,
જડી જાગે જ્યારે સ્મિત મધુર કો આ રુદનથી,
તડી ત્યારે ચારે નયન ટપકે છે સ્મિતલયો,
નથી આ રોહું કે રુદન મધુર શાન્ત કરવા .

ધીમે ધીમે આ બે ઉર ઉરથી આલિંગન કરે,
ફરીથી એ જૂની અટલી દિલ્લડામાં ફડફડે ;
ફરી અશ્રુ બડેતાં અક્યસ્તિત એ ગાલ ઉપરે,
ધીમે ધીમે મ્હારું દ્રવિત ઉર કંઈ ગણગણે .

“ પ્રિયે ! બહાલી ! ત્રાથી ! મધુર લહરી આ નિરખજે !
“ સદા જન્મે જન્મે મુજ જિગરમાં આમ વસજે !
“ નિરાશામાં આશા મુજ હૃદયની શાન્ત કરજે !
“ સદાના મ્હારા આ દ્વિપિત સહ પ્રેમે જ તરજે ! ”

લવનતાં આવું આ નયન નિરખે સ્વર્ગ નવલાં,
લલિત્યે ને જૂતે નયન કંઈ લાખો યુગ પડ્યા ;
તડી જોડી જોડી અગણિત ઉરોની રમી રહી !
અટી જોડી જોડી અગણિત ઉરોની રહી રહી .

જડી જે ત્યાં તે છે નિજ ગગનમાં યોજ કરતું,
અટી ત્યાં સર્વેમાં સ્મિતરુદનજોડું રમી રહું ;
અમે ફૂલી જાતાં લટપટ અમારા ઉદધિએ,
ગતિની ઇચ્છા કે જરૂર પશ્યું કે એ નવ મળે .

અહો ! એ મ્હોં એ મ્હોં મુજ નયન પાસે તરવરે !
અરે ! ઝંડું ઝંડું હવુ ય ઉર એ કેં કરગરે !

નિસાસો આવે છે ! હૃદય ધડકે છે નવીન કે !
સહુ છુપા તારો અણુઅણુ થતા ક્રમિયત બની .

૮ - ૫ - ૬૭ .

છાનાં રોશું દર્દે

હસહસ કાં તહારાં દગ્ધ ભેતાં !
આમ ગરીબી શાને રોતાં ?
શાને આમ નિસાસા લે છે ?
શી પીડા હેયે છે ?

રે ! મહારૂં શું એ હેયે છે ?
મહારા કાંટા ખૂંચે મુજને ,
ના રોશું ભે એ હુઃખ તુજને ,
ના મુખ તહારાં દહે ;
મુજને ના હુઃખ શું તુજ દહે ?
વહાલી ! છાતાં રોશું દહે !
નિસાસા લેવાથી શું છે ?
મહારે વા રોવાથી શું છે ?
ગીતો કે ગાવાથી શું છે ?
એ તુજને ભે દહતાં દહે ,
છાનાં રોશું દહે !

૮ - ૫ - ૬૭ .

દૂર છે

ન્યાં ત્યાં કદમ ઈશ્કે ધયુ", આલમ તહીંથી દૂર છે !
એ દૂર છે ! દૂરે રહો ! આ ઈશ્ક નૂરે નૂર છે ! ન્યાં ૦

આલમ બધી ડાહી બની બીતી બનાવે કાયદા !
જો છે ન ડર - છે ના ફિકર તો કાયદા સૌ દૂર છે ! ન્યાં ૦

પીતાં સનમ બીતી હતી જે જે હમે જામે લયાં !
આલમ મહીં પીતાં ડરી એ સૌ શરાબો દૂર છે ! ન્યાં ૦

ઈશ્કને આલમ લગાડી આંસુડાં પેદા કર્યાં !
જે ઈશ્કનો તેની સનમ હુનિયા મહીં ત્યાં દૂર છે ! ન્યાં !

જે ઈશ્કમાં પીતું ઘટે - જે ઈશ્કમાં પાવું પડે -
તે પી સદા પાયું હમે - પીતાં ડરી એ દૂર છે ? ન્યાં ૦

જેથી અહીં ચારી ઉઠી તેથી તહીં હુનિયા થઈ !
આ લાખ સીસા પામતાં એ હું અહીં, એ દૂર છે ! ન્યાં ૦

જે કાયદા તોડ્યા હમે, તે સાંધતી આવી સદા !
બેકાયદે હું, કાયદે એ - છે તિલે પણ દૂર છે ! ન્યાં ૦

હું બોલતો " પી પી " અને તે બોલતી " ના ના " હતી !
" ના ના " રહી તેની સદા, હું પી રહ્યો, તે દૂર છે ! ન્યાં ૦

મેં ઝેર પીધું છે ! સનમ ! છે તો મજા ! શા અર્થની ?
આ આગ થંડી બિહતી ! શું દૂરની તું દૂર છે ? ન્યાં ૦

તું ખૂબ પી હુનિયા હવે આ ઈશ્ક પી પી ચાલતો !
" ના ના " કહે કે " હા " કહે - હાવાં સદા તું દૂર છે ! ન્યાં ૦

તું દૂર છે ! આ ઝેર છે ! પણ ઈશ્કતું તો પૂર છે !
જે ના શરાબે, ના સનમમાં તે હવે ના દૂર છે ! ન્યાં ૦

જે ઝિન્દગીથી ના બન્યું, તે મોત આ દેશે કરી !
જે મોતથી દૂરે રહ્યું તે ઈશ્કથી ચે દૂર છે ! જ્યાં ૦

પીજે શરાબો, જો સનમ ! આ ઝેર અતે પામજે !
જો છે હવા પીનારની ! પીવું પરન્તુ દૂર છે ! જ્યાં ૦

શા અર્થની મારી મળ ? જો છે હવે ના પૂછવું,
કે પૂછવું કે જોલવું, જો ઈશ્કનાથી દૂર છે ! જ્યાં ૦

જો ઝેર ! દિલના ચાર ! તું તુજ કામ કર બહેલું હવે !
ના 'ના' હવે કે જોલશે ! જો દેખનાઈ દૂર છે ! જ્યાં ૦

જો આંસુડાં જે આંખ આ કે દૂરથી ભેધ શકે !
જો આંસુડાં મ્હાઈં જિગર હાવાં - મગર કે દૂર છે ! જ્યાં ૦

જે ઝેર હર્દીને થયું બહાલું સદા ઈશ્કે અહીં,
તે તું જ છે ! તે તું જ છે ! તારો નશો કાં દૂર છે ? જ્યાં ૦

શું એકલાને અર્પવું કે ઝેરને જો ના ગમે !
ખીજું નથી આલમ મહી ! જો દૂર છે ! જો દૂર છે ! જ્યાં ૦

જેને ખુદા પાસે ધરે - જેને ખુદા મ્હાઈં કરે -
તે આ જિગરતું જો જિગર હુંથી સદા ચે દૂર છે ! જ્યાં ૦

૧૪ - ૫ - ૬૭ .

સુકાની શબ્દ

“ત્હને આહું છું,” જો કદિ નવ પડયા શબ્દ શ્રવણે,
હવે જો શબ્દોના હૃદય ભણકારા મુજ સુણે ;

૪૨૪

કહેલી આંખો તે ક્યમ પ્રિય મુખે તહે નવ કહ્યું ?
અરે ! તેને માટે વૃષિત ઉર આ છેવટ રહ્યું !

તહેને પૂછ્યું, બંડાલી ! બહુ વખત એ એક જ હતું,
“ ન આહે કે આહે ? ” ફરી ફરી રહ્યું એ જ કથવું !
પ્રિયે ! આ નૌકાને નવ ગતિ તરૂં કોઈ જ કિશા,
મુકાની શખ્દો તે મુજ નિગરથી ફર જ વચ્ચા .

“ ન આહે કે આહે ? ” મુજ અધરવું એ ફરકવું,
મદા તારા કુણા પુલકિત કપોલે સરકવું ;
મુણી મીઠું લેવા ટમટમી રહેતું હૃદય આ,
કહી તો તેના મહે મધુર ભણકારા ચ કહ્યાં .

છતાં એ સ્વપ્ને તો, અરર ! કહિ ના સત્ય નિવડ્યું,
હવે તો તે સાચું તુજ નયનવું એ ક્યમ ગણ્યું ?
હવે તો ના બહું મુજ છવિતને એ ક્યમ કહ્યું ?
ગણી મીઠી આશા હવે પણ ઉરે હું ક્યમ ધરું ?

કહે “ આહું છું ”, ને જગત સઘળું સત્ય બનશે,
હજારો જન્મોની મુજ હૃદય આશા ચ ધડશે ;
કહે “ ના આહું છું ”, કુદરત પછી ભોંય નહીં,
ઉખેડી સૌ શ્રદ્ધા નયન મુજ હું ફેડીશ પછી .

તરે ના તે હોડી જલધિતળિયે છો ફૂળી જતી,
ભણે જાતાં તેનાં તૂતક શઠ વારિમય બની ;
પછી ક્યાં તું શોધે જગત પર જે ના કહિ મળે ?
પછી એ શખ્દો છો મુજ નિગરથી ફર જ રહે !

ક્યાં આ આંખોનું કુદરત ન દેતું નિરખવા,
છતાં કે અધિનાં મુજ નયન આડાં પડ રહ્યાં ;
ત્યજીને એ “ આહું ”, તુજ અધર ના બ્યર્થ વદશે ;
ક્યાં તો કાઢી લે, મુજ નયન ભે કે ન કરશે .

પછી દુખન્ટાં એ નહિ મરૂં સુકાની વગર હું,
ખધાનું તે મહારૂં, પછી નહિ જ ધોખો પણ ધરૂં;
ભલે આ નૌકાને ખડક પર મહોટા મરડજે,
અરે ! તે શબ્દોથી પણ હજી સુકાની થઈ જશે.

૩૦ - ૫ - ૬૭.

૧ રસીલું

એ સુખ ભવનો સાર રસીલું ! એ સુખ નેત્ર રસાલ !
મોતીડે મોતીડે રસ રસ એ આ ઉરનો હાર !
રસીલું એ સુખ નેત્ર રસાલ !

ભાવ ભયો સુખ ચન્દ્ર પ્રકાશિત
સ્નેહસુધા સુખ ચેતનનું ચિત,
ક્યાં દે તે દાતાર ?
અરેરે !
ક્યાં છે એ આકાર ?

જોવાનું ચાલ્યું ગયું ! આંખ રહી તે જાય !
કામ વિનાનું કોઈથી કેમ અહીં રહેવાય ?

આંખથી કેમ રાત રહેવાય ?
ગયેલું કેમ ગયેલ મનાય ?
હૃદયનું છેક લગાડયું તાન !
હૃદય આ ચાલ્યું છૂટી ભાન !
રસીલું કેમ હવે વિસરાય !
તે વિષુ કેમ હલાય ચલાય ?

૪૨૬

એ વિણ જગ અન્ધાર ! અરેરે ! એ વિણ જીવિત ભાર !
એ વિણ વિપ્ર તણું કહું ગાયન , ગાયન સહુ ખેતાલ !
અરેરે ! એ વિણ શું મુજ હાલ ?

હાલ વિના થઈ આ મુજ હાલત !
આ દુનિયા મહી ક્યાં મુજ દોલત ?
ખોયાં મૂડી માલ !
રહી છે
એ જ જરીખી ખાલ !

ખાલક ખેત્ર ઉડી ગયા ! વૃદ્ધા અન્ધ જણાય !
વચમાં કાંઈ મિષ્ટ તે આ અનુભવની ખહાર !

હતું પણ ચટકું મધુરું એક !
સ્પર્શતાં સળગી ઉઠ્યું છેક !
ગઈ તે ગાંધ ! ગયું તે નર !
રહ્યું ના એક બિન્દુ ! હતું પૂર !
રહી આખર આ એક જ હાથ !
કાળજા મહી રહી ફેરાય !

ખેંચાતાં જ રહી શકે આ બ્રહ્માંડ અપાર !
ખેંચાવાયું ના મને ! ના કર કો દેનાર !

જ્યાં હું ત્યાં મુજ જડાજ દૂખે છે ! જ્યાં હું ત્યાં આ આજ !
નિત્ય હમારી એ જ હકીકત ! એ જ ગુલામી તાજ !
દૂખે ને એ જ દૂખે ફરી જડાજ !

બે કલી

પ્રિયે ! ગ્રીષ્મ તણી હતી દહાય ,
આપણે ફરતાં કુંજની મહાંચ ;
ફૂલો સહુ નિદ્રામાં ચોટેલ ,
હળી 'તી શાન્ત શ્વાસમાં વેલ ;
નમ્યાં 'તાં વૃક્ષ વૃક્ષનાં અંગ ,
હતી ના મંહેક , હતો ના ગન્ધ .

ત્યાં કળી કે ખીલતી હતી રમતી વાયુ સાથ ,
“ ચૂંટી દે , લોકતા ! મહેને ” એ લવતી 'તી વાત :

ભરેલો હજુ ય હતો મકરન્દ ,
અથો ના હતો બ્રમરનો સંગ ;
હતી તેમાં શી રસિક સુવાસ !
જવાલું મને ગમ્યું તે પાસ .
ચૂંટી તે ત્હે દીધી ઝટ મહેને ,
ક્યું મેં સુમ્બન કેલું તહેને !

ઉઠી લૂ ભીડી ગઈ ! શીત થયાં સહુ અંગ !
આભારી મુજ નેત્રમાં નવો ભરાયો રંગ !

પ્રિયે ! તો મૃદું મુખકળી એ આજ
ડરે .તું કેમ આપવા કાજ ?
દહે લૂ ગ્રીષ્મચિન્હગી તણી ,
ઔષધિ નહીં વિના એ કળી .

પ્રેમમાં સદા બધું અર્પાય :
અર્પતાં પ્રેમ કેમ વિદાય ?
શ્વાસ આ રસ એ લેતો ભલે ,
શ્વાસ જે આખર અર્પું તને .

ભૂલું કથમ તુજને, પ્રિયે ! કળીનો લઈ પરાગ ?
આભારી ગનશે દગો ! બૂઝાથે ઉર આગ !

ઉઠે છેને એ મીઠા ભાવ,
હૃદય છેને લે મીઠા લહાવ !
કળી તું ભે નવ દેશે આજ,
મહને પ્રભુ માળી દેશે કાલ ;
દિવસ બાતાં શી લાગે વાર ?
ફરી કાં નવ લે તું ઉપકાર ?
જીવનની સાર્થક ક્ષણ પણુ જોડ,
ત્રેસમાં ઘટે ન લટી છેડ.

માળી દે કુલ તે લઈ ગાય ન કો ઉપકાર !
પ્રિયકરથી કંઈ પામતાં વહે હૃદયની ધાર !

પ્રિયે ! તો અર્પ અર્પ તું તું જ !
પડું છો પુણ્યપાંખમાં હું ય !

૨૯ - ૬ - ૯૭.

દૂર છે સારું

સુણું તેને સદા ગાતું ! પરોક્ષે દૂર કે ગાતું !
સદા સ્વરતાનમાં રૂણું ! હજુ પણુ દૂર છે સાઈં !

પ્રભુના નાદની કરતું નકલ પ્રભુ પાસથી શીખી !
પ્રભુની જેમ એ ગાતું 'હજુ એ દૂર છે સાઈં' !

દિવસ ને રાત એ ગાતું ! નથી મેં સાંભળ્યું થાક્યું !
જહીં હું એકલો બેસું, સુણું ત્યાં, દૂર છે સાઈં !

હળે સન્ધ્યા ગળી જાવા, વહે લાલી ઉપાની વા,
હૃદય તવ સાંભળે મ્હાડું, હળુ એ દૂર છે સાડું !'

જિગર મુજ ખૂમ પાડે કે નિસાસે અશ્રુ ચાલે છે,
ચિતા મુજ ઉપરે ત્યારે લવે એ, દૂર છે સાડું !'

અરે ! શું દૂર છે સાડું ? હળુ તો કેટલું દૂરે ?
નિરાશામાં પડું કે ના ? ફરી ગા 'દૂર છે સાડું !'

ગણું કોશો કહીં ? પંખી ! ગણિતની ખંડાર એ સંખ્યા !
છતાં રાખું સદા શ્રદ્ધા ! ભલે ગા દૂર છે સાડું !'

૩૦ - ૬ - ૯૭ .

પુનરુદ્ધાહ

કુલો એ ગાલોની ઉપર પડતી ઝાંચ ધરતાં,
તરન્તાં મચ્છોમાં નયન સરખી છે અપલતા ;
જહીં લક્ષ્મી શોભા તહીં કંઈક એ મ્હોં વત હીસે,
પદાથો સર્વેમાં કંઈક સમતા વ્યાપ્ત સુધળે .

જુલન્ટી વેલીમાં મુજ હૃદય કું પ્રેમ ધરતું,
હિસે નાચી રહેતું જલધિજલ એ વાળ સરખું ;
મ્હને એ અંગોની કુદરત હિસે ભાવમયતા,
ગયેલા ભાવોને ફરી ફરી ધરાવે સ્મરણમાં .

બધાં બહાલાં મ્હોંના કુદરત હિસે ભાવ ધરતી,
બધેથી તો એવી મધુર ક્યમ લક્ષ્મી ન અહવી ?
ગયેલાં ગાલોને જનની કુલમાં છો નિરખતી,
ભલે બહેળાંઓને રમત કરતા પાદ ગણતી .

જનોથી કિન્તુ જે જનવદન સાદૃશ્ય ધરતાં
કહીંથી પુષ્પે કે ઉદ્ધિ મહીં તે હોય સમતા ?
રમન્તાં બાલોને જનની કુલ છોડી નિરખશે,
ગયેલા ભાવોની અધિક નકી ત્યાં દહાણુ મળશે.

રજા છે અશ્રુને કુસુમ પર ઢેળાઈ પડવા,
મહેને ના વારે કેા ઉદ્ધિ કૂદતાને નિરખતાં;
છબી તે બાલાની કંઈક ધરતી કેાઈ લલના,
અરે ! તેને જોતાં મુજ નયન કાં બન્ધ કરવાં ?

જનો, પુષ્પો, વેલી, કુદરત તણાં સૌ રમકડાં,
ઘટાવો શી રીતે કુદરત મહીં લેલ ગણવા ?
જનોના આત્મામાં જીવન બસ કેા ભાવમયતા,
અરે ! તે લૂટીને જીવન કયમ લૂટી લઈ જતા ?

ભલે કેા ગચ્ચાને અવર જનની ચુમ્બન કરે,
ભલે કેા બાલાથી રમત રમનારો રમી રહે,
ગયેલાંના અંશેા જહીં જહીં મળે છે કુદરતે,
તહીં સૌ અપોવા મૂક હૃદયનું તત્પર દિસે.

૧૨ - ૭ - ૯૭.

एकपतिपत्नीव्रत

સુગન્ધી પુષ્પો જે નેવીન મકરન્દે મહેકતાં,
રુચે ત્યાં અપે છે નિજ રજ સુગન્ધી રસભરી;
સદા સ્વચ્છન્દી આ યુલયુલ તણા હું સ્વર સુધ્ધ,
નવી પાંખો સાથે લયબદ્ધ થઈ જે ગહેકતાં.

ન આ કેદી ભાસે કુદરત તણાં સ્થૂલ હૃદયો ,
બહુ ના દેવાનું પણુ દંધ શકે જ્યાં મન ગમ્યું ;
મૃદુ મીઠા અંશે નિજ હૃદયના ઉત્તમ બધા
સદા એ રેડાતા અનુકૂલ અને ઉત્તમ મહીં .

તહીં દેવો નાચે - ગગનપડદે સૂક્ષ્મ હૃદયો ,
અહો ! એ દહાણાં એ નહિ નહિ નકી પિંજર પડયાં ;
મળી જ્યાં જ્યાં જાવા નિજ હૃદય પ્રેરે કુદરતે ,
મળી ત્યાં જાવાની સહુ હૃદયને છૂટ સરખી .

રુચે છે પ્રીતિને ક્ષણ ક્ષણ કંઈ નૂતનપણું ,
રુચે છે આત્માને અનુભવ નવામાં વિહરવું ;
નકી હૈયુ'ખ્યાલું હૃદયરસ કે એક જ વતી
ભરાતું ના પૂરું , નવ વળી અપૂરું રહી શકે .

જનોનાં હૈયાનાં રુહન કરતાં પાત્ર અધુરાં ,
ઉરે જ્યાં ખેંચે ત્યાં અરર ! નવ સ્થૂલો જઈ શકે ;
ઉરે ખેંચી દેવા જનઉર મહીં ના બલ કશું ,
ઉરે તો ભડે છે લથળથ થવા સામ્ય નિરખી .

અરે ! પ્રીતિ એ તો જગત પરનું જીવન ઠંથું ,
દંધ પ્રીતિ ફેંકી કયમ ફરી અને પથ્થર થવું ?
દિસે ખંડોડોમાં એ પ્રણયમય કોઈ રસિકતા ,
નવું જોવા થાવા જગત સંભળું ચલ કરતું .

નવું જોડે કંઈ જનહૃદયમાં સૂક્ષ્મ સળગે ,
જનોની પ્રીતિમાં કંઈક ચમકે દેવ સરખું ;
છતાં કે કાલોથી જનઉર રમે સ્થૂલ રમતો ,
જનોનાં અંગો ને અવયવ સહુ સ્થૂલમયતા .

રહી ફરે આહી જનઉર ન સંતુષ્ટ બનતાં ,
ચંદાતાં સ્થૂલો સૌ નિકટ બનવા ચલ કરતાં ;

ઉરો , વૃત્તિ , અંગો , શરીર પરનાં રોમ સઘળાં
ઉઠાડે કમ્પાવી લથળથ થવા પ્રેમચિનગી .

અરે ! જૂનો સાથી નવીન નવ જો કેં હમ શકે ,
નવું વા કેં જૂદી દન લઈ શકે જો નવીનતા ;
ન કાં તો તે સાથે હૃદય સ્થૂલનું ઐક્ય કરવું ?
અરે ! ખ્યાસા ખ્યાસા જલમય છતાં કેમ મરવું ?

મથે સ્થૂલે સર્વ પ્રતિ પલ વધુ સૂક્ષ્મ બનવા ,
ચડાતાં તૃપ્તિથી અનુભવ લઈને પગથિયાં ;
ન આડો બન્ધાવી કુદરતકેમે કેં ઉચિત છે ,
પ્રભુની લીલા તો સરલ સહુ ખીલા વગરની .

દિવાલો ફૂદીને નવીન બનવાનું થઈ જશે ,
ઘસારા મ્હોટાથી તૂટી પડી દિવાલો પથ જશે ;
પ્રવાસીને દેવો અઘટિત વૃથા કાં શ્રમ લલા ?
પ્રવાસીનો આવો સમય લઈ લેવો કયમ લલા ?

૧૮ - ૭ - ૯૭

સ્મૃતિચિત્ર

હસી , મ્હોરા બહાલા ! જીવિત કડવું મિષ્ટ કરજો ,
અનાયાસે આંખું વગર દુઃખ તે ત્યાગ કરજો ;
પ્રકાશી જે આવે દિવસ સુખના આજ સરખા ,
બની શેલા ગાળો ભરપૂર સુખે શાન્ત વહતા :

અહો ! હું તો હીંચી મધુર રસીલા પ્રેમઝરણે
બને ત્યાં સુધી તો દુઃખી નવ કડું આ બિગરને ;

મૃદુ મીઠાં ન્હાનાં સ્વજન મુજના મંડળ તણાં,
ઘણાં આલેખું હું હૃદય પર ચિત્રો અવનવાં .

મુખારવિન્દો ખ્યારાં સ્મરણ કરતાં નો દિલ વસે ,
અતિં ભે ખેચો તો હૃદય થકી તે દૂર ખસશે ;
સ્વયં સ્ફૂરેલાં તે ખચિત બહુ સાચાં નિવડશે ,
અને સૌ એ ચિત્રો હૃદય પડછન્દો ગમવશે .

ઘણાં આવી રીતે પ્રિય મુખ , અહો ! હું બૂલી ગયો ,
બની ચિત્રો ઝાંખાં સરકી સહુ ચાહ્યાં હૃદયથી !
ચિતારાની પીછી નવ રજ હવે કાર કરતી ,
હવે તો ચત્નોથી દિલ પર છળી કે ન વસતી .

થતાં બૂલી ખ્યારી અગણિત દુઃખોમાં રૂખી જઈ
રૂપાની ઘંટી શા મધુર સ્વરથી તે લવી હતી : -
“ ગયું તેવું બશે સુખભર , અહો ! વધ વહેતું ,
“ મળી પાછાં સાથે હૃદયદ્રવના શ્વાસ ઝીલશું . ”

અરે ! અસ્તુ ! અસ્તુ ! પણ નવ કહી કે કહી શકે ,
થયાં ભે બૂલાં તો દુઃખદ દલ ક્યાં બન્ધ નડશે ?
ભરેલો મેત્રે તે પ્રણયરસ નિસ્તેજ બનશે ,
ચીરાશે બે હેયાં , જગત હસતું તે નિરખશે !

અરણ્યે શોભિતું , અગણિત દુઃખોથી રુચિર , તે
ઉભું એકાન્તે છે શિવસ્થલ રૂડું સ્યામવણું ;
ધ્વજ ફાટેલી છે , બળભળી ગયો ધુરમટ દિસે ,
કરે ધૂધાટા ત્યાં અનિલલહરી આકૃળી વને .

તહીં નીચે નીચે રવિ નિજ કરો ફેરવી ઢળે ,
પણે ધીમે ઊંચે ગગનપડદે ચન્દ્ર વિહરે ;
ફેરે એ ગોળા બે પણ અહીં આજ વિરમે ,
અહો ! એકી કાલે રમણીય પ્રભા પાથરી રહે !
૫૫

અહો ! શાન્તિ શાન્તિ હૃદય મમ ને આ જળ પીએ ,
ભયોં તિયોંએ એ ભલકભર આનન્દ ઉભરે ;
જડાત્મા વૃક્ષો તો ખિલખિલ હસી હર્ષ સૂચવે ,
અને પૃથ્વી માતા ફરતી ફરતી ગાયન કરે !

અહીં આ મન્દિરે , સુખદ સમયે બહાલી રહી આ ,
દિસે કે યોગિની , શિવવિભૂતિ , સાક્ષાત રતિ વા !
વિશાળાં રાતાં એ અનિમિષ રહ્યાં લોચન રૂડાં ,
અને ભાસે સર્વ વીજળીમય અંગો સળગતાં !

કુમાસી સુવાસી લઘુ દ્રવ્ય રહે ઓઠ ધ્રુજતા ,
ભણે સ્તોત્રો મીઠાં પ્રભુપૂજનમાં લીન પ્રમદા ;
ધ્વનિ તેની ગાજી વનચર બધાંને વશ કરે ,
પિગાળી દે ખડાડો ! નવ નદીઝરાનાં નીર ઠરે !

કુસુમી સાડીનો પટ સ્તન ગ્રહી ફરફર ઉડે ,
મહા :કે રાજાનો જયધ્વજ ફરેરે જયમ ઉંચે ;
દ્વિયોરીના કેશો શરીર પર શા ચામર કરે !
સ્તવે એ શંભુને , સુભગ પ્રિયને આ દિલ સ્તવે !

તહીં બાંધેલો છે તરુવિપટમાં ઘંટ શિવનો ,
ધ્રુવે શાખા ત્યારે ઘણુઘણુ તે થોપ કરતો ;
બળવાને ચત્નો વિકલ કરતી ખ્યારી સઘળાં ,
ફણે બહીં જાચા કર કરી મથે છે પ્રિયતમા .

છુપી , છાનો દોડી , કટી વતી પ્રિયા તો ગ્રહી , અને
' બળવી લે , ખ્યારી ! ' કહી મુજ રસીલી જાચકી મહેં ;
ગંધ બાઝી બહાલી શરમભર છાતી સરસી તે ,
અને ચુમ્મી લેતાં મુજ હૃદયમાં હર્ષ ઉભરે .

અરે ! આવાં સ્વર્ગનો વિરહી દિલ મહાઈ રીઝવતાં ,
હવે ના આવે એ મુજ હૃદયમાં સૌ બળી ગયાં ;

ગયાં વર્ષો વીતી , સુખ સુખ પ્રિયાનું ભૂલી ગયો !
સખા ! મીઠા મહેરા દિલથી સરી ચાલ્યા સહુ , અહો !

તમે , મિત્રો બહાલા ! પથરવત વા વળ સરખું
કહેશે. આ હેયું કઠિન અથવા ના રસભયું ;
અરે ! આ વાક્યો શું શિથિલ પ્રીતિની સ્થિતિ સૂચવે ?
કવિતા મહારી શું હૃદયજડતા સાબીત કરે ?

બુઝોને મહોં મહોદું વિભુ વશ કરે એ વખતનું ,
ગળે તે ખડાડોને , સુર , જન અને વિશ્વ સઘળું ;
ઉડાડે તે તારા, રવિ, ગ્રહ બધાંને સમ અણું ,
તમારો રાજા એ સુખ પર કરે રાજ્ય સરખું .

અતિ સાચું જોહો ! વખતનહનો છે પ્રબલ બહો ,
ખડે જે સાચું તે જનહૃદયથી તે લઈ જતો ;
સુઠાવી દે અશ્રુ , મધુર છળી ભૂસી દઈ હસે ,
અને રાનારાંને મરણશરણે તે ઘસડી લે .

રહે છે બે મીઠું જનકર મહીં સૂક્ષ્મ સઘળું ,
બહુ રક્ષાથી તો હૃદય સહ રાખી સુખી થવું ;
સ્મૃતિચિત્રો ખ્યારાં સ્પુટ કદિ બને નષ્ટ સઘળાં ,
ફીકા સંસ્કારો તો મરણ સુધી સૌ ઇષ્ટ ગણવા .

૨૬ - ૭ - ૬૭ .

સ્વાકદિલ

આ ખાકદિલ અંગારમાં ભારી હવે તું શું કરે ?
છેલ્લું થવું વીતી ગયું તેને હવે તું શું કરે ?

બાળે તપાવે બાકને શું બાકથી બીજું મળે ?
આલમ થકી બાતલ હો તેને હવે તું શું કરે ?

અમ્મ કર ! અર્થી બેગમ ! હવે અંગાર તારો કુંકવો !
એ બાકને બાળે નહીં ! એ બાક યાગે ! શું કરે ?
છે બાકથી એ કામ ? તો તો હાથ દે ઓળી હવે !
આરામની હેઠની વગર તેને મગર તું શું કરે ?

ન્યારી પછારી આંચુડાં ! તું માગતી હસવું કરે ?
એ આંચુડાં ના લૂછતી ! તો વ્યર્થ દૂંઢ્યા શું કરે ?
આ જિન્દગીનું પૂછવા મુકારો હવે હંક ના રહ્યો !
ફરિયાદ વિણ રોયા કરે તેને સનમ ! તું શું કરે ?

અવધનતી માળા મહીં પારા ફરી લાખો ગયા !
આ એક પારો જિન્દગીનો ફેરવી તું શું કરે ?
અવધૂત હું તેને બખીલી એક પારામાં નહીં !
લાખો દહે, લાખો કડા ! પણ મન વિણ તું શું કરે ?

આ બાકના પારા પરે કે કંઈમ સાધી બાણતું !
તે હસ્તથી આ લૂંટ આવી તું કરીને શું કરે ?
આ બાકને બાખી અહે ચારી હતી જૂની કંઈ !
તું તો નકામી બાકથી મેલી બનીને શું કરે ?

આ બાક રોની એટલું ! બાખી રહે તે એ જ છે !
બાણગરે બાણ મગર એવી રચી ! તું શું કરે ?
રાણું સખૂરી ! રાખજે તું એ અખૂરી ! એ સનમ !
તેણે રહે ના આંચુડાં ! કોની અખૂરી શું કરે ?

પરવાયો

હુઃખી દિલદહીને ગાતાં, જિગરની આહમાં દહાતાં,
ફેના ઇસ્કે સદા વાતાં હવે હું આજ પરવાયો !

ન લૂછું એક આંસુ વા કહું હું લૂછવાનું ના !
હવે એ ઘોષ આવે આ ! રડી રોતાં હું પરવાયો !

હવે આ આંખમાં ના છે કંઈ કાવો, કંઈ ફરિયાદ !
ગમીના જામ એ પાતાં અને પીતાં ચ પરવાયો !

હવે આ ઝેરનું પ્યાલું છુપાવી શીદ પી જાવું ?
તું જો કે રો ! ગમે તે હો ! તમાથી છેક પરવાયો !

હતો મારો ચલાવ્યો ત્હેં જિગરને મારતાં હસતાં !
મરે જોશું તહીં રો તો રહમથી હું ચ પરવાયો !

હું પરવાયો ! ન છે પરવા ! સુખે તે ને સુખે તું જા !
ખુદાની બન્દગી કરજે ! હું તો એથી ચ પરવાયો !

હતું તેને સદા રોવું ! નવું તો કેં ન છે દેવું !
જતાં જૂનું નવું રોયે ! પંછી તેથી ચ પરવાયો !

હતું હૃદાયવું ખંજર દિલે એ હાથે મહારાથી !
કરી ઉમેદ એ ત્હારી હવે પૂરી હું પરવાયો !

હુકમ જહાંદ શાવાનો બળાવ્યો આંખરે, દિલબર !
હવે એ હુન્નરે કાબિલ દઈ તુંથી ચ પરવાયો !

ભણ્યો ત્હારી તુફલે તે હવે અજમાવવું તું પર !
છૂરી નીચે નમી તો જો ! કફ ઘા ને હું પરવાયો !

ખુદાની આંખ ત્યાં રાતી ! મને તેની ન છે દરકાર !
 ખુદાથી , ઇશ્કથી , સૌથી , મગજ , દિલથી ચ પરવાયો !
 સનમ ! તેનો અને તુજ તે બને જહાદ છો મહારો !
 વહે ત્રણ ખૂનની નીકો ! તહીં હું નહાઈ પરવાયો !
 અરે ! આ હાથ મહારાથી દિલે મહારી છુરી વાતાં !
 ન તડકું વા ડરું હું ના ! દરદરથી હું પરવાયો !
 અહલ ઇન્સાફની ગાત્રી ખુદાની ત્યાં ચડી બેઠી !
 પછી આહા ! અહાહાહા ! અહોહોહો હું પરવાયો !

૮ - ૮ - ૬૭

અતિ દીર્ઘ આશા

હું તો માનવી 'હું' ! વિશ્વ ના હું ! પ્રજા ના ! જ્ઞાની નહીં !
 હજી તો ઉછરતા પ્રેમમાં છે અજ તું એ હું સમી !

માયા અલકલટ તું તણી :
 તુજ ગાલની આ સુરખી :
 તુજ મિત્રની મીઠી જરી :
 તુજ પાંખ ત્યાં ખાંધી પડી !

કોકિલ તણા આળો રમી ,
 તિરછી નમાવી આંખડી ,
 મુજ કાળજે મીઠી છરી ,
 જેવી ત્હને રચી રહી !

કુંબે એકલાં બે ચાલવા ,
 કહિ સિમતકુવારે મહાલવા ,

કદિ પાદમાં આળોટવા,
હજી આ ઉરે હોંશો ભરી !
આ છાતી પરે કેં હાંફવું,
આ હાથ આલી હીંચવું,
સુજા બાગવું કુલકું થવું,
તેમાં ના તહેને તુમિ હજી ?

મનવું બધું મનમાં ભર્યું,
આ વિશ્વ ત્યાં વચમાં નડ્યું;
હાવાં ગીત એક જ આ રહ્યું,
ગાવું ગીત આંસુડાં ભરી !

‘આંસુ’ નામ જે અળખામણું,
તેમાં એ નિખાસે ઘાઝવું,
દુઃખમાં સદા સુખ માનવું !
જો, એ દહાણુ શી છે આપણી ?

જીવ બાળવી પણ રાખવો,
તે એ એક કેં આશાભર્યો,
ઠંડાવાંએ હુકમ એવો કર્યો;
હરી મૈત્રી એવાં અન્ધની !

કહે છે, “લાખ જન્મો પામશે !
“સાથે લાખ જન્મો માણશે !
“હાવાં દહાવ રાવાનો લીએ !
“પાણીનું પતાસું ઝિન્દગી !”

પોતાની ન દષ્ટિ જ્યાં પડે,
જેને માનતાં પોતે ડરે,
એવી આમ આપણને ધરે ?
દેવી તે ચ આભારી બની !
ભૂદી આપવીતી સૌ જતાં !
જ્યારે ફક્ત જોવાં પારકાં !

બહાલાં ફરનાં તે ફરનાં !
 જીવું કોણ પર પોતે ગણી ?
 કદિ હોય સાચું તોય શું ?
 આ તો જીવું જોળે ગયું !
 ખાસાં આંસુમાં ચાલ્યું જવું !
 એ સૌ કોણ લોગવશે પછી ?
 નટવો ચડે દોરી પરે,
 ચૂકી આંખ તો નક્કી મરે,
 મળે મોજ કે ના તે મળે ;
 એવો દોર આશા આ, સખિ !
 ખેલાં તો મરીને દાઝવું !
 ઉઠી ખાક થઈને ઊડવું !
 કંઈ તે પછી મીઠું હતું !
 તેમાં તું કહે શું ? જોલની !
 તારાં બ્ર અને તુજ આંખ આ,
 તારું અંગસૌંદર્ય આજ આ,
 તારું સર્વ આવું આજ આ,
 તેમાં આ નિગરની પ્રીતડી !
 બાળ્યા પછી એ કોણ કે ?
 બહાલાં તો રડી ભૂલી જશે !
 ભૂતો આપણાં રોતાં હશે !
 જોની અન્યને તે શી પડી ?
 વધો બધી ચ વહી જશે,
 ત્યારે શું પછી જલદોહ્યે ?
 ના ના માવઠે જગ જીતશે !
 તે એ કોણ જાણે ક્યાં વળી ? !

નિમન્ત્રણનું ઉત્તર

મળેલાં પત્રોથી મુજ નયન આંસુ ટપકતાં,
ન હું આવું તો શું સુખી નવ થશે ? એા પ્રિય સખા !
મૃદુ પ્રેમી આજ્ઞા કમનસીમ પાળી નવ શકે,
અરે ! કેં રોવાનું મુજ બિગરનું તે ધરીશ હું !

અહો ! જ્યોત્સ્ના ભોવા મુજ નયન આ ઉત્સુક હંભ,
સુધાંશુની ધારા પ્રિય વહન શી ને રુચી રહી ;
છતાં હું ના ભેડું રબની ધવલા એ રમણી શી,
સખાઓ ! ભીતિ કેં મુજ હૃદયમાં છે ખટકતી .

સુધાંશુની લાક્ષી મુજ નગરથી પીત ખનતી,
અમીની થાળી એ નયન પડતાં ક્ષીણ દિસતી ;
શક્તીથી આ દૃષ્ટિ પરિચય વધુ ભે કઠી કરે,
નહીં ત્યાંથી એ તો જગ પર પછી અમૃત ઢળે .

હુઃખી મહારી દૃષ્ટિ હુઃખકર બધે છે થઈ પડી,
દિવાલો એ રાતી પ્રતિ કણથી મહારા ગૃહ તાણી ;
લતા, વૃક્ષો, પક્ષી, જલધિ, ઝરાણું, વા રુચિર કેં,
તહીં આ - દૃષ્ટિને ઘટિત નવ હાવાં સરકવું .

વિસામો દેનારાં જગ પર જનોને ! બહુ નહીં,
અરે ! એવું સ્વસ્થે મુજ નયન લૂટે ક્યમ લલા ?
સુખો દેનારાંથી સુખ ન હીનભાગી લઈ શકે !
સુખો દેનારાંને હુઃખ દઈ કંઈને હહી શકે !

સખાઓ ! ઠંડાલાઓ ! તમ્ ગૃહ સદા જે હસમુખાં,
ઘવાયેલાં લાખો અતિથિઉરને જે મલમ શાં,
હવે હું ત્યાં આવો પગ પગુ ધરું તે ઉચિત ના,
હવે આ નિર્ભયા મુજ પદ સદા રાત ફરવા .

તમારા બાગોમાં નહિ નહિ કંઈ હું રહેન તો,
છતાં નિઃશ્વાસો તો નહિ જ અટકાવ્યા અટકશે;
જળી જશે પુષ્પો, તરુ સહુ નિસાસામય થશે,
પછી એ રોનારા અતિથિ સઘળા ક્યાં વિરમશે?

નિસાસો ના કોઈ મુજ હૃદય પૂરું ભરી શકે,
કમી કે નિઃશ્વાસો મુજ હૃદય હવે ના થઈ શકે;
કુલોને નિઃશ્વાસો દઈ મુખી થનારા અતિથિઓ
ભલે એ કુંજોમાં વિમલ ગરણે હંસ બનતા.

નિમન્ત્રો ના ! બહાલા ! અતિથિ નવ હાવાં થઈ શકું,
નિમન્ત્રો ના ! બહાલા ! અતિથિ નવ હાવાં કરી શકું;
તમારા હાસ્યોનાં મધુર નવ દહાણાં લઈ શકું,
ત મહારાં હૈયાનાં રહેનમય દહાણાં દઈ શકું.

તમારા બાગોમાં મધુપ ફરતા હો પ્રતિ કુંદો,
તમારાં વીણામાં મધુર સ્વર હો સૌ ગકકતા;
તમારા મહેલોની ઉપર કરુણા હો પ્રભુ તણી,
મુખી ફરે એ છો, સમગ્ર મુખી હું એ થઈશ હો !

૧૮-૮-૬૭.

બાલક

જે છે હળુ રુધિર સ્વર્ગથી ધ્રુવ આબુ,
જે બાલ છે રમતમાં હળુ એ જ રક્તો,
જેનાં મુખો મધુ હળુ પુટતાં દિસે છે,
તે કેમ ચૌવન તણાં સમજે હૃદયોને ? !

પૂછે છે એ મહેને, “ક્યારે મહોટો, તાત ! થઈશ હું ?”
ઉત્તરે સાંભળ્યું ના ત્યાં મને છે ફરી ખેલવું !

રમત કે રમવી નવ જ્યાં રુએ,
અણુઅણુ ઉર કંટક જ્યાં ખુએ,
હૃદયઠાકે જળ્યા જ જળ્યા કરે,
સફર ત્યાં પણ કાં કરવી ગમે ?

અયુ' ને આવવાતું ત્યાં કલ્પના મૃદુતા ધરે,
કલ્પનાહીનતા સર્વે વર્તમાન સૂકા કરે.

પણ મધુર આ વેળા ત્હારી ગમ્ ન કરી વળે,
સુખભર રૂડી આ વેળાની સ્મૃતિ ચ નહીં મળે;
સ્મરણનયને આરે પાસે અહીં હવ ભાસતો,
ભવન ભવતાં આવું ખાઈ હવે ભવ ત્રાસતો.

ધ્રુવે છે તે નહીં, બાપુ ! આવી કાલ ઉભું થયે,
ધ્રુવ જ્યાં પૂર્ણ થાયે ત્યાં અતૃપ્તિ જ વધી જશે.

ન ધ્રુવનું આ મુજ અર્થનું કથું,
છતાં ચ આ છે ઉર આશિષે ભયું:-
“ સદા રહે બાલક બાલબેલમાં !
“ સદા વહે એક જ હર્ષરેલમાં ! ”

હડાથી અંશુલી ત્હારી કેવી આજ રમી રહે !
પછી એ ધારતાં મુદ્રા હેયા સાથ જડી હશે !

વા આ હશે સૌ મુજ કલ્પના શું ?
તુંને ચ કહો તુજ કે હશે શું ?
રે ! બાલ, વૃદ્ધો અથવા યુવાનો
છે સૌ પડયાં એક જ છાયમાં શું !

સ્મૃતિ ના ખેંચતી ત્યાં ત્યાં આનન્દી ઉદધિ દિસે !
પરન્તુ અંબવા જેવા શું એ સાગર સર્વ છે ?

છેલ્લી જફા

જફાથી ક્યાં સુધી આખર જિગર આ ન્હાસશે ફરે ?
 જફા કાળે જિગર છે આ ! જિગર કાળે જફા છે એ !
 જફા આ એકમાં જાતાં જફા લાખો ઉડી જશે !
 મગર કે બેજફા બિલકુલ જહાંમાં ના થયું થાશે !
 મુસાફર ઝિન્દગાનીનો જફાના નાવમાં ચાલે !
 પ્રતિ પગ સાહસે ભરવો , રડી નહે યા ભલે મ્હાલે !
 જફા છેલ્લી , જલુ દૂખી ! મગરે ફરિયાવ ખારો છે !
 થવાને બેજફા કિન્તુ મ્હને એ ઠાવ ખ્યારો છે !
 જફા હુનિયા ! જફા પ્રીતિ ! જફા આ મોતનું ખ્યાલું !
 જફાની તો જફાના કાં હવે ના પન્થમાં ચાલું ?
 જફા ન્હાની તણાં ઝુંડા સહેતાં શી બઠાઈ છે ?
 મગર આ મોતની છેલ્લી જફા તો કેા હવાઈ છે !
 લઈ સમશેર ઊલું ? યા 'હઉ' સમશેર સીનામાં ?
 સમાઈ નાવ તૂટેલું ? અરે ! તેને ડુબાવું ચાં ?
 સમાઈ તો નથી સાંધા ! નથી ફરિયાવનો આરો !
 દૂખી જાતાં તણું છે ક્યાં ? કહીં મીઠાશનો ક્યારો ?
 સમાઈ ના ડુબાવું ના ! જહીં જેચાઉં ત્યાં જાવું !
 નહીં જ્યાં નાવ ચાલે ત્યાં જતાં દૂખી નથી ગાવું !
 ડુબાવાનો ય કેા કાલે જશે એ વખત આવી જો ,
 બહુ એ વાત દુંકી છે ! મુજે દેશુ ડુબાવી તો !
 હશે બંદૂકના પડધા થયા ના શાન્ત આકાશે ;
 જિગરના આ બધા ધડકા તહીં પૂરા થઈ જશે !
 જફાં ને , ને સનમ ને , ને સનમની ફૂરતા ને , ને
 જહાંને આપતા જશું સલામી આંસુની છેલ્લી !

જેરી જુરી

જુરી કટાઈ ગઈ તે ઉરમાં ધરીને
હૈયું નિહાલ કરનાર ગંધ વિભૂતિ ;
તેને સબું જિજ્ઞાસુ મુજ આ સરાણે ,
આશા ધરી અમર કે રસ પામવાની .

તે કાટ આ હૃદયરક્ત વતી ચડેલો ,
તેમાં હલાહલ લઈ સ્મૃતિનું ઉમંગે ;
તેને જરી ખટક એક જ આવતામાં
તે કાલનાં કિતૂર સર્વ વિરામ પામે .

ક્યાં ક્યાં સુધી અદ્વિતીય શિર ઝૂકવીને
હોરાઈ કલકલમે નમતો ગયો હું ;
કાઠયાં અનેક નદ ખડાડ અનેક ખોદી ,
આવી સિરીન બસ ખંજર અર્પવાને .

મહારી હતી ન તકલીફ મજા વિનાની ;
આરામ તો પશુ હવે 'હિલ ચાચતું' આ ;
કાલે કહું ભટકવા , ભટક્યો બહુ હું ,
મહારા હવે કળતરે પગ ઉપડે ના .

'આ ભૂલ' એમ સુણતાં જ અનેક ભૂલ્યો ,
કિન્તુ હવે હુકમ એ ગણકારતો નાં ;
આજે ઉરે મધુર ભાવ રમી રહ્યા છે ,
તેને જ આ ઉર સદા રટતું રહેશે .

'ખાલી થયું' નવ હજી દિલ દઈ રોતાં ,
ત્યાં કેઈ અશ્રુ નયનેથી સુકાવવાનો
પ્રેમી મૃદુ હૃદય ઉપર ફાળ કેવા
ના કાલને હક માર્યો પ્રભુનો કથો એ .

ચૂંટી અપકવ ઉશ્યુખ કહી ય લેલા ,
આશાલયોં નિગરને ઉંચકી જવાનો ,
મૃત્યુ અકાલ વતી કેા સ્મૃતિ લૂંટવાને ,
ના કાલને હંક મળ્યો પ્રભુનો કશેા એ .

હાવા પ્રચંડ વત વિશ્વની ઝાળ માંહીં
વાત્સલ્યની નજર કું હરિએ કરીને
અશ્રુ અને સ્મિત તણા પુલકે ભરેલા
સૌ પ્રેમના અમન તૃપ્ત થવા જ રાખ્યા .

શું છે વળી વધુ કશું ય ઉડી જવાથી ?
ના લાઘતા ઉપર તારકના પ્રદેશેા !
શું છે નવીન કદુ સિન્ધુ બધો ય ડાળ્યો ?
માશૂક્યોગ્ય મળતાં નવ મોતી ક્યાં એ !

એ પ્રેમ ક્યાં હૃદય ઉત્તમ એ બતાવે ?
ક્યાં છે અહં વિસરનાર રતિ જહાંમાં ?
ક્યાં કોઇ છે પદ સહુ ય બતાવનાં ?
આનન્દથી હૃદયતું સહુ આપનાં ?

નિઃશ્વાસ આ હૃદયના સહુ આગ કૂંકી
એ ઐક્યને જ જપતા સળગી વિરામ્યા ;
આ અશ્રુનું ય સહુ તેજ તહીં શુમાળ્યું ,
એ તો મળ્યું નવ મળ્યું, નવ બાણુતો હું !

તો તે શિરીનકરની પ્રિય તેજ છૂરી
બેઠો સળથ સુજ આ ઉરની સરાણુ !
જેથી સળું જરૂર તેજ કપાઈ નાશે !
તે ઝેર આખર કહાવ્ય ગળાઈ નાશે !

તરછોડ નહીં

મુજ ખાતર તહેં ગહું, નાથ ! સહું,
કહું વેણુ છતાં હજી તહેં ન કહું;
તરછોડીશ કાં ? અપરાધી નહીં નકી !
આ જગમાં કયમ બાય રહું ?

ઉરતું તુંજ પુષ્પ ન પોષી શકી,
રકતું નિરખતું તુંજ આ મૃદુ અન્તર;
એ હવમાં ઉર આય નિરન્તર,
ના મુજ આંખ થઈ હલકી.

રસ કેં મૃદુ આ ઉરથી ન ગયો કદિ,
સુન્દર ભાવ હશે ન ધયો કદિ,
તું ચ અતૃપ્ત અતૃપ્ત ર્યો કદિ,
તહેં મુજ તહોય નિભાવ કયો !

નવ રાવ તહું સ્થલ તું વિષુ છે,
પરવારી રહી સહું અન્ય, સખે !
બ્યમ રાખીશ તેમ હશે નયને,
તરછોડ નકી ! જલ લૂછ, સખે !

૨૩-૧૦-૬૭.

પ્હાડી સાધુ*

“ભલા પ્હાડી સાધુ ! વિકટ સહું આ પન્થ ગિરિના,
“તહીં દૂરે દીવા ટમટમ થતા આહરણ્યો;
“મહને દોરી બા વા જરીક કુડી દે માર્ગ અડવા,
“તહીં આ પન્થીને શયન વળી કેં હૂંફ મળશે.

* અંગ્રેજ કવિ ઓલ્ડરિમથના The Hermit નામના કાવ્ય ઉપરથી.

“ભરી ખીન્ને ખીન્ને દિવસ સઘળો કલાન્ત પગલાં ;
પ્રવાસી થાકેલો વિધુર ભટકે માર્ગ વિસર્યો ;
“અમણ્યાં સર્વે આ તુમુલ વન સીમા વગરનાં ,
અગાધી ભાતાં જે વધુ વધુ કિંમતે લીધે ખનતાં ;

“શિયાળાની રાત્રિ ચરક ચરૂ થાતાં અમચમે ,
“ભરેલા તોફાને ગિરિ સહુ અને આ નભ દિસે ;
“હજુ છેલ્લી છાયા રવિકિરણની પશ્ચિમ પરે ,
“તહીં પેલા શૂંગે શ્રમિત પશુ ખેડાંચી જઈશ હું .

“સરો આ ભિંચાં ના રજની સહુ ભેટી હજુ પડ્યાં ,
“શુક્રાઓ પેટ્ટીમાં ઉપર હજુ ના વાકાન ચડ્યાં ;
“નથી એ ભૂંસાઈ સુરખી બરફે પૂર્ણ હજુ છે ,
“તહીં પેલા સ્થાને શ્રમિત પશુ ખેડાંચી જઈશ હું .”

કહે સાધુ, “બેટા ! ન કર શ્રમ ને સાહસ હવે ,
“તહીં તો ભૂતોની ભયભર બધી કાંચ સળગે ;
“મશાલો લોભાવા તુજ નયનને એ અમકતી ,
“સહુ એ તો ભળો ગિરિ પર રમે તે મરણની .

“હજુ ખુલ્લી મહારી પશિકે સહુને પર્ણકુટી આ ,
“ખિછાનાં હૂંફાળાં જૂંપડી મહીં છે ઘાસ પરનાં ;
“અહીં નોકે હિંસો પ્રભુ તરફનો સ્વરૂપ સઘળો ,
“છતાં એ અપોતો સહ્ય ઉરથી સૌ અતિથિને .

“સુખે , ત્યારે આપુ ! રજનીભર આંહી વિરમજે ,
“અહીં જે બક્ષાયું સુખથી તહીં ભાગી પશુ થજે ;
“તહને આપુ’ ચાલો શ્રમહર કંઈ લોચન , અને
“ખિછાતું વિશ્રાન્તિ , સુખ ઉર તણી આશિષ વેળી .

“અહીંનાં કૂદતાં હરિણ સહુ સ્વચ્છન્દ રમતાં ,
“જનોને ધીરીને બતકે તરતી જેલમ મહીં ;

“સુખે પક્ષી આંહીં દિવસભર કલેલોલ કરતાં,
“હથેળીમાં બેસી ચણુ લઈ જતાં બુલ્બુલ કંઈ.

“છુરી નીચે પ્રાણી કદિ પણુ અહીં ના તડકતાં,
“બહુ વેળાથી છે સુખ હૃદયને ત્રાસ હણતાં;
“કૃપાલુ શક્તિ જે સુખ પર દયાથી વરસતી,
“દયાલુ થાવાને તહીંથી સુખને શિક્ષણ મળ્યું.”

“નહીં પાળી એવું ગિરિ ઉપરનું લોજન ધરૂં,
“વિશાળું નીલું આ ફલફૂલભયું” છે વન બધું;
“વહી ભાતી આતી શીતલ જલ દે જેલમ અહીં,
“અને આ ક્યારાતું ઝરણુ સવળાં પોષણુ કરે.”

“પ્રવાસી ! ઠેરી બા, ફિકર કર તું ફર સંઘળી,
“બધી બૂડી ચિન્તા બનહૃદયને આ બગતની;
“અપેક્ષા લોકોને અતિ લેણુ તાણી આ તલ પરે,
“અને તે એ ના ના ચિર સમયની ને મળી રહે.”

હવે ધીમે ધીમે મધુર જ્યમ આ ઝાકળ ખરે,
સુખેથી સાધુને નરમ ત્યમ એ સુસ્વર ઝરે;
પ્રવાસી સાધુની જૂંપડી ભણી ધીમે અનુસરે.
અને એ લજ્જણુ શ્રમિત સુખડું નમ્ર નમતું.”

વિસામાની મૂર્તિ નિજ પથ ભૂલેલા પશિકને,
કનેના દીનોને સહુ સુખભયો કલ્પતરું શું,
છુપાયેલું ફરે વિજન સ્થલ નિદ્રસ્થ દિસતું,
તહીં કુંભેમાં આ કુંભવર નીચે આશ્રમ રહ્યું.

નિશાની ભીતિની કશી ય હતી ના દ્વાર ઉપરે,
ન સ્વામીચિન્તાની જરૂર હતી એ આશ્રમ મહીં;
જરી ઠેલ્યે દ્વારે સ્વર કરી નિમન્ત્રે અતિથને,
અને દે આ બેડી જૂંપડી મહીં નિર્દોષ પગલાં.
૫૭

૪૫૯

હવે ઉઘોગી આ સહુ જન વળે છે નિજ ગૃહે,
કુટુંબો બ્યારે સૌ નિજ ઝુંપડીઓમાં મળી રહે,
જંગલી ત્યારે એ શગડી નિજ સાધુ હંસમુખો
ઉઠાસી પોતાના અતિથિઉરને સાન્નિધ્ય કરે.

ધરે છે તે પાસે દેવ કુલ સહુ-શીતલ, અને
જરા કે લેવાને નિજ અતિથિને આગ્રહ કરે;
કલાકો લાંબા બે બનીત કરવા ગમ્મત મહી;
મજુરાંની સાથે સ્વર શરૂ કરે છે ભજનના.

સૂતેલો જાગીને શુક મધુર આલાપ કરતો,
લવી થોડા બોલો ફરી સ્થિર થઈને સૂઈ જતો;
ઢિવાલે છુપાઈ કંઈક તમરૂં ત્યાં-તમતમે,
ઉડતા અંગારા શગડી પર પાસે તડતડે.

ન હોઈ કિન્તુ કે નરમ બનતાં તે અતિથિનાં,
કશું એ એ રહેરે સુખની ચિનગી ના પ્રકટતું;
ગમી ભારે કોઈ તરુણ હૃદયે વાસ કરતી,
અને અશ્રુ મોટાં ટમટમ બરે ગાલ પરથી.

ગમીને સાધુનું હૃદય દ્રવતું ઉતર ધરે,
અને ઢાળે થંડું નિજ ઉર જરી એ હવ ધરે;
કહે, “બાપુ! ક્યાંથી તુંજ હુંજ અરે! આ ઉર મહી”
“વૃથા શાને આવા કહું રુદનનું સેવન કરે!

“કહે! તહે શું જોયો જગત પરનો વૈભવ બધો?

“અરે શું કો આશા તુંજ જિગરમાં વા તડકડે?

“અરે શું વા મૈત્રીમાં તુંજ હૃદય પામેલ બહલો?

“અરે શું પ્રેમે અગર નવ શું આહર મળ્યો?

“અરે! જોઈને એ જગત પરની સમૃદ્ધ ધરે,
“લાલા લાલ! એ સૌ ક્ષયમય અને તુંજ સઘળા;

“અને જે લોળા એ ચપલ લઘુતા ઇષ્ટ ગણતા ,
“અરે એટા ! તે તો લઘુતર નકી પામર બધા .

“જહીં આશાલીવો તહીં જરૂર અન્ધાર રજની ,
“વધુ જ્યાં એ ખીલે તિમિર વધુ ત્યાં ગાઢ જ નેકી ;
“નવાં ફદ્દો કાંઈ નવીન ભાડકાઓ જગવતાં ,
“અભણ્યાને અન્તે મરણશરણે છેક ધરતાં .

“અને મૈત્રી એ તો જરૂર ઉરનો સુદૃઢ જ ધ્વનિ ;
“સુવાડી દેવાનું મધુર પણુ એ છેક સ્વપનું ;
“જહીં કીર્તિ લક્ષ્મી તહીં જ નકી એ છાંય ફરતી ,
“ત્યજી રેતાં બહેતાં રુધિરમય કંગાલ નયનો .

“ગુહા પ્રીતિની તો હજીય વધુ ખાલી રસિકતા ,
“અરે ! બાલાઓનાં કદુ અટક્યાળાં મશકરી ;
“અહીં પૃથ્વી પાસે કદિય વસનારી ન છુતિ એ ,
“હશે તો માળામાં ચક્રવીચકવાના સ્વર મહીં .

“અરે ! સુગંધ પ્રેમી ! બસ શરમની ખાતર હવે ,
“અવશાથી ફેંકી દૂર જ કર સ્ત્રીના સ્મરણને ;”
પરન્તુ આવું એ અતિથિ સુણતાં કે કમકમે ,
કપોલે ને બાલે અરુણમયતા કે રમી રહે .

ઉવાની લાલી શા ચપલ મૃદુ ને રગ નવલા
ધરે એ ચહેરાની ઉપર ચટકીદાર ધુરકો ;
હળેહાં નેત્રો છે અધર અધમીચ્યાં જલભર્યાં ,
અને એ ખૂણામાં પલપલ ચડે રક્ત ફરતું .

જરા નીચી લીંક શરમભર દષ્ટિ નયનની ,
નીચે જાય , ધ્રુજી દરદમય છાતી ઉપડતી ,
ખતાવી દે ખુલ્લી અતિથિઉરની એ સ્થિતિ , અને
કહી દે કેન્યાવું મનહર મૃદુ મંજુલપણું .

અને બાલા બોલે , “ જરૂર અપરાધી પશિક આ ,
 “ પ્રભુ ને તું આંહી નિશ્ચિન સદા વાસ કરતાં ,
 “ તહીં સ્ત્રીનાં આવાં મલિન પગલાં આમ ધરતા ,
 “ અરે ! ત્હારા આવા અપદ્મ અતિથિને કર ક્ષમા .

“ અરે આ કન્યા જે ભટકવું શીખી છે પ્રભુચથી ,
 “ ભલા સાધુ ! તેની ઉપર કરુણાનાં દગ ઘટે ;
 “ સદા જે શોધે છે રખડી ફરતાં શાન્તિ ઉરની ,
 “ નિરાશાનો જેને પણ નિજ પથે સોળતી મળે .

“ ફરે ગંગાતીરે મુજ પ્રિય હતા તાત વસતા ,
 “ પ્રભામાં તેને હું કમનસીબ આ એક જ હતી ;
 “ મ્હને એ મહેલ્લામાં મધુર ગણતાં સૌ રમકડું ,
 “ અરે ! બાલ્યાવસ્થા મધુર પણ થોડા દિવસની .

“ પછી આકર્ષાને નિજ કર મહીં તાતકરથી ,
 “ મ્હને લેવા કેં એ મુજ સહ યુવાનો ફરી રહ્યા ;
 “ હતા શ્લાઘાના કે સહુ દિશ ઉગેલા અમન , ને
 “ મુગન્ધી પુખ્તો એ તહીં ઝંઘ હતાં મ્હેક ધરતાં .

“ હતાં આ નેત્રોને શશીરવિ સહે કોઈ કથતા ,
 “ હતા મૂર્છાના એ કંઈક વળી વેષો ભજવતા ;
 “ બતાવી જાતા કે પ્રભુચચિનગી કૃત્રિમ , અને
 “ હશે ક્યાં ક્યાં થોડો રસ પણ રસીલો ટપકતો .

“ હતો ખીજ સાથે પણ રસિક કે ‘ કાન્ત ’ નમતો
 “ રહેતો ફરે ને પ્રભુચ તણી ના વાત વહતો ;
 “ હતી તેની છાતી મુજ તરફ છાની-ધડકતી ,
 “ છતાં એ નિઃશ્વાસો નયન કહી દેતાં ઘડી ઘડી .

“ હતાં તેની પાસે નહિ નહિ કશાં દ્રવ્યનગરો ,
 “ હતાં હીરાં મોતી નહિ નહિ કશાં ભેટ ધરવા ;

“હતાં તેની પાસે નરમ ઉર ને એક ફેલડું,
“છતાં એવું એવું સુખ જિજરને તો સહુ હતું.”

“પ્રભાતે પુષ્પો જે રવિકિરણને ઝાકળ ધરે,
“તડાગે જે પેલાં કમલ રજ અર્થે ભ્રમરને;
“નકી ત્યાં થે ક્યાં થે નહિ વિમલતા વાં મધુરતા,
“અહો ! જે તેના એ મૃદુ ઉરની સ્પર્શ કરી શકે.”

“હતી એ હૈયામાં ઝરણુ સઘળાંની સતતતા,
“હતી એ હૈયામાં પ્રભુહૃદયની આર્દ્ર પ્રભુતા;
“હતું આ હૈયું એ ગળી જઈ જ આધીન બનતું,
“હતો પાપી કિન્તુ સુખ ઉર મહીં તોર દહ કું.”

“પરીક્ષાની મેં કું અતીવ અજમાવી તરલતા,
“અભિમાનો કીધા નવીન સહુ દુરાગ્રહ સહા;
“અરે ! એનો બુરસો સુખ જિજરને સ્પર્શ કરતો
“ગંધ્યો ત્યારે તેના દરદ મહીં મહારો જય હતો.”

“વિષાદે થાકેલો સુખ પુરુષ નિન્દા ઉપરથી,
“ગયો એ તો અન્તે ત્યજી સુખ ગરૂરી મહીં મહેને;
“અરે ! તેણે શોધ્યો નિરબન નકી વાસ વનમાં,
“જહીં એ એકાન્તે ભટકી હિજરાઈ મરી ગયો.”

“ગમી કિન્તુ એ તો સુખહૃદયની, દોષ સુખ એ,
“પ્રભુ ને હું તેનો જરૂર લઈશું : પૂણું બદલો;
“તળું પૃથ્વીનું એ રખડી રખડી ઠંઢીશ, અને
“જહીં એ સૂતો ત્યાં સુખ અવયવોને ધરીશ હું !

“તહીં સંતાડી આ વદન સુખ પાપી જૂરી જૂરી
“નિરાશ્રમાં રૂળી જિજર સુખ ચીરી-મરીશ હું !
“અરે ! હું કાજે તે હૃદય કરતું એ સહુ ગયું,
“અને તે કાજે તે કરીશ સઘળું હું પાણુ નકી.”

“ પ્રભુ વારે એ સૌ , ” ચમકી લવી સાધુ હૃદયથી
 “ લપેટે કન્યાના ઘડઘડ થતા એ હૃદયને ;
 “ ધગી કોથે વાંકાં નયન કરતી લાલ લલના ,
 “ પરન્તુ ભેટીને સુલગ નકી આ કાન્ત જ લવે : -

“ અહો ! કાન્તે ! કાન્તે ! સુજ હૃદયની મોહની ! પ્રિયે
 “ ત્હને ને પ્રીતિને તુજ ફરી અહીં કાન્ત મળતો !
 “ અહો ! જે ખોવાઈ નિજ ઉરની ધૂણી પર વસ્યો ,
 “ ફરી લે , લે , લે એ કર મહી દીવાનો પ્રણયનો .

“ સદા રહેવા ફેળે તુજ ઉર જડેલું સુજ ઉરે ,
 “ બધી ફેંકી ફેળે ફિકર તુજ મીઠા હૃદયની ;
 “ જુઠાઈ ના ના ના કહિ પણ હવે હો , રસિકકી !
 “ હવે સ્વીકારી લે જીવન સુજ , મહાઈ સહુ , પ્રિયે !

“ ખરે ! જુઠાઈ એ સ્વર પણ હજો ના શ્રવણમાં ,
 “ હજો ફરે ફરે કંઠ કંઠ વિરાગે જિગરથી ;
 “ હજો ત્હારી છાતી અચલ દ્રુવ શી સિન્ધ સરલે ,
 “ અહો મહારા થેલા વિમલ નલ શા આ ઉર પરે .

“ નિસાસો મીઠો જે તુજ ઉર મહી છેક કરતો
 “ હવે રેંસી ફેશે તુજ ઉર તણા કાન્તઉરને ;
 “ હવે ત્હારાં અશ્રુ વિમલ ઉરના જે ઉમળકા ,
 “ કપોલેથી ચૂસી અધર સુજ આ સાર્થક થશે . ”

ગયેલો છે છૂટી શરીર પરથી છેક કબજો ,
 અને એ બન્નેનાં ઘડકી ઉર ધૂળે અવયવો ;
 અહો ! તૃપ્તિ તૃપ્તિ સજલ નયને એ વરસતી ,
 અને પ્રેમી સાધુ ઉરની નિજ દહેરી ઠલવતો :-

“ પ્રિયે ! કાન્તે ! બાલે ! ઘડમથલ સૌ ફર તજશું ,
 “ અહીં આ કુળેમાં પ્રણયરસનું સ્વર્ગ રચશું ;

“ હવે ના તે જૂદા જગત તણી વાતો ચ કરશું ,
“ અહીંની વસ્તીમાં તુજ મુખ અને હું બહુ હશું .

“ કુવારા હૈયાના પ્રણયઝરણે એક કરશું ,
“ વનોમાં આનન્દે ‘કર કર મહી’ લેઈ ફરશું ;
“ મહેને તુંને સાથે ઉર પર કંઈ એક રમતું ,
“ સદા પૂજશું તે હૃદયગળણીથી નિશ્ચિને .

“ સૂતેલા આનન્દો મધુર સ્વરથી સૌ જગવશું ,
“ અહીં વીણા છે ને સ્વર પર ફૂટે તે મૃગલીઓ ;
“ વિયોગોના ભીના કરુણ મૃદુ ગાઈ સ્વર બધા
“ રસે ધૂજ-તાં આ ઉર લપટવા છૂટ કરશું .

“ પ્રભુ જોવાયેલો મુજ હૃદયને જે મળી ગયો ,
“ સદા તેને મહારાં નયન પર રાખીશ તરતો ;
“ વળ્યો આત્મા મીઠો જિગર જોખો મહીં ફરી ,
“ હવે તેને કંઠે કબજ કરી રાખીશ રમતો . ”

૨૬ - ૧૦ - ૯૭

હમારી પિછાન

હમે જોગી બધા વરવા સ્મશાનો હુંઠનારાઓ !
તહીંનાં જૂતને ગાઈ જગાવી ખેલનારાઓ !
જહાં જેને કરી મુઠ્ઠું કબરમાં મોકલી દેતી ,
હમે એ કાનમાં બાફ હમાફ કૂંકનારાઓ !
જહાંથી જે થયું બાતલ , અહીં તે છે થયું શામિલ !
હમે તો ખાકની મૂઠી ભરી રાજી થાનારાઓ !
જહીં જખમો તહીં બોસા તણો મરહમ હમે દેતા ,
બધાંનાં ઈસ્કનાં દહો બધાં એ બહારનારાઓ !

હમે જાહેરખબરો સૌ જિગરની છે લખી નાંખી,
ન વાંચે કોઈ યા વાંચે : ન પરવા રાખનારાઓ !

ગરબ જે ઈશ્કખાણની, હમેને પૂછતા આવો,
બધાં ખાલી ફિતરથી તો સદા એ ન્હાસનારાઓ !

જહીં સ્પર્ધા તાણી જગની કબલ ના ખેંચતી ત્યાં ત્યાં,
જમી ને આસમાનોના દડા ઉડાવનારાઓ !

ગમે તે બેહયાઈને કંઈ માથું ધરી જોળે
હમે આરામમાં ક્યાં ચે સુખેથી બિંધનારાઓ !

સનમની બેવફાઈથી નથી સુખ કાંઈ એ કરતાં,
હમે જાણ્યું, હમે માણ્યું, ફિકરને ફેંકનારાઓ !

જખમથી જે ડરી રહેતાં, વગર જખમે જખમ રહેતાં;
હમે તો ખાઈને જખમો ખૂળી ત્યાં માનનારાઓ !

બની ઉસ્તાદ આવો તો થયો આંહીં તમે ચેલા,
મગર મુરશિદ કરો તો તો હમે ચેલા થનારાઓ !

હમારાં આંસુથી આંસુ મિલાવો; આપશું ચાવી;
પછી ખંજર ભલે દેતાં : નહીં ગણુકનારાઓ !

૧૪ - ૧૧ - ૬૭

કોળ પરવાયું

અહીં દરવિશ બધા બુઝરગ બુઝાના ઈશ્કખાનામાં !
મગર એવી સફેદીથી બુવાની કોણ પરવાયું ?

અહીં બઢલી બધું જાતું : જિગરનાં ચક્ષ્મ ને ચક્ષ્માં !
મગર છે વસ્ત્ર એ, રે રે ! સનમથી કોણ પરવાયું ?

અહીં માશૂક ના દેતી, કદી દે તે નહીં પૂરું !
મગર એ લીખ માગીને લિખારી કોણ પરવાયું ?

અહીંના આશકો સુરમે કરે છે ગાલને કાળા !
મગર માશૂકની સુરખી રડીને કોણ પરવાયું ?

અહીં પ્રત્યેક દાણા પર છુપ્યાં ખાનારનાં નામો !
મગર પરવા પરાધર્મી, અરેરે ! કોણ પરવાયું ?

અહીં હરગિઝ છે દહે પરેશાની પરેશાની !
મગર દહે જિગર દહે લઈ દમ કોણ પરવાયું ?

અહીં ખવાળો મળે રાતે : બધાં અન્ધારમાં ભતાં !
મગર અફસોસ દી આખો કરીને કોણ પરવાયું ?

અહીં અડતું નહીં સીધું દિવે કે એક પળ અંજર !
મગર નીચોવતાં લોહી તડકતાં કોણ પરવાયું ?

અહીં સઘળા ખતમ થાતા નશા બેચેનીમાં નાખી !
મગર એવા શરાબોને લરી પી કોણ પરવાયું ?

અહીં દાનાઈનું ખ્યાલું રહ્યું બસ મોતને હાથે !
મગર આ બિન્દગાનીની સુરાદે કોણ પરવાયું ?

અહીંના આ ફકીરોની કદી : જોળી નહીં થંડી !
મગર એ ખાકમાં ઢાળી ફકીરી કોણ પરવાયું ?

અહીં ફિટકાર છે લાઝિમ બધી આ પાયમાલીને !
મગર લાનત સદા હિઝરાઈ લેતાં કોણ પરવાયું ?

૧૭ - ૧૧ - ૯૭ .

— ❦ —

ચુમ્બનવિપ્લવ

ત્યારે હતી અલક સૌ સરતે રમન્તી,
તહારાં મૃણાલ વત બાલક અંગ સાથે ;
તું તો હતી ઉર લાણી મુજ આ ચડન્તી,
ને એ લટો સરતી પાદર રોજ બેવા .

એ મેઘમાળ સમ વાળ કહી કહી તો
રહેતા રચી મુરસ રમ્ય કમાન દેવી ;
એ મધ્યમાં સ્મિતભયું મુખડું રમન્તું
આવી જતું કુસુમડું મુજ પાસ યાચી .

હેતો ત્હને જરૂર ધ્વજિત ને વધુ કે
એ કાર્ય તાત વત વત્સલતું કરન્તાં ;
હેતો લલાટ પર ચુમ્બન એક મીઠું
ભણે રહ્યો શીતલ ચન્દન અર્ચતો હું .

આહા ! લલાટ પર ચુમ્બન એક દેવું !
વાત્સલ્યને અધિક તૃપ્તિ કહીંચ ના ના !
નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ વધુ સ્નિગ્ધ કશુંય પામી
સંસારમાં હજી કૃતાર્થ નથી થયેલો !

સ્પર્શ તણાં નયન કોઈ હતાં ન ત્યારે,
છળ્યાં હતી ન મુજ એ મુખની જહાંને ;
કો યાચનાર ઉરને મુજ દહાણુ એવી
ત્યારે હતું હૃદય તત્પર અર્પવાને .

શીખડું હતું ન મુજ આ ઉર ' માગવું ' કે,
શીખડું હતું ન તુજ એ ઉર ' આપવું ' કે,
વત્સા હતી ! શુરુ હતો તુજ હું, કુમારિ !
ત્યાં એ હતી પણ તું પૂજનની જ મૂર્તિ !

કેવાં નિખાલસ પવિત્ર દુગો હતાં આ
નિર્દોષ ભાલપટચુમ્બનનાં પૂજારી !
પૂજ જ ! હા ! જરૂર એ જ રસાલ લાવો !
જે સ્વર્ગનાં ચ જનકો નવ ભણુનારા !

સ્વર્ગ પરન્તુ જનવાસ ટકી શકે ના,
ના શાંતિભન્ધ તજતા કદિ કોઈને એ ;

વાયુ તણા પડ મહી' શુક ઉડનારા
ધૂમે અમુક જ પ્રદેશ અનન્ત વ્યોમે .

એ શો થયો નયનમાં અમકાટ જૂહો !
લોળાં અબાણ ઉર ત્યાં સરકી પડ્યાં શાં !
મીઠા લલાટ થકી ચુમ્મન એ સચું , ને
મીઠા કપોલ ઉપરે સરકી પડ્યું , હા !

ન્હાના ગુલાબ પર નાજુક ટીલડી શું
ચોટી રહ્યું થરથરી તહી' સ્નિગ્ધ એ તો ;
મૂર્છાઈ કોઈ ખુશબો ગ્રહતાં કુલે કો
ક્યાં એ ન ભૂંગ વધુ મત્ત હશે બનેલો .

કેવી બની અલક એ જયની પતાકા ,
તહારાં સહુ ચ મુઠ્ઠ અંગ પરે છવાઈ !
ત્યાં કામ એ જ અલકેથી શરૂ થઈને
એવો જ સ્થામ થઈ આ ઉરને પટાવ્યું ?

એ ક્ષીરસાગર સમી જુહની ઝિછાતે
હું તો બન્યો અલક ઉપર શેષશાયી ;
ઉલ્લાસઉર્મિ પર ઉર્મિ ફૂદી રહ્યા , ને
નાચી રહ્યાં કમલ એ સ્મિતનાં રૂપેરી .

ત્યાં એક ચુમ્મન સહસ્ર સચું બનીને
લોલ્લોલ એ અધર ઉપર ગૂંચવાયું !
ને અન્ય લાગ બસ એક મહી' સમાતાં ,
એ તો હતો અકથ ચુમ્મનનો પ્રવાહ !

એથી અધિક મગરૂર નશા ભરેલો
કો દ્રાક્ષથી ન મદિશ કદિ એ મળ્યો છે !
એથી અધિક પણ મૃત્યુ જ ખેંચનાઈ
પીધું હલાહલ નથી કદિ નીલકંઠે !

હું અર્પનાર ગ્રહનાર થઈ ગયો, ને
સ્વર્ગીય પુષ્પ ઉરનાં સહુ એ સુકાયાં;
એ સૌ બન્યું અરર! ચુમ્બનના જ શ્વાસે,
રે! સ્થૂલ સ્પર્શ કદિ એ કળિઓ સહે ના.

સંસારના ચમનના સહુ મર્ત્ય લાવો
છર્ચાભરી નગર મર્ત્ય તણી રમે જ્યાં;
એ એ જ આખર રહ્યા અમ પાસ દહાવા :
ને આજ તો ગ્રહ જ તે ચ બળેલ ક્યારા !

તહો ચે લયુ" પુનિત કેં હજી આ ઉરે છે,
જે સ્વર્ગથી મધુર શબ્દ સુણી રહું આ : -
"ઓહો ! કરે ન પરવા પ્રણયી કશાની !
"ઉત્થાન, પાત, સઘળા ક્ષણના પ્રયોગો !"

હું તો છતાં ચ હજી એ જ લલાટવાળું
એ બાલભાવમય ચુમ્બનને જ ચાચું :
જે એ થકી હૃદય વૃમ્બ બને હજી તો,
જે એ ફરી હજી પ્રભુ ચ ધરી શકે તો.

૧૫ - ૧૨ - ૬૭.

પ્રેમથી તું શું કરે ?

ચોગાનમાં આલમ તણા રે ! પ્રેમથી તું શું કરે ?
તહારા ચમનનાં પુષ્પના કાંટા થકી તું શું કરે ?

લઈ લે મૃદુ આમોહ તો, તુંને ઉઝરડો છે થતો :
લોંકાય તો લોંકાય છે, એ મામલાથી શું કરે ?

તહારા હૃદયઆત્મા તણાં વારિ અહીં ઊડાં લયોં :
પ્રભુ પ્રેરતાં ઉછળ્યાં કર્યાં, એના ઝોશથી તું શું કરે ?

બસ છોડ તુજ ખડાડી ઝરો, છો એ પ્રલયમાં ઉછળો ;
છો કેા સુરૂપે આફળો, છો તૂટતો ! તું શું હરે ?

બહલો મળે કે ના મળે, શુક એક પાંખે શે પળે !
એ તર્ક શા જૂઠા કરે, ઉડી ને ઉડી ! તું શું હરે ?

પાપાણના પદ ચુમ્બતો ને કેમ સિન્ધુ ફૂલતો,
જ્યાં સખત ઉભી લેખકો, તો તું અરેરે ! શું હરે ?

તે ઉર્મિઓ પાછા પડે, મગફર ગિરિ તે ના ગણે ;
ત્હોએ સલિલ લેટયા કરે જે પ્રેમનું તે શું હરે ?

ને ઘાસ ઝરણાં પાસનું જે પ્રેમ પી નીલું બન્યું,
તુજ પદ કને જે છે ઢળ્યું તે ના હરે ! તું શું હરે ?

એ ના પુકારે કોઈ એ, “ અમ અંગ કચરાઈ મરે !
“ અમ યત્ન સૌ ધૂળે મળે ” ! તો ઉઠ, ઉઠ તું શું હરે ?

આ શુષ્ક લૂખી ચાલશે અપકારીઓના રાહને
થઈ ઘાસ કર રસભર, અને એવું થતાં તું શું હરે ?

તુજ અંગતરણાં સૂકશે, ચારો ય ના તેનો થશે ;
તો શું પડ્યો છે દ્રુહ્યતે ? ઉભી ચારતાં ત્યાં શું કરે ?

ને ક્ષીરસાગરના સમું પ્રભુએ હૃદય નિજ પાથ્યું :
એ ગિન્દુ ના કોને મળ્યું ? તે પામતાં તું શું હરે ?

એની કુપાનાં પુષ્પ એ રગદોળનારા પાદને
નિજ ગન્ધનો જે લેપ દે તે લેપ આંતો શું હરે ?

ને આંખ મીચી ચાલશે તો ધણ સોશે મહાલશે,
મીઠી પ્રીતડી મીઠી થશે, દિલ-બય ત્યાં તું શું હરે ?

ભાવના અને વિશ્વ

ઉર ઠલવવા શોધી કાઢ્યાં સખા , લલના , અને
ઉર ઠલવવા શોધ્યાં પુષ્પો , ઝરા , તરુઓ વને ;
ઉર ઠલવવા પાળ્યાં પંખી , સુણ્યાં મૃદુ ગાયનો ,
ઉર ઠલવવું એ તો ક્યાં ચે બન્યું જ નહીં , અહો !

અહીં તહીં બંધી લીલા લૂખી જહીં નવ એ બન્યું ,
જગત સઘળું નીલું ના ના વસન્ત મહીં ગમ્યું ;
રમણીયપણું આ સંસારે અતૂસ બધું હિસે ,
જગત ઉપરે સ્વપ્ને કોઈ ઠયું ન ખરું હિસે .

કમલકલીએ લોગી ભૂંગો લપી શમણે ઢળ્યા ,
કમલકલનાં મીઠાં સ્વપ્ને અનેક રમી રહ્યા ;
કમલવનમાં ઉગ્યે લાતુ ફરી ફરતા બન્યા ,
પણ ગણગણી રોવાથી ત્યાં અધિક નથી ઠયાં .

રવિ નવ ઉઝે દહાડે જે ત્યાં હતો રજની મહીં ,
ઝરણુ ધરતાં લાલી સ્વપ્ને ધરે નવ તે અહીં ;
હૃદય ઠલવ્યું ઝીલી લેવા હતો કર કોઈ ત્યાં ,
નયન ઉઘડ્યું , જોવાયો એ બળી બધ બ્યોમમાં .

જગત સઘળું ધૂમી શોધ્યું , ફરી ન કહી મળે !
મધુર કર એ વિશ્વે પાછો ફરી ન કહી ઢળે !
નયન ઉઘડ્યું ને બેતાલું બસૂર બધું બન્યું !
નયન ઉઘડ્યું , વંઠ્યું મીઠું રહ્યું કદુ આંસુડું !

નયન નિરખી રોવા લાગે અહીં સહુ સ્થૂલતા ,
રમત કરતાં લાવણ્યે એ સુસૌકવહીનતા ;
અમર રસનાં બીનાં આવાં બધાં વરવા , અરે !
અગાહબ થતું તેની છાપો મલિન અહીં પડે !

અધર લલના મીઠો-મીઠો ધરે અધરે લલે,
કુમકુમ ભરી હાથેલીથી જડે ઉરથી લલે;
સ્તનતટ પરે રોમાંચોનાં- લલે વન ઉગતાં,
પરિશ્રમભર્યાં સ્વેદે છિદ્રો લલે સહુ ઉઘડ્યાં.

પણ રસ મહીં એવાંથી એ પ્રવેશ નહીં મળે,
કંઈક રડવું મ્હારે, ત્હોને, રહું જ રહું ખરે;
હૃદય ધડક્યાં, યોલ્યાં, ગાયાં, રડ્યાં, બથમાં ભર્યાં,
પણ રસ તણાં ખુલ્લાં નેત્રે ન દર્શન સાંપડ્યાં!

- શરીરપટનાં આત્મા માટે ન આવરણો ઘટે,
રસમય થતાં આડા સ્થૂલો તણા પડદા ચડે;
જગત સઘળું ન્હાતું ન્હાતું અનન્ત વિહારને,
પણ રમતમાં ટૂંકી વાડે દડા અટકી પડે.

સ્થલસમયને છોડી ક્યાં એ ન દેહ ઉડી શકે,
દડદડ થતી પાંખો માટે ન કાર મળી શકે;
અમર રસને એથી ખીજો ન વાહક વા મળે,
તવ અહીં મળે સ્વપ્ને છે તે અખંડિત ના રહે.

હૃદય ઠલવી ત્હોયે ક્યાં-ક્યાં જતાં જન આપડાં,
હૃદય ઠલવ્યું ત્યાં ત્યાં ભાસે બન્યાં સપનાં ખરાં;
હૃદય રમતું આહ્વાદોમાં ઘડી વિષમાં ચડી,
અમર રસની જાણે દહેરી તહીં જ થતી ખડી.

અધર લલના દે ત્યાં ભાસે અનન્ત સુગ્રાસ કે,
સ્તનતટ તણી ગાદી ભાસે અભંગ કુમાસ કે;
નયનઝરણે બહુ ભાસે અખંડ નવીનતા,
અલક અલકે ઝાંખી દેતાં પ્રભુત્વ નવાં નવાં.

ઠલમ લઇને જાણે એને સદા ચિતર્યો કરે,
કુવિત લવતાં જાણે એને સદા ચ કથ્યા કરે;

પણ ત્રુટિત એ ! ત્હોયે મીઠી તહીં રસધાર છે ,
અમર રસનાં એવાં બિન્દુ અહીં ઉપકાર છે :

પણ અમરતા વિપ્રવે સ્થૂલે કદી નવ સમ્ભવે ,
અપદ્મ પલમાં આત્માને ના કશી ચ મજા મળે ;
સ્મિત અહીં કરે તો તો બૂનીઃ સ્મૃતિ વિસરી જશે ,
સ્મરણ ધરતાં રાવું એમાં ન અન્ય ઈલાજ કે .

બ્રમર કમલે ખીડાતા છે અને ઉડતા લલે ,
અનિલલહરી પુષ્પોતુ' કું લલે ગ્રહવા મથે ;
ક્ષણિક શમણે લે સૌ દહેરે લલે ઉપલોગની ,
રસમય થવું શારીરીને ણને જ ણને નહીં .

ઉર ઠલવવા ખાલી હુંઠયાં સખા , લલના , અને
ઉર ઠલવવા ખાલી શોધ્યા ઝરા , તરુઓ વને ;
ઉર ઠલવવા ડાબ્યાં પંખી બધાં જ વૃથા નકી ,
ઉર ઠલવવું એ તો ક્યાં ચે મળે જ મળે નહીં !

૨૭ - ૧૨ - ૯૭ .

નિદ્રાને

ત્હારા કૃપા ઝરણમાં ગૃહ આ સૂતાં સૌ ,
ત્હારી કૃપા જ ગગને શરી રેડતો આ ;
જ્યાં ત્યાં રચ્યાં શયન છે પ્રભુએ ચ હાવાં ,
ડોલે સરો , ઉદ્ધિ કોઈ મહાન સ્વપ્ને .

ત્હારી કૃપા સુજ પરે ચ હતી જ એવી ,
ના આ હતાં નયન સ્વપ્નથી ઓળખીતાં ;
ત્હારું કયું નવ કયું સ્મરણે હંજી , ત્યાં
એ પાંખ શાન્ત સુજ ઉપર ફેલતી 'તી !

ને જો મહાન વિરહી સમયેઃ મહીં જો,
તું સ્વપ્ન દેઈ વધુ કેં મધુરી બની 'તી ;
તું જો મીઠાશ સહ આ ઉર બેઠનારી
સ્વપ્નો ગઈ લઈ અને ગઈ તું ય , રે રે !

રેતી લરી ખરખરે સુજ નેત્ર માંહીં
જો 'તો કણું તું વિષ્ણુ :કોઈ ન કાઢનાઈ ;
આ અસિથી ઉર હવે સુજ ખાક થાતું ;
છેલ્લે ય આવીશ ન શું જલ છાંટવાને !

જ્યારે મહેને નયન બિઘડતાં રહે નાં ,
જ્યારે હવે જગત દાહ સમું દિસે આ ,
તુમાં જ આખર હવે સુજ આશ જ્યારે ,
ત્યારે જ તું ત્યજી ગઈ તુજ ચાચનારો !

તું જોકથી જ જગ આ કંઈ ગોઠતું 'તું ,
તું જોકથી જ ઉર કઈ ન ગાંઠતું 'તું ;
તું જોકથી જ નયનો હતી લલ્લનારી !
તે તું ગઈ ત્રણ સહુ ય સમારનારી !

ત્યારે પ્રભાત સુજને કવિતા ધરીને
કોઈ મૃદુ રુદનમાં ગવશવતું 'તું ;
જો જોકલો પ્રહર મિત્ર હતો ઉરે આ ,
તેને ય ત્હે દિવસના વિષમાં મિલાવ્યો !

હાવાં શુકો, અનિલ , પુષ્પ , ગરા , ફુવારા ,
જે ગાય ગાન તુજ સોડથી નિકળીને ;
તહારી કૃપા વગર તે સમજી શકું ના ,
તહારી કૃપા વગર તે ખસુડું વમામ !

જ્યારે બધા જખમીઓ જખમો વિસારી
નેત્રો મીચી મલમળી પરવા કરે ના ,

ત્યારે હું ઔષધ બધાં ઠંઠવી ચ દેતાં
આ એકલો અહીં તહીં તડક્યા કરું છું !

જે સૌ ગયાં પ્રણયી એક જ પાઠ આપી
તેને જ પૂણું શિખવી ગઈ તું ચ કે શું ?
“દાવા ન હોય જગમાં કરી એ કૃપાના ,
“પ્રીતિ, દયા , ક્ષણિક એ સહુ મેહરખાની.”

૨-૧-૬૮ .

પ્રેમમાં કૂર દોરો

જગતમાં બહો સમજ્યા વિના
પ્રણય ના ચિરકાલ ટકી શકે !
પ્રણયમાં બહો સમજ્યા વિના
હૃદય કૂર જ કૂર બની શકે !

અને આ પ્રીતિને તુજ નયન જોઈ નવ શક્યાં ,
જરા સ્પર્શી હૈયે નયન મુજ આ દૂર જ પળ્યાં ;
ન જાણું તું કેવું મુજ નિગર આ છે સળગતું ,
કદાપિ તે માન્યું મુજ હૃદયને વળ સરખું .

અરેરે ! ક્યાં સુધી રહન કરતી તું રહી શકે ?
અરેરે ! ક્યાં સુધી મુજ તરફ હૈયું ઢળી શકે ?
યુગો કે કળોના મહદ તુજને ત્યાં નવ મળી !
વૃથા તંહારી આંખો મુજ તરફ આશામય મળી !

હશે બાંધો શાસો તુજ ઉર મહીં ઢાંઢ ભરતા ,
હશે તેની આંખે શરીરવિ તહીં એ થરરતા ;
હશે એવાં એવાં તુજ ઉર મહીં કે થઈ ગયાં ;
હશે અંગે અંગે મહદ મુજ માગી ઢળી રહ્યાં .

હશે ભાંચે નીચે સહુ ચ દિશ તહારં સુખ ક્યું ,
અરેરે ! કેા વાક્યે મદદ કરનારં નવ સુણ્યું ;
છૂરી ઉપાડીને તુજ કર હશે ત્યાં વિરમતો ,
હજી મહારે માટે જીવિત ધરવા તું મથી હશે .

કેવો મહેને મધુર ત્યાં ઠપકો દઈને
છૂરી હશે મરણની દૂર ફેંકતી તું !
શ્રદ્ધા હશે અડગ ત્યાં ઉછાળી રહી શી
એ દૂર દૂર દિસતા પ્રણયી મહીં આ !

કેવો તહેને જ મધુરો ઠપકો દઈ તું
રોઈ હશે અરર ! એ નળગાઇ માટે !
કેવું હશે , અરર ! એ તલપ્રી રહેલું !
ના જીવ ભય ! નવ જીવ રહી શકે વા !

વીણાસ્વરે રસ મહીં મૃગદ્વી ચડેલી ,
રે પારધીશર વતી જખમી બનેલી ,
આટી જતાં ચ નિજ શોણિત કાળભતું ,
તહોરા સમી તૃપિત એ તલફી હશે ના !

ત્યારે ફરી ફરી વળી ઉર ખૂમ પાડી
ધાયું હશે શિથિલ આશ બધી ઉપાડી ;
ઉડી ઉડી કબૂતરી કદી એક પાંખે
રે રે ! પ્રભુ ઉગરકાંઈ હશે પડેલી !

અરે ! અરેરે ! સુખ કલ્પનાઓ
એવી હતી ને જગતો હતો હું ;
અરે ! અરેરે સુખ પાસ કાંઈ
કિંતુ હતું ના તુજ દાહ માટે .

તહેં તો અરે ! વારિજ વારિ ચાચું ,
સુધા હતું મહેં તુજ કાજ શોધું !

સુધા હજુ વારિ મળ્યું ન તુંને,
તું ચોલે ફોનો થઈ ભસ્મ રે રે !

સુધા હજુ તે કર કોઈનાથી,
એ હસ્ત કેા પામર માનવીનો ;
“ હોજો હરિ તું પર, બાપુ ! રાજી ,”
એથી બીજું પામરને કહું શું ?

એ હસ્તની વાત હવે - કઈ ના,
એ ફૂરતાને પણ વિસરું ના ;
ભૂલું, ન ભૂલું, થઈ તો મયું એ,
પ્રીતી પડ્યા સુંદર સૌ બગીચા !

હવે નવું કેં દિલ માનતું થયું,
વિચારતાં શું થ છતાં થઈ જતું !
અરે ! અરે ! ફૂર વધુ બનું રજે !
તંને હજી હાલ વધુ - હૈં રજે !

હતી ન એ સૌ પણ માત્ર કલ્પના,
સદા થ જોઈ તુંજ ઉર હું શક્યો ;
સદૈવ આક્ષી મન પૂરતું મહેને,
હજીય શ્રદ્ધા સુખને તહીં રહે .

ધિક્કારન્તી મધુર લલના ! આજ છે શું મહેને તું ?
ઓહો ! એથી ઘટિત અધિકું હોય શું વિશ્વમાં આ ?
ધિક્કારોને પ્રણયથી વધુ યોગ્ય હૈયું નહીં આ,
ધિક્કારે તું ! નહિ નહિ કથું ન્યાયથી એ વિશેષ .

ધિક્કારે તું ! પ્રણયરસમાં ન્યાયની વાત કેવી ?
ધિક્કારે તું ઉચિત સહુ એ પ્રેમને એ નહીં કાં ?
થાકી થાકી પ્રણય કટુથી શાન્ત કાંઈક થાવો
ધિક્કારોમાં તુજ જિજ્ઞસને યોગ્ય આરામ લેવો .

એ ધિક્કારો તુજ હૃદયનાં દહં કેવાં પવિત્ર ?
એ ધિક્કારો મુજ હૃદયની, કૂરતાતું જ ગાન !
એ મહોં 'એ મહોં મધુર કુમળું' આજ કેવું ફેરેલું !
ઓહો ! એવો હૃદયપલટો દહં લાખો પુકારે !

ઓહો ! એવો હૃદયપલટો સહેલ ના વાત કાંઈ ,
ધીમે ધીમે મૃદુ કુસુમ જ્યાં વજાતું વજા થાતું ;
ધીમે ધીમે નયન કુમળાં આજ રોવા શીખે જ્યાં ;
ધીમે ધીમે અસુર બનવું દેવને જ્યાં ગમે છે !

આ હૈયાને અનુભવ નહીં પ્રેમમાં એ નશાનો ,
એ સીમાની ઉપર ઉર આ કોઈ કાલે ન ખેંચ્યું ;
બહાલી ! બહાલી ! તુજ ઠરઠને કલ્પવા હું અશક્ત ,
તું છે ત્યાં આ ઉર ફડફડી ખેંચવાને અશક્ત .

તારા જેવી મુજ હૃદયની ઉઘ પ્રીતિ હશે ના ,
તારા જેવું સહન કરવું તીવ્ર પામ્યો ન હું વા ,
તારા જેવું જિગર કુમળું નહોય મહાઈ , તહીં તો
ધિક્કારોમાં મુજ હૃદયને રૂબરૂ હોત મેં એ !

ઓહો ! કેવું મધુ મુખ હશે પ્રેમ ધિક્કાર થાતાં !
ઓહો ! કેવું મધુ મુખ હશે ત્યાગતાં સર્વ આશા !
પ્રીતિ અન્તે મરણ અથવા કૂરતા કે નિરાશા :
એથી બીજી જગત ઉપરે હોય તે લકાણુ કેવી !

એ ધિક્કારે તુજ હૃદયને લેઈ બનાર પ્રાણી ,
એ છૂરીને ગરદન ધરી શીખં સોંપી દહં હું ;
બાણું છું હું પણ નકી નકી કાલ એ આવતાં તો
એ છૂરી , એ હૃદય , કર એ આવશે નીર થાતાં !

કતલ જે કરવા કર ઉપડ્યો ,
કુસુમ તે લઈને જ - સહા લખ્યો !

જગતમાં પ્રણયી પ્રણયી સદા,
પ્રણયમાં ટકતી નવ ફરતા.

૨૬-૧-૬૮.

યજ્ઞમાં આમન્ત્રણ

અશ્રુની સૈયારી ધારા :
સૈયારી નિઃસ્વાસે જવાળા :
પ્રેમની સૈયારી પીડા :
આ છે બાકે સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

સાથી ના મૂકીને જાશે :
સાથી સાથે રોશે , ગાશે :
હિલની બાક હિલે યોળાશે :
ઘોળો હર્ષે સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

શાનાં સૈયારી વિષ્ણુ મુખમાં ?
સૈયારી ત્યાં શાનાં હુઃખમાં ?
તોફાને હસવીશું મુખમાં :
લાવો નૌકા સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

સૈયારી સપનામાં આવ્યાં :
કંઈની આ ભગવી ત્યાં લાવ્યાં :
ખેરાવી ને ના ખેરી કાં ?
આવો આવો , સૈયારી - બહાલાં સૈયારી !

બહાલાં ! આપું જે પ્રાપ્ત્યો તે :
બહાલાં ! પામું જે આપ્યું છે :
સૈયારી જગવી 'તી હોળી :
લેવી સૈયારી ઝોળી - બહાલાં સૈયારી !

૬-૧-૬૮.

રજાની માગણી

ત્રોફયું બિગર ! તું છે ખુશી ! હાવાં રબ્બ દેવી ઘટે !
બાકી રહ્યા ધા હોય તો બે ચાર દહ દેવા ઘટે !
તહેં શું કયું, તે આ બદન જોલી બતાવાતું નથી !
અંજરથી છોડી મગર કેં શ્વાસ તો દેવો ઘટે !

અરજી દહ કેલી થનારો કેકબાને ડીક છે !
તેને ય પથુ મેદાનની કેા હી હવા દેવી ઘટે !
માશૂક કે ઝુલ્મી નહીં સુદાં મહીં પામે મળ !
લેવા મળ એ ઝુલ્મની આરામ તો દેવો ઘટે !

છે જીવવું કે જીવવા મથવું ય રોવા કાજ છે !
તો આંસુડાની લાયકી એ પામવા દેવી ઘટે !

રીબાય તેની :લઝૂતો શું રીખનાઈ બાણતું ?
થાક્યો નથી :હોયે સનમ ! તાબે થવા દેવો ઘટે !

આરામમાં આનન્દની આશા નથી રાખી હમે !
છે દહથી દહેં જવું ! ત્યાં તો જવા દેવો ઘટે !

છે દહને બદલાવવું તે દહીંઓની દહેર કેં !
જ્યાં ત્યાં બધે છે એ જ, પથુ પૂરી તલબ કીધી ઘટે !

ખંજર ચલાવી લાલ હાથેલી કરી તુંજ હાથની !
મહારી નહીં, તેની મગર કાંઈ દયા ખાવી ઘટે !

માશું રબ્બ, બહોં ભલે, આખર કદમ ત્હારે જ હું !
બે ચાર દિન, બે ચાર યુગ, હાવાં-રબ્બ દેવી ઘટે !

૨૨-૧-૬૮.

શિકારીને

રહેવા દે ! રહેવા દે આ સંહાર, યુવાન ! તું ;
ઘટે ના ફરતા ખાવી :વિશ્વ આશ્રમ સ્વતંત્ર .

પંખીડાં, ફુલડાં ફડાં, લતા આ, ઝરણાં, તરુ,
ઘટે ના કૂર દૃષ્ટિ ત્યાં : વિશ્વ સૌન્દર્ય કુમળું.
તીરથી પામવા પક્ષી વ્યર્થ આ કૂરતા મથે;
તીરથી પક્ષી તો ના ના કિન્તુ સ્થૂલ મળી શકે.

પક્ષીને પામવાને તો છાનો તું સુષુ ગીતને,
પક્ષી તેના પ્રભુ સાથે હૈયામાં મળશે તહને.

સૌન્દર્યો વેડશી દેતાં ના ના સુન્દરતા મળે;
સૌન્દર્યો પામતા પહેલાં સૌન્દર્ય બનવું પડે.

સૌન્દર્યે ખેલવું, એ તો પ્રભુનો ઉપયોગ છે;
પાષવું, પૂજવું એને, એ એનો ઉપલોગ છે.

રહેવા દે ! રહેવા દે આ સંહાર, યુવાન ! તું ;
બધે છે આર્દ્રતા છાઈ તેમાં કે બળવું ભલું.

૨૯ - ૧ - ૬૮.

સ્વર્ગનો સાદ

મરેલાંઓ ! સગાંઓને ભૂત્રી બાળે : હંમે બાળું ;
મરેલાં બહાલવાળાંને હવા ગાળે : હંમે ગાળું.

સગાં દેનાર દુનિયાને સગાઈ બહાલ સાથે ના ;
મરેલાં બહાલ વિણ તે તો મરેલાં બહાલ વિણ થાશું ;
અમોને એ અમારાંને મિલાવ્યાં મોતને હાથે ;
હવે છોડી સગાંઓને ખરાં દિલદારને બહાલું.

સગાંઓ ! પિંડ ના દેશો : નહીં પહેાંચે, નથી પ્રીતિ ;
હવા એ બહાલવાળાં દે : બની લેલાં તહીં નહાશું.
અરે બહાલાં ! હવા દેતાં સદા તેવી હજુ દેએ ;
તમારી એ તૃષા એ તો અહીંથી ખૂબ એ પાશું.

હુવા દેવી ખુદાની છે ત્યાં રોશની એ એ ;
હુવા એ જાગતાં સૂતાં સદા દેતાં નહીં કાશું .

સગાં ! તમ રક્તની અન્ધિ હંમે તોડી બધી પૂરી ;
હવે તો સ્નેહમાં રૂળી વૃથા ના આગમાં દહાશું .
ઝહો બહાલાં ! સગાંઓથી સુલેહે મોતને પામી ,
અહીં બહેલાં ચડી આવો : બધાં એ સ્નેહમાં માશું .

૧૦ - ૨ - ૬૮ .

દિલની વાત

હિલે કે વાત છુપેલી , સખી ! તુંથી કહેવી !
હૃદય અપ્યુ , જુદાઈ ત્યાં , સખી ! રાખે કેવી !

વ્યથા સહેતાં હજુ ખોયું નથી કે સ્નેહી તાન ,
છૂટે ના એ , મિથે ! હૈયા તણી ખુશખો એવી !

જહીં ચૂસી જખમ ઉપસોગ લેતો મીઠો સ્નેહ ,
તહીં ખાવિન્દને સ્થાપી ઉરે ગાત્રી દેવી !

બ્રમર ઉડી જતાં લોગી નિરાશે ગાઈ ગાન
અરેરે ! પંકજે શાને પછી રજને લેવી !

કહું કાંઈ કહું , મીઠું કહેવું કીધું પૂણું ;
કહેવા દે મહને વાતો રહી જેવી તેવી !

નહીં તું કાન દે : રે ! રે ! થયે આ હૈયું ચૂણું ;
બહેતર છે પછી મહારે જુદાઈ એ સહેવી !

હિલોની તો જહાં વાતો સદા માગી રહેનાર ,
ત્હને તો ચાચતાં સુણવા બિગર મહારૂં , દેવિ !

કહું ને અન્યને તો છે સુણી સુનારાં લાખ,
મગર ત્હારા વિના બાણું ન દિલ ખીજું સેવી !

દિલે છે વાત કેં ધીખી રહેલી : ઠાંડે આવ,
હૃદય અપુ' : બુઢાઈ ત્યાં, સખી ! આવી ઢેવી !

૧૦ - ૨ - ૯૮ .

खानगी

કહીશ સઘળું, એમાં શંકા કરી ન કરી ઘટે :
કહીશ સઘળું, છુપું તુંથી કશું ન રહે, સખે !
કહીશ સઘળું, ક્યાં એ વિપ્રવે હશે સુણનાર ને,
નવ કહી શકે એથી ખીજે અલાગી અહીં કયો ?

મુજ નિગરમાં તુંને જ્યાં જ્યાં હશે ઉપયોગ, કે
મુજ નિગરમાં તુંને જ્યાંજ્યાં ઠયો ઉપલોગ છે,
હંધશ કહી એ તુંને, બહાલા ! રડી રડી સામડું,
મુજ હૃદયતું તાણું જેથી બને ફરી કામડું .

જગત ઉપરે દહોં કહેવા અને સુણવા સમું,
પ્રભુનયનથી પુણ્યે ખીજું મળેલ નથી કશું ;
પ્રભુહૃદયનાં ખ્યારાં તેથી દુઃખી દુખિયાં રહે,
પંછી દરદનાં ક્યાંથી આંહી નિવારણ સાંપડે ?

પણ દરદની વાતોમાં છે નિવારણથી વધુ,
દરદમયને દહોં થાતાં ઘટે કંઈ આવડયું ;
કમનસીબને દહોં એ ના અહીં મળતાં નહી,
કમનસીબથી દહોંની તો ન ગોઠડી એ થતી .

જગત સહ તો ત્હારે મ્હારે ઘણા પડદા હશે,
પણ નવ બધું અપુ' શાને સખતીયતા વિષે ?

જગત સહ એ આ હૈયે તો બધા પડતા કહે,
પણ જગતને સુણી લેવા મળ્યું નવ લાન છે.

કહીશ સઘળું, બહાલા ! તુંને, ભલે રડતાં કહું :
કહીશ સઘળું, બહાલા ! તુંને, બધું મરતાં ચ હું :
સુખ જીવિત તો તારી હૂંફે અહીં જીવવા સમું,
તુજ ચરણમાં ના તો ક્યાં હું પછી જમને નમું ?

૧૨ - ૨ - ૬૮

પ્યાલાને છેલ્લી સલામ

ખુદાનું નર પાનારા ! સલામો છે ત્હને, ખ્યાલા !
ન રો છોડી મહેને જાતાં : મન જ્યાં તોય ત્યાં જ, જા !

સદા સાકી તણે હાથે ભરેલો તર ભયો રહેજો !
પડેલા આશકો ફિક્કા : જરા લાલી તહીં દેજો !

પ્રથમ હઠીં જિગર પાસે જઈ દે હઠ બૂલાવી !
ધડી બેલાનની દેવી ખુદાઈ ત્યાં જ છે તારી !

પછી બાગો મહીં જાજો જહીં માશુક હો આશક !
જિગરને બોલતી આંખે નવાઈ બોલજો બેશક !

હમાઈ કોઈ પૂછે તો કહેજો આટલું, ખ્યારા : -
“અરે ! એને ભરી પીતાં સખૂરી ના રહી, ખ્યારા !”

બળી તારી મજેદારી હસીને બોલજો આવું : -
“ભરી દરિયાય નહાતાં એ જિગર ના ના નશે આવ્યું !”

જરી દિલનું કહેતાં કે જહાં ઝિંદી બધું માગે !
પછી તો રાખને ગાજે, “બહુ પીતાં નશા લાગે !”

અરે ! રા ના ! ત્હને છોડી નથી કે સાધુ હું થાતો !
ત્હને ધિક્કારનારી એ જળાંઓમાં નથી જતો !

પરી, ખ્યાલું એહિસ્તે એ , ખુદાનો હાથ જ્યાં સાકી :
જહાંમાં તો પછી પીવા રજા , હક હોય કાં બાકી ?

મ્હને ને આ શરાબોને જહાં પાપી કહેતી હો !
ખુદા લોગાં ઉપર રાજ : જહાં ડાહી થનારી છે !

ખરી તો મહેરબાની જે પહેલાં પાપને લેટે ;
બધી ચતુરાઇને તો આ દયા દેતાં બધાં એ છે !

હમારી તો ખૂરાઇમાં અધૂરું કાંઇ એ છે ના !
મગર મૌલા ખુદાઇમાં અધૂરો કાંઇ એ છે ના !

લલા ખ્યાલા ! અરે ! રા ના ! સનમ ત્હારી ત્હને આપું !
ત્હને માશૂકની એલ્કે સીસાની સાથ હું ટાંશું !

મગર તુંને , શરાબોને અહીં કાં રાખવાં હાવાં ?
હમારાં હર્ફ તો ભૂલી જવાતાં ના , નથી જવાં !

હમારા બાગની સડકે સનમ દેતી કદમ ના ના !
રસીલા તું મળાઓના મળ જ્યાં હોય ત્યાં જા જા !

મગર છેલ્લે સનમને તું કહેતો આટલું બજે : -
“ અરે લોળી ! પરહેઝીથી જરા છૂટી હવે થાજે !

“ અને દિલદાર ત્હારાને હફન છેલ્લે નહીં કરજે !
“ મગર તેની કરી મિટ્ટી શરાબે લોળવી દેજે !

કરીને ખૂચ એનાં તું સીસા પર રાખજો નિત્યે !
“ ભરી પીતાં પછી એને જરા સંભારજો નિત્યે ! ”

હવે કિસ્મત લલું ત્હાડું હજો ત્હારી સહે , બહાલાં !
જિગરની આ હવે છેલ્લી સલામો છે ત્હને , ખ્યાલા !

હમારી સ્થિતિ - હમારું કિસ્મત

હમારે તો ચમનમાંથી ગુલોના ખાર છે આવ્યા !
હમારે તો જહાંમાંથી બધે જહાદ છે આવ્યા !

નથી પીનારને કોને હમારું ખૂન આ લાવ્યું !
ઝુકેલી ડોક પર ખંજર ન ફેવું કોણને ફાવ્યું ?

હમારું ખૂન દિલબરને શીશી શરખત તણી ઠેરી !
હમોને તેજ એની એ હવાઓ ફર્નની ઠેરી !

અરે ! જે અન્યની આંખે રે છે આંખતાં સુરમો -
હમારી આંખનો તે તો કરીને આંખતી સુરમો !

હમે જેને અમી માન્યું, હમોથી દૂર એ ચાલ્યું !
બિજરથી ઝેરવું પ્યાલું તસુ એ દૂર ના ચાલ્યું !

હમોને આ જહાંઓનો બતાવ્યો માશુકે રસ્તો !
સનમ જેવી જહાં તેવી, બધે એ એક છે રસ્તો !

નકી એ એ જ ખંજરથી હમોને કોઈ દી જોશે !
પછી તો રાઈને અક્કલ બધી પોતાની એ જોશે !

કબરમાં જ્યાં હમે બાંધું કૂલો ત્યાં આવશે દેવા !
મગર આ ઝિન્દગીમાં તો બની લાલા સદા દેવા !

અરેરે ! આશકોની તો વધારે મોત છે કિસ્મત !
સનમને જીવનારાની નહીં કોડી તણી કિસ્મત !

શશાઓ પી હમોએ એ સુખોમાં લાન ના રાખ્યું !
સુખોનું દૂરનું નામે હવે તો છે દિલે રાખ્યું !

નહીં જે આપતા તેને હવે આ માગવું આવ્યું !
બૂઝું એ માગવું આવ્યું મગર માગ્યે ન કું આવ્યું !

મળેલું માગતાં જેને નકી તે માગતાં આપે !
ખુદાએ ના તહને આપ્યું ! પછી તું શું મહેને આપે ?

લિખારી સૌ લિખારીથી જહાંમાં લીખ માગે છે !
હમારૂં ફિસ્મતે કાંઈ સદા એવું જ માગે છે !

૨૨ - ૪ - ૬૮ .

પ્રિયાને પ્રાર્થના-સન્નિપાત

લવાતું આવું કે : ધરીશ નવ તેતું હઃખ , પ્રિયે !
પ્રિયે ! મૃત્યુવેળા લવન કરતાં ફગ્ધ સઘળાં !
પછી મૃત્યુમાં તો નથી નથી કશું કાંઈ વઢવું ,
નથી છેદું તેને , હુકમ કર : હું તત્પર , પ્રિયે !

કહેવાતું મીઠું હજી સુધી , પ્રિયે ! છે બની શક્યું ,
નથી ખૂંચાવ્યો મહેં તુજ ઉર મહીં કંટક કહી ;
તહને ખૂંચ્યાં એ તો કુસુમ સહુ મહારા હૃદયનાં ,
પ્રિયે ! કેવું લાગ્ય ! પ્રસૂન તુજને કંટક દિશ્યાં !

મશાલો પ્રીતિની તુજ જિગરની તહેં પણ રચી ;
રચ્યું તેની પાસે સુખ જિગરને નૃત્ય કરવું ;
પરન્તુ સાચો તો પ્રણયલડકો જે સળગતાં ,
પતંગોની યાંજો ઘસડી કરતો ભસ્મ સઘળી .

પ્રિયે ! એ વહ્નિમાં સુખ દિવ તણી પાંખ સળગી ,
હવે તહારી પાસે નવ થઈ શકે નૃત્ય કરવું ;
હવે તો ત્યાં છેલ્લો સુખ જીવનના પ્રવાસ વહતા ,
વસન્તોમાં જેથી સુખ જીવિતને પાનખર આ !

ઘણાંઓને લાવે પ્રણય સુખની મોળ સઘળી ,
વિનોદો જૂઠા એ સુખથી સુખ છે એ હસવતા ;

મહેને તો હથેલી સરણી દુઃખમાંથી જ મળતી,
સખી માટે રોતાં કંઈક હતી શાન્તિ હજી સુધી.

પ્રિયે ! એ ચહેરાનું કવન કર શ્વાધા કરી કરી,
જરા ગાજે ગાજે હજી પણ, પ્રિયે ! સૌમ્ય સખીનું ;
અરે ! છેલ્લાં સ્વપ્નો અઘટિત કહી બૂંસીશ નહીં,
ખડું તું માને તે તુજ સહ રહું છો, કહીશ ના.

ખગાડી ના દેજે સુખ હૃદયની મૂર્તિ મધુરી,
ખૂંટાઈ ત્હારે જો કથન કરવી તો દ્રર જજે ;
પ્રિયે ! ભક્તોની આ ઘટિત નવ કેં આળ કરવી,
નથી સ્હેવાતું તો સુખ હૃદયને દ્રર કર તું.

ન ઈંટોની ગિદગા કદિ પણ સહી ભક્ત શક્તાં,
પ્રિયે ! શ્રદ્ધાહુ છો સુખથી નિજ શ્રદ્ધા સહ રહે ;
પ્રભુને ચ્હાજે તું, સુખ પ્રભુ નહીં કે અવર છે,
ત્હને પાપાણ્ણા તે સુખ જિગરનું જીવન ઠયું.

સુષ્ણે તું ત્હોયે શું ? સુષીશ નહિ ત્હોયે નવ કશું,
ઠયું છે ચ્હારે તો તુજ પદ કને રોધ મરવું ;
પ્રભુ આ હેયાનો તુજ ઘર મહીં વાસ કરતો,
પ્રિયે ! બીજું તેને ગણીશ કદ ના આ ગંરજને.

રુચે તે રીતે તું સુખ પ્રભુ તણું દાન કરજે,
ખતાવે શી રીતિ ગરજ વળી જે ચાચક ઠયો ?
હું-તો ઘેલો એના અધરસનો લોહપ સદા,
અને ચાવીતાણું અમર રસતું એ તુજ કને.

ત્હને એ સુરકેલી કંઈ કંઈ હશે ત્હોય પણ શું ?
કદાપિ તે દાને તુજ કર ન લાંગો થઈ શકે ?
અરે ! દાતારોની સ્થિતિ ન નિરખે ચાચક કદી,
પ્રિયે ! ખીજે બૂખ્યાં હૃદય નવ ઘોખો ધરી શકે.

નહીં તું દે તો હું મુજ શિર ધરી દાદર પરે,
મરી ખાકે થાતાં રડીશ પદની ધૂળ બનતાં;
ન આવો કોઈને હજી સુધી હશે ચાચક મળ્યો,
વંળી તુંથી અન્યે પ્રભુ તણી હશે લૂંટ ન કરી.

પ્રિયે ! હું બાણું છું, મુજ હૃદયધરણ્યું નહિ મળે,
છતાં ત્હારી પાસે રહન કરવા ટેવ જ પડી;
અરે ! કિન્તુ ત્હારો કર ઉપડશે દાન કરવા,
પછી તો બાણું હું મુજ ઉર નહીં ચાચક રહે.

પ્રિયે ! હું બાણું છું રહન મુજ તુંને દુઃખ કરે,
છતાં એ રોવાનું કમનસીબ છૂપું નવ રહે;
ઘણાં સન્નિપાતે જખમી દિલ જેવાં બડબડે,
ગણી તેવો જૂઠી પણ જરૂર 'હાહા' જ કરજે.

૨૪-૪-૯૮.

દિલને દિલાસો

વનેશી એ સીતા તુજ તરફ પાછી જ કરશે—
અરે ! જેનો રહેશે ઘડીક છૂપી આલ્યો ! રડીશ-ના !
હવે ના રોજો-હો ! સહુ દુઃખ તણા વાસ મહીં એ—
સૂકેલી ભૂમિથી હજી પણ પુલો એ નિકળશે.

અને જૂપા કદે હૃદય વણુમાં જે ઢળી પડ્યું—
તૂટેલા હૈયા રે ! સુખ ફરી ત્હને હાથ ધરશે !
પ્રભુ ! શાન્તિ હોજો ક્ષુભિત ઉરને ! તું રડીશ ના !
રડે તો કેને ના ! તુજ સમ બહુ ના ગત થયું ?

હવે ના રોજો તું ! મધુ સમય ત્હારા જીવિતનો
હજી કૂટી નીલો તુજ ગૃહ તણો બાગ રચશે !

અને પાળેલાં એ તુજ અમનનાં પ'ખી સઘળાં
શિરે - પુષ્પોનાં એ પડ પર પડો કેક ધરશે !

નહીં છૂપી ચાવી પ્રભુકર તણી તું લઈ શકે,
છતાં પ્રીતિથી છે ગગનગ થતી એ જવનિકા !
પ્રભુ રોનારાંને રેઢન કરવાનું જ ધરતો !
અરે ! રો ના ! આશા તુજ જિગરમાં છે પ્રકટતી !

જશે આ દુહાડો ને ગત પણ થશે કાલ, અથવા
હશે તારો વારો હજી પણ જરા દૂર અધિકૌ !
ફરતા - અકે આ તુજ ઉરરચ્યું પ્રાપ્ત બનશે !
અરે ! રો ના, હૈયા ! તુજ સહુ અધીરાઈ અમથી !

સુવર્ણી થાશે એ રવિ તુજ કહી કિસ્મત તણો,
બધાં કાળાં પાનાં ઉપર નવ બાળ હરિ તણી ;
ધરે ધીમે ધીમે ઝુલમગરના ઝુલ્મ સ્થિરતા,
બધા નીલા કાંટા કુસુમ ધરતા ! તું રહીશ ના !

અહો ! યાત્રાલુ ! તું ક્ષિતિજ પર તો દષ્ટિ કરજે !
રહે છે શાને તું ? મૃગજલ બધે હોય નહિ - હો !
સુનેરી રેતીની મધુર ખુશબો માનસરની
નથી શું તારૂં આ મેગજ તર આણું થ કરતી !

વૃથા કાંટા તારા ઉર પર કરે છે ઉગરડા !
અહો ! હાવાં તો આ કૂટતી કલીને ચોર ટહુકે !
પ્રભુ કારો તારૂં ધગધગ થતું રક્ત સઘળું !
બહુ છે ભેવાતું !, નયન નવ ફેલીશ રડતાં !

બધી વેળા ભે કે તુજ ભવિતનો મહેલ ડગતો
અને ચોપાસે આ મરણનંદ મોટો બુધવતો ;
રહે છાતું રો ના ! જલ ઉપર નૌકા તેરી શકે,
કિનારે ધરજે અનિલ શઢ તારો લઈ જશે .

ખડું છે કે - પાસે નહિ નહિ જ કે બન્દર ફિસે ,
ખડું , છે કે જંગી ગડગડ થતા લોઢ ઉછળે ;
બધી દહેરી કિન્તુ ઘસડી વહતી એક જ સ્થળે ,
જહીં બોલે ફેંકી થઈશ હલકું તું રડીશ નાં !

ખડું ! તારાં મિત્રો તુજ જિજરની કાતર બન્યાં !
ખડું ! તારી સૂઝી રસહીણ થઈ આ ઝૂંપડી એ !
ખડું ! તું વંટોળે ગગન ચડવા તત્પર થયું !
પડયું વારે વારે શિથિલ સઘળા આ અવયવો !

રહે છાતું ! એ તો વિભુકિર તણું ઇન્ધિત બન્યું !
રહે છાતું ! ના ના ઘટિત નળળાઈ પ્રકટવી !
જનોને જૂઠું આ રહેન તુજ ભાસી હસવતું !
ખડું તો ના ફાટે ક્યમ હજી સુધી ? તું રડીશ ના !

બધાં પ્રેમી અશ્રુ પ્રભુ ઉપર બેઠો ગણી રહ્યો !
ન રો ! એને દહીં સહુ જિજરની બાણ સઘળી !
સુણાઈ તારી એ કતલ દિલની માંદગી બધી !
દવા દેશે ! રો ના ! અકસીર તહીં ઔષધિ બને !

હવે હે ગીતાતું તુજ હૃદયને ગાન કરવા !
ધડી લે એનાથી સહુ ચ તુજ સંસાર સવળો !
ન રોજે મહાઈ તું પણ કદિ મહેને પૂછીશ નહીં ન
પરન્તુ રોતાં તું સુજ મન તણી વાત કરતું !

“ સુવણે આજે તો રહેન કરતાં પથ્થર જડું !

“ કયે દહાડે કિન્તુ જરૂર જડશે કોણ હિરલા ? ”

કહું છું હું એ તે સુખથી કયળે તું પણ ભલે !

છતાં રોઈ શાને કવન કરવું ? તું રડીશ ના .

ઝંઘ લે તું નિરાંતે

સૂ નીરાંતે ! ગડગડ થવા ચિન્ધુને ટેવ જૂની !
એની લાલા સમજી ન શક્યો કોઈ એ છે ખલાસી ;
તોફાનો આ પ્રણય રચતા બહાણની સાથે છે ને !
સૂ નીરાંતે ! રમત કરતાં કોઈ જીતે : પડે છે !

સૂ નીરાંતે ! મગર તરતાં આવડે કેં તહને છે ?
તે શીખેલું નવ જૂલી શકે , બંધ ક્યાંથી નીરાંતે !
જૂલી જા કે હજી વધુ જરા મહાવરો તું કરી દે !
વા પી પ્યાલો હરિ હરિ કરી , બંધ દે તું નીરાંતે .

૨૮ - ૪ - ૯૮ .

પ્રથમ નિરાંશા

આશાની પીડા વીતી છે !
અશ્રુધારા ના વીતી છે !
કાળમુખે જાવા પ્રીતિ છે !
વીતી છે તે વીતી છે !

આશાના મજા હાવાં લાવે !
કોણ ફરી ક્યાંથી એ લાવે !
આશા કોણે કાં લૂંટી 'તી ?
કોણ જાણતું , શું વીતી 'તી ?

આશા તો આ ઉરને નડતી !
કોઈ અન્યને એ તો રડતી !
કોઈ કોઈ દી તમ પદમાં તો
બહાલાં ! પુષ્પ ખની પડતી 'તી !

પીડા તો પીડા એ મહારી !
કાંઈ નથી તેથી તો સારી !

વીતી છે વીતી છે એ તો
મીઠી લાચારી !

હાવાં આંસુ એ ના ઉન્હાં !
રોવાનાં ગીતો એ સૂનાં !
ઉખા જીવનની વીતી છે !
મોત તર્ણી થંડી જીતી છે !

હેયે શ્વાસો તહોય ફરે આ !
કંઠ મહી નિઃશ્વાસ તરે આ !
બહાલાં ! કાષ્ટ બળ્યું આ જીવે !
શું વીતી ? શું ના વીતી છે ?

૧ - ૫ - ૬૮ .

જીવનહાનિ-ચોવીશ વર્ષ

ફૂટી ગયેલ ઘટની ઘટમાલ જેવાં
મહારાં ફર્યાં વરસ : જીવનભાગ - સૂકયો ;
એકેય બિન્દુ નવ ચોવીશ ચક્રમાંથી,
વા કોઈ એ ન ઘટમાલ સમારનારું .

સેવા બજી ન પ્રભુની ક્ષી કોઈ દી એ,
બાકી રહી સહુય ચેતનહીન આશા;
તેમાં પરન્તુ ઉરને ફરિયાદ ના ફેં,
બયે શુદ્ધાળ કહી કંટકને રડીને !

મહારૂં સદા ય સહુવું સહુ છે સહું મહે,
માળી તણો કર સુજે બચમ પુષ્પ સહેતાં;
મહારી ગરીબ કવિતા બસ કોઈ રોતી -
તેવી પ્રભુ પશુ ક્ષમા સહનારને કે .

હું વિશ્વનો નહિ જ કું - ઉપયોગ બાણું,
કે ખેતમાં ગતિ તણું ઉર મૌન ધારે;
મ્હારો હિસાબ વિધિ પાસ કશે ન લાંબો,
જીવ્યો, મરીશ : જ્યમ તારક ત્યાં ખરે છે.

સેવા તણી ગરજ છે વિભુને ન મ્હારી,
નોકો તણી ગરજ ના જ્યમ સિન્ધુ રાખે;
સૂઈ ઉભા રહી પ્રકાશની રાહ જોવી,
તેમાં ય એ જ હરિની બજતી જ સેવા.

આ શુષ્ક પાનખર શી મુજ દગ્ધ આશા,
તેને પરન્તુ હજી છે ફરિયાદ કાંઈ;
ફિક્કાશ આ રુધિરની રડવી નથી કું,
એ પ્રેમનો તડફડાટ બધો ગયો છે.

જે સર્વદા સહજપ્રાપ્ય તજી હઈને
જે લાઘવું કઠિન ત્યાં નિજ તીર તાકે -
તે પ્રેમને ઘટિત અશ્રુ બધાં ય આ છે :
તેમાં કશી ય ફરિયાદ કરી ન છાજે.

કિન્તુ વસન્તસમયે સહુ પુષ્પ ખીલે,
તોફાન સિન્ધુજલનાં શરદે શમે છે;
જ્યાં શાન્તિનો સમય માનવીઓ ગણે સૌ -
ત્યાં દર્શને ન હજી શાન્તિ તણું હું પામ્યો !

બાલ્યા બઈ જ, ગત યૌવન છે થયું, ને
મૃત્યુ તણા ય પડઘા શ્રવણે સુણાતા;
ત્હોયે રહે તરસમાં મરતો બપૈયો -
ને પિંજરા હૃદયને ફરિયાદ રાવી.

મ્હારો સ્વજાનો

જેણે ખબરનો જ્યાં કર્યો તેનું જિગર ત્યાં ત્યાં નકી ;

જેનું જિગર જ્યાં જ્યાં કર્યું તેની ઠરી ત્યાં ઝિન્દગી !

હાવાં મોતની એ મહફિલે ,

ચાવી ખબરનાની રહે !

મહેતલ ન કાં પૂરી બને ?

શુ એ જ માંગે આંખડી !

મૂડી હવે જો મોતમાં ,

તો ઝેરના ખ્યાલા ઘણા

બેલાન જો પીને બન્યા ,

તો લહેરમાં ભડું પતી !

આ અશ્મની દૂરબીનને

શું રૂપ તે મોતે હશે !

ક્યાં એ સનમ ! ક્યાં મોત એ !

પલટયો ખબરનો શું બની ?

જે મેઘસીની વાદળી ,

માશૂકની સાડી બની ,

ત્યાં એ છબી એ મોતની ,

આજે નઝર આગળ ખડી !

ના ના કુલોવાળી સનમ !

ના ઈશ્કના હાથે કંદન !

આકાશનું હોજો કંદન !

જ ત્યાં જિગર ! ત્યાં ઝિન્દગી !

જ્યાં જ્યાં લીલારો માશૂકી :

જ્યાં એ જ ગાલોની સ્મૃતિ :

તે તે શબ્દોની એ કલ્પી

ચીંધે મોત સામી આંખળી !

માશૂક ખ્યારી સર્વને !

આ મોત તો કે ના ગમે !

મ્હારા જિગરને જે કમે ,

તે મોત માશૂક છે ઠરી !

મ્હારો ખબરનો લેઉં હું !

છે પાસ કાં ના લેઉં હું ?

માશૂક વરવી કાં ગણું ?

લાગી નઝર તો એ લાણી !

થી સનમ ખડીતી હતી !

દૂર : હું રાજી નકી !

પાસે હવે લાગ્યે ખુશી !

આશા એ હમારી ઈન્દની !

એ રીઝતી કે ખીજતી

ત્હોયે સનમ રૂડી હતી !

શું મોત છે એની છબી !

કેવી શિકલ , રે રે ! ફરી !

મ્હારી સનમના ઝુલ્ફની

શાહી હમે જોઈ નહીં !

જેવી સફેદી એ નથી !

લાલી , સફેદી મોતની !

ખડેલી : ઝમકી આવતાં

શું એ મુખો આવાં થતાં ?

શું મોતનાં એ મોતમાં ?

તેનો ખુદાપા એ વળી !

“રે! રે! સનમાં રે! રે! સનમાં
“ત્હારા જલાઓ કર ખતમ!
“દેખાડી ત્હારું દે બદન!
“તું તું સનમાં ભૂલું નહીં!”

જડ વૃક્ષ થઈ એ જૂરવું!
શશીહીન વા કુસુકું થવું!
દઢ શીદને બનવું કશું!
નકી મોત કોમલ પ્રીતડી!

એ બોલતાં એ શી કરે!
એ લાલ રંગો શા તરે!
સુન્દર અધરી તો કરે!
ત્હોથે ન કાં ભેડું હજી!

કે કોઈને શું ના જમી
આવે સનમ, જે આપથી?
તું બીખતો તે આ ઉભી!
જા, પુણ્યશાલી! ભેટની!

જે મત્ત તરુઓ મઢ ઝરે:
જે કેદમાં વેલી ચડે:
તે આંસુડાં ખારાં બને,
સુરભે ગઈ! વેલી કહીં!

હેતો ખમનાઓ ખુદા,
એ પામતાં તે પાપ શાં!
તું કાલનો થઈ આજ જા!
જા, પુણ્યશાલી! ભેટની!

૧૬ - ૫ - ૬૮.

બહારાં

બહારાં બહારાંની પીડા!
લૂછતાં અશ્રુ એ કીડા!
મહારાં ત્હારાં: ત્હારાં મહારાં:
એ દુખડાં સુખડાં સુખડાં!
મહારાં તો દુઃખ સૌ મહારાં છે!
બહારાં સુખ સૌ બહારાં છે!
ટેવાયાં બેવાને એ તો
મહારાં દુખડાં છે!
ટેવાયાં ના લાગે કે!
ટેવાતાં હસવું બાગે કે!
મહારે તો રાવું ને રાવું,
જૂવું તાબું કે!

ઢાલાં ! ટેવ મહેને એ બાઝી !
 ઘોખાની વીડા સૌ દાઝી !
 તહોચે આ દાવા ધીજે તે
 જોટી છે બાણ !

૨૪-૫-૬૮.

સ્વોવાતું ચિત્ત

નયને જલ એ વહતાં રડતો !
 સુખમાં પછી હું ન મહેને ગમતો !
 સુખથી પણ આ સુખ ચિત્ત બને સુખ
 એ સહવું કયમ ? ના સમજ્યો !

ઉર પહાર વહી જ ઉરત્ત જતું !
 જલથી જ્યમ દૂર જલત્ત બને, અહ !
 મીન ગરીબ રહે : ન મરે, અહ !
 એ સહતાં ય સહું ન થતું !

૨૫-૫-૬૮.

જેને વીતી ગઈ

‘જેને વીતી તે તો બાણે,’
 જખમી એવું માની મ્હાણે ;
 જોખામાં શિર ધરવા આણે,
 ત્યાં આ ખંજર શું ?

જેને વીતી તે બાણે છે : -
 “હાં ! કેં વીતે તો હું ને છે !
 “વીતે તો છાને વીતે છે !
 “વીતે એમાં શું ?”

જેને વીતી ગઈ સંસારે,
તે તો બેપરવાઈ ધારે!
વીતે છે તેને તો,
જેને વીતી તે લાધ્યે શું?
જેને વીતી તે સાથે શું?

વીજ વાહળી સાથે જાતી,
કાલે ગઈ : આજે ભૂલાતી!
સૂકાઈ કેરી છાતી થઈ,
જેને વીતી ગઈ!

૧ - ૬ - ૯૮.

શંકારીલ

ચીરો પડ્યો હૃદયની સુજ આરસીમાં,
જેમાં સખીવંદનનું પ્રતિબિમ્બ ઢેચું;
દે! જો છળી ય વિરહે કટકા બની બે
જો ભાગમાં ત્રુટિત ચમ્પકની કદી શી!

શું સત્ય જો પ્રણયકર્શન સ્વપ્નનું, કે
આ આરસી તૂટી ગયેલ તૂટ્યું જ દેખે?
ચીરાય છે હૃદય જો સખીનું અધિકું,
કે ફાટ આ જિજરની અધિકી બને છે?

અન્ધાર છે વિકટ : જ્ઞાન રહ્યું નથી કે,
જે પ્રેમથી ઉદય પ્રેમથી અસ્ત પામ્યું!
જેવી ઉઠે વીજળી વાહળી સાથ કિન્તુ
જો મેઘનો જ અતિયોગ થતાં છુપાતી!

છાતી તાણું શયન પાથરતો હતો, ને
જે કાજ અંગ સુજતું કરતો અશીશું,
તે એ ન આજ સુજ સાદ સુણી ઉઠે આ,
કે નાહતું ગગન વાહકે ના ખને છે?

ઉન્માદથી નયન અન્ધ નથી થયાં આ,
કાટી પડ્યા ન હૃદયે અથવા વિકારો;
છે હૃદ તો સમય કું નહિ શૂન્યતાનો,
તહાવે વિચાર ગતિ કેમ કરી શકે ના?

છે લોભ કીર્તિ, સુખ વા યશનો ન કાંઈ,
છે લેશ એ વિષયની રજ ના અરીસો;
છે કાંઈ કોઈ સુખતું; પણ તે ન હાવાં,
છે લોભ તો હંધ ચૂક્યો ઘણી સલામી.

રે ક્રોધ! એ ઝનૂન રાક્ષસનું બિચારું:
ક્યારે હેતું? ક્યમ ગયું? નવ તે ય ભાણું!
પહેલી ટકોર ઉરમાં અડતાં ખરું એ,
ધારા પડી જલ તાણી ન્યમ ચૂર્ણ થાય!

કંગાલને ન મદ તો ઘટતો કશે એ,
ભિખારીને કદિ ચ સમ્ભવતોય ના ના;
એના સદા સહુ ચ તીર ખની જ ખૂઠા
આ આરતી ઉપર કાર કરી શક્યા ના.

હા કામ! એ કુસુમતીર સ્મૃતિ મહીં છે,
એના ગુલાબમય કંઠકના ત્રણો આ;
હા દેવ કામ! મૃદુ યૌવનની પતાકા,
તે કેં હસે, નવ હશે, ઉરકાટ માંહી.

એ લાગણી ઉપર રૂઢેમ જરા ઘટે છે,
જે છાયમાં વિષય અન્ધ ઉડી જતા સૌ;

જે એક આરશરણે જ સદેવ ખેલે ,
સ્વાભાવિકી શી ઉપલોગની ચોગ્યતા ત્યાં !

એ કામનીચ પણુ લક્ષ્મ તણી ચ મૂર્તિ
ના છે રહી હૃદયમાં રતિ કાજ હોવાં ;
એ દંશનું વિષ બધું ઉતર્યું દિસે છે ,
ઘેરાય આ નયન તો પણુ કેમ આવાં !

સૌન્દર્યપૂજન ઉરે અધિકાર પામ્યું -
તે ભાવદષ્ટિ પણુ છેક સરી પડે છે !
છે કાલની કરવતી સઘળે ઘસાઈ ,
લૂટી ગયેલ પણુ નિર્મલ આરસી આ .

માશૂકની પ્રતિકૃતિ પણુ કેમ આવી ?
જેવી દિસે કૂદી રહેલ ઝરે તૂટેલી !
શું ઝાંઝવાં જલ અને જલ ઝાંઝવાં છે
કે આ કુરંગ તરસ્યું ફફડે બિચારું ?

કે 'સ્વચ્છતા તણી કણી પણુ સ્વચ્છ જોતી ,'
એ વેણુ શું પ્રભુ તણું લલચાવવાને ? !
કે આરસી ઉપર અશ્રુ હળ પડ્યાં તે
લૂછી સુકી કરી ભુકી કરવી પડે શું ?

કે સર્વ માનવી તણું વિષયો જ સર્વે ,
જે તોડતાં સહુ ચ જીવન સાથ તૂટે ?
કે શું અપકવ ફલ મેં ઉચકી લીધું છે -
જેથી ન બીજ બન્યું છાલ થકી નિરાળું ?

કે શું અનન્ત યુગની સુખ આરસી આ
જાણી શકી ન હોયુ વિશ તણી ગતિ કેં ?
હું આ અહીં પવનવેગ વતી ઉડું તે
છે પાત કે પ્રિય લાણી ચાડવું હશે આ !

મહાર્ક હજી રણ વધુ વધુ શુષ્ક થાતું,
ભણે ફરી જીવિત પથ્થરમાં વહે આ !
છે વિશ્વમાં સહુ ય એકે લાણી ગતિમાં,
તો મોક્ષ, જ્ઞાન, સહુ પથ્થરમૂર્તિઓ શું !

માશૂક ધૂળ ! પછી આશક ધૂળ ખેલો !
શું પ્રેમપક્ષી બસ એક જ પાંખવાળું ?
શું ધૂળ ધૂળ મહીં ધૂળ થકી ઉડે આ ?
શું સ્વાર્પણો, અણુય, ધૂળ તણાં જ નામો ?

મહારી સખી હજી ય અક્ષર ઉચ્ચરે ના !
શંકા તણી કસૂર માફ કરી શકે ના !
હોવાં ન સાદ પણ કંઠથી નિકળે આ !
એ ક્યાં હશે સમય માશૂક જ્યાં પુકારે !

ગ્રીષ્મે મયૂર ટહુક્યે નવ મૈઘ આવે !
માશૂકને નહિ જ આશકું કશું એ !
ચીરાય છે હૃદય એ સખીતું અધિકું,
કે ફાટ આ જિગરની અધિકી બને છે !

૩ - ૬ - ૬૮ .

एक आशा

બહાલા ! જૂદાઈ તો આવે,
આંખો આંસુ મિથ્યા લાવે;
યાદી એકલકી રહેવાની -
એ એ રોવાને !

ફર ફાઝલું ભો ના થાયે,
ભો ના ફહાડાથી ઓલાયે -

જો યાત્રી ના કેં ભાવે તો -
ભૂલી જવા આશાઓ !

૪ - ૬ - ૬૮ .

एकलो बोल

“ચાહું છું,” બાલે ! તું કહે છે :
તો કાં આંખ મહીં ના એ છે ?
ના કાં એ ગાલે છે રમતું -
જેલાડી પેલું ? આનન્દી પેલું ?

મહારામાં એક જ માં ત્હારો
હેયે હોત હલાઓ બારો :
તો - તો બહાલી બાલે !
આવી કંગાલી શાને ?
શાને દેવાતે બાલે !

બ્યાં બ્યાં ભેટો માતો , બાલે !
ત્યાં આ રક્ત ઉછાળે ચાલે !
થંડું ત્યાં ત્હાં તો ભાલે -
પ્રેમે ઉત્તર શો ?

ખોલ એકલો તુજ દિલ બાલે !
મહાઈ નામ મૃદુ શી બાલે !
ત્હોયે આ ઉરના બુસ્સા ના
તવ હૈયું ફાલે !
બાલે ! તવ હૈયું ફાલે !

જોને - પરમજાં ત્હારાં એ
આ ઓઠે કે હી શાં આવે !

હોયે હિમલયાં [સન્ધુની
શરદી કાં લાવે ?
બાલે ! શરદી કાં લાવે ?

શબ્દ માત્ર શું હું જેવાને ?
બાલેલા તું જેવીના એ !
પ્રીતિ શી ? જે ના છે ગાલે -
લાલે કે ચાલે !

રાતે સપને તું આવે છે :
ત્યાં તો કે જૂઠું લાવે છે !
કમ્પે કમ્પ, સ્મિતે સ્મિત, બાલે !
સપનાં તો મ્હાલે !

સપનાં તો સપનાં સપનાં છે !
જાગી જોતાં શા બપનાં છે ?
લેટન્ટાં અહિંયાં તો બાથે
પ્રતિમા આરસની !

બાલે ! આ હૈયે ચમ્પાતાં -
જો તું ને સુખલાન કથું ના ,
તો તું ડાહી હોયે !
તો તું સુન્દર હોયે !
નિત્યે નિર્મલ હોયે -
કિંતુ પ્રીતિ ક્યાં ?

નહાસી જતી મૃગીને ઘવાયેલો મૃગ

જરા પાસે ! જરા પાસે ! પારાધિ હજી દૂર છે ;
ચાટેલો કાળજે ઝેરી તાલો ઘા અતિ દૂર છે .

ન તીર સાથે હજીનાર ખેંચે ,
ઘા સાથ ના જીવ જતો રહે છે ;
ક્યો નથી ઘા : હજી રક્ત ઉઠું ,
હજી રહું સ્નેહનું બાન જૂનું .

સૌન્દર્ય આ વિશ્વ તણું ન ભેવા
છે કાલ છેલ્લો ઉપભોગનો આ ;
તહારી , પ્રિયે ! એક જ દૃષ્ટિ લેવા
હજી ય ઇચ્છા હૃદયે ભરેલ છે .

હવે ટોળું બધું મ્હારું નહાસી દૂર જતું ભલે ;
વેદના હારવા કિન્તુ ઠેરવું તુજને ઘટે .

બધે ય ખેલેલી નિજ ઝિન્કગી શું ?
હજી શું એ ત્રાસથી કમ્પતી તું ?
છે તીર કેા અન્ય ન છૂટવાનો !
દીધાંયુ તું સાથ કુરંગ આ હો !

નથી અહીં વૈરીયું વૈર લેવું ,
નથી અહીં શોષિતભિન્ન દેવું ;
અહીં રૂડું સ્નેહનું દંઢું રહેવું ,
તહીં ય સ્વસ્નેહની આ શી ભીરતા !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! મ્હારો આ પ્રણ આટવા !
અરે ! બહાલી ! હવે તો આ લાગે છે સ્વર ફાટવા !

ભીરુ બન્યાં અંગ ગધાં ચ જેનાં ,
કેવાં મૃદુ બહાલ સદૈવ તેનાં !
બહાલી ! છતાં એ સહુ સ્નેહ કાયા ,
સૌન્દર્ય બે ભવ્ય બની શકે ના .

એ શું બધી દેહ તણી જ માયા ?
આત્મા પરે પ્રેમની શું ન છાયા !
માની હતી પ્રીતિ વિશાલકાયા ,
તહીં ચ આવી લઘુતા ભરેલ શી !

સ્નેહને તોડવા બાણે મ્હારું આ મન થાય છે;
અપાટે પ્રવાસ આ કિન્તુ આલ્યો દૂર જ બાય છે.

અરે ! અહીં છેવટ સર્વ પાસે ,
ફલંગ દેવા ન ઇલાજ પાસે ;
પ્રિયે ! પડી પ્રેમની ગ્રન્થિ તેને
કેં બેધએ કાલ જ તોડવાને .

ખીબા પ્રણેથી ચ બચાવવાને ,
જે માનતો તે જ મનાવવાને ,
ફલંગ દે એક જ આવવાને !
પ્રિયે ! પ્રિયે ! આ તુજ સાથી બાય છે !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! બહુ ના , ક્ષણ બે જ છે !
પ્રિયે ! તું ચાહતી જેને આ બહાલો તુજ એ જ છે !

ત્હને સ્મૃતિ હો અથવા નહીં હો ,
બૂલી બધું તું ક્ષણમાં જ , ઝોહો !
જે રેડતી જીવન મૃત્યુમાં એ ,
મીઠી સ્મૃતિ આ ઉરમાં તરે તે .

ન ચાહવું , પુરુષથી બને ના !
ફીજતિથી સ્નેહ કેશો મળે ના !

જૂદી જ કેં પ્રેમ પિછાન દે આ !
છતાં ય આ ઝિન્દગી તું જ તું મથી !

અરે ! એ તો સ્મૃતિથી એ જાણે જીવ ફરી વળે !
દષ્ટિ તું ફેંકતાં તો ઘા રૂઝાઈ ક્યમ ના મળે ?

સ્ફવારથી સાંજ સુધી શિકારી
થતો હતો પાછળ બાણધારી;
જૂઠાં થઈ આપણુ ભેટતાં તે
તહને ન શું યાદ જરી ય રહે છે !

હર્ષાશ્રુ દેનાર શિકારીનો એ
કેવો થતો 'તો ઉપકાર ત્યારે !
અંગૂર શી નૂતન શીંગડી તે
શી થાકને સર્વ હરી જતી હતી !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! હર્ષાશ્રુ હંજુ આપવા !
મૃત્યુમાં ચાલનારાની છેલ્લી દહાણુ જ આપવા !

હર્ષાશ્રુ બહાવાં તુજને સદા એ,
તહને મળું ત્યાં હંજુ એ જ એ એ;
જે સ્નેહસિન્ધુ મહીં ઉપરિ છે,
તે ભિન્નિનો વાસ તહને રહે છે .

જે ઝિન્દુનો સિન્ધુ બનાવવાને
જે સાગરે સ્નાનથી મહાલવાને,
વિયોગ તું ધચ્છતી પામવાને,
પ્રિયે ! અહીં તે તુજ કાજ નાચતું !

પ્રિયે ! તું ધચ્છતી તહાયે જૂઠાઈ ગમતી નહીં !
હવે શું અ-તની આવી તહને કેં દમતી નહીં ?

કે શું વિલાસી સહુ અશ્રુઓ 'તે
વિલાસની ઝાકામાં ગળીને ,

ઉત્સુક હૃદય

—૧૨૩૪—

અહો ! ક્યારે પેલો કનકમય ભાનુ નિકળશે ?
પ્રિયાનો ભેટો જે કિરણકરથી કાલ ધરશે ?
હશે ત્યારે શું શું ? મુજ હૃદય ધારી નવ શકે,
તહીંનું અત્યારે અનુભવી થવા વ્યર્થ જ મથે .

ઉડું ? ના ઉડાતું ! ઝડપું ક્ષણ તે ? તે નવ ખને !
અને હાવાં હેયું પલપલ અધીરું ટમટમે !
નિશા ગાળી : એ તો રૂઢન કરતાં એ ગઈ વહી,
ઉપાની આ વેળા ચકવીચકવાને વધી પડી .

ગઈ છે સૌ ચિન્તા , અનુકૂલ વિધિ એ થઈ ગયો ,
અમારાં ભાવીને વણકર વિધાતા વણી રહ્યો ;
પ્રભુએ , બહાલાંએ , જગત પરનાં લોક સમળે
દીધો નિર્મી તેનો મધુર કર મહારા કર સહે .

હવે તો જાણે એ કુસુમપદને ચુમ્મન કરે ,
ભરાઈને ખાલે અધરપરવાળે જઈ કરે ;
હવે તો એ પાસે મુજ જિગર કેં તાંડવ રચી
રહ્યું નાચી રાચી ઉદ્ધિ રસનામાં રહ્યું મચી .

મુધાની ખાલી આ સહુ તરફ જાણે છલકતી ,
હવામાં હીરાની ઝગમગ થતી આ રજ ભરી ;
દિસે તાબું તાબું જગત સહુ રોમાંચમય આ !
બુદ્ધાઈના કિલ્લા હૃદયચક્રે શું ઢળી જતા !

છૂપી કીડા પેલી રવિકર અને વાદળી તણી ,
છૂપી કીડા પેલી ગ્રહકપગ્રહોની રસિકડી ;
ન રાગે કેા છપું મુજ હૃદયથી આજ જરી એ ,
જહીં દૃષ્ટિ નાખુ અનહદ તહીં આદર મળે .

છતાં “હે ! હે ! ” એવો મધુર ધ્વનિ બાણે ગણગણી ,
મહને દેતાં દેતાં પવનલહરી કેં ખસી જતી ;
નકી પી દારૂ ને કુદરત વિનોદે ચડી દિસે ,
પ્રભુને બેવાને અગર મદમાલી થઈ ચડે .

સદા હું પૂજું તે મુજ તરફ છે જેટલી વળી ,
અહો ! મહારી પાસે કુદરત દિસે તેટલી ઠણી ;
પ્રિયાને પામનાં કુદરત બધી પામીશ નકી ,
જહીં ઈષ્ટપ્રાપ્તિ તહીં સહુ , તહીં મહેર હરિની .

છતાં હાવાં હેયું પળપળ અધીરું ટમટમે ,
સ્મૃતિનું ચિત્રે આ હૃદય પર કો ના સ્થિર રહે ;
હવે બેવા આલ્યું બિગર મુજ સાક્ષાત હરિને ,
તહીં તેની કોઈ પ્રતિકૃતિ કશે શો રસ પૂરે ?

વહે હેયું મહારું : અધિક નહ કોઈ નવ વહો ,
અને આ ઠા'ડો તો મતિ નિજ તણ સ્થિર જ થયો ;
ઉડી બાણે બશે મુજ રુધિર આ એકે બડકે ,
ઉડું ? ના ઉડાતું ! અડપું ક્ષણ તે ? તે નવ બને .

૬ - ૧૨ - ૯૮.

પ્રભુ - અનાલાપી ગાન*

પ્રભુ શું તે આંહીં જગત પર છે કોણ કથવા ?
કહીં છે જે તેણું સમણ સ્ફુટ નામે દહં શકે ?
‘ મહને તેમાં શ્રદ્ધા , ’ સમણ નિજ એ બોલ વહવા
કહી ના જ્ઞાનીએ કદિ પણ હશે હિમ્મત કરી ?

*જર્મન કવિ Goetheના Faust નાટકની ચોટીલીટીઓ પરથી.

પરંતુ પોતાના ઉર પર બહાત્કાર કરતો -
 દબાવી મારીને કચરી નિજ અન્તઃકર્ણને -
 કુહાડીથી હેયું, રુધિર સઘળું પથ્થર કરી -
 હશે ક્યાં ફેંકનારો જગત પર, 'શ્રદ્ધા નહિ મહેને ?

સદા ધાતા, દાતા, સહુમય અને એકે જ સદા -
 કહે - તે શું તુંને, મુજ ગરીબને ના ધરી રહ્યો ?
 કહે - તે શું તુંમાં, મુજ ગરીબમાં ના રમી રહ્યો ?
 અને સૌનો તેવો નિજ પથ ન શું એ બની રહ્યો ?

અહો ! પેલું ભૂરું ગગન નથી શું ગોળ સરખું ?
 ન શું હું ઊભો તે સહનશીલ અક્ષુબ્ધ ધરતી ?
 સ્મિતાળા તે કેવા ચકચક થતા આપણુ પરે
 નિશાની કીડાના ચકર ફરતા રક્ષક રમે !

ન શું હું તહારાં આ નયનઅરવિન્દે નયનને
 મિલાવી ઉભો ને નહિ શું રસનો દોર વણતો ?
 ન શું મહાઈ હેયું કબૂલ કરતું આ પ્રતિ પદ્મે :-
 'મહેને હું જેવામાં દરશન થતું કેા ગહનતું' ?

અને દૃશ્યાદૃશ્ય પ્રતિ આણુ નિગૂઢાર્થ સઘળું,
 બધું પાસે તુંમાં શ્રમરહિત કેા કારણ સમું,
 નથી શું એ તુંને, તુજ હૃદય, આત્મા, જીવિતને,
 ચઢાવી વંટોળે અગર દબાવી કાંઈ કરતું ?

સુખાભિશામાં કેા અવર સઘળું ભાન વિસરી
 ભરી તેથી લેને તુજ નિગર પૂરું છલકતું :
 પછી તેને ફેંકે, 'પ્રણય' ! 'પ્રભુ' ! 'હેયું' ! 'સુખ' ! અને
 ફેંકે, ઇચ્છે તે અગર સુખમાં જે ચડી ગયું .

નથી તેને માટે મુજ મગજમાં નામ વદવા,
 અનાલાપી ગાહ્યું, જગત ! પ્રભુ ! એ લાગણી બધું !

ધ્વનિ, નામો, ગાણાં - અવર સઘળાં ધૂમ્ર સરખાં
દ્યુતિ તેનીને સૌ મલિન તિમિરે ઝાંખપ ધરે.

અભિવ્યાસિમાં આ પ્રતિ ઉર અને તે પ્રતિ સ્થળે
રુચે તે ઉક્તિમાં પલ જ પલ તેને કથી રહ્યાં;
કહે - મહારી લાપા પછી કયમ કવે ના નિજ રુચ્યું ?
વિના કહેતાં કહેવા અગર નવ કાં મૌન જ રહું ?

૧૨ - ૨ - ૬૬.

બહાલાંને

બહાલાંત ઉર ઝાઝાંને પાલે :
થોડાંને ગાળે ને સ્હાળે :
ગાતાંને, સ્હાતાંને સ્હાળે :
સ્હાળે બહાલાં બહાલાંને.

બહાલાંમાંથી બહાલાં આવે :
બહાલું તે દેવાને લાવે :
બહાલું લઈ બહાલું સૌ દેલે :
બહાલાં ! બહાલાંને.

ઝાઝાં તો એ બથે છોડી :
મેમાની કરલે ના થોડી :
હોડાનું દેલે સૌ છોડી :
એ તો બહાલાં બહાલાંને.

જેમાંથી જે તે પાતે તે :
બહાલાંનાં બહાલાંઓ જે છે :
એવાંને હેયામાં લેલે :
બહાલાં બહાલાંને.

૨૬ - ૪ - ૬૬.

શાને રોવાનું ?

જે અપતું ના તે જોવાનું : જોવાતાં શાને રોવાનું ?
લેનારાંને જો જોવાનું, બહાલાં ! શાને રોવાનું ?
માગો ને માગો તે લેતાં : તહોથે કાં આંસુમાં રહેતાં ?
દેનારાંને જોવા કહેતાં, બહાલાં ! કાં, રેતાં ?

૧૦ - ૫ - ૬૬.

સ્વતા નહીં જાતી

પેદા થયો ખતા મહીં : ખતા નહોં જાતી ;
પેદા કરી તકલીર ના તદખીરથી જાતી !

મગર ખતા તકલીરથી , સનમ ! સદા તું ફર ;
આશક તણી તુંથી નં ખતા શું ખસી જાતી ?

હિના ફરે તુજ કદમની , સનમ ! અમનમાં રોજ ;
હુંથી ગુલે ન ખારની હારો મગર જાતી !

તું ફૂલથી કાંટા , સનમ ! ચાહે તો કર ફર ;
તુંને મગર તકલીફ એ આપી નહીં જાતી !

કાફર દિલ આ તો કરે , સનમ ! લાખ તકસીર ;
તહારી મગર ચાલી વગર ઘડી નહીં જાતી !

એ ચાલી પર તું , સનમ ! કરી રહી છે મહેર ;
તું આવતી પણ ગુલગુલે ગભરાઇને જાતી !

તું ચાહે તો શોર એ કરે ધશારે ચૂપ ;
તુંથી મગર રહમ અને શરમ નહીં જાતી !

તહારી નાદાની અને તહારી લિયાકત , ચાર !
તેમાં દીદારની ઘડી લૂટાઇને જાતી !

ખાર અને આ શોર ત્યાં તું ગુરકામાં આવ ;
ત્યાંથી મગર એ શિકલે ગુલ જોઈ નહીં જાતી !

આશક આવમમાં લાયું , સનમ ! બધે તહેં ઝેર !
ચૂમે ન તું ત્યાં ઝેરની તાસીર ના જાતી !

લાખો , સનમ ! તુજ ફરકતા પલ પલ બોસા કાંજ ;
આં બેવુઝે પણ શિકલ ના ધરી તહને જાતી !

ખતા કરી બૂલું ખતા , સનમ ! હબરો વાર ;
લેટતાં તુંને મગર ના એ ખટકે જાતી !

તું તો ચારીનો સદા , સનમ ! ધરી રહી હાથ ;
આ હાથની રેખા મગર ખૂરી નહીં જાતી !

કેમ કહું તુજને ખતા કરવાને મુજ સાક્ષી ?
આ હાથની એ હાથથી ઘોઘ નહીં જાતી !

કિસ્મત જામે શરાબનું ભરી શાહી ત્યાં મહેં જ
કે ચિહ્વનો માથુકની ચીરી નહીં જાતી !

ના તાકાત મળે , સનમ ! ના કિસ્મત પદ્મટાય ;
કમખખત આ જૂઠાઈ તો ન કયામતે જાતી !

૩ - ૮ - ૬૬

સાકીને ઠપકો

સાકી , જે શરાબ મ્હને દીધો દિલ્લહારને દીધો નહીં ;
સાકી , જે નશો મુજને ચઢ્યો દિલ્લહારને ચ ચઢ્યો નહીં !

મુજ ચક્ષુમમાં ચરખો ફરે , કદમે બદન લથડી પડે ;
દિલ્લહાર તો મલકયા કરે , નકી ચારને પાયો નહીં !

આશક અને માશકને , પાવો એક જામે ને સીસે ;
પાવો એક હાથે સાકીએ , ઇનસાફ તહેં કીધો નહીં !

મહારી ગઈ શરમે બધી , દિલ્લહાર હુજ મહીં હજી ;
તહારી બની ખાલી સીસી , પાવાય તહેં રાખ્યો નહીં !

સરખાં બને બન્ને જરા , ત્યાં તો શરાબીની મજા ;
ઉલટી કરી તહેં તો સબ , નયને સનમ ખેલી નહીં !

મુજ ખૂન આ ફૂલી રહે , દિલ્લહારનું થંડું બને ;
મુજને ચડે ત્યાં ભિતરે , કાંઈ મજા આવી નહીં !

આ રાત પહેલી વરસની, માશૂકના ઇનકારની ;
 ત્યાં ખેવફૂરી તહે કરી, તુજ જામ કાં ફૂટયું નહીં !
 ના રોશની ગાલે ચડી, જરી ના લખે સુરખી પડી ;
 શેરી બની ના આંખડી, દિલ ચારતું જામ્યું નહીં !
 આ ખોર ચાર જ રાતના, કંઈ વાયદા વીત્યે મળ્યા ;
 કંઈ હોંશથી જિગરે જડ્યા, તેની કદર તુંને નહીં !
 ના ખેંચ આશક તો કરે, માશૂકને પાવો પડે ;
 ના સાકીએ પીવો ઘટે, તહે કાયદો પાળ્યો નહીં !
 જોઈ સનમને રૂગરૂ, ઘેલો હતો પૂરો જ હું ;
 પાયો ફરી, પીતો ચ તું, પણ ચારને પાયો નહીં !
 આ વાય ફજર તણી હવા, મુજ રાત વીતી મુદતમાં ;
 દિલહાર આ ઉઠે જવા, એ એ શુકન ખોલી નહીં !
 જો આવશે કેા દી સનમ, તો લાવશે આંહીં કદમ ;
 તું રાખજે - લાઇ ! રહમ, ગફલત ઘટે આવી નહીં !

૪ - ૮ - ૬૬.

સનમને

ચારી શુલામી શું કહું તહારી ? સનમ !
 ગાલે ચૂસું કે ખડાનીએ તુંને ? સનમ !
 તું આવતાં ચશ્મે જિગર મ્હાડું ભરે,
 જાતાં મગર શું શું કરી રોકું ? સનમ !
 તું ઈશક છે યા મહેરબાની યા રહમ ?
 હસતાં ઝરે મોતી લખે તે શું ? સનમ !
 મેંદી કદમની જોઈ ના પૂરી કદી !
 આવી ન આવી એમ શું થાતી ? સનમ !

તહારી સવારી ફૂલની ક્યાં ક્યાં ફરે ?
તેનો બનું બમરો બની શું શું ? સનમ !

બણે વિંટાઇ ઝુલ્ફમાં છુપી રહું !
તાકાત ના હીઠારમાં રહેતી ! સનમ !

છે દિલ્લગીનો શોખ કે તુંને નહીં ?
તો આવ કાં ? કાં બોલ ના આવી ? સનમ !

જેઈ તહને આંખો નકામી આ બધે ,
ફેાડી ફળી પૂરી તહને આંખે ? સનમ !

આ ચશ્મની તુંને ચઢર ખૂંચે નહીં ,
કોને બિછાને તું સઢા પોઢે ? સનમ !

આપું બિગર લોચે ન તું ત્યાં શું તહને ?
માલેક આલમના બિગરની તું , સનમ !

તુંને કહું હું યાર તો ગુસ્સે નહીં :
લોચે હસે છે ફરની ફરે ! સનમ !

તુંને કહું ખાવિન્દ તો રીઝે નહીં !
ત્યાં એ હસે તું ફરની ફરે ! સનમ !

- ૬૬ -

સનમની યારી

યારી કઈ તહારી ? કઈ યા ના ? સનમ !
કેઇ ખુવારીથી કઈ યા ના ? સનમ !

તુજ તાજ કાંટાનો ઉપાડી લે , સનમ !
ખૂને ઝરે કે આલમો - ત્યારે , સનમ !

છે સોઈ તુંને કે નહીં દિલ્લહારની ?
તુંને નઝર આ દિલ કઈ યા ના ? સનમ !

સનમને સવાલ

તું ચાર ક્યાં ? હુસ્મન ક્યો ? જાણું નહીં !
 આ દિલ ધડકણું જાય ક્યાં ? જાણું નહીં !
 આવે ધરી આ હુસ્મનો તહારી શિકત-
 ચા આંખ આ અંધી બની ? જાણું નહીં .
 છે હાથ તો લાંબો કર્યો , દોરાઉં છું :
 છે દોરનાડું કોણ આ ? જાણું નહીં .

#

#

#

છે તો ચમન તહારો , રચેલો તહેં ખુદે :
 ચૂંટું ગુલો ચા ખાર આ ? જાણું નહીં !
 જાફ લરી યુલયુલ બબલે વાંસળી :
 તેની જખાંમાં કોણ છે ? જાણું નહીં !

સ્વર્ગગીત

ખોવાયેલાંને ખોલાવો :
 સ્વામીનો સન્દેશો કહાવો :
 પગ ધોવાને પાણી લાવો
 ખોવાયેલાંને માટે .

આવો , મહેલ ઉઘાડો આવો :
 દોરી દોરી દોરી લાવો :
 આવોને ગાતાં સ્વામીને
 ખોવાયાં સાથે .

ભૂખ્યાંને લોજનમાં લાવો :
 તરસ્યાંને દ્રાક્ષાસવ પાઓ :
 પાથરજો હેયાં થાક્યાંને-
 લાવો ખોવાયાં સૌને !

ના ખોવાયાં ના તરસ્યાં છે :
 ખોવાયાં ભૂખ્યાં તરસ્યાં છે :
 સાથ તણ એવામાં બાઓ -
 ખોવાયાં લાવો !

નવો સૈકો

લક્ષ્મી તણા અમર પદ્મની આસપાસ .
 ફૂટી ખીલી ખરી જતી કંઈ પાંખડીઓ ,

વર્ષો તણાં શતક તેમ અનન્તતામાં,
કૂટી ખીલી ખરી જવા વહતાં હબરો.

કૂટે, ખીલે, ખરી પડે કંઈ પાંખડીઓ,
ક્ષીરાબ્ધિનું કુસુમ એક જ દહેર ગહાણે;
ત્યાં ભૂંગ જે ચ ચકચૂર સુધા મહીં તે
આ પાંખડી કૂટી ખરી ન ગણે ન જાણે.

આત્મા અધિપતિ મધુપ અનન્તતાનો,
આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી;
આત્મા ગણે નહિ જ તે યુગને - ક્ષણોને,
ક્યાં દેશકાલ? સઘળે જ વસન્ત જામી.

ક્યાં શીતઉષ્ણ? સઘળે જ વસન્ત છાઈ,
ફેલે પરાગ સહુ એક જ ભૂંગ કાઝે;
તેને કયું નવલ છે ફુલ અર્પવાનું?
આશિષ આ ઉછળતી પણ કોણ માટે?

એ ભૂંગના જ સહુ વારસ છે અહીંઆં,
એ પદ્મની મધુરતા બધી વારસો છે;
શુંજે ઉઠો સુખથી સૌ જ પ્રવાસમાં આ,
યાત્રા પવિત્ર રમણીય સ્થલે સ્થલે છે.

બહાલાં : સખા, સખિ, સહોદર બાલ ભોળાં,
લક્ષ્મી તણા કુસુમના મધુનાં વિહારી!
ઈચ્છું કયું નવીન હું સુખ સૌ તમોને
આ ખેસતું શતક વર્ષ તણું ખતાવી?

જાણું નહીં અશુભ શું શુભ શું હશે તે,
જાણું નહીં અહિત શું હિત શું હવે વા;
જાણું નહીં સુખ સુખે અથવા દુઃખે તે,
શું ઈચ્છું : નહિ જ એ પણ જાણતો વા.

ભાણું પરન્તુ રસનાં સહુ છો વિહારી ,
ભાણું વળી કુસુમ એક જ છે રસાળું ;
છો જે તમે કુસુમનાં કુસુમે રહો એ :
એ ભાગ્ય , એ જ હિત , એ શુભ ઈચ્છવાનું .

સેવા ધરું નવીન શી ચરણારવિન્દે ?
ગૂંથી ક્યાં કુસુમનો લઈ હાર આપું ?
લક્ષ્મી તણા સુમન પાસ કુલો લખતાં ,
સ્વામી ધરે સહુ જ ત્યાં કપી લેટ લાવું ?

લાવી ધરું હૃદય તો પણ આ તમોને ,
લાવી ધરું હૃદય તે નિજ સાથ લેજો ;
પીળે પીવાડી મધુ અમૃત પુષ્પનું સૌ ,
ખીજું : ધરે પ્રભુજી તે લઈ મગ્ન રહેજો !

શરાબનો ઇનકાર*

આવું , કહો ! ક્યાં એકલો ? આશકે જહાં થાતી નથી ;
ખ્યાલું બચું આ : ના કદર ! પીવા જહાં ખ્યાસી નથી .
છે ખ્યાસ , છે શોખે અને છે આ જિગરને મહોખતે ;
મીઠું બચું જામે , મગર હા ! સોખતી પીવા નથી .

* આ કવિતા થિયોસોફીએ આપેલી એક ભાવના પરથી અનેલી છે :
ગીતા ~~સુ~~ ભગવાને કહ્યું છે કે મુંજતે તે સ્વર્ગ પાપા યે પચંત્યાત્મકારણાત્મ ||

વિશ્વવ્યવસ્થ ના ચક્ષાર્થે પકાવવું અને એ હવિમાંથી શેષ માત્ર લેવું ,
એ ગીતાનો મુખ્ય ઉપદેશ છે . એ ક્રમથી જીવંટો ચાલનાર સ્વાર્થી છે અને
ચાર છે . બધા સ્વાર્થી ચાર છે કેમકે જે વિશ્વવ્યવસ્થાનું છે , તે તે પે તાને
માટે જૂંટી લેતા માગે છે . બધું જ એ વિશ્વવ્યવસ્થાનું છે , તેથી ન્હાનો
સ્વાર્થ પણ રહેતી ચોરી છે .

થિયોસોફી કહે છે , કે અગણિત જન્મના ફેરા પછી ન્હાનાં ન્હાનાં
દેવદર્પણો પછી , અને ન્હાની ન્હાની આશાઓ પછી એવો એક સમય

નૂરે જુદાઈમાં તમે, સાકી, શરાબી ને સનમ ;
સોળત હમારી આલમે, આલમ ચડી ઇસ્કે નથી .

બેઈફક શું બાણે શરાબી યા શરાબીની મઝા ?
બેઈફકથી જૂની મહોબત તૂટતી આજે નથી .

આલમ , પિદર , માદર , ફિરાદર , દોસ્ત ને શું શું નહીં ?
ગફલતે તેને સુવારી જામ પીવાતું નથી .

આ જામ પર લાખો જહાં કુશાન તો કરવી ઘટે ;
તો યે સજાઈના હકે એ પેશકદમી ના થતી .

પીવાડવું જો ના બને, પીવું પછી ચોરી કરી ;
આલમ રહે, હું ક્યાં હસું ? એ ખૂન જોવાતું નથી .

સોળત વિના કેવી શરાબી ? શી ખુમારી એકલાં ?
આ જામ ખાડું ઝિન્દગીથી તો ય ચૂમાતું નથી .

આવે છે, જ્યારે જીવ નિર્વાણભૂમિકાના દ્વાર પાસે આવી હશે ત્યારે એ અને આખા વિશ્વને પોતાની સાથે લેઈ જવાની મહાન્ આરામાં મહાન્ સ્વા-
ર્પણ માટે તૈયાર થાય છે . નિર્વાણભૂમિકા તરફ એક પગલું તે અગાડી
ભરે અને કુદરતની બધી સ્થિતિઓથી પર જાય અને પછી આ સંસાર
સાથેનો તેનો દોર તરી જાય ; પછી, ગીતાના કપલા કપદેશને અનુસરી,
ધણા મહાત્માઓ નિર્વાણનું સુખ છોડી દેઈ, સસારીને મદદ આપવા
સંસારમાં રહે છે. નિર્વાણભૂમિકામાં પગલું મૂકવા જતાં જ, હૃદયમાં મહાન્
ક્ષોભ થાય છે, જાણે પાછળ દુઃખમાં પડેલી આખી કુદરતનું ક્યામણું નેહન
પુકાર મારતું અને સાદ કરતું જાગી હોય છે . પરમ દેવાણું મહાત્મા આપણા
ઉદ્ધાર માટે, ઉપર ન જતાં, નીચે હતરી આવે છે .

નિર્વાણભૂમિકાનું દ્વાર લગ્ન છે, કુદરતનો પુકાર સંભળાઈ છે અને
મહાત્મા આપણા હોમિયાનું અને રક્ષકનું કાર્ય જાનવવા આપણી તરફ
વળે છે . તે સ્થિતિ ધ્યાનમાં રાખીને આ કવિતા લખાય છે . મહા-
ત્માના બોલ એવા એક મહાત્માના સુખમાંથી નિકળતા હોય એવી
કલ્પના રાખી છે .

સનમ અને સાકી નિર્વાણભૂમિકાના રનેહ અને સત્ય છે અને
શરાબ એ ભૂમિકાનો આનન્દ છે .

આટલું કહ્યા પછી બીજું બહુ સહજ સમજાય તેવું સરલ છે .

ખ્યાલું જરી પીતાં જિગરથી આ જહાં છૂટેા પડે ;
પીનાર પી પી જાય તો આલમ તાણું કોઈ નથી .

ખ્યાલું ધરૂં જ્યાં હું લગે , આલમ પુકારી ઊઠતી ,
ઝાડો , ઝરા , ફૂલો રડે , આંસુ સહાતાં એ નથી .

છો ખ્યારથી આવ્યા અહીં , આફત ન આ ધારી હશે ;
નાઉમેદીની હવે માફી મગાતી એ નથી .

સાકી ! સનમ ! પાછાં ફરો , ઠેલું તમારા હાથને ;
ઇશકે જહાંમાં ઇશકું આ જામ લેવાતું નથી !

તો યે , સનમ ! સાકી ! હમારી રાહ તો જોજો જરૂર :
પીધા વિના આ જામને , રાહત નથી ! ચેને નથી .

તાજિમોથી , ઇશકથી , લાખો ખુશામદથી અગર -
જઈ જહાંને લાવવા , તો ત્યાં મઝા એને નથી .

આશક થઈ ખ્યાસી હશે આલમ તમારી એક દી :
સાથે લઈ પીશું શરાબી , હુજૂ ત્યાં પીવા નથી .

આપની યાદી

જ્યાં જ્યાં નઝર મહારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની ;
આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની !

માશૂકોના ગાલની લાલી મહીં લાલી , અને
જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં ગુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની !

જોઈ અહીં ત્યાં આવતી દરિયાવની મીઠી લહર ,
તેની ઉપર ચાલી રહી નાબુક સવારી આપની !

તારા ઉપર તારા તણાં ઝૂમી રહ્યાં જે ઝૂમખાં ,
તે યાદ આપે આંખને ગેળી કુચેરી આપની !

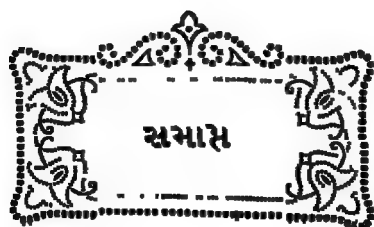
કલાપીના કેકારવ

“ આપની યાદી ”

.... પૃ. ૫૧૪

આ ખૂનને ચરખે અને રાતે હમારી ગોદમાં,
આ હમ બ હમ બોલી રહી ઝીણી સિતારી આપની !
આકાશથી વર્ષાવતા છે ખંજરો દુસ્મન બધા ;
ચાલી બનીને ઢાલ ખેંચાઈ રહી છે આપની !
દેખી ખૂરાઈ ના કડું હું , શી ફિકર છે પાપની ?
ધોવા ખૂરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની !
થાકું સિતમથી હોય જ્યાં ના કોઈ ક્યાં એ આશના :
તાણ બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાણી આપની !
જ્યાં જ્યાં મિલાવે હાથ ચારે ત્યાં મિલાવી હાથને,
અહેશાનમાં ફિલ બૂકતું, રહેમત બડી ત્યાં આપની !
ખાઈ તણને ખ્યાર કેઈ આદરે છેલ્લી સફર :
ધોવાઈ ચાલી ત્યાં રડાવે છે બૂદાઈ આપની !
રોઈ ન કાં એ રાહમાં એ બાકી રહીને એકલો ?
આશકોના રાહની જે રાહકારી આપની !
બહુ નવું બહુ અને રોઈ હંધું તે તે બધું :
બૂની નવી ના કાંઈ તાણ એક ચાલી આપની !
બૂલી જવાતી છે બધી લાખો કિતાબો સામટી :
જોયું ન જોયું છે બને જો એક ચાલી આપની !
કિસ્મત કાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી ;
છે આખરે તો એકલી ને એ જ ચાલી આપની !

શ્રી કલાપીના કેકારવનો શબ્દકોષ

—॥॥॥॥—

અતીવ = અતિ ; પુષ્કળ ;

બેશુભાર .

અનભિજ્ઞતા = અભિજ્ઞાપણ ;

અભિજ્ઞાપણ ; ભોળું ; અજ્ઞાન .

અનલ = દેવતા ; અગ્નિ .

અનલહુક = “ બ્રહ્મથી હું અભિજ્ઞ છું ” એવા અર્થનો અરબ્બી

મન્ત્ર ; આ મન્ત્રનો જપ

મનસૂર નામના મહાત્માએ

કયો હતો અને ઇશ્વરની સાથે

એકતા હોવાનો દાવો કરવા

માટે મુસલમાનોએ એમને

દેહાન્તર કયો હતો .

અનિલ = પવન ; વાયુ .

અનંગ = કામદેવ ; પ્રેમદેવ .

અભિસારિકા = પોતાના પ્રેમ-

પાત્રને અત્યંત ઉત્સુકતાથી

મળવાનો સંકેત કરનારી

નાયિકા .

અભ્ર = વાદળ .

અભ્યુત્પન્ન = શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના

તેમ જ શ્રી મહાભારતના વીર

પુરુષો પાંડવો - જેમાં મુખ્ય

ધનુર્ધર અભ્યુત્પન્ન - પ્રેમનું

સંસ્કરણ પામેલા મનનું એ

રૂપક છે .

અલકલટ = માથાના વાળનો

જથ્થો - ઝુલ્લું - વાળની લટ .

અવધિ = હદ ; સીમા .

અવધૂત = જેણે રાગની તેમ જ

૧

ત્યાગની બંને ભાવનાઓ

ત્યજી દીધી છે તેવા તપશીલ

અને જ્ઞાનસિદ્ધ મહાત્મા ;

રાગત્યાગથી અતીત મસ્ત

પુરુષ - ત્રિશુભાતીત સન્ત .

આખ્યાયિકા = ન્હાનું આખ્યા-

ન ; ટૂંકી વાર્તા .

આતશ = અગ્નિ ; દેવતા .

આનન્દકેન્દ્ર = જેનું મધ્યબિન્દુ

આનન્દ છે એવું .

આકૃતાબ્ધ = સૂચી .

આમીન = અમસ્તુ !

આર્દ્ર = ભીનું ; કામળ .

આલમ્બ્ય = ટેકા ; આધાર ;

અવલમ્બન .

આશક = ઇશિક જેનું જીવન છે

તે આશક . ચાહનાર ; પ્રેમી ;

ભક્ત .

આહ = નિઃશ્વાસ .

આહ્વાહ = ઉદ્દેશાસ ; આનન્દ .

ઈકબાલ = નસીબ ; કિસ્મત .

ઈચ્છાશક્તિ = હૃદયબલ - ‘ વિલ્-

પાવર. ’ Will-Power .

ઈશિક = મહોબત ; પ્રીતિ ; ભક્તિ ;

સ્નેહ .

ઉત્કૃષ્ટ = પ્રપુષ્ટ ; ખાસેલું .

ઉદ્ભિદ્વિધા = વનસ્પતિશાસ્ત્ર .

ઉદર = પેટ .

ઉપવન = આગ ; બગીચો .

ઉપાલંબ્ય = ટપકો .

ઉદ્દેશ = માયા ; મહોત્પત્તિ ; પ્રેમ .

ઉષા = પ્રભાત .

ઉષ્મા = ગરમી ; દુઃખ .

ઉચ્ચતાદ = શિક્ષક ; ગુરુ .

ઋષિ = વેદોની ગુણ પરિભાષાને
સમજીને ગાનાર પ્રેરિત પુરુષ ;
આન્તરમાં પ્રકાશ પામેલો
પ્રેરિત પુરુષ તે ઋષિ .

ઓંકાર = અક્ષરનો - પરમા-
ત્માનો એકાક્ષરી મન્ત્ર ; એને
પ્રણવમંત્ર પણ કહે છે .

અંક = ખોળો - ઉચ્છંગ .

અંજમ = છેવટનું પરિણામ .

અંબર = વસ્ત્ર ; કપડાં .

કંજ = મોત ; મૃત્યુ .

કયામત = મરણ પછી નવેસર
ઉઠવાની સ્થિતિ . મહાપ્રલય-
ની સ્થિતિ . આ શબ્દ
ધર્મસ્થાની ધર્મનો છે .

કરંટ = કાગડો ; કુટ ઉપરથી .

કલુષમયતા = ક્રોધેશ ; મલિનતા .

કાતિલ = કતલ કરનાર ; પ્રાણ
લેનાર .

કાલિદાસ = સંસ્કૃત કાવ્ય -
સાહિત્યના સર્વશ્રેષ્ઠ કવિ .

કાસાર = સરોવર ; તળાવ .

કિરાત = લીલ - મહાદેવજીનું
એક નામ છે .

કિશોરી = ન્હાની વયની .

કાન્ત = પ્રેમી ; ચાહનાર ; આશક .

કાન્તિ = રૂપ ; ખૂબસુરતી .

કુરંગ = મૃગ ; હરણ .

કૃષ્ણ = ભગવાન વિષ્ણુના દશ
મુખ્ય અવતારોમાં આઠમો
અવતાર ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ-
નો . તેઓ પૂર્ણપુરુષ ગણાય
છે અને પ્રેમનો , જ્ઞાનનો અને
યોગનો પૂર્ણ સંસિદ્ધ અવ-
તાર મનાય છે .

કેલિ = વિહાર ; ઉપભોગ .

કલાન્ત = થાકેલો ; શ્રમિત .

ખડ્ગ = તલ્વાર .

ખતો = ભૂલ ; ગુનાહ .

ખાક = ખાખ = રાખ = ધૂળ ;
માટી .

ખાકી = ખાખી = અવધૂત ;
જોગી .

ખાર = કાંટા .

ખાલિક = ખાલેક = ખલકના માલેક ;
પરમાત્મા .

ખિલાફ = ખોટું ; જૂઠું .
અવાસ્તવિક .

ખેરાત = દાન ; અક્ષિય .

ખૌફ - ખવોફ = ગુસ્સો ; ક્રોધ .

ખ્યાલ = સ્વપ્ન .

ખ્યાલિશ - ખાલેશ = ઇચ્છા ;
મરણ .

ગેલરૂ = કોમળ .

ગમ = દુઃખ ; દિલગીરી .

ગમખ્યાર = દુઃખથી ખરાબ
થઈ ગયેલો .

ગાફિલ - ગાફેલ = અજ્ઞાન ;
ખેલાન ; ગફલતમાં રહેલો તે
ગાફેલ .

ગાયત્રી = આલ્મજી, ક્ષત્રિય અને

વૈશ્યને નિત્ય જપવાનો
 ઋગ્વેદમાં કહેલો મંત્ર;
 એમાં ત્રણ પદ હોવાથી એને
 ત્રિપદા પણ કહે છે.
 ગિરિ - ગિરિવર=હાડ ; પર્વત.
 ગિલ્લા=નિન્હા ; અપકીર્તિ .
 ગીતા=શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા -
 આર્યોનું એક અતિ મહત્ત્વનું
 અને અદ્ભુત ધર્મપુસ્તક .
 એમાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન
 વચ્ચે સંવાદ છે . ૭૦૦
 શ્લોકો અને ૧૮ અધ્યાય છે .
 એના કર્તા ભગવાન વ્યાસ
 બુનિ છે .
 ગુલ = ફૂલ ; પુષ્પ .
 ગુલઝાર = ખગીચો .
 ગુલમ = પાંડતો ગુલો .
 ગેબી = અદૃશ્ય ; દિવ્ય .
 ગેંઠ = ઢોલ - હડી .
 ગૌણ = મુખ્ય નહિ તે ; નાનું .
 ગંગા=પવિત્ર નદી . (ગંગાજના
 નામ ઉપરથી .)
 ગ્રીવા = ડોક ; ગરદન .
 ગ્લાનિ=દિલગીરી ; શોક .
 ગ્યમન=ખાગ ; ખગીચો ; ઉપવન .
 ગ્યમ = આંખ .
 ગ્યસ્તા = સુન્દરતા ; રૂપ .
 ગ્યિર = લાંબું ; દીર્ઘ .
 ગ્યિલ્લન = પડો .
 ગ્યડોળ = એક ન્હાના પંખીનું
 નામ છે . અહીં તો રૂપક છે .
 જક્ષા = કુખ . બેજક્ષા = કુખ-
 રહિત .

જખાં = જલ ; લાપા ; વાણી .
 જલધિ = દરિયો ; સમુદ્ર .
 જહાનમ=નરક ; નારકી ભૂમિકા .
 જહાંગીર = દુનિયાને જીતનાર .
 જવર = તાવ ; ધુખાર .
 જખમ = ધા .
 જખેલું = કતલ .
 જાલિમ = બુદ્ધિમાર .
 જુદેર = માથાના વાળની લટ ;
 બુંદો .
 જૈદી-અષ્ટી=ત્રણપણું ; ધડપણું .
 તકસીર = ભૂલ .
 તજૂર = પતરાનું એક વાસણ, જે
 શેકવાના કામમાં આવે છે .
 તમિસા = રાત્રિ .
 તરલતા=ચંચલતા ; અસ્થિરતા .
 તરુ-તરુવર=ઝાડ ; મ્હોટાં ઝાડ .
 તલબ=અતિ આગ્રહ ધૃષ્ટિ .
 તસદલી=સમજાવટ ; સમાધાન ;
 શાન્તિ .
 તાજિમ=માન આવકાર ; સત્કાર .
 તાસીર = અસર .
 તિર્યચ્ચૂ = પંખી .
 તુફેલે = વાસ્તો ; માટે .
 તુમુલ = અતિ ગાઢ ; ઘીચ .
 તુપાર = ઝાકળ .
 તેગ = તલ્વાર .
 તોખાહુ = પસ્તાવો ; પશ્ચાત્તાપ .
 દમ = શ્વાસ ; પળ , ક્ષણ .
 દમ બ દમ=પળેપળ ; ક્ષણે ક્ષણ .
 દર = હરેક .
 દરખત = ઝાડ .
 દર્વિશ-દરવેશ = સાધુ ; સન્ત ;
 ફકીર ; મહાત્મા .

હરત = હાથ .

હાર = મધ-(પ્રેમરૂપી) .

હિગમ્યર = દિશાઓ જેનાં વચ્ચે
છે એ ; નગ્ન .

દિનકર = સૂર્ય .

દિલખર = પ્રિયતમા .

દીદાર = દેદાર = દર્શન .

દુમ = ઝાડ .

દેતલ=દેનાર ; (ચારણી ભાષાનો
પ્રયોગ છે .)

દૌર્બલ્ય = દુર્બળતા .

દ્યુતિ = પ્રકાશ ; જ્યોતિ .

દ્વિચુણી = બમણું .

ધવલ = ધોળું .

ધાતા = કર્તા ; સ્રષ્ટા .

ધૂર્જટિ = મહાદેવ - શંકર -
શિવજી .

ધ્વંસ = નાશ .

નકસ = માનસિક વિકાર ; કામ .

નાસ્તિક = માત્ર દ્રશ્ય વસ્તુ જ
સત છે એમ માની કેવળ
ઐહિક જીવન જીવનાર
અને ધર્મવરને આત્મનિર્યાસ
માનનાર અતિશુદ્ધિવાદી ;
વિકૃત શુદ્ધિવાદી . Sceptic ;
Nihilist .

નિગાહ = નજર ; કૃપાદષ્ટિ .

નિમિષભર = ક્ષણભર .

નીચી = સ્ત્રીને કટિ ઉપરનું
પહેરવાનું વસ્ત્ર .

નૂતન = નવીન .

ન્યામત=પકવાન; મિષ્ટ ભોજન;

એ ઉપરથી કૃપા; મહેરબાની.

પેતાકા = ધન , વાવટો .

પથિક=પથી , મુસાફર, પ્રવાસી .

પરુષ = કઠોર , કઠણ .

પરેશાની = ઉદાસીનતા .

પદવલ = ખાઓચીઈ ; ન્હાની
તલાવડી .

પીયૂષ = અમૃત , સુધા .

પુનરુદ્ધાહ = ફરી વારનું લગ્ન .

પુરાતન=પુરાણ; જૂનું; પ્રાચીન.

પુલકિત = આનન્દી ; હર્ષિત .

પુલીન=જલહીન- સુકાઈ ગયેલું
તળાવ; જલરહિત સૂકા કિનારો.

પુંજ = હમ્મો .

પેર = કદમ , પગ .

પ્રણવ = પ્રેમ , પ્રીતિ , સ્નેહ .

પ્રણવ = જુઓ ડાહ્ય .

પ્રશાખા = ન્હાની ડાળી .

પ્રસૂન = ફૂલ , પુષ્પ .

પ્રજ્ઞા = પૂણું જ્ઞાની .

પંચત્વ = નિર્વાણ ; મૃત્યુ .

રંજલ=મહેરબાની, કૃપા, આનંદ-
ની નજર .

રેના=નાશ ; સ્વાર્પણ; ત્યાગ .

રેરહાહ = ધરાનના એક પ્રખ્યાત
આશકનું નામ છે. તે સાધા-

રણ હાલતનો આદમી છતાં

શીરીન નામની સ્ત્રીની

રાણીને ચાહતો હતો અને

તેના પ્રેમમાં તેણે મહોટો

પહાડ ખોદ્યો હતો. શીરીન-

રેરહાદના નામ ઇશ્કના

સાહિત્યમાં બહુ પ્રખ્યાત છે.

ફેલક = (૧) આકાશ ; (૨) હાલ ;
(૩) સપાટી .

ફિદવી = નમ્ર ; પ્રશંસક .

ફિલસૂફી = તત્ત્વજ્ઞાન : Philo-
sophy .

ખદન = શરીર .

ખરકત = લાલ ; નફો .

ખાલાર્ક = ઊગતો સૂર્ય .

ખિયાખાન = જંગલ ; અરણ્ય .

ખસમિદલાહ = " પરમાત્માના
નામ સાથે " એવા અર્થનો
પ્રત્યેક કાર્યને આરંભે બોલ-
વાનો ઇસ્લામી મંત્ર .

ખીન = વીણા .

ખુખાર = તાવ .

ખુલખુલ = મધુરા સર ગાનાર
એક નાનું પંખી. જીવાત્મા-
ના રૂપક તરીકે આ શબ્દ
વપરાય છે .

ખુઝરગ = વૃક્ષ .

ખુરખો = મહોં ઉપર ઢાંકવાનો
કપડાનો પડદો .

ખેગમ = (૧) રાણી , મહારાણી ,
(૨) ગમ વગરનું . (૩) દુઃખ-
રહિત ; શોકરાહિત .

ખેગાના = અખણ્યો ; તિરોહિત .

ખેઝાર = કંટાળેલો ; દુઃખી ; થાકેલો .

ખેત = કવિતાની યા ગઝલની એ
લીટીની કડીને ખેત કહે છે .

ખેવુઝૂ = અપવિત્ર ; નાપાક .

[પરમાત્માનું જ્ઞાન યા બન્દગી
કરતા પૂર્વે હાથ મહોં ધોષને
પવિત્ર થવાની ક્રિયાને "વુઝૂ-

કરવું" કહે છે, તેથી રહિત
તે ખેવુઝૂ .]

ખેહયાઇ = હૃદયહીનતા .

ખેહિરત = સ્વર્ગ .

ખો = ગન્ધ ; વાસ .

ભરત = આ ભરત રાજની કથા
માટે જુઓ શ્રીમદ્ ભાગવત ,
સ્કન્ધ ૫ ; અધ્યાય ૮-૯ .
(જુઓ આ ગ્રંથમાં માર્ગ-
દર્શક ટીકા .)

ભુજ = હાથ .

મકરન્દ = પુષ્પનો રસ .

મજનૂં - એનો શબ્દાર્થ "દીવાનો
આશક" થાય છે . લેલાં-
મજનૂંની પ્રેમકથા ઊર્દુ અને
ફારસી સાહિત્યમાં બહુ પ્ર-
ખ્યાત છે. મજનૂં ધીઝનીના
બાદશાહનો શાહજહો અને
લેલાં મીસરના કાજીની
દીકરી હતાં . લેલાંને
જોતાં જ મજનૂંને પૂર્વ-
સ્મૃતિના સંસ્કાર જાગે છે
અને તેનામાં તેને અનિ-
ર્વાચ્ય દર્શન થાય છે . એ
બન્નેની અનેક પ્રકારે કસો-
ટીઓ થાય છે . મજનૂં
લેલાંના શબ્દને અસ્લાહતું
ફરમાન સમજે છે અને એક
ઝાડના થડમાં તપ કરે છે .
જેવટે બન્નેનું મળવું થાય છે,
અને થોડી ક્ષણમાં બન્ને
શરીરો છૂટી જાય છે .

ભગવતી મીરાં, મહાત્મા
પુલ્હસીદાસ અને મજનૂંની

ગોપીઓના જેવી અનન્ય-
ભક્તિનું આ દર્શાત છે .

મખલ = શક્તિ , બળ , જોર .

મધુપ = બ્રમર , ભમરો .

મનસુર = મન્સુર = હુસેનખીન
મન્સુર અલ હુલ્લાજ, એવું
આ બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્માનું પૂરું
નામ છે . તેઓ બગદાદમાં
થયેલા અને અનલકક
એટલે અહં બ્રહ્માસ્મિ અથવા
સોહમ-શિવોહમ બોલવા
માટે ત્યાંના સુલતાને
એમને કેદમાં પૂરીને છેવટે
દેહાન્તકંડ કરેલો , એમના
શરીરને સૂળાએ ચડાવેલું .
(હિજરી સન ૩૦૯) ઇસુ
ખ્રિસ્તની પેઠે દેહવિસર્જન
પછી પણ પોતાના ચૂસ્ત
આશકોને એમણે દર્શન દીધેલું
એવી પણ માન્યતા ચાલે છે .

મરહમ = મલમ .

મઝી = દર્દ .

મહફિલ=મંડળી; સભા; મિજલસ

મહૂબૂબ=પ્રિયતમા; મધુર હૃદય .

મહુમ્મદ-મોહમ્મદ = ઇસ્લામના
હેલા પયગમ્બર હઝરત
મહમ્મદ સાહેબ .

માદર = માતા ; જનેતા .

માલ = સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્યમાં
કાલિદાસ અને ભવભૂતિ
જેવા મહાકવિ . એનું રચેલું
નૈષધકાવ્ય પ્રખ્યાત છે .
સંસ્કૃત - સાહિત્યમાં એક
ભક્તિ છે કે :-

અપમા કાલિદાસસ્ય

મારવેરથગૌરવમ્ ।

દષ્ટિનઃ પદલાલિયં

માઘે સન્તિ ત્રયો ગુણાઃ ॥

માશૂક = પ્રિયતમા ; દિલ્લખર ;
સેનમ; દિલ્લદાર . કેટલીક વાર
' સનમ ' શબ્દને બદલે આ
શબ્દ વપરાયેલો છે અને કેટ-
લીક વાર સાધારણ અર્થમાં
પણ વપરાયો છે .

મિસ્કીન = ગરીબ ; નમ્ર .

મીરાં = રાઠોડ વંશનાં કુમારી
અને મેવાડનાં મહારાણી શ્રી
મીરાંબાઈ મહાત્મા ભક્ત
થયાં . તેઓ અનન્ય પ્રેમથી
શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને ભજતાં
હતાં અને નરસિંહ મહેતાની
પેઠે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને એમને
પણ વખતોવખત પ્રત્યક્ષ
તેમ જ જુદા જુદા ચમત્કારો
પડે દર્શન દીધાં હતાં .

મુકદ્દર=નસીબ ; કિસ્મત .

મુક્તા = મોતી .

મુરબ્બત = શરમ .

મુરાદ = ઇચ્છા ; હોશ .

મુશિદ્દ = ગુરુ ; શિક્ષક .

મૃગપતિ = સિંહ .

મોહતાજ = ગરીબ ; લાચાર ;
કંગાળ .

મોલા = પરમાત્મા .

મ્સાનિ = દિલ્લગીરી ; શોક .

મહેતો-મહેતો = કાઠીઆવાડના

મુન્નસિંહ ભક્ત નરસિંહ

મહેતા જુનાગઢમાં થયા .

તેઓ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માના
અનન્ય ભક્ત હોવાથી તેમને
અનેક રૂપે પ્રત્યક્ષ તેમ જ
બ્રુહા બ્રુહા ચમત્કારો વડે
પરમાત્માએ દર્શન દીધાં હતાં.

યુગલ = જોડું - જોડી.

રોહ = રસ્તો ; માર્ગ.

ધર્મપ્રવાહ ; ધર્મપન્થ.

રાહત=આરામ ; સુખ ; શાન્તિ.

રાહદારી=રસ્તો; પ્રવાસ; મુસાફરી.

રિપુદલ = દુશ્મનનું લશ્કર.

રુદ્રદિષા=રોવાની ધ્રુવ.

રૂહ=જીવ ; જીવાત્મા.

લેફ્ઝ-લબ્ઝ=શબ્દ ; ઉદ્ગાર.

લખ=ઓઠ.

લાગિમ = યોગ્ય.

લેલી = ધરકના દીવાના મજબૂત

જેની ખાતર ભારે તપ કર્યું

હતું તે એની પ્રેમમૂર્તિ લેલાં.

લ્યાકત-લિયાકત = લાયકાત ;

યોગ્યતા.

લ્યાનત-લાનત=ફિટકાર; ધિક્કાર

વસ્લ=મેળાપ; સંયોગ ; દર્શન.

વાટિકા = વાડી.

વારિધિ=દરિયો; સમુદ્ર.

વિટપ = ઝાડ; જાડ.

વિદ્યુ=ચન્દ્ર.

વિનિમય = બદલો-અદલોગદલો;

સાકું.

વિપુલ=પુષ્કળ.

વિલ્લવ = તોફાની ફેરફાર; ભારે

ઉથલપાથલ.

વિશદ=સ્પષ્ટ; ચોખ્ખું ; શુદ્ધ.

વીચિ=લહરિ ; ભરિ ; તરંગ ;

- મોજી.

વ્યજન=વીંઝણો ; પંખો.

વ્યથા=દુઃખ; દર્દ.

ઠયોમ=આકાશ.

ઝણુ=ધા ; ઝખમ.

પ્રીડા=લજ્જા ; શરમ.

રીયતાન=આસુરી સત્તા.

શરાખ=દાર ; મલ. પ્રેમનું રૂપક

આ શબ્દથી બ્યક્ત થાય છે.

શશાંક = ચન્દ્ર.

શાહી=સુલતાની ; રાજપણું.

શિનાખી=ઝડપ; ત્વરા ; જલદી.

શીકર-સીકર=પાણીનો છટો ;

જલકણુ.

શીરીન - શીરી' = ધરાનની

શાહનદી અને ચીનની

શહેનશાહખાનુ હતી-ફેરફાર

નામનો ગરીબ મજૂર એના

ઉપર આશ્રય થયો અને

પરિણામે આખો પહાડ ખોદી

કાઢવાનું મહાભગીરથ કાર્ય

એણે શીરીનને મેળવવા

માટે કર્યું. શીરીન મરી ગઈ

એમ સંભળતાં જ એણે માથું

ફેડી નાખ્યું. એની જ કબર-

માં શીરીન જીવતી સૂતી છે.

શુકન-સુખન=શબ્દ.

શુક=આશીર્વાદ ; સ્તુતિ.

શુચિતા = પવિત્રતા.

શોણિત=સોદી.

સ્લાઘા = વખાણ, પ્રશંસા.

સેનમ=(૧) પ્રેમસ્વરૂપ પ્રિયતમા-

The Beau Ideal-માથક;

સચ્ચુ બ્રહ્મત્તિ, પરમાત્મા-
(God) અને પ્રકારના
અર્થોમાં આ શબ્દ આ
અર્થનાં વપરાયો છે.

સમિધ = યજ્ઞનાં હોતવાનાં કાષ્ટ;
મુક્તિ દાહકાં, બળનશુ વગેરે.

સર = સરેવર.

સસિલ = પાણી ; જગ.

સાકી = શરાબી મહશ્વિમાં જેના
દાઘમાં દારૂનો સીસો અને
ખાદો રહે છે અને જે ભરી
ભરીને ઘોળે પાય છે, તે
સાકી કહેવાય છે; આ કેર-
થી પ્રેરણા મઘ પાનાર -
પ્રેરને પથે ચડાવનાર શુદ્ધ-
The Spiritual Guide.

સાવજ=દીપકે, વાધ, ચિત્તો.

સિતમ=જૂથમ.

સિતમગર=જૂથમગર.

સિક્કન=વખાણ, પ્રદાંસા.

સીના=કાની.

મુખન-શુકન = ઓલ; શબ્દ.

મુખાંશુ=અન્દમ.

મુખલ=મુખાશિત.

મુખન=ફૂલ.

મુરખી=દાહક, દાહી.

મુરલી=ગાય.

મુરલ-મુરલી-મુરખી=મુરખ.

મુરા=મઘ, દારૂ. પ્રેમના-કરિકના

તેમ જ લક્ષિના રૂપક

તરીકે આવા શબ્દો પ્રાચીન
કાળથી વપરાય છે.

સંચિત=એકદું કરેલું.

સ્તિબ્ધ=સ્તેકાગ; સ્તેહભરેલ.

સ્વેદ=પત્તિનો; પરસ્વેદો.

હુલ=પરમસત્; બ્રહ્મ; પરમાત્મા.

હુરગિઝ=કાપિ; કદી પશુ.

હુલા=સખીને સંબોધનનો શબ્દ

છે. હે હલા! હે હલે! હે

સમિ! એમ કહેવાય છે.

હામિલ થવું=પ્રાપ્ત થવું; નફા
થવા; કંઈ મળવું.

હિજૂ=વિરહ.

હિના-હીના=એંદી-પગના નખ

ઉપરની એંદી. આ રૂપક પ્રેમ-

ની મુન્દરતાનું નિરૂપણ કરે છે.

હિમાંશુ=અન્દમ.

હુજૂ=અન્દરનો ઝોરડો;

અન્તરંગ; જ્ઞાનપદે બેઠાંએ

તો વિજ્ઞાનમય કોપ.

હુરન=મુન્દરતા; રૂપ.

હુર=હુરી=અપ્સર; મુન્દરી;

પરી.

હુલ=એક જતનું લોખંડી

ઝોનર-સોથા જેવું-પેચ-

વાળું. (Screw).

ક્ષીરાગ્નિ=ક્ષીરસાગર; પુરાણ-

નાં કહેલ એક સમુદ્રનું નામ

છે. ત્યાં શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને

સમગ્રેણુવાળા રોપનાગ ઉપર

શયન કર્યું છે. ॥ ૐ ॥

ॐ સદ્ગુરુ

શ્રી કલાપીના કેકારવની માર્ગદર્શક ટીકા

ફેફડીરી હાલ

આ સૌથી પહેલું કાવ્ય શ્રી કલાપીએ સત્તર અઢાર વર્ષની ભિગતી તરુણ વયે લખેલું છે. રાજ્ય તરીકે રાજ્યગાદી ઉપર બિરાજતાં જ-સાંસારિક સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરતાં જ, આવા ફેફડીરી હાલના ખ્યાલ આ મહાપુરુષને આવેલા છે. એમના અઘૌઠાક જીવનની આ વિશિષ્ટતા છે. સ્વ. કાન્ત ચૌધ્ય જ કહે છે કે - “કલાપી તો સુરતાની વાડીનો મોરડો છે.” સુરતા એટલે દેવત્વ - આટલા માટે જ શ્રી કલાપી દેવ.

આ ફેફડીરી હાલનું કાવ્ય શ્રી કલાપીની કેકા દ્વારા ગરવી ગૂળ-રાતમાં સંભળાયલાં કાવ્યોમાં સૌથી પ્રથમ છે. એ વિલક્ષણ આત્માના મન-ચતનનું આ પહેલું જ મોઠું છે. આ કાવ્ય એક કરતાં વધારે રીતે ઉકેલી શકાય :

ઉદ્દેશ અને બેગમનાં સંબોધનો , જેમ પોતાને તેમ માથાને - પ્રકૃતિને પણ આરોપાય :

જે દરખત પર ચડવાની અહીં વાત કરેલી છે, તે દરખત બાધબદ્ધમાં કહેલું જીવનવૃક્ષ-Tree of Life. યોગની દૃષ્ટિએ જોતાં, બ્રહ્મરંધ્રની અન્દરના પદ્મદંડને-Spinal chord ને દરખતનું રૂપક અપાય.

આ ફેફડીરી હાલની ગઝલ આ અન્યનું નીજક છે.

જે બુલબુલને ઢૂંકવાની અહીં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થયેલી છે, તે બુલબુલને આપણા પ્રાચીન સન્તોએ, લક્ષ્મીએ અને વેદાન્તીઓએ તથા યોગીઓએ કહેલા હૈંસ : સોડહમ્ સાથે સરખાવી શકાય:-

“યે પિંજરા નહીં તેરા, હંસા રાજા !

યે પિંજરા નહીં તેરા.” કપીર.

ફેરું નાગો બિયાબાને=નાગો=મામના મલ, વિક્ષેપ આદિ
આવરણથી રહિત. સરખાવો :-

“નવસ્ત્રા કાંધરની પાછળ જીવે પણ નવસ્ત્રા ચક્રને ફરવું જોઈએ.”
સેન્દ પોલ.

હવું જે હું = “બ્રહ્મ” - નપુંસકલિંગ - અણુલિંગી -
(*Beyond Sex*) જાતીયતાથી પર-છે તેથી “હવું”-એમ
નાન્યતરમાં કહ્યું છે-નિર્ગુણ-નિરંજન સ્વરૂપ.

હવે તે જણ પર ચડવું અને મહારા હંસાને મહારે શોધવો :- આ
ભવાટવીમાં આવરણરહિત ચક્રને ફરવું. મહારી સ્થિતિ વિરાગી છે. હું
જે આત્મતત્ત્વ-સ્વસ્વરૂપ હવું તે હું નથી. મહારો હાસ ફેકીરી
હાસ છે.

આ અને આવી ગૂઢ ગઝલો, આ પ્રકારે વસ્તુના આંતરમાં
ઉતરીને અભ્યાસી વિચારી શકે એટલા માટે આ દિશાસૂચન છે.

મધુકરની વિજ્ઞાપિ

પહેલી ગઝલ જેમ પ્રથમ વિરાગી સ્થિતિમાંથી એટલે ચિત્તની
નિર્વેદપ્રધાન ભાવનામાંથી આવે છે, તેમ આ કાવ્ય વિગ્રહભ
શૃંગારજન્ય ભાવનામાંથી એટલે ચિત્તની પ્રથમ પ્રણયપ્રધાન ભાવના
માંથી આવે છે. કાવ્ય રસિક અને સરળ છે.

એકેએમ

હકીમ કે તબીબની તલબ નથી અને-વગર-
વૈદ કે ડાક્ટરની મહારે જરૂર નથી !
કાવ્યજન્ય મુખની કે પ્રેમની અને પરવા નથી !

હફે-ખૂન દિલ હર્દ-કર્તા હસ્ત લાધ્યું ના મને=
કોષનો હાથ એવો ન જ મળ્યો કે જેથી દિલને હર્દ કરનારા રક્તનો
નાશ થાય.

વનમાં એક પ્રભાત

આ કેવળ વર્ણનાત્મક કાવ્યમાં હૃદયને કુદરતમાં રમવાને છૂટું મૂક્યું
છે. આખા કાવ્ય ઉપર “ચન્દ્ર” માસિકના તે કાળના તન્ત્રી મહર્ષિ
ડૉ. હરિલાલ હર્ષદરાય છુવની વર્ણનાત્મક શૈલીની પ્રબળ છાપ છે.

કુદરતને જોધને એતું નિરીક્ષણ - અવલોકન કરવાની શ્રી
કલાપીની અદ્ભુત શક્તિનો આ કાવ્યથી આપણને પરિચય
થાય છે.

મસ્ત હૃદયે

હૃદય નાદાન પ્રેમીલા-વગેરે =

આશક આ પડયા બેહોશ-વગેરે =

કરી આમોશ પછડા મા - વગેરે =

માયિક પ્રેમ તરછાડી - વગેરે =

ઓ નાદાન પ્રેમીલા હૃદય ! હવે ખાક લગાડીને દિગંબર બની
જા-આ પ્રેમી શુદ્ધિહીન દશામાં પડેલા છે ; તે હિજરાધને પ્રાણત્યાગ
કરશે. આ ફેરહાદની કબરે કોષ શિરીન સુવાની નથી ! બસ !
હવે ઓ ભોળા લાગ્યહીન હૃદય ! તું અટક અને પ્રેમના અક્ષ
યત્નો તજ દે-આમોશ રાખીને હવે તું પોતાને આધાત ન ઉપજાવીશ
આ હાવભાવ તો બધા સ્વપ્નના છે. આ બગીચો જાદૂનો છે અને તે
પ્રપંચી બળથી અને ક્રમાધ્યાયી ભરેલો છે. * * * માયાની
મહોબતનો તિરસ્કાર કરીને તું અનલહકનો-આહી સ્થિતિનો-
આત્મતત્ત્વસ્વરૂપનો = પુરમાત્મા સાથેની એકતાનો સ્વીકાર

કર-મસ્ત-મસ્તાન-ઉન્મત્ત બની રહે. અખંડાનન્દના અનુભવ-સાક્ષાત્કારમાં તું પ્રસન્ન રહે.

પ્રેમ અને મૃત્યુ, પ્રેમ અને શ્રદ્ધા, ચંચલ પ્રેમ સુખ

વિક્ટોરિયન સદીના અંગ્રેજ રાજકવિ ટેનીસન અને ટોમસ મૂરનાં કાવ્યો ઉપરથી પ્રેમનાં ત્રણ કાવ્યોનો શ્રી કલાપીએ આ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે.

પ્રેમી હૃદયોની અલિન રિયતિનો-પ્રેમની એકરૂપતાનો અહીં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ કાવ્યો પ્રેમતા ઉન્નત કેમલું દર્શન કરાવે છે અને અભ્યાસી હૃદયને પ્રેમપ્રળોધામૃતનું પાન કરાવે છે.

પ્રેમીની આશિષ

આ રાગધ્વનિકાવ્ય Lyric છે.

પ્રેમી હૃદયો માટે હાસ્યવિરાજિત આનન્દનાં અશ્રુની, અને તે નહિ તો અનુકમ્પાનાં - Spmopathy-સમભાવનાં અશ્રુની આ સ્નેહી હૃદય કેવી કદર કરે છે, તેનો ખરો ખયાલ સંસ્કારી સહૃદયતાને આ કાવ્ય ઉપરથી આવે છે.

માનવજીવનમાં જો સ્નેહ ન હોત - એ ચેતનસવિતાની ઉભા જ ન હોત, તો જીવનું જ અરુચિર થઈ પડત અને એ જ સંત્ય છે એવું આ કાવ્ય શિખવે છે. સ્નેહનો વિશ્વંસ થાય, તો જીવન પશું તુનું જ પૂર્ણાહુતિ પામે એવું અહીં ઈચ્છવામાં આવે છે :

અને, જગત માત્રને જીવાડનાર પ્રેમ (Love) ના અનિર્વાચ્ય તત્ત્વનો જીવનતત્ત્વ તરીકે સ્વીકાર કર્યા પછી એ આત્મપ્રદીપ પ્રત્યેક હૃદયને પ્રકાશિત કરે, એવી પરમ ઉદાર આશિષ આપવામાં આવે છે.

પ્રેમનું પૃથક્કરણ

સ્નેહને નામે દુનિયાદારીમાં જે અસહચાર પ્રવર્તમાન છે તેનું આ કાવ્યના પૂર્વખંડમાં આકર્ષક ચિત્ર બતાવ્યું છે; ઉત્તરખંડમાં

રેસિલાં સ્નેહી હૃદયનાં લક્ષણોનું નિરૂપણ છે. સ્નેહ અને સ્નેહાલાસ બંનેનાં વિધાન આ કાવ્યમાં જડે છે. પ્રાકૃત હૃદયોનો સ્નેહનામી બહુરંગી સ્નેહ અને અલૌકિક હૃદયનો એકરંગી સાચો (Sincere) સ્નેહ એ બંનેનું આ કાવ્યમાં ખુલ્લું પૃથક્કરણ છે.

કમલિની

ઇંગ્લેન્ડ મુપ્રસિદ્ધ કવિ શેલીના "The C-----" નામના કાવ્ય ઉપરથી આ કવિતા લખાયેલી છે. શેલીના આ જ કાવ્ય ઉપરથી બીજા વિદ્વાનોએ - સ્વ. ગોવર્ધનરામ, સ્વ. હરિલાલ, તથા સ્વ. નરસિંહરાવ તથા મિ. ખખરદારે પણ કાવ્યો લખેલાં છે.

સ્વ. નરસિંહરાવનું "ચંદા" નામનું કાવ્ય તેમ જ "મૈથ" નું કાવ્ય રસ, ભાવ અને વર્ણનમાં આરુતર - કવિત્વ ખૂણું છે.

શ્રી કલાપીનું આ કાવ્ય પણ પરમ રમણીય છે - ચેતોહર છે. શેલી અને કલાપી બંનેની સૂક્ષ્મ નિરીક્ષક દષ્ટિ વાચક આમાં જોઈ શકશે.

તુષાર

વર્ણનશૈલીમાં તેમ જ કવિતામાં સુદ્ધાં કાવ્યત્વ છે. ઈંગ્લિશ કવિ - તાની વર્ણનશૈલીનું અનુકરણ આમાં ખુલ્લું દેખાઈ આવે છે.

મૃત્યુ

આ કાવ્ય વિષે વિવેચક જરિલે કહ્યું છે કે તેમાં "ગ્રમજીવિત પુરુષના વિનોદરૂપ બાલકના અવસાન" નો દ્વનિતાર્થ છે.

કાવ્યમાં તત્ત્વજ્ઞાનના તેમ જ માર્દવ અને મધુરતાના અધ્યાત્મ - અર્થોના સુંદર સંમિશ્રણ છે . કાવ્યના આન્તરમાં ઉતરતાં , આખું કાવ્ય તેના અન્તરંગમાં ફિલસુફી અને કવિતા (Poetry)નું બનેલું સ્પષ્ટ થાય છે .

જ્યાં તું ત્યાં હું

આ મોહક કાવ્ય શ્રી કલાપીએ લખેલી સુંદર પ્રણયધાન કવિતા- માનું છે . સ્વ . બાલાશંકરનું “ સનેહાલાપ ” તું કાવ્ય આ જ વૃત્તમાં છે અને તે જાણીતું છે . શૈલી અને ભાવ બન્નેમાં ધણે અંશે સમાન છે . બાલાશંકરની ઉન્મત્ત “ મસ્તી ” જે કે આ કાવ્યમાં નથી , પણ તેની ચારુતા , તેની મધુરતા , તેની પ્રણયમયતા અને તેની કલા તો આમાં સર્વોંશે છે .

હમારા રાહ

શ્રી કલાપીએ જે અદ્ભુત ગઝલો લખી છે, તેમાંની આ એક છે-મહુમ સાક્ષર પ્રાઈસર મણિશંકર ભટ્ટ જેને શ્રી કલાપીની “ ભવ્ય ગઝલો ” કહે છે, તેમાંની આ એક છે .

ઈરકનો એટલે પ્રેમનો માર્ગ દુનિયાદારીના સામાન્ય માર્ગો કરતાં ઘટલો વિલક્ષણ છે તે આ અને આના જેવી બીજી ગઝલોમાં શ્રી કલાપીએ સ્પષ્ટ કર્યું છે .

પ્રેમનો પ્રવાસી યોગી આત્મા સંકુચિત કાયદાઓની બાંધેલી મર્યાદાને કદાપિ માનતો નથી; પણ, જીવનને ઉન્નત બનાવવાનું શિક્ષણ પ્રસંગ માત્રમાંથી હરકોઈ લોગે તે લે છે અને પરમાત્મા પ્રતિ ઠેઠ સુધી ગતિ કર્યો જ કરે છે .

તેનો વિરોધ દુનિયાની સાથે નથી-જગતની સાથે નથી પણ દુનિયાદારીની ભાવનાઓ-તેમાં રહેલી ક્ષુદ્ર વાસનાઓ સાથે જ તેના વિરોધ છે-એટલે કે દુનિયા તરફ તેને, બેલાંચક, અનુકરંપાવૃત્તિ છે- પણ દુનિયાદારીની કેવળ ઐહિક વાસનાઓ તરફ જ તેના દિલની સ્પષ્ટ

અવગણનાવૃત્તિ છે. અમેરિકાનો તત્ત્વવિવેચક એમર્સન કહે છે તેમ :-

“In the world, but not of the world” યાને દુનિયામાં, પણ દુનિયાનો નહિ-આ ખાસ મુદ્દાની ખાખત છે.

ચુરત આશકનું ભગવું હૃદય-સાધુહૃદય આ ગઝલમાં પ્રુદ્ધ દેખાય છે. જુઓ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા, અ. ૨, શ્લો. ૬૯ :-

યા નિશા સર્વં સૂતાનાં તત્થ્યાં જાગર્તિ સંયમૌ ।

યસ્યાં જાગ્રતિ સૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥

જગતજનોની અને આશકોની - સાધુહૃદયોની સ્થિતિનો વિરોધ જાણે જગત્ જોડેલો જ જૂનો છે અને તે માટે, નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ વગેરેનાં અનેક દુષ્ટાન્તો મૂકેમશદ્દર છે.

“ગુલામો કાયદાના છા ? ભલા એ કાયદો કોનો ?

“ગુલામોને કહ્યું હતું શું ? હમારા રાહ ન્યારા છે !”

સરખાવો - વડસંવર્થની આ લીટીઓ :-

* * * all is slavery ; we receive

“Laws, but we ask not whence those laws have come;

“ We need an Inward sting to goad us on. ”

Borderers; Act IV.

આ ગઝલ આ ગ્રન્થની શક્તિ છે.

કુદરત અને મનુષ્ય

ઇંગ્લિશ કવિ વર્ડસવર્થની Lines Written In Early Spring નામની કવિતા ઉપરથી આ કાવ્ય લખાયલું છે.

આ વર્ણનાત્મક કવિતાને, એવી જ બીજી કવિતા “મનુષ્ય અને કુદરત” ની સાથે સરખાવીને વાંચવાથી બન્ને કાવ્યો અધિકતર સ્પષ્ટ થાય છે. જેમ ઇંગ્લિશ કવિ વર્ડસવર્થની તેમ શ્રી કલાપીની પણ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષક અને વિવેચક દૃષ્ટિનો આ નમૂનો છે. બન્નેમાં રમણીયતા અને નવીનતા છે-કલા છે-કવિતા છે.

પાન્થ પંખીડું

આપણે સર્વ અહીંના ત્યાં જનારાં પાન્થ એટલે પ્રવાસી છીએ, અને સર્વ “પંખીડાં” છીએ, એ મહાસત્યના સ્મરણ સાથે આ કાવ્યના આન્તરમાં પ્રવેશ કરી શકાશે.

વિરહસ્મરણ

આ પ્રણયપ્રધાન કાવ્યમાં વિરહના દર્દનો અતિ વેગભર્યો ઉછાળો પ્રુદ્ધો છે, તે છતાં તેમાં ઉચ્ચ રસિકતા અને મૂર્તિમન્ત પ્રણય દસ્ય થાય છે એ પ્રેમીના ઉચ્ચ સંસ્કારિતા છે.

આખું કાવ્ય તથસ્પર્શી વાયકના હૃદયને એકદમ હલાવે એવું છે. છેલ્લી બે લીટીમાં તો પ્રેમપૂર્ણ હૃદયનું આર્દ્ર ઔદાર્ય સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય છે.

વિષયાન

આ અતિ કરુણ કાવ્ય વિવશતા અને વ્યગ્રતાની ભાવમયતા દ્વારા જનિત છે. જેઓને જર્મન મહાલેખક ગીટી (Goethe)ની “*The Sorrows of Young Werther*” નામની એક અખ્યાયિકાના નાયક “વર્થર” ની કથાનું સ્મરણ હશે, તેઓ આમાં ‘વર્થરિઝ્મ’ જોશે, છતાં એમાં એ ઉપરાન્ત વિશેષ ધ્વનિ છે :

હૃદયને કોઈ વિષ જેવી કડવી વાત – “ઝેરી ઘૂંટડો” ગળાવ્યાની અમુક ક્ષણોનું એમાં ગેખી નિરૂપણ છે.

કાવ્ય પ્રણયપ્રધાન છે અને એના ઉપર ઇંગ્લિશ કવિ શેલીની જખરી અસર જોઈ શકાય છે.

સારસી

કાવ્યમાં પ્રાણ સ્નેહનો છે, તથાપિ, રચનાશૈલી-ધર્મારતે અને વર્ણન વગેરે જોતાં વસ્તુનું જે કવિતાશરીર બંધાયું છે, તે પણ સુંદર અને કલાપૂર્ણ છે-આકર્ષક છે.

કહે છે, કે સારસ પંખી જોડી ખંડિત થતાં એકબીજા જીવી શકતું જ નથી, પણ પ્રાણત્યાગ કરે છે, એ ઉપરથી આ આખ્યાયિકા રચનામાં આવી છે.

પ્રિયતમાની એંધાણી

આ કવિતા પ્રણયપ્રધાન ભાવના જોડે છે, છતાં કંઈપના અને કંદા એમાં જોતપ્રોત છે. પ્રેમની માત્ર “ એંધાણી ” એટલે “ નિશાની ” જ નથી ; પણ, લાગણી અને કંદાના અશો કાવ્યમાં સંકલિત છે.

“ વિરહસ્મરણ ” ની માફક આ કવિતા જો કે હૃદયને એકદમ હલાવી મૂકતી નથી અને હૃદય જોનાથી સભર બનતું નથી, પણ ધીમે આકર્ષાય છે.

દગો

“ કદમ તુજ ખોસવા ગલડ ” વગેરે =

તહારા પાદચુમ્બન માટે હું સુકોમલ પત્રમાં પડ્યો હતો. અરે ! તેને હેરાન કરવાથી ત્યારે હાથ શું આવ્યું ?

“ હુતી જ્યાં વસ્ત્રની ખ્યાલિશ ” વગેરે =

જ્યાં સમાગમની ઉત્કંઠા હતી, ત્યાં ઝેરથી ભરેલું પ્યાલું મળ્યું ! પરંતુ, તું કહે કે એ પ્યાલું ભરવાથી ત્યારે હાથ શું આવ્યું ? !

“ જિગર અશરાફ આ મહારે ” વગેરે =

મારા સરથ હૃદયે ત્યારે અપરાધ ક્ષમા કર્યો છે. હવે હમેશ પશ્ચાત્તાપ કરીને તું અટકજે - પરમાત્મા તને ક્ષમા આપે.

તું મહારી હતી

“ કમજ આ રૂ થગે ત્યારે ” વગેરે =

રૂ=રૂઢી=જીવ. ગારશે=દાટશે

આ જીવ જ્યારે પરાધીન થઈ જશે - રૂ ધાઈ જશે, ત્યારે મુદ્દાને જમીનમાં દાટશે-તેના પર કૂચ ચડાવીને તું એવું કહેશે કે -

“હું તેને ચાહતી હતી” ?

“હવા તુજ વસ્ત્રની પસારી—” વગેરે =

તહાં દર્શન થતું હતું ત્યારનું વાતાવરણ બદલાઈ ગયું ! અને મહારાજ બગીચો ઉજડ થઈ ગયો ! હવે આ હાડપિંજરનું જે છેવટનું થઈ જવાનું તે થઈ જાય એ જ મહારાજ મળતર છે.

આમ્ય માતા

શ્રી કલાપીએ આ કાવ્યનું મથાળું “શેરડી” — એવું રાખ્યું હતું—પાછળથી પોતે જ આમ્ય માતા એવું આ કાવ્યનું નામ ફેરવ્યું હતું.

કન્તકથા બણીતી છે, કે “ધરતીએ રસકસ ચૂસી લીધા,” કારણ કે :-

“જેસી દ્યાનત વેસી ખરકત.”

શેરડીના ખેતરમાં અચાનક જઈ ચડનાર તરસ્યા રાજાને પાણી માગતાં, પાણીને બદલે શેરડીના મીઠા રસનું ખાણું મળે છે. નયણો રાજા, તેના બદલામાં, બિચરું જમીનનું મહેસુલ વધારવાનો કુવિચાર કરે છે ! પરિણામે શેરડીમાંથી રસ સુકાઈ જાય છે.

હૃદયમાં રહેલા વિચારબળથી — *Effect of Thought-force* થી ખાલમાં પણ ફેટલો બધો પસરો થાય છે, એ આત્મ-વિશુદ્ધિની અતિ અગત્યની અને સૂક્ષ્મ વિચારણા પણ આ કાવ્યમાંથી મુમુક્ષુને પ્રાપ્ત થાય છે.

આ આખી આખ્યાયિકા સહૃદય મુમુક્ષુને ઈશ્વરી સ્નેહની દિશા ખતાવે છે.

બિદ્વમંગલ

આ કાવ્યને શ્રી કલાપીએ તુલસી એવું નામ આપ્યું હતું; પરંતુ સ્વ. મણિશંકર ભટ્ટે તેને બિદ્વમંગલનું નામ આપ્યું છે, કારણ કે, કાવ્યની ઐતિહાસિક કથામાં જે વસ્તુ આવે છે, તે મહાત્મા તુલસીદાસજીના જીવન કરતાં મહાત્મા બિદ્વમંગલના જીવનને ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વધારે લાગુ પડે છે. આટલા મોટા કાવ્યના મથાળામાં, તેમ જ કાવ્યની પંક્તિઓમાં સ્વ. કાન્તે કરેલો ફેરફાર અહીં કાયમ રાખ્યો છે.

શ્રી કલાપીની વર્ણનશૈલી હમેશાં જ સુંદર છે-હમેશાં જ આકર્ષક છે, તેમ આ કાવ્યમાં પણ આરંભ બહુ સુંદર રીતે કર્યો છે.

દામ્પત્યસ્નેહમાંથી અથવા કહો કે સ્ત્રીપુરુષના સ્નેહમાંથી ધૈર્યસ્નેહનો ઉદ્ભવ કેવી રીતે થયો તેની સવિસ્તર સ્નેહકથા આ કાવ્યનું બીજક છે.

પોતાના પ્રિયતમે પોતા તરફના સ્નેહની લાગણીને વશ થઈને કેવાં લારે જોખમો જોડ્યા હતાં તે એ પ્રિયતમાને વિદિત થતાં તે

“આભારે કે પ્રણયઉભરે શીર્ષ નીચું નમાવે”

છે અને જે તત્ત્વબોધ બિદ્યમંગલને પોતાની પ્રિયતમા દ્વારા થવાનું નિર્માયણ હતું, તે તત્ત્વબોધામૃત તે બહુ દહનાથી, સ્નેહથી અને ગમ્ભીરતાથી પ્રિયતમને પાય છે. મુમુક્ષુ જીવાત્માનું ક્ષાત્રખલ, વૈરાગ્ય અને રસ વગેરે પ્રકાશની કંઈકઈ આકર્ષક અને જનલન્ટ રેખાઓથી આ કાવ્યચિત્ર દીપી રહ્યું છે. જુઓ :-

“શું-છે હુંમાં ? સુખમય તને દેહ આ ના થવાની” વગેરે.

“રે ! કલ્યાણી ! સખિ ! ગુરુ ! પ્રિયે ! પ્રમતી દિવ્ય બોધાતિ !

“તહારે પન્થે વિહરીશ હવે જાળજંજાળ તોડી ! વગેરે.

દામ્પત્યસ્નેહ (*Conjugal Love*) ને અસ્ખલિત હોય-અસ્ખિન્નતાના અનુભવ સુધી પહોંચ્યો હોય, અને તત્ત્વતઃ પૂર્ણ વિશુદ્ધ હોય તો ઇશ્વરી સ્નેહ (*Divine Love*) નો દિવ્ય માર્ગ અવશ્ય જ ખુલ્લો થાય છે. આ વાત આપણને બહુ જ સરળતાથી આ કાવ્ય શિખવે છે. સુંદર કવિતા હોવા ઉપરાંત, આખા કાવ્યનો આંતર મર્મ ઇશ્વરી મહિમા નિરૂપે છે.

કન્યા અને કૌચ

બિદ્યમંગલના કાવ્યની પેઠે આ કાવ્ય પણ એક સ્નેહકથા છે.

“મમ્યું છે શુદ્ધ બ્રહ્માંડે, દેવ દાનવનું સહ” - વગેરે -

સરખાવો :- પિંડે તદ્ બ્રહ્મણ્ડે ॥

આખું કાવ્ય વારંવાર મનનપૂર્વક વાચનયોગ્ય છે.

પુત્રીમરણથી હસતો પિતા

નામનિર્દેશથી જ કાવ્યનું બોધક સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. પિતાનો પુત્રી તરફ, બેલાચક, સ્નેહ છે, પ્રીતિ છે, મમતા છે ; છતાં, એ

લાગણીમાં જ્ઞાનપ્રકાશ-દિવ્યતા છે, અલખત, આહાત્મ્ય છે.

પિતાને જાગતા કલાપણથી તે સમજે છે કે :-

“ કહે છે ‘ પ્રીતિ ’ તે જગત પર તો ‘ રાગ ’ જ બધો,

“ ખરી પ્રીતિમાં ના હદ પહોંચે રહે કળભરકો ; વગેરે વગેરે .

શ્રી કલાપીના હૃદયમાં સ્નેહનું સામ્રાજ્ય છે અને હરકોઈ કવિ ત્યારે સ્નેહના - ભક્તિના ઈશ્વરી સામ્રાજ્યમાં ભળી શકે છે, ત્યારે જ અધિક ઉન્નતિ સાધી શકે છે . શ્રી કલાપીનો નિવાસ કલ્પનાના હૃદયગામી પણ કેવળ મનોકલ્પિત મહાલયનો નથી-તે તો સ્નેહના આહ્વાની ચેતનમન્દિરને શિખરે બેઠેલો અને ત્યાંથી જ દહુકતો દેવી મારલો છે .

માફી

આખી ગરબ સહાયના મૃદુતા અને અર્થગૌરવયુક્ત છે .

“ હરગુહર કર એ ખતા તો હરગુહર કરવી ઘટે ! ”

ક્ષમા કર, એ અપરાધ તો ક્ષમા કરવો ઘટે છે !

*

*

*

“ દિલ કુમળું તુજ કંપતાં, ત્યાંથી ઝર્યો મીઠો શરાબ ” વગેરે =
તહાર કોમલ હૃદય પ્રવતાં, ત્યાંથી મધુર પ્રીતિનું ઝરણુ વહુ’ અને
તે સ્નેહનું પાત્ર

‘ ઓ સ્નેહી ! સ્વીકારી લે ! ’

એવું કહીને તહે મહેન ધર્યું ! મહેં દુલાંગીએ એ પ્રેમનો તિરસ્કાર કરેલો, તે તું ક્ષમા કર . મહારી એ મનુષ્યહીનતાને તું તહારા શાણુ-પણથી ક્ષમા કર .

*

*

*

“ આ સંખત સીનાનો જતાં કિલ્લો તૂટી પણ આખરે- ” વગેરે =

પરંતુ, ઓ દેવિ ! આખરે આ વજનું હૃદય ભેદાયું છે અને તહારે માટે આજે મહેન શિક્ષા મળી છે . અરે ! સ્નેહના શબ્દો કહેવાને મહેન કરેલો જ અધિકાર નથી . ‘ આ કંઠોર હૃદયનો તું સ્વીકાર કર ’ એવું કહેવાની પણ મહારી શક્તિ નથી ! પ્રેમના પ્રદેશમાં, ખરેખર, હું પ્રથમ જ જૂલમગાર નથી ! ઈશ્વરી નિર્માણ જ એવું છે કે જે પ્રેમમાં વફાદાર હોય તેને આશ્વતો આવે . પુણ્ય જેવી સુન્દર અને સુકોમલ, સ્નેહની વસ્તુને આરપાર વીધીને તેના તોરા, કલગીઓ બનાવવાનો

જ્યતનો જુલમ જાહેર છે. મનુષ્યજાતિની પ્રકૃતિમાં - એના સ્વભાવમાં જ - એ કલંક છે કે પુષ્પ જેવી વસ્તુને આગિ અકાડીને આંખ વડે ચૂમી લેવાને બદલે તે તેને આરપાર વીંધવાનો જુલમ કરે છે ! પરંતુ, સ્નેહના બદલામાં જ્યાં હૃદયહીનતા જ મળે છે, ત્યાં તો - અફસોસ - આ જગતમાં ક્ષમા એ જ ધધરી પ્રકાશ છે.

માધુર્ય, ઔદાર્ય અને માદર્વશી - ઉભરાતું હૃદય અહીં વિનીત યમને માફીમાં આત્મવિશોધન કરતું પ્રત્યક્ષ થાય છે.

સ્નેહ માટે “ શારણ ” અને સ્નેહી હૃદય માટે “ જામ ” એવા સૂફીના ખાસ પારિભાષિક (Techno - logical) શબ્દો અહીં વાપરવામાં આવ્યા છે. પ્રેમને મદિરા અને પ્રેમીને મત્ત, ઝમ્મત્ત અથવા જહનું ઉપમાન આપીને ભગવાન વ્યાસે તથા શ્રી નારદાદિએ આવા જ ઉલ્લેખો કર્યા છે. ફારસીમાં તો આવા સાહિત્યની ખાસ જુદી જ પ્રસિદ્ધ પ્રણાલિકા છે - જેવી હિન્દુઓમાં વૈષ્ણવી સંપ્રદાયની શાખા.

એક સ્વપ્ન

આ કાવ્યમાં સ્વપ્નના ઉદ્ગાર અને તેનું નિરૂપણ એવાં તો તત્ત્વબોધક છે, કે આ સ્વપ્નને સ્વપ્ન કહેવું કે સુષુપ્તિ કહેવી કે કવિનું સ્વપ્ન કહેવું એની વિચારણામાં જ રૂઝી જવાય છે.

મનોહર વર્ણનશૈલી અને રૂપક આપીને ચિત્ર આલેખવાની શ્રી કલાપીની લાક્ષણિક નિપુણતા જણીતી છે.

કાવ્યના આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં રસભર કલા અને સુંદર કલ્પના છે - વસ્તુમાં કલાવિધાનનું સુષુપ્ત કુશલતાથી દાખલ થયેલું છે.

વૃદ્ધાવસ્થા, બાલ્યાવસ્થા, અને યુવાવસ્થાના વહનની સાથે નદીના વહનની કરેલી સરખામણી કેટલી સુંદર છે ! જુઓ આ પંક્તિઓ : -

“ ઝરા રે બહેનારા ! ગહન તુજ છે ગૂઢ વહવું - ” વગેરે -

પ્રેમની ઓટ - ક્ષમા

આ બન્ને ત્રોટક વૃત્તમાં લખાયેલી સુંદર અને ભાવગમ્ય કવિતામાં સ્નેહના લાક્ષણિક સ્વરૂપની જે અભેદાત્મક કદર જાહેર કરી બતાવી છે, તે વ્યાવહારિક જગતને જરૂર જ બાજુવા અને માનવા જેવી છે.

પ્રેમની ભરતી ચહેલું હૃદય મિત્રને પ્રાર્થે છે :-

“વ્યવહાર શિખાવ મહેને ન , સખે !

“તુજ પ્રીત થયું દિલ , બાળક હું ;

“બની પ્રેમી બની ફરી બાલ , સખે ! વગેરે.

સ્વ. દામોદરદાસ ‘મુ. બેઠાદરની “ પ્રેમ અને સતકાર ”

નામની ગ્રંથમાંની નામેની પંક્તિઓ સરખાવો :-

અખંડિત પ્રેમને , બન્ધુ ! જરૂર શું હોય આદરની ?

‘પધારો’ આવજો , બેસો ’ - વૃથા એ વાદ શા સાડ ?

* * * *

‘પધારો’ એમ કહેવાથી , પધારે તે પધાર્યા ના ;

નિમંત્રણ પ્રેમીને શાનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાને ?

* * * *

વિનયની પૂરણી માગે , અધુરી તેટલી પ્રીતિ ;

પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા , નથી અધિકાર આદરને .

વગેરે વગેરે .

હૃદયત્રિપુટી

બરાબર થયાસ પૃષ્ઠના આ શુદ્ધ સ્વાતુલ્યવરસિક (Absolute Subjective) કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી પાતાના સ્નેહજીવનના સંવિસ્તર ક્રિતિકાસતુ પરમ રમણીય અને ચેતોહર નિરૂપણ કરે છે , એટલું જ નહીં પણ અભ્યાસી વાચકને પણ તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. હૃદયની વિવિધ લાગણીઓ એટલે ચિત્તપ્રતિની ભાવનાઓના આનંદ સમરક્ષેત્રનું , સફળ છતાં અતિ આકર્ષક , પારદર્શક ચિત્ર આ આખા આત્મલક્ષી કાવ્યમાં એક આરંભથી તે ઠેઠ અંત સુધી ચિત્તરમણું છે .

કલા , કલ્પના અને સાત્ય દિવા ક્રિતિકાસ , એ ત્રણેના નૃતાધિક અશોના વિલક્ષણ સંમિશ્રણથી , શ્રી કલાપીના જીવન-ચરિત્રના જ એક પ્રકરણનું ભણું આ અકાવ્ય બનેલું છે .

શ્રી કલાપીના અંગત જીવનની વ્યક્તિગત હકીકત (Personal Life) આ અને આવી બીજી કેટલીક કવિતામાં એવી રીતે સંકલિત થયેલી છે કે તેને પસંદથી છૂટી પાડી શકાય નહિ અને તેના ઉપર વિશ્લેષ-વિવેચન કરવા જતાં ઉચિત કાલમર્યાદાનો ભંગ થવાનો

સંભવ છે. સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન વિવેચક સ્વ. રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠે તા. ૧-૨-૧૯૦૩ ને રોજ શ્રી કલાપી જયન્તીને પ્રસંગે બરાબર કહ્યું છે કે :-

“જેમના સમકાલીન જનો જીવતા હોય, તેવા જત પુરુષોની જીવંતગાની વિવે પૂરેપૂરો વિસ્તાર થઈ શકતો નથી; તેથી આ વૃત્તાન્ત છે તેવા રૂપમાં જ સ્વીકારવો જોઈએ.”

“હૃદયત્રિપુટી”ના કાવ્ય ઉપર બાવીશક વર્ષો પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલા નીચેના લેખો અભ્યાસી જોઈ શકશે :-

(૧) હૃદયત્રિપુટી - એક પ્રશંસા .

વસન્ત પુ. ૭, અંક ૮. પૃ. ૩૪૬ થી ૩૬૦ .

લખનાર રા. રા. અતિસુખરાંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,
એમ એ.; એલએલ. બી.

(૨) કલાપી અને તેની કવિતા .

બુદ્ધિપ્રકાશ, પુ. ૫૬; અ. ૫-૬; ધ. સ. ૧૯૦૯ મે - જુન
લખનાર સાગર .

(૩) રા. ‘સાગર’ અને હૃદયત્રિપુટીનું અવલોકન .

બુદ્ધિપ્રકાશ, પુ. ૫૬; અ. ૬ .

લખનાર રા. રા. અતિસુખરાંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,
એમ એ.; એલએલ. બી.

આ કાવ્યમાં પૃ. ૧૪૮ મે -

“આ બ્રહ્માંડ અને તેની નિસરણી -”

એવું જાણ્યું છે તે જૂલ છે. તેને સ્થાને

“આ બ્રહ્માંડ અનન્તની નિસરણી -”

એ પ્રમાણે જોઈએ.

આ અતિ મહત્વની જૂલ ઠંઠથી ચાલી આવતી હતી. શ્રી કલાપીનાં સ્વહસ્તલિખિત દૃશ્યરો આ કાવ્ય જાણી ચૂક્યા પછી અળેલાં હોવાથી આ અગત્યનો સુધારો આ સ્થળે કર્યો છે.

શાન્ત પ્રેમ

“વિચિત્રં ચક્રં કાવ્યં” આવા શબ્દો શ્રી કલાપીએ પોતા જ આ કાવ્યના મુદ્દાઓની નીચે લખેલા છે.

આરમ્ભમાં હૃદયને કરુણરસથી દ્રવીભૂત કરવું, વચ્ચે વચ્ચે પ્રણયના તેમ જ પ્રણયકલહના મધુરા-કડવા અનેક અનુભવનાં કેટલાંક

‘ગાર્હ્યત્રિપુટી’ ગમ્ભીર દર્શન કરાવતું અને અન્તે પ્રેમ, શાન્તિ ગમ્ભીર્ય અને એકનાના ભાવોમાં કરુણ રીતે પૂરું થયેલું નેણાંનું બરાબર પચાસ પાનાનું હૃદયત્રિપુટીનું શુદ્ધ આત્મલક્ષી (Subjective) કાવ્ય સમાપ્ત થયા પછી તુરતજ જ આ શાન્ત પ્રેમનું ન્હાનું કાવ્ય આવે છે; અને, આ “શાન્ત પ્રેમ” ની પછી-તુરત જ જવરમાં પ્રિયાને એવું ચોખ્ખા શૃંગારરસની ઝગકેથી દીપતું સંગીતમય કાવ્ય આવે છે.

“હૃદયત્રિપુટી” ને શૃંગારરસ પ્રધાન કાવ્ય ગણીએ તો, આસપાસનોં બે શૃંગારરસપ્રધાન કાવ્યોની વચ્ચે, આ શાન્ત પ્રેમનું શાન્તરસપ્રધાન સાપ્તિક કાવ્ય, શૃંગારની અવાધ સાચવતું હોય, એમ સૂચવતું ઉચિત સ્થાને પ્રકાશી રહેલું વાચકનું ચિત્તાકર્ષણ કરે છે.

આ કાવ્યને શાન્તપ્રેમનું મથાળું કેવળ જ ચોખ્ખું છે, એવું કાવ્યનો અમાનુષિક એટલે દૈવી (Divine) આંતર ભાવ હૃદયમાં ઉતારતાં, અભ્યાસીને અવરજ જ લાગે છે.

આખા કાવ્યમાં ભાષાની અતિ સરળતા છતાં વિચારોની ગૌરવાન્વિત ગમ્ભીરતા છે.

અનિર્વચનીય દિવ્યતાથી આખું કાવ્ય ઉભરતું છે.

“ગૃહિણી” માતૃત્વપદ પામ્યા પછી, તેનામાં વાત્સલ્યપ્રેમનો નવીન ઉમેરો થયેલો જોઈને, શ્રી કલ્યાણીનાં પ્રજ્ઞાનચક્રુઓ તેનામાં “કાંધ” —

“નવું” અને “જુદું” જ શોધે છે, જુદે છે અને ત્રાંથી જ આ અલૌકિક કાવ્યનો આરંભ થાય છે.

પોતાના Ideal લક્ષ્ય વસ્તુને અનુસરીને પોતે તત્ત્વદષ્ટિએ જુગ્મ છે. એ દષ્ટિ બહિર્મુખ દષ્ટિ નથી, પણ, તત્ત્વાભિમુખી દષ્ટિ છે. સરખાવો :—

“Love, in thy face I have seen the Eternal.”

Bunson.

“પ્રિયે! તારા વદનમાં મને તે અનન્ત દર્શન થયું છે.”

અન્સન.

શ્રી કલ્યાણીને પણ “ગૃહિણી” માં જ “કાંધ” “નવું” જણાય છે તે, અન્સનની પડે “તે અનન્ત” નું જ શાન્તરસે આધ્યાત્મિક તત્ત્વદર્શન છે.

પોતાની અદ્વાયની-દિવ્ય એટલે તત્ત્વજ્ઞાનાભિમુખી દૃષ્ટિથી તે કહે છે :-

“ ગૃહિણી દેવી તું દિલની મમ માતા પણ થજો.”

“ઓ ગૃહિણી ! મનુષ્યમાત્રને પોષનારે દેવી રસ-રસારા હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે રહેયેલા છે, તેથી તું દેવી છે; અને ઓ દેવી ! રસારા હૃદયને પણ રસારા દિવ્ય રસથી તું પોષણ આપનારી માતા થજો-એટલે ઇશ્વરી પ્રેમના ઉમેરાથી આપણા પ્રણયમાં દિવ્યતા અનુભવાશે અને આપણે ખરો-ઉન્નત સ્નેહ ઇશ્વરી પ્રેમ શિખીશું.”

ગૃહિણીને “ માતા ” થવાનું કહેવું એ પ્રાકૃત હૃદયને ઉચિત નહિ જણાય, પરંતુ, માતા તે શરીરની નહીં, પણ હૃદયની છે અને ચર્મનાં ક્ષુદ્ર બાહ્ય આવરણો એ ખરા હૃદયથી કેવળ જુદી વસ્તુ છે. વિશેષ નહિ તો છેવટે, મોઝેયે માતા એ સૂત્રના સ્મરણથી અને મનથી પણ આવી ક્ષુદ્ર શબ્દો વાચક નિવારી શકશે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં સમજાવેલા -કર્મમાં અકર્મના ગાહન તત્ત્વબોધના સિદ્ધાન્તની દિશા (Theory) પણ અડી સમજાય છે.

ચોથા ચરણમાં આ જ વાત અધિકાર સ્પષ્ટતાથી કહેલી છે:-

“ જે જે દેવી પ્રેમથી તું ચિરંજીવ બાધ તરફ જુએ છે, તે જ દેવી પ્રેમથી-પ્રણયથી પ્રેરાયેલા તે જ નંદા-વિશુદ્ધ દેવી પ્રેમથી તું મહારા તરફ જોજો.”

આ કાવ્ય શિખવે છે, કે જે પ્રેમ દેવી છે તે હમેશ જ સર્વ તરફ સમાન છે એટલે વિકાર વિનાનો છે, મોહ વિનાનો છે અને તેથી ભેદથી રહિત છે.

“ ગૃહિણી ” ને પોતાના લક્ષ્ય વસ્તુ (Ideal) ને અનુરૂપ ઇશ્વરી સ્નેહનો સ્વાતુભાવ કરાવવાના ઉદ્દેશથી સ્વાભાવિક રીતે પ્રેરાયેલા આ તત્ત્વબોધ છે - જીવાત્માની ભેદબુદ્ધિનો લય કરનારાં અને તેને અભેદ સાક્ષાત્કાર કરાવનારાં આવા મૂલ સૂત્રો પણ આ કાવ્ય શિખવે છે.

વંદિતા: સમદશિન : અને આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ -

સ્નેહ દેહનો નહીં, પણ આત્માનો - વગેરે.

આખા કાવ્યમાં બહુ જ મનન યોગ્ય ભાગ તો તેનો ઉત્તરાર્ધ જ છે. અને તેમાં પણ :-

“મહુને બહાણાં સાગે ચપલ દગથી શાન્ત નયનો” વગેરે પંક્તિઓ ગૂઢ છે :—

તહારાં ચપલ દગ કરતાં તહારાં શાન્ત નયનો મહુને વધુ પ્રિય છે, એટલે તું ચપલાક્ષી છે, એટલા માટે વધારે પ્રિય છે એમ નથી જ, પણ, તહારાં નયનો શાન્ત હોય—શુદ્ધ સાત્ત્વિકતાપૂર્ણ હોય—તેહુને બંદલે આત્માને જ જોનારાં હોય એ મહુને વધારે ગમે છે અને તું એવી શાન્ત-સાત્ત્વિક દાબવાળી હોય એ જ મહુને વધારે પ્રિય છે.

“પતિ હુંને ના ના, પણ હૃદયનો મિત્ર ગણવો”
અને :—

“મહુને બન્ધુ, બહાલો, પિયુ, પુજ પિતા, પુત્ર ગણજે”

“અને એ ભાવોથી મમ હૃદયનો આ રસ પીજે.”

મહુને શું પતિ જ ગણવાનો? ના-ના. મહુને તો હૃદયનો મિત્ર ગણવાનો.

પતિપણ અને પત્નીપણ એ તો ઐહિક સુખનું પ્રાધાન્ય માનનારા અને સ્થૂલને અનુલક્ષીને પોતે ઉભા કરેલા સંસારના બાલ ધર્મો છે.

મનુષ્યાત્માની ઇતિકર્તવ્યતા તો સ્થૂલને ઉલ્લક્ષીને તેને પેલે પાર છે.

“તું મહુને બન્ધુ, બહાલો, પતિ, પિતા, પુત્ર બધું જ ગણજે અને તું એ સર્વભાવોએ હૃદય ભરીને મહારા હૃદયનો રસ પીજે.”

અસારીરિક આત્મત્વની ભાવનાનું અહીં શિક્ષણ મળે છે.

જીવાત્માની વૃદ્ધિ અને ઉન્નતિના ક્રમમાં આ ભાવના—અણલિંગી અનુભવની—(Beyond Sex) ની ભાવના અસીમ ઉપયોગી છે. શ્રી કલાપી આ કાવ્યના અન્તિમ ચરણમાં આ જ ગદન વસ્તુ સરળતાથી સિખવે છે :—

“નકી દેવી રીતે હૃદય પ્રણયીનો રસ પીતું”

“ખરાં સ્નેહ બ્યારે શરીરસુખ સૌ ગોણ બનતું”

ઐહિક સુખ માત્રથી પર એવું શાશ્વત સુખ માણવાને ઐહિક સુખથી પર ભાવે જીવન જોખવે અને એવા ખરા સ્નેહના—ઈશ્વરી સ્નેહના—સ્વાત્મિક માટે શરીરનો સ્નેહ અલગત છે જ ગોણ

ગણવો નોંધવો. આમ ઐહિક સ્નેહને ગૌણ મણુનાર જ ઈશ્વરી સ્નેહનો સ્વાનુભવ કરી શકે છે.

આ પંક્તિઓ કાવ્યની અંતિમ પંક્તિઓ છે અને તે શિખવે છે કે :-

“વસે સ્વર્ગે તે ના અધિક કંઈ આવા પ્રણયથી -”

“અને સ્વર્ગે તેથી પ્રણયી દિલનું ઇચ્છિત નહીં.”

હિન્દુઓમાં પુરાણો કહે છે, કે સ્વર્ગમાં ઉચ્ચ પ્રકારના ભોગ-વિલાસાદિ પ્રાપ્ત થાય છે અને ઇસ્લામીઓ માને છે કે સ્વર્ગમાં જનારની તહેનાતમાં પરીઓ અને ગુલામો ખિદમત ઉઠાવે છે; પરંતુ, જેણે અસારીરિક આત્મત્વની અનુભવદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી છે તે હૃદય કયા ઐહિક સુખભોગનું તરસું હોય? અને એની આણુલિંગી આત્મા-નુભવની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય ત્યાં સુધી સ્વર્ગના સરખા ભોગવિલાસ પણ વ્યર્થ જ છે. દિવ્ય સ્નેહ (Divine) એટલે જ શરીરથી પર - *Love Beyond Sex - Spiritual - not in flesh but in Spirit*.

મહાત્મા શ્રી અખાણુ યથાર્થ જ કહે છે કે :-

“લિંગનો ભંગ થયા વિના, સર્વ મનની ઉપાસના.”
અને :-

“અખા! એ જ અનુભવ ખરો, જેણે મહાજન નીપન્યા;

“લિંગભંગ થયા વિના સૌ સાધન કાળની સેવના.”

(અનુભવમિન્દુ; શ્રી અખાણુ.)

શ્રી કલાપીના આ શાન્ત પ્રેમને અંગ્રેજ કવિ વર્ડસ્વર્થ *Unerring Light* કહે છે.

સરખાવો :-

Serene will be our days and bright ,
And happy will our nature be ,
When Love is an Unerring Light ,
And Joy its own security .

Wordsworth.

જવરમાં પ્રિયાને

ગઝલ - સાપીની કાવ્યરચનાની નવીન ઘટનાને અનુસરીને આ સંગીતક્ષમ કાવ્ય રચાયકું છે અને તેથી બાહ્ય ચારુતા અને આંતર રમણીયતા બન્નેના મુન્દર મેળ મળ્યો છે.

ભાષા અને રચના ઉભય સ્વભાવિક અને સરળ છે. કાવ્યના વસ્તુ ઉપર વિશેષ વિવેચન આવરણક નથી.

ગઝલ-સાપીની રચના ગુજરાતી સાહિત્યમાં પહેલવહેલી સ્વ. હાદ્યાભાઈ દેરાસરીએ 'બુલબુલ' નામના ન્હાના પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કરેલી અને તે ઉપરથી કેટલાક સમય સુધી આવા માપની કૃતિ "બુલબુલના રાગ" તરીકે ઓળખાતી.

કૃતધ્નતા

હૃદયને થયેલી અસીમ-વ્યથાના મહાપ્રબળ આઘાતવ્યાધાતની અતિ વ્યથા, રોદ્ર અને દ્રાવક આંતરસ્થિતિ આ કાવ્યમાં આબેહુથ ચિતરાયલી છે.

પ્રથમ સરખા આટલા બધા તોફાની ઉછાળા પછી પણ બ્યારે એનું શમન થયેલું જોવાય છે ત્યારે શ્રી કલાપીનું અસીમ ઔદાર્ય ભરેલું અસાધારણ વ્યક્તિત્વ અને એમાં મહાત્માની ક્ષમાવૃત્તિ સ્પષ્ટ જોવાય છે. કિં અહુના ?

"કાવ્ય માધુર્ય" ના વિદ્વાન સંગ્રહકાર શ. રા. હિંમતજીભાઈ ગણેશજી અંબારીઆ એમ. એ. આ કવિના ઉપર વિવેચન કરતાં કાવ્યમાધુર્ય પૃ. ૩૧ મે લખે છે :-

"આ રાજવી કવિની ઓળખ વિશેષ આપવી પડે તેમ નથી. તેનું હૃદય કેટલું કોમળ છે, તેની લાગણી કેટલી ઉત્કટ તથા ઉલ્લાસી છે, તેની લેખનશૈલી કેવી સચોટ છે, તથા તેની લેખનકળામાં કેટલાં આતુર્ય અને પ્રબળ પ્રયાસ છે, તે સૌ વાચક રહેજ્યાં જાણે તેમ છે. વગર પ્રયાસે સમજાય તેવી કવિતા હોવા છતાં તેમાં ઉચ્ચ પ્રકારનું કવિત્વ અક્ષરે અક્ષરે ઝળકી ઉઠે છે - તેમાં *fluent freshness of Poetic Style* એવી તો રસભરી છે કે તેનું એક કવ્ય નાનું' યા મોટું - હાથમાં લીધા પછી અથેતિ વાંચ્યા વગર મુકાય તેવું નથી, તેટલું જ નહિ પણ દરેકમાં - કાંઈ ને કાંઈ નવું, નવો ભાવ નવો વિચાર, નવો ઉદ્ગાર, નવું ચિત્ર, કે નવી પ્રતિભા જણાયા વગર

રહે તેવું નથી. પરિચિત વસ્તુઓને પણ એવું નહીં રૂપ આપતાં આવડે છે કે આપણે કેમ જાણે તે વસ્તુ નવી જ ભેતા હોય છે તેવા ભુલાવો આપણે છીએ.

“આ કાવ્ય પોતા તરફ ખતાવાયેલી કૃત્તૃત્વતાથી છે—તેમાં કવિના ખરા જુસ્સો, નિરાશા, વૈરભાવની તીવ્ર લાગણી અને દુષ્ટ જનોનો તિરસ્કાર આબેહુથ દર્શ્યમાન છે. પરંતુ આખર તોફાની સરોવર વાયુના અપાટા નરમ પડવાથી હળવે હળવે શાંત સ્વસ્થ સ્થિતિમાં આવી જાય તેમ તેનું કેમળ, નરમ, પ્રેમીલું હૃદય પાછું મૂળ અવસ્થાને પામે છે ને આશ્ચર્યકારક રીતે તે જૂની દિશા સા આપી વિરામે છે.”

બાલક કવિ

આ કવિતા શ્રી કલાપીએ સાક્ષરબાળુ શ્રી લલિતને ઉદ્દેશીને લખેલી હોવાનું સાંભળવામાં છે. શ્રી લલિતે શ્રી કલાપીને સંબોધીને પણ એક લાગણીભરેલી સુંદર કવિતા લખેલી છે.

જુઓ :—મહારા અધૂરને, આમુખ; પૃ. ૬૬.

કાવ્યમાધુર્યકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશભાઈ અંબરીઆ એમ.એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતાં કાવ્યમાધુર્ય પૃ. ૩૭ મે લખે છે કે:

“એમાં જન્મતની સંસ્કારી પુરુષ તરફની દૃષ્ટિ સંબંધીના વિચાર સાથે સરખાવો :—

“The world has ever, we fear, shown but small favour to its teachers; hunger and nakedness, perils, and reviling, the poison chalice, the cross have, in most times and countries, been the market-price it has offered for wisdom the welcome with which it has treated those who have come to enlighten and purify it.”

“The fate of Burns. Carlyle.”

નદીને સિન્ધુનું નિમંત્રણ

આ કાવ્ય માટે શ્રી કલાપીએ એવું લખ્યું છે કે:—

“હૃદયત્રિપુટીના જ વિચારોનો સાર આમાં ખેંચવામાં આવ્યો છે.”

(શ્રી કલાપીની કાવરીમાંથી.)

વૃદ્ધ ટેલિયો

ત્રીસ પૃષ્ઠનું આ લાંબું, કર્ણુરસથી ભરપૂર કાવ્ય અંગ્રેજ કવિ વર્ડસ્વર્થની “ The Old Cumberland Beggar ” નામની કવિતા ઉપરથી રચાયેલી એક આખ્યાયિકા છે.

ભાષા અને ઈમારત ઉપરથી આખી કવિતા ઇંગ્લિશ ઉપરથી થયેલું અનુકરણ છે, એમ તુરત જ લાગે છે-જે કે ભાષાની સરળતા ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

“ બાલાં બડેન ”નો દુઃખમય ઇતિહાસ સ્નેહી વાચકના હૃદયને અવશ્ય દ્રવીભૂત કરે એવો છે.

કાવ્યમાંની કેટલીક પંક્તિઓમાં તો ખાસ એવાં જ સૂત્રો છે કે જે અભ્યાસી કદાપિ ભૂલી શકે નહિ. જેમકે :-

પુત્રી ને શૃહને નાણે જેવારો ન થયો કદી;
પિતૃની ને પ્રભુની કે દષ્ટિ તીખી તડી નહીં.

જિજ્ઞાસા કાજ દર્દીની વાતો ના સુણવી ઘટે;
ઈચ્છા એવી મરેલાંમાં રાખતાં ઠપકા ઘટે.

કોઈનાં એ દુઃખોમાં છે ચોગ્ય ના સુખ પામવું;
મરેલાં તો પ્રભુનાં છે, તેનું માન જ રાખવું.

x x x

શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત ખાલકો તો,
ગરીબને દર્દ સમાં બને છે.

* * *

મરેલાંનાં સત્યો મરણ સુધી ના ના મળી શકે,
અને રાહ જોવી, વધુ પણ કશું ના થઈ શકે.
વગેરે વગેરે

પ્રિયા કવિતાને

શ્રી સરસ્વતી શ્રી કલાપીને પ્રસન્ન છે, તેનું સુંદર વર્ણન અહીં કવિતામાં જોઈ શકાય છે. કવિતામાં મૂર્તિમન્ત પ્રિયાપણું આરોપીને તેઓ શ્રી સ્વાતુભવ કહે છે કે :-

“ મને તું આલિંગી, બમણ સહુ લાગ્યું હૃદયનું !

x x x

અને પછી:—

“ પછી ધીમે ધીમે તુજ અંવયવો આ પલટતા,
 “ મને ભાસ્યા સવે વધુ મધુર ગમ્ભીર બનતા;
 “ મને કુંચી આપી મમ હૃદયની ને જગતની,
 અને, તાણું ખોલી, તુજ મુખ નિહાળ્યું ફરી ફરી.

*

*

*

આમ છતાં શ્રી કલાપી ‘કવિ (Poet) નથી; પણ, મહાકવિ (Mythic) છે.

વિધવા બહેન બાબાને

પ્રેમ, જ્ઞાન, અને વૈરાગ્યનો પ્રયોગ કરતી આ અતિ અદ્ભુત કવિતા માટે શ્રી કલાપી પોતે નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ આજે ‘વિધવા બહેન બાબાને’ લખ્યું છે. ‘બાબા’ સાહેબ-
 મહારાં *Sister-in-law* જેઓને મહેં બહેન માનેલાં છે, એમને માટે
 અને એમના જ પ્રતિ આ લખાયું છે. એ એક વિદ્વાન બાપ છે. ધર્મ-
 પુસ્તકો વાંચવામાં હમેશાં *most regularly* ચાર કલાક ગાળે છે
 અને એક કલાક કીર્તનભજન ગાવા માટે રાખેલ છે. મણિલાલની
 ગીતા એમણે બે વખત વચ્ચે છે.

“ જ્યારે જ્યારે હું એમનું મહેં જોઈ છું ત્યારે ત્યારે મને લાગી
 આવે છે કે વૈષ્ણવ સૌભાગ્ય કરતાં વિશેષ પવિત્ર છે. સૌભા-
 ગ્યમાં જે ભક્તિનાં ‘વાઇબ્રેશન્સ’ (*Vibrations*) દેખાય છે,
 તે વૈષ્ણવમાં નથી રહેતાં અને તેથી કાંઈ હૃદયની કોમળતાની અદ્-
 ભુત એકતારતા રહે છે. જે મહેં એમને શિખવવા યત્ન કર્યું છે, તે
 માને કહેવા ખાતર જ છે; પણ ખરું તો એ જ છે કે એમના મહેં પાસેથી
 હું આ શિખ્યો છું અને એમની આ સ્થિતિની મહારી મૌન લાગણી સામે
 એમનું હૃદય આ મૌન જવાબ આપી રહે છે. છેલ્લે મહારી સખીને
 પણ હારા જેવો પ્રેમનો મધુર અનુભવ થાય એ ઇચ્છી, કાવ્ય
 બંધ થાય છે.”

(રા. રા. રૂપર કર ઉ. ઓળખાને પત્ર; તા. ૩-૫-૯૬.)

કાવ્યમાધુર્યના વિદ્વાન સંગ્રહકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશભ
 અંજરીઆ એમ. એ. આ કવિતા હિપર વિવેચન કરતાં, કાવ્યમાધુર્ય
 પૃ. ૫૧ મે લખે છે કે:—

“પ્રભુ પર ખરી આરુઢા-તેના સર્વ રત્નાઓ સારા મરિ છે એવો દેહ વિશ્વરૂપ અને આવેલી સ્થિતિમાંથી પણ કિન્નર દોષ અને સત્તાવ મનાવનાર આ કાવ્યની મહુર જાણ અનેરી જ છે.”

“એ લેખકનાં કાવ્યમાં કળાવિદ્યાન એવું-તો સાવધન રીતે ચંપકું છે કે તેની એકે થોડી નવીન આનંદભરી મીઠામ-વિનાની નથી, એટલું જ નહિ, પણ તેનાં સર્વ લખાણમાં અથર્થી તે કંતિ સુધી ભાવ વધતા જતા રસથી જળવાઈ રહે છે.”

વૃદ્ધ માતા

આ કાવ્ય કવિશ્વર કેવિ વર્ચસ્વની “The Affliction of Margaret” નામની કવિતા ઉપરથી રૂપાયલું છે. અમુક દશિશ્વર કાવ્ય નીચે પ્રમાણે શ્લોક છે :—

“Where art thou, my beloved Son,

“Where art thou, worse to me than dead ?”

અને તે નીચે પ્રમાણે પૂરું થાય છે :—

“Then, come to me, my Son, or send ;

“Some tidings that my woes may end !

“I have no earthly friend !”

મહાત્મા મૂળદાસ

કાવ્યના મથાળા નીચે મુકેલા સુબ્દો શ્રી કલાપીએ પોતે જ રૂપેલા છે.

આપું કાવ્ય શિક્ષકરૂપ છે.

કુને પડીને આપવાત કરવા આવેલી આત્મી, આત્મદુઃખા કરવાનો જગતમાં કોઈને પણ હું નથી, એ સિદ્ધાંત બહુ સુન્દર રીતે કહેવરાવ્યો છે : લુઓ :—

“જેનું કોઈ નથી” અને જગત આ આપું થ તેનું નથી,
“ને જેનું ભય તે બહુ જગતું” પોતાનું કોઈ ન હોય.”

કુવે પકીને આપધાત કરવા આવેલી સગર્ભા વિધવા આપનો અચાવવાને મહાત્મા શ્રી મૂળદાસજીએ બતાવેલો માર્ગ સૌ કોઈને આશ્ચર્યમાં ઊકરી નાખે એવો છે. તેઓ શ્રી કહે છે :-

“લેજે તું મુજ નામ ને અપ્રશ હું મુખે પિતા બાંધના !”

કીર્તિનો ભોગ આપવો, જૂઠી લોકેષ્યના ત્યાગ કરવો એ સૌથી વધારે કઠિન છે. મહાત્મા બરાબર જ સમજે છે કે :-

પોણું છે જગ ને નહી જગતની કીર્તિ જ પોલી દિસે,
પોણું આ જગ શું થતાં જગતની કીર્તિ સહેજે મળે;
એ પોણાણુ ત્યજી જનાર કહિ એ કીર્તિ ન પામી શકે,
લોકોની અપકીર્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે.

મહાત્મા મૂળદાસજીનું આખ્યાન સાચી બનેલી વાત (Fact) ઉપરથી લખાયલું છે. અમરેલીમાં હતું પણ “મહાત્મા મૂળદાસની જગા” મોજૂદ છે.

અર્પણપાત્ર

“અસ્માર્પણ” એવા મથાળાથી આ કવિતા પૂર્વે જણીતી હતી. આ મથાળું શ્રી કલાપીની સ્વહસ્તલિખિત પ્રતો ઉપરથી સંશોધન કરીને પછી ફેરવ્યું છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં :-

“કવિ ! તારા હૃદયરસની હહેરીઓથી ગળીને ” એવું હતું ; તેને સ્થાને આ અન્યમાં :-

“કવી મહારા હૃદયરસની હહેરીઓથી ગળીને ” આવો ફેરફાર કર્યો છે ; તે પણ શ્રી કલાપીના હસ્તાક્ષરની જુદી જુદી પ્રતો ઉપરથી સંશોધન કરીને પછી કર્યો છે.

એકે ઘા

“મને જોઇને ઉડી જતાં પક્ષીઓ” એ કવિતા સાથે આ કવિતા ભેળવી, ઈર્ષને સહજ ફેરફાર સાથે તેને ગુજરાતી વાચનમાળામાં દાખલ કરવામાં આવી છે. આ પસંદગી ધણી યોગ્ય થઇ છે.

વળી “રંગોપીઆને” એ કવિતા જે વચ્ચેથી છાંડી દેવામાં આવી છે, તે પણ વાચનમાળામાં સાથે જ લઇ લેવા જેવી છે.

પશ્ચાત્તાપ

જેટલી બે હીઓ ખાસ મનન થોમ અને સર્વદા સ્મરણ થોમ છે :-

હા ! પસ્તાવો વિપુલ કમલું સ્વર્ગથી લેવું છે,
પાપી તેમાં કલકી કરીને પુણ્યસાળી બને છે,
ઓહો ! કેટું સ્મરણ મધુરું પાપુ એ કરે છે !
માફી થાયું કંઈતે હો, જેમ આવી મને છે :

સાચોથી કે સુધન વડી કે દંડથી ના અને હે,
તે પસ્તાવો મહત્ત્વ વહવાં, કારં સાચી સહે છે ;
હું પસ્તાવો, મધુરું મધુરું માફી આપી નહોતે,
હું પસ્તાવો, મુજ દંડથી પણ માફી મળે છે .

ત્યાગ

આ આખી ગમલ આત્મર ત્યાગનો એટલે પૂર્ણ પ્રેમવૈરાગ્યની
ઉન્નત સ્થિતિનો નિર્દેશ છે છે.

હી ૧૦ ની :-

તમ ઈર્ષિ એ તમ વારિદિ મુજ વારિદિ મુજ ઈર્ષિ છે !

પાશ્વર :-

મુજ ઈર્ષિ એ તમ વારિદિ ! તમ વારિદિ મુજ ઈર્ષિ છે !

મહારી કબર ખાંધી આહી-નગેરે

મહારા બે સ્વૃણ રૂપે ગળત બધે છે, તે હું "હું" નથી : હું
તો અનન્તમાં છું.

(જુઓ "જન્મદિવસ" ની કવિતા.)

ત્યાગમાં કેટલું

સનમતા સાચા પ્રશ્નમાં મસ્ત થયેલું, ત્યાગી, વિરાગી, સનમનું
જ અવરોગી એવું આ ફેલીરી જિગર ત્યાગનો ચક્ક આપે છે.

અનલહકનો આશક, ઇશ્કહકીકીનો ફકીર-મનસૂરની પેઠે ફના-ફિદલાહ કરે છે-પરમાત્મામાં સર્વસ્વસમર્પણ કરે છે.

સામાન્ય યજ્ઞોમાં બલિ હોમવાનો વિધિ છે, તદનુસાર, આ ત્યાગયજ્ઞોત્સુક સાધુ હૃદય પણ પોતાના આન્તરયજ્ઞમાં મ્હોટા મ્હોટા પહાડોનું, વિકરાલ દાવાઓનું, પ્રાણીમાત્રનું, આશાતૃષ્ણા, મનો-વિકાર અને સ્થૂલેષણા માત્રનું બલિદાન હોમે છે-એ મહા બલિઓને તે ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે-તેની ખાખ બનાવે છે અને તે ખાખ દિલ ઉપર નહીં, પણ દિલમાં-દિલની અંદર લગાવે છે.

મનોવિકારને લીધે ઉત્પન્ન થતી જુદી જુદી મહા બલવતી - ઉન્મત્ત આકાંક્ષાઓને એક પરમાત્મામાં જ વાળવાનું કાર્ય મ્હોટા પહાડોને બાળીને ખાખ કરવા જેવું છે ; તેથી જ કહ્યું છે કે :-

બાળી પહાડો સહુ ખાક કીધા !
તે ખાક ચોળી જ શરીરમાં આ !
વિકરાળ દાવા મુજ ત્યાગધૂણી !
તેણે બચ્ચાંચું નવ કાઈ પ્રાણી !

આટલું બધું કરવા છતાં હવે તે કહે છે કે :-

મ્હારા ત્યાગયજ્ઞમાં બલિ હોમવા માટે મોટા પહાડોને મ્હેં ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યા છે - અતિ પ્રબલ મહત્વાકાંક્ષાઓને મ્હેં દિલમાંથી બરતરફ કરી નાખી છે - તેમાં -

હા ! હા ! તહીં કંટક આ કહીંથી ?
નીલો રક્ષો છે દ્રવતો જલેથી !
ના અગ્નિમા એ મુજ દિલ ફાગે !
લોકાય તેમાં કયમ કુમળો એ ?

એધધ્વનિમાં કંઈ વજ્રપાત,
હરે ન તેની ગણી દે' વિસાત !
તે હર આ કાયર કેમ થાય ?
કટો અકથે પીગળી કેમ બય ?

મહા પ્રબલ બલિદાનો, ત્યાગના યજ્ઞમાં હોમીને ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યાં-ત્યાં આ એક કાંટો લીલો ને લીલો જ રહે છે અને બળતો નથી એ શું ? !

અગ્નિથી થે ન ઢાઝનાડું એવું મહાર દિલ-તેને ભેદીને, તેને
ભેદનારે આ કુમળો કાંટો શો અને ક્યાંથી ?

આત્મપરોક્ષણ એ શ્રી કલ્યાણીની કવિતાનું હૃદયશબ્દ બક્ષણ
છે, તે સત્યને જ શોધનાડું, સત્યને જ મહાનાડું અને સત્યને જ
આળખનાડું છે. હજી આગળ તે વિચારે છે :-

મહારી સમાધિ હળી બય છે કે ?
તક્ષીન કાંટા મહીં થાય છે કે ?
આ ચોગ મહારો કયમ મહાત થાય !
ખેંચાણુમાં કાં વહેતો જણાય ?
ચોગીઉરે કંદક આ હરો શું ?
આ રાગ ત્યાગીઉરમાં રહો શું ?

‘ ફરીરી હાલ ’માં અને ‘ હમારા રાહ ’માં તેમ જ ‘ શાન્ત
પ્રેમ ’માં જોયું હતું તે જ, શ્રી કલ્યાણીનું મસ્ત, ત્યાગી, વિરાગી
અને ધરકનું અનુરાગી હૃદય પોતાને જ પૂછે છે કે :-

ધર્મીરી રનેહ (Divine Love) માંથી મહારી ચોગીની
સમાધિ કેમ હળી બય છે ? મહારા ત્યાગીના ઉરમાં-ચોગીના
હૃદયમાં આ રાગ શો ? ! આ પ્રીતિ શી ? ! આ ખેંચાણુ
(Attraction) શું ? ! આ (Attachment) આસક્તિ શી ? !

બુદ્ધિ મહીં આ દિલનો જરો શું ?
પાપાણુમાં રાય જ્યો હરો શું ?

ખેંચાણુ ચાચે નખળાઈ કાંઈ,
અણુ વહે છે કયમ નેત્ર માંહી ?
કાંટા ગળીને મૃદુતા ધરે છે,
ચિત્તે સમૃતિવાદળ ફેંચરે છે !

વહાલી હતી તે ફરી ચાચ વહાલી !
તે અણુની આપતી કાંઈ ચાલી ;
આ ત્યાગ્ય લાગે સુજ ત્યાગ શાને ?
ના ત્યાગ્ય તે રાગ મહને દિલે છે !

પરંપર જેવી કેવળ સ્મૃતિ - બુદ્ધિની મહા દંઠ ભૂમિકા-તેને ભેદીને
તેમાંથી આ હૃદયનું-વૃત્તિનું જરણું શું ? ક્યાંથી ? આ ખેંચાણુ તો

નબળાઈનું જ પરિણામ છે-આ ખેંચાણ તો પ્રલોભન-
(Temptation) જ છે-આમ તે બરાબર સમજે છે, પણ તેટલામાં
તો, પૂર્વરૂઢિનું જીવનું વાદળ આકું ચડી આવે છે અને તેના આક્રમણને
લીધે તો એટલી બધી આંધી ચડી આવે છે કે ત્યાગને ત્યાગ્ય અને
રાગને ત્યાગ્ય નહિ, એવું મનાવવા સુધીની પણ એ આવરણ
હિમ્મત ધરે છે કુદરતનો સંકેત જ એવો છે કે વૃત્તિની દૃઢતાની
પરિપૂર્ણવિસ્થા માટે, તેનું લિન્ન લિન્ન પ્રકારે પરીક્ષણ નિર્માયણું
હોય છે; અને તેથી, વિકટ પ્રલોભનો સામે લડીને તેને હઠાવવાનું,
ઉન્નત જીવનના પ્રવાસી માત્રને આત્માના પ્રવાસમાં આવે છે.

આ પ્રસંગે તો, આ સહૃદય, ચોગી મહાત્મા પ્રલોભનની સામે
દૃઢતાથી ટકી શકે છે. ખેંચાણમાં નબળાઈ જ છે, એવી આત્મ-
પ્રતીતિ તેને થયા પછી તે ચોગ્ય જ નિશ્ચય ઉપર આવે છે કે :-

ભોળું ન થા, હર ! હવે કરીને,
માન્યું વૃથા તે નફા સૌ વૃથા છે ;
કાંટો ચ ખાળી કર ભસ્મ તેને,
તે ભસ્મ ચોળી, અવધૂત ! હેને !

ઓ દિલ ! ભોળું ન થા-વૃથા તે બધું વૃથા છે-કાંટો તો
પ્રલોભન છે અને તેને પણ ત્યાગના યજ્ઞમાં હોત્રી કે-ખાળી કે-
ભસ્મીભૂત કરીને તેની ખાખ ખનાવી દે-અને, ઓ અવધૂત ! એ
ખાખ તું દિલની અન્દર ઘસાડી લે !

શ્રી કલાપીએ પાતે પોતાને “અવધૂત” નું સંબોધન કર્યું
છે, એ અભ્યાસી ધ્યાનથી લક્ષમાં રાખે છે.

આવી રીતે ત્યાગયજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ થશે, તો જ ઇશ્વરી સ્નેહની
ઝાંખી થશે; કેમકે એપણા માત્રનો ચિત્તમાંથી સંપૂર્ણ પરિત્યાગ
કર્યા વિના પરમાત્મયોગની પાત્રતા જ નથી.

ક્ષાત્રહૃદયની આ વીરવાણી છે અને ચોગી અથવા ભક્ત માત્રને
તે માર્ગદર્શક અને ઉત્તેજક છે. અસ્તુ.

પ્રાથમિક અથવા :માધ્યમિક કેળવણીનાં પાઠ્ય પુસ્તકોમાં
શિખવવા યોગ્ય શ્રી કલાપીની ઘણીક કવિતા છે અને આ કવિતા
પણ, ભાષા અને વિચારો બન્ને જોતાં, તેવી જ શિક્ષણીય છે.

ભરત

શ્રી કલાપી મહારાજે પોતે, કેટલીક કવિતા લખતા પૂર્વે, પોતાની હાયરી બુક્સમાં, સંક્ષિપ્તમાં તેની *Projects* (કાવ્યની યોજના વિષે સંક્ષિપ્ત નોંધ) લખી છે. આ કાવ્ય માટે શ્રી કલાપીએ પોતે નીચે મુજબ નોંધ (*Projects*) લખી છે :—

Projects:—

“ ભરત—ગંડકી નદી—આસકત, જહને જ પોતાનું ટાણું માને છે, તેને માટે મહારાજે ત્યાગ જતાં સ્વાર્થ જ જાય છે, તેની શિંતા ન કરવી જોઈએ; સમિધ, કંદમૂળ વગેરે લેવા જતી વખતે છવ મૂગમાં રહેતો તેથી સાથે લઈ જાય છે અને તો પણ દૂર કુદી નાચતું તેવી બહે ઉપાડે છે. પૂજ કરતાં હીને તેને આશીર્વાદ આપે છે. તે દૂર જતાં ઉદ્દેગ થાય છે સમાધિસમયે શિંગાથી તેને મૂગ હલાવતો. પૂજના દર્શને વીખી નાખતાં ધમકાવે ત્યારે સ્થિર ઉભું રહે.

“ મનોરથો વધ્યા. તપસ્વી—પ્રભાવ—આરાધના—એકાગ્ર.

“ ઉપયોગી થયું, પણ, આસકત ન થયું. લાગણી માટે હૃદયમાં અહીં અને આ થાય છે એ કાણ કહી શકે ?

“ જલ્લાંડને પાણનાર વ્યક્તિ ન પાળે.

“ તું મૂગને છાકવા માગે છે, પણ આ નદી, આ વાદળીના રંગને ચાહે છે ત્યાં સુધી કેમ મૂગ કેમ ત્યજ શકીશ ?

“ અરેરે ! પ્રેમ—અસકિત શું પાપ છે ? ”

(શ્રી કલાપીની હાયરીમાંથી.) શ્રી કલાપી

શ્રીમદ્ ભાગવતના પાંચમા સ્કન્ધમાં અધ્યાય આઠમાં અને નવમાં આ ભરત રાજાની કથાનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. કથા એવી છે કે :—

રાજપાટ અને વિભવવિલાસાદિ સર્વ છોડી દઈને, અયોધ્યાના રાજા ભરતજી યોગી થઈને તપશ્ચર્યા આદરે છે અને ગંડકી નદીને તીરે આશ્રમ બાંધીને સાધુજીવન—યોગીજીવન સંસારથી વિરક્ત જીવન નિર્જમે છે.

જેકારના રત્નમાં દિન જાય ચાલ્યા,

એકાગ્ર ચિત્તથી મને પરિશ્રદ્ધા રાજા;

પરિશ્રદ્ધા એટલે પરમાત્માના પૂર્ણ સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર માટે આર્યોના વેદમાં—વેદના ઉપનિષદોમાં—વેદાન્તશાસ્ત્રમાં એવું કહ્યું છે કે :—

સાધકે પ્રથમ ચિત્તશુદ્ધિ સંપ્રાપ્ત કરવી, (સાત્ત્વિક આહારવિહાર ચિત્ત-શુદ્ધિના ઉપાયો છે,) તે પછી ચિત્તની એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવી અને શુદ્ધ અને એકાગ્ર ચિત્તવૃત્તિના વિધિપૂર્વક યોગથી જ મનોભય અને વાસનાક્ષય દ્વારા સાધક પરિબ્રહ્મપ્રાપ્તિનો સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. આવા તપસ્વી અને યોગીજીવનના સાધક સિદ્ધાર્થ થવા માટે, બીજી બધી પ્રવૃત્તિઓનો સર્વથા ત્યાગ કરીને, નિવૃત્ત થયેલો હોય છે.

પ્રભુવનો જપ-એ તેનું એકવીસ હજાર અને છસો વારનું પ્રતિ દિનરાત્રિનું એટલે ચોવીસ કલાક દરમ્યાનનું એકેએક શ્વાસોદ્ધ્વાસના પૂરા ધ્યાનથી સુરતા રાખવાનું સ્થિર બ્રહ્મકેન્દ્ર-લક્ષ્યસ્થાન હોય છે.

પ્રભુવ એટલે ઝંકાર=ઝંએ વેદોમાં કહેલું 'પ્રભુનું-પરમાત્માનું ટુંકામાં ટુંકું નામ.

ઝં એ એક જ શબ્દમાં વેદોએ પરમાત્માના-બ્રહ્મના-પ્રભુના મહાસમર્થ નામનો સંક્ષિપ્તમાં સમાવેશ કર્યો છે :-

શ્રી કઠોપનિષત્માં શ્રી યમરાજ નચિકેતાને સમળવે છે કે :-

सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपांसो सर्वाणि च यद्वदन्ति ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पदं संप्रहेण ब्रवीमि ॥

॥ ઓમિત્યેતત્ ॥ (કઠોપનિષત્ ૧ : ૨ : ૧૫.)

ભાવાર્થ કે :-

બધા વેદો જેનું વર્ણન કરે છે, વારંવાર કચ્ચારણ કરે છે, બધા તપસ્વી પુરુષો જે વિદિત કરે છે અને જેને માટે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે, તે હું તમને સંક્ષિપ્તમાં જ કહું છું; તે ઝં છે.

(શ્રીકઠોપનિષત્, ૧ : ૨ : ૧૫)

છાન્દોગ્યોપનિષત્ કહે છે કે :-

ओंकार एवेदं सर्वम् । ओंकार एवेदं सर्वम् ॥

ઝંકાર એ જ આ બધું છે - ઝંકાર એ જ આ બધું છે.

માણ્ડૂક્યોપનિષત્ કહે છે કે :

ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वं तस्योपव्यास्यानं मृतं
भवद्भविष्यदिति सर्वमोंकार एव ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ કે :-

પણ, નિર્માણ એવું છે કે આવી રીતે હળી ગયેલા મૃગ-બાળકને છોડી દેવાનું હવે ઋષિથી ખની શકવું નથી. તે કહે છે ખરો કે :-

“જપ તપ કરનારો પાળશે આ ત્હને ના”

પણ રનેહમે હસીધે આ ક્યાને લીધે તે તુરત જ વિમાસણ કરે છે કે :-

“અરર! પણ સુખે તું છોડશે કેમ રનેહ ?”

રાજર્ષિ ભરતજીના હૃદયમાં, યોગ અને રનેહ અથગ્ર તો કર્તવ્ય અને ક્યા એ બે વચ્ચે, તુમુલ ધુલ્લ ચાલે છે.

શ્રી કલ્યાપી રાજર્ષિ ભરતજીની આવી અનુકંપાઓ સ્થિતિ જોતાં કહે છે કે :-

ઋષિ ! ત્હારી સ્થિતિ જોઈ આવે છે મુજને ક્યા,
આવશે બહાણથી તેને પંપાળીસ હવે ન શું ?

અને રાજર્ષિને તેઓ શ્રી પૂછે છે કે :-

નેત્રો રમે આ તુજ વાદળીથી,
કીડા ગમે છે કંઈ માછલીથી;
સન્ધ્યાસમે કંઈ બધુ હર્ષ આવે,
તો કેમ ત્હારું મૃગલું ત્યજે છે ?

હજી આગળ વધીને શ્રી કલ્યાપી રાજર્ષિ ભરતજીને માગં ખતાવવાનો - તેના અન્તરમાં યોગ્ય પ્રકાશ પૂરવાનો પણ બ્યર્થ પ્રયાસ કરે છે :-

રમાડ તેને, પણ, હુલ્લ ના થજે,
ઋષિ ! ન શું એ તુજથી ખની શકે ?

એથી પણ આગળ વધીને, આવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું જોઈએ તે વિષે પણ શ્રી કલ્યાપી પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ જ કહે છે કે :-

છોડી દેવા રસ મધુર સૌ સાધ્ય લાગે ત્હને જો,
તો ના શાને, અણુથી ખનતાં, સાચવે ત્યાજ ત્હારો ?

પ્રણુથી ખનવા છતાં, ત્યાગી વૃત્તિ સાચવી રાખવાનું શા માટે ખનવું નથી ? એવું બને, તો જ યોગી મહાયોગી થાય અને જ્ઞાની મહાજ્ઞાની થાય. શ્રી કલ્યાપીના જીવનનું સૂત્ર છે કે:-

“ ઉપયોગી થવું, પણ, આસક્ત ન થવું . ”

રાજર્ષિ ભરતજીને શ્રી કલાપી પૂછે છે કે :-

આવું કેમ બનતું નથી ?

પણ, એ તો, ખરેખર, નથી જ બનતું; અને રાજર્ષિ ભરતજી બિચારા પોતાના બહાલા મૃગવાને અરણ્યમાં એકલું ત્યજી દહને પંચત્વ પામે છે.

પોતાના તરફથી અહીં તો અક્ષર ઉચ્ચાર્યા વિના, મૂલ ભાગવત-કારના શબ્દોનો જ સાર આપીને આ પ્રેમકથાની શ્રી કલાપી પરિ-સમાપ્તિ કરે છે :-

“ કથા એવું કહે છે કે, જન્મશે મૃગ એ ઋષિ ;

“ વાંછના જે રહી તે તે પૂરી સૌ કરવી પડે . ”

‘ વાંછના ’ નહીં, પણ વાસના. જે ઇચ્છા અથવા જે વાંછના ઘટમાં વાસ કરીને રહે તે જ ઇચ્છા અથવા તે જ વાંછના તે વાસના અને તે જ મનુષ્યના જન્મમૃત્યુમાં હેતુભૂત બીજ. સ્પષ્ટ જ છે કે :-

જેવો જેનો સ્નેહ , તેણે તેણે સ્વરૂપ .

As a man liketh, so he is - અર્થાત્

જેવી જેની પ્રીતિ , તેવો તે .

શ્રી કલાપીએ પોતાના સ્વાનુભવને જ ભરતના કાવ્યમાં ગાયો છે અને ચિતર્યો છે; અને તેથી જેમ તેઓ શ્રીની લગભગ બધી જ કવિતામાં, તેમ આમાં પણ સ્વાનુભવરસિકતાના વિલક્ષણ યોગે સમગ્ર ચિત્રાલેખનમાં કથા, કલ્પના, અને ઇતિહાસ ઉપરાન્ત પ્રેમ અને યોગની બ્રાહ્મી સાવનાઓની આકર્ષક રેષાઓ પ્રજ્વલન્ત જણાય છે.

પકવતા

Projects:-

“ પકવતા સાથે કળા આવી, અને કળા આવી, તો તેના લોકતા પણ આવ્યા - નૈસર્ગિક . ”

[પોતાની કાયરીમાંથી .]

શ્રી કલાપી,

જાણુ

આ કવિતામાં પ્રથમની ચાર પંક્તિઓ શ્રી કલ્યાણીની હસ્તલિખિત એક પ્રતમાં જોવાથી તે અહીં ઉમેરવામાં આવી છે.

આપું જ કાવ્ય સુન્દર છે, તત્ત્વબોધક છે, પ્રકાશથી ભરપૂર છે.

સર્વને જાણીતી, છતાં વખતોવખત જ વિસરી જવાતી બહુ જ સાધારણ વાતનું સ્મરણ નીચેની પંક્તિઓ કરાવે છે :-

બ્રહ્માંડ આ તો ગૃહ તાતનું છે,
આધાર સૌને સહુનો રહ્યો જ્યાં; વગેરે.

ગાળા ફરે એક જ તત્ત્વના સૌ,
જે'ત્યાઈ એ એક જ તત્ત્વનાથી;

અર્થે ગ્રહે છે સહુ એા જ તત્ત્વ,
જે સર્વનું તે સહુને મળે છે.

તો કાં ન અપું" મુજ શીર્ષ" તુ'ને ?
અપું" હી, તો, જાણુ થાય શાનું ?

હજી આગળ વધીને શ્રી સુરસિંહજીનું સુરહૃદય વીર ગર્જના કરીને પૂછે છે :-

માગે ન લોહી મુજ કાં મુખે તુ' ?
શાને હરે છે કંઈ માગતાં તુ' ?
લહાઈ' ગળે ના કયમ સર્વ' મહાઈ' ?
મહાઈ' ગળે ના કયમ રવ' લહાઈ' ?

યોગીશ્વર શ્રી ભર્તૃહરિના જ શબ્દોને ગળે શ્રી કલ્યાણી મહારાજ પોતાના જ સ્વાતુભવની વાણી કરીને ઉચ્ચારે છે :-

अयं निजः परो वेत्ति गणना लघुचेतसाम ।

उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

હેલ્લા જમાનાના લોકપ્રિય કવિશ્વર સ્વ. દલપતરામે તેમની હમેશની સરલ, બોધક અને મનોરંજક શૈલીમાં શિખવ્યું છે કે :-

“એકે કુટુંબી આપણે એકે પિતા પરિવર.”

આ આપું" બ્રહ્માંડ એક જ દયામય પરમાત્માથી જોતપ્રોત વ્યાપ્ત છે અને પ્રત્યેક, વિશ્વવાસી દયાલુ પિતા પ્રભુનું આલેક છે-

સૌ કોઈ તે પરમ પિતા દ્વારા બરાબર સમાન રીતે બ'હુભાવની એકતાથી સંકલિત છે.

શરીરો તો સર્વ જુદાં જ છે, પણ તે સર્વ જુદાં શરીરોમાં રહેનાર અને તત્સ્વતઃ ચક્ષુનવક્ષન કરનાર પરમાત્મા તો સૌ કોઈમાં એક જ છે, જીવનરક્ત પણ સૌમાં એક જ છે; અને, આ પ્રમાણે બ્યારે જાત્રામાં એકતા જ સર્વત્ર સિદ્ધ છે, ત્યારે હૈદર રાજવીર શ્રી કલાપી પૂછે છે કે આવી રીતે અભેદ જ સત્ય છે તો પછી :-

“જલુ ધાય શાહુ” ? ”

જે કે' મહારૂં છે, તે બહુ' તહારૂં જ છે, એમ કેમ ગણતો નથી ? અને જે તહારૂં છે તે બહુ' મહારૂં જ છે એમ પણ કેમ ગણતો નથી ? જવાબ સ્પષ્ટ જ છે :-

“આ વાત શાને જગમાં કહે' છું ?

“સંભારમાં વેર જ નીરખું છું.”

“અહાંડમાં આ એકજ ભાનુભાવ, વગેરે.

આ ભેદ, આ જલુ અને આ ઉપકારની ભાવનાઓ જ-મી ક્યાંથી ? એ બધાં બીજ વગરનાં ઝાડ છે-અર્થ વિચારણાઓનાં જ નિષ્ફળ પરિણામો છે અને તેથી કેવળ જ ત્યાજ્ય છે-અવિચારણીય છે. સાચો તો સર્વત્ર અભેદ જ સિદ્ધ છે.

આખું કાવ્ય, ભાષામાં સરળ છતાં, પ્રેમ અને પ્રકાશથી ઝળહળતું છે અને ગુજરાતી વાચનમાળાની છદ્દી કે સાતમી શ્રેણીમાં દાખલ કરીને ગુજરાતની પ્રાથમિક નિગ્રાણોમાં તે અવસ્થા સિખવવા યોગ્ય છે.

હું બાવરો

Projects :-

આશકની નિગાહમાં જે સૌંદર્ય છે, તે કયી મ.શુક્લા ચહેરા પર હોય છે ? કેમકે, પોતાની ઉંચામાં ઉંચી કંકપનાની પૂતળીનો છવ-એ નજર માથામાં દાખલ કરે છે. (પોતાની હાથરીમાંથી.)

શ્રી કલ્પાની,

“તેની ગઝલોમાં કલાતુ' પ્રાધાન્ય નથી; તે તો સાચાશ્રી-નો શિરોમંથિ આલેખક છે. સ્ત્રીમણી એ તેની ગઝલોમાં

મુખ્ય તત્વ છે અને ધરતી આદમીની ઝિન્દગાનીનું પણ એ લક્ષણ ચોક્કસ કાલ સુધી હોય છેજ. કલાપીની ગઝલોમાં, ખરે જોતાં, ‘કવિની કલા’ નહિ; પણ, લાગણીને વશવર્તિની તેના દર્દની પ્રબલ પ્રેમાર્મિઓ છે. પ્રેમયોગમાં લીન થયું અને લીનતા દ્વારા અન્તે એમાં જ લય પામવું, એ કલાપીની ગઝલનો સાર છે-હરકનો પણ એ જ સાર છે : પ્રેમ, પ્રેમયોગ; ભક્તિ; લીનતા અને લય; નવું જીવન-શાન્તિ-મુક્તિ-નિઃશ્વસ્ય.”

(ગુજરાતી ગઝલિસ્તાનનો ઉપોદ્ધાત; પૃ. ૩૫.)

પ્રેમીની પ્રતિમા

આ અને આવા પ્રકારની શ્રી કલાપીની કવિતા મથાર્થે રૂપમાં સમજવા માટે, અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ વિચારક એમર્સનના પ્રેમના અને સુંદરતાના નિબંધો (Emerson, On Love; On Beauty) નું ખ્યાનથી નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ; કેમકે, એમર્સનના ઘણા તાત્ત્વિક અને આધ્યાત્મિક વિચારોની શ્રી કલાપીની માનસિક ભૂમિકા ઉપર પ્રબલ અસર થયેલી સ્પષ્ટ દેખાય છે. એમર્સનનો નીચેનો ઉતારો પણ વસ્તુ-વેષકને દિશાસૂચક થશે.-

“ This agrees well with that high Philosophy of Beauty which the ancient writers delighted in; for, they said that *the soul of man, embodied here on earth*, went roaming up and down in quest of that other world of its own, out of which it came into this, but was soon *stupefied by the light of the Natural Sun*, and was unable to see any other objects than those of this world, which *are but shadows of real things*. Therefore the Deity sends the glory of youth before the soul, that it may avail itself beautiful bodies *as aids to its recollection of the Celestial Good and Fair*, and the man beholding such a person in the female sex runs to her and finds the highest joy in contemplations of the form, the movement, and intelligence of *this person*

because it suggests to him the presence of that which indeed is within the Beauty, and the Cause of Beauty.

" If, however, from too much conversing with the material objects, the soul was gross, and misplaced its satisfaction in the body, it reaped nothing but sorrow, body being unable to fulfil the Promise which Beauty holds out; but if accepting the hint of these visions and suggestions which Beauty makes to his mind, the soul passes through the Body

* * * *

the lover ascends to the highest Beauty, to the Love and Knowledge of the Divinity, by steps of this ladder of created souls.

" Somewhat like this, have the truly wise told us of Love in all ages. The Doctrine is not old nor is it new. If, Plato, Plutarch and Apuleius taught it, so have Plutarch, Angelo and Milton. "

(EMERSON, On Love.)

હૃદીસ શરીર, જેમાં ઇસ્લામી પયમગ્મરોની અને ખ્રીસ્તિયાની-દર્વેશોની-મહાત્માઓની સવિસ્તર તવારીખ છે, તે અંતરમાં ઉતારો પણ શ્રી કલાપીના આશકોને ઉપયોગી છે :—

“અલ મિલજો કન્સર-તુલ હકીકતે ;

“અલ ઇન્સાનો મીર અતુલ્ ઇન્સાન .”

ભાવાર્થ કે :—

“ ઇશકમિલજી એટલે અપરા પ્રીતિ એ ઇશકહકીકીની એટલે પરાલક્ષિતની સીકી યાને નિસરણી છે ;

“ માણસ એ માણસને જોવાનો આયનો યાને દર્પણ છે .”

ત્રેમીનું સ્મરણ

શ્રી કલાપીની એક હસ્તલિખિત પેકેટ ડાયરીશુકમાં આ પંક્તિઓ જોવામાં આવેલી અને તેથી તેને અહીં ક્રમપૂર્વક સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

ત્રેમીની મૂર્તિપૂજા

કાવ્યમાધુર્યના વિદ્વાન સંગ્રહકાર રા. રા. હિરમતલાલ ગણેશજી અંબાદિયા, એમ., એ. આ કાવ્ય ઉપર વિવેચન કરતાં, નીચે પ્રમાણે લખે છે :-

“આ ‘ભાષાન્તર તો એટલું’ બહુ રસમય અને ભાવોભિન્ન તદ્દાકાર ચિત્ર બહુ કરનાર છે કે તેની નોંધ લીધા વગર ચાલે તેડું નથી.

“અંગ્રેજ મહાત્મા નાટ્યકાર શેક્ષ્પીયરના *Winter's Tale*ના ચોથા અંકમાં, ત્રીજા પ્રવેશમાંની ફ્લોરિઝલની “*What You Do*” ઇત્યાદિ ઉક્તિનું ભાષાન્તર છે રસ, ભાવ અને અર્થ સંપૂર્ણપણે જળવાયાં છે. ક્યાંક આ લેખકની કલ્પના સ્હેજસાજ બળી છે ખરી, પણ તેથી મૂળ માધુર્ય વધે છે.” (“કાવ્યમાધુર્ય” પૃ. ૩૧૪)

મનુષ્ય અને કુદરત

જુઓ :- પાછળ કુદરત અને મનુષ્ય - એ કવિતા, તેમ જ આ કવિતા, પિંડગત તેમજ અક્ષાંડગત પ્રકૃતિ-*Micro-Cosm and Macro-Cosm*- બંનેની સુંદર ગહન એકવાક્યતા સ્પષ્ટ કરે છે આ બંને કાવ્યો સાથે વાંચતાં એવું અવશ્ય જ લાગે છે કે શ્રી કલાપી પિંડઅક્ષાંડની એકતા શિખવનાર સમર્થ શિક્ષક (*Mystical Saint*) છે.

સુખમય સ્વપ્ન

શ્રી કલાપી મહારાજના માનવન્ત બાલમિત્ર નામદાર હંડાળા દરબાર સાહેબ શ્રી વાજસુરવાળાએ શ્રી કલાપીના પોતાના ઉપરના સર્વ પત્રો વગેરે તમામ સાહિત્ય ખાસ સંભાળથી સાચવી રાખ્યું છે અને આ ગ્રન્થને માટે તેઓશ્રીએ કૃપા કરીને આ લેખનારને સ્નેહ-

પૂર્વક મોકલી આપેલા સાહિત્યમાંથી આ કાવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે અને તેને ક્રમશઃ સ્થાન આપ્યું છે.

આ કાવ્ય ઉમેરાવાથી, શ્રી કલાપીના અભ્યાસીને અલગત, ઘણી જ કિંમતી મદદ થઈ છે.

વૈરાગ્ય

“સુખમય સ્વપ્ન”નું કાવ્ય જાણે આ વૈરાગ્યના કાવ્યના આમુખ (prelude) જેવું છે.

પ્રેતાતુ' સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અન્નરવલોકન કરતાં કરતાં, શ્રી કલાપીની જગત તરફ અત્યંત અનુકંષાવૃત્તિ જાગે છે; દુનિયા સત્યે જોધ શકે, મહાદયાધન પરમાત્માની અસીમ દયાથી જગતને ધરવામાં આવેલા અતિ ઉદાર આનન્દે, જગત યથાર્થ રીતે લોગવી શકે એવું એ બહુ જ ઇચ્છે છે; પણ આ કાવ્યમાં તે કહે છે તેમ :-

નહિ, નહિ, પણ એવી વિશ્વની આદ્રં વૃત્તિ,
ઘડમઘલ અહીં સૌ જીવનાથે મચેલી,
* * *

નિરખી નિરખી આવું વિશ્વ શબ્દ કહી હું,
નિરખી જગ કહી આ હાસ્યમાં ફળતો હું. વગેરે.

આ બંને કાવ્યો, શ્રી કલાપીના ચિત્તની નિર્વેદવૃત્તિના નમૂના છે.

તહારી બેહયાઈ

આ ગદ્યમાં ત્રીજી બેત શ્રી કલાપીની એક સ્વહસ્તલિખિત હાથરીમાંની પ્રત ઉપરથી ઉમેરેલી છે.

એક ફેરફાર
ફરિયાદ શાની છે ?
વિદાય

સરખાવો :-

“આશક માથૂકમાં, રે! રૂપ ગુણ શા દેખે!
“જેવું લાસે છે તેહને, રે! અવર તેવું નવ પેખે!”

અને :-

“ તમારા તો હરિ સથળે રે અમારા તો એક સ્થળે !
 “ તમે રીઝો ચાંદરણે, રે ! અમે રીઝું ચન્દ્ર મળ્યે !
 (પ્રેમપરીક્ષા ; દયારામભાઈ.)

Compare :-

“ Oh ! that the desert were my dwelling place ,
 “ With one fair spirit for my minister ,
 “ That I might all forget the human race ,
 “ And , hating no one , love but only her . ”
 Lord Byron .

“ Love is Heaven and Heaven is Love . ”
 Sir Walter Scott .

એક ચંડોલને

ચંડોલને એટલે સામાન્ય ચંડોલ પંખીને નહિ, પણ, પોતાની
 કલ્પનામૂર્તિને ચંડોલ પંખીનું રૂપક આપીને લખેલી અન્યોક્તિ.

શ્રી કલાપીના આનંતરને-તેના મર્મભાગને સમજીને ઉકેલવા
 માટે. આ કવિતા બહુ ઉપયોગી છે.

એમાં નીચેના શબ્દો તેના ખાસ પારિભાષિક અર્થમાં
 સમજાવવાની જરૂર છે :-

રસ, જખમ અને હર્ષ

આ કાવ્યની પૂર્વનાં કાવ્યોમાં, તેમ જ તેની પછીની કવિતામાં
 જ્યાં જ્યાં આ શબ્દો આવે છે, ત્યાં ત્યાં તેને ઉંડા વિચારપૂર્વક
 યથાર્થ અર્થમાં સ્પષ્ટ સમજવાની જરૂર છે. જેમકે :-

રસ = સત્ત્વ = શ્રદ્ધા - આત્મા - ઇશ્વર - જ્ઞાન - પૂર્ણતા -
 Peace - Wisdom.

જખમ = ચિત્ત = વિરહ - દીનતા - યોગ - ઇશ્વર - મસ્તી -
 Love - Concentration.

હર્ષ = આનંદ = ભક્તિ - પ્રેમ - ઇશ્વર - લગની - જીવાત્માનો
 તરફડાટ - Passion - Desire.

વગેરે - વગેરે.

આ વિચારપરંપરા (Hypothesis) વડે આવા ખાસ પાર-
ભાષિક શબ્દો સમજશે, તે આ મહાપુરુષની વાણી તેના ખરા
સ્વરૂપમાં સ્પષ્ટ થશે. આટલું મૂલભૂત - *Fundamental* - સૂચન
સુમુક્ષ અભ્યાસીને બસ છે.

વીણાનો મૃગ

ભરતના કાવ્યમાંના સ્નેહની સમરૂપતા જ આ કાવ્ય પ્રત્યક્ષ
કરે છે, પરંતુ અત્રે સ્નેહનું પરિણામ ભરત રાગની કથાથી ભિન્ન છે.

કન્યાને મૃગની લગની લાગી છે અને મૃગને પણ કન્યાના
વીણાસ્વરોનો નાદ લાગ્યો છે. દીનતાના આવા મધુરા સમયમાં, કન્યાના
બાપને જ હાથે મૃગ હણાય છે. આ સ્નેહકથાનું આ ટૂંકું પણ અતિશય
કરુણ વસ્તુ છે.

સંગીત પ્રાણીમાત્રના હૃદય ઉપર સામાન્ય બોગવે છે; કન્યા
“સ્વરોની દેવી” છે. મૃગ રસનું અધિકારી છે. સ્નેહની સ્થિતિ
અહીં એવી સૂચવાય છે કે :—

દિસે બન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

અને :—

લગની કો લગાડે છે ઉરોની રસંએકતા ;
પણ આ , માનવી આ એ કાંઈ લેહ ન પ્રેમને.

એ હૃદયનું રસૈક્ય એ સાચા સ્નેહનું સ્વરૂપ, આ સૂત્ર આ
કાવ્યમાં બહુ જ આકર્ષક રીતે શ્રી કલાપીએ સમજાવ્યું છે. મૃગકન્યાના
હૃદયનું સમજનારૂં-તેના તાનનું-તેના નાદનું સ્નેહી છે અને તેના
મરણથી કન્યાને જે દુઃખ થાય છે તેનું વર્ણન ખરેખર દ્રાવક છે. મરતાં
મરતાં પણ મૃગની પાસે જે વચનો શ્રી કલાપીએ કહેવરાવ્યાં છે, તે તો
આબેહૂબ જ સ્નેહી હૃદયોનો આન્તર સ્નેહ મૂર્તિમન્ત બડો
કરી બતાવે છે -

“કરી લે શીર્ષનું પુગ્ધું”, નેત્રની નખલી કરી,
“બળવી લે બળવી લે ત્હારૂં બીન હજી હજી !”

પણ, જગતમાં બનાવો એવા તો દુર્ગમ્ય બને છે કે શ્રી કલાપી
કહે છે તેમ :—

“ વહાલાં હાય, અરે અરે ! જગતમાં વહાલાં હશે ચીરતાં ! ”

અને, તેના કારણમાં પણ આપણે તુરત ખીજ પંક્તિમાં ઠીક જ સમાધાન જોઈએ છીએ કે —

“ ભૂલોની જ પરંપરા જગત આ, એવું દિસે છે, પિતા ! ”

આખું જગત આ કન્યાને મન હવે શૂન્ય છે—શૂન્યવાદ એ જ તેને મન પરમ સત્ છે; અને અતિ કુ ખમય ચિત્તવૃત્તિમાંથી તે બિચારી શૂન્યવાદીની ભાષામાં પોતાનો નિર્વેદ જ પુકારી ઉઠે છે.—

“ ક્યાં શ્રદ્ધા ? અહુ પ્રેમ ક્યાં ? જગત આ આખું અકસ્માતનું ! ”

આ આખું જગત અકસ્માતનું બનેલું છે, એમ કહેવું એ, અલખત, પ્રજ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ સર્વોપરિ સત્ય નથી; તથાપિ, કન્યાની અત્યારની સ્થિતિને અનુરૂપ અનુભવ તો નિર્વેદવાદનો જ છે અથવા ખીજ રીતે કહીએ તો ભૌદ્દર્શનના શૂન્યવાદનો જ છે. તેની અને પૂર્ણતાની વચ્ચે એક આખી મનિલનો—એક મહત્વના ક્રુકામનો અન્તર છે.

મતભેદ

‘ *Unity in diversity and Diversity in Unity* ’ અર્થાત ભેદમાં અલભ અને અભેદમાં ભેદ, એ જ આ બ્રહ્મ-લીલાનો અટપટો કોણીડો (*Mystery*) છે. જગતનાં બધાં જ શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રકારો તેમ જ જગતના બધા જ ધર્મો અને બધા જ ધર્મસંસ્થાપકો આ અટપટા કોણીડને જ જુદી જુદી રીતે ઉઠેલી ગયા છે; પરંતુ, એ સર્વનો સાર જેતાં એક સત્ય એવું પણ પ્રતીત થાય છે કે જાણે સ્થિત્યન્તર એ કુદરતના ક્રમનું સ્વાભાવિક જ લક્ષણ છે— *Change is the Law of Nature*. શ્રી કલ્યાણી આ કવિતામાં આ સત્યને બહુ સરલ અને સુંદર ભાષામાં પ્રદર્શિત કરે છે:—

જગત પર આ જન્મ્યા પ્રાણી સહુ મતભેદથી,
ફરજ સહુને શીષે ‘ આંહી ’ જુદી જ જુદી પડી !
મુજ જિગર આ તહારા જેવું બરાબર હોય નો,
મુજ જિગરની આ સંસારે જરૂર કશી ન તો.

અને, એથી દુઃખ આગળ:-

હવે મને દુઃખ કંઈ નાથ ન માનીશ તું કહી,
મૂલચિત્ત છે આ તો ભોલું નહીં નર માનવી ;
કુદરત મહી તંબુ તાણી, સદુ વચતાં કિને,
કુદરત કહી કોઇને એ ગૃહો ચણવા ન દે.

ઝહોળો રમ

આ કાબતો શ્રી કલ્યાણીએ પોતે જાણેલી વધુ ચાર છુટી છુટી પ્રતો જોવામાં આવી છે. તેમાંની એક પ્રતમાં આ કાબતે

કુદરતનું આજ્ઞાય

એવું મથાળું આપવામાં આવ્યું છે. આજુ કાબ કુદરતના આજ્ઞાયનું જ નિરૂપણ કરે છે. ખરેખર, આપણે સર્વ જો કયાવન કુદરતની વચ્ચે જ નિરન્તર રહીએ છીએ, તો શ્રી કલ્યાણી મુચ્ચે છે તે કેવળ જ યથાર્થ છે કે :-

અરે કાને રાહ ? રમમય કાં, કેમ હરહ ?
શરાગાહ પીટું ચુપ રહી ન ખ્યાહ કયમ લલા !

અને પોતે પોતાને સ્વાનુભવપ્રબોધનું રસપાન કરાવતાં ખુદુ થોમ્મ જ કહે છે કે :-

ન હાં અહીં રાખું કુદરત તણા એ રમ પરે ?
વહની વેળામાં મુખમય બની ના કયમ કુણું ?

અને,

મળે છે આજ્ઞાયે, પછી કયમ બહુ કંબુજ, લલા ?
અરે ! કાને જુહી કિંકર કરવી કાલની લલા ?

પ્રત્યેક મુઠ વાચક પોતે પોતાને આ પ્રબોધાનનું રસપાન બેલાસક કરાવી શકે. અસ્તુ.

આશા

આ ગૂઢ ખુદ શ્રી કલ્યાણીની સ્વહસ્તાક્ષરિત ગાયત્રીમાંથી પ્રાપ્ત થતાં અહીં કેસરવ પ્રસિધ્ધ કરી છે.

ત્રિયા કવિતાને છેલ્લું આલિંગન

“આખ ભયે શુ થાય ? હઠીલી ! આખ ભયે શુ થાય ?”

સ્વ. પ્રો. મણિલાલની એ સુન્દર કવિતાનું આ રસમય અનુકરણ છે.

જન્મદિવસ

જન્મદિવસ-૧૮૭૪, ફેબ્રુઆરી, ૨૬ મી.

શ્રી કલાપીનું આન્તરહૃદય સમજાવનારી આ બહુ જ ઉપયોગી અને પ્રેરિત કવિતા છે. પોતે આ જાણે ભવિષ્યવાણી જ કહી છે કે -

“જો ચાર જન્મદિવસો વહી કાલ જશે,
“ને, મૃત્યુની જલદ પાંખ સમીપ થશે.”

અને પોતાને પોતાના સ્વરૂપનું ‘ખરેખર’ પિછાન છે, એમ પણ નીચેની પંક્તિઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે :-

“કે હું અનન્ત યુગનો તરતાર થોગી
જાતાર જે હજી અનન્ત યુગો તરીને ?”

કિં બહુના ?

નૂતન સખા પ્રતિ

નૂતન સખા એટલે સ્વ. કાન્ત = મહાંમ સાક્ષર શ્રી. મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ, બી. એ.

શ્રી કલાપીની હાથરી ઉપરથી જણાય છે કે શ્રી કલાપી અને શ્રી કાન્તની પ્રથમ મુલાકાત તા. ૧૪-૧-૯૭ને દિવસે થયેલી. આ કવિતા તે પછી લગભગ એક માસે લખાયેલી છે. સ્વ. કાન્તે આ કવિતાનો ઉત્તર લખેલો અને જેમ આ કવિતા તેમ તે ઉત્તરે પણ, બન્ને કવિતા, ઈ. સ. ૧૮૯૭ ના વર્ષના “સુદર્શન” ના અંકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. મહાંમ મણિશંકરનો ઉત્તર અમ્યાસી વાચકને જાણવા માટે આ નીચે ઉતાર્યો છે :-

અજ્ઞાન સખા પ્રતિ

“નહિ નહિ, સખે ! ત્હારે શબ્દે જરા લધુંતા થટે ;

“નહિ ક્યમ હજી માયાની એ ત્હને જડતા મટે ?

“હૃદય પણ શું બૂધે, આરથા ડગે, નહિ આંભરે -
“પ્રણયરસની આહો'વરથા ? સખે ! ન ઘટે ! ખરે !

*

"

*

“નહિ રસ, સખે ! આત્માનો એ કદાપિ કમી થતો,
“રસમય લસે આત્મા તો એ ચરાચરમાં હતો ;
“સ્મરણ કરે માટે બહાલા ! સ્વરૂપ લાગું ; અને -
“સકલમયતા - સ્થાને આવી સમે મળે મળે .”

કાન્ત .

શ્રી કલાપીની કવિતા ગદ્ય નહીં આદ્ર (Pathetic) છે - શ્રી.
કાન્તની કવિતા શૈક્ષણિક (Didactic) છે .

લવિષ્યના કવિને

આ કવિતા શ્રી કલાપીની સ્વયંસ્તવિખિત હાયરીમાંથી પ્રાપ્ત થતાં, તેને અહીં કમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી છે .

Projects :-

“સ્વર્ગનો જૂનો ધુમ્મસ દેહ . દરેક વસ્તુ પોતાના કવિ માટે
શહ જોયા કરે છે . થોડા જ પદાર્થો તૃપ્ત થયા છે . કમલનાં ગીત વધુ
ગવાઈ ગયાં . મધુરતા હારામાં ન હોય તો , સખત પણ , નહુ' ગા .
માધુર્ય પાછળથી સે'કડો વર્ષો મુખી બીજાઓ ઉમેરશે .”

(શ્રી કલાપીની હાયરીમાંથી .)

ઇશ્કનો ખન્દો

શ્રી કલાપી મહારાજની “ફેફરી હાલ ” ની તથા “હમારા
હાલ ”ની ગઝલો જેટલી અને જેવી ઉપયોગી છે, તેટલી અને
તેવી જ આ ગઝલ તેઓશ્રીના આન્તરને સમજવાને
ઉપયોગી છે.

ઇશ્કનો ખન્દો = ઇશ્ક = પ્રેમ = ભક્તિ = Love = પ્રેમસ્વરૂપ
પરમાત્માનો સેવક-પ્રેમનો ભક્ત = In Services of Lord Love .

આ ગઝલ માટે, આ ગ્રંથના આમુખમાં આ પ્રમાણે
કહેવામાં આવ્યું છે :-

“ ઇશ્કનો ખન્દો ” તથા “ હમારી પિછાન ” આ ગ્રંથનો

કીલક છે: અને રસો વૈ સ' । એ આ અન્યનો સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર અથવા ફલપ્રાપ્તિ છે.

“ભાવાર્થ કે, પોતાના ‘હું’નો પરમાત્મારૂપી વિરાટ હુંમાં પૂર્ણ વિલય કરવાનો પ્રેમધર્મનો રસપ્રપૂર્ણ માર્ગ તોય અને આર્દ્ર સુમુક્ષુને આ અન્યમાંથી અવશ્ય જ જડે છે; કેમકે, યાદશી માવના ચત્ત્ય લિદ્ધિર્નવતિ તાદશી ॥ ” (આશુખ).

પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાના - પરમાત્માની સાથે એકતા અનુભવવાના, યદ્યપિ, લક્ષ્યાવધિ માર્ગો જગતમાં આજ સુધી બિન્ન બિન્ન દષ્ટિઓએ અનેક દાર્શનિકોએ દર્શાવ્યા છે અને પોતપોતાના માર્ગની ‘સુગમતા તથા શ્રેષ્ઠતા પ્રત્યેક દાર્શનિક વાં દ્રષ્ટાએ બનતા તમામ પ્રયત્ને સિદ્ધ કરી બતાવી છે; છતાં, એ સર્વનો સ્નેહથી સમન્વય કરતાં તત્ત્વચૂત સાર એ નિકળે છે કે - પ્રેમધર્મનું શાસન જ માનવજાતિના જીવનનું - માનવજાતિના ધર્મનું મૂલતત્ત્વ - *The fundamental Element of Human Life and Human Religion* છે, એ નિર્વિવાદ છે અને જ્ઞાન, સુકિત, નિરત્રૈગુણ્ય - પરમાત્મસાક્ષાત્કાર એ સર્વનો જનક એક પ્રેમ જ છે.

જગતના તમામ પ્રેરિત પુરુષોએ યુગેયુગે આ જ મુદ્દાની વાત ફરી ફરીને અનેક રૂપે તાજ કરાવી છે અને કરાવે છે કે પ્રેમધર્મ એ જ પરમાત્માનો ખરો ધર્મ છે.

શ્રી સીતારામ અને શ્રી રાધાકૃષ્ણનાં મહાભાગ્ય મન્દિરો બનાવીને પ્રેમથી તેમને પૂજનાર હિન્દુ, કુમારી મેરીને માતાજી અને હૃદયસ્ત ધર્માને “દેવનો દીકરો” વિશ્વાસથી માનનાર ખ્રિસ્તી પ્રેમને જ માને છે અને પ્રેમને જ પૂજે છે.

અબ્બને અને સૂર્યને માનનાર પારસી પ્રેમના જ પ્રતીકને પૂજે છે અને સવિતાને તેમ જ યજ્ઞકોમાદિને માનનાર વૈદિક આદિય પણ પ્રેમની ઉપમાને અને જ્ઞાનના ભર્ગને જ પૂજે છે.

હૃદયસ્ત મુસા (*St. Moses*), હૃદયસ્ત દાવુદ (*St. David*), હૃદયસ્ત અલી સાહેબ અને હૃદયસ્ત મૌલાના જલાલુદ્દીન રૂમી સાહેબ જેવા સદીઓ પહેલાં જયેલા હૃદયસ્ત આધિયાના આશોકોને તો ચોકકસ જ ખબર છે કે ચહુદી તેમ જ ઇસ્લામી પણ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રેમને જ મહત્ત્વ આપે છે.

‘અહિંસા’ અને ‘દયા’ માનનાર જૈન અને ખૌદ્ર પ્રેમને જ પરમતત્ત્વ માને છે એ તો સહજ જ સમજાય એવું છે.

યુનાની (Greek) તત્ત્વજ્ઞો પ્લેટો, એરિસ્ટોટલ અને ખીઝ. ‘નિયો - પ્લેટોનિસ્ટ’ ચિન્તકો પણ પ્રેમને જ *Platonic Love - Concentrated Love* ને ધર્મતત્ત્વમાં અગ્રપદ આપે છે.

પરમ પ્રેમરૂપત્વાત્ એવું ભક્તિસૂત્રમાં પ્રેમસૂત્ર પ્રબોધીને પ્રેમને જ પ્રભુ માનતા શ્રી નારદજી પ્રત્યક્ષ થાય છે.

ધર્માનનો હુણેજ, તાનારનો ઓમર ખચ્ચામ, ઇંગ્લેન્ડનો મિલ્ટન - શેલી - બાયરન, અમેરિકાનો એમર્સન, ઋષિધાનો ટાલ્સ્ટોય, ઇટલિનો કેન્ડી, જર્મનીનો ગ્રેટી અને એવા સર્વ મહાત્માઓ પ્રેમને જ પરમતત્ત્વના આદર્શ તરીકે પોષારી ગયા છે.

મહાત્મા કબીર, મીરાંબાઈ, નરસિંહ મહેતા, દયારામ, નર્મદ, મણિલાલ, બાલાશંકર અને તાએતરમાં કાઝી અનવર દ્વારા જુજરાત તો પ્રેમના ભજનને અને પ્રેમના કીર્તનને સારી પેઢે જાણે છે.

શ્રી કલાપી મહારાજ પ્રેમનું આ પુરાણ ગાયું પોતાના ધર્મગીત તરીકે પોતાની જ હમેશની મસ્ત બાવામાં આ પ્રમાણે ગાય છે અને જે તીવ્ર મુમુક્ષુને પરમાત્માની અથવા પ્રેમની [કેમકે, બન્ને એક જ છે -] ખરેખરી ગરજ છે, તેને માટે સરલમાં સરલ તેમ જ વિકટમાં વિકટ મહાવીરતાનો પ્રેમનો માર્ગ આ પ્રમાણે રોશન કરે છે. આ આખી ગઝલમાં દરેક શીટીએ શ્રી કલાપીનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ ખુલ્લું દેખાય છે અને તે ખાસ કરીને અભ્યાસી હૃદયને અસર કરે છે.

જો ઇશક ના તો શું ખુદા ? આવમ કરી તો ચે ભય :

જો ઇશક ના તો શું જહાં ? એને ખુદા ચે શું કરે ?

પરમાત્મા નિરંજન નિરાકાર છે, અને આત્માને તો નથી કોઈ ઘાટ કે નથી કોઈ ગુણ કે નથી કોઈ નામ ; સર્વોપરિ પ્રેમતત્ત્વનું આ જ પૂર્ણ સ્વરૂપ છે - આત્માનું પ્રકટીકરણ પામેલું આ જ બ્રહ્મદર્શન છે - પૂર્ણતાનું બ્રાહ્મી સત્ત્વ છે : પરન્તુ, જગત “ છે ” એવું જો સ્વાનુભવમાં છે, તો ઇશ્વર “ છે ” એવું પણ સ્વાનુભવમાં હોવું જ લેઈએ. રામ, કૃષ્ણ, ખુદા, ઇશુ અને એવી એવી મહાન દૈવી વિભૂતિઓને જગતે આજ સુધી ઇશ્વરના જ અવતારો અથવા પ્રેરિતો

માન્યા છે અને માને છે . એ બધા પ્રેમના જ અવતારો - પ્રેમના જ પેગમ્બરો છે . આટલા માટે જ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કલ્યાણી પૂછે છે કે :—

જો પ્રેમ ન હોય , તો ઇશ્વર શું ? જો પ્રેમ ન હોય , તો જગત્ પણ શું ? વિશ્વમાંથી પ્રેમનો અભાવ જો કંઈપી સંભવે , તો જરૂર જ વિચારી શકાય કે :—

જો પ્રેમ જ ન હોય , તો વિશ્વનું તેમ જ ઇશ્વરનું સુખનું અસ્તિત્વ હોય ? સંભવિત નથી , આટલા માટે જ ઇશ્વરના તમામ અવતારો વા પ્રેરિતો પ્રેમના જ અવતારો - પ્રેમના જ પ્રેરિતો થયા છે . એ સર્વ પ્રેમસ્વરૂપોએ પ્રેમ દ્વારા જ પ્રેમની ભક્તિ , પ્રેમનું જ્ઞાન અને પ્રેમ દ્વારા જ સમિત્વદાનને બ્રહ્મયોગ અને તેની સ્વરૂપાનુભવપ્રાપ્તિ સિખવ્યાં છે . સર્વનું મૂલભૂત તત્ત્વ પ્રેમ જ છે .

આ કારણાતું ઈશ્વરનું , જો જો તપાસી ખૂબ ખૂબ !
આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઈશ્વર છે !

વારંવાર ચિન્તન , મનન કરીને ખૂબ ધ્યાનથી જો પ્રજ્ઞાનચક્ષુ વડે આ વિશ્વચત્રને જોવાય ; તો અવશ્ય જ દેખાય , કે આ બધા ફેલાવો પ્રેમના જ ભયોત્તરસ્વરૂપનો - નૂરે ઈશ્વરનો - વેદોના દિવ્ય સવિતાની ભક્તિ અને તેના ભક્તોના જ છે . વિશ્વ અને વિશ્વનિયંત્રતા એ નથી , પણ એક જ છે .

न त्वं नाहं जगज्जदं सर्वमात्मैव केवलम् ॥

(૧ - ૧૫ . અવધૂતગીતા .)

આ તો બધા એક જ આત્માનો પ્રસ્તાર છે ; નથી તું , નથી હું , કે નથી આ બધું જગત્ .

વસ્તુતાએ તો , આ ત્રિકાલાભાષિત સત્યનો અખંડિત સાક્ષાત્કાર જ પ્રેમનો પૂર્ણાનુભવ છે . નિર્ગુણ બ્રહ્મ જ સ્વભાવાનુસારે સચ્ચિદ્રૂપે દ્રશ્ય અને પ્રતીત થાય છે અને તેથી જ પદાર્થ અને તેના ઘાટ, ગુણ પરત્વે જુદું-જુદું નામ ધારણ કરાવીને , આ અખિલ સમૂહતત્રને આપણે “ વિશ્વ ” એવું નામ આપીને વ્યવહાર કરીએ છીએ ; પરંતુ અનલ-હકનો ઈશ્વર પુકારનાર , પચાવનાર અને ફેલાવનાર અવધૂતના જ ગુરુ-દત્તાત્રેય ભગવાન તો પ્રેમની નિર્ગુણી દષ્ટિએ જ જુએ છે કે :—

पञ्चभूतात्मकं विश्वं मरीचिजलसन्निभम् ॥

(૧ - ૩ . અવધૂતગીતા .)

અર્થાત્ : - આ પંચમૂર્ત્યાત્મક વિશ્વ મૃગજન સમાન છે એટલે વસ્તુતાએ છે જ નહિં , પણ માત્ર દેખાવા પૂરતું જ છે.

પૂર્ણતાની આવી અવધૂતી - સંપૂર્ણ અક્ષરદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થવા માટે પ્રેમ એ એકજ આભાર ઉપાય છે.

એથી હરે તો ક્યાં હરે ? કોને ખુદા મહારે હરે ?

ત્યાં લાઈલાલી સર્વની , ત્યાં કાણ કોને હાથ દે ?

હકીકત એ છે કે : - પ્રેમ જ વિશ્વના સર્વ ધર્મોના સમન્વય કરીને સત્યનું અભેદી દર્શન કરાવે છે. જે ધર્મમાત્રમાંથી પ્રેમને ઉગ્રકી લેવામાં આવે , તો ખુદ ધર્મનું જ અસ્તિત્વ સંભવિત નથી . શ્રી કલાપી યથાર્થ જ કહે છે કે :-

ક્યાં ચે હશે જો કો ખુદા , તો ઈશ્વરો બન્યો હશે !

જો ઈશ્વરી બુદ્ધિ થશે , તો ઈશ્વરી હારી જશે .

મીરાં , નરસિંહ , તુકારામ , નામદેવ , સેના નાઈ અને એવા ઘણા ધણા પરમ ભક્તોના પોતા પ્રતિના અસીમ અને અસ્ખલિત પ્રેમના પ્રવાહને વશ થઈને , પરમાત્માએ તેમના સેવક થઈને તેમની અનેક રીતે સેવા કર્યાનાં દૃષ્ટાન્તો સર્વત્ર સુવિદિત છે. પરમાત્મા પોતે પ્રેમના જ સર્વોપરિ સેવક છે - પોતાના ભક્તોને માટે - આશકોને માટે પોતાની તમામ મહોદાધ - પોતાનું ઐશ્વર્ય માત્ર છોડી દઈને સામાન્ય મનુષ્યનું સામાન્યપણું ધર્મવરે યુગે યુગે પ્રેમથી સંવીકાર્યું છે. પ્રેમના સ્વભાવે કરીને જ એ બન્યું છે ; કેમકે , પરમાત્માને પ્રેમ સિવાય બીજો કોઈ સંબંધાવ જ નથી. પરમાત્માથી બધું જ બની શકે ; પણ તેના સાચા આશકની ભક્તિ પાસે છુપા રહેવાનું તો ખુદ પરમાત્માથી પણ કદાપિ ચે બની શકતું નથી . નરસિંહ મહેતાનાં આ વચનોને તો સૌ કોઈ જાણે છે કે :-

“ બહાલો પ્રેમને વશ થયા રાજ રે -

“ એમાં શું કરે પડિત અને કાજ ? !

“ બહાલો પ્રેમને વશ ”

ઈશ્વરનું યા પ્રેમનું પ્રાબલ્ય એટલું બધું અનિવાર્ય છે કે તે ખુદ પરમાત્મા હિંપર પણ વિનય મેળવે છે , કેમકે ખુદ પરમાત્મા પણ

તેને અધીન થાય છે. શ્રી કલાપી આનું પણ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે.
તેઓ શ્રી કહે છે કે :-

હા ! લાખરંગી ઇશનું કા એકરંગી નામ છે !
મસ્તાનના મસ્તાન એવું નામ પીનારા અમે !

દુનિયાના સામાન્ય મનુષ્યોની પેઠે અમારું ચિત્ત લાખો વાળતોમાં ભટકતું નથી ; પણ પાતંજલ યોગશાસ્ત્રમાં નિરૂપેલો યોગશ્ચિત્તવૃત્તિ-નિરોધઃ એ નિરોધ, પ્રેમયોગ - અનન્ય ચિન્તન - એટલે સ્વાભાવિક ઉપરામવૃત્તિને લીધે, અમારું લક્ષણ જ થયું છે. એક જ પ્રેમના આલામાં વિશ્વના લક્ષ્યાવધિ સ્નેહોને ઘોળીને પી ગયેલા અમે અહમસ્ત પુરુષ છીએ .

બરે, પ્રેમ એ એવી જ અદ્ભુત વસ્તુ છે કે જેના કરતાં ખુદ પરમાત્મા પણ પોતાને અધિકતર માનતા નથી ; કમકે, પરમાત્માને પોતાને પણ વારંવાર પ્રેમ જ બનવું પડ્યું છે અને બનવું પડે છે. શ્રી કલાપી છેલ્લી બેતમાં સ્પષ્ટ કહે છે કે :-

એ ઇશની લાલી મહીં લાખો ખુદા થેલા બન્યા !
એ લાખમાના એક પણ જુદા જ હું થેલા અમે !

સરખાવો :-

“ મેં ખુદ હું ખુદા ! ઇશકે મયખાનેમે દેખા ! ”

“ ન જંગલમે ન કાળમે - ખુતખાને મેં દેખા ! (ગણથે અમીર.) ”

પ્રેમના નિર્ગુણ અહમતું અગમ્ય ખાલું - શરાબના એટલે મદના ખાલા સાથે, ઇશની તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં સરખાવ્યું છે. આર્થ ઋષિઓ એને સોમરસના ઉન્માદક પણ દિવ્ય રસના પાત્ર સાથે સરખાવતા. આ સર્વ, દ્રષ્ટાઓની, ઉપમાલંકારની રચના છે. જેમકે - ખાલ અરુણના ઉદયકાલને જોઈને કોઈ કહે કે તેણે “ અદ્ભુત સુન્દરીના ગુલાબી ગાલનું દર્શન કર્યું અને તે અદ્ભુત ખાલાનું નામ ઉષાકુમારી હતું, ” તો કલા અને તત્ત્વના એ અસંદર્શનને આપણે અવશ્ય સ્વીકારીશું અને સત્કારીશું. પરમાત્માના દ્રષ્ટાઓની ભાષા પણ આવી જ ગૂઢ (Mystical) હોય છે. આર્યોના વેદમાં સુદાં આવી જ અને આથી પણ ગંદન Mystical Technology (ગુહ્ય પરિભાષા) નો ઉપયોગ થયો છે એ મિલ્કતના અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે. શ્રી કલાપી કહે છે :-

પ્રેમના એ ગુલાબી સૌન્દર્યને જોતાં જ , લાખો દેવોએ પોતાનું પૂરે-પૂરું જ્ઞાન ખોડ્યું છે - એ લક્ષ્યાવધિ દેવોમાંના અમે પણ એક દેવ છીએ .
“ સમસે ” ન્યાસ ” એવા કોઈ પ્રેમના અઝળકે અબધૂત છીએ .

પ્રેમના ખરા અને પૂરા ઉપાસકને - ઈશંકના યાને હંકના આશકને બરાબર ખબર છે કે :-

નિર્ગુણુ બ્રહ્મ - *God is All Love* - પૂર્ણ પ્રેમરૂપ છે ; પરન્તુ , માયા માત્ર - *All love is not God* - નિર્ગુણુ બ્રહ્મ નથી .

પ્રેમ એ ઘાટ કે ગુણુ નથી , પણ તત્ત્વ છે , એ હવે આટલા વિવેચન પછી નવું નથી . ઇષ્ટ પ્રભુ જડ મૂર્તિના હો , કે ચેતનમૂર્તિના હો , કે પ્રતીક મૂર્તિના હો , કે તે કેવળ કાલ્પનિક દ્યેયમૂર્તિ - (*Beau Ideal*)ના હો , તેને નહી , પણ , આશકના ચિત્તના વિશુદ્ધ પ્રેમપ્રવાહને - તેની વિશુદ્ધ સતતતાને જ પરમાત્મા પિછાને છે અને તેને જ અધીન થાય , કેમકે , એ પ્રવાહ પોતે પ્રભુ છે . ॥ ૐ ॥

પૃ . ૬૮૬મે છેલ્લા પેરેગ્રાફની ત્રીજી પંક્તિમાં “ દૃષ્ટીઓએ ” છપાયું છે તેને બદલે “ દૃષ્ટીઓએ ” એમ વાંચવાનું છે .

સવિષ્મ અને શ્રદ્ધા

આ સુંદર કવિતા પ્રથમ જ પ્રસિદ્ધ થાય છે . શ્રી કલાપી મહારાજની હસ્તલિખિત ડાયરી બુકમાંથી તે પ્રાપ્ત થઈ છે .

શ્રી કલાપીના જીવનસિદ્ધાન્તની વિચારપ્રણાલિકા સમજવાને આ કવિતા ધણી જ ઉપયોગી છે .

પયાસ પંક્તિની આ કવિતામાં , પ્રારંભથી ત્રીસ પંક્તિઓ પછી , ચિત્તનું ક્ષણિક *Pessimism* - નૈરાશ્યદર્શન - નિરાશાવાદ એકદમ જ ઉડી જાય છે અને વ્યાપ્તિને સ્થાને *Optimism* - શ્રદ્ધાદર્શન - આશાવાદ પરમ રમણીયતાથી સ્થપાય છે .

શ્રી કલાપીની વાણીમાં આ ખાસ લક્ષણુ ધણે પ્રસંગે બેવાય છે . આન્તરના તુમુલ્લ સુરાસુરસંગ્રામ પછી , છેવટે તે શુભદર્શનમાં - તત્ત્વદર્શનમાં જ પ્રેરાય છે .

હમીરજી ગોહેલ

આ રસપૂર્ણ ખંડકાવ્ય કેટલાક સર્ગોમાં લખવાનું હતું, પરંતુ એના ચાર જ સર્ગ લખાયા છે.

આજ પર્વન્ત આ કાવ્યના ત્રણ જ સર્ગો જાણીતા હતા; પરંતુ, શ્રી કલાપી મહારાજના મનવન્ત પૌત્ર નામદાર લાહી ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદ સિંહજીએ જે હસ્તલિખિત દફતરો સ શોધનાથે આપવાને સ્નેહપૂર્વક કૃપા કરેલી, તેમાંથી એથી સર્ગ પણ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેથી નવીન રૂપમાં આ ખંડકાવ્ય પહેલી જ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે. વળી, પ્રથમ સર્ગના મંગલાચરણમાં પણ પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલી આરંભની પંક્તિઓ કરતાં આ પ્રતમાની પંક્તિઓ જુદી અને નવી છે, કેમકે, આ પ્રસંગે હસ્તલિખિત પ્રતમા પ્રાપ્ત થયેલું મંગલાચરણ તે પ્રમાણે છે.

આ ખંડકાવ્ય જોટલું લખાયું છે તેટલું પણ એટલું તો રસમય અને પ્રત્યેક પ્રસંગે વર્ણનશૈલીમાં એટલું તો ચિત્તાકર્ષક છે, કે વારંવાર વાંચવા છતાં તે ફરી ફરી વાંચવાનું મન થાય છે. આખું કાવ્ય પૂર્ણ થયું હોત, તો તે કેટલું ભવ્ય થયું હોત એવી વ્યર્થ વિચારણા પણ થઈ જાય છે.

આ કાવ્યની રચનામાં ઇંગ્લેન્ડ કવિ સર વોલ્ટર સ્કૉટનું ખૂબીકાર અનુસરણ-અનુકરણ છે.

સ્કૉટનું “લેડી ઑફ ધ લેક” (“સરોવરની સુંદરી”) એ નામનું છ સર્ગનું વીરરસપ્રધાન ખંડકાવ્ય સુપ્રસિદ્ધ છે - તેને દષ્ટિ સમક્ષ રાખીને આ કાવ્ય લખાયું છે. સ્કૉટની પેઠે શ્રી કલાપીએ પણ છ સર્ગોમાં આ કાવ્ય સમાપ્ત કરવાનું ધાર્યું હોય એ સંભવિત છે.

કાવ્યના પ્રારંભમાં વીણાને સંબોધન કરતાં, જે સુંદર અને ભાવવાહી વચનો ઠાળ્યા છે, તે તો સ્કૉટનું ભાષાન્તર જ છે. જુઓ :-
“લેડી ઑફ ધ લેક”; ફ્રેન્ચ ફરટ્.-

“*Harp of the North* ! that *mouldering long*
hast hung” વગેરે પંક્તિઓ

અને સરખાવો :-

એ વીણા ! તું બહુ યુગ થયા શાન્ત આહીં દિસે છે ;
તમાચેલું દિવસ રજની વક્ષ સાથે જુલે છે.

વગેરે પંક્તિઓ

અને હજી આગળ :-

" O minstrel Harp, still *must* thine accents sleep !
 " Mid rustling leaves and fountains murmuring,
 " Still *must* thy sweeter sounds their silence keep,
 " Nor bid a warrior smile, nor teach a maiden to weep ? "

સરખાવો :-

રે ! રે ! તહારો મધુતર સ્વરો જગશે ના હજી શું ?
 તહારો તારો ઝણઝણ થશે શુષ્ક પર્ણે હજી શું ?
 કેા ચોદ્રાના મુખ પર સ્મિતે લાવશે તું નહીં—શું ?
 કેા કન્યાના દુઃખી હૃદયને અર્પશે અશ્રુ ના શું ?

શ્રી કલાપી મહારાજના વંશમાં હમીરજી ગોહેલ નામના એક મહાપરાક્રમી વીર પૂર્વજ થયા છે. તેઓ સોરઠી સોમનાથ ઉપર થયેલા સુસલમાની હુમલા સામેના જંગમાં મહાશૌર્ય દર્શાવીને ભરતરુણાવસ્થામાં ખપી ગયેલા અને તેમના એ મહાવીરત્વના સ્મારક નિમિત્તે એમની પ્રતિમા (પાળિયો) હજી પણ પ્રભાસપાટણના સોરઠી સોમનાથના જૂના શિવાલયમાં મોજૂદ છે. (જુઓ .- દીવાને સાગર પૃ. ૧૬૮ .)

વીર હમીરજી ગોહેલ જે યુદ્ધમાં ખપી ગયા, તે ઇ. સ. ૧૦૨૪ની મહમ્મદ ઘઝનવીની સવારી વખતનું યુદ્ધ હોય એવું આ કાવ્યમાં આવે છે, તે ઇતિહાસ ખરાબર નથી; કેમકે, વીર હમીરજી ગોહેલ મહમ્મદ ઘઝનવીના સમયમાં નહિ, પણ અહમદાબાદના સુલતાન મહમ્મદ બેગડાના વખતમાં થયા, એવું રાસમાળામાંના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે, અને એ મહમ્મદ બેગડાએ સોરઠી સોમનાથ ઉપર કરેલા હુમલા વખતે થયેલા યુદ્ધમાં વીર હમીરજી ગોહેલ ખપી ગયેલા.

તરુણ વીર હમીરજી ગોહેલને વીરત્વ દર્શાવવાનો પ્રસંગ, ભક્તરાજ શ્રી નરસિંહ મહેતાની પેઠે લાભીના મેણા ઉપરથી જ ઉપજ્યો હતો. સોરઠી સોમનાથ ઉપર સુસલમાની આક્રમણ થયાનું સાંભળીને, વીર હમીરજીથી સ્વાભાવિક રીતે જ બોલાઇ ગયું કે :-

" કેશમાં સાચા કૃત્રિમનું ખીજ બોલુ થયું છે—નહીં તો આમ તે બને ? "

તુરતજ લાભીએ મેણું માણું કે :-

“પણ તમે તો સાચા ક્ષત્રિય છોને ? શા માટે તમે ધરમાં બેસી રહ્યા છો ?”

વીર હુમીરજી તરુણાવસ્થા છતાં - ફટતી ચૂંછો એ વીર જીવાન આ મેણું સાંખી શકતો નથી, અને તુરતજ ઉઠે છે- ખસેંકે કામઠીઓ એકદમ એકઠી કરે છે અને એ ન્હાનકડી પણ બલમાં અને પરાક્રમમાં મહાન શરવીર ટૂંકડી ચુકે ચડે છે. આ ચુકની કૂચમાં પરેલો જ મુકામ થાય છે, ત્યાંથી આ અદ્ભુત ખંડકાબ્યનો પ્રારંભ થાય છે.

વીર હુમીરજી ગોહેલનું ક્ષત્રિય વીર પોદ્ધા તરીકેનું વર્ણન શ્રી કલાપીની કલમે બહુ જ સુન્દર રીતે કર્યું છે.

વેગડા લીલની કુમારી સાથે હુમીરજીનું અધ્યાનક જ તારા-મૈત્રક થાય છે-સ્નેહસમાધિના દેહાતીત સ્વાતુભાવની કોઈ ધન્ય ક્ષણોમાં વેગડા લીલનો અને તેનો અન્ય રીતે ભેગો થાય છે. વેગડા લીલ હુમીરજીને નિમંત્રણ કરે છે. આ દરેક દરેક વર્ણન એટલું તો ચિત્તા-કર્ષક છે કે જેમ જેમ વાંચીએ છીએ તેમ તેમ રસવૃત્તિ અધિકાધિક પોષાતી જાય છે.

ત્રીજા સર્ગમાં, વેગડા લીલ પોતાની નગરીમાં હુમીરજીનું સત્કારપૂર્વક આતિથ્ય કરે છે. આ વર્ણન તો વાચકને મુગ્ધ બનાવે એવું સરસ છે. વચમાં ગઢવીને મુખે મહાભારતમતિ અભિમન્યુનો પ્રસંગ એવી તો અદ્ભુત કુશલતાથી પ્રેરાયલો છે કે જાણે તે વચિતા પાંડવોની સલાનું દરય આપણી સમક્ષ પ્રત્યક્ષ જ હોય એવું ક્ષણભર લાગી જાય છે.

જેની સાથે, પ્રથમ સર્ગમાં, તારામૈત્રક થાય છે, તે જ વેગડા લીલની કન્યા સાથે વીર હુમીરજીનાં આ સર્ગમાં લગ્ન થાય છે.

આ સર્ગમાં પણ છેલ્લી થોડીક પંક્તિઓ અન્યમાં નવી જ ભેરેલી છે; કેમકે તે હસ્તલિખિત દંકતરોમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે.

હવે, ચોથા સર્ગને આ અન્યપ્રસંગે જ નવીન ઉપલબ્ધ થયો છે, તે આવે છે. સોરઠી સોમનાથના મુસલમાની આક્રમણ સામે પોતાની નાનકડી ટૂંકડી સાથે વીર હુમીરજી આગળ પ્રયાણ કરે છે.

આ ચોથા સર્ગમાં ગઢવીને મુખે શ્રી કલાપીએ અદ્ભુત

કૌશલ્યથી શક્તિમહિમા ગવરાવ્યો છે . એમાં જાણે શ્રી દેવી ભાગવતનું સંક્ષિપ્તમાં આપું તત્ત્વ આવી જાય છે . જુઓ પૃ .

આ દેવીપુરાણ અને સૂક્ષ્મોની નિર્ગુણ બ્રહ્મભૂતિ સનમનું તત્ત્વપુરાણ બન્નેની સુંદર અને ગૂઢ અભિન્નતા આ પ કિતઓ સમજાવે છે .

આ આખો જ સર્ગ શ્રી કલાપી મહારાજના સંસ્કારી હૃદયને- એમના પ્રેમના સિદ્ધાન્તને - એમના સ્વાતુલ્યની પૂર્ણતાને ધણીક રીતે સ્પષ્ટ કરે છે .

શ્રી કલાપીનું દર્શન સર્વાતુલ્યવરસિક તેમ જ સ્વાતુલ્યવરસિક લખનાર તરીકે - બન્ને રીતે આ કાવ્યમાં થઈ શકે છે , એટલું જ નહિ , પણ જેમ જેમ જાડા ઉતરીને શ્રી કલાપીના સાહિત્યને વધારે ને વધારે ધ્યાનથી જોવામાં આવશે , તેમ તેમ અવ્યસીને અવશ્ય જ અનુભવથી પ્રતીત થશે , કે શ્રી કલાપી સામાન્ય મનુષ્ય કે સામાન્ય લખનાર નથી , પણ મહાત્મા - મહા કેવિ - Mystic છે .

અંજની ગીતો

એક પછી એક એમ અગિયાર અંજની ગીતો સાથે છે . દરેક ગીત બહુ જ કરુણ (Pathetic) છે . મરાઠીમાં “ ઝોંવી ” નામની છન્દરચના છે , તેને મળતું આ ગીતનું માપ છે . “ સરવડાં ” અને “ ખાંડણાં ” નામની રચના પ્રાચીન ભક્તોએ કરેલી છે , તેનું માપ પણ લગભગ આવું જ છે . ગાતી વખતે આ ગીતોમાં અતિશય જ કરુણ રસ અનુભવાય છે .

તીવ્ર અને આર્દ્ર પ્રેરણાથી સભર હોવા ઉપરાન્ત , પૂર્ણ કુશલતા વિના , આવાં હૃદયભેદક - સંગીતક્ષમ કાવ્યનો પ્રાદુર્ભાવ સંભવિત નથી .

હમારી પિછાન

હમારી પિછાન = We , *Introducing* Ourselves .

“ ઇશ્કનો બન્દો ” એ ગઝલમાં આપણે જોયું છે કે શ્રી કલાપી પ્રેમનું તત્ત્વજ્ઞાન જગત્ સમક્ષ ધરે છે અને પ્રેમનું એ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રેમના ખરા અને પૂરા ઉપાસકને ઠેઠ પૂર્ણતા સુધી પહોંચાડે છે .

આ ગઝલમાં શ્રી કલાપી પોતાની આંતરસ્થિતિ સ્પષ્ટ કરે છે. જીવે પહેલી જ યેત :-

હમે જોગી બધા વરવા — વગેરે .

જોગીઓ તો અમે, છીએ જ પણ ઘાટ, રૂપ કે સુંદરતા જેવું જેને કશું જ નથી એવા વરવા — ઘેડોળ — કંદરૂપા જોગીઓ છીએ . શોધકો એટલે કીણામાં કીણી નહરે વરણને શોધી કાઢવાને જ મથનાર એવા શોધકો અમે છીએ , પણ , કષ્ટસ્તાનો અને રમથાનોના શોધકો છીએ ! બહુઈ બંસી તો અમે બળવીએ છીએ , પણ કષ્ટમાં અને રમથાનમાં રહેનારી ભૂત ભૂતાવળો માટે જ એ બળવીએ છીએ , કેમકે અમે તો ભૂતોને જ જગાડીએ છીએ અને તેમની જ સાથે ખેલીએ છીએ .

બીજી જ યેતમાં આ જ અલૌકિક સ્થિતિને વધારે સ્પષ્ટતાથી અને વધારે સરલતાથી વ્યક્ત કરે છે :-

જહાં જેને કરી મુકું, કબરમાં મોકલી દેતી ,

જગતના જગતપણાએ અર્થાત્ સંસારની એપણા માત્રના સમૂહે જેમને જગતપરક કર્યા છે , દુનિયાતું દુનિયાદારીપણું જેમને મુકાં મિસાલ — શબ્દો ગણી ચૂક્યું છે એટલે કે જેઓ દુનિયાદારીને અપતા બિલકુલ રહ્યા નથી અને જેમનો નિન્તરનો વસવાટ કબરમાં જ છે — જેઓ જીવતા છતાં, મરેલા (*Breathing, of course, but Dead in desires*) છે , તેઓ જ હમારા ઇશકનો બહુ હઝમ કરવાને યોગ્ય અધિકારી છે .

આગળ ત્રીજી યેતમાં, હજીપણ વિશેષ સરળતાથી એજ વાત સમજાવે છે કે:-

જહાંથી જે થયું ખાતલ , અહીં તે છે થયું શામિલ !

વગેરે .

ખાસ કરીને દુનિયાના દુનિયાદારીપણાએ જેનો બહિષ્કાર કર્યો છે અર્થાત્ જેઓ ચુસ્ત દુનિયાદારીની ભૌતિક ભૂમિકાના — જગતના જગતપણાના અનુયાયી છે , તેઓ જ અમારા અનુયાયી હોવાના યોગ્ય અધિકારી છે — બીજાઓ નહિ . દિવ્ય વિભૂતિની એક ચપટી માનથી અમે પૂર્ણ પરમાનન્દમાં નિરન્તર મરતા રહીએ છીએ .

આ પ્રમાણે આ ગઝલ પણ

(૧) ફકીરી હાલ મહારો છે

(૨) હમારા રાહ ન્યારા છે !

અને (૩) ઇશકનો બન્દે

એ ગઝલોના જેવી જ જિંડા બિતરીને સમજવા યોગ્ય શિક્ષણીય વસ્તુ છે. પ્રેમના અતિ ઉન્નત સ્વરૂપાનુભવની કદર કરવામાં આ ગઝલ બહુ જ ઉપયોગી છે.

શ્રી કલાપી પોતે કયી ભૂમિકા ઉપરથી બોલે છે, તે આ અને આવી વસ્તુ ઉપરથી અભ્યાસી ઉકેલી શકે છે.

પ્રેમથી તું શું કરે ?

ઈશ્વરી પ્રેમનો પ્રવાહ આ કાવ્યમાં પરમ રમણીયતાથી, અતિ સરસતાથી અને ઉન્નત ભાવવાહી પ્રેરણાથી નૈસર્ગિક રીતે જ વહી છે.

કાવ્યનું શરીર ગઝલનું છતાં તેમાં ઉર્દૂ શબ્દોનો અભાવ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

પ્રેમસ્વરૂપ કૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહેલું મૂઠ જ્ઞાન કેવળ પ્રેમરૂપ જ છે - પ્રેમનું જ સત્ત્વ છે - Duty is Beauty - કર્મ કરવામાં જ ત્હારો અધિકાર છે - કર્મ કરવું એ જ શરીરીનો ધર્મ છે - શરીરીનું લક્ષણ છે. પરિણામનો વિચાર કરવો એ તેનું કાર્ય જ નથી; પણ સનાતન વિશ્વનિયંત્રણ નું જ નિરંતરનું કાર્ય છે. પ્રેમનું આ જ દિવ્યાનુભવસ્વરૂપ આ કાવ્યમાં પ્રબોધવામાં આવે છે. પરમાત્મા અસીમ પ્રેમસ્વરૂપ છે, માટે તેના સાક્ષાત્કાર માટે શ્રુતશ્રુતિ પણ પ્રેમરૂપ અનુભવનું જોઈએ. પ્રેમ એટલે સ્વાર્પણ = દલાનુસંધાન રહિત. સ્વભાવતઃ એટલે પોતાના પ્રેમ વડે જ કરાયેલું કર્મ ધર્મરૂપ છે. 'કર્મ કરાયેલું', છતાં તે અકર્મ છે. પ્રેમીનો આ નિરંતરનો જ જ્ઞાનાનુભવ હોય છે.

ગુજરાતી વાંચનમાળામાં દાખલ કરીને, દેશની ભાવિ પ્રજાને, બેલાશક, શિખવવા યોગ્ય વસ્તુ છે. અસ્તુ.

ભાવના અને વિશ્વ

આ કાવ્ય અભ્યાસીને બહુ જ ધ્યાનથી મનન કરવા યોગ્ય છે; કેમકે; એમાં સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મની તત્ત્વવિચારણા છે.

સ્તનું અભિજ્ઞાન, રસની કદર અને રસરૂપાનુભવ થવામાં રહેલાં ભૌતિક આવરણો, આ બધું આ કાવ્યમાં જોવાય છે.

શિકારીને

આ કાવ્ય એટલું તો પ્રકાશમય છે, કે તેને વારંવાર વાંચતાં, તેમાંની દરેક પંક્તિ શ્રુતિની ઝડપા જેવી અને દરેક શબ્દ જાણે મન જેવો જ પ્રતીત થાય છે.

દયા, પ્રેમ, ભક્તિ, જ્ઞાન, યોગ, સત્ય એ સર્વનું તત્ત્વ જુદું જુદું નથી; પણ એક જ છે અને તે એ કે મનુષ્યે “ સન્ત ” થઈને જીવવું - આ કાવ્ય મનુષ્યને સન્ત થવાનું જ શિખવે છે. શુજરાતી વાચનમાળામાં ખાસ દાખલ થવાને યોગ્ય કવિતા છે.

હમારી સ્થિતિ - હમારું કિસ્મત

પ્રિયાને પ્રાર્થના - સન્નિપાન

પોતાના હૃતલિખિત નોટજુકમાં આ પ્રમાણે મથાળાં હોવાથી, તે પ્રમાણે રાખ્યાં છે.

જીવનહાનિ - ચોવીસ વર્ષ

પોતાની હસ્તલિખિત નોટજુકમાં, આ કાવ્યનું ઉપર પ્રમાણે મથાળું છે.

આખી કવિતા પ્રજ્ઞભક્તિથી ભરેલી છે - તેમાં ભક્તતની નમ્રતા, ભક્તતની હૃદયવિશુદ્ધિ અને તે ઉપરાન્ત, પોતાના ભૌતિક દેહના અવસાનની ભવિષ્યવાણી સચવનારાં પણ વચનો છે:—

બાહ્યા ગર્ભ જ, ગૂંત ચોવન છે થયું, ને
મૃત્યુ તણા થ પડ્યા અવણે સુણાતા.

આ ભવિષ્યવાણી પછી, બરાબર બે વર્ષે પોતે ભૌતિક શરીર છોડી દે છે.

સરખાવો અંગ્રેજ મહાકવિ મિલ્ટનની આ પંક્તિઓ:—

‘ They also serve who only stand and wait . ’
(Milton , on His Blindness .)

અંગ્રેજ મહાકવિ મિલ્ટનના વિચારોની અસર પણ શ્રી કલાપીના આન્તર ઉપર થોડી થયેલી નથી. મિલ્ટનની ધર્મવૃત્તિની છાપ શ્રી

કંલાપીની માનસિક સૃષ્ટિ ઉપર થયેલી હોય, એવું તેઓ શ્રીની ખીજ પણ કેટલીક કવિતા ઉપરથી દેખાય છે. જુઓ મિલ્ટનનું આ કાવ્યનું મથાળું :— *On His Being Arrived at the Age of Twenty-Three* અને “ત્રેવીસ વર્ષ મહીં સ્વપ્ન અનેક વીત્યા” એ “જન્મદિવસ”ની મશહૂર કવિતાની પહેલી જ લીટી.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જેમ મહાકવિ કાલિદાસ કરતાં પણ ભવભૂતિ, રસની દૃષ્ટિએ અધિકતર છે, તેમ અંગ્રેજ સાહિત્યમાં પણ ધર્મની દૃષ્ટિએ મહાકવિ શેકસ્પીઅર કરતાં પણ મિલ્ટન અડિયાતો છે, એ મુસુક્ષ્મ અભ્યાસીને વિદિત છે.

अणुभ्यश्चमहद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलो नरः ।

सर्वतः सारमादद्यात् पुष्पेभ्य इव षटपदः ॥

નીતિશાસ્ત્રના આ વચનાનુસાર, પોતે ભ્રમરવત્ જ્યાં જ્યાં ફાર વસ્તુ - તત્વ વસ્તુ - સત્ત્વ વસ્તુ - જોઈ ત્યાં ત્યાંથી ગ્રહણ કરી છે, અને ત્યાં ત્યાંથી ગ્રેસ્ણાતું સ્ફુરણ અને સ્ફીટન કહ્યું છે.

‘કંલાપી’ ઉપનામ રાખતા પૂર્વે, પોતે ‘ભ્રમર’ એવું ઉપનામ પણ યોગેશ્વર કાળ ધારણ કર્યું હતું, અને, આ અન્યના આમુખમાં છાપેલી પ્રસ્તાવના પણ પોતાના કાવ્યસંગ્રહ - “ગુન્નરવ” માટે જ લખેલી હતી.

નહાસી જતી મૃગીને ઘવાયેલો મૃગ

આ કાવ્ય અતિશય કરુણ છે - વસ્તુ બહુ જ ચિત્તદ્રાવક છે. ઇતિહાસને છોડી દઈને, કાવ્યના પ્રાણને જ તત્ત્વતઃ જોષ્ઠ્યું:-

મૃગ = પુરુષ - જીવાત્મા

મૃગી = પ્રકૃતિ - માયા.

આ પ્રમાણે જોતાં, કાવ્યનો ગૂઢ તત્ત્વાર્થ - સ્ફુર્યાર્થ સરલતાથી ઉક્તારો.

ઘવાયેલા મૃગને છોડી દઈને, ભાગી જનારી અને તેના વારંવારના આર્ત પુકાર છતાં, તેને ન ગણનારની મૃગી, અલખત, સ્વસ્નેહી છે - વિલાસી છે - અને તેથી ખરા સ્નેહની સ્નેહી નથી જ - તે સાચી પ્રેમી નથી જ.

બિચારા મૃગનો પ્રેમી પ્રાણાત્મા પુકારી ઉઠે છે કે:-

“નહાલી છતાં એ સહુ સ્નેહ કાઢ્યા,
“સૌન્દર્ય” જો લાભ્ય ખની શકે ના.”

માત્ર ખાલાંગની જ સુંદરતા અને તેનાં જ વિલાસનાં, તેનાં જ ઉપભોગની કદર કે રુચિ હોવી એ કંઈ સુંદરતાનું પૂરું કે ખરું સ્વરૂપ નથી કે તેની ખરી કે પૂરી કલ્પના નથી. સુંદરતાની આ લઘુતાભરેલી કલ્પના કરતાં ખરી.. અને પૂરી સુંદરતા કેવળ જ લિન્ન છે .

• શ્રી કલાપીએ જ કહેલું છે :—

સૌન્દર્યો પામતા રહેલાં, સૌન્દર્ય જનવું પડે .—

(પૃ. ૫૦૦ ; શિકારીને .)

ખાલ્ય સુંદરતાનો સ્નેહ તો મનુષ્યમાં રહેલા ચેતનતત્ત્વની બાહી કદર કરવાને લીધે ઉપજેલા “ કાર્પણ્ય ”નું જ પરિણામ છે . સૌન્દર્યની ભવ્યતા તો તેનાં ખરા અને પુરા સ્વરૂપમાં છે એટલે કેવળ નગ્ન સુંદરતા — *Naked Beauty - Beauty in Its Own Form* — નિગુંબ — નિર્જનન પ્રેમતત્ત્વના દેહાતીત સ્વાનુભવમાં છે . સૌન્દર્યનું એ જ ભવ્ય રૂપ છે .

• મૃત્યુ પામતો મૃગ બેવશ મૃગીને કહે છે : —

એ શું બધી દેહ તણી જ માયા ?

આત્મા પડે પ્રેમની શું ન છાયા ?

માની હતી મીતિ નિશાલ ક્ષયા ,

તહીં ચ આવી લઘુતા ભરેલ શી ?

દેહની જ માયા , એ તો પ્રેમ નથી , પણ , વિલાસ છે — દેહ ક્ષયા , પણ સ્નેહ તો આત્માનો જ — દેહનો નહીં ; દેહ છતાં પણ , દેહ મતિ સ્નેહ નહિ , પરંતુ આત્માને જ લક્ષ્ય કરીને , દેહ અને દુનિયા ઉભયથી જાતીત પ્રેમ તેજ શાન્ત પ્રેમ — તેજ દિવ્ય પ્રેમ .

આવા ઈશ્વરી સ્નેહ માટે દેહ એ સાધન , પણ સાધ્ય નહીં જ . આ ખાસ મહત્વની અને મુખ્ય મુદ્દાની વાત છે . એ ઊંડી અને ગુહ્ય વાત ન સમજવાને લીધે જ , પ્રેમના નામથી મનુષ્ય ગમે તેવી રીતે મોહ પામે છે અને ભયંકર ભૂલો કરે છે . આવું ન થાય , તે માટે સ્નેહી મૃગ બરાબર જ સચવે છે :—

વિલાસ જે સ્નેહ તણું જ અંગ ,

તે આ કરે સ્નેહ તણું જ અંગ !

વિલાસ તો છેક પર્તગરંગ !

પ્રિય ! તહીં સ્નેહ થટે શિલાવવા .

ઈશ્વરી સ્નેહનું એટલે અણુલિંગી આત્માનુભવનું - નિશુલ્ક બ્રહ્મદર્શનનું - પૂણું અદ્વૈત પ્રેમતત્ત્વનું જ લક્ષ્યબિન્દુ રાખીને આત્માનો આત્મા પ્રતિ સ્નેહ તે કિંચ પ્રેમ છે ; વિલાસ, ઉપભોગ, સુખ એ સર્વ તેનાં છેક જ ગૌણ ઉપાંગો છે - તે સાધનો છે - સાધ્ય નથી જ - તેને બદલે જ્યારે વિલાસને - ઉપભોગને વા સુખને જ પ્રેમમાં પ્રધાન ગણવામાં આવે, ત્યારે તો આપ્તું જીવન જ કેવળ વિપર્યયભરેલું અને હાનિકારક જ નીવડે, જ્યાં આપ્તું જ યાય, ત્યાં તો - ખીજી રીતે બોધીએ તો જાણે - ઈશ્વરી પ્રેમનું ખૂન થયા જેવું જ યાય, કેમકે, બાહ્ય ઘાટને - મૂર્તિને - દેહને-સાધનને બદલે, સાધ્ય જ માનવામાં પરમાત્માના નિગુણ નિરંજન પ્રેમસ્વરૂપના સ્વાનુભવનો જાણે હેતુપૂર્વક જ જીવાત્મા ઈન્કાર કરે છે અને તેને સ્થાને બાહ્ય ઘાટ, શુભ, જે માત્ર સાધન જ છે તેને અણુઘટનું મહત્ત્વ (Undue Predominance) આપે છે અને તે આત્માના તાત્ત્વિક વા સાત્ત્વિક સ્નેહની ઉપેક્ષા કરીને ! આ તો એક પ્રકારની 'નાસ્તિકતા' પણ કહેવાય અને જગતમાં આપ્તું યાય છે, તેથી જ કેટલાક નીતિવેત્તાઓ (Moralists) ને પ્રેમની વિરુદ્ધ બહુ સખ્ત રીતે બોલવાના પ્રસંગો આવે છે, "મૂર્તિ" અથવા "માયા"નો સ્વભાવ દર્શાવનારી નીચેની મહત્ત્વની પંક્તિઓ પણ આ કાવ્યમાં અભ્યાસીનું ધ્યાન ખેંચે છે :-

ન ચાહતું પુરુષથી બને ના,
સ્ત્રી - જાતિથી સ્નેહ કરો મળે ના.

પ્રેમમાં જ્યારે ઘાટને, શુભને કે બાહ્ય પરિસ્થિતિને ન જોઈતું મહત્ત્વ અપાય છે, ત્યારે યોગની મહત્તા ભૂલીને જીવાત્મા ભોગની કે રોગની જાળમાં જાણી જોઈને જ સપડાય છે એમ માનવું અવાસ્તવિક નથી. પ્રેમનાં એટલે, લક્ષિતના - સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરી સ્નેહના શુદ્ધ, અનાદિ, અનન્ત અને બ્રહ્માનન્દરૂપ નિરંજન નિરાકારના પ્રત્યક્ષ અનુભવને અવગણીને, જીવાત્મા જ્યારે આધિભૌતિકને જ વળગે છે - વળગી રહે છે, ત્યારે તે સાચી શાન્તિ કે મુક્તિના સ્વાનુભવ કરતાં, બાહ્ય વિલાસને - ક્ષણિક ઉપભોગને અને અદ્વૈતિક સ્થૂલ જીવનને જ વધારે ભજે છે એ સ્પષ્ટ છે.

આવો સ્નેહ તે ઈશ્વરી સ્નેહ નથી જ. એ તો "કાચો સ્નેહ" છે - "માયા" છે.

અને, આટલા વિસ્તૃત વિવેચન પછી, એ તો સહજ જ સમજાય છે કે :- "કાચો સ્નેહ" એ જ માયા છે ; 'કાચો સ્નેહ', 'ખોટો સ્નેહ', 'તદ્વેક્ષક' (Relative) સ્નેહ - 'બાહ્ય સ્નેહ' એ 'માયા' છે.

એથી કેવળ ઉલટું, પાકો એટલે પરિપૂર્ણ પ્રેમ - સનાતન પ્રેમ - નિરપેક્ષ (*Impersonal*) પ્રેમ તો અનાદિ છે, અનન્ત છે અને તે ત્રિકાલાભાષિત સત છે . આ જ પ્રેમનું નામ અદ્વૈત બ્રહ્મ છે ; અને તેને પૈતામાં અનાદિ , અનન્ત રૂપે અનુભવતાં , રાજર્ષિ કલાપી કહે છે કે :-

“ સત્ય અનાદિ અનન્ત છે અને તેથી આશા છે , અને તેથી જ , સત્યની મારફત જ આપણે અસત્યને બેધ શકીએ છીએ . સત્યનો અભાવ ક્યાંએ છે જ નહિ .”

“ કિંચિદન દયા

વેદાન્ત ન્યાય

“ દયાન્યાય

ન્યાયદયા .”

(શ્રીકલાપીની ડાયરીમાંથી .)

(ઇ. સ. ૧૮૯૬ - ૧૯૦૦ .)

આ પૂર્ણ પ્રેમબ્રહ્મ , જેનું નિત્ય નિરન્તર સ્તવન , તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત ॥ એવાં મંત્રવેદનાં - જ્યોતિર્મય વચનોમાં , ઋષિઓને મુખે , સાવિત્રી દ્વારા થઈ જ રહ્યું છે , તેના પ્રત્યક્ષ સ્વાનુભવ માટે શ્રી કલાપીનાં વચનો કેટલાં ઉપયોગી અને કેવાં શિક્ષણીય છે !

આ વચનોમાં પણ કેવી વિલક્ષણ બ્રહ્મશિક્ષા છે :-

“ If you ride a horse , sit close and tight -

“ If you ride a man , sit easy and light -

“ If you ride the sense , sit light and tight -

“ To know the Brahma or Divine Light .”

[From Shree Kalapee's Pocket Book. 1899-1900]

અર્થાત :-

“ ઘોડા ઉપર સવારી કરવા માટે -

“ બરાબર જકડીને અને મક્કમ બેસો -

“ માણસ ઉપર સવારી કરવા માટે -

“ સરલ અને હળવા થઈને બેસો -

“ છુદ્ડિ ઉપર સવારી કરવા માટે -

“ હળવા અને મક્કમ થઈને બેસો -

“ બ્રહ્મ અથવા દિવ્ય જ્યોતિના અનુભવ માટે .”

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .) (ઇ. સ. ૧૮૯૬ - ૧૯૦૦) .

ઈશ્વર પગથેતો સંગ ત્યાગતો નથી , પણ , પદાર્થો ઈશ્વરનો સમાગમ ત્યાગે છે.

તે પ્રભુ પાસેથી આવે છે , તે પ્રભુ પાસે જાય છે .
પ્રેમ , પ્રભુ કરતાં કોઈક બાબતમાં વધારે ઉંચો છે .

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

તું વિણુ - સેઘલ વાજસુર !

સોરઠા અથવા કાઠીઆવાડી “ દૂહા ” માં લખાયલું આ કાવ્ય દરગાઠ શ્રી વાજસુરવાળાને સંબોધીને લખાયલું છે. પોતા પાસેનું શ્રી કલાપીનું સાહિત્ય પ્રેમથી સાચવી રાખવા માટે , તેમ જ આ પ્રસિદ્ધિમાં સ્નેહથી આપવા માટે , આ ટીકાકાર તેમ જ વાંચનાર પ્રતિ પણ તેઓ શ્રીનો ઘણો જ ઉપકાર થયો છે.

પ્રભુ - અનાલાપી ગાન

સ્વહસ્તક્ષિપિત ડાયરીમાં મથાળું આ પ્રમાણે છે .

જર્મન મહાકવિ ગેટે (Goethe)નું ફૅસ્ટ નામનું - આધિ-
દૈવિક પાત્રોનું એક મુન્દર નાટક છે - તેમાં અન્યની નાયિકા માર્ગરેટ
પોતાના પ્રિયતમ ફૅસ્ટને પૂછે છે કે :-

“ પરમેશ્વરમાં તું માને છે ? ”

તેના ઉત્તરમાં ફૅસ્ટ જે વચનો ઉચ્ચારે છે , તેના આ અનુવાદ છે .
અસહ્ય જર્મન ઉપરથી , ઇંગ્લિશમાં આવેલાં , મહા કવિ ગેટેનાં વચનો
આ પ્રમાણે છે :-

Faust :-

My darling, who shall dare

“ I believe in God ! ” to say ?

Ask priest or sage the answer to declare,

And it will seem a mocking play,

A sarcasm on the asker.

Margaret :-

Then thou believest not !

Faust :-

Hear me not falsely, sweetest countenance !
 'Who dares express *Him* ?
 And who profess *Him*,
 Saying : " *I believe in Him !* "
 Who, *feeling, seeing,*
Deny His being,
 Saying : " *I believe Him not !* "
 The *All-enfolding,*
 The *All-upholding,*
Fold and upholds he not
Thee, me, Himself ?
Arches not there the sky above us ?
Lies not beneath us, firm, the earth ?
 And rise not, on us shining,
 Friendly, the *everlasting stars ?*
 Look, I not, eye to eye, on thee,
 And feel'st not, thronging
 To head and heart, the force,
 Still *weaving its eternal secret,*
 'Invisible, visible, around thy life ?
 Vast, as it is, fill with that force thy heart,
 And *when thou in the feeling wholly blessed art,*
Call it, then, what thou wilt,-
Call it Bliss ! Heart ! Love ! God !
 'I have no name to give it !
 'Feeling is all in all :
 The name is sound and smoke,
 Obscuring Heaven's clear glow !

*

*

*

The same thing, in all places,
 All hearts that beat beneath the heavenly day

*Each in its language-say;
Then why not I, in mine, as well?*

(*Faust, Martha's Garden Scene XVI.*)

આ કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી તથા ગેટ બન્ને મહાસેખકોની પ્રભુ સંબંધી વિચારણાનું તથા તેમના આન્તરનું દર્શન થાય છે .

કાવ્યનું ખાસ મનન અને અભ્યાસ કરવાથી તેમાં ઓતપ્રોત રહેશે શ્રદ્ધાનો , ભક્તિનો અને પ્રજ્ઞાનો અસ્ખલિત પ્રવાહ સ્પષ્ટ થાય છે .

રાજર્ષિ કલાપી કહે છે :-

I have seen the *human nature* in all its forms, it is everywhere the same, but the *wilder* it is, the *more virtuous*.

(From *Shree Kalapee's Diary-99-1900.*)

(મનુષ્યસ્વભાવને તેનાં બધાં થે રૂપોમાં રહે જોયા છે , સર્વત્ર તે તેનો તે જ છે , પણ , જેટલો તે વધારે જંગલી - વધારે અસંસ્કારી - વધારે અકૃત્રિમ , તેટલો તે વધારે સદ્ગુણી .)

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી) .

I find the *Omnipresence* and the *Almightiness* in the *reaction of every atom in Nature*.

(કુદરતમાં , અત્યંત અણુની અતિ ગતિમાં સર્વવ્યાપકતા અને સર્વશક્તિ-મતા રહે જોવાય છે .) (શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

There is an inter-dependance of *intellect* and *morals*. The heart has its arguments, with which the understanding is not acquainted. *As much* love, *so much* mind.

(From *Shree Kalapee's Poeket Book; 1899-1900.*)

બુદ્ધિની અને નીતિની વચ્ચે આન્તરવિશ્વાસ અથવા આન્તર આધાર હોય છે . હૃદયને તેની એવી દલીલો હોય છે , કે સમજણ તેને ઓળખતી જ નથી .

જેટલી પ્રીતિ, તેટલું મન.

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી . ઇ. સ. ૧૮૯૯-૧૯૦૦.)

ખતા નહીં ભતી

ફારસી શૈલીમાં સૂફી મહાત્માઓની હાથથી શ્રી કલાપી પર-
માત્માની ભક્તિનું - અલ્લાહના ઇશકનું - તેની દિલ્લગીનું આખા
ગાણું ગાય છે.

ખાલી શરીરમાં જેમ આ ગાણું ગાઇલું છે, તેમ તેમાંની વિચાર-
પ્રણાલિકા રૂમી, હાફેઝ, ઓમર ખયામ વગેરે મશહૂર સૂફી સન્ત-
પુરુષોની ફારસી વાણીને સમરૂપ છે.

પાક દિલની 'સફાઈ' અને વફાઈ આ આખી ગાઝલમાં દેખાઈ
આવે છે, અને, ખૂબ જ્ઞાન લાદેલા મગઝની ધણી જ અસ્લહુશિયારી
કરતાં, પાક દિલની સફાઈ અને વફાઈ જ માલેકની મહોબ્તમાં તો,
અલખત, વધારે ચડિયાતાં છે. શ્રી કલાપી કહે છે:-

દરેક માણસ, પોતાનો પડોશી પોતાને છેતરતો તો નથી - એવી
સંભાળ રાખે છે, પણ એક સમય એવો પણ આવે છે, જ્યારે તે પોતા
પોતાના પડોશીને છેતરતો તો નથી - એવી સંભાળ રાખવા લાગે છે
અને ત્યારથી તે કદી છેતરાતો નથી અને સર્વ ઠીક થઈ જાય છે. ત્યારથી
તેનું 'ફગસીદ' ગાડું સુધરેલું રથ ખત્રી જાય છે.

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

*

*

*

દુનિયાની હુમ્મ્યાઈ સમજનાર દેવ નથી, પણ, હુમ્મ્યાની હુમ્મ્યાઈમાં
પણ ભલાઈ ભેળને જે છેતરાય છે, તે દેવ છે.

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

સાકીને ઠપકો

ઉપરની ગાઝલની પેઠે, આ પણ એવી જ રીતે ફારસી સાહિત્યમાં
મશહૂર સૂફી સન્તમહાત્માઓની વિચારપ્રણાલિકાને અનુસરીને
લખાયેલી શુદ્ધ પ્રેમભક્તિની મસ્ત ગાઝલ છે.

સાકી=પ્રેમનો પ્યાલો પાનાર - મુશ્ફિદ - શુરુ - The Guide .

“ પ્રેમમત્તિ ” ના તખલ્લુસથી સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જર કવિવર રા. રા. ન્હાનાલાલ શ્રી ‘ કલાપીના વિરહ ’ ના ઉપોદ્ધાતમાં લખે છે કે :—

“ રાજવી કવિ કલાપીનું ચિરંજીવ નામ ગુજરાતી સાહિત્યના કોઈ અભ્યાસીથી અભણ્યું નથી. સંસ્થાન લાઠીના સ્વ. ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુર-સિંહજી, પ્રભાતના શુકની પેઠે, શોડું આયુધ્ય ભોગવી, ભરથોવનમાં જ વિદેહ થયા, પણ પોતાના એ તખલ્લુસને ગુર્જર ગિરાના અંગમાં જ મૂકી દઈ એ વાણી બેટલું આયુધ્ય અર્પી ગયા છે. ”

“ ગુર્જર સાહિત્યની રસવાદિકામાં એમની ચે એક રસદેરી છે, અને એ દેરીમાંના એ રસદેવ છે, અને એ દેવ ને એ દેવની દેરી ઉભય પોતાનાં તેજભળ મે પ્રતાપપ્રતિભાથી સુઅખ્યાત છે. ”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે કવિ શ્રી ન્હાનાલાલ પણ રાજર્ષિ કલાપી ની થોડી છતાં સાચી કદર બે દસકા પૂર્વે કરી ચૂક્યા છે.

સનમને

સનમની ચારી

સનમની શોધ

શ્રી કલાપી મહારાજ આ ત્રણે ગઝલોમાં, ફારસી શૈલીની પ્રણાલિકાનુસાર પૂર્ણ પ્રેમભાવિતની ગૂઢ ભાષામાં સૂરી તત્ત્વજ્ઞાનને આબ્યાદમાં આબ્યાદ રીતે રુબૂ કરે છે. એમાં ભવ્યતા છે, દિવ્યતા છે, અપૂર્વતા છે.

સનમ એટલે કોઈ વ્યક્તિ નહિં. ઘાટ, ગુણ કે મૂર્તિ જેવું કશું જ લક્ષ્ય નહીં — સનમ એટલે સુન્દરમાં સુન્દર અહમમૂર્તિ (*Beau Ideal*).

શ્રી કલાપી કહે છે :—

“ હું એક કંગાળની માફક લયડતો ચાલતો હતો, તે મ્હારી ચાલ છોડી દઈને, એક ઉડતા વિમાનમાં બેસી ગયો — ‘ જ્યાં મ્હારો આનન્દ, ગયેલું અને આવવાનું સ્થાન તપાસી ડરવામાં અને હિરમત ધરવામાં ન રહ્યો, પણ તે ન્હાની-વાતો મ્હારી મતિના જ આનન્દમાં ફૂંધી ગઈ. હવે, હું જેને ‘ કુદરત ’ કહેતો તેને — ‘ પરમાત્મા ’ — કહીશ. ”

“ નસીબ — એ કાંઈ જ નથી; એવી બીનાઓ છે, જ્યાં હજી આંધળા વિચારો ખેંચી, તેનાં મૂલ કારણો શોધી સકેલ નથી. ”

“ શિક્ષા બધે છે અને સરખી છે. ” મીત્ર ક્રેદાર - તેજને દોકરો અને ગજાને ડાંગરો છે. ” (શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

પરમાત્મા, પુરુષાર્થ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં, માનવીને શિક્ષાઓથી લાવી મૂકે છે. (શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી .)

સનમને સવાલ

શ્રી કલાપીની પોતાની હસ્તલિખિત આ ગ્રંથ ઇ. સ. ૧૯૦૯માં ૨૧ કાન્તે આ લખનારને રૂબરૂમાં આપેલી અને તે “પ્રુદ્ધપ્રકાશ”માં પ્રસિદ્ધ કરી હતી. આ સંગ્રહનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં, તેને કમશઃ સ્થાન આપ્યું છે.

સ્વર્ગગીત

ઈશ્વરી સ્નેહનું આ દિવ્ય ગીત મૂલમાં તો ગ્રેમનાં અવતાર ઇસુએ આધ્યાત્મમાં કહેલાં વચનો ઉપરથી રચાવ્યું છે. મૈથુ જેવા માછીની સાથે ઇસુ જેવા સન્તાને જોઈને, તેનો ખુલાસો પૂછવામાં આવેલો, ત્યારે ઇસુએ ઉત્તરમાં આ વચનો ઉચ્ચારેલા.

નવો સૈફો

પોતાના હેહાપસાન પૂર્વે થોડા જ માસ પહેલાં, આ કાવ્ય લખેલું છે. નવો સૈફો એટલે ૧૮૯૯ પછી ૧૯૦૦.

ધર્મતત્ત્વના સ્વામુખવર્માં રાજર્ષિ કલાપી અનન્તાજ્ઞેતને સ્વીકારે છે. જુઓ આ કાવ્યમાં આ પંક્તિઓ:-

આત્મા અધિપતિ મધુપ, અનન્તતાનો,
આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી;
આત્મા ગણે જ નહિ તે યુગને - ફણોને,
ક્યાં દેરાકાલ ? સધળે જ વસન્ત ભભી.

આત્માના ભરપૂરપણામાંથી સ્વાભાવિક રીતે જ વાણીમાં આવિર્ભાવ પામેલો આ પ્રવાહ બ્રહ્મજ્ઞાનથી ઉભરાતો છે, અને એમાં શત વર્ષના એક યુગને અન્તે, આ વિશ્વને આપવામાં આવેલા, મહાત્માના હૃદયના પ્રજ્ઞાનપૂર્ણ સપ્તેમ આશીર્વાદ છે.

શરાબનો ઈંકાર

શ્રી કલાપીએ પોતે જ લખેલી ટીકા સાથે આ ગોઝલ પોતાની નોટશુકમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે અને તે પ્રમાણે જ ક્રમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી છે. શ્રી કલાપીની વિચારપદ્ધતિ કેવા પ્રકારની છે, તે આ ટીકા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

આપની યાદી

રાજર્ષિ કલાપી મહારાજના કાવ્યસંગ્રહની - આ ગ્રંથની આ છેલ્લી જ કવિતા - છેલ્લી જ ગોઝલ છે. એમાં શ્રદ્ધા છે, ભક્તિ છે, યોગ છે, જ્ઞાન છે, અને પરમાત્માનો સ્વાનુભવ છે.

સ્વાભાવિક રીતે જ, આ અપૂર્વ ગ્રંથનો ઉપસંહાર કેવી સુંદર અને યથાયોગ્ય રીતે થાય છે ! એક પરમાત્માની જ યાદી !

“બસ ! એ જ યાદી આપની !”

આ પ્રમાણે, નિત્યાભિયુક્ત પરમાત્મસ્મરણ, એ જ આ ગ્રંથનું લક્ષ્ય છે, એમ આ સ્વાભાવિક ઉપસંહારમાંથી આપો-આપ જ સમજાઈ જાય છે અને આ “આપની યાદી” વારંવાર ગાવાનું, વારંવાર વિચારવાનું અને મનન કરવાનું અભ્યાસીને મન થાય છે.

(૧) “ફકીરી હાલ”, (૨) “હુમારા રાહુ” (૩) “હુમારી પિછાન” (૪) “ધરકનો બન્દો”, અને (૫) “આપની યાદી” આ પાંચ ગોઝલો આ ગ્રંથમાં ખાસ મહત્ત્વની છે.

ગ્રંથના સ્વાભાવિક ઉપસંહારની સાથે જ આ માર્ગ-દર્શિકા ટીકાનો પણ હવે ઉપસંહાર કરીશું.

ઉપસંહાર

“ રાંજર્ષિ કલાપીની પ્રેમલક્ષ્મી , તેની કલા , તેનું તત્ત્વજ્ઞાન અને તે સર્વનાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો અને લક્ષણો આપણે જોયાં છે .

તેના આન્તર જીવનનો આદર્શ પ્રવાહ જે પિછાની શકાય , તે તેનો પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ , તેનો પ્રકાર , તેનું પ્રમાણ અને તેની મીમાંસા સુધાં સમજાય .

આ અભિધ વિશ્વને ‘ જીવન ’ અર્થનાર ભગવાન સવિતામાં જેમ ઉભા અને જ્યોતિ ઉભય તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને જોતપ્રોત રહે છે , તેમ શ્રી કલાપીમાં પણ પ્રેમની ઉભા અને પ્રજ્ઞાનજીવ જ્યોતિ એ બન્ને મહત્તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને જોતપ્રોત રહેલાં છે .

તત્ત્વદષ્ટિએ જ જોનાર મુમુક્ષુને સમજશે , કે પરમાત્માને મુકામે પહોંચવાના માર્ગમાં , રાંજર્ષિ કલાપીની વાણી અપૂર્વ પ્રકારની એક અલ્પનિસરણી છે - અલ્પગત - કેવળ યોગ્ય અધિકારી મારે જ .

એક મુદ્દાની વાત પણ અવશ્ય વિચાર કરવાં યોગ્ય છે : શ્રી કલાપીનાં સિદ્ધાન્તનું અને જીવનનું હાર્દ પ્રેમ છે , પરંતુ , પ્રેમ અને જ્ઞાન એવાં કાષ્ઠ જે જીદાં જીદાં પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો હોવાની કલ્પના કરીને , અભ્યાસીએ ભ્રમ ભલો કરવાની કશી જરૂર નથી ; કેમકે , પ્રેમ અને જ્ઞાન , એક જ તત્ત્વ છતાં , માત્ર અવસ્થાન્તર લેઈ કરીને જ તેનાં બે જીદાં જીદાં નામ છે .

તેવી જ રીતે , પ્રેમ અને વૈરાગ્ય પણ બે જીદાં જીદાં વસ્તુ નથી , પણ , એક જ અનુભવનાં બે જીદાં જીદાં માત્ર નામ જ છે .

પ્રેમને જ ગાનાર દયારામ પ્રેમના અથવા ભક્તિના જે રસને પરમતત્ત્વ માને છે અને ભજે છે , તેને જ - તે જ રસને - તે જ પ્રેમને - સંપૂર્ણ વેદાન્તશાસ્ત્રી બ્રહ્મવેત્તા અખ્યાજી પણ માને છે અને

ભજે છે; કેમકે, જેમ બ્રહ્મ એક જ છે, આત્મા એક જ છે, સૂર્ય એક જ છે, તેમ, અનાદિ, અનન્ત પરમાત્માનો પ્રેમરસ પણ એક જ છે, અને ॥ રસો વૈ સઃ ॥

પ્રેમી, હ્યારામ કહે છે :—

‘જે કોઈ પ્રેમી અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઢરે.’

‘જે કોઈ’

અને :—

‘નિશ્ચયના મહેલમાં વસે મહારા વાલમો,

પ્રેમ કેરી પોળ પૂછી બાળે રે લોલ !’

‘નિશ્ચયના મહેલમાં

બ્રહ્મવેત્તા શ્રી અખાણ પણ પ્રેમનો જ રાહ દર્શાવે છે :—

સાંઈ મીલન મુશ્કેલ હે । રે । ઔર પ્રેમીઓં કો હે રહેલા,

વિરહસરાણુ, ઔર આપ હીરા, નેહની રજ લે મસ પહેલા;

અલગસા હે, ઔર સલગ સહી, કોઈ પ્રેમહીવાના બાનતા હે,
ના હસકી બાલી ઔર બુઝે, વો સખકી પિછાનતા હે;
ચીજ મન લીઈ, જિન્ન નેન ધરી, સો દુરકા સખ નજીક દેખે,
કલ ખગેર આલમ, અખા પાસે કો બિ ના રેખે.

પઢતે બહુત પંડિત હોવે, ઔર ખાત મહોબતકી બહુત બી,
પલ ન રહે ન્યારા પિયુ, અવલ મહોબતકી રાહ જી:
જ્યુ મેહ દેખ્યા લન હોય પાની, સો નીરમે નીર હોવે જ હોવે,
અનંબ આરકાન હોવે, અખા સો અવલ મહોબતસુ ‘આપ’ ખેવે.

નેહનહીકો ના મીલે, સોહી સુકે બેહી જહાં પ્રકયા;
શાખ ખાતુકી ખાતાયે હિ, અખા ભાયગ ઉરકા, જિસે નેહ જડયા.

‘પ્રેમપાતાલ જહાં ફટકા હે, નીકરે નહીં સો નીર કહી;
‘અખા’ આપર એવ હોવે, સખસે નેહકી ખાત બી.

મહાત્મા શ્રી અખાણ જેવા પ્રજ્ઞાનપૂર્ણ સન્તજી હજી આવી
પણ આગળ વધીને, પ્રેમના સ્વરૂપને વિશેષ વ્યક્ત કરે છે,

“તત્ત્વના તુ’પણાને તુચ્છ” માનનાર અને “પ્રેમરસ” પીવાનું જ નિત્યનિરંતર માગનાર નરસિંહ મહેતા, તેમ જ, “પ્રેમની પ્રેમની અને પ્રેમની જ કચારી” જેને વાળી છે, તે મીરાંબાઈ વગેરે પ્રેમીઓ પ્રેમના જે રસપ્રવાહને પરમ તત્ત્વરૂપે નિરૂપે છે, તે જ રસપ્રવાહને શ્રી અખાલ જેવા પ્રજ્ઞાની પૂર્ણ પુરુષ પણ પરમતત્ત્વરૂપે નિરૂપે છે:—

જાની છતકા છાક ચડે, જે લાગ્યા હોય નેહ જાના,
જ્યું ધાસ ધસોટી આગ ન રહેવે, મુલગતે મુલગતે જગ જાન્યા;
પ્રેમકા નામ જિસે હસતા હે, લીમ ઓર લૂણુ તિસે હોય મીઠા;
યું સારા આલમ, અખા! પ્રેમ લાગ્યા તિનું આપ હીઠા.

[“અપ્રસિદ્ધ અક્ષયવાણી”.]

આ વચનો જોયા પછી, શ્રી અખાલને પ્રેમી કહીશું કે જ્ઞાની? અમારી તો સ્વાનુભવથી પ્રતીતિ છે, કે શ્રી કલાપી પૂર્ણ જ્ઞાની છે અને શ્રી અખાલ પૂર્ણ પ્રેમી છે. ॥ ઓં તત્સત્ ॥

[પ્રેમના અનંતાદૈતરસાનુભવમાં જેને પ્રેમથી જ વિલસવું છે અને પ્રેમથી જ વિજ્ઞાવું છે, તેને તો પ્રેમ અને જ્ઞાન એવી બે વસ્તુનું દૈત જ નથી, તેમ, તેને મન તો પ્રેમ અને વૈરાગ્ય એવું પણ ‘દૈત’ નથી જ નથી. અલમતિવિસ્તરેણ ॥

‘અદૈતવાસના’ થી આ અન્યથો સ્વાભાવિક, છતાં, મુન્દર ઉપક્રમ થયો છે: અન્યના ઉપક્રમમાં, પહેલી જ ગઝલ “કેકીરી હાલ” માં જોવાય છે કે:—

“ને ધાડું હું કંઠી કંઠની” અને “બુલબુલ મહારૂં કંડું હું” તથા “પરેશાની જ છે રાહત”. (ઉદાસીનો ગતવ્યથ: ॥ ગીતા ॥)

અન્યના ઉપસંહાર માં રાજર્ષિ કલાપી કહે છે:—

“જ્યાં જ્યાં નગર મહારી ઠરે યાહી ભરી ત્યાં આપની”

અર્થાત્ - ॥ યત્ર યત્ર મનો યાતિ તત્ર તત્ર સમાધય: ॥

સ્થિતપ્રજ્ઞના આ કેવળ સ્વાભાવિક જ સ્વાનુભવોદ્ગાર છે. નિર્વિકલ્પ રાજહસની આ સહજાવસ્થા અથવા સહજસમાધિ. શ્રી કલાપીના તો જાણે આ અતિમ જ ઉદ્ગાર છે.

આ અપૂર્વ અન્યની માર્ગદર્શિકા દીકાનો, તેમ જ
રાજર્ષિ કલાપોદેવનો આ અલૌકિક વાણીનો, આ પ્રમાણે
સ્વાભાવિક રીતે જ ઉપસંહાર થાય છે.

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ ૐ ॥

૬

ૐ સાગરાશ્રમ,
શ્રી સરખેજ, જિ. અહમદાબાદ ;
૧૧ : ઑક્ટોબર : ૧૯૩૧

}

ૐ સાગર .
ૐ પ્રમુજી
॥ ૐ સદ્ગુરુ ॥

શુદ્ધિપત્ર

આ શુદ્ધિપત્રમાં અત્યંતની અશુદ્ધિઓ આપી છે. તે સિવાય પુસ્તક છપાતા અક્ષરો ભાગવા-તૂટવાથી થયેલ અશુદ્ધિઓ આ શુદ્ધિપત્રમાં અપાઈ નથી, જે સ્વાભાવિક જ સુધારી શકાય તેવી હોય છે.

શુદ્ધિપત્ર સુધારી લીધા પછી જ પુસ્તક વાંચવું થયે.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૬	૨૧	શુક	શુક
૨૪	૨૧	સમ	સમો
૨૫	છેલ્લી	લાકડું	લાકડું
૨૬	૧૬	વ્યોમ	વ્યોમ
૨૮	૬	નભ ઉપર	નભ પર
૩૬	૧૧	તે તું તો	તે જોઈ તું તો
૪૧	૧૧	રૂંડાં	રૂંડાં
૪૬	૧૮	મોહ જે	મોહજ
૪૬	૨૪	ઠાણાંતું	ઠાણાંતું
૪૭	છેલ્લી	પારધીનેઓ	પારધીને ઓ
૪૮	૩	દેખાય	દેખાવ
૫૦	૧૪	નકીજી જ	નકીજી
૫૩	૧૯	ખેતરમાં	ખેતરમાં
૫૩	૨૫	સ્વચ્છ, હિંસતી	સ્વચ્છ, સ્વચ્છ હિંસતી
૫૪	૧૩	ટુકડું	ટુકડાં
૫૬	૨૪	મ્હાનિ અમુ	મ્હાનિ કે અમુ
૬૧	૨૬	શુ કે હું મા	શુ છે હું મા
૬૩	૧૫	ચિરસમય ઓ સો	ચિરસમય સો
૬૫	૧૮	દટીને	દટી
૬૭	૬	ને આવે	ને આવે
૭૫	૧૦	દિ તું	દિને તું
૭૬	૨૪	હૃદય	હૃદયમાં
૮૪	૫	નસીહત	નસીહત
૯૧	૧૪	રમતી'તી	રમતી'તી
૯૬	૭	હાલીને	હાલીને
૧૦૧	૧૬	રમાને	રમાને

૧૧૦	૧૦	અંગરે	અંગ ને
૧૨૨	૨૬	શુના	શું ના
૧૨૪	૧૩	મુખડું	મુખડું
૧૨૪	૧૪	ગાભરી	ગાભરી શી
૧૨૮	૧૪	વા ભૂત	વાભૂત
૧૪૮	૯	અરેરે !	“અરેરે !
૧૫૦	૨૫	મરેલાં	મરેલાં તો
૧૬૯	૧૭	કવિતાને	કવિતાને
૧૭૦	૬	આવાં	આવી
૧૭૨	૨૦	છેહ	હેહ
૧૮૧	૨૦	પાપ	પાપ
૧૯૨	૨૧	બાલશે	બાલશે
૨૪૨	૧૯	હૃદયમાં	હૃદયમાં
૨૫૨	૧૧	હૃદયનું	હૃદયનું
૨૫૫	૮	આવા હૃદય” હું,	આવાહૃદય” હું,
૨૬૬	૨૨	રાગ-દો	રાગ-દો
૨૭૬	૨૬	ના,	ના,
૨૮૩	૪	દયની	હૃદયની
૩૨૧	છેલ્લી	શૌચ	શૌચ
૩૨૫	૬	દય	હૃદય
૩૩૪	૧૦	બળબળ	બળબળ
૩૫૨	૩	હેતું	હેતું
૩૫૬	૪	પાસે-	પાસ-
૩૭૨	૧૩	—ના !	—નાયા !
૩૮૦	૮	અલાંડજીત	અલાંડજીત
૩૯૧	૧	તલવારની !	તલવારની ! ”
૪૦૨	૧૭	કહું ‘હું’:-	કહું ‘હું’:-
૪૩૧	૧૩	વિસરા	વિસરાય
૪૫૨	૨૦	ખાડોડોમાં	ખાડોડોમાં
૪૫૫	૧૭	ક’ઈ	ક’ઈ
૪૭૩	૨૩	યનારાઓ !	યનારાઓ !
૪૮૬	૨	ત્યાં	અહીં ત્યાં
૫૧૨	૧૬	તુલિત	તુલિત
	૭	કુંસુમ	કુંસુમ

